ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 20 (1965)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 20 (1965)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
ΑΡΙΘ. 1893γ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 3.

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Μουσεῖον Βεροίας, Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδων ἐν Βεροίᾳ : α. Συνέχισις καὶ ἀποπεράτωσις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη, β. Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Β' Δημοτικοῦ Σχολείου Βεροίας, γ. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Βασιλείου καὶ Θωμᾶ Γκαϊτατζῆ, δ. Ἀποκάλυψις λειψάνων ἀρχαίας ὁδοῦ ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Ζώκου καὶ ἑτέρας παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαταμαχήτου, ε. Δοκιμαστικὴ σκαφὴ παρὰ τὸ οἰκόπεδον Δημ. Σιαφαρίκα ἐν τῷ συνοικισμῷ Προμηθεύς), Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἐν Βεροίᾳ (Βαρβάρες Βεροίας, Ἀλεξάνδρεια καὶ Σταυρός, Τρίλοφος, Κομνήνιον Βεροίας, Μπαλτανέτο Ναούσης, Στερέωσις μακεδονικῶν τάφων, Νέα Νικομήδεια, Ροδοχώριον Ναούσης, Παλαιόκαστρον Κοζάνης, Περιβόλι Γρεβενῶν, Ζιάκα Γρεβενῶν, Ἅγιος Ἐλευθέριος Κοζάνης, Κόμανος Ἐορδαίας, Σιάτιστα, Ἀσβεστόπετρα Ἐορδαίας, Λικνάδες Βοΐου, Καστοριά, Νεστόριον Καστοριᾶς, Μαυροχώριον Καστοριᾶς, Φλώρινα, Πρέσπα, Πέλλα (Πίν. 473 - 508· Σχέδ. 1 - 10)..... Σελ. 423–440

Ἀνασκαφὴ ἀνακτόρου Βεργίνας κατὰ τὸ 1964 ..... » 441

Macedonia: Nea Nicomedeia, 1964 ..... » 442

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Εἰσαγωγικά, Ἀνασκαφαὶ - Ἔρευναι, Ἀμφίπολις, Ἔρευνα εἰς λόφον 133, Ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως, Τυχαῖα εὑρήματα Ἀμφιπόλεως (Ι. Ἐπιγραφαί, ΙΙ. Γλυπτά, ΙΙΙ. Ἀρχιτεκτονικά), Νεάπολις (Καβάλα) (Πίν. 509 - 520)..... » 443–446

Οἰσύμη (Νέα Πέραμος) (Πίν. 521 - 533· Σχέδ. 1) ..... » 447–451

Κοινότης Πετρούσσης Ν. Δράμας (Πίν. 534) ..... » 451–453

Ἄβδηρα (Πίν. 535 - 564· Σχέδ. 1 - 2)..... » 453–461

Προϊστορικὸς συνοικισμὸς Λαφρούδας (Ν. Ξάνθης) (Πίν. 565 - 567· Σχέδ. 1 - 4).. » 461–467

Τυχαῖα εὑρήματα (1. Νομὸς Καβάλας, 2. Θάσος, 3. Νομὸς Σερρῶν) (Πίν. 568 - 570) » 467–468

Μουσεῖα καὶ συλλογαὶ (1. Τὸ νέον Μουσεῖον Καβάλας, 2. Μουσεῖον Θάσου, 3. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σερρῶν) (Πίν. 571) ..... » 468–469

Ἀναστηλώσεις - Συντηρήσεις (Πίν. 572 - 580)..... » 469–470

Thasos (Sondage Tokatlis, Sanctuaire d' Evraiocastro) (Πίν. 581 - 586) ..... » 470–472

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη (Α. Ἁγία Σοφία, Β. Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός), Σέρραι, Διδυμότειχον, Καβάλα, Βέροια (Α. Ἅγιος Προκόπιος, Β. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, Γ. Ἅγιος Γεώργιος), Ἅγιον Ὄρος, Σκαφικαὶ ἔρευναι (Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης, Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Λόγγου Ἐδέσσης, Βασιλικαὶ Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἁγίου Νικολάου) (Πίν. 587 - 595) ..... » 473–476

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς Δῖον Πιερίας (Βασιλικὴ Α, Βασιλικὴ Β, Διάφορα εὑρήματα), Ἀνασκαφὴ Ὀκταγώνου Φιλίππων (Πίν. 596 - 601) ..... » 477–481

ΘΡΑΚΗ

Κομοτηνή, Τραϊανούπολις, Διδυμότειχον, Σαμοθράκη, Διατηρητέα μνημεῖα, Περισυλλογὴ ἀρχαίων - Τυχαῖα εὑρήματα, Αἴγειρος Ροδόπης, Μαρώνεια (Πίν. 602 - 612) .. Σελ. 482–485
Excavations on Samothrace in 1964 (Πίν. 613 - 617) ..... » 486–487

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μυτιλήνη, Α. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (1. Μουσεῖον Μυτιλήνης, 2. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἐρεσοῦ), Β. Στερέωσις μνημείων (1. Ἀρχοντικὸν τῆς Βαρελτζίδενας ἐν Πέτρᾳ, 2. Μωσαϊκὸν Λουτρῶν, 3. Κάστρον Μυτιλήνης), Γ. Τοπογραφικαὶ παρατηρήσεις καὶ εὑρήματα (1. Προϊστορικοὶ συνοικισμοί, 2. Ἀρχαῖοι οἰκισμοί, λατομίαι καὶ τάφοι) (Πίν. 618 - 629· Σχέδ. 1 - 7) ..... » 488–495
Χίος, Παναγία Ἀγρελωπούσαινα (Χωρίον Καλαμωτὴ Χίου,) Παναγία Ἁγιογαλούσαινα (Χωρίον Ἅγιον Γάλας), Ὀστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ (Χωρίον Νεχώρι), Ἱερὰ Νέα Μονή, Φρούριον Χίου, Εὑρήματα (α. Ἐκ τοῦ Κάστρου, β. Ἐκ τῆς πόλεως, γ. Ἐκ Ριζαρίου, δ. Ἄνω Μεζάρια) ..... » 495–499
Samos (Πίν. 630 - 634) ..... » 500–501

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ἰκαρία (Πίν. 635 - 637) ..... » 502–504

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Νάξος (Λυγαρίδια, Ἁγιασός), Δῆλος, Κέως, Πάρος, Τῆνος (Πίν. 638 - 641) ..... » 505–508
Μῆλος, Κίμωλος, Νάξος (Πίν. 642 - 656· Σχέδ. 1 - 20) ..... » 508–522
Délos (Quartier de Skardhana, Monument des Taureaux) (Πίν. 657 - 659· Σχέδ. 1). » 523–524
Excavations at Saliagos (Πίν. 660) ..... » 525–526
Excavations at Ayia Irini in Kea (The Fortifications, The Temple, Graves on the promontory of Ayia Irini, Inscriptions, Area A, Houses F and C, Figured stele, A watchtower on the coast, Kephala, Conservation) (Πίν. 661 - 666· Σχέδ. 1 - 3) ..... » 527–533

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Ἴος (Πίν. 667 - 670) ..... » 534–535
Μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες Κέας (Πίν. 671 α) ..... » 535–536
Μῆλος, Α. Ἀδάμας (1. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος, 2. Ναὸς Κοιμήσεως καὶ Ἁγίου Χαραλάμπου), Β. Πλάκα (1. Ναΐσκος Ἁγίας Βαρβάρας, 2. Κορφιάτισσα (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου), 3. Ναΐσκος Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὸ Κάστρον, 4. Θαλασσίτρα (Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ), Νάξος (1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, 2. Ἅγιος Παχώμιος, 3. Ἅγιος Γεώργιος), Φιλώτι (1. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς) (Πίν. 671 β - 692· Σχέδ. 1 - 2) » 536–548

ΚΡΗΤΗ

Μουσεῖον Ἡρακλείου, Λοιπὰ ἔργα Μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων, Συλλογὴ Μεταξᾶ, Ἀνασκαφὴ Κατσαμπᾶ, Ἀνασκαφὴ τάφου εἰς Ἄνω Βάθειαν, Μικραὶ ἐργασίαι περισυλλογῆς καὶ τυχαῖα εὑρήματα, Ἀναστηλώσεις μινωϊκῶν ἀνακτόρων, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα (Πίν. 693 - 700· Σχέδ. 1 - 2) ..... » 549–557
Ἀρχάναι (Φουρνί, Κατσοπρινιᾶς), Ἔρευναι καὶ περισυλλογή (Τουρκογειτονιά, Οἰκόπεδον Περιηγητικῆς Λέσχης, Ἀφρατί, Γόρτυς), Ἡράκλειον (Μουσεῖον Ἡρακλείου, Συλλογὴ Ν. Μεταξᾶ, Πλατεῖα Δασκαλογιάννη, Μονὴ Ὁδηγητρίας, Πόρος, Ἅγιος Νικόλαος, Ἀζοκέραμος, Βραχάσι, Καρύδι, Νεάπολις, Ἀξός), Ἀνασκαφαί, Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων (Πίν. 701 - 710) ..... » 557–567

Α' Νομὸς Χανίων, 1. Μουσεῖον Χανίων, 2. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι, 3. Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων (Σπήλαιον Πλατυβόλας), Β' Νομὸς Ρεθύμνης (Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων) (Πίν. 711 - 721) ..... Σελ. 568–570
Mallia (Fouille à l'Est de la Maison E, Sondages au Palais) (Πίν. 722 - 723) ..... » 571
La campagna di scavi del 1964 a Festòs (Πίν. 724 - 727) ..... » 571–572

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀνασκαφὴ εἰς τὰ βυζαντινὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου, Στερέωσις μνημείων, Α' Κεντρικὴ Κρήτη (1. Ἡράκλειον, 2. Ναὸς Ἁγίου Παντελεήμονος εἰς Μπιζαριανώ, 3. Ναὸς Εἰσοδίων Θεοτόκου εἰς Σκλαβεροχώρι, 4. Ναὸς Ἁγίου Παύλου εἰς Ἅγιον Ἰωάννην Μεσαρᾶς). Β' Δυτικὴ Κρήτη (5. Τέμενος Καρᾶ Μουσᾶ Πασσᾶ εἰς Ρέθυμνον, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Βαθιακό, Ναὸς Ἁγίου Εὐτυχίου εἰς Χρωμοναστήρι, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Ἐπισκοπὴν Μυλοποτάμου, 9. Χανιά. Πύλη τῶν Τζαγκαρόλων, 10. Ναὸς Παναγίας Σερβιωτίσσης ἢ Μοναστήρας εἰς Στύλον Ἀποκορώνου, 11. Ναὸς Ἅϊ-Κυργιάννη εἰς Ἁλικιανὸν Κυδωνίας) (Πίν. 728 - 738) ..... » 573–576

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Α' Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Ρόδος (Ἀρχαιολ. Μουσεῖον, Βυζαντινὸν Μουσεῖον, Λαογραφικὸν Μουσεῖον, Προϊστορικὸν Μουσεῖον), Κάλυμνος. Β' Ἀνασκαφαί: Νότιον μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως, Περιοχὴ δυτικῶς τῶν σχολείων, Περιοχὴ ἀνατολικῶς τῶν σχολείων (Οἰκόπεδον Φραγκεσκάκη, Οἰκόπεδον Κατίνα, Οἰκόπεδα Τζερεμέ, Οἰκόπεδον Φρόνη καὶ Ἰωαννίδη, Οἰκόπεδον Κωνσταντινίδη - Κακᾶ, Οἰκόπεδον Στρατάκη, Οἰκόπεδον Γεωργίου Φωκᾶ, Οἰκόπεδον Χαλκιᾶ, Οἰκόπεδον Τζάπαση), Ἀνατολικὸν μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Τσακίρη, Οἰκόπεδον Καταβενάκη, Οἰκόπεδον Καλαφατᾶ, Οἰκόπεδον Ἀναστασιάδη, Οἰκόπεδον Ἐμμανουὴλ Γιασιράνη), Βόρειον μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Σταύρου Αὐγουστάκη, Οἰκόπεδον Βομβύλα, Οἰκόπεδον Ἀϊσὲ Σεκίπ, Οἰκόπεδον Ρούσσου), Δυτικὸν μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Ζοχρᾶ Νταβράν, Οἰκόπεδον Ἀντωνίου Μαυρῆ, Οἰκόπεδον Ἰωάννου Κοζᾶ), Τμήματα ἀρχαίου τείχους (Οἰκόπεδον Μυλωνᾶ, Οἰκόπεδον Ἠλία Ἀρβανίτη), Εἰς τὴν ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλιν, Ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν περιοχήν (Οἰκόπεδον Νικ. Πανάγου, Οἰκόπεδον Χριστοδούλου, Οἰκόπεδον Παπαβασιλείου, Περίβολος ἐντὸς ἐργοστασίου Δ.Ε.Η., Οἰκόπεδον ξενοδοχείου Ἀσπράκη, Οἰκόπεδον Δεσποτάκη), Νεκρόπολις Ρόδου (Χῶρος ἀποθηκῶν δημοσίων ἔργων, Οἰκόπεδον Παυλίδη, Χωρίον Βάτι). Γ' Λοιπαὶ ἐργασίαι: (Ἀκρόπολις Ρόδου, Ἀρχαῖον τεῖχος ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν, Διαμορφώσεις χώρων) (Πίν. 739 - 762, 772· Σχέδ. 1 - 7) ..... » 577–599
Δ' Ἀναστηλώσεις καὶ συντήρησις μνημείων. Ε' Περιοδεῖαι (Πίν. 763 - 766 β) ... » 600–601
Λέρος (Πίν. 766 γ) ..... » 601
Νίσυρος (Συντήρησις μεσαιωνικοῦ φρουρίου). Νέα ἀποκτήματα Μουσείου Ρόδου (Εὑρετήριον ἀρχαίων ὁδῶν) (Πίν. 767 - 771· Σχέδ. 8) ..... » 602

ΚΥΠΡΟΣ

Α. Μουσεῖα, Β. Ἀνασκαφαί (1. Ἀνασκαφὴ Κιτίου, 2. Ἀνασκαφὴ Σαλαμῖνος, 3. Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως εἰς Κάτω Πάφον, 4. Ἀνασκαφὴ εἰς Κάτω Πάφον, 5. Ἀνασκαφὴ εἰς μονὴν Ἁγ. Ἡρακλειδίου, 6. Ἀνασκαφὴ εἰς μονὴν Ἀψινθιωτίσσης, 7. Ἔρευναι εἰς βασιλικὰς Ἀφέντρικας, 8. Ἀνασκαφὴ τάφων), Γ. Μνημεῖα (Συντήρησις καὶ ἀναστηλώσεις) (Πίν. 773 - 791· Σχέδ. 1 - 4) ..... » 603–617

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΕΡΟΙΑΣ

Κατὰ τὸ 1964 ὡλοκληρώθησαν σχεδὸν αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι τοῦ νέου Μουσείου Βεροίας καὶ ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἐργασίαι ἐγκαταστάσεως κεντρικῆς θερμάνσεως. Οὐχ ἧττον ὑπολείπονται ἔργα διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν ἀμφοτέρων, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἔναρξις ἐργασιῶν ἐκθέσεως τῶν αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου. Ἐν Πίν. 473 α εἰκονίζεται ἡ ὡς Μουσεῖον χρησιμοποιηθεῖσα μέχρι τοῦδε ἠρειπωμένη ἐκκλησία τῆς Παναγίας Κυριωτίσσης καὶ ἐν Πίν. 473 β τὸ νέον Μουσεῖον Βεροίας. Ἀριστερὰ τοῦ προστῴου τῆς κυρίας εἰσόδου διακρίνεται ἡ βυζαντινὴ αἴθουσα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει ἀποθήκη ἀρχαίων καὶ τὸ λεβητοστάσιον τῆς κεντρικῆς θερμάνσεως. Ἡ βυζαντινὴ αἴθουσα ἑνοῦται ὀπτικῶς διὰ τόξου πρὸς ἀριστερὰ μετὰ τοῦ φυλακείου. Ἀθέατα ἐν τῷ Πίν. 473 β, ὄπισθεν τῆς βυζαντινῆς αἰθούσης καὶ χαμηλότερον, εὑρίσκονται τὰ γραφεῖα τῆς Ἐφορείας, κατοικία Ἐφόρου, ἐργαστήριον, ἀποθήκη, καὶ βοηθητικοὶ χῶροι. Διὰ τοῦ προστῴου τῆς κυρίας εἰσόδου εἰσέρχεταί τις εἰς εὐρύχωρον προθάλαμον, μὲ θαυμασίαν θέαν πρὸς τὴν πεδιάδα, ἐκ τούτου δὲ εἶναι προσιταὶ δύο πρὸς δεξιὰ συνεχόμεναι αἴθουσαι ἐκθέσεως προχριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων. Ἐννοεῖται, μέγας ἀριθμὸς μαρμαρίνων ὀγκωδῶν ἀντικειμένων (ἐπιγραφαί, ἀνάγλυφα, σαρκοφάγοι, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ λοιπὰ) θὰ παραμείνουν ἐν ὑπαίθρῳ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου, ἡ ὁποία ἐκτείνεται περαιτέρω πρὸς δεξιὰ τοῦ Πίν. 473 β.

Αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως ἀρχαίων συνεχίσθησαν κυρίως διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Ἀγγελικῆς Πέτσα - Πάντου, τοῦ σχεδιαστοῦ κ. Ἀργυρίου Κούντουρα καὶ τοῦ τεχνίτου κ. Εὐαγγέλου Λύτου.

Ἐν τῷ Μουσείῳ Βεροίας θὰ ἐκτεθοῦν ἀρχαιότητες ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας: Ἡ παλαιολιθικὴ ἀξίνη, τὸ ἀρχαιότερον ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους εὕρημα (Πίν. 502 α - β), περὶ οὗ κατωτέρω[1]. Τὰ πλουσιώτατα εὑρήματα τοῦ πρωΐμου νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Νικομηδείας, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἀρχαιότερος χρονολογημένος συνοικισμὸς γεωργικῶς ἐγκατεστημένων ἀνθρώπων ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους[2]. Χρονικῶς μεσολαβεῖ τὸ κενὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, ἡ ὁποία σχεδὸν οὐδόλως ἀντιπροσωπεύεται μέχρι σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, μολονότι δὲν λείπουν συνοικισμοὶ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς εἰς τὴν περιοχήν. Ἀντιθέτως ἡ πρώϊμος ἐποχὴ τοῦ σιδήρου ἀντιπροσωπεύεται ἐπαρκῶς κυρίως διὰ τῶν εὑρημάτων τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνης[3]. Ἐκ τῶν κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ μάλιστα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων τὸ Μουσεῖον Βεροίας ἀπέκτησεν ἤδη πλουσίαν συλλογὴν διαφόρων ἀντικειμένων ἐκ Βεργίνης - Παλατίτσης, ἐκ Λευκαδίων - Ναούσης, ἐκ τῆς περιοχῆς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως Βεροίας, ὅθεν καθημερινῶς ἔρχονται εἰς φῶς ἐνδιαφέρουσαι ἀρχαιότητες. Εἰς τὴν βυζαντινὴν αἴθουσαν τοῦ Μουσείου θὰ ἐκτεθοῦν εἰκόνες, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνάγλυφα καὶ ἄλλαι βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης ἀρχαιότητες ὡς καὶ ἔργα λαϊκῆς τέχνης. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὰ διατηρηθέντα ἐκ τοῦ καλοῦ ὀντᾶ τῆς κατεδαφισθείσης οἰκίας τοῦ Σιὸρ-Μανωλάκη ἐν Βεροίᾳ τμήματα ἐκ τῆς ζωγραφικῆς καὶ ξυλογλύπτου διακοσμήσεως[4]. Μερικαὶ ἀπόψεις τοῦ ὀντᾶ πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τῆς οἰκίας εἰκονίζονται ἐνταῦθα (Πίν. 488 α - β, 489 α - β, 490 α - β).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΙΚΟΠΕΔΩΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ[5]

α) Συνέχισις καὶ ἀποπεράτωσις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη (Πίν. 473 γ).

Κατὰ τὸ 1964 συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Κωνσταντίνου καὶ Ἐμμανουὴλ Καραντουμάνη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου ἀριθ. 13 (ΑΔ 19 (1963): Χρονικά, σ. 353 κ.ἑ.). Διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ 1964 ἀπεκαλύφθη περαιτέρω πρὸς Β. ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, ὁ βαίνων παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν Βενιζέλου (Σχέδ. 1) (πρβλ. ΑΔ 19 (1963): Χρονικά, σ. 353 κ.ἑ. Σχέδ. 6). Ὁ τοῖχος διακόπτεται ἀπὸ με-

1. E. Higgs ἐν Antiquity 38 (1964), σ. 54, R. Rodden ἐν Balkan Studies 5 (1964), σ. 113 καὶ πίν. 2 Α.

2. R. Rodden ἐν Proceedings of the Prehistoric Society, XXVIII (1962) 267 κ.ἑ., ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 231 κ.ἑ. Πρβλ. αὐτ. σ. 218, ILN 11 καὶ 18 Ἀπριλίου 1964, Balkan Studies 5 (1964) σ. 109 κ.ἑ.

3. Φ. Πέτσας ἐν ΑΔ 17 (1961 - 62): Α', 218 κ.ἑ., ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 217 κ.ἑ. Πρβλ. M. Andronicos, Vergina κλπ. (Studies in Mediterranean Archaeology XIII) Lund 1964.

4. Ἰδὲ Ν. Μουτσοπούλου, Τὸ Ἀρχοντικὸ τοῦ Σιὸρ-Μανωλάκη στὴ Βέροια, Ζυγὸς 56 - 57, Ἰούλιος - Αὔγουστος 1960, 21 κ.ἑ.

5. Πρβλ. BCH 1954 Chron. σ. 274, 1955, σ. 315, 1956, σ. 598, 1959 σ. 770, 1960 σ. 801 καὶ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 350 κ.ἑ. καὶ ἀλλοῦ.

ταγενέστερον βόθρον εἰς ἀπόστασιν 7 μ. περίπου ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου. Ἐντὸς τοῦ βόθρου εὑρέθησαν σιδηροῦν κιγκλίδωμα κατιωμένον καὶ ἄλλα ἀντικείμενα προσφάτων χρόνων. Ἀντιθέτως ἐκτὸς τοῦ κτηρίου καὶ σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῖχον Β. πρὸς Ν. σκέλος διετηρεῖτο εἰς δύο ἀλλεπαλλήλους δόμους, ἐνῷ τοῦ σκέλους ἀπὸ Δ. πρὸς Α. διετηρεῖτο μόνον ὁ κατώτατος δόμος.

Ὑπεράνω τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου κτηρίου εὑρέθη, ἑδραζομένη ἐπὶ χώματος, ὕψους 1.20 μ. ὑπεράνω αὐτῶν, ἄσχετος πρὸς τὸ ἀρχαῖον κτή-

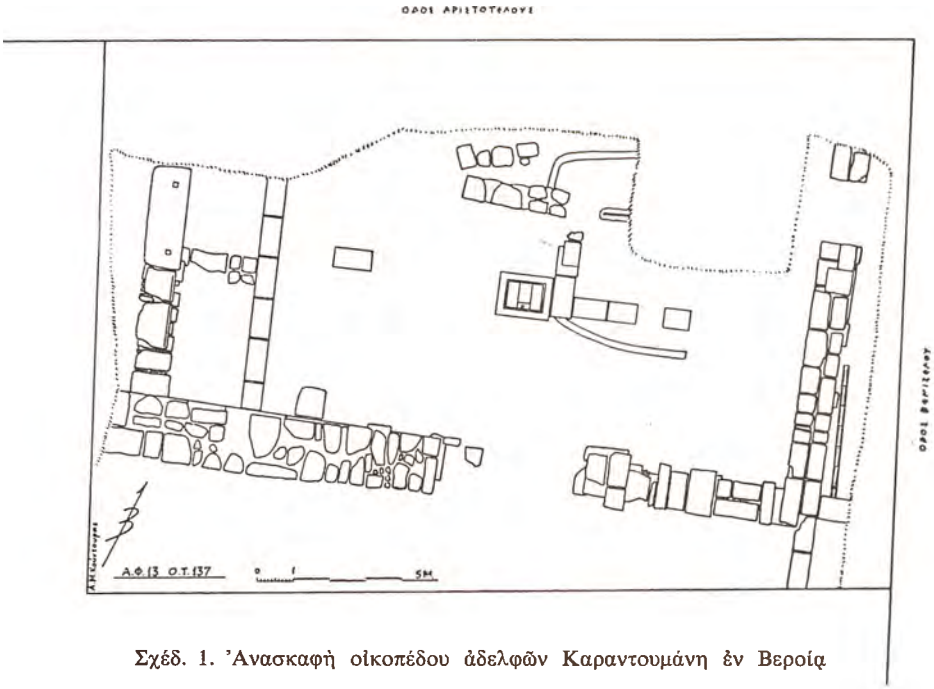

Σχέδ. 1. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη ἐν Βεροίᾳ

καὶ τὴν σύγχρονον ὁδὸν βαίνει ἀρχαία πηλίνη ὑδραγωγὸς σωλήνωσις.

Ἀνεσκάφη ἐπίσης μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους ὅλος σχεδὸν ὁ χῶρος τοῦ οἰκοπέδου, ὁ μεταξὺ τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὸ 1963 τοίχων τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄνευ κινδύνων καταπτώσεως τῶν παρειῶν τοῦ σκάμματος. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς.

Εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εὑρέθη περιχείλωμα ἐκ πηλοῦ καμπυλόγραμμον (Σχέδ. 1), τὸ ὁποῖον ἔχει πλάτος περὶ τὰ 5 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸ πήλινον τοῦτο περιχείλωμα, ὕψους 0,15 - 0,20 μ., εἶχεν ὀπτηθῆ μᾶλλον ἐπὶ τόπου διὰ πυρᾶς, τῆς ὁποίας ἄφθονα λείψανα παρετηρήθησαν. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ πλάτους περίπου τὸ περιχείλωμα τοῦτο κατεστράφη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, τοῦ ὁποίου λίθοι τινὲς εὑρέθησαν κατὰ χώραν σχηματίζοντες γωνίαν, τῆς ὁποίας τὸ ἀπὸ ριον, κτιστὴ λεκάνη μεταγενεστέρων χρόνων (Πίν. 474 α). Κάτω ἔχουν στρωθῆ πήλιναι πλάκες, μὲ μίαν ὀπὴν διαρροῆς, καὶ τὸ περιτείχισμα κατεσκευάσθη διὰ πλίνθων μετὰ συνδετικῆς ὕλης.

Ἡ ἐπίχωσις μέχρι σχεδὸν τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἦτο τεταραγμένη κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἐχαρακτηρίζετο ἀπὸ μαῦρα χώματα μὲ ἀραιὰ διάσπαρτα εὑρήματα διαφόρων ἐποχῶν ὡς καὶ νομίσματα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κασσάνδρου μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὸ κατώτερον στρῶμα, εἰς τὸ ὕψος τῶν σῳζομένων ἀρχαίων θεμελίων διετηρεῖτο ἐνιαχοῦ ἀδιατάρακτον στρῶμα ἐξ ἀργιλλώδους ἐρυθρωποῦ χώματος, σχηματισθέντος πιθανῶς ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῶν πηλοκτίστων μερῶν τῆς ἀνωδομῆς. Εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀδιαταράκτου τούτου στρώματος εὑρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων κλασσικῶν χρόνων, ὡς τὰ εἰκονιζόμενα ἐν Πίν. 474 γ. Εἰς τὰ ἀνώτερα, μᾶλλον τεταραγμένα στρώματα, εὑρέθη λύχνος (Πίν.

474 δ καὶ ε δεξιά), φέρων ἀνάγλυφον παράστασιν Σιληνοῦ βαδίζοντος πρὸς ἀριστερὰ καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς προβαλλομένης δεξιᾶς σταφυλήν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀνθοφόρον κλάδον ἐπὶ τοῦ ὤμου.

Ὁμοίως ἐκ τῶν τεταραγμένων χωμάτων προῆλθον ἀστρωμάτιστα ἀντικείμενα, ὡς τὸ ὄστρακον ληκυθίου (Πίν. 474 ε, ἀριστερὰ) καὶ τὸ μεταγενέστερον, μετ' ἀραιᾶς ἐφυαλώσεως λευκαζούσης, ἀκέραιον ἀγγεῖον (Πίν. 475 ζ). Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων ἀξιοσημείωτα εἶναι τμήματα ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐκ τούτων μία σῴζει μέρη τίτλων αὐτοκράτορος, ἑτέρα δὲ εἶναι ἐπιτυμβία (Πίν. 474 β), ὡς προκύπτει ἐκ τῶν σῳζομένων μερῶν τῶν τεσσάρων τελευταίων στίχων. Ἐξ ἄλλου τὰ εὑρεθέντα νομίσματα ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου ὡς ἑξῆς:

1. Χαλκοῦν. Περιοχὴ Παρωρείας (ἐποχῆς Φιλίππου Ε' ἢ Περσέως). Πρβλ. Gaebler, πίν. XXXVI, ἀριθ. 27.

2. Χαλκοῦν Ἀλεξάνδρου Γ'. Πρβλ. Sylloge DNM, ἀριθ. 1029 - 1033. Κοπὴ νομίσματος: 310 - 300 π.Χ.

3. Χαλκοῦν βυζαντινὸν νόμισμα σκυφωτὸν 13ου αἰ. μ.Χ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀξιοσημείωτον, ἰδιαιτέρως πρὸς χρονολόγησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων, εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 2, διότι εὑρέθη εἰς τὸ στρῶμα καταστροφῆς τοῦ κτηρίου. Ὅμοια νομίσματα εὑρέθησαν εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα τῶν ἀρχαίων λειψάνων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολείου (ἰδὲ κατωτέρω).

β) Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Β' Δημοτικοῦ Σχολείου Βεροίας[6].

Τὸ οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραντουμάνη καταλαμβάνει τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὴν ἑτέραν πλευρὰν τῆς ὁποίας εὑρίσκεται οἰκοδομικὸν τετράγωνον (Ο.Τ. 149 ἐν Σχεδ. 2), εἰς ὃ περιλαμβάνεται καὶ τὸ Β' Δημοτικὸν Σχολεῖον Βεροίας μετὰ τῆς αὐλῆς του. Ἡ παρουσία τῶν σπουδαίων λειψάνων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τῶν ἀδελφῶν Καραντουμάνη καὶ αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολείου ἐπέβαλλον δοκιμαστικὴν σκαφὴν καὶ ἐν αὐτῷ πρὸς διαπίστωσιν καὶ λῆψιν μέτρων προστασίας τυχὸν διατηρουμένων ἀρχαίων λειψάνων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐγένετο τομή, ἀρχικῶς πλάτους 2 μ., ἀναπτυχθεῖσα ἀκανονίστως ἐν συνεχείᾳ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν κινδύνων τῆς σκαφῆς εἰς μέγα βάθος, μέχρι 4 μ.

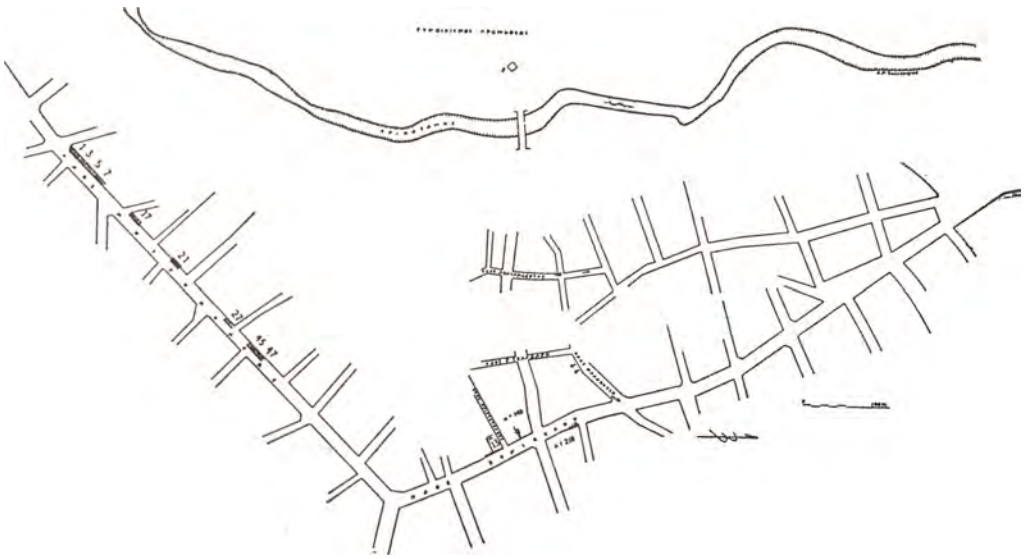

Σχέδ. 2. Σκαρίφημα δεικνύον τὰς θέσεις, ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα ἐν Βεροίᾳ

6. Ἄλλοτε Μελέτειον Παρθεναγωγεῖον, ἰδὲ Α.Ε. Χριστοδούλου, Ἱστορία τῆς Βεροίας, Βέροια 1960, σ. 92 κ.ἑ., Γ.Χ. Χιονίδη, Σύντομη Ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Βεροίας, Βέροια 1961, σ. 39 κ.ἑ.

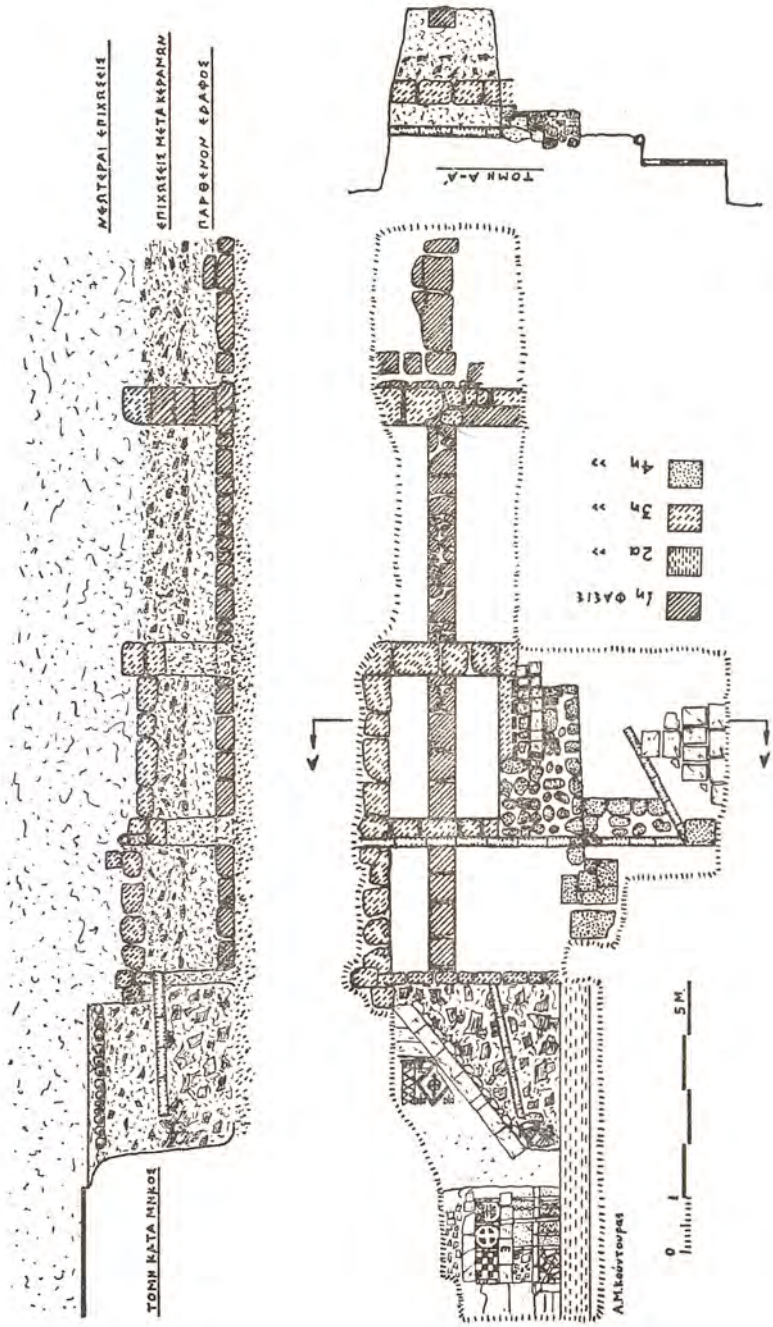

Σχέδ. 3. Οἰκόπεδον Β' Δημοτικοῦ Σχολείου. Κάτοψις καὶ τομαί

περίπου. Ἐν τῷ Πίν. 476 α διακρίνονται λείψανα τοίχων καὶ ἄλλα ἐρείπια ὑπεράλληλα, ἀνήκοντα εἰς διαφόρους ἐποχάς (Σχέδ. 3).

Εἰς τὸ βάθος τῆς γενομένης τομῆς, ὡς ἀνεμένετο, εὑρέθησαν τμήματα τοίχων τῆς αὐτῆς τειχοδομίας καὶ τοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ πρὸς τοὺς τοίχους ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Καραντουμάνη. Διακρίνονται εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τῆς τομῆς ἐν Πίν. 476 α καὶ λεπτομερέστερον ἐν Πίν. 476 β καὶ 476 δ (ἀπὸ Α.) καὶ ἐν Πίν. 476 γ (ἀπὸ Δ.). Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα τμήματα τοίχων σύγκεινται: α) ἐξ ἑνὸς τοίχου, πάχους 0,50 μ., βαίνοντος κατὰ τὸν ἄξονα περίπου τῆς γενομένης τομῆς καὶ καθ' ὅλον τὸ ἀνασκαφὲν μέχρι τοῦ βάθους τούτου τμῆμα αὐτῆς, β) ἐκ τοίχου βαίνοντος ἐγκαρσίως ἐπὶ τοῦ προαναφερθέντος (Πίν. 476 α ἐμπρός, 476 β - δ).

Δυτικώτερον ἡ τομὴ δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ βάθος τῶν ἀρχαίων λειψάνων, διότι ἠμποδίσθη ἀπὸ ἐπιπολαιότερα ἐρείπια. Δύο τοιοῦτοι ἐπιπόλαιοι τοῖχοι μεταγενέστεροι διακρίνονται εἰς τὸ μεσαῖον τμῆμα τῆς τομῆς ἐν Πίν. 476 α. Οὗτοι πατοῦν ἐπὶ χώματος εἰς ὕψος 0,90 μ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ ὑπ' αὐτοὺς ἀρχαίου τοίχου. Σχηματίζουν ὀρθὰς γωνίας μετὰ τοίχου βαίνοντος κατὰ μῆκος τῆς νοτίας παρειᾶς τῆς τομῆς μας. Ἐπὶ τοῦ δυτικωτέρου ἐξ αὐτῶν βαίνει σωλήνωσις πηλίνη ὑδραγωγείου, ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ Ν. καὶ διακρίνεται (ἄνοιγμα θραυσθέντος σωλῆνος, ὡς στόμιον) ἐν Πίν. 479 α, ἡ ὁποία δεικνύει ἐπίσης ἀνασκαφέντα μεταγενέστερα ἐρείπια πρὸς Ν. τῆς ἀρχικῆς τομῆς.

Τρίτον ἐγκάρσιον ἐπιπόλαιον τοιχάριον ἐξ ἀρχαιοτέρου πωρίνου ὑλικοῦ εἰς δευτέραν χρῆσιν διακρίνεται καὶ ἐν Πίν. 476 α, ἐν μέρει ἐν Πίν. 479 γ, πλήρως δὲ καὶ ἐναργῶς ἐν Πίν. 477 β. Τοὺς ἐγκαρσίους τούτους τοίχους συνέδεε κάθετος πρὸς αὐτοὺς καὶ σχεδὸν παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τῆς τομῆς μας τοῖχος, ἀποκαλυφθεὶς ἐν μέρει μόνον κατὰ τὴν βορείαν παρειὰν τοῦ σκάμματός μας (Πίν. 479 γ). Σημειωτέον, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεως, ὅτι αἱ ὡς τοῖχος διακρινόμεναι εἰς τὸ βάθος τοῦ Πίν. 476 α πώριναι πλίνθοι ὡς καὶ ὁ ἀρράβδωτος κίων ἀριστερά, ἐτοποθετήθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εὑρεθέντες εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως ὑψηλότερον διάσπαρτοι. Ὁ ἀρράβδωτος κίων, ἐκεῖ ὅπου εἰκονίζεται, βαίνει ἐπὶ τοίχου (Πίν. 476 α, ἄνω ἀριστερά), ὁ ὁποῖος ὁρίζει ἀπὸ Ν. δάπεδα καλυπτόμενα ὑπὸ μωσαϊκῶν. Ἐκ τούτων ἓν εἶναι κατὰ 0,10 μ. ὑψηλότερον (Πίν. 477 α ἄνω καὶ Πίν. 478 α). Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ δαπέδου τούτου ὑπῆρχε πλὰξ μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος (Πίν. 478 α, κέντρον καὶ Πίν. 478 β). Ἡ ἐπιγραφὴ βεβαίως δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ δαπέδου. Ἀναγινώσκεται εὐκόλως, ἀνήκει σαφῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου Ε' (221 - 179 π.Χ.) καὶ παρέχει τὴν πολύτιμον πληροφορίαν, ὅτι ὁ γνωστὸς διὰ τὴν ἀνάθεσιν στοᾶς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ κλπ., ἀνέθεσε τὰς στοὰς καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν Ἀθηνᾶς ἐν Βεροίᾳ, ὅθεν κατήγοντο οἱ Ἀντιγονίδαι καὶ πιθανῶς εἶχον ἀνάκτορον μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἀκμῆς. Ἡ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βεροίας, φέρει τὸ ἑξῆς κείμενον: *Βασιλεὺς Φίλιππος | Βασιλέως Δημητρίου | τὰς στοὰς | Ἀθηνᾷ*. Ἐν τῷ Σχεδ. 3 ἡ θέσις τῆς ἐπιγραφῆς σημειοῦται διὰ τοῦ γράμματος Ε.

Τὸ χαμηλότερον μωσαϊκὸν δάπεδον (Πίν. 477 α, δεξιὰ καὶ Πίν. 477 γ) διετηρεῖτο μόνον ἐν μέρει. Κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστράφη διὰ τὴν κατασκευὴν λοξῶς βαίνοντος ὀχετοῦ, ἐστρωμένου διὰ πηλίνων πλακῶν κάτω καὶ ἀκαλύπτου ἄνω.

Εἰς μεγαλύτερον βάθος (Πίν. 477 α, εἰς τὸ κέντρον, πρβλ. Πίν. 477 β καὶ 476 α) εὑρέθησαν λείψανα ἀρχαιοτέρου ὑδραγωγείου καὶ ἄλλα πήλινα συντρίμματα ἀνάμικτα εἰς στρῶμα συμπαγές, ἤτοι κεραμίδες λακωνικοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλλὰ καὶ κορινθιακοῦ τύπου, τεμάχια συσσωρευμένα πίθου ἐξ ἀρχαίου ὑδραγωγείου κλπ[8]. Ὅταν ἐκαθαρίσθη τὸ στρῶμα τοῦτο ἡ περαιτέρω εἰς βάθος ἐπίχωσις περιεῖχε μεταξὺ καθαρῶν ἀργιλλωδῶν χωμάτων τὰ ἀρχαιότερα ὄστρακα τῆς ὅλης τομῆς, δυνάμενα νὰ ἀναχθοῦν μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφείσης ἐπιχώσεως ἐν γένει, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀστρωμάτιστα, εὑρέθησαν εἰς μὲν τὸ βάθος ἀραιὰ ἑλληνιστικὰ κυρίως ὄστρακα ἐκ μεγαρικῶν σκύφων (Πίν. 480 γ - δ), ἐξ «ἀρρετινῶν» ἀγγείων (Πίν. 480 β), ἐξ ὧν τινα μετὰ σφραγισμάτων (Πίν. 480 ε), ἄλλα μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως δι' ἐπιθέτων μορφῶν (Πίν. 480 α) κλπ. Εὑρέθησαν ἐπίσης ἀκέραιον βαλσαμάριον (Πίν. 475 ς', δεξιά), ἀγνῦθες, ἐξ ὧν τινες μετὰ σφραγισμάτων (Πίν. 481 ε), θραῦσμα ἀγγείου μετὰ χαράγματος γενομένου πρὸ τῆς ὀπτήσεως (Πίν. 481 δ), σῴζοντος τὸ πλεῖστον τοῦ ὀνόματος: *Ἀ]μύντιχο[ς*, ἴσως

7. Ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς προστίθεται εἰς ἄλλας ἐπιγραφικῶς μαρτυρουμένας λατρείας ἐν Βεροίᾳ, Μαν. Ἀνδρονίκου, Ἀρχαῖαι Ἐπιγραφαὶ Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 21.

8. Πρβλ. Archaeology, 11 (1958), εἰκ. ἐν σ. 254, ἄνω δεξιά, 17 (1964), σ. 84, εἰκ. 17.

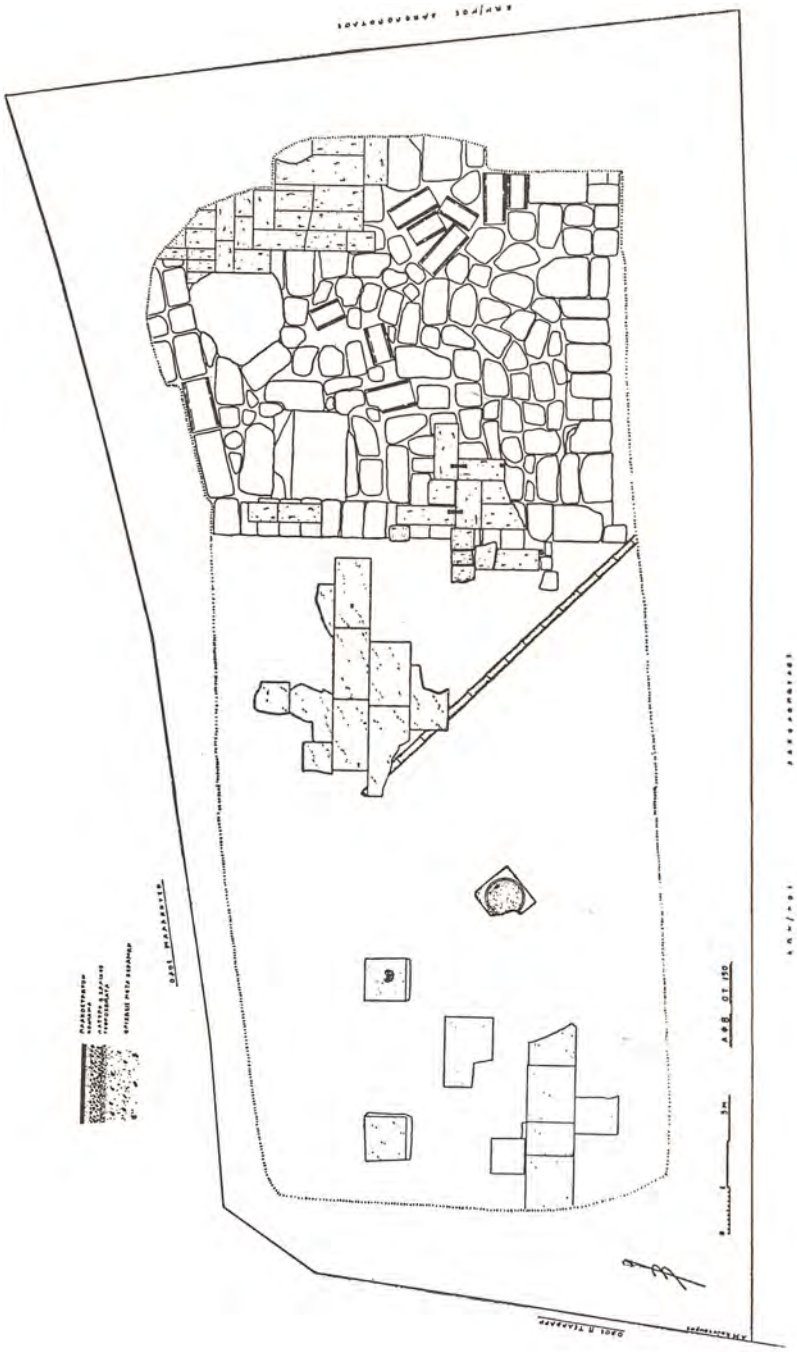

Σχέδ. 4. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ

εἰς τὴν γενικὴν πτῶσιν. Ἐπίσης μέρος καλύμματος πυξίδος (Πίν. 481 ζ), τεμάχια εἰδωλίων (Πίν. 481 ς', η), καὶ πήλινοι λύχνοι (Πίν. 479 β, δ) περιείχοντο μεταξὺ τῶν χωμάτων εἰς σχετικῶς μεγαλύτερον βάθος. Ἀντιθέτως, ὑψηλότερον σχετικῶς, εὑρέθησαν διάσπαρτα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (Πίν. 481 α - γ), τμήματα γλυπτῶν (Πίν. 492 γ) καὶ μέγα πλῆθος βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἀγγείων (Πίν. 475 α - ε καὶ 475 ς', ἀριστερά), ὡς καὶ σκελετοὶ νεκρῶν καὶ ἁπλοῖ τάφοι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου προῆλθε μαρμάρινον τεμάχιον σῷζον μέρος ἐπιγραφῆς (Πίν. 480 ς').

- - - Αὐτοκράτ]ωρ Σεβα[στὸς - - -
- - -] Ξανδικ [- - -[9]

Τὰ εὑρεθέντα νομίσματα ἐξ ἄλλου (κατόπιν ταυτίσεως ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου) κλιμακώνονται ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Β' μέχρι τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν αἰώνων.

Εἰς τὸ Σχέδ. 3 εἰκονίζονται πλὴν τῆς κατόψεως τοῦ συνόλου καὶ τομαὶ δεικνύουσαι τὴν σχέσιν καθ' ὕψος τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ὡς καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν στρωμάτων κατὰ τὸ δυνατόν.

γ) Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Βασιλείου καὶ Θωμᾶ Γκαϊτατζῆ.

Ἐκσκαπτομένου τοῦ οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Μαλακούση καὶ Π. Τσαλδάρη παρὰ τὴν πλατεῖαν Ἁγίου Ἀντωνίου ἐν Βεροίᾳ[10], ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα λείψανα, τὰ ὁποῖα ἠρευνήθησαν ἐν συνεχείᾳ.

Ὑψηλότερον σχετικῶς εὑρέθη πλακόστρωτον κατὰ μέρη διατηρούμενον (Πίν. 482 α, δ - ε καὶ Πίν. 483 α, ἄνω δεξιά). Τὸ πάχος τῶν πλακῶν κυμαίνεται ἀπὸ 0,05 - 0,31 μ. Ἡ πλακόστρωσις ἑδράζεται ἐπὶ κονιάματος χονδροῦ περιέχοντος καὶ «τριμμένο κεραμίδι», ὕψους 0,09 μ. Τοῦτο ἐτέθη ἐπὶ στρώματος λατύπης καὶ ἀργῶν λίθων ὕψους 0,22 μ. Κατωτέρω ὑπῆρχε στρωματισμένη ἐπίχωσις παλαιοτέρα τῆς κατασκευῆς τοῦ πλακοστρώτου (ἰδὲ Σχέδ. 4, ἄνω ἀριστερά). Ἐπὶ δύο ἐκ τῶν πλακῶν καὶ κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτῶν παρετηρήθησαν ἐγχάρακτοι διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου οἱ ἀριθμοὶ ΙΖ ἐπὶ τῆς μιᾶς (Πίν. 482 γ) καὶ ΙΗ ἐπὶ τῆς ἑτέρας (Πίν. 482 β, πρβλ. Σχέδ. 4). Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτος εἶναι πλὰξ σχεδὸν τετράγωνος, πλευρᾶς 0,90 μ. περίπου καὶ πάχους 0,32 μ., φέρουσα τόρμον κατὰ τὸ κέντρον περίπου (Πίν. 482 ε, ἐμπρός). Βάσις πιεστηρίου (Πίν. 484 α, πρβλ. Πίν. 482 ε, κάτω ἀριστερά, καὶ Σχέδ. 4) εὑρέθη οὐχὶ κατὰ χώραν.

Ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον ἔβαινε λοξῶς, ὡς ἐν Σχεδ. 4 (πρβλ. Πίν. 483 α, ἄνω δεξιά, Πίν. 484 β, ἄνω δεξιά, καὶ Πίν. 484 γ, κάτω δεξιὰ) πηλίνη σωλήνωσις ὑδραγωγείου μὲ κλίσιν πρὸς ΝΑ.

Τὸ περιγραφὲν πλακόστρωτον εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μετὰ τῆς ἄνω ἐπιφανείας μνημειακῆς θεμελιώσεως, ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου συνεχιζομένη, ὡς φαίνεται, καὶ πρὸς τὸ γειτονικὸν οἰκόπεδον Κωνσταντίνου Δακελοπούλου ὡς καὶ πρὸς τὴν ὁδὸν Μαλακούση. Ἡ μνημειακὴ αὕτη κατασκευὴ χαρακτηρίζεται διὰ τῶν ἑξῆς:

Ὡς πρώτη θεμελίωσις ἐτέθη στρῶμα ἀκανονίστων θραυσμάτων πωρολίθου, σχετικῶς μεγάλων, ἐρευνηθὲν ἐν μέρει (Πίν. 483 β, πρβλ. Πίν. 483 α, ἄνω ἀριστερά). Ἐπὶ τοῦ ἀκανονίστου αὐτοῦ στρώματος ἐτέθησαν κανονικώτεροι πωρόλιθοι καὶ πώρινοι σφόνδυλοι δωρικῶν κιόνων ἀποξεσθέντες, ἵνα ἀποτελέσουν ἄνω ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν. Χαρακτηρίζονται σαφῶς ἐν Σχεδ. 4 καὶ διακρίνονταί τινες ἀμυδρῶς ἐν Πίν. 483 α - β καὶ 484 β. Τὸ στρῶμα τοῦτο περιορίζεται κατὰ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν διὰ κανονικῶς παρ' ἀλλήλους τοποθετημένων λίθων (Σχέδ. 4), οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν μέρος θεμελιώσεως, τῆς ὁποίας διατηροῦνται τρεῖς δόμοι συνολικοῦ, ὕψους περίπου 1.50 μ. (Πίν. 484 γ). Ἐπὶ τῆς οὕτω κατασκευασθείσης ἐπιπέδου ἐπιφανείας ἐστρώθησαν κανονικῶς ὀρθογωνισμένοι πωρόλιθοι, ὕψους περίπου 0,45 μ. Αἱ ὁριζόντιοι διαστάσεις τῶν λίθων τούτων ἐμφαίνονται ὑπὸ κλίμακα ἐν Σχεδ. 4, ὅπου ἐσχεδιάσθησαν οἱ εὑρεθέντες κατὰ χώραν, μερικοὶ τῶν ὁποίων συνεδέοντο καὶ διὰ πελεκοσχήμων συνδέσμων, ἐξ ὧν εἰς διατηρεῖται (μελανωμένος ἐν Σχεδ. 4). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς στρώσεως ταύτης εὑρίσκεται εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μαλακούση.

Ἀξιοσημείωτον ὅτι δύο βόθροι, τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἴσως, ἔφθασαν εἰς βάθος μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἤτοι 4.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μαλακούση, διατρήσαντες τὴν ὅλην κατασκευὴν (ἰδὲ τὰ λευκὰ κενὰ ἐν Σχεδ. 4 καὶ πρβλ. Πίν. 483 α καὶ 484 β).

Ἀτυχῶς οὐδὲν εὑρέθη, σημαντικὸν χρονολο-

9. Ἂν πρόκειται περὶ τῆς «ἑορτῆς Μακεδόνων» ἢ τοῦ μηνός, ἰδὲ J. Kalléris, Les anciens Macédoniens, I, Ἀθῆναι 1954, σ. 237 κ.ἑ., καὶ II (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) σ. 565 κ.ἑ.

10. Πρβλ. BCH 1956, Chron. σ. 598.

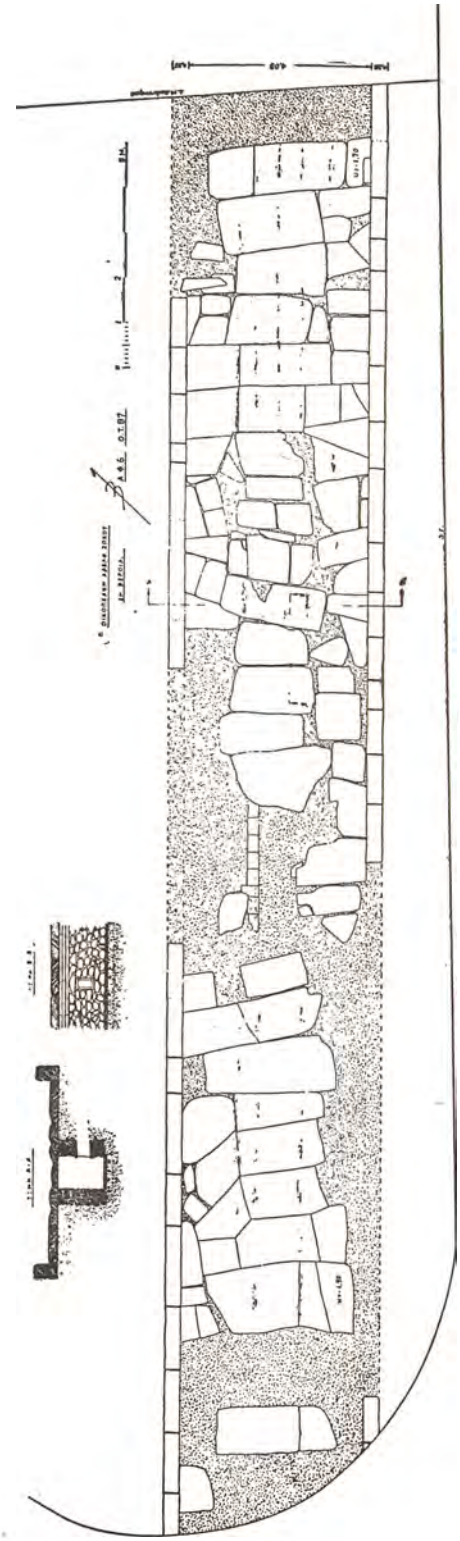

Σχέδ. 5. Ἀρχαία ὁδὸς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Ζώκου

γίας ἢ ἄλλως, μεταξὺ τῶν κατὰ χώραν λειψάνων τῆς κατασκευῆς, πλὴν τῶν σφονδύλων κιόνων καὶ μαρμαρίνης εἰκονιστικῆς κεφαλῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐφθαρμένης κατὰ τὸ πρόσωπον (Πίν. 503 δ). Εἰκονίζει ἄνδρα φέροντα οὔλην κόμην, γενειάδα καὶ μύστακα (μέγ. σῳζ. ὕψος 0,30 μ.). Ἐξ ἄλλου ἡ ὑπὲρ τὰ ἀρχαῖα λείψανα ἐπίχωσις (Πίν. 482 α) ἦτο προφανῶς ὑστέρων, μεταρρωμαϊκῶν χρόνων, τεταραγμένη κατὰ καιρούς, ὥστε ὀλίγον δύναται νὰ διδάξῃ περὶ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαίας κατασκευῆς. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ὑπὸ τὰς συνθήκας ἐπειγούσης σωστικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εὑρέθησαν ἐλάχιστα ὀστρακα ἀσήμαντα, τεμάχια μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν.

Οὐχ ἧττον ἐπετύχομεν ἐνδεικτικὰ χρονολογίας νομίσματα ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου. Ἐν τομῇ ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον εὑρέθησαν (ταυτισθέντα ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου) νόμισμα Κασσάνδρου καὶ ἕτερον ἐφθαρμένον ἀρχαῖον ἑλληνικόν, ἀλλὰ καὶ νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α΄, ὅπερ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς terminus post quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ πλακοστρώτου. Εἰς βαθύτερα στρώματα τῆς αὐτῆς τομῆς (Πίν. 482 ε) εὑρέθησαν ἓν νόμισμα Ἀλεξάνδρου Γ΄ καὶ ἕτερον Ἀλεξάνδρου Δ΄.

δ) Ἀποκάλυψις λειψάνων ἀρχαίας ὁδοῦ ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Ζώκου καὶ ἑτέρας παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαταμαχήτου.

Κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσω, ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων σκαφικῶν ἐργασιῶν, λείψανα μνημειακῶν ρωμαϊκῶν ὁδῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Βεροίας. Δύο ἐξ αὐτῶν βαίνουν σχεδὸν κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν νεωστὶ διανοιγεισῶν δύο ἀρτηριῶν τῆς πόλεως, ἤτοι τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καὶ τῆς ὁδοῦ Ἐλ. Βενιζέλου (Σχέδ. 2). Ἐκ τούτων ἡ πρώτη ἔχει ἀφετηρίαν τὴν ἀπὸ Δ. (ἀρχαίαν καὶ νέαν) εἴσοδον τῆς πόλεως, ἡ δευτέρα τὴν ἀπὸ Α. καὶ Β., ἤτοι ἀπὸ Θεσσαλονίκης καὶ Πέλλης - Ἐδέσσης (ἐπίσης ἀρχαίαν καὶ νέαν) εἴσοδον. Τρίτη εἴσοδος τῆς πόλεως νῦν (καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα) εἶναι ἡ ἀπὸ Ν., ἀπὸ τῆς Πιερίας εἴσοδος. Αἱ αὐταὶ γεωγραφικαὶ συνθῆκαι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τοὺς χρόνους μας ἐπέβαλον τὰς αὐτὰς λύσεις.

Τὴν κατὰ μῆκος τῆς νῦν ὁδοῦ Μητροπόλεως ἀρχαίαν ὁδὸν παρακολουθοῦμεν ἀπὸ τὸ 1954[11]. Ἐν συνεχείᾳ τὴν διεπιστώσαμεν εἰς τὰ ἀνασκαφέντα κατὰ καιροὺς οἰκόπεδα Κουφοπούλου (Μητροπόλεως 5), Κιτσοπούλου (Μητροπόλεως 7), Κυράνη (Μητροπόλεως 17), Παράσχου Παπαγεωργίου (Μητροπόλεως 21) καὶ Ἰσαὰκ Τροχοπούλου (Μητροπόλεως 27). Ἡ ἀρχαία ὁδὸς ὀλίγον λοξῶς βαίνουσα ἐξέρχεται τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ συμπίπτει μετὰ τῆς νῦν ὁδοῦ Μητροπόλεως ἔναντι τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Μεγάρου, ὅπου ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον τὸ 1954. Κατὰ τὸ 1964, ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου καὶ Ἀντωνίου Ζώκου (Μητροπόλεως 1 καὶ 3, παρὰ τὴν πλατεῖαν Ὡρολογίου, ἔναντι τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου), ἀπεκαλύφθη καὶ νέον τμῆμα τῆς ὁδοῦ (Σχέδ. 5· Πίν. 485 α - β, 486 α - β) εἰς βάθος 1.90 - 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς παραπλεύρως ἀσφαλτοστρωμένης ὁδοῦ. Τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος εἶναι περίπου 32 μ., ἀλλὰ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ διατηρεῖται πλήρως κατὰ μέρος μόνον (Πίν. 486 α, ἐμπρός, πρβλ. Πίν. 485 β). Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ πλακόστρωσις ἢ τὰ κράσπεδα ἢ ἀμφότερα εἶναι ἐλλιπῆ, ἐνιαχοῦ δὲ φέρουν μεταγενεστέρας ἐπισκευὰς εἰς χρόνους, καθ' οὓς εἶχεν ἀχρηστευθῆ καὶ ἡ κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ, ὑπὸ τὸ ἀρχικὸν πλακόστρωτον, ὑπόνομος. Εἰς τὰς σῳζομένας ἀρχικὰς πλάκας εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη ἐκ τῆς τριβῆς τῶν τροχῶν, δηλωθέντα καὶ ἐν τῇ κατόψει τοῦ Σχεδ. 5. Ἐν τῷ αὐτῷ Σχεδίῳ παρέχονται τομὴ ἐγκαρσία καὶ τομὴ κατ' ἄξονα μετὰ προβολῆς τοῦ τοιχαρίου τῆς ὑπονόμου, ὅπου ἐκβάλλει πλινθοπερίβλητος ὀχετός. Ὑπὸ τὸ βόρειον πεζοδρόμιον ἀνευρέθησαν λείψανα πλειόνων πηλίνων σωληνώσεων ὑδραγωγείου. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἐκεῖθεν τοῦ πεζοδρομίου, πρὸς Β. (Πίν. 485 α, δεξιὰ κάτω), οὐδὲν ἴχνος κατοικίας ἢ ἄλλο εὕρημα κατὰ χώραν ἐγένετο. Ἐκ τῶν ἀστρωματίστων ἐλαχίστων εὑρημάτων τῆς σχετικῶς ἀβαθοῦς ἐπιχώσεως ἀναφέρεται βάσις ἰωνικὴ μαρμαρίνη καὶ λίθινον προϊστορικὸν ἐργαλεῖον (Πίν. 487 δ - ε).

Ὁμοίας κατασκευῆς ὁδὸς διεπιστώθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1964 ὑπὸ τὴν νῦν ὁδὸν Ἀκαταμαχήτου ἐπ' εὐκαιρίᾳ κατασκευῆς ὑπονόμων τοῦ Δήμου (Πίν. 487 α - β· Σχέδ. 6). Ἀκριβέστερον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη μικρὸν μέρος μόνον κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐξωτερικῶς (Πίν. 487 α), ἤτοι κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀκαταμαχήτου καὶ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς μικρὸν σχετικῶς βάθος, περὶ τὰ 0,50 μ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα περιλαμβάνει μέρος τῶν κρα-

11. BCH 1954, Chron. σ. 274, καὶ εἰκ. 5, Πρβλ. Chron. 1955, σ. 315.

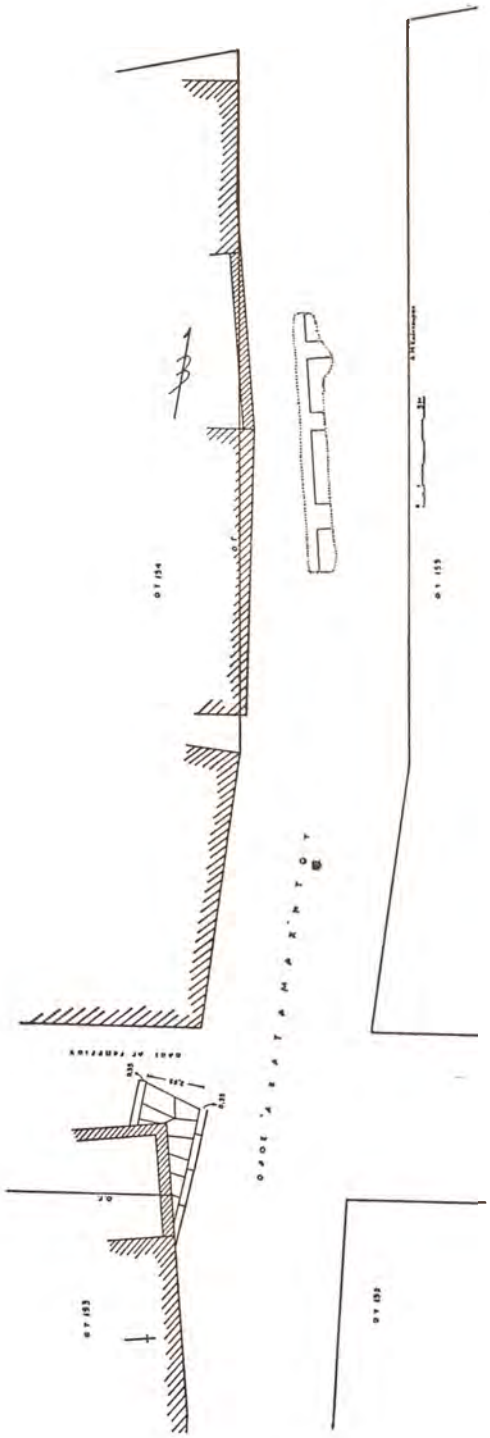

Σχέδ. 6. Τμήμα δδοῦ καὶ κτηρίων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς

σπέδων καὶ τοῦ πλακοστρώτου καταστρώματος μετὰ ἰχνῶν ἐκ τῆς τριβῆς τῶν τροχῶν. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὸ ὑλικὸν εἶναι λίθος σκληρὸς οὐχὶ ἐγχώριος, ἐκ τούτου δὲ κατεσκευάσθησαν ὅλαι αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁδοὶ τῆς Βεροίας, προφανῶς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν σχεδίου μεγαλεπηβόλου εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς πόλεως.

Περαιτέρω κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀκαταμαχήτου (Πίν. 487 β), διανοιγομένου τοῦ λάκκου διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ὑπονόμου, ἀπεκαλύφθησαν 218 ἐν Σχεδ. 2), ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ κρασπέδου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (Πίν. 487 ς').

ε) Δοκιμαστικὴ σκαφὴ παρὰ τὸ οἰκόπεδον Δημ. Σιαφαρίκα ἐν τῷ συνοικισμῷ Προμηθεύς.

Ἡ πόλις τῆς Βεροίας συνεδέθη προσφάτως διὰ γεφύρας κατασκευασθείσης διὰ προεντεταμένου μπετὸν μετὰ τοῦ ἀντικρύ, ἐκεῖθεν τοῦ Τριποτάμου (Μπαρμπούτας), πρὸς Δ. συνοικισμοῦ, φερομένου νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα Προμηθεὺς (ἄλλοτε Καρσὶ - μαχαλάς). Ὑπὲρ τὴν γέφυραν διέρχεται

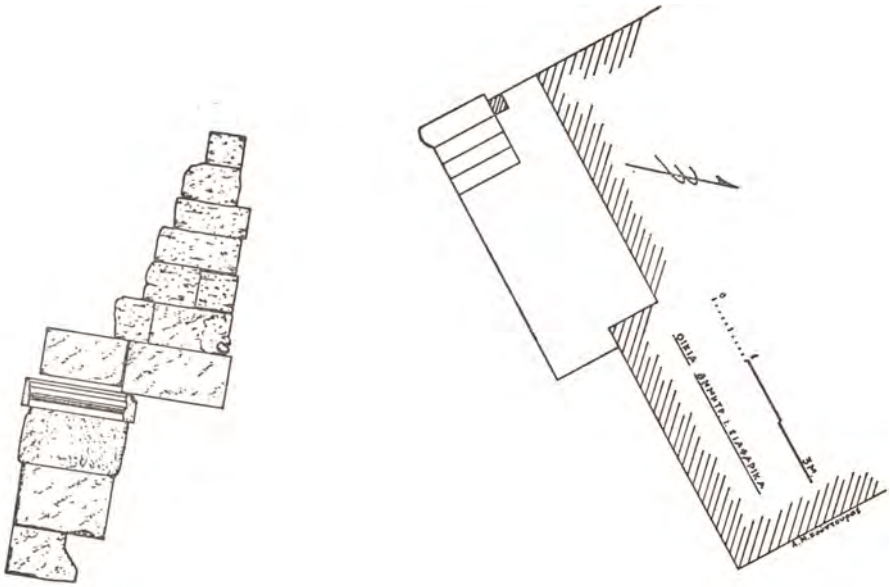

Σχέδ. 7. Ἀρχαῖα λείψανα παρὰ τὸν συνοικισμὸν Προμηθεὺς

μέρη κτηρίων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς ἦσαν παρόδια κατὰ μῆκος τῆς προαναφερθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία εἶχε κατεύθυνσιν πρὸς τὴν βορείαν (πρὸς Β. καὶ πρὸς Α.) ἔξοδον τῆς πόλεως, πρὸ τῆς ὁποίας ἡνώνετο μετὰ τῆς ἀπὸ τῆς νῦν ὁδοῦ Βενιζέλου ἐρχομένης ἀρχαίας ὁδοῦ. Περὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων τῶν οἰκιῶν, τὰ ὁποῖα πάντως ἦσαν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν.

Τέλος νέον τι στοιχεῖον προσετέθη κατὰ τὸ 1964, εἰς ὅσα ἐγνωρίζομεν περὶ τῆς κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῆς νῦν ὁδοῦ Βενιζέλου ἀρχαίας ὁδοῦ. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν δηλαδὴ οἰκοπέδου τῆς Ὄλγας Γεμιτζόγλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου (Ο.Τ. νεωστὶ διανοιγεῖσα ὁδός. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ διὰ μηχανικοῦ προωθητῆρος ἐθίγησαν ἐλαφρῶς, μεταγενεστέρως δὲ ὁ παροικῶν Δημήτριος Σιαφαρίκας ἀπεκάλυψε περισσότερον, λείψανα ἀρχαίας κατασκευῆς δι' ὑλικοῦ εἰς δευτέραν χρῆσιν (Σχέδ. 7· Πίν. 487 γ). Τὰ λείψανα ταῦτα ἠρευνήθησαν δοκιμαστικῶς, ἐξήχθη δὲ μετ' ἐπιφυλάξεων τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀποτελοῦν μέρος ὀχυρώσεως ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων δι' ἀρχαιοτέρου ἐν μέρει μαρμαρίνου ὑλικοῦ, ὡς παρετηρήθη εἰς πλεῖστα σημεῖα τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως[12].

12. Ἰδὲ τελευταίως ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, σ. 218 Σχέδ. 7 - 9 καὶ Πίν. 260 - 261· πρβλ. Enciclopedia dell' arte antica ἐν λ. Veria.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ

Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων κινητῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων οἰκοπέδων, περισυνελέγησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας ἐκ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως διάφορα ἀρχαῖα, μαρμάρινα κατὰ τὸ πλεῖστον.

Παρὰ τὸν κινηματογράφον «Ζάππειον» εὑρέθη ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον (Πίν. 492 α), φέρον ἐπιγραφήν: *Συνετὸς καὶ Φωτὶς Ἀκτὴν τὴν/ θυγατέρα, ἥρωα, Δίκαι[ο]ν τὸν υἱὸν ἑαυτῶν/ ἥρωα.* Ἀξιοσημείωτος ἡ χρῆσις τοῦ ἀρσενικοῦ τύπου διὰ τὴν νεκρὰν θυγατέρα, ἀντὶ ἡρώϊσσα, ἡρωΐς (πρβλ. Πίν. 496 α) ἤ τι τοιοῦτον.

Ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βλασίου προῆλθεν ἡ ἐπὶ ἀρραβδώτου κίονος ἐπιγραφή (Πίν. 492 δ), τῆς ὁποίας τὸ κείμενον μετὰ ὑπομνηματισμοῦ, ἐλπίζω, θὰ δοθῇ συντόμως μετ' ἄλλων (ἰδὲ κατωτέρω καὶ πρβλ. Πίν. 491 α - β).

Ἐκ τῆς προαναφερθείσης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (σ. 431) προῆλθον διάφορα μάρμαρα (Σχέδ. 8) καὶ περισυνελέγησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ πολυτιμότερα καὶ μᾶλλον εὐμετακόμιστα, ὡς τὸ βυζαντινὸν ἀνάγλυφον τοῦ Πίν. 492 β καὶ ὁ ἐνεπίγραφος ἀρράβδωτος κίων τοῦ Πίν. 491 α.

Ἐκ τῆς παραπλεύρως κειμένης οἰκίας τοῦ Στέργιου Πασβάτη περισυνελέγη τὸ ἐπίκρανον τοῦ Πίν. 491 γ.

Ἐκ τοῦ Δημαρχείου, ὅπου ἐφυλάσσετο προσωρινῶς, μετεφέρθη εἰς τὸ νέον Μουσεῖον ἐπίσης τὸ Ἑκαταῖον ἐν Πίν. 493 α καὶ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Προμηθεύς, τὸ τρίμορφον ἀνάγλυφον χορευουσῶν περὶ κυλινδρικὸν στέλεχος (Πίν. 493 β), ἐλθὸν εἰς φῶς κατὰ τὴν διάνοιξιν δημοτικῶν ὑπονόμων.

Ἐκ τῆς οἰκοδομῆς ἀδελφῶν Σερεμέτα προῆλθε τὸ κάτω μέρος μαρμαρίνου ἀγάλματος (Πίν. 493 γ), ἐκ δὲ τῆς οἰκίας Σωτ. Μπινόλα ἡ κακότεχνος καὶ ἡμιτελὴς κεφαλὴ ἐν Πίν. 493 δ.

Ἀπετειχίσθη ἐκ γωνιακοῦ τετραγώνου πεσσοῦ κιγκλιδώματος τοῦ περιβόλου τοῦ προαναφερθέντος ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαταμαχήτου, τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ θεμελίωσις ἐν Πίν. 487 α ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τὸ ἐν Πίν. 495 γ - δ μάρμαρον τετραγώνου τομῆς. Εἶναι ἀποκεκρουμένον ἄνω καὶ κάτω χάριν δευτέρας χρήσεως, ἐξ ἧς σῴζονται καὶ λείψανα κονιάματος. Σῴζει πέρατα κατὰ τὰς ἄλλας τέσσαρας πλευράς. Μῆκος πλευρᾶς: κάτω 0,223, ἄνω 0,235, σῳζ. ὕψ. 0,46 μ. Ἀποτελεῖ πιθανῶς τὸ ἄνω τμῆμα βάσεως ἑρμαϊκῆς στήλης. Κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς ὄψεως (Πίν. 495 γ) σῴζει κάτω ἴχνη ἀποκεκρουμένων γεννητικῶν ὀργάνων ἴσως, ἄνω δὲ σῴζει καμπύλην μετάβασιν ἀπὸ τῆς βάσεως πρὸς τὴν προτομήν. Κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν φέρει ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον κηρύκειον (Πίν. 495 δ) καὶ ἴχνη τοῦ ἀποκεκρουμένου βραχίονος τετραγώνου τομῆς (πλευρᾶς 0,08 μ.). Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν (Πίν. 495 γ), ἐκτὸς τῶν ἰχνῶν ὁμοίου βραχίονος ἀποκεκρου-

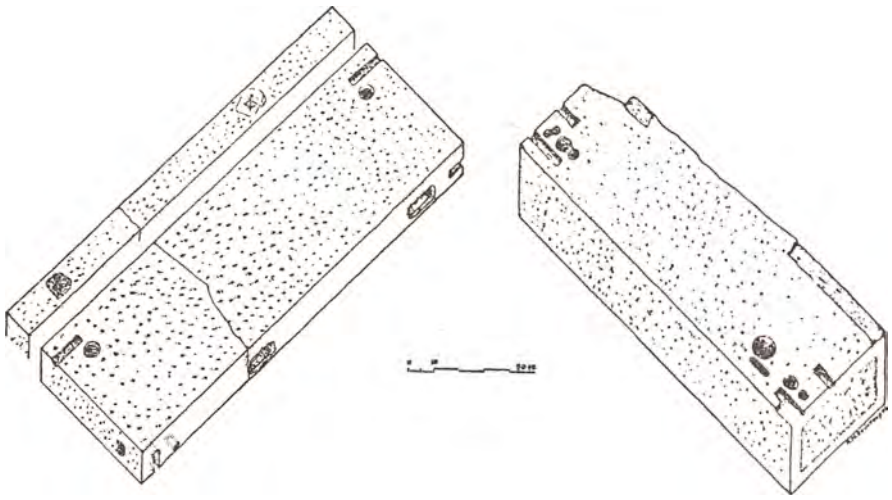

Σχέδ. 8. Ἀρχαῖα μάρμαρα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου

μένου, φέρει χάραγμα πρὸς παράστασιν ἀδιαγνώστου ἀντικειμένου. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ ἐφθαρμένη ἐκ τῆς δευτέρας χρήσεως.

Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Κουτσουγιάννη, εὑρεθὲν εἰς ἀγρόν του παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Βεροίας τὸ ἐν Πίν. 495 α - β πήλινον εἰδώλιον.

Ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Τζίμα παρεδόθη προσωπεῖον πήλινον (Πίν. 497 α - β), διάτρητον κατὰ τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς ρώθωνας καὶ τὸ στόμα. Φέρει ἐπίσης ἑκατέρωθεν ἀνὰ μίαν ὀπὴν μεταξὺ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτὸς καὶ ἑτέραν κατὰ τὸ μέτωπον. Μῆκος καὶ ὕψος 0,19 μ. Πιθανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Παρὰ τοῦ Νικολάου Παπαφώτη, κατοίκου Μέσης, παρεδόθη μαρμάρινον τεμάχιον, σῷζον ἀνάγλυφον κεφαλὴν ἐν προτομῇ μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ, ἑλληνιστικῶν χρόνων. Προέρχεται ἐκ μεγαλυτέρας συνθέσεως πιθανῶς. Εὑρέθη ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος παρὰ τὸν Ἁλιάκμονα, ὅπου, ὡς οὗτος εἶπεν, ἀπερρίφθη ὑπὸ ἀνατρεπομένου αὐτοκινήτου μετὰ χωμάτων ἐξ ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου ἐν Βεροίᾳ πιθανῶς. Μέγ. σῳζ. ὕψ. 0,43, μέγ. σῳζ. πλ. 0,33 μ.

Βαρβάρες Βεροίας

Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν διὰ μηχανικοῦ προωθητῆρος τοῦ Γυμναστηρίου τοῦ 337 Λόχου Ἐπισκευῶν κατὰ τὸ χωρίον Βαρβάρες Βεροίας, ἀπεκαλύφθη τάφος ἁπλοῦς, ἤτοι θήκη λαξευμένη εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, μήκους 2.05 μ. καὶ πλάτους 0,75 - 0,80 μ. Ἐκ τῶν καλυμμάτων εὑρέθη κατὰ χώραν μόνον μία πλὰξ λιθίνη. Τὰ ὀλίγα πήλινα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια χρονολογοῦν τὸν τάφον εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἀλεξάνδρεια καὶ Σταυρὸς

Ἐκ τοῦ περιβόλου τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Σταυροῦ Βεροίας περισυνελέγη εἰς τὸ Μουσεῖον τὸ μιλιάριον ἐν Πίν. 491 β, ἐκ δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας (ἄλλοτε Γιδᾶ) μετεφέρθη ὅμοιος ἀρράβδωτος κίων, φέρων ἐπαλλήλως ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν ἐπιγραφήν (Πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 359). Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δημοσιευθοῦν πλήρως εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν, ὅθεν γνωστοποιοῦνται ἁπλῶς μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ δημοσιευθοῦν ἀλλοῦ συντόμως.

Τρίλοφος

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Τριλόφου (ἄλλοτε Κούκλαινα) προῆλθον καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Καζάνα, κατοίκου Τριλόφου, διάφορα ἀρχαῖα, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐν Πίν. 494 α - δ. Ἐκ τούτων τὸ τραπεζοφόρον (ἄλλως πλευρὰ κλίνης)[13] ἀνάγεται εἰς χρόνους καλῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐνῷ τὸ κιονόκρανον, ἡ ἰωνικὴ βάσις καὶ τὸ τμῆμα πλευρᾶς σαρκοφάγου ἀνήκουν εἰς προχωρημένους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Κομνήνιον Βεροίας

Ἐκ τοῦ χωρίου Κομνήνιον, βορειοδυτικῶς τῆς Βεροίας, ἐπὶ τοῦ Βερμίου, περισυνελέγησαν διάφορα ἀνάγλυφα καὶ ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ἐν Πίν. 496 α - γ ἀντιπροσωπευτικὰ τῶν δύο ἐποχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν τὰ περισυλλεγέντα, ἤτοι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας. Διὰ τὴν περιοχήν, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, ἐνδιαφέρουν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως, ὅτι καὶ κατὰ τὰς δύο περιόδους τῆς ξένης κατοχῆς ὁ πληθυσμὸς γράφει σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἑλληνικά.

Ἡ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπιγραφὴ (Πίν. 496 α) φέρεται ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως, διακρίνεται δὲ εἰς μὲν τὸν πρῶτον σῳζόμενον στίχον ἀσφαλῶς μόνον ὄνομα γυναικὸς εἰς τὴν αἰτιατικήν: - - -*Ὀλυ]μπιάδα*[- - -, εἰς δὲ τὸν τελευταῖον, διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων: *Ἡρωίδα*.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπιγραφῶν ἡ μία εἶναι κτητορικὴ ναοῦ τόῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἡ δ' ἑτέρα ἐπιτάφιος.

Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ (Πίν. 496 β) παρὰ τὰς ἀνορθογραφίας (χαρακτηριστικὴ ἡ ἀποκλειστικὴ σχεδὸν χρῆσις τοῦ η) ἀναγιγνώσκεται πλήρως καὶ ἀσφαλῶς:

†*Ἀνακενήθη ἐκ θεμελήων ὁ θήος και πάνσεπτος ναὸς τοῦ ἐν αγήεις πατρὸς ἡμῶν Ἀθα⟨να⟩σήου αρ⟨χ⟩ὴ ἐπησκώπου Αλεξανδρήας δηα σηνδρομής τον χωρήο⟨ν⟩ και ἐξόδου αὐτόν, δια δε κώπου και ἐπητρώπου Π[α]ναγηώτι Νότα, αρχηἐρέος Βερόιας Ἰωάνν[ου]. Ἔτος ,αψκθ εν μηνὴ Ἀὐγούζου - ιε.*

Θὰ εἶχέ τις πολλὰ νὰ παρατηρήσῃ, ὡς π.χ. ἡ εἰς δύο διαίρεσις τῶν λέξεων: ἁγίοις (στ. 2), ἀρχιεπισκόπου (στ. 3), ἀρχιερέως (στ. 6), τὰ σημεῖα συγκοπῆς λέξεως ὑπὸ τὸ μὴ συγκεκομμένον συμπλεκτικὸν καὶ (στ. 1 καὶ 4) κλπ.

Ὁ ἐνεπίγραφος ἐπιτάφιος σταυρὸς (Πίν. 496 γ) παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ὡς ἀνάγλυ-

13. Πρβλ. G. Bakalakis ἐν Essays in Memory of K. Lehmann, Νέα Ὑόρκη 1964, σ. 29.

φον: κυπαρισσόμορφα τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ, ὀφθαλμὸς κατὰ τὸ σημεῖον διασταυρώσεως, σταυρὸς μικρὸς ἄνω, ἀνάγλυφα γράμματα κλπ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναγιγνώσκεται σαφῶς:

Ξάνθο | Τζόμο, ἔτως 1810.

Μπαλτανέτο Ναούσης

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη κατὰ τὸ 1964 ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐν θέσει Μπαλτανέτο τῆς Ναούσης (πρβλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 213 κ.ἑ.). Κατὰ τὸ 1964 ὡλοκληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τῆς αὔλακος, ἡ ὁποία ἀπὸ Δ. διωχέτευε τὸ ὕδωρ ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς (Α2 ἐν Σχεδ. 9). Ἀπεκαλύφθη, ὡς ἐν τῷ Σχεδ. 9, ὁ στυλοβάτης τοῦ περιστυλίου βεβαιωθέντων ἓξ κιόνων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ τριῶν ἀραιοτέρων κατὰ τὴν βορείαν. Οἱ κίονες ἔφερον κιονόκρανα ὡς τὸ ἐν Πίν. 497 ε. Ἀνεσκάφησαν ἐπίσης οἱ χῶροι Θ, Ι, Κ, οἱ ὁποῖοι δὲν παρουσίασαν μωσαϊκὰ δάπεδα. Οἱ χῶροι Λ καὶ Μ μόνον ἐν μέρει διατηροῦνται. Ἐβεβαιώθη ἐπέκτασις τοῦ κτηρίου πρὸς Ν., ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ Κοπανοῦ - Ναούσης, καὶ πρὸς Α. Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀξιοσημείωτα δύο νομίσματα χαλκᾶ, τὰ ὁποῖα ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀδαμ. Οἰκονομίδου καὶ ἀπεδόθησαν ἓν εἰς τὸν Κωνστάντιον Β΄ (337 - 361 μ.Χ.), τὸ ἕτερον εἰς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, τῆς Θεσσαλονίκης. Λεπτομερὴς ἔκθεσις θὰ δημοσιευθῇ εἰς ΠΑΕ 1964.

Στερέωσις μακεδονικῶν τάφων

Κατὰ τὸ 1964 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων συμφώνως πρὸς πρόγραμμα ἐγκεκριμένον ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τῆς Ὑπηρεσίας (Πρβλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 215 κ.ἑ.). Ἐργασίαι ἐπεμβάσεως ἐπ' αὐτῶν τῶν μνημείων ἐξετελέσθησαν κυρίως εἰς τὸν μέγαν μετὰ διωρόφου προσόψεως τάφον παρὰ τὰ Λευκάδια Ναούσης διὰ τῶν τεχνιτῶν Ἠλία Ζώργια, Βασιλείου Κοκκοράκη καὶ Χαραλάμπους Μεσσήνη ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φωτίου Ζαχαρίου. Ἐν Πίν. 498 α - β δεικνύεται ἡ κατάστασις μερῶν τῆς προσόψεως τοῦ τάφου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ κονιάματος. Ἐν Πίν. 498 α εἰκονίζεται ἡ μεσαία εἰκονικὴ θύρα τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς προσόψεως μετὰ τὸν καθαρισμόν. Τὴν διαφορὰν δεικνύει μέρος εἰς σχῆμα ὀρθῆς γωνίας, ἀφεθὲν ἀκαθάριστον κάτω δεξιὰ τοῦ πίνακος. Ἐξ ἄλλου ἐν Πίν. 498 β εἰκονίζεται τὸ κατὰ τὴν τρίτην ἐξ ἀριστερῶν τρίγλυφον καὶ μετόπην μέρος τῆς ταινίας τοῦ ἐπιστυλίου, καθαρισμένου ἀπὸ στρῶμα λευκοῦ κονιάματος ἀρχαίας ἐπισκευῆς, ἵνα φανῇ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῆς ἀρχικῆς διακοσμήσεως τῆς ταινίας. Ἐγένοντο ἐξ ἄλλου στερεωτικαὶ τῶν κονιαμάτων τῆς ζωφόρου κλπ. ἐργασίαι.

Ἐν Πίν. 499 α - β παρέχονται δύο ἀπόψεις τοῦ κατασκευασθέντος στεγάστρου τοῦ τάφου μετὰ κυλιομένης τετραφύλλου θύρας καὶ τῆς προσβάσεως πρὸς τὸ ὑπόγειον μνημεῖον.

Ἐργασίαι στερεώσεως, καθαρισμοῦ, συντηρήσεως κλπ. ἐξετελέσθησαν ἐπίσης διὰ τοῦ τεχνίτου Εὐαγγέλου Λύτου, βοηθουμένου ὑπὸ εἰδικευμένων ἐργατῶν, εἰς ἄλλους τάφους ὡς ὁ ἀνασκαφεὶς ὑπὸ τοῦ Kinch τάφος, λεγόμενος τῆς Ναούσης, ὁ παρὰ τὰ Λευκάδια τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους, ὁ τάφος παρὰ τὸ φράγμα Ἁλιάκμονος καὶ οἱ τάφοι Βεργίνης καὶ Παλατιτσίων. Ἀπεικόνισιν τῶν γενομένων ἐργασιῶν εἰς σχέδια ἐξετέλεσεν ὁ σχεδιαστὴς Ἀργύριος Κούντουρας, ἐλήφθησαν δὲ καὶ πλῆθος φωτογραφιῶν, συμφώνως πρὸς τὸ ἐγκεκριμένον πρόγραμμα. Ἐκ τούτων δημοσιεύονται ἐνταῦθα τέσσαρες. Αἱ δύο εἰκονίζουν τὸν τάφον, τὸν ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ Kinch (Πίν. 500 α - β). Ὁ τάφος ἐφέρετο ὡς «ἐξαφανισμένος»[14], ἀλλὰ τὴν σημερινὴν κατάστασίν του δεικνύουν αἱ φωτογραφίαι τοῦ Πίν. 500 α - β, ληφθεῖσαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. Τέλος, ἐν Πίν. 501 α - β εἰκονίζεται μετὰ τὸν καθαρισμὸν χάριν δείγματος τῆς γενομένης ἐργασίας, τὸ θύρωμα τῆς εἰσόδου ἀπὸ τὸν προθάλαμον εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου παρὰ τὸ φράγμα τοῦ Ἁλιάκμονος.

Νέα Νικομήδεια

Ἐν τῷ νεολιθικῷ συνοικισμῷ τῆς Νέας Νικομηδείας ἐγένοντο δαπάναις τῶν ἀνασκαφέων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτόπιον ἐπίβλεψιν τοῦ κ. R. J. Rodden ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τοῦ χώρου διὰ τῆς χρήσεως ζιζανιοκτόνου, καλύψεως τῶν λειψάνων διὰ πλαστικῆς ὕλης, ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων κλπ. Ἐξ ἄλλου συνεχίσθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. καὶ τῆς κ. R. J. Rodden ὁ καθαρισμός, μελέτη κλπ. τῶν εὑρημάτων ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Βεροίας[15].

14. Κ.Α. Ρωμαίου, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1951, σ. 13. Ἔχουν πράγματι ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς των ὁ τάφος τῆς Πέλλης, ἄλλος παρὰ τὸ 4 1/2 χλμ. τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Φλώριναν κλπ.

15. Ἰδὲ R. J. Rodden, Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia, An Interim Report, ἐν Balkan Studies 5 (1964), σ. 108, καὶ Antiquity 38 (1964), σ. 294.

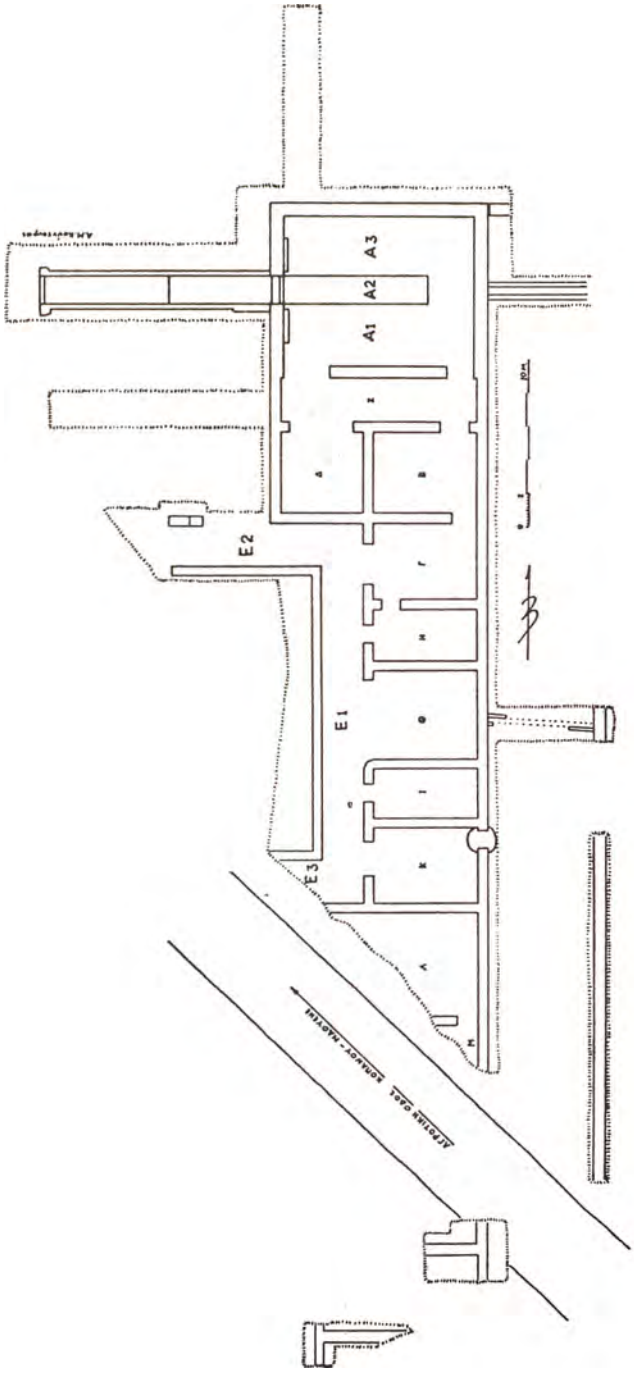

Σχέδ. 9. Ἀνασκαφὴ Μπαλτανέτου Ναούσης

Ροδοχώριον Ναούσης

Τὸ γνωστὸν ἤδη ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχώριον τῆς Ναούσης (ἄλλοτε Μέγα Ρεῦμα, ἰδὲ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 356 κ.ἑ. καὶ πρβλ. Balkan Studies 5 (1964) σ. 116 κ.ἑ.) παρέχει νῦν ἐνδείξεις ὑπάρξεως καὶ μεταγενεστέρων ἀρχαιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐπεσημάνθησαν ἐντὸς κτήματος τοῦ Βασιλείου Ἰασονίδου ἐν θέσει «Τανφὸρ» (=πρὸς τὸν ἀνήφορον). Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐνταῦθα εὐρύτερος λόγος, ἐφ' ὅσον δὲν ἐγένετο οὐδεμία ἔρευνα εἰς τὰ διαφανέντα λείψανα τοίχων. Παρέχεται μόνον εἰκὼν ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντος πίθου (Πίν. 497 δ).

Παλαιόκαστρον Κοζάνης

Ἐν Πίν. 502 α - β παρέχεται εἰκὼν τῆς παλαιολιθικῆς ἀξίνης ἐκ τῆς περιοχῆς Παλαιοκάστρου Κοζάνης (Σχέδ. 10). Αὕτη εἶναι ὡς

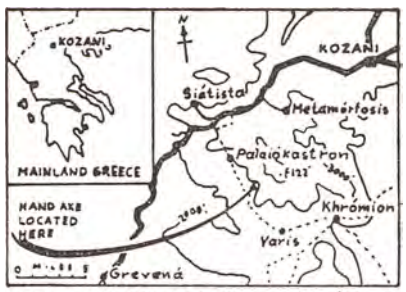

KATA E.S. HIGGS, ANTIQUITY 38 (1964) ΣΕΛ. 55

Σχέδ. 10

γνωστὸν τὸ ἀρχαιότερον ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀρχαιολογικὸν εὕρημα χρονολογούμενον εἰς τὴν ἀχελαίαν περίοδον τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς[16]. Τὸ Μουσεῖον Ἀρχαιολογίας καὶ Ἀνθρωπολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge ἐδώρησεν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας ζεῦγος ὁμοίων ἀξινῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἵνα ἐκτεθοῦν μετὰ τῆς ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου πρὸς παραλληλισμόν. Ἐκ τῶν δύο παλαιολιθικῶν ἐργαλείων ἐκ τῆς Ἀγγλίας εἰκονίζεται ἐν Πίν. 502 γ - δ τὸ ἕτερον.

Περιβόλι Γρεβενῶν

Ἐκ τῆς θέσεως Παλαιομονάστηρο, πλησίον τοῦ χωρίου Περιβόλι Γρεβενῶν, προῆλθον τυχαίως χαλκοῦς λέβης, δύο σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, σαυρωτὴρ καὶ σιδηροῦν ξίφος. Ὁ λέβης (διάμετρος χείλους περίπου 0,42 μ.) ἔφερε τέσσαρας πιθανῶς ζωομόρφους λαβάς, ἐκ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν αἱ τρεῖς, ἐνῷ εἰς τὴν θέσιν τῆς τετάρτης φαίνεται ἀρχαία ἐπισκευή. Ἐκ τούτων δύο εἶναι σχεδὸν ὅμοιαι καὶ εἰκονίζουν κεφαλὴν τράγου μὲ ἀρκετὴν σχηματικότητα, ἡ δὲ τρίτη τράγον ἴσως πάλιν, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ κεφαλή. Ὁμοία θὰ ἦτο καὶ ἡ ἐλλείπουσα τετάρτη λαβή. Ὁ λέβης, ὡς καὶ τὰ κατιωμένα σιδηρᾶ ὅπλα, δὲν ἐκαθαρίσθησαν εἰσέτι, ὥστε νὰ γίνουν δυναταὶ ἀκριβέστεραι παρατηρήσεις. Ὁπωσδήποτε αἱ ἐν Πίν. 503 α - γ ζωόμορφοι λαβαὶ ἔχουν τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα ἀρχαϊκά, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν ἐπιβιώματα εἰς κλασσικοὺς χρόνους μέχρι καὶ τοῦ προχωρημένου 5ου αἰ. π.Χ. Αἱ σιδηραῖ αἰχμαὶ ἔχουν μέγ. σφζ. μῆκ. 0,66 καὶ 0,45, ὁ σαυρωτὴρ 0,13 καὶ τὸ ξίφος 0,49 μ.

Ζιάκα Γρεβενῶν

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ χωρίου ἀπεκαλύφθη μωσαϊκὸν δάπεδον. Ἀνεστάλη πᾶσα περαιτέρω ἐργασία χάριν ἐρεύνης ἐν καιρῷ.

Ἅγιος Ἐλευθέριος Κοζάνης

Ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Κοζάνης περὶ τὰ 5 χλμ. ὑψοῦται τὸ κωνοειδὲς ὕψωμα, ἐφ' οὗ ὑπάρχει ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθον κατὰ καιροὺς διάφορα ἀρχαῖα περισυλλεγέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης[17]. Κατὰ τὸ 1964, διανοιγομένης ὁδοῦ, εὑρέθησαν καὶ περισυνελέγησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης διάφορα ἀντικείμενα, ἤτοι τεμάχια ἀγγείων μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν διασῴζοντα καὶ μέρος τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναγλύφων μορφῶν, ἐν οἷς καί: - - *Ἰάνθιος*, μὲ γράμματα ἐπίσης ἀνάγλυφα, ὀκτὼ χαλκᾶ καὶ ἓν ἀργυροῦν νόμισμα, ἐπιγραφαὶ ἀναθηματικαὶ εἰς Δία Ὕψιστον, τμήματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων κλπ.

Κόμανος Ἐορδαίας

Παρὰ τὴν θέσιν Σωληνάριον τῆς περιοχῆς Κομάνου Ἐορδαίας ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως μωσαϊκὸν δάπεδον (Πίν. 497 γ), λείψανα ὑδραγωγείου, πήλιναι πλάκες κυκλικαὶ ἐκ κιονίσκων ὑποκαύστου καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις ὑπάρξεως σημαντικῶν ἀρχαιοτήτων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Σιάτιστα

Χάριν ὑπομνήσεως τοῦ αὐξανομένου ἐνδιαφέροντος τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀ-

16. E.S. Higgs ἐν Antiquity 38 (1964), σ. 54. Πρβλ. R. Rodden, Balkan Studies 5 (1964), σ. 113, Σ. Δάκαρη, Οἱ Γενεαλογικοὶ Μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, Ἀθῆναι 1964, σ. 1, σημ. 1.

17. Π.χ. ΑΕ 1936, Χρονικά, σ. 6, ἀριθ. 7 (πρβλ. αὐτ. σ. 13), BCH 1954, Chron. σ. 274.

ναστηλώσεως πρὸς τὰ νεώτερα Μνημεῖα, ὡς τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, παρέχονται ἐνταῦθα τέσσαρες εἰκόνες (Πίν. 504 α - δ) ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ Νεραντζοπούλου ἐν Σιατίστῃ[18].

Ἀσβεστόπετρα Ἐορδαίας

Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀσβεστοπέτρας Ἐορδαίας περισυνελέγησαν εἰς Πτολεμαΐδα τὰ ἑξῆς: α) Μαρμάρινον κιονόκρανον εἰς δύο τεμάχια, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἄβακα, ἐχῖνον καὶ μέρος τοῦ κίονος (Πίν. 505 δ). Μῆκος ἄβακος 0,61, ὕψος 0,10, συνολ. ὕψος 0,32, διάμ. κίονος 0,35 μ. β) Ἐπίκρανον ἐκ μαρμάρου ἐρυθροῦ (Πίν. 505 δ, ἄνω δεξιά). Ὕψ. 0,29, μεγ. μῆκ. 0,57, μέγ. σῳζ. πλ. 0,50 μ.

Λικνάδες Βοΐου

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν εἰσήχθησαν τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος γυναικὸς ἐνδεδυμένης, ἐκ τῆς τοποθεσίας Γκορτσιά. Ἡ κεφαλή, ἡ ἀριστερὰ χεὶρ καὶ ἡ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ἦσαν ἔνθετοι. Μέγ. σῳζ. ὕψ. 0,30 μ.

Καστοριὰ

Εἰς τὸν ἕκτακτον Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀντώνιον Καλαφατίδην παρεδόθησαν διάφορα χαλκᾶ ἀγγεῖα, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐν Πίν. 506 γ - ς' καὶ 507 α - β, χρονολογούμενα εἰς τοὺς μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ χρόνους[19]. Μετεφέρθησαν προσωρινῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας πρὸς καθαρισμὸν κλπ., ἐλπίζεται δὲ ὅτι θὰ δημοσιευθοῦν συντόμως ἀλλαχοῦ.

Νεστόριον Καστοριᾶς

Ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Χαραλάμπους Παπούρα ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς εἰς σχῆμα ἁπλῆς θήκης (2 x 0,50 μ., βάθος 0,60 μ.) λαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον (Πίν. 508 β). Ἦτο κεκαλυμμένος διὰ πλακῶν, ἐξ ὧν μία εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐπιτυμβία στήλη ἐξ ἐγχωρίας «ἄσπρης πέτρας», ἤτοι ἀσβεστολίθου, διασωθεῖσα μόνον ἐν μέρει (Πίν. 508 α). Τὸ πρῶτον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς: *Ἀρρα[βαῖος*[20]. Μεταξὺ τρίτου καὶ τετάρτου στίχου κατανέμεται ὄνομα νεκρᾶς θυγατρός, ἴσως: *Ἀντι]γόνη*. Ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ρωμαϊκοῦ τάφου διεσώθη ὑάλινον ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον μετὰ προϊστορικοῦ λιθίνου ἐργαλείου προελθόντος ἐκ τῆς θέσεως «Κατήφορος» περὶ τὰ 200 μ. βορειοανατολικῶς τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὑπάρχει ἡ ἐν Πίν. 508 γ ἐπιταφία πλάξ, καθ' ὅσον γνωρίζω ἀδημοσίευτος. Φέρει εἰς τέσσαρας στίχους μεταξὺ σταυρῶν, τὴν ἐπιγραφήν:

† *Μημόριον*
τοῦ περιβλέ-
πτου Ρωμύλου
Τριβούνου † [21]

18. Ἔγχρωμοι εἰκόνες ἐκ τῶν ἀρχοντικῶν τῆς Σιατίστης ἐδημοσιεύθησαν εἰς Ἡμερολόγιον 1964 τῆς Ἰονικῆς καὶ Λαϊκῆς Τραπέζης. Ἰδὲ καὶ Ν. Μουτσοπούλου, Τὰ Ἀρχοντικὰ τῆς Σιάτιστας, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος 1, (1961 - 64) σ. 31.

19. Ἰδὲ τελευταίως O.D. Lokdripanidze, Italijskie bronzvye Izdelija najdennye na territorii drevnej Gruzii, ρωσιστί, ἐν Sovetskaja Archeologija, 1964 (1), 199 - 220, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Ἰδιαιτέρως παραβλητέα τὰ ἀνάγλυφα τῆς λαβῆς ἐν Πίν. 507 α πρὸς τὰ ἐν εἰκ. 1 τῆς ρωσικῆς δημοσιεύσεως καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐν Πίν. 506 γ - δ πρὸς τὸ ἐν εἰκ. 13 ρωσικόν.

20. Προχείρως Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κλπ., Ἀθῆναι 1896, σ. 166 κ.ἑ., ἀριθ. 199 καὶ 200, Ν. Παππαδάκης ἐν Ἀθηνᾷ, 1913, σ. 447, ἀριθ. 46. H. Berve, Das Alexanderreich, II, München 1936 σ. 80, ἀριθ. 144, Ἀ. Κεραμόπουλλος ἐν AE 1932, σ. 79 [=L. Robert, REGr., 1936, σ. 369]. Πρβλ. J. Kalléris, Les anciens Macédoniens, I, 1954, σ. 289 κ.ἑ., σποράδην. Τελευταίως K. Lehmann ἐν Samothrace, 4, II, The Altar Court, New York 1964, σ. 117 κ.ἑ., ἰδίως σ. 122 καὶ σημ. 43, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

21. Περὶ τῆς ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης προελθούσης λέξεως *μημόριον* ἰδὲ προχείρως Liddell - Scott - Jones ἐν λ. *μεμόριον*, παραλλαγὰς δὲ ἐν MAMA, V, σ. 42, ἀριθ. 77, N. Bees, Die griech. - christl. Inschriften d. Peloponnes, I (1941), σ. 127 κ.ἑ., ἀριθ. 65 καὶ 66, SEG, XIX (1963), ἀριθ. 909 - 912. Ἐκ τῆς μακεδονικῆς Ἐδέσσης, Delacoulonche, Mémoire, σ. 172 κ.ἑ., ἀριθ. 8, 11 καὶ 14 [= Δήμιτσα, ἔ.ἀ., σ. 48 κ.ἑ., ἀριθ. 35, 36 καὶ 37, πρβλ. ἀριθ. 34], A. Struck ἐν AM 27 (1902), σ. 313, ἀριθ. 24 καὶ 25, Mordtmann ἐν AM 18 (1893), σ. 417, ἀριθ. 3 - 6, Plassart ἐν BCH 47 (1923), σ. 188 [=SEG 2 (1924), ἀριθ. 404], BCH Chron. 1955, σ. 316. Ἐκ τῆς Βεροίας Delacoulonche ἔ.ἀ., ἀριθ. 82 καὶ 84, πρβλ. ἀριθ. 86 [=Δήμιτσα, ἔ.ἀ., ἀριθ. 110 καὶ 111, πρβλ. ἀριθ. 108], Plassart ἐν BCH 47 (1923), σ. 185 [=SEG 2, (1924), ἀριθ. 399], Rostovtzev ἐν Bull. Inst. Arch. Russe, IV (3), σ. 178, ἀριθ. 9. *Περίβλεπτος*, προχείρως ἐν Fr. Preisigke, Wörterbuch d. griech. Papyrus-Urkunden, III, Berlin 1931, σ. 199, ἐν λ., καὶ Liddell-Scott-Jones ἐν λ. Ἄλλα παραδείγματα ἐν Preisigke, SGU, ἀριθ. 8988, 9153, 9368, 9389, 9461, 9561 καὶ 9598, ὅλα ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. κ.ἑ. OGIS, ἀριθ. 521, στ. 14, P. Oxyr. XVI, σ. 333, στ. II. Περὶ τοῦ ἀντιστοίχου λατινικοῦ spectabilis, ἰδὲ RE III A, 2, στ. 1552, πρβλ. στ. 1565 ἐν λ. tribuni. Τὸ ὄνομα Ρωμύλος δὲν εὗρον ἐν Μακεδονίᾳ, χωρὶς νὰ ἐξαντλήσω τὴν ἔρευναν. Τριβοῦνος, προχείρως, Preisigke, Wörterbuch, III, σ. 224, ἐν λ. *τριβοῦνος* καὶ P. Oxyr., σποράδην, ὅλα τὰ παραδείγματα 6ου αἰ. μ.Χ. κ.ἑ.

Ἐν Πίν. 507 γ - δ παρέχεται εἰκὼν τῆς περιοχῆς καὶ λεπτομέρεια τῶν τειχῶν παρὰ τὸ Κάτω Νεστόριον[22].

Μαυροχώριον Καστοριᾶς

Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς περισυνελέγη σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐξ ἀσβεστολίθου μεθ' ὑψηλοῦ ἐπιθήματος φέροντος σταυρὸν κατὰ τὴν μίαν πλευράν. Μεταγενεστέρως ἐλαξεύθη, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς λεκάνη μὲ στόμιον ἐκροῆς κατὰ τὴν δεξιὰν πλευράν. Ἐθραύσθη ὁ πυθμήν. Μέγ. πλάτος προσθίας ὄψεως 0,52, μῆκος 0,62, ὕψος 0,43 μ.

Ἐν τῷ χωρίῳ, ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ Θωμᾶ Μίγα, φυλάσσεται μέγας πίθος ἀκέραιος, ὕψους 1.45 μ., φέρων καὶ πλαστικὴν ζώνην ὕψους 0,045 μ., διακεκοσμημένην δι' ἐγχαράκτων γωνιῶν.

Φλώρινα

Κατὰ τὸ 1964 ἐγένετο ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τοῦ Μουσείου Φλωρίνης (Πίν. 505 α), εἰς τὸ ὁποῖον θὰ συγκεντρωθοῦν ὅλαι αἱ ἀρχαιότητες τοῦ Νομοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὸ Μουσεῖον κτίζεται ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ πρὸς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, ἐπὶ οἰκοπέδου παραχωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Δήμου καὶ γειτνιάζοντος πρὸς περιοχὴν προοριζομένην νὰ ἀποτελέσῃ πάρκον, εἶναι δὲ εὐπρόσιτον καὶ διὰ τοὺς ἀπὸ τῶν συνόρων τῆς Νίκης ἐρχομένους ἢ πρὸς τὸ Ξενοδοχεῖον Ξενία τῆς Φλωρίνης κατευθυνομένους. Ὅταν τὸ Μουσεῖον τῆς Φλωρίνης θὰ λειτουργήσῃ, δὲν θὰ εἶναι μόνον προθήκη τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τοῦτο ἄκρον τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ στρατηγεῖον καὶ ὁρμητήριον διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐξερεύνησιν τῆς περιοχῆς τῆς Φλωρίνης, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν πλεῖστοι ἀρχαιολογικοὶ τόποι ἐλάχιστα γνωστοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρεῖς προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ πλησίον τῆς πόλεως[23], ἤτοι ὁ ὁμώνυμος πρὸς τὴν πόλιν, τὸ Πέρασμα καὶ τὸ Ἀρμενοχώρι, τοῦ ὁποίου ὁ ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι τῆς μέσης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ χρονολογούμενος συνοικισμὸς εἰκονίζεται ἐν Πίν. 506 α - β[24].

Ἐν Πίν. 505 γ εἰκονίζεται ἐνεπίγραφον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰσαχθὲν εἰς τὸ (προσωρινὸν) Μουσεῖον Φλωρίνης[25].

Πρέσπα

Ἐν Πίν. 505 β εἰκονίζεται βωμὸς ἀναγλύφως διακεκοσμημένος, εὑρισκόμενος ἐντὸς τοῦ χωρίου τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου. Ἐπιγραφὴ δημοσιευθεῖσα ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Μουτσοπούλου[26] διορθώνεται εἰς Μακεδονικά, 6 (1964 - 65) σ. 287 κ.ἑ.

Πέλλα

Ὁ ὑπογράφων τὴν παροῦσαν Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων ἐξηκολούθησε τὴν συνεργασίαν του εἰς τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλης. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν ἐπιγραφῶν ἐκ Πέλλης[27], ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ἄρθρον συνοπτικὸν περὶ τοῦ ἔργου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη ἐν Πέλλῃ[28] καί, εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος, ἐκλαϊκευτικὴ μελέτη περὶ τῶν σπουδαιοτέρων εὑρημάτων[29]. Συντόμως κυκλοφοροῦν τὰ Πρακτικὰ τοῦ Πρώτου Συμποσίου μὲ θέμα τὸ ἑλληνορρωμαϊκὸν ψηφιδωτόν (Παρίσιοι 1963)[30], ὅπου περιέχεται καὶ ἀνακοίνωσις περὶ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Πέλλης, καὶ ὁ τόμος VI τῆς Enciclopedia dell'arte antica μὲ τὸ ἄρθρον Pella.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

22. Πρβλ. ΠΑΕ 1938, σ. 61, καὶ M. Robertson, JHS 1939, Archaeol. in Greece, σ. 201. Ἰδὲ καὶ AJA 1940, Archaeol. News, σ. 239.

23. Πρβλ. W.H. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939, σ. XXII - XXIII.

24. W. A. Heurtley, ἔ.ἀ., σ. 57 κ.ἑ. καὶ σποράδην.

25. Πρβλ. ΑΔ 14 (1931 - 32), Παράρτημα, σ. 40, ἀριθ. 20.

26. Ν. Μουτσοπούλου, Ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 6.

27. Balkan Studies 4 (1963), σ. 155 κ.ἑ.

28. Archaeology 17 (1964) σ. 74 κ.ἑ.

29. Photios M. Petsas, Pella [=Studies in Mediterranean Archaeology XIV], Lund 1964.

30. Ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τὸν τίτλον, La mosaïque grécoromaine, Paris 1965.

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΒΕΡΓΙΝΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1964

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1964 ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἀνάκτορον Βεργίνας ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ συνεχῆ ἐποπτείαν τῆς δ. Δ. Χατζῆ, βοηθοῦ τῆς Β' ἕδρας Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἀνακτόρου, κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοίχου καὶ ἕως 7 μ. νοτίως αὐτοῦ, ἐντὸς τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος ἀγροῦ τοῦ Γ. Κωτσοπούλου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε διακοπῆ πέρυσι, δηλαδὴ 6 μ. δυτικῶς τῆς προεκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, καὶ ἐπεξετάθη μέχρι καὶ τοῦ δωματίου F. Σκοπὸς τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, ἓν τμῆμα τοῦ ὁποίου, μήκους 5.60 μ., εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ 1963, καὶ ἡ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τοῦ ἀνακτόρου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατὰ στρώματα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις ἦτο μεγάλη, φθάνουσα τὰ 3 μ., ἐγένετο κυρίως ἀποχωμάτωσις, ὥστε ἐπετεύχθη ἡ ἀποκάλυψις ἑνὸς μόνον τμήματος τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου μέχρι τοῦ δωματίου B καὶ ἑνὸς ἄλλου μικροῦ τμήματος εἰς τὴν τομὴν B, δηλαδὴ νοτίως τοῦ χώρου C (δυτικώτερον ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπεξετάθη εἰς βάθος μεγαλύτερον τοῦ 1.70 μ., ἂν καὶ ἡ ἐπίχωσις ἐκεῖ ἦτο μικροτέρα). Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ τοῖχος ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ μεταξὺ διάστημα καὶ πιθανὸν ὅτι προχωρεῖ καὶ δυτικῶς. Ἡ κατασκευή του εἶναι ἐκ πωρίνων δόμων οὐχὶ κανονικῶν, τὰ δὲ ὄστρακα τὰ ἀνευρεθέντα ἄνωθεν καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἑλληνιστικά.

Εἰς ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν παρετηρήθη ὅτι τὸ ἔδαφος ἐδέχθη πίεσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Τοῦτο συνάγεται τόσον ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου εἰς τὸ σημεῖον νοτίως τοῦ δωματίου C, ὅσον καὶ ἐκ τῆς παρατηρηθείσης ἔξωθι τοῦ τοίχου τούτου ταραχῆς τοῦ φυσικοῦ πηλώδους χώματος («μούσγας» κατὰ τοὺς ἐγχωρίους). Τὰ εὑρήματα εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς, νοτίως τῶν δωματίων D, E, F, ἦσαν ἐλάχιστα, ἐνῷ ὁ ὑπόλοιπος ἀνασκαπτόμενος χῶρος ἦτο σχετικῶς πλούσιος εἰς ὄστρακα, τὰ πλεῖστα ἑλληνιστικὰ ἐξ οἰκιακῶν σκευῶν. Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως εἰς τὴν αὐτὴν ἔκτασιν κέραμοι, τεμάχια πηλίνης σίμης γραπτῆς καὶ νομίσματα ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκά, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιοσημείωτα εἶναι: 1) χαλκοῦν Ἐδέσσης τοῦ Ἰουλίου Φιλίππου τοῦ Ἄραβος, εὑρεθὲν εἰς βάθος 0,45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, Ν. τοῦ δωματίου V, 2) χαλκοῦν Περσέως, εὑρεθὲν εἰς βάθος 1.70 μ. νοτίως τοῦ δωματίου V καὶ 3) ἀργυροῦν ἀθηναϊκόν, εὑρεθὲν νοτίως τοῦ δωματίου C εἰς βάθος 2.80 μ. Ὅλα τὰ εὑρήματα εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ χώματος μεταξὺ τῆς «μούσγας» καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀνακτόρου.

Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

*

MACEDONIA : NEA NICOMEDEIA, 1964

In the summer of 1964, the British School of Archaeology undertook the cleaning and preservation of the Early Neolithic remains at the site of Nea Nikomedeia which were exposed during the 1961 and 1963 excavation campaigns. Mr. Robert Rodden, Co-Director of the 1961 and 1963 excavations, supervised the work. All structural features were cleaned. The surface of the area excavated in 1963 (that part of the mound which was disturbed in 1958 - 59 by mechanical excavators digging for road-fill) was cleared of baulks where necessary, and sloped to facilitate surface-water drainage. A trench was cut on the eastern side of the 1963 excavations in order to carry the surface-water clear of the site.

In an attempt to preserve the excavated remains of the structures found in 1961 and 1963, which are generally represented only by discolourations in the soil, two methods were adopted. In one area, the excavated surface was covered with plastic sheeting and earth. Where this was not feasible, due to the presence of large pits and post-holes extending below the local water-table, the area was sprayed with chemicals which prevent the growth of vegetation and consequential breakdown of the soil and destruction of the archaeological remains.

A reconstruction of an Early Neolithic house, built according to the methods, and with the materials indicated by the archaeological evidence is being erected around the excavated remains of one of the best preserved houses found during the excavation. This reconstruction - cum - shelter will be left to stand as part of the project for the preservation of the site.

During the 1964 "cleaning-up" operation, the limits of the primary and secondary Early Neolithic settlements on the east side of the mound were defined. A final scraping of the deposits in the eastern half of the 1963 excavations established that in this area the original settlement on the site was of rather limited extent, and that the second building period probably marked an increase in the size of the settlement. In the course of cutting the drainage trench just outside the area of the 1963 excavations, traces of two parallel walls attributable to the first building period were found. These represent the most substantial examples of mud-walling found on the site; to judge from their orientation, the walls circumscribed the original settlement, at least on the land-ward side. The evidence from the drainage trench suggests that in the second building period, the original circumballations were replaced by an enclosing ditch, which probably served as a moat. As this ditch extended below the local water-table, it was utilized as a drainage ditch for the 1963 excavations.

A number of burials pertaining to the first occupation phase of the site were discovered in the eastern part of the area excavated in 1963; these were single, contracted interments in shallow pits which were apparently dug into virgin soil outside the habitation area of the original settlement, but inside the village walls.

Remains of two intrusive trenches of Late Neolithic date were found. It is now apparent that there is a series of concentric Late Neolithic trenches surrounding the highest point of the mound.

Together with the Early Neolithic house reconstruction already mentioned, a second similar structure is being built outside the excavation area. This second Early Neolithic house reconstruction will be burnt down and then excavated in the spring of 1965, the results being compared with the evidence yielded by the 1961 and 1963 excavations. The "archaeological experiment", and the conservation and reconstruction measures described in this report, mark the completion of the present programme at the Nea Nikomedeia site.

R. J. RODDEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικά

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΕ΄ Περιφερείας διενηργήθησαν ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς Ἀμφίπολιν, Νεάπολιν (Καβάλαν), Οἰσύμην (Νέαν Πέραμον Καβάλας), Κοινότητα Πετρούσσης (Δράμας) καὶ εἰς τὰ Ἄβδηρα. Ὡλοκληρώθη ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ ἰσογείου τοῦ νεοδμήτου Μουσείου Καβάλας, τὸ ὁποῖον καὶ ἤνοιξε διὰ τὸ κοινὸν καὶ ἐγένοντο διάφοροι ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θάσου. Ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι ἀναστηλώσεως, ἀποκαταστάσεως καὶ συντηρήσεως μνημείων καὶ ἀρχαίων οἰκοδομῶν τῶν Φιλίππων, τῆς Θάσου καὶ τῆς Καβάλας. Κατωτέρω δίδεται συνοπτικὴ ἔκθεσις περὶ τοῦ ὅλου ἔργου τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ - ΕΡΕΥΝΑΙ

α) Ἀμφίπολις

Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Δημητρίου Λαζαρίδη, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ λίαν ἱκανοῦ καὶ ἐμπείρου Ἀρχιφύλακος τοῦ Μουσείου Καβάλας Ἀριστ. Γανίτου καὶ τῶν φυλάκων Π. Φλωριᾶ καὶ Π. Τζιτζιφάκου, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου 133, κειμένου βορείως τῆς Ἀμφιπόλεως, ὡς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως.

1. Εἴκοσι ἓξ δοκιμαστικαὶ τάφροι, διαφόρων διαστάσεων, ἐγένοντο ἐντὸς ἀγρῶν, εὑρισκομένων εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἔνθα κατὰ τὴν καλλιέργειαν εἶχον ἀνευρεθῆ τυχαίως ἀρχαιότητες ἢ ὑπῆρχον πιθανότητες ἀνευρέσεως κτηρίων. Πολλαὶ ἐκ τούτων, ἀπεκάλυψαν τοίχους οἰκοδομῶν ρωμαϊκῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χρόνων (Πίν. 509 α - β). Εἰς τὴν τοιχοδομίαν των, ἥτις δὲν εἶναι ἐπιμελής, ἐχρησιμοποιήθησαν λογάδες λίθοι, πλίνθοι πωρολίθου καὶ ὀπταὶ πλίνθοι συνδεδεμέναι δι' ἀσβεστοκονιάματος. Διεπιστώθη πρὸς τούτοις, ὅτι τὸ δάπεδον ἑτέρας οἰκοδομῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, καλύπτεται ὑπὸ κοινοῦ μωσαϊκοῦ ἐκ μικρῶν τεμαχίων λευκοῦ μαρμάρου.

Ἄλλαι δοκιμαστικαὶ τάφροι ἀπεκάλυψαν εὐτελῆ τοῖχον οἰκοδομῆς καὶ παρ' αὐτὸν πήλινον ἀγωγὸν ὑδραγωγείου (Πίν. 509 γ), ἀρράβδωτον κίονα (Πίν. 510 α) καὶ παρ' αὐτὸν τοῖχον κτηρίου (Πίν. 509 δ), τμῆμα τοίχου, εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποιήθησαν μαρμαρόπλινθοι ἀρχαιοτέρου κτηρίου καὶ βάσις ἰωνικοῦ κίονος μετὰ τοῦ κάτω τμήματος σφονδύλου ἐκ πωρολίθου (Πίν. 510 β). Ἐν τέλει ἡ διενεργηθεῖσα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ δυτικώτερον σημεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐγγὺς τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν περιβόλου τοῦ τείχους, ἀπεκάλυψε κτήριον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, διατηρούμενον ὅμως εἰς κακὴν κατάστασιν λόγῳ τῆς πολὺ μικρᾶς ἐπιχώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς του κατὰ τὴν μηχανικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ (Πίν. 510 γ). Πρόκειται πιθανῶς περὶ μεγάλης οἰκίας, ἀποκαλυφθείσης ἐπὶ μήκους 13 περίπου μ. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως, ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν θραυσμάτων μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, τμημάτων ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων ζωηροῦ ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου χρώματος, ἅτινα περισυνελέγησαν, ἀνευρέθη καὶ ἡ ἀετωματικὴ ἐπίστεψις μεγάλης στήλης, δυστυχῶς ἀποκεκρουμένης, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας (Πίν. 511 α).

Ἀλλ' ὅμως τὸ πλέον ἀξιόλογον κτήριον ἦτο ὁ ναὸς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὴν θέσιν «Μπεζεστένι» καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἰωσὴφ Εὐθυμιάδη, ἀνατολικῶς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐν ἔτει 1961 κιονοστοιχίας (Ἀ.Κ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, σ. 72). Ἔκπληξιν προκαλεῖ τὸ γεγονός, ὅτι τέσσαρες παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ εἶχον οἰκοδομηθῆ εἰς τόσον μικρὰν ἀπόστασιν ἡ μία ἀπὸ τῆς ἄλλης. Τῆς βασιλικῆς Δ μικρὸν μόνον μέρος ἀπεκαλύφθη, ἤτοι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐξωτερικῶς (Πίν. 511 β) καὶ μέρος μόνον τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου. Διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ τρικλίτου βασιλικῆς, πλάτους 19.85 καὶ διαμέτρου κόγχης 6.75 μ. Ἡ νοτία πλευρὰ ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 14.38, ἡ δὲ βορεία 11.20 μ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουν πάχος 0,80 - 0,85 μ., ὁ δὲ τοῖχος τῆς κόγχης 1 μ. καὶ ὁ στυλοβάτης 0,73 μ. Δοκιμαστικὴ τάφρος, γενομένη εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἀπεκάλυψε πλακόστρωτον δάπεδον.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην ἀνευρέθησαν τμήματα θωρακίου μὲ ἁπλῆν διακόσμησιν σταυρῶν (Πίν. 511 γ) καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἤτοι τμήματα κιόνων καὶ κιονόκρανον μὲ διακόσμησιν φυτῶν μαλακῆς ἀκάνθης καὶ σταυροῦ εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ψηφῖδες καὶ τμήματα ἐκ τῆς καταστρα-

φείσης μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς.

Κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ ἔτους τούτου περισυνελέγησαν ἐντὸς τῶν τάφρων πολλὰ θραύσματα ἢ μεγάλα τμήματα μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων καὶ τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος», ἀγγεῖα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μὲ ἐρυθρὸν γάνωμα, τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων, ἀγνῦθες, ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, θασιακῶν ἐργαστηρίων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τμήματα εἰδωλίων, λύχνοι καὶ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν.

2. Περὶ τὰ τρία χλμ. κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν βορείως τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως, ἐγγύτατα τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος, ὑψοῦται ὁ φύσει ὀχυρὸς **λόφος 133** (Πίν. 512 α). Τὸ ἐνδιαφέρον μου διὰ τὴν ἔρευναν τούτου προὐκάλεσε φιλικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Ε. Vanderpool, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸν λόφον μετὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. W. Pritchett τὸ ἔτος 1960 καὶ μετὰ τῶν μελῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν τὸ ἔτος 1962. Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις του ταύτας ὁ κ. Vanderpool περισυνέλεξε λίαν ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀγγείων ὀψίμου νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ πρωΐμου ἐποχῆς χαλκοῦ, γεωμετρικῆς, ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, ἅτινα, μετὰ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ καταλόγου καὶ τῶν παρατηρήσεών του, ἀπέστειλεν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας. (Τὸν κ. Vanderpool εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης). Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου εἶναι ὁμαλὸν ὑψίπεδον, χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὑψιπέδου τούτου καὶ εἰς διάφορα σημεῖα ἀπέχοντα ἀλλήλων προέβην εἰς τὴν διάνοιξιν δώδεκα δοκιμαστικῶν τάφρων, διαστάσεων 6 x 2 μ. Ἡ ἔρευνα ἐπροχώρει μέχρι τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου, ὅστις ἐνεφανίζετο εἰς βάθος 0,30 μέχρι 2 μ. Ἐντὸς τῶν ἀνωτέρω στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγη πλῆθος ὀστράκων ἀγγείων, γεωμετρικῆς καὶ ὑπογεωμετρικῆς περιόδου καὶ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἅτινα συχνάκις ἦσαν ἀναμεμειγμένα μὲ ὄστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων. Ἡ κεραμεικὴ τῶν περιόδων αὐτῶν περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς εἴδη:

1) Ὄστρακα ἀγγείων μὲ γραμμικὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων καὶ παραλλήλων γραμμῶν (Πίν. 512 β), ἀνήκοντα εἰς δύο διάφορα ἐργαστήρια. Εἰς τὰ δείγματα τοῦ ἑνὸς ἐργαστηρίου ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καλύπτεται μὲ ἐπίχρισμα (engobe) ὑποκιτρίνου ἢ ροδίνου χρώματος, διὰ δὲ τὴν διακόσμησιν χρησιμοποιεῖται ἐρυθρὸν ἢ καστανὸν χρῶμα. Εἰς τὰ δείγματα τοῦ ἑτέρου ἐργαστηρίου, χρησιμοποιεῖται μέλαν χρῶμα, τὸ ὁποῖον τίθεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου. Τὸ αὐτὸ μέλαν χρῶμα καλύπτει καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ (Πίν. 513 α). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ τοῦ δευτέρου ἐργαστηρίου θὰ πρέπῃ νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 7ου καὶ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Ἀγγεῖα τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου, ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Θάσον, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου[1].

2) Ὄστρακα κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων διαφόρων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων (Πίν. 513 β - γ).

3) Ὄστρακα μελανομόρφων καὶ μελαμβαφῶν ἀττικῶν ἀγγείων (Πίν. 514 α) καὶ 4) Ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων ἀκαθορίστου, πιθανῶς τοπικοῦ ἐργαστηρίου, μὲ διακόσμησιν ταινιῶν, δακτυλίων ἢ καμπύλων γραμμῶν ἐρυθροῦ ἢ καστανοῦ χρώματος (Πίν. 514 β).

Μόνον 2 ἕως 3 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ἐρυθρόμορφα ἀττικὰ ἀγγεῖα.

Ἡ κεραμεικὴ τῶν προϊστορικῶν χρόνων περιλαμβάνει τὰς κάτωθι κατηγορίας: 1) Ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἐπιφάνειαν μέλαιναν ἢ χρώματος τοῦ πηλοῦ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον λείαν ἄνευ οἱασδήποτε διακοσμήσεως. 2) Ὄστρακα ἀγγείων μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν (Πίν. 515 α - β) καὶ 3) Ὄστρακα ἀγγείων μὲ γραπτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ βάθους τοῦ ἀγγείου (Πίν. 515 γ - δ). Πρὸς τούτοις ἀνευρέθη ἓν μόνον ὄστρακον ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ἔχει διακόσμησιν διὰ γραφίτου, καὶ ἓν ὄστρακον φέρον γραμμικὴν διακόσμησιν διὰ καστανοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, ὁμοιάζον μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. Α. 1184 προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ντικελὶ - Τάς. Τὰ δείγματα αὐτὰ τῆς κεραμεικῆς τοῦ λόφου 133 εἶναι ὅμοια μὲ τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ντικελὶ - Τάς, ἀνήκουν δὲ προφανῶς εἰς τὰ αὐτὰ ἐργαστήρια[2].

Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν εἷς λίθινος πέλεκυς (Πίν. 516 α), πήλινα σφονδύλια (Πίν. 516 β), ἀγνῦθες, δύο σμῖλαι, ὄστρεα τῆς θαλάσσης καὶ ὀδοὺς ἀγριοχοίρου. Θεμέλια οἰκημάτων ἢ δάπεδα δὲν ἀνευρέθησαν. Ἐκ τοῦ βάθους μόνον μιᾶς τάφρου περισυνελέγησαν μικρὰ τμήματα ὠμοπλίνθων μὲ σαφῆ ἴχνη καύσεως καὶ ἀνθράκων ἐπ' αὐτῶν, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἑστίαν.

Συναρπαστικὴ εἶναι ἡ διατυπωθεῖσα μὲ ἐπιφυλάξεις, εἰς χειρόγραφον ἔκθεσιν, ὑπόθεσις τοῦ κ. Vanderpool, ὅτι ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ἔκειτο πιθανῶς ἡ θρακικὴ πόλις **Ἐννέα Ὁδοί,** ἥτις προϋ-

1. Études Thasiennes VII, L. Ghali - Kahil, La céramique grecque, πίν. XX καὶ XXI, ἀριθ. 9 - 29.

2. Βλ. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 90, εἰκ. 87 καὶ 88.

πῆρχε τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἀμφιπόλεως[3]. Ἴσως ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπόθεσιν.

3. Ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως

α) Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀνατολικῶς τοῦ λόφου ἀριθ. 133, εἰς τὴν θέσιν « Καστάς », ὑπάρχει λοφίσκος, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνευρεθῆ, κατὰ τὸ παρελθόν, τάφος ἐκ πωρολίθου, κάτωθεν δὲ τοῦ τάφου τούτου, ἀνευρέθη καὶ δεύτερος τάφος παιδίου. Τὸ κανονικὸν σχῆμα τοῦ λοφίσκου καὶ τὸ πλῆθος τῶν λατυπῶν μαρμάρου, αἵτινες εἶχον ἀνευρεθῆ τότε εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως, χωρὶς νὰ ἀποκαλυφθῇ μέχρι σήμερον τάφος ἐκ μαρμάρου, ἦσαν τὰ κίνητρα διὰ νὰ ἐπιχειρήσω μικρὰν ἔρευναν, ἥτις ἐγένετο εἰς δύο σημεῖα τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίου πλευρᾶς, παρὰ τὴν βάσιν τοῦ λοφίσκου. Διὰ τῆς ἐρεύνης, διεπιστώθη ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἶναι ἀμμώδης, ἐντὸς αὐτῆς δὲ ἀνευρέθησαν τμήματα κεράμων. Πρόκειται ἄρα περὶ μεγάλου τεχνητοῦ τύμβου, ὅστις πιθανῶς καλύπτει μέγα ταφικὸν οἰκοδόμημα. Διὰ τῆς μελλοντικῆς ἐρεύνης τοῦ τύμβου θὰ ἐλεγχθῇ ἡ ὀρθότης τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

β) Ἐντὸς τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως, ὄπισθεν τῆς οἰκίας Γεωργίου Παπαδοπούλου, κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου θεμελίων διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἐκκλησίας, εἶχε διαπιστωθῆ ἡ ὕπαρξις ὀρθογωνίου σκάμματος ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενεργηθεῖσα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τὴν ὕπαρξιν δρόμου καὶ μικρᾶς κλίμακος, λαξευτῆς ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀγούσης εἰς καμαροσκεπῆ ὑπόγειον νεκρικὸν θάλαμον. Διεπιστώθη οὕτως, ὅτι πρόκειται περὶ λαξευτοῦ τάφου ἐκ τῶν λεγομένων « μακεδονικῶν ». Ὁ νεκρικὸς θάλαμος ἦτο πλήρης χωμάτων. Ταφὴ δὲν διεπιστώθη οὐδ' ἀνευρέθησαν ὀστᾶ. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου καὶ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου περισυνελέγησαν 4 ἀκέραιοι λύχνοι ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ τμήματα ἄλλων λύχνων, τμήματα καὶ 4 κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων, 8 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, μέγα πλῆθος ὀστράκων μελαμβαφῶν ἢ χονδροειδῶν ἀγγείων, ὡς καὶ μεγάλα τμήματα ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀγνύς, 3 χαλκᾶ νομίσματα καὶ τμῆμα μαρμαρίνης τραπέζης ἐλέγχου σταθμῶν χωρητικότητος (Πίν. 517 α).

γ) Τὴν προτελευταίαν ἡμέραν τῶν ἀνασκαφῶν κάτοικος τῆς Ἀμφιπόλεως μοὶ ὑπέδειξεν ἐντὸς κοινοχρήστου ἐκτάσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως, σκάμμα ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὡς ἡ εἴσοδος λαξευτοῦ τάφου. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἐνταῦθα ἔρευνα ἀπεκάλυψε λαξευτὴν κλίμακα, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν 6 βαθμίδες. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς κλίμακος ἀνευρέθησαν μελαμβαφὴς πυξίς, ὕψους 0,12 μ., φέρουσα ἐπὶ τοῦ καλύμματος διακόσμησιν ρυθμοῦ West slope (διπλοῦς βλαστὸς μὲ φύλλα κισσοῦ, γλῶσσαι, δακτύλιοι) διὰ λευκοῦ, ἐρυθροῦ καὶ ὑποκιτρίνου χρώματος, ἀγγεῖον, ὕψ. 0,115 μ., σχήματος γαμικοῦ λέβητος μὲ διακόσμησιν ρυθμοῦ « δυτικῆς κλιτύος » καὶ μελαμβαφὴς λύχνος, μήκους 0,095 μ. (Πίν. 517 β). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κλῖμαξ ἀνήκει εἰς δρόμον « μακεδονικοῦ τάφου ». Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ χωμάτων, ἡ δὲ ἔρευνα τούτου θὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Τυχαῖα εὑρήματα Ἀμφιπόλεως

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἀνευρέθησαν τυχαίως ὑπὸ διαφόρων κατοίκων καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας αἱ κάτωθι ἀρχαιότητες :

Ι. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

1. Ἐπιτύμβιος μαρμαρίνη στήλη μὲ κυμάτιον. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΠΟΛΛΟΦΑΝΗΣ
ΙΣΟΔΗΜΟΥ
ΑΙΝΙΟΣ

2. Τμῆμα ἐπιτυμβίου μαρμαρίνης στήλης, φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

- - -ΑΤΕΙΑ
- - - -ΟΔΩΡΟΥ

Γραφὴ στοιχηδόν.

3. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου στήλης, σῷζον τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν. Κατὰ τὰ πλάγια παραστάδες καὶ ἄνω ἐπιστύλιον φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΝΤΩΝΙΑ - ΛΥ - - -
ΓΥΝΗ ΘΕΟΣ- - -

Ἀπὸ τὸ ἐντὸς βαθύσματος ἀνάγλυφον σῴζεται κεφαλὴ μετὰ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ κορμοῦ γυναικὸς καὶ τὸ ἄνω τμῆμα κεφαλῆς μορφῆς ἐνδεδυμένης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον.

4. Τμῆμα μαρμαρίνης πλακὸς ἀποκεκρουμένον δεξιὰ καὶ κάτω. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις φέρει ἐπιγραφὰς - συμβόλαια ἀγοραπωλησίας.

3. Ἡροδότου VII, 114 καὶ Θουκυδίδου I, 100, 3 καὶ IV, 102.

II. ΓΛΥΠΤΑ

1. (Λ. 607) Ἄγαλμα πεπλοφόρου κόρης. Ἐλλείπουν αἱ χεῖρες καὶ ἡ κεφαλή. Ὕψ. 1.61 μ. (Π ί ν. 520 α).

2. (Λ. 626). Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικὸς μετὰ τῆς πλίνθου του, ἐλλιπὲς κατὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Ὕψ. 0,70 μ.

3. (Λ. 629). Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικός, κυπτούσης ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἐμπρός, μετὰ τῆς πλίνθου του. Ὕψ. 0,45 μ. (Π ί ν. 520 γ).

4. (Λ. 630). Κάτω τῆς μέσης κορμὸς μετὰ τῶν μηρῶν ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης χιτῶνα ἐζωσμένον. Ὕψ. 0,59 μ. (Π ί ν. 519 α).

5. (Λ. 637). Τμῆμα δεξιοῦ μηροῦ ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, πτυχούμενον πολλαπλῶς κατὰ τὰ πλάγια. Ὕψ. 0,38 μ.

6. (Λ. 638). Δεξιὸς ὦμος ἀγάλματος ὑπερφυσικοῦ μεγέθους. Ὕψ. 0,24 μ.

7. (Λ. 627). Κάτω κορμὸς μετὰ τῶν μηρῶν ἀγαλματίου γυμνῆς γυναικός, ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς σύμπλεγμα Ἀφροδίτης καὶ Πανός(;). Ἐπὶ τῆς αἰδοῦς τοῦ ἀγαλματίου σῴζεται ἡ δεξιὰ χεὶρ ἄλλης μορφῆς. Ὕψ. 0,17 μ. (Π ί ν. 519 β).

8. (Λ. 631). Κορμὸς μετὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀγαλματίου γυναικός, φερούσης χιτῶνα ὑψηλὰ ἐζωσμένον καὶ ἱμάτιον ἀφῆνον ἀκάλυπτον τὸν ἄνω κορμόν. Ὕψ. 0,20 μ.

9. (Λ. 612). Κεφαλὴ ἀγαλματίου γυναικὸς μὲ κόμμωσιν Melonenfrisur. Ὕψ. 0,097 μ. (Π ί ν. 518 α).

III. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ

1. Πώρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἀποκεκρουμένον κατὰ τὰς ἕλικας. Ὕψος 0,26. Ἄβαξ 0,47 x 0,48 μ. (Π ί ν. 518 β).

β) Νεάπολις (Καβάλα)

Διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη, ἠρευνήθη τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοδώρου Πουλίδου ἀριθ. 49, ἐγγὺς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου, οἰκόπεδον Στεφάνου Σιμίτα, ἐκτάσεως 96 μ^2 περίπου, προκειμένου ὁ ἰδιοκτήτης τούτου νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς. Ἡ ἐπίχωσις, εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἦτο μικρὰ καὶ τεταραγμένη. Οὕτω σχεδὸν ἀμέσως ἀπεκαλύπτετο ὁ βράχος καὶ μόνον εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἡ ἔρευνα προὐχώρησε μέχρι βάθους 2.50 μ., ἔνθα καὶ ἀνευρέθη ὁ φυσικὸς βράχος. Εἰς τὸ νότιον τοῦτο τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη γωνία θεμελίων οἰκοδομῆς, ἀδήλου ἐποχῆς, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων γρανίτου ἄνευ ἀσβεστοκονιάματος, ἑδραζομένων ἐπὶ τοῦ βράχου (Π ί ν. 520 β). Παρὰ τὸ θεμέλιον καὶ καθέτως πρὸς τὴν ὁδόν, ἀνευρέθη πήλινος ἀγωγός, κεκαλυμμένος διὰ κεράμων λακωνικοῦ τύπου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου τούτου περισυνελέγησαν τμῆμα κύλικος μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, θραύσματα κορινθιακῶν ἀγγείων, μελανομόρφων, ἐρυθρομόρφων καὶ μελαμβαφῶν ἀττικῶν ἀγγείων, ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων. Ἐπὶ τοῦ χείλους ἀρχαϊκῆς μελαμβαφοῦς κύλικος διεσώθησαν τὰ γράμματα ΠΑΡΘ[ΕΝΩΙ] καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως μελαμβαφοῦς κυαθίου τὰ γράμματα ΠΑΡ ἐν συμπλέγματι.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης θραύσματα μελαμβαφῶν ὀμφαλωτῶν πινακίων, ἀγγείων ρυθμοῦ « δυτικῆς κλιτύος » (West slope), μεγαρικῶν σκύφων, ἀγγείων τοῦ εἴδους terra sigillata, ὡς καὶ θραύσματα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἀγγείων, τμήματα λύχνων ἀρχαϊκῶν, κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὀλίγα τμήματα εἰδωλίων καὶ 3 χαλκᾶ νομίσματα.

Αἱ ἐγχάρακτοι ἐπὶ τῶν ὀστράκων ἀναθηματικαὶ πρὸς τὴν Παρθένον ἐπιγραφαὶ ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ τῆς θεᾶς. Τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐγένετο ἀποτύπωσις ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

γ΄ Οἰσύμη (Νέα Πέραμος)

Ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων Εὐγ. Λεβεντοπούλου-Γιούρη ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀρχαῖον νεκροταφεῖον πλησίον τοῦ χωρίου Νέα Πέραμος, τὸ ὁποῖον κεῖται εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὅρμου τῶν Ἐλευθερῶν, νοτιοδυτικῶς τῆς Καβάλας (Σχέδ. 1).

Τὸ ἐρευνηθὲν νεκροταφεῖον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἐκεῖ ἀρχαίαν πόλιν, ἥτις ταυτίζεται μὲ τὴν Οἰσύμην, τὴν «Θασίων ἀποικίαν»[1].

Ἡ ἀκρόπολις τῆς Οἰσύμης ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ καὶ φύσει ὀχυροῦ δεσπόζοντος τῆς πέριξ περιοχῆς, κειμένου δὲ εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ ὅρμου τῶν Ἐλευθερῶν (Πίν. 521 α - γ). Ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος τοῦ λόφου αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γ. Μπακαλάκης διενήργησεν ἀνασκαφήν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἐδημοσίευσεν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τοῦ ἔτους 1938. Λείψανα τοῦ ἀρχαίου τείχους σῴζονται ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, ἰδίᾳ εἰς τὴν δυτικὴν καὶ νοτίαν κλιτύν[2]. Τὸ τεῖχος περιβάλλει τὸν λόφον σχηματίζον δύο δακτυλίους καὶ ἐνισχυόμενον κατὰ διαστήματα διὰ πύργων. Τὰ πλεῖστα σῳζόμενα τμήματά του εἶναι ἐκτισμένα διὰ μεγάλων πλακῶν γρανίτου λίθου (Πίν. 521 δ - ε, 522 α). Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου σῴζονται τὰ ἐρείπια πύργου ἐκτισμένου κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον (Πίν. 522 β, 523 α)[3]. Τὸ τεῖχος αὐτὸ συμφώνως πρὸς τὴν τοιχοδομίαν του χρονολογεῖται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν[4]. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου σῴζονται τὰ λείψανα ἰσοδομικοῦ τείχους κατεσκευασμένου διὰ πλίνθων γρανίτου καὶ τὰ ἐρείπια πύργου ὁμοίας τοιχοδομίας (Πίν. 523 β) (βλ. ἐπίσης: Collart, πίν. 18, 1)[5]. Εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ λόφου ἐπὶ τῆς βορειοανατολικῆς κλιτύος σχηματίζεται ἄνδηρον μὲ ἀναλημματικὸν ἰσοδομικὸν τοῖχον κατὰ τὴν ἀνατολικήν, βορείαν καὶ δυτικὴν πλευράν (Πίν. 524 α)[6]. Εἰς τοὺς Πίν. 523 δ, 524 α διακρίνεται ὁ πρῶτος δόμος τοῦ κρηπιδώματος κτηρίου, ἴσως ναοῦ. Ἡ κάτω πόλις ἐξετείνετο βορείως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως μέχρι τῆς παραλίας[7].

Εἰς τὴν θέσιν τῆς Οἰσύμης ἀνεπτύχθη ἡ βυζαντινὴ πόλις Ἀνακτορούπολις[8], τὸ φρούριον τῆς ὁποίας σῴζεται ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου πλησίον τῆς θαλάσσης, νοτιοανατολικῶς τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως (Πίν. 524 β, 525 α - γ). Εἰς τὸν Πίν. 521 α - γ φαίνεται ἡ σχέσις τῶν δύο λόφων.

Τὸ ἐρευνηθὲν νεκροταφεῖον εὑρίσκεται νοτίως τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως — εἰς ἀπόστασιν διακοσίων περίπου μέτρων — κατὰ μῆκος τῆς παραλίας ἐπὶ μακρᾶς σειρᾶς ἀμμολόφων[9] (Πίν. 526 α). Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς δύο περιόδους, διήρκεσε δὲ ἐν συνόλῳ τριάκοντα ἡμέρας. Κατ' αὐτὰς ἠρευνήθη ἔκτασις τεσσάρων χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων καὶ εὑρέθησαν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἑπτὰ καύσεις καὶ δέκα πέντε ταφαί. Οἱ τάφοι, αἱ λάρνακες καὶ τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα εὑρίσκοντο ἐντὸς τῆς ἄμμου, εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 0,50 - 2 μ. (Πίν. 526 β).

Καύσεις

Ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ τοποθετεῖται εἴτε εἰς λιθίνους κιβωτιοσχήμους τάφους μικροῦ σχήματος, εἴτε εἰς τεφροδόχα ἀγγεῖα, ἤτοι πίθους, ἀμφορεῖς, ὑδρίας, χύτρας ἢ πρόχους, ἢ εἰς μικροὺς πηλίνους κυλινδρικοὺς τάφους.

Λίθινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι

Ἐνίοτε τοποθετεῖται ἐντὸς αὐτῶν ἀμφορεὺς περιέχων τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ καὶ τὰ κτερίσμα-

1. Ὁ Heuzey, βασιζόμενος εἰς τὰς πληροφορίας τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Πτολεμαίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Κατακουζηνοῦ ἀφ' ἑτέρου ἐτοποθέτησε τὴν Οἰσύμην εἰς τὸν κόλπον τῶν Ἐλευθερῶν (Heuzey, H. Daumet, Mission Archéologique de Macédoine, Paris 1876, σ. 31 - 32). Βλ. ἐπίσης: P. Collart, Philippes, ville Macédoine, σ. 72 - 101. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ ἐν Καβάλᾳ καὶ τοῖς πέριξ, ΠΑΕ 1938, σ. 97 - 102 (ἐδῶ ἀναφέρονται τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πόλιν Οἰσύμην, σ. 101, σημ. 2). A. W. Comme, A Historical Commentary on Thucydides, 3, σ. 580.

2. Ὁ Collart ἀνεκάλυψε τὸ πρῶτον τὰ ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου τείχους (αὐτόθι, σ. 86).

3. Ὁ ἴδιος πύργος εἰκονίζεται εἰς Γ. Μπακαλάκη ἔ.ἀ. σ. 99, εἰκ. 1.

4. Ὁ Collart συγκρίνει τὴν τοιχοδομίαν τοῦ τείχους αὐτοῦ μὲ τὴν τοῦ τείχους τῆς Νεαπόλεως (αὐτόθι σ. 86, σημ. 4).

5. Βλ. σχετικῶς, Collart, σ. 86 «Un mur aux belles assises horizontales. fait de pierres taillées avec soin. et conservé en plusieurs endroits sur quelque hauteur engravait le flanc Nord... on peut le dater, semble-t-il, du début du Ve s. avant notre ère».

6. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ τοίχου αὐτοῦ εἰκονίζεται εἰς Γ. Μπακαλάκη ἔ.ἀ. σ. 99, εἰκ. 2.

7. Βλ. σχετικῶς: Γ. Μπακαλάκη, σ. 99 « ὁ μεταξὺ τῶν ΒΑ. πλευρῶν τοῦ λόφου καὶ τῶν πρὸς τὸ βυζαντινὸν φρούριον λαχανοκήπων χῶρος, ὅπου προφανῶς θὰ ἦτο ἡ κάτω πόλις καὶ ἡ ἐμπορικὴ αὐτῆς ζωή, εἶναι πλήρης ὀστράκων καὶ θραυσμάτων ὀξυπυθμένων ἀμφορέων».

8. Βλ. σχετικῶς Heuzey ἔ.ἀ. σ. 31 - 32.

9. Ὁ Γ. Μπακαλάκης ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν νεκροταφείου εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τοῦ ΒΔ. τῆς ἀκροπόλεως κειμένου λόφου (αὐτόθι, σ. 99).

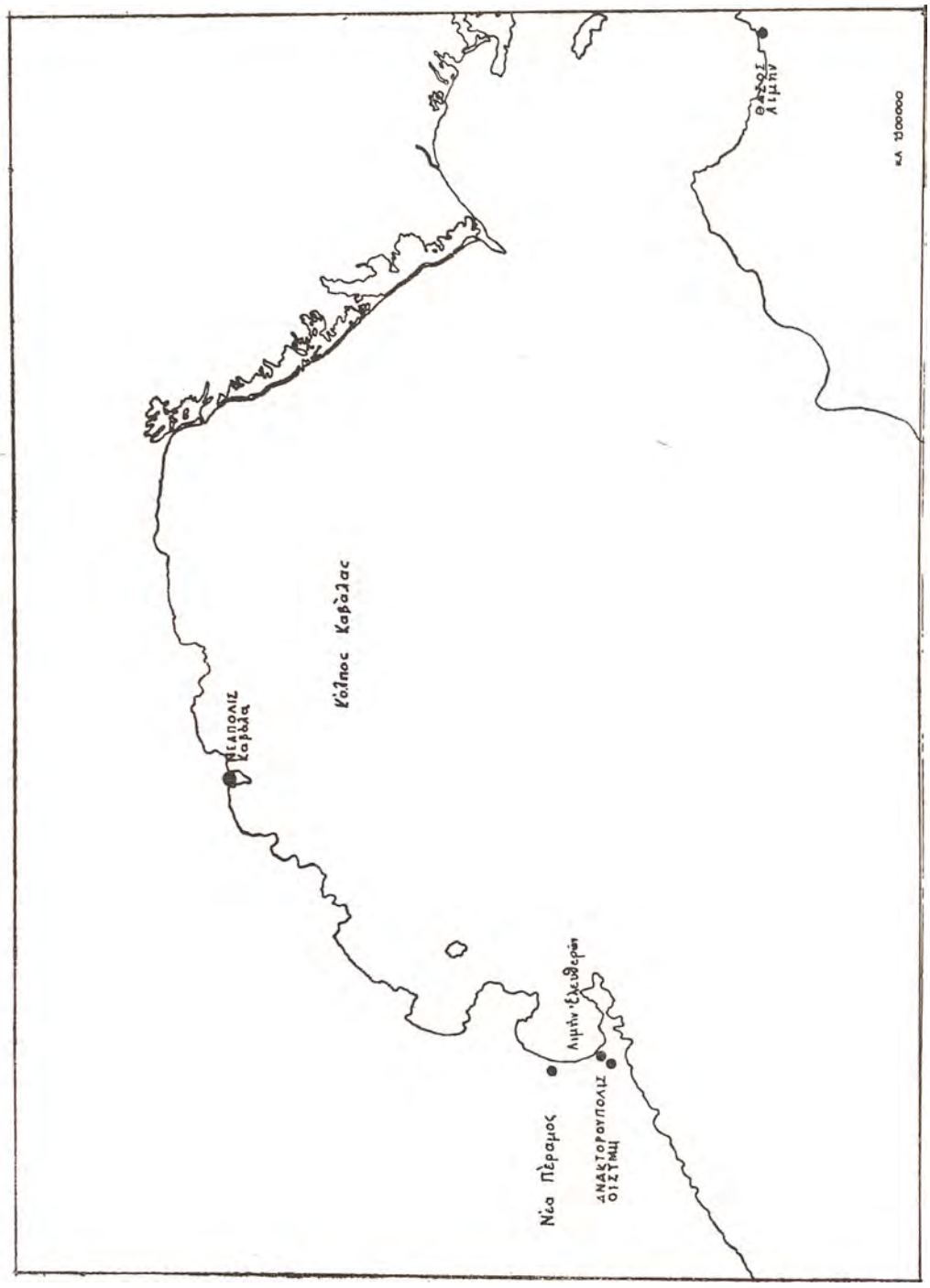

Σχέδ. 1. Ἄποψις τοῦ κόλπου Καβάλας μετὰ τοῦ δρμου τῶν Ἐλευθερῶν

τα. Εἰς τοὺς Πίν. 526 γ, 527 α, εἰκονίζεται ὁ τάφος XXIV, ὅστις περιεῖχε λέσβιον (;) ἀμφορέα καὶ κορινθιακὸν ἀλάβαστρον (Πίν. 527 β). Οἱ τάφοι αὐτοὶ κατεσκευάζοντο δι' ἓξ πλακῶν γρανίτου λίθου. Εἰς τὸν Πίν. 527 γ εἰκονίζεται ὁ τάφος XVI, τυπικὸν παράδειγμα τοῦ εἴδους, εἰς τὸν Πίν. 528 α ὁ τάφος I ἄνευ τοῦ καλύμματος καὶ εἰς τὸν Πίν. 528 β ὁ τάφος XXII μὲ κτερίσματα, ἀττικὴν μελαμβαφῆ κύλικα τοῦ τύπου τῶν «κωμαστῶν», κοσμουμένην μὲ ἐρυθρὰς ταινίας ἐξῃρμένας (Πίν. 528 γ) καὶ μικρὰν κορινθιακὴν κοτύλην μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν. Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων αὐτῶν εἶναι συνήθως μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, ἤτοι ἀλάβαστρα, ἀρύβαλλοι καὶ κοτύλαι, καὶ ἐνίοτε ἀττικαὶ κύλικες τοῦ τύπου τῶν «κωμαστῶν» ἢ ἀβαφῆ ἀγγεῖα.

Πήλινοι κυλινδρικοὶ τάφοι

Τάφοι τοῦ εἴδους αὐτοῦ εὑρέθησαν τρεῖς· εἰς τὸν Πίν. 528 δ εἰκονίζεται ὁ τάφος X ἔχων ὡς κάλυμμα πήλινον δίσκον μὲ λαβὴν εἰς τὴν μίαν πλευράν, ἐνῷ εἰς τὴν ἄλλην εἶχε λιθίνην κυκλικὴν πλάκα εὑρεθεῖσαν ἐρριμμένην πλησίον αὐτοῦ. Κάτωθεν τῆς λιθίνης πλακὸς εὑρέθη μικρὸν χαλκοῦν ψέλιον, ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ὀκτὼ χαλκαῖ ψῆφοι ὅρμου καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἄνωθεν αὐτοῦ δύο ἀττικὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα, ἀρυβαλλοειδὴς λήκυθος καὶ κυάθιον τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Τεφροδόχα ἀγγεῖα

Πίθοι. Πίθοι εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ τριάκοντα τρεῖς. Τὰ συνήθη σχήματα εἶναι τρία, α) κυλινδρικὸς στενούμενος πρὸς τὰ κάτω καὶ καμπυλούμενος ἰσχυρῶς κατὰ τὸν ὦμον (Πίν. 529 α), β) πίθος μεγάλου σχήματος μὲ γάστραν ἐξωγκωμένην καὶ πλατὺ περιχείλωμα, ἀπολήγων εἰς μικρὰν βάσιν (Πίν. 529 β), γ) πίθος μεγάλου σχήματος μὲ λαιμόν, πλατὺ περιχείλωμα καὶ γάστραν ἐξωγκωμένην, ἀπολήγων εἰς μικρὰν βάσιν (Πίν. 529 γ). Οἱ πλεῖστοι τῶν πίθων περιεῖχον κτερίσματα, μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ἀττικὰς κύλικας μελαμβαφεῖς καὶ μελανομόρφους μὲ ἀνθεμωτὴν διακόσμησιν. Εἰς τὸν πίθον 22 εὑρέθησαν δύο ἀττικαὶ μελανόμορφοι κύλικες μὲ ἀνθεμωτὴν διακόσμησιν, δύο χαλκοῖ δακτύλιοι, δύο μικραὶ κορινθιακαὶ κοτύλαι μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ μία κορινθιακὴ πυξὶς μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν (Πίν. 529 δ), περιέχουσα παχύρρευστον οὐσίαν, πιθανῶς ψιμύθιον, στερεοποιηθεῖσαν κατόπιν τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα.

Ἀμφορεῖς. Εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ ὀγδοήκοντα ἕξ. Ἀνήκουν εἰς τὸν 7ον, 6ον, 5ον καὶ 4ον αἰῶνα, προέρχονται δὲ ἀπὸ τὴν Θάσον, τὴν Ἀττικήν, τὴν Χίον, τὴν Λέσβον (;), τὴν Ρόδον, τὴν Κῶ καὶ ἀπὸ ἐγχώρια ἐργαστήρια. Ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν περιεῖχον κτερίσματα, μικρὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα, μικρὰς μελαμβαφεῖς κύλικας τοῦ τύπου «τῶν κωμαστῶν» καὶ μικρὰ ἀβαφῆ ἀγγεῖα.

Ὑδρίαι, πρόχοι, χύτραι. Αἱ ὑδρίαι ἀνήκουν εἰς τὸν 6ον αἰῶνα, προέρχονται δὲ ἀπὸ τὴν Θάσον καὶ ἀπὸ ἐγχώρια ἐργαστήρια. Ἡ πρόχους προέρχεται ἀπὸ τὴν Θάσον, ἐνῷ αἱ χύτραι ἀπὸ ἐγχώρια ἐργαστήρια.

Ταφαὶ

Ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο εἴτε εἰς λιθίνους κιβωτιοσχήμους τάφους εἴτε εἰς πηλίνας λάρνακας.

Λίθινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι. Εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ ἐννέα τάφοι, κατεσκευασμένοι διὰ πλακῶν γρανίτου λίθου. Εἰς τὸν Πίν. 530 α εἰκονίζεται ὁ τάφος XXXIV, τυπικὸν παράδειγμα τοῦ εἴδους, εἰς τὸν Πίν. 530 γ διακρίνονται τὰ κτερίσματα τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς αὐτοῦ, ἤτοι χαλκῆ στλεγγίς, πήλινον μελαμβαφὲς ἀλάβαστρον καὶ ἀττικὴ μελαμβαφὴς κοτύλη τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[10] (Πίν. 530 δ). Εἰς τὸν τάφον XXXV εὑρέθησαν τὰ ἑξῆς κτερίσματα: Ἀλάβαστρον, χαλκῆ στλεγγίς, σιδηρᾶ μάχαιρα καὶ πλησίον αὐτοῦ ἀττικὴ μελαμβαφὴς κύλιξ τοῦ τύπου C. Εἰς τὸν τάφον XXXVIII (Πίν. 530 β) εὑρέθη χαλκῆ πόρπη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Ὁ τάφος XXXII ἦτο ἐκτισμένος διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀκανονίστων πλακῶν (Πίν. 531 α). Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν δύο σκελετοὶ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως (Πίν. 531 β) καὶ ἓξ χαλκοῖ ὀβολοί. Εἰς τὸν τάφον XXXVII εὑρέθησαν τέσσαρες σκελετοὶ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως (Πίν. 531 γ). Εἰς τὸν τάφον XXXI εὑρέθη λύχνος πρωΐμου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς[11].

Πήλιναι λάρνακες. Λάρνακες εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ ἕξ. Εἰς τὸν Πίν. 532 α - β εἰκονίζεται ἡ λάρναξ I, πλησίον τῆς ὁποίας εἰς τὴν ἐπίχωσιν εὑρέθησαν δύο ἀττικοὶ μελανόμορφοι σκύφοι μὲ παράστασιν τεθρίππου καὶ εἷς ἀττικὸς μελαμβαφὴς σκύφος. Ἡ λάρναξ II κοσμεῖται κατὰ τὸ περιχείλωμα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μὲ ἰωνικὸν κυμάτιον. Ἐντὸς αὐτῆς εὑρέθη ἀβαφὴς ἀμφορίσκος. Ἡ λάρναξ V ἦτο παλαιόθεν τεθραυσμένη καὶ συγκεκολλημένη μὲ μολυβδίνους συν-

10. Πρβλ. κοτύλην Oxford 1927, 4063, CVA, πίν. 65, 24, χρονολογουμένην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 460 - 425 π.Χ.

11. Πρβλ. R. H. Howland, Greek Lamps, The Athenian Agora, τόμος 4, σ. 91, πίν. 14, 41, No 400.

δέσμους, ἐκαλύπτετο δὲ διὰ πλακῶν γρανίτου λίθου (Πίν. 532 γ, 533 α). Ἐντὸς αὐτῆς εὑρέθη ἀττικὴ μελαμβαφὴς κύλιξ τοῦ τύπου C (Πίν. 533 β). Εἰς τὴν λάρνακα VI ὁ σκελετὸς εὑρέθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκέραιος (Πίν. 533 γ). Ἐπὶ τῆς βορείας ἐξωτερικῆς πλευρᾶς της εὑρέθη ἀττικὴ μελαμβαφὴς κύλιξ ἄπους.

Τὰ σημαντικώτερα εὑρήματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. (Α 610). Μαρμαρίνη ἀνθεμωτὴ στήλη τεθραυσμένη τὸ κάτω ἄκρον. Διαστάσεις: μεγ. σῳζ. ὕψος 0,605, πλ. ἄνω 0,084, πλ. κάτω 0,124, πάχ. ἄνω 0,06, πάχ. κάτω 0,089 μ. Μάρμαρον θάσιον. Ἀνθέμιον μὲ δεκατρία φύλλα κυρτῆς ἐπιφανείας καὶ τέσσαρας ἕλικας τριπλῆς ἑλίξεως. Τὸ ἀνθέμιον κλίνει πρὸς ἀριστερά. Συνεπείᾳ τῆς κινήσεως αὐτῆς τὰ φύλλα παρουσιάζουν σημαντικὰς διαφορὰς εἰς τὸ ὕψος, τὸ πλάτος καὶ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεις. Ἐπίσης διαφοραὶ παρατηροῦνται εἰς τὰς ἕλικας, εἰς τὴν θέσιν ὡς πρὸς τὸ ὕψος καὶ εἰς τὴν διάμετρον. Χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστεροαρχαϊκοὺς χρόνους[12].

2. (Α 1892). Μηλιακὸς ἀμφορεὺς ἐλλιπὴς τὸ πλεῖστον τοῦ λαιμοῦ καὶ τὴν βάσιν, χρησιμοποιηθεὶς ὡς τεφροδόχος. Διαστάσεις: Μέγ. σῳζ. ὕψ. 0,317, διάμ. λαιμοῦ 0,162, διάμ. γάστρας 0,267 μ.

Ἐπὶ τοῦ ἄνω τμήματος τῆς γάστρας εἰς τὴν Α ὄψιν παριστάνονται δύο πτερωτοὶ ἵπποι κινούμενοι πρὸς δεξιά, ὅπου τρίπους, εἰς δὲ τὴν Β ὄψιν παριστάνεται πτηνόν, πιθανὸν ἀλέκτωρ. Εἰς τὸν λαιμὸν ἐντὸς μετόπης παριστάνεται λέων ἐλλιπὴς τὸ ἄνω σῶμα. Εἰς τὰ πλάγια μεταξὺ τῶν λαβῶν δύο ὀφθαλμοὶ ἀποτρόπαιοι. Οἱ ἵπποι εἶναι ἐζωγραφημένοι κατὰ τὴν μελανόμορφον τεχνικήν, ὁ δὲ ἀλέκτωρ κατὰ τὸν περιγραφικὸν τρόπον. Χρονολογικῶς τοποθετεῖται μεταξὺ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἡρακλέους, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων ἀττικῶν μελανομόρφων ἀγγείων[13].

3. (Α 1891). Ἀττικὸς μελανόμορφος ἀμφορεὺς μὲ λαιμόν, χρησιμοποιηθεὶς ὡς τεφροδόχος. Διαστάσεις: ὕψ. 0,39, διάμ. χείλ. 0,174, διάμ. γάστρας 0,243, διάμ. βάσεως 0,127 μ. Α. Παράστασις τοῦ μύθου τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸν ἅλιον γέροντα Νηρέα[14]. Ὁ Νηρεὺς παριστάνεται ὡς γέρων ἀνήρ. Ὁ Ἡρακλῆς συλλαμβάνει τὸν Νηρέα, ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ του. Δεξιὰ ἵσταται ὁ Ποσειδῶν, ἀριστερὰ δύο Νηρηΐδες φεύγουν ἔντρομοι. Β. Παράστασις διονυσιακῆς σκηνῆς, Μαινὰς μεταξὺ τεσσάρων Σατύρων. Περὶ τὸ 490 π.Χ.

4. (Α 1814). Ἀττικὸς ἐρυθρόμορφος ἀμφορεὺς χωρὶς λαιμὸν εὑρεθεὶς εἰς τεμάχια. Διαστάσεις: ὕψ. 0,481, διαμ. χείλ. 0,224, διαμ. γάστρας 0,324, διαμ. βάσ. 0,169 μ. Α. Ἀνὴρ πρὸς δεξιὰ ἐπὶ ταινίας κοσμουμένης διὰ μαιάνδρου. Φορεῖ ἱμάτιον, ταινίαν μὲ «φυλλοειδὲς στόλισμα»[15] εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ βακτηρίαν κάθετον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Β. Ἔφηβος πρὸς ἀριστερὰ ἐπὶ ταινίας κοσμουμένης διὰ μαιάνδρου. Φορεῖ ἱμάτιον, ταινίαν μὲ «φυλλοειδὲς στόλισμα» εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ βακτηρίαν ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους. Διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν μορφῶν ἐπὶ ταινιῶν ὁ ἀγγειογράφος δίδει τὴν αἴσθησιν τῆς τρίτης διαστάσεως καὶ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀγαλμάτων. Πλησίον τοῦ ζωγράφου τοῦ Πανός. Τέλη τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ.

5. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος πελίκη εὑρεθεῖσα εἰς τεμάχια ἐντὸς γάστρας ὀξυπυθμένου ἀμφορέως. Διαστάσεις: Ὕψ. 0,312, διαμ. χειλ. 0,143, διάμ. γάστρας 0,226, διάμ. βάσ. 0,16 μ. Α. Παράστασις ἀνδρὸς καὶ ἐφήβου συνομιλούντων. Β. Παράστασις ἀνδρὸς καὶ νέας γυναικὸς συνομιλούντων. Τοῦ ζωγράφου τοῦ χοίρου (Σ. Καρούζου). Μέσα τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ.

6. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος ὑδρία χρησιμοποιηθεῖσα ὡς τεφροδόχος. Διαστάσεις: Ὕψ. 0,33, διάμ. χείλ. 0,136, διάμ. γάστρας 0,233, διάμ. βάσ. 0,12 μ. Παράστασις τοῦ μύθου Ποσειδῶνος καὶ Ἀμυμώνης[16]. Ὁ Ποσειδῶν παριστάνεται κατ' ἐνώπιον στρέφων τὴν κεφαλὴν ἀριστερὰ πρὸς τὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν Ἔρωτα. Μικρὰ χλαμὺς περιβάλλει τὰ νῶτα καὶ κρέμαται ἀπὸ τῶν βραχιόνων. Φορεῖ φύλλινον στέφανον εἰς τὴν κεφαλήν, κρατεῖ τὴν τρίαιναν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ

12. Διὰ τὸν τύπον τῆς στήλης πρβλ. τὰς σαμιακὰς στήλας τῶν ἐτῶν 530 - 520 π.Χ. E. Buschor, Altsamische Grabstele, AM 58 (1933) σ. 31 - 34, Beil. XI - XII. Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθεμίου πρβλ. τὴν στήλην τοῦ Ἀντιφάνους, G. Richter, The Archaic Gravestones of Attica, σ. 40, No 55, εἰκ. 137.

13. Οἱ ἵπποι δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ τοὺς ἵππους τοῦ κρατῆρος Β τοῦ Ἀναγυροῦντος (Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, Ἀθῆναι 1963, πίν. Δ). Τὸ σχῆμα τῆς γάστρας ὁμοιάζει μὲ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁμοίως ἔντονος εἶναι ἡ καμπύλη τῆς γάστρας τῶν κρατήρων Α καὶ Β τοῦ Ἀναγυροῦντος (αὐτόθι, πίν. 1, 2, 12). Ἡ γάστρα τοῦ κρατῆρος Γ διαφέρει σημαντικῶς «ἔχει ραδινότητα καὶ περίγραμμα μελωδικῶς καμπύλον» (αὐτόθι, σ. 37, πίν. 1, 22). Τὰ ἴδια γνωρίσματα ἔχει καὶ ἡ γάστρα τοῦ ἀμφορέως τῆς Νεαπόλεως (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, Πίν. 280, α).

14. Βλ. σχετικῶς Frank Brommer, Vasenlisten zu griechischen Heldensagen, 2, σ. 118.

15. Κ. Ρωμαίου, «Ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνος», ΑΔ 9 (1924 - 25), σ. 155 - 157.

16. Βλ. σχετικῶς: F. Brommer, AM 63 - 64 (1938 - 39), σ. 171 - 176.

ὑψώνει τὴν δεξιὰν πρὸ τοῦ προσώπου. Πρὸ αὐτοῦ παριστάνεται δενδρύλλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὡς νὰ πατῇ ὁ Ἔρως. Ἡ Ἀμυμώνη παριστάνεται εἰς νωχελικὴν στάσιν προσβλέπουσα τὸν Ἔρωτα, τὸν φέροντα εἰς αὐτὴν φύλλινον στέφανον. Φορεῖ λεπτότατον χιτῶνα καὶ λεπτὸν ἱμάτιον καὶ ἔχει τὴν κόμην μακράν, κοσμουμένην διὰ διαδήματος. Πρὸ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παριστάνεται ἡ ὑδρία της. Εἰς τὸ μεταξὺ τῆς λαβῆς διάστημα παριστάνεται νέα γυνή, φέρουσα ὑδρίαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Εἰς τὴν ἀντίστοιχον θέσιν ὄπισθεν τοῦ Ποσειδῶνος παριστάνεται γυνὴ φέρουσα ὑδρίαν, ἐλλιπὴς τὸ ἄνω σῶμα. Ἡ θαυμασία αὐτὴ σκηνὴ ἐζωγραφήθη ὑπὸ ἀγγειογράφου δεχθέντος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγγειογράφου Πολυγνώτου. 430 - 420 π.Χ.[17]

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν μεταξὺ τῶν τάφων, τῶν λαρνάκων καὶ τῶν τεφροδόχων ἀγγείων, εὑρέθησαν πολλὰ θραύσματα ἀγγείων ἀττικῶν, κορινθιακῶν, κυκλαδικῶν, ροδιακῶν, χιακῶν καὶ μικρασιατικῶν. Τὰ ἀττικὰ εἶναι μελανόμορφα, ἐρυθρόμορφα, θραύσματα λευκῶν ληκύθων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον βάσεις καὶ θραύσματα κυλίκων. Τὰ κορινθιακὰ ἀνήκουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς μικρὰ ἀγγεῖα, ἤτοι ἀλάβαστρα, ἀρυβάλλους καὶ κοτύλας. Τὰ κυκλαδικὰ εἶναι θραύσματα ἀμφορέων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ πινακίων. Τὰ ροδιακὰ ἀνήκουν εἰς οἰνοχόας τοῦ τύπου τῶν αἰγάγρων τοῦ κλασσικοῦ καμιραϊκοῦ ρυθμοῦ[18].

Ἀπὸ τὰ εὑρεθέντα ἀγγεῖα τὰ παλαιότερα ἀνάγονται εἰς τὰ τέλη τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰῶνος. Οὕτω ἀποκτῶμεν ἓν terminus ante quem διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς πόλεως Οἰσύμης. Τὰ εὑρήματα τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου δίδουν τὸ αὐτὸ terminus ante quem διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Νεαπόλεως[19]. Ἀντιθέτως τὰ ὀλίγα τυχαῖα εὑρήματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πόλεως Γαληψοῦ, χρονολογοῦνται εἰς τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ εἰς τὸν 6ον αἰῶνα[20]. Ἡ μετέπειτα ὀνομασθεῖσα « Θασίων ἤπειρος » εἵλκυσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν προσοχὴν τῶν Παρίων ἀποίκων τῆς Θάσου, ἤτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ.[21].

« À peine les nouveaux venus étaient-ils installés, maîtres encore peu sûrs de la fière acropole, qu'ils repartaient en quête de nouveaux domaines. Ils allaient constituer l'empire continental, la célèbre Perée qui s'appellerait un jour Θασίων ἤπειρος, et ferait la fortune de la ville nouvelle» (Pouillout, Recherches, 1, σ. 32). Εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος, συμφώνως μὲ τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα τῶν ἀνασκαφῶν Νεαπόλεως καὶ Οἰσύμης, οἱ Πάριοι ἐπιτυγχάνουν νὰ ἱδρύσουν τὰς πόλεις Νεάπολιν, Οἰσύμην, καί, πιθανόν, Γαληψόν.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Δ. Κοινότης Πετρούσσης Ν. Δράμας

Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1964 διεξήχθη μικρᾶς διαρκείας ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν τοποθεσίαν « Μικρὴ Τούμπα » (ἀγρὸς Γ. Κότιου) τοῦ χωρίου Πετροῦσσα. Ἡ τοποθεσία εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 5 χλμ. Ν. τοῦ χωρίου Πετροῦσσα καὶ 2 χλμ. ΒΔ. τοῦ χωρίου Μαυρότοπος (Ἀργυρούπολις). Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐλαφρῶς ἐξηρμένης μαστοειδοῦς « τούμπας », ἥτις δὲν εἶναι λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους της εὐδιάκριτος.

Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν τὰ παρατηρηθέντα εἰς τὴν περιοχὴν κρούσματα ἀρχαιοκαπηλείας. Συγκεκριμένως, εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀγρόν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, ἀνεσκάφη ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων συστὰς τάφων (τεσσάρων ἢ πέντε), οἵτινες εὑρίσκοντο εἰς βάθος 0,40 - 0,50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Κατόπιν τούτου διαταχθεῖσα διενήργησα σειρὰν μικρῶν δοκιμαστικῶν τομῶν καὶ μέχρι βάθους 1.50 - 2 μ. εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχήν. Παρὰ τὴν ἐξαντλητικὴν ἔρευναν οὐδεὶς ἄλλος τάφος εὑρέθη. Ἐκ τῆς ἐπιφανείας ὅμως, πλησίον τῶν συληθέντων τάφων, περισυνέλεξα θραύσματα ἀγγείων ἀνήκοντα χρονολογικῶς εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι καὶ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἐκ τῶν ὡς ἄνω τάφων. Ὡς δὲ ἐφαίνετο καὶ ἐκ τῆς θέσεως τῶν συληθέντων τάφων, μόνον μία συστὰς ὑπῆρχεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ οὐχὶ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον. Ἡ ὕπαρξις ἑτέρων τάφων εἰς τὰς γειτονικὰς τοποθεσίας ἐφαίνετο πιθανή, πλὴν ὅμως λόγῳ τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς ἐποχῆς (ἅπαντες οἱ ἀγροὶ ἦσαν καλλιεργημένοι

17. Ὁ χιτὼν τῆς Ἀμυμώνης ὁμοιάζει πρὸς τὸν τῆς Ἑστίας (;) τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, F. Brommer, Die Skulpturen der Parthenon - Giebel, Mainz 1963, πίν. 47.

18. Χ. Καρδαρᾶ, Ροδιακὴ ἀγγειογραφία, σ. 89.

19. Βλ. σχετικῶς Δ. Λαζαρίδη, Νεάπολις, ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 235 - 238, Πίν. 280 - 284.

20. Βλ. ἐπίσης ἀνασκαφὴν νεκροταφείου Γαληψοῦ εἰς ΑΔ 16 (1960) : Χρονικὰ σ. 218.

21. Διὰ τὴν ἀποίκισιν τῆς Θάσου βλ. σχετικῶς: J. Pouilloux, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, Études Thasiennes 3, σ. 22 - 24, 32 - 34. Fr. Salviat - N. Weill, BCH 84 (1960), σ. 383, σημ. 1, Fr. Salviat, BCH 86 (1962), σ, 112. J. Bérard, L'expansion et la colonisation grecque jusqu' aux guerres médiques, σ. 92 - 94. P. Bernard, BCH 88 (1964) σ. 142 - 146.

διὰ καπνοῦ), ἡ ἔρευνα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπεκταθῇ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διενεργείας δοκιμαστικῶν τομῶν παρετήρησα, ὅτι τόσον ἐπιφανειακῶς ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν τομῶν, ἀνευρίσκοντο ὄστρακα νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Βεβαίως ἐπαρκῶς τεκμηριωμένας χρονολογικὰς ἐνδείξεις δὲν δύναμαι νὰ ὑποστηρίξω, καθ' ὅσον αἱ στρωματογραφικαὶ παρατηρήσεις, λόγῳ τοῦ περιωρισμένου χρόνου καὶ τοῦ ἀνιχνευτικοῦ χαρακτῆρος, δὲν προσέφερον ὑλικὸν ἱκανοποιητικόν. Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ ὑλικοῦ τούτου εἶναι σημαντικὴ ἀπὸ τοπογραφικῆς πλευρᾶς. Ἕνεκα τούτου παραθέτω κατωτέρω τὰς παρατηρήσεις μου διὰ τὴν κεραμεικὴν τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ὑπὸ μορφὴν προσωρινήν.

Ἐγένετο ἔρευνα μέχρι βάθους 2 μ., ἔνθα ἀνευρέθη τὸ φυσικὸν ἀμμῶδες ἔδαφος (δικαιολογημένον ἀπὸ τὰς ἐνδείξεις ὑπάρξεως ἀφθόνων ὑδάτων παλαιότερον εἰς τὴν περιοχήν). Πρώτη γενικὴ παρατήρησις, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν κεραμεικήν, εἶναι, ὅτι πολιτιστικῶς ἔχομεν ἑνιαῖον στρῶμα. Ἅπασαι αἱ κατηγορίαι τῶν ὀστράκων ἀνευρέθησαν τόσον εἰς τὰς ἀνωτέρας στρώσεις, ὅσον καὶ εἰς τὰς κατωτέρας μὲ τὴν ἰδίαν ἀναλογίαν πάντοτε. Ἐπίσης αἱ στρώσεις περιεῖχον ὀλίγα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ τεμάχια λεπίδων ἐκ πυριτολίθου (silex) κιτρίνου χρώματος καὶ ἀρκετὰ τεμάχια πηλοῦ ἐπαλείψεως στέγης φέροντα ἔκτυπα κοιλώματα καλάμων καὶ κλάδων (τὰ μόνα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα).

Γενικῶς ἔχομεν κεραμεικὴν μονόχρωμον μὲ ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις γραπτῶν καὶ ἐγχαράκτων ὀστράκων. Τὰ τοιχώματα τῶν ἀγγείων δὲν εἶναι χονδρὰ καὶ τὰ χείλη εἶναι κάθετα ἢ ἐλαφρῶς εἰσέχοντα. Αἱ βάσεις εἶναι ἐπίπεδοι. Εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ τεμάχια μεγάλων πίθων.

Α. Κεραμεικὴ μονόχρους

1) Ὄστρακα μὲ ἐπιφάνειαν μελανὴν καλῶς ἐστιλβωμένην. Πηλὸς τεφρόχρους μὲ μαρμαρυγίαν. Χείλη κάθετα ἢ εἰσέχοντα.

2) Ὄστρακα μὲ μελανὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν πέριξ τοῦ χείλους ἢ καὶ μέχρι τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου καὶ μὲ ἐρυθρὰν ἢ κιτρινότεφρον (ashy-buff) ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ κάτω, ἤτοι ἀνήκοντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν black - topped[1]. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι πρόχοι ἢ σκύφοι μὲ τομὴν τροπιδοειδῆ (carinated)[2]. Αἱ λαβαὶ εἶναι πάντοτε κάθετοι ταινιόσχημοι, μὲ προεξοχὰς ἐνίοτε κερατοειδεῖς ἢ μαστοειδεῖς (Πίν. 534 α). Αἱ βάσεις των ἐπίπεδοι.

3) Ὄστρακα καστανόχροα ἢ τεφρόχροα μὲ λείαν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ οὐχὶ ἐστιλβωμένην. Τὰ τοιχώματά των μᾶλλον χονδρά. Αἱ λαβαί των ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μαστοειδεῖς καὶ κυλινδρικαὶ διάτρητοι.

4) Ὄστρακα μὲ μελανὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία φέρει ἐλαφρὰν αὐλάκωσιν (rippled). Καὶ τούτων ἡ τομὴ τῶν τοιχωμάτων εἶναι τεθλασμένη (carinated) κάτωθεν τοῦ χείλους ἢ περὶ τὸν ὤμον.

5) Ὄστρακα μὲ ἐπιφάνειαν κιτρίνην (buff) καλῶς ἐστιλβωμένην (Πίν. 534 β). Πηλὸς λεπτόκοκκος μὲ μαρμαρυγίαν. Τοιχώματα λεπτά. Χαρακτηριστικὴ ἡ ὁμοιότης των μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς Δήμητρας.

6) Ὄστρακα μὲ ἐπιφάνειαν ἐξωτερικῶς ἐρυθρὰν στιλπνὴν καὶ ἐσωτερικῶς βαθεῖαν καστανήν. Πηλὸς ἐρυθρόχρους λεπτόκοκκος μὲ μαρμαρυγίαν.

7) Ὄστρακα μὲ κιτρινόχρουν ἀμαυρὰν ἐπιφάνειαν.

Γενικῶς εἰς τὴν μονόχρωμον κεραμεικὴν πλεονάζουν τὰ σκοτεινὰ χρώματα.

Β. Κεραμεικὴ μὲ γραπτὴν διακόσμησιν

Ἡ ἀναλογία της εἶναι πολὺ μικρὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὰ μονόχρωμα. Τὰ ὄστρακα κοσμοῦνται κυρίως διὰ ταινιῶν ἢ γραμμῶν παραλλήλων, ἐλαφρῶς καμπύλων (Πίν. 534 γ).

1) Ἐπὶ κιτρινοφαίου στιλπνῆς ἐπιφανείας, κιτρίνη διακόσμησις διὰ γραμμῶν. Πηλὸς κιτρινόφαιος λεπτόκοκκος.

2) Ἐπὶ ἐρυθρᾶς στιλπνῆς ἐπιφανείας, διακόσμησις δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι κιτρινόφαιος. Ὁ πηλὸς ἐρυθρόχρους μὲ μαρμαρυγίαν.

3) Ἐπὶ κιτρίνης (buff) λείας ἐπιφανείας καστανὴ ταινιωτὴ διακόσμησις.

4) Ἐπὶ ἐρυθροκιτρίνου (ἀπόχρωσις τοῦ πηλοῦ) ἐπιφανείας ἐρυθρὰ ταινιωτὴ διακόσμησις.

5) Ἐπὶ ἐρυθροκιτρίνου (ἀπόχρωσις πηλοῦ) ἀστιλβώτου ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ παχέος ἐρυθροῦ χρώματος. Σπάνιον παράδειγμα. Τὸ εἶδος τοῦτο, ἐξ ὅσων γνωρίζω, δὲν ἔχει εὑρεθῆ μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς ἄλλους συνοικισμοὺς τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας.

1. Κατηγορία ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς Δράμαν, βλ. P. French, Anat. Studies Vol. XI (1961) σ. 107· εἰς Ὄλυνθον βλ. G. Mylonas, Olynthus I, σ. 36, κ.ἑ., εἰς Πολύστυλον, ΠΑΕ 1938, Γ. Μυλωνᾶ - Γ. Μπακαλάκη σ. 110, εἰς Ν. Νικομήδειαν βλ. R. J. Rodden, Balkan Studies, 5 (1964) σ. 116 καὶ προσφάτως ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Λαφρούδας (Πόρτο - Λάγο). Δὲν ἀναφέρω τὸ Ντικιλὶ - Τάς, διότι τὰ ἐλάχιστα εὑρεθέντα ὄστρακα ἦσαν ἀσφαλῶς ἐπείσακτα.

2. Βλ. Χ. Τσούντα, Δ. - Σ. εἰκ. 214 - 216.

6) Ἐπὶ ἐπιφανείας ἐρυθροκιτρίνου (ὁμοίας μὲ τὴν ἀπόχρωσιν τοῦ πηλοῦ) διακόσμησις διὰ λευκῶν, πορτοκαλλοχρόων καὶ βαθέων καστανῶν γραμμῶν.

Γ. Κεραμεικὴ μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν

Ἐξ αὐτῆς ἐλάχιστα παραδείγματα ἔχομεν.

1) Τμῆμα ποδὸς τριποδικοῦ ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην τοῦ Πολυστύλου, Ἀκροποτάμου[3] καὶ Δήμητρας.

2) Τεμάχιον μὲ ἐγχαράκτους λοξὰς γραμμὰς σχηματιζούσας τετραγωνίδια. Ἐντὸς τῶν χαραγμάτων ἐτέθη λευκὸν χρῶμα. Τεχνικὴ ὁμοία πρὸς τὰ ἐκ τοῦ Ντικιλὶ - Τὰς[4] καὶ Νέας Μπάφρας προερχόμενα παραδείγματα.

3) Τμῆμα μεγάλου ἀγγείου μὲ χονδροειδῆ ἐγχάρακτον διακόσμησιν, συναντωμένην συχνάκις εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας.

Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος εἶναι ἡ ἀφθονία καὶ ποικιλία τῶν ὀστράκων τῆς κατηγορίας black - topped, στοιχεῖον τὸ ὁποῖον συμβάλλει εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μελανῆς στιλπνῆς καὶ black - topped κεραμεικῆς καὶ τῶν ὑπαρχουσῶν σχέσεων μεταξὺ ρυθμοῦ Λαρίσης - Μακεδονίας - Θράκης καὶ βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας.

Ἐπισημαίνω ἐπίσης τὴν ἔλλειψιν εἰδωλίων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ὕπαρξις δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ μέχρι τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης τοῦ συνοικισμοῦ.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ε. Ἄβδηρα

Αἱ ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1950 ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Ἀβδήρων[1] συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Περιφερείας Δημ. Λαζαρίδη καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΣΤ' Περιφερείας κ. Ἀ. Βαβρίτσα καὶ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Περιφερείας δ. Αἰκ. Ρωμιοπούλου. Προσέφερον πρὸς τούτοις τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, ἡ τελειόφοιτος τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Ἑλ. Κιριμλίδου, ἡ ὁποία ἐξεπόνησε καὶ τὰ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα σχέδια, καὶ ὁ τελειόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰ. Ἀτζακᾶς. Εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τῶν πολλῶν καὶ ἀπομεμακρυσμένων ἀλλήλων συνεργείων ἐργατῶν καὶ εἰς ἄλλας ἐργασίας τῶν ἀνασκαφῶν πολὺ ἐβοήθησαν οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, Παν. Φλωριᾶς καὶ Βασ. Σταμάτης. Αἱ ἐργασίαι διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 7ης Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 4ης Ὀκτωβρίου, ἀπασχολήσασαι ἐνενήκοντα ὀκτὼ ἐργάτας, κατὰ μέσον ὅρον, ἡμερησίως. Διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν δὲ τῶν χωμάτων, ἐκτὸς τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν, ἐχρησιμοποιήθησαν δύο τρακτέρ. Αἱ ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν εἰς διαφόρους τομεῖς τόσον ἐντὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅσον καὶ ἔξω αὐτῆς, μακρὰν τῶν τειχῶν της. Κατωτέρω ἐκτίθενται ἐν συντομίᾳ αἱ κυριώτεραι ἐργασίαι καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν:

1. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1961 εἰς τὸ δυτικώτερον τμῆμα τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως τῆς πόλεως τοῖχος[2], ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον συστηματικῆς ἐρεύνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπησχολήθη συνεχῶς σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐργατῶν. Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐνταῦθα ἔκτασις ἔχει μῆκος 39.75 καὶ πλάτος ἀπὸ 9.30 - 13.70 μ. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἔτους τούτου διεπιστώθη, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τότε τμῆμα τοίχου ἀνῆκεν εἰς τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνασκαφείσης ἐκτάσεως (Πίν. 535 α - β· Σχέδ. 1). Τὸ τεῖχος ἔχει Ν.-Β. περίπου κατεύθυνσιν καὶ εἶναι ἐπιμελῶς ᾠκοδομημένον δι' ἀνισομεγέθων πλίνθων πωρολίθου, τοποθετημένων εἰς ἀνισοϋψεῖς δόμους, εἰς τρόπον ὥστε παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ψευδοϊσοδόμου τοιχοποιΐας, οὐχὶ αὐστηρᾶς (Πίν. 535 γ· Σχέδ. 1). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραλλήλων τοίχων πλάτους 2.23 - 2.35 μ., ἐχόντων μεταξύ των κενόν, τὸ ὁποῖον ἔχει πληρωθῆ διὰ χώματος καὶ λιθορριπῆς (Πίν. 535 δ). Εἰς τὰ καλύτερον διατηρούμενα σημεῖα, τὸ ὕψος του φθάνει τὰ 2 μ. Ἀπὸ τοῦ νοτιωτέρου σημείου τῆς ἀνασκαφῆς τὸ τεῖχος βαίνει εὐθέως ἐπὶ μήκους 23.50 μ. Εἶτα σχηματίζει ἀμβλεῖαν γωνίαν, ἐκτρεπόμενον πρὸς ΒΔ. κατεύθυνσιν (Πίν. 536 α - γ). Ἐκ τῆς γωνίας ταύτης ἀνεσκάφη τὸ τεῖχος πρὸς Β. ἐπὶ μήκους 11.15 μ. εἰσέτι, ἤτοι ἐν συνόλῳ ἐπὶ μήκους 34.65 μ.

Βορείως τῆς γωνίας ἀπεκαλύφθη πύργος διαστάσεων 6.10 x 7.30 μ., τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ἔχουν πάχος 1.50 μ. (Πίν. 536 δ, 537 α - β· Σχέδ. 2). Εἰς τὸ βορειότερον τοῦτο σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἡμέρας τῶν ἐργασιῶν, κάτωθεν μεταγενεστέρων πενιχρῶν οἰκοδομῶν καὶ ἀγωγῶν ἀπο-

3. Βλ. G. Mylonas, AJA 1941, σ. 563, εἰκ. 6.

4. Βλ. Ἔργον 1961, σ. 90, εἰκ. 87.

1. ΠΑΕ 1950, σ. 293 κ.ἑ. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀκολούθων ἐτῶν βλ. ΠΑΕ 1952, σ. 260 κ.ἑ., 1954, σ. 160 κ.ἑ., 1955, σ. 160 κ.ἑ., 1956 σ. 139 κ.ἑ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 245 κ.ἑ. ΑΔ 19 (1963): Χρονικά, σ. 376 κ.ἑ.

2. ΑΔ 17 (1961 - 1962): Χρονικά, σ. 247, Πίν. 296.

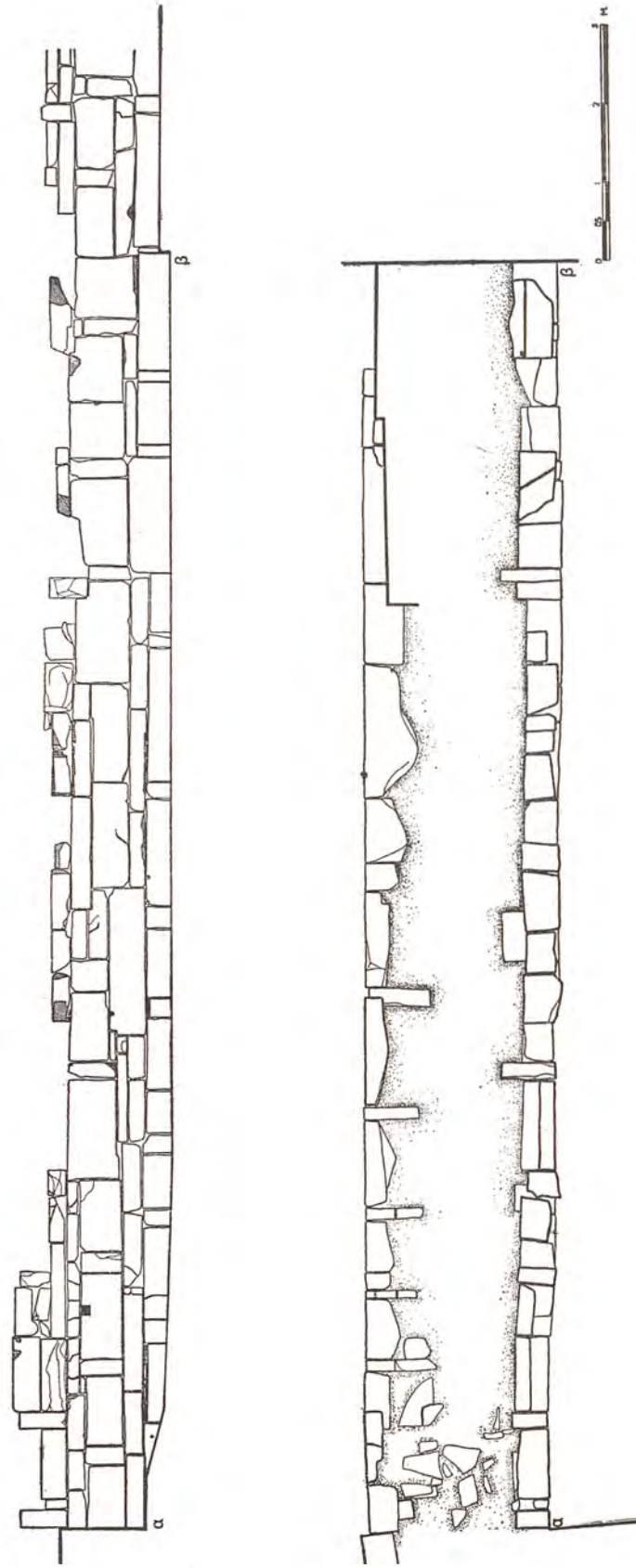

Σχέδ. 1. Ἄβδηρα. Ὄψις πλευράς καὶ κάτοψις τμήματος τοῦ δυτικοῦ τείχους

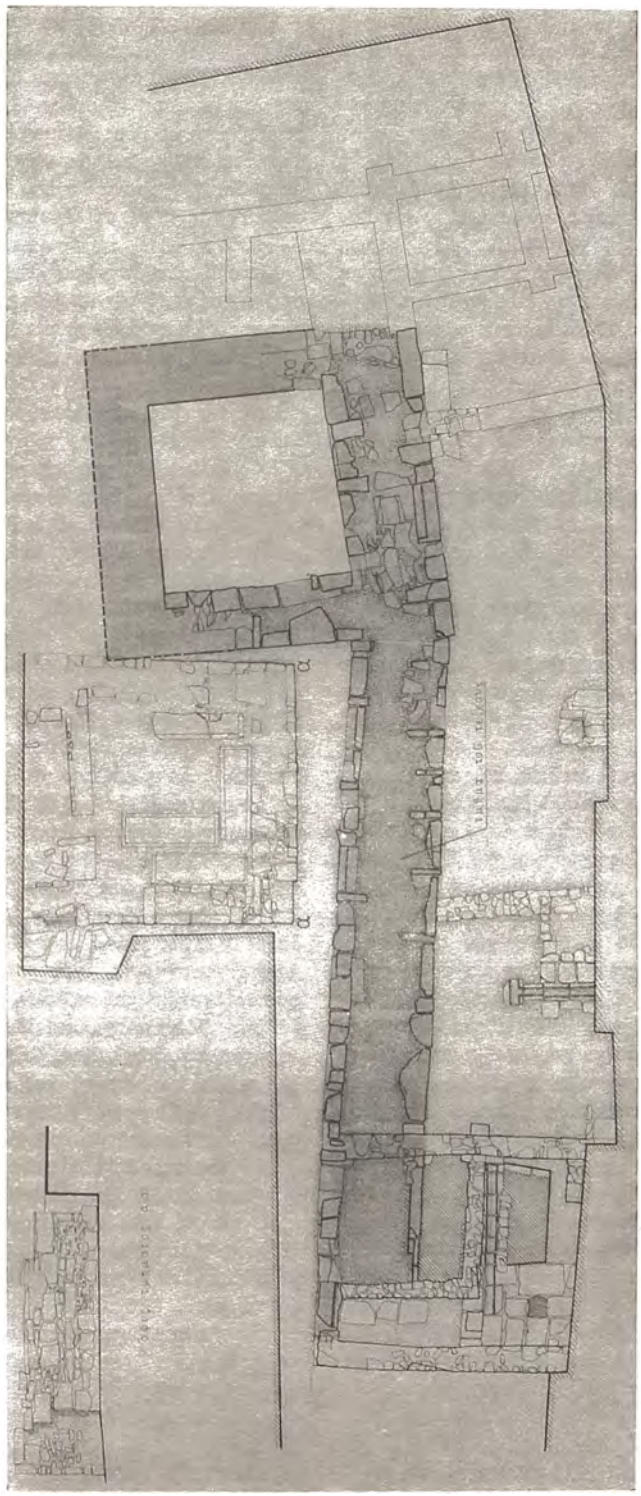

Σχέδ. 2. Ἄβδηρα. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ τείχους πύργος

χετεύσεως (Πίν. 537 γ, 538 α) ἀπεκαλύφθη τὸ ἄνοιγμα πύλης τοῦ τείχους, πλάτους 2.50 μ. (Πίν. 537 δ). Διεπιστώθη ὅτι τὸ τεῖχος διατηρεῖται καὶ βορείως τῆς πύλης, μὴ ἀνασκαφὲν εἰσέτι. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν πύλην ταύτην ὁδηγεῖ ἡ ὁδὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως[3], τῆς ὁποίας μικρὸν μόνον τμῆμα ἀπεκαλύφθη μεταξὺ τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκίας μὲ τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον τῶν δελφίνων[4] καὶ τῆς μὴ ἀνασκαφείσης εἰσέτι νοτίως ταύτης οἰκοδομῆς, καθόσον εὑρίσκεται εἰς τὸν αὐτὸν περίπου μὲ τὴν πύλην ἄξονα.

Ἐπὶ τοῦ τείχους καὶ ἐσωτερικῶς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ τάφοι, ἄνευ κτερισμάτων, ἀνήκοντες εἰς τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς ἢ καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ θεμέλια πενιχρῶν οἰκοδομῶν, αἵτινες ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τὴν οἰκοδομήν των τὸ τεῖχος (Πίν. 538 β). Οἱ τοῖχοι τῶν οἰκιῶν τούτων, κάθετοι ἐπὶ τοῦ τείχους, διατηροῦνται εἰς ὕψη ἀπὸ 0,40 - 0,80 μ. Εἰς τὰς οἰκίας αὐτάς, κειμένας εἰς ἐπίπεδον πολὺ ὑψηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τοῦ τείχους, ἀνήκουν οἱ ἀποκαλυφθέντες ἀνατολικῶς τούτου πλακόστρωτοι χῶροι καὶ ἀγωγοὶ ἀποχετεύσεως (Πίν. 538 γ, 539 α), ὡς καὶ εὐτελὲς μωσαϊκὸν δάπεδον, κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν τεμαχίων λευκοῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας (Πίν. 539 β).

Δυτικῶς τοῦ τείχους καὶ εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τοῦ μέτρου ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη, ἐν μέρει, ὀρθογώνιος οἰκοδομὴ μὲ ἰσχυροὺς τοίχους πάχους 1.04 μ. ἀδήλου προορισμοῦ (Πίν. 539 γ). Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη, μεταγενέστερα προφανῶς τοῦ τείχους, καθ' ὅσον ὁ βόρειος τοῖχος αὐτῆς ἐφάπτεται ἐν μέρει τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ πύργου (Πίν. 540 α), ἀποκαλυφθεῖσα ἐπὶ μήκους 6.25 μ. ἔχει πλάτος 5.73 μ. καὶ ἀνήκει πιθανῶς εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Εἰς ἀπόστασιν 5.35 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου αὐτῆς, ἀπεκαλύφθη διαχωριστικὸς τοῖχος, πάχους 0,52 μ. Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη, ὅπως καὶ τὸ τεῖχος, ἐχρησίμευσε κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ὡς τόπος ταφῆς, καθ' ὅσον εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἀνεσκάφησαν ἐξ τοὐλάχιστον τάφοι (Πίν. 539 δ). Οἱ τρεῖς ἐκ τῶν τάφων ἦσαν κιβωτιόσχημοι καὶ οἱ ἕτεροι τρεῖς σαρκοφάγοι ἐξ ἀσβεστολίθου, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθη μόνον ἡ κάτω πλευρὰ καὶ μικρὰ τμήματα ἐκ τῶν καθέτων πλευρῶν των. Ἐντὸς τῶν σαρκοφάγων ἀνευρέθησαν ὀλίγα φύλλα χρυσοῦ ἐκ διαλυθέντος πιθανῶς στεφάνου, ὑάλιναι δακρυδόχοι καὶ χαλκᾶ νομίσματα.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ τείχους, λίαν ἐπιμελοῦς τοιχοποιΐας, ἐδράζεται ἐπὶ δόμου ἐκ πωρολίθων, ἐξέχοντος κατὰ 0,20 μ. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ θεμελίου καὶ τοῦ κάτωθεν αὐτοῦ στρώματος περιεῖχε μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἰωνικῶν κυλίκων τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ὅπως καὶ μελαμβαφῆ ὄστρακα ἀγγείων ἀρχαϊκῆς ἢ κλασσικῆς ἐποχῆς μὲ στιλπνὸν γάνωμα (Πίν. 540 β - γ).

Μεταξὺ τῶν ὀστράκων τούτων ὑπάρχει θραῦσμα ἀγγείου Κλαζομενῶν μὲ φολιδωτὴν διακόσμησιν, θραύσματα ροδιακῶν ἀγγείων (Πίν. 540 δ), θραύσματα ἰωνικῶν κυλίκων μὲ ἐγχάρακτα τὰ γράμματα ΑΒΔ [ΗΡΩΝ] καὶ θραύσματα μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πίν. 541 α).

Ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν ἀνθεμίων, ἑλληνιστικῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (West slope), ἡ δὲ ἐπίχωσις τῶν ἐπιφανειακῶν στρωμάτων περιεῖχεν ὄστρακα ρωμαϊκῶν ἀγγείων τοῦ εἴδους terra sigillata.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνευρέθησαν εἴκοσι ἓξ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων (Πίν. 541 β - γ) ἢ ἐνσφράγιστοι κέραμοι, δέκα τέσσαρες λύχνοι ἢ μεγάλα τμήματα τοιούτων, διαφόρων ἐποχῶν (Πίν. 542 α - γ), ἕνδεκα τμήματα εἰδωλίων, κεφαλαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ κεφαλὴ κόρης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν 543 α - β), δύο ἀκροκέραμοι ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἑλίκων καὶ ἀνθεμίων (Πίν. 543 γ), δύο ὑάλιναι δακρυδόχοι (Πίν. 544 α), ἀγνῦθες διαφόρων σχημάτων, ἐνενήκοντα ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν καὶ πόλεων, δύο χαλκᾶ ψέλια (Πίν. 544 γ), χαλκοῖ δακτύλιοι, ἄγκιστρα, «σπάτουλαι», κοχλιάρια (Πίν. 544 δ, ε), ἀκίδες καὶ βελόναι ἐκ χαλκοῦ ἢ ἐξ ὀστοῦ (Πίν. 544 β).

2. Ἀνατολικῶς τοῦ τείχους κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1954 καὶ 1955[5] εἶχεν ἀνευρεθῆ ἐνδιαφέρουσα οἰκοδομὴ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη ἀπετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀντικείμενον συστηματικῆς ἐρεύνης. Κατ' αὐτὴν ἀνεσκάφη ἓν ὀρθογώνιον τμῆμα διαστάσεων 18.85 x 16.10 μ. (Πίν. 545 α). Ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι διαμερισμάτων, κάθετοι εἰς τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως. Διεπιστώθησαν δύο καταστάσεις: Οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς ἐπίπεδον

3. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 376.

4. Περὶ τῆς οἰκίας ταύτης βλ. ΠΑΕ 1955, σ. 161.

5. ΠΑΕ 1954 σ. 167, ΠΑΕ 1955, σ. 160, 161, πίν. 52 α, β.

ὑψηλότερον εὐτελεῖς τοῖχοι, ἀνήκουν εἰς οἰκίαν ὑστεροελληνιστικῆς ἢ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις φρέατος ἢ βόθρου (Πίν. 545 β) καὶ ἐγγὺς τούτου, παρὰ τὸν τοῖχον διαχωρίσματος, τετράγωνος μικρὰ κατασκευὴ — διαστ. 1.27 x 0,90 μ. — ἐκ πλίνθων ἀσβεστολίθου, ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς ἑστίαν (Πίν. 545 γ).

Εἰς βάθος 2.05 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ καὶ ὑπὸ τοὺς μεταγενεστέρους τοίχους ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι τῆς ἀρχαιοτέρας οἰκοδομῆς, πιθανῶς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 546 α - γ). Εἰς τὸ ἐπίπεδον αὐτὸ ἀπεκαλύφθη μικρὰ ἀποθήκη ὀξυπυθμένων ἀμφορέων (Πίν. 547 α - β), ἔτι δὲ βαθύτερον, παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ δυτικωτέρου ἐκ τῶν δωματίων τῆς προσόψεως, μικρὸς λίθινος πέλεκυς, προϊστορικῶν χρόνων (Πίν. 549 β, κάτω ἀριστερά). Οἱ ἀρχαιότεροι οὗτοι τοῖχοι εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐξ ἐπιμήκων λογάδων λίθων, ἔχουν πάχος 0,40 μ. καὶ τὸ ὕψος των, εἰς τὰ καλλίτερον διατηρούμενα σημεῖα, εἶναι 0,65 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς προσόψεως καὶ εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀνήκει πιθανῶς εἰς ὁδὸν ἢ μεγάλην αὐλὴν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 547 γ). Τὸ πλακόστρωτον τοῦτο δάπεδον ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 12.50 μ., διεπιστώθη δὲ ὅτι τὸ ἀνατολικόν του τμῆμα ἔχει καταστραφῆ, ἐνῶ συνεχίζεται δυτικῶς, μὴ ἀποκαλυφθὲν εἰσέτι. Εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τοῦ πλακοστρώτου τούτου χώρου, ἀπεκαλύφθη ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, πλ. 0,55 μ. καὶ σφόνδυλος δωρικοῦ κίονος ἐκ πωρολίθου (Πίν. 547 δ), ὕψους 1.50 καὶ διαμέτρου 0,44 μ.

Νοτίως τοῦ πλακοστρώτου τούτου χώρου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον ἀπεκαλύφθησαν εὐτελεῖς τοῖχοι κτηρίων, πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τούτου ἀπέδωσε μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων ρωμαϊκῶν χρόνων τοῦ εἴδους terra sigillata, ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἤτοι τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (Πίν. 548 α) καὶ μεγαρικῶν σκύφων (Πίν. 548 β) καὶ πλῆθος ὀστράκων μελαμβαφῶν ἀγγείων, μερικὰ τῶν ὁποίων φέρουν ἐμπίεστον διακόσμησιν ἀνθεμίων ἢ ἐγχάρακτα ὀνόματα ὅπως καὶ τὰ τρία ἀρχικὰ γράμματα τῆς πόλεως (*ΑΒΔ*) (Πίν. 548 γ).

Περισυνελέγησαν ἐπίσης πολλὰ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, ἰωνικῶν κυλίκων καὶ ἀγγείων Κλαζομενῶν, μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πίν. 549 α, β, δ, ε). Εἰς ὀψίμους ἑλληνιστικοὺς ἢ ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνήκει λαβὴ μεγάλου ἀγγείου (κρατῆρος ;), φέρουσα δύο ἀναγλύφους ὄφεις (Πίν. 549 γ).

Τὰ σπουδαιότερα εὑρήματα ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἦσαν τὰ κάτωθι:

1. Δέκα τέσσαρα εἰδώλια ἢ τμήματα εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 550 α). Τὰ πλέον ἀξιόλογα ἐξ αὐτῶν εἶναι κεφαλὴ καὶ θραύσματα εἰδωλίου γυναικός, εὐρεθείσης ὁμοῦ μὲ εἰδώλιον Ἔρωτος, πιθανῶς ἐκ συμπλέγματος Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτος (Πίν. 550 β), στεφανηφόρος κεφαλὴ μεγάλου εἰδωλίου γυναικός (Πίν. 550 γ), εἰδώλιον παιδίσκης (Πίν. 550 δ) καὶ εἰδώλιον Πανὸς ἢ Σατύρου παίζοντος σύριγγα (Πίν. 551 α).

2. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἀγαλματίου ἐφήβου, λίαν ἐφθαρμένη, ὕψ. 0,135 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 551 β).

3. Κορμὸς ἀγαλματίου Ἀφροδίτης, ὕψ. 0,095 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 551 γ).

4. Ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑπτὰ νομίσματα διαφόρων τύπων, πόλεων καὶ ἐποχῶν.

5. Εἴκοσι ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων (Πίν. 551 δ, ε) διαφόρων ἐργαστηρίων, κέραμοι καὶ ἓν σφράγισμα μὲ παράστασιν γρυπός, συμβόλου τῆς πόλεως.

6. Δύο τμήματα ἀκροκεράμων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἑλίκων καὶ ἀνθεμίων (Πίν. 551 ς').

7. Πολλοὶ λύχνοι ἢ τμήματα λύχνων (Πίν. 552 α).

8. Τμῆμα στρωτῆρος κεράμου μὲ γραπτὴν διακόσμησιν μαιάνδρου.

9. Ἀγνῦθες ἐκ πηλοῦ ἢ μολύβδου φακοειδεῖς ἢ σχήματος κολούρου πυραμίδος.

10. Μικρὰ ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ ἢ ὀστοῦ, ἤτοι βελόναι, ἄγκιστρα, δακτύλιοι, «σπάτουλαι», τριχολαβὶς κ.λ.π., καὶ

11. Τμῆμα ἐκ τῆς βάσεως περιρραντηρίου (;) μὲ ἀνάγλυφα ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ (Πίν. 552 β).

3. Ἐκτεταμένη ἔρευνα διενηργήθη καὶ ἐντὸς ἀγροῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1956, ἀποθήκη ἀμφορέων[6]. Ἡ ἐρευνηθεῖσα ἐνταῦθα ἔκτασις ἔχει μῆκος 20.20 καὶ πλάτος 8 μ. Ἐντὸς τῆς τάφρου ταύτης ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι δύο ἐπαλλήλων κτηρίων (Πίν. 553 α). Οἱ τοῖχοι τοῦ νεωτέρου κτηρίου, χρονολογουμένου εἰς τοὺς ὀψίμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἀνευρεθέντες εἰς βάθος

6. ΠΑΕ 1956, σ. 139, πίν. 46.

1.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, ἔχουν πάχος 0,60 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος 0,32 μ.

Οἱ τοῖχοι τῆς παλαιοτέρας οἰκοδομῆς τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν τρία δωμάτια, ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 2.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ταύτης, ὁ καὶ ἐπιμελεστέρας κατασκευῆς, εἶναι ᾠκοδομημένος ἐξωτερικῶς διὰ πλίνθων πωρολίθου καὶ ἐσωτερικῶς διὰ μικρῶν λογάδων λίθων συνδεομένων διὰ πηλοῦ, ἔχει πάχος 0,45 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 1 μ. Ἐγγὺς τούτου περισυνελέγησαν τμήματα ἀσβεστοκονιαμάτων ἐρυθροῦ χρώματος.

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου ἀνευρέθη μέγα πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων μελαμβαφῶν, ρυθμοῦ « δυτικῆς κλιτύος », μεγαρικῶν σκύφων μὲ ποικιλίαν θεμάτων, λαγήνων ἢ πολυχρώμων ἀγγείων, πινακίων καὶ ὀλίγα ὄστρακα ρωμαϊκῶν ἀγγείων, τοῦ εἴδους terra sigillata. Ὄστρακά τινα φέρουν ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν διεσώθησαν τὰ γράμματα *ΜΕΤΡ* καὶ *ΡΜΕ*.

Περισυνελέγησαν ἐπίσης δέκα ἑπτὰ ἀξιόλογα τμήματα εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων, δέκα ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων καὶ ἓν σφράγισμα, φέρον τὸ ἔμβλημα τῆς πόλεως, τὸν γρύπα, ἓξ λύχνοι, πεντήκοντα τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ ἓν ἀργυροῦν, διαφόρων πόλεων καὶ ἐποχῶν, ὀκτὼ ἀγνῦθες ἐκ πηλοῦ, πέντε μεγάλα τμήματα ἀκροκεράμων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἀνθεμίων καὶ ἑλίκων, τμῆμα πηλίνης σίμης μὲ διακόσμησιν μαιάνδρου, ἀντικείμενα οἰκιακῆς χρήσεως ἐκ χαλκοῦ ἢ ὀστοῦ, βελόναι, κοχλιάριον, χαλκᾶ κοσμήματα (πόρπαι, δακτύλιοι) καὶ εἷς σιδηροῦς πέλεκυς.

4. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα διενηργήθη εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐν μέρει κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 νησῖδος οἰκιῶν[7], ΝΑ. τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς, ἥτις ἀπεσκόπει εἰς τὴν περισυλλογὴν ὀστράκων ἀγγείων καὶ χρονολογικῶν στοιχείων (Πίν. 553 β). Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τῆς γενομένης ἐνταῦθα τάφρου, περισυνελέγησαν ὄστρακα καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα τοῦ εἴδους terra sigillata, ὄστρακα μελαμβαφῶν καὶ ἑλληνιστικῶν, μὲ ἀναγλύφους ραβδώσεις, ἀγγείων ὡς καὶ τοῦ ρυθμοῦ « δυτικῆς κλιτύος », θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων καὶ πολυχρώμων ἀγγείων ἐξ ὑάλου. Εἰς βάθος δὲ 3 - 3.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀνευρέθη πλῆθος ὀστράκων ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυλίκων, ἓν ὄστρακον μελανομόρφου ἀγγείου καὶ ἄφθονα θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς μὲ στιλπνὸν γάνωμα. Ἄλλα εὑρήματα τῆς τάφρου ἦσαν δέκα ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα, πέντε ἀγνῦθες ἐκ μολύβδου καὶ λίθινος προϊστορικὸς πέλεκυς.

5. Δοκιμαστικὴ τάφρος 4 x 6 μ. ἐγένετο ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ὀδυσσέως Δερμετζόγλου εἰς τὴν θέσιν τῆς διαπιστωθείσης κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ 1956 καμίνου[8]. Ἡ ἔρευνα ἐνταῦθα ἀνεστάλη εἰς βάθος 1.50 μ., καθ' ὅσον ἐν τῷ μεταξὺ ἐτερματίσθησαν αἱ ἀνασκαφαί. Ἀπεκαλύφθη τοῖχος οἰκοδομῆς καὶ δύο πλινθόκτιστοι πεσσοί (Πίν. 553 γ).

6. Δύο δοκιμαστικαὶ τάφροι ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ΝΔ. λόφου τῶν Ἀβδήρων, γνωστοῦ ὡς λόφου « Πολυστύλου » ἢ μὲ τὸ τουρκικὸν ὄνομα « Καλές ». Ἡ ἀνατολικὴ τάφρος (ἀριθ. 1) διαστάσεων 12.50 x 2 μ. συνήντησε τὸν βράχον εἰς βάθος 2 μ. εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ 3 μ. εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἐντὸς αὐτῆς ἀπεκαλύφθη γωνία κτηρίου μὲ ἰσχυροὺς τοίχους πάχους 1 μ., διατηρουμένους εἰς ὕψος 1.40 μ. (Πίν. 554 α). Εἰς τὴν οἰκοδομὴν τούτων ἐχρησιμοποιήθη ἀσβεστοκονίαμα. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς τάφρου περισυνελέγησαν πολλὰ καὶ μεγάλα τμήματα ἀγγείων βυζαντινῶν χρόνων, μὲ ὑαλῶδες στιλπνὸν γάνωμα πρασίνου καὶ κιτρίνου χρώματος, φέροντα φυτικὴν ἢ γραμμικὴν διακόσμησιν ἢ τοιαύτην πτηνοῦ, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων, ἓν ὄστρακον τοῦ εἴδους « terra sigillata », ὀλίγα ὄστρακα ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ ἀμαυρὸν γάνωμα, ἓν ὄστρακον ἀγγείου Κλαζομενῶν μὲ φολιδωτὴν διακόσμησιν καὶ πολλὰ θραύσματα ἰωνικῶν κυλίκων. Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν χαλκοῦς δακτύλιος, φέρων ἐρυθρὸν λίθον καὶ 5 χαλκᾶ νομίσματα.

Ἡ δυτικὴ τάφρος (ἀριθ. 2) διαστάσεων 11 x 2 μ. συνήντησε τὸν βράχον εἰς βάθος 3.10 μ. (Πίν. 554 γ). Εἰς τὸ μέσον αὐτῆς περίπου, ἀπεκαλύφθη ἀσβεστόκτιστος εὐτελὴς τοῖχος οἰκοδομῆς, πάχους 0,55 μ., διατηρούμενος εἰς ὕψος 1 μ. (Πίν. 554 β). Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν πολλὰ τμήματα χονδροειδῶν ἀγγείων ὡς καὶ ὄστρακα βυζαντινῶν ἀγγείων μὲ στιλπνὸν ὑαλῶδες γάνωμα πρασίνου καὶ κιτρίνου χρώματος, ἐλάχιστα δὲ μελαμβαφῆ ἢ ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων.

Αἱ γενόμεναι δύο τάφροι ἐπὶ τοῦ ΝΔ. λόφου τῶν Ἀβδήρων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐκτίσθη ἡ βυζαντινὴ πολίχνη Πολύστυλον, παρέσχον τὰς πρώτας ἀποδείξεις ὅτι καὶ ὁ λόφος οὗτος, ὡς ἄλλωστε ἀνεμένετο, καθ' ὅσον εἶναι ὁ πλέον ὀχυρὸς

7. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 247, Πίν. 295.

8. ΠΑΕ 1956, σ. 139.

καὶ εὑρίσκεται ἐγγὺς τοῦ ἀρχαίου λιμένος, κατῳκήθη κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς καὶ κλασσικοὺς χρόνους, ἐνῷ αἱ τάφροι τῶν παρελθόντων ἐτῶν δὲν εἶχον προσφέρει τοιαύτας ἀποδείξεις[9].

7. Νοτίως καὶ νοτιοανατολικῶς τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκίας τοῦ μωσαϊκοῦ τῶν δελφίνων[10] εἶχεν ἀποκαλυφθῆ διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁδὸς φέρουσα κεντρικὴν ὑπόνομον καὶ γωνία ἑτέρου οἰκοδομήματος[11]. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπεξετάθη κατὰ μῆκος καὶ πλάτος ἡ γενομένη τότε τάφρος ἀνατολικῶς τῆς νέας οἰκοδομῆς (Πίν. 555 α) καὶ ἀπεχωματώθη τμῆμα τῆς μεταξὺ τῶν δύο οἰκοδομῶν ὁδοῦ, ἥτις πιθανῶς φέρει εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἐργασίας πύλην τοῦ τείχους. Περισυνελέγησαν ἐνταῦθα πολλὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων, τρία χαλκᾶ νομίσματα καὶ ἐνσφράγιστος λαβὴ ὀξυπυθμένου ἀμφορέως.

8. Μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐγένετο καὶ εἰς ἀγρὸν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, συμφώνως πρὸς πληροφορίας χωρικῶν, ὑπῆρχον βαθμίδες, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος.

Ἀνασκαφαὶ ἔξω τῆς πόλεως

1. Ἔρευναι εἰς τὴν θέσιν « Βάλτα Ζαμπάκη »

Περὶ τὰ 2 χλμ. ΒΔ. τῶν Ἀβδήρων ἁπλοῦται εἰς βάθος χιλιομέτρων τινῶν χαμηλὴ πεδινὴ ἔκτασις, εἰς τὴν ὁποίαν λιμνάζουν ὕδατα κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα « Βάλτα Ζαμπάκη » (Πίν. 555 β - γ). Καὶ ἄλλοτε εἶχον στρέψει τὴν προσοχήν μου εἰς τὴν θέσιν ταύτην καὶ διενήργησα μικρὰν καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος ἔρευναν, παρορμηθεὶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ χωρικοὶ ἀνευρίσκουν ἐνταῦθα, κατὰ τὴν καλλιέργειαν, τοίχους οἰκοδομῶν, νομίσματα καὶ ἄλλας ἀρχαιότητας.

Ἀφορμὴ εἰς τὴν διενέργειαν μεγάλης δοκιμαστικῆς ἐρεύνης κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἦτο ἡ παράδοσις ὑπὸ τοῦ Κοινοτικοῦ συμβούλου Ἀβδήρων κ. Παπαργύρη τμήματος ἀρχαϊκῆς πηλίνης σίμης, ἀποκεκρουμένης ἄνω καὶ δεξιά, φερούσης ἐνδεδυμένην γυναικείαν μορφὴν τρέχουσαν. Διαστάσεις: μῆκος 0,28, ὕψος 0,25, πάχος 0,10 μ. (Πίν. 556 α). Ἡ σίμη αὕτη, συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας τοῦ παραδώσαντος, ἀνευρέθη εἰς τὸν ἐν τῇ θέσει « Βάλτα Ζαμπάκη » ἀγρὸν τοῦ Στεφάνου Τσάκου. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τούτου ἐγένοντο τρεῖς μεγάλαι τάφροι (Πίν. 556 β), τετάρτη δὲ ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ ἀγροῦ τοῦ Σταύρου Τσάκου (Πίν. 557 α).

Τάφρος 1. Διαστάσεις 8.60 x 2.70 μ. Εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ ἀπεκαλύφθη εὐτελὲς θεμέλιον τοίχου, πάχους 0,65 μ. (Πίν. 557 β). Εἰς βάθος 1.90 μ. ἀνεφάνη ἄφθονον ὕδωρ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ συνέχεια τῆς ἐρεύνης ἦτο ἀδύνατος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς τάφρου ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων μελαμβαφῶν ἀγγείων — κανθάρων, κυαθίων — ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν (Πίν. 558 α - γ), δύο κυάθια ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, φέροντα ὑποτυπώδεις λαβὰς καὶ διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων ἐρυθροῦ χρώματος (Πίν. 558 δ) καὶ ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πίν. 558 γ, ε). Ἐπίσης ἀνευρέθησαν δύο ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα, ἓν ἄγκιστρον καὶ τρεῖς ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων.

Τάφρος 2. Ἀρχικαὶ διαστάσεις 11.10 x 4.60 μ. Διεύρυνσις τῆς τάφρου πρὸς Α. 6 x 3.50 μ. Θέσις περὶ τὰ 6 μ. βορείως τῆς τάφρου 1 (Πίν. 559 β). Εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 10.90 μ. ἰσχυρὸς τοῖχος ἐξ ὀγκωδῶν ἀκατεργάστων λίθων γρανίτου (Πίν. 559 α). Τοῦ τοίχου τούτου μόνον ἡ κυρία ὄψις, ἡ βορεία, εἶναι εὐθυγραμμισμένη, ἐνῷ ἡ νοτία πλευρὰ ἐμφανίζει ὄψιν λιθορριπῆς (Πίν. 559 γ). Τὸ πλάτος του εἶναι 1.70 - 2.70 μ., αἱ δὲ διαστάσεις τοῦ μεγαλυτέρου ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων ὀγκολίθων 1.40 x 0,85 x 0,35 μ. Ὁλόκληρος ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἀμμώδης, εἰς βάθος δὲ 1.20 μ. ἐνεφανίσθη ἄφθονον ὕδωρ καὶ ἡ ἔρευνα κατέστη ἀδύνατος. Μοῦ εἶναι ἄδηλος ὁ προορισμὸς τοῦ τοίχου τούτου, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι θεμέλιον μεγάλης οἰκοδομῆς ἢ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ὄστρακα ἀγγείων ἢ ἄλλα εὑρήματα δὲν ὑπάρχουν.

Τάφρος 3. Διαστάσεις 6 x 3 μ. Περὶ τὰ 15.50 μ. ἀνατολικῶς τῆς τάφρου 1. Εἰς βάθος 1.50 - 2 μ. ἡ ἔρευνα ἐτερματίσθη, ἀποκαλυφθέντος τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου. Εἰς τὴν νοτίαν παρυφὴν τῆς τάφρου καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπεκαλύφθη σειρὰ καλυπτήρων κεράμων, διαστάσεων 0,63 x 0,50 (Πίν. 560 α). Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου ἀνευρέθη πυθμὴν μεγάλου πίθου (Πίν. 560 β). Θεμέλια οἰκοδομῶν δὲν ἀνευρέθησαν. Ὁλόκληρος ἡ ἐπίχωσις τῆς τάφρου ἦτο πλήρης ὀστράκων ἀγγείων ἀρχαϊκῆς, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Περισυνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων (Πίν. 561 β, γ) καὶ διαφόρων ἄλλων ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργα-

9. ΠΑΕ 1954, σ. 169.

10. ΠΑΕ 1955, σ. 161, πίν. 53.

11. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 376.

στηρίων ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 561 α), ἓν τμῆμα ἐκ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ πίθου μὲ ἐγχάρακτον γεωμετρικὴν διακόσμησιν παραλλήλων γραμμῶν, διαγωνίων καὶ κύκλων (Πίν. 561 δ)[12], πλῆθος ὀστράκων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων (Πίν. 561 α, ε, ς') καὶ μελαμβαφῶν μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν ἀνθεμίων (Πίν. 561 γ), δακρυδόχοι (Πίν. 562 α) καὶ πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ θραύσματα ἀγγείων.

Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν καὶ αἱ κάτωθι ἀρχαιότητες: Δέκα τρεῖς ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, μία τῶν ὁποίων φέρει τὸ ἔμβλημα τῆς πόλεως, τὸν γρύπα (Πίν. 562 β), μικρὸν σφαιρικὸν σφράγισμα μὲ παράστασιν γρυπός, κυλινδρικὴ πυξὶς ἐκ μολύβδου, φακοειδεῖς ἀγνῦθες ἐκ πηλοῦ, ἕνδεκα ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα, τέσσαρα εἰδώλια καὶ τμήματα εἰδωλίων. Τὰ εἰδώλια εἶναι ἓν ἀκέφαλον καθημένης γυναικός, ἀρχαϊκῶν χρόνων, δύο ἀνδρικαὶ κεφαλαί, ἐξ ὧν ἡ μία φέρει κωνικὸν πῖλον (Πίν. 563 β) καὶ ἀκέφαλον εἰδώλιον καθημένου παιδός, κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτηνόν (Πίν. 563 α).

Τάφρος 4. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Σταύρου Τσάκου, περὶ τὰ 42.50 μ. ΒΔ. τῆς τάφρου 3. Ἐντὸς τῆς λασπώδους ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, ἓν μελαμβαφὲς μὲ ἐγχάρακτα τὰ γράμματα ΕΚΑ (Πίν. 561 δ) καὶ ἓν θραῦσμα ἀγγείου, φέροντος ἐγχάρακτον διακόσμησιν τεθλασμένων καὶ παραλλήλων γραμμῶν (Πίν. 563 γ) καὶ ἀνήκοντος εἰς τὴν κατηγορίαν bucchero τῆς Αἰολίδος[13]. Πηλὸς φαιός, οὐχὶ καθαρός. Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν 4 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων.

2. Λόφος τῶν λαγῶν (Ταουσὰν Τεπὲ)

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων Αἰκ. Ρωμιοπούλου ἡ ἀρξαμένη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1954[14] καὶ συνεχισθεῖσα κατὰ τὸ 1963[15] ἔρευνα τύμβων τινῶν, ὑψουμένων εἰς τὴν ὡς ἄνω θέσιν, περὶ τὰ 2 χλμ. βορείως τῆς ἀρχαίας πόλεως. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τοῦ ἐν μέρει μόνον κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1963 ἐρευνηθέντος τύμβου καὶ ἠρευνήθησαν ἕτεροι 4 τύμβοι.

Τύμβος 1. Παρὰ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησεν ἀπὸ βάθους 1.80 μέχρι 3.60 μ. καὶ διηυρύνθη ἡ διανοιγεῖσα τάφρος πρὸς Α. καὶ Δ. Εἰς βάθος 2.20 μ. παρετηρήθησαν ἴχνη ἀνθράκων. Τάφος δὲν ἀνευρέθη. Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἀνευρεθέντων θραυσμάτων ἀγγείων, κυλίκων, σκύφων καὶ διαφόρων ἄλλων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, κυκλαδικῶν, τῶν λεγομένων «ροδιακῶν» μὲ διακόσμησιν ρόμβων, παραλλήλων γραμμῶν καὶ πτηνῶν, κορινθιακῶν, μελαμβαφῶν καὶ χονδροειδῶν ἄνευ γανώματος ἢ χρώματος. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὄστρακον ἀγγείου Φικελλούρας μὲ διακόσμησιν μηνίσκων καὶ ὄστρακον ἀγγείου Κλαζομενῶν μὲ φολιδωτὴν διακόσμησιν. Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν χαλκῆ πόρπη καὶ πήλιναι ἀγνῦθες φακοειδεῖς ἢ κωνικαί.

Τύμβος 2. Δίδυμος μαστοειδής, ὅμοιος μὲ τὸν τύμβον 1. Ἠρευνήθη διὰ τάφρου ἐκ τῆς περιφερείας, ἀπὸ Α. πρὸς τὸ κέντρον, μέχρι βάθους 1.50 μ. Τάφος δὲν ἀνευρέθη. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου περισυνελέγησαν ὅμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ τύμβου 1 ὄστρακα, ἤτοι πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, ἰδίᾳ κυλίκων, μελαμβαφῶν, ἐκ τῶν λεγομένων «ροδιακῶν», μὲ διακόσμησιν γραμμικὴν ρόμβων καὶ παραλλήλων γραμμῶν, λαβὴ ροδιακῆς οἰνοχόης, ἓν ὄστρακον ἀγγείου Κλαζομενῶν μὲ φολιδωτὴν διακόσμησιν, δύο μελανομόρφων ἀγγείων — τὸ ἓν διασῴζει μορφὴν καθημένην ἐπὶ δίφρου — καὶ πλῆθος χονδροειδῶν καὶ ἄνευ γανώματος ἀγγείων.

Τύμβος 3. Εὑρισκόμενος περὶ τὰ 207 μ. ΒΑ. τῶν δύο μαστοειδῶν τύμβων 1 καὶ 2 καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Μαξίμου Κλαψινάκη ἠρευνήθη διὰ τάφρου ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον, ἔνθα ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3.50 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς. Τάφος δὲν ἀνευρέθη καὶ ἐδῶ. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ τύμβου περιεῖχε πλῆθος ὀστράκων ἰωνικῶν κυλίκων, μελαμβαφῶν καὶ ἄνευ γανώματος ἀγγείων, ὡς καὶ ὄστρακον κορινθιακοῦ ἀγγείου.

Τύμβος 4. Περὶ τὰ 30 μ. ἀνατολικῶς τοῦ τύμβου 3. Ἡ γενομένη ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τάφρος ἀπεκάλυψεν εἰς βάθος 1.05 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου σαρκοφάγον (Πίν. 564 α) ἐκ ψαμμολίθου μετὰ καλύμματος ἀετωματικοῦ ἀποκεκρουμένου. Διαστάσεις: μῆκ. 2.10, πλ. 0,60, ὕψ. 0,74 μ. Ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὀστᾶ κεκαυμένα καὶ ἀσβεστοποιημένα καὶ δύο μελαμβαφῆ κυάθια. Ἡ ἄνω τοῦ τάφου

12. Πολλὰ τμήματα ὁμοίων πίθων ἀνευρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου βλ. Lilly Ghali - Kahil, La céramique grecque, πίν. XXIX, ἀριθ. 116 - 118 καὶ σ. 70. Χρονολογία τέλος 6ου π.Χ. αἰῶνος.

13. Ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν Θάσον. Βλέπε σχετικῶς Lilly Ghali - Kahil, La céramique grecque, σ. 45 καὶ 51, πίν. XV, 24 - 26 καὶ XXIII, 49 καὶ P. Bernard, Céramique de la première moitié du VII siècle à Thasos, ἐν BCH 1964, σ. 109, εἰκ. 24 - 26.

14. ΠΑΕ 1954. σ. 170 - 171.

15. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 377 κ.ἑ.

ἐπίχωσις ἔδωκεν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν δακτυλίων καὶ τεθλασμένων γραμμῶν, τμήματα ἀγγείων μὲ ἐπίχρισμα (engobe) καὶ διακόσμησιν κυματίων καὶ ἑλίκων, μελανόμορφα καὶ ἄχρωμα χονδροειδῆ θραύσματα.

Ἄνωθεν τοῦ τάφου παρετηρήθη στρῶμα τέφρας.

Τ ύ μ β ο ς 5. Περὶ τὰ 27 μ. βορείως τοῦ τύμβου 3. Ἡ γενομένη ἐνταῦθα τάφρος ἀπεκάλυψεν εἰς βάθος 0,70 μ., πηλίνην λάρνακα (Π ί ν. 564 β), κεκαλυμμένην διὰ κεράμων (διαστ. λάρνακος 0,83 x 0,38 x 0,19 μ.). Ἡ λάρναξ περιεῖχεν ἐλάχιστα κεκαυμένα ὀστᾶ, οὐδὲν δὲ εὕρημα ἀνευρέθη ἐντὸς αὐτῆς. Ἔξω τῆς λάρνακος ἀνευρέθησαν κυάθιον καὶ σφαιρικὸν μελαμβαφὲς ἀγγεῖον μετὰ λαβῆς—ὕψ. 0,075 μ.—ὁμοιάζον πρὸς ἀρύβαλλον. Εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς παρετηρήθη στρῶμα τέφρας. Περισυνελέγησαν ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων.

Ἐκ τῶν γενομένων εἰς τὴν θέσιν «Ταουσὰν Τεπέ» μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἑνὸς ἐκτεταμένου ἀρχαϊκοῦ νεκροταφείου τοῦ τέλους τοῦ 6ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἔνθα ἐθάπτοντο ἐντὸς τύμβων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν κτηρίων τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν προηγουμένων ἐτῶν.

Τυχαῖα εὑρήματα Ἀβδήρων

Ὑπὸ κατοίκων τῶν Ἀβδήρων παρεδόθησαν 24 χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων τύπων καὶ ἐποχῶν καὶ ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΜΗΝΟΔΩΡΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΟΥΣ
ΧΑΙΡΕ

Διαστάσεις: Ὕψος 0,75, πλάτος 0,26, πάχος 0,14 μ. Ἐντὸς σωροῦ λίθων ἔξωθι οἰκίσκου τῆς παραλίας περισυνελέγη τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος (Π ί ν. 564 γ).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

3. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς Λαφρούδας (Ν. Ξάνθης)

Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης Λαφρούδας (περιοχὴ λιμνοθαλάσσης Βιστωνίδος - Πόρτο - Λάγο), εἰς ἀπόστασιν 6 περίπου χλμ. ΝΑ. τοῦ χωρίου Μάνδρα τοῦ νομοῦ Ξάνθης, ἐνετοπίσθη προϊστορικὸς συνοικισμός[1] (Π ί ν. 565 α), τοῦ ὁποίου αἱ διαδοχικαὶ φάσεις (βάσει τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων) εἶναι μεγάλης σημασίας διὰ τὴν μελέτην τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἦτο δυστυχῶς πολὺ περιωρισμένη λόγῳ καιρικῶν καὶ τεχνικῶν δυσχερειῶν. Μελλοντικῶς ὅμως θὰ πρέπῃ νὰ ἀνασκαφῇ εἰς μεγάλην ἔκτασιν ὁ συνοικισμός.

Ἡ νεολιθικὴ περίοδος εἰς τὴν Δ. Θράκην εἶναι γνωστὴ κυρίως ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Παραδημῆς, τὰ ὁποῖα παραμένουν μέχρι τῆς στιγμῆς ἀδημοσίευτα, καὶ ἐξ ἐπιφανειακῶν ὀστράκων περισυλλεγέντων ὑπὸ διαφόρων ἐρευνητῶν[2], μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ σχετικῶς προσφάτως εὑρεθέντα ὄστρακα τοῦ σπηλαίου τῆς Στρύμης[3]. Ὅλαι ὅμως αἱ ἀνακοινώσεις διὰ τὰ ἀνωτέρω εὑρήματα ἔχουν προκαταρκτικὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ παραδείγματα τῆς κεραμεικῆς, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται εἶναι ὀλίγα καὶ κυρίως ἄνευ στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων. Τὸ παρουσιαζόμενον κατωτέρω ὑλικὸν ἀφ' ἑνὸς ἀνήκει εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε συνοικισμόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προέρχεται ἀπὸ μικρὰν δοκιμαστικὴν στρωματογραφικὴν τομήν.

Ἡ κορυφὴ τοῦ χαμηλοῦ ὑψώματος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἀπέχει μόνον ὀλίγα μέτρα ἀπὸ τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης. Μέρος τοῦ συνοικισμοῦ ἔχει παρασυρθῆ ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ εἰς τὴν κάθετον τομὴν τῆς ὄχθης διακρίνονται ἐπάλληλα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως (Π ί ν. 565 β). Ἐπίσης ὅταν εἶναι νηνεμία, διακρίνει κανεὶς τεμάχια μεγάλων ἀγγείων ἐντὸς τῆς λίμνης.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἔγινε κατὰ μῆκος τῆς τομῆς τῆς ὄχθης (τομὴ μήκους 6 μ. καὶ πλάτους 2 μ.). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ τεταραγμένου χώματος (πάχους 0,30 - 0,35 μ.), ἡ ἐπίχωσις (συνολικοῦ ὕψους 3 μ.) ἀνεσκάφη ἐκ τῶν ἄνω μέχρι τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης καὶ

1. Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν αἱ δημοσιευθεῖσαι πληροφορίαι παρὰ τοῦ κ. Ρ. Κοψίδη εἰς τὰ Θρακικὰ Χρονικά, τεῦχος 15, σ. 171 κ.ἑ. Ἡ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς μου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῶν γειτονικῶν Ἀβδήρων τὸ φθινόπωρον τοῦ 1964, χάρις εἰς τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν τεχνικὴν βοήθειαν τοῦ κ. Νομάρχου Ξάνθης.

2. Βλ. Schachermeyer, Prähistorische Kulturen Griechenlands in RE XXII 2, 1394, τοῦ ἰδίου, Die Ältesten Kulturen Griechenlands, 132. D. French εἰς Anatolian Studies XI (1961), 103.

3. Γ. Μπακαλάκη, Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, 1961, 5 κ.ἑ. καὶ 15, εἰκ. 1, 2 καὶ πίν. 1, β - γ. Τοῦ ἰδίου εἰς ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 259 - 60 καὶ Πίν. 316 γ, 317.

ἐφάνη ὅτι ἐχωρίζετο εἰς δύο στρώματα κυρίως :

Τὸ ἀνώτερον, πάχους 1.50 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ γῆς καστανῆς ἢ καστανοκιτρίνου καὶ ὀλίγων διεσκορπισμένων λεπτῶν ἀνθράκων. Εἰς ὅλον δὲ τὸ βάθος τοῦ στρώματος εὑρέθησαν συμπαγεῖς στρώσεις ὑπολειμμάτων ὀστρέων, ἅτινα ἦσαν ἀσφαλῶς ἡ βασικὴ τροφὴ τῶν κατοίκων. Μεταξὺ βάθους 0,40 - 0,65 μ. εὑρέθησαν καὶ τὰ μόνα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐξ ἠχυρωμένου πηλοῦ ἐπαλείψεως, ἰσχυρῶς κεκαυμένου μετὰ ἐκτύπων κοιλωμάτων καλάμων. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος τούτου περιελάμβανεν ἀγγεῖα μονόχρωμα καὶ γραπτὰ καὶ ἐλάχιστα δείγματα ἐγχαράκτων, ἅτινα εὑρέθησαν εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ στρώματος.

Τὸ βαθύτερον στρῶμα, πάχους 1.10 μ., ἐκ γῆς ἀμμώδους κιτρινωπῆς μετὰ ἀφθόνων λεπτῶν ἀνθράκων καὶ στρώσεων τέφρας εἰς ὡρισμένα σημεῖα τοῦ κατωτέρου μέρους του (εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς τομῆς) καὶ σποραδικῶν ὀστρέων μόνον, περιελάμβανε κεραμεικὴν μονόχρωμον, ἐστιλβωμένην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ ἑτέραν κάπως χονδροειδῆ. Γενικῶς ἐπρόκειτο περὶ κεραμεικῆς σκοτεινῶν ἀποχρώσεων μελανοῦ καὶ καστανοῦ χρώματος συνήθως, καλῶς ὀπτημένης. Τὸ ποσοστὸν ὅμως τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων ἦτο μικρότερον τοῦ ἀνωτέρου στρώματος.

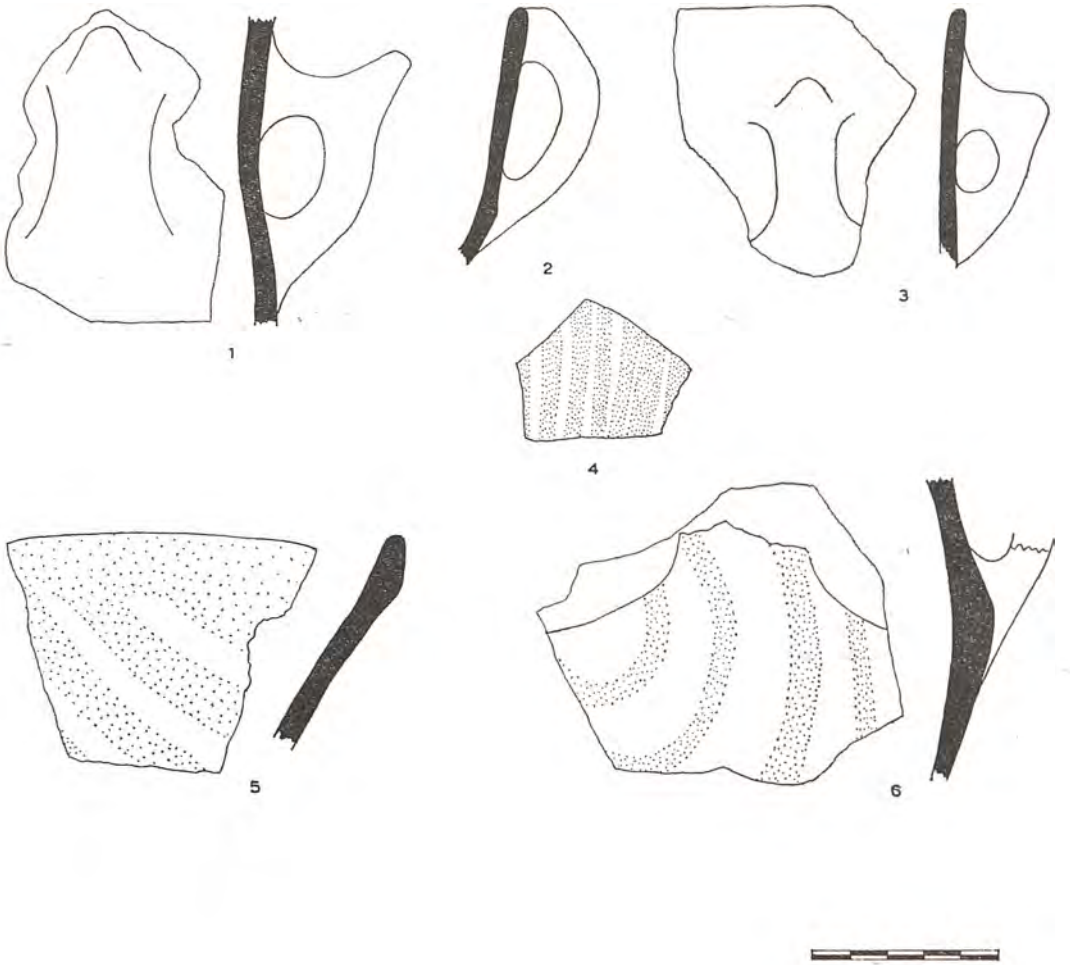

Σχέδ. 1. Λαφρούδα. Τομαὶ ὀστράκων τύπου black - topped μὲ γραπτὴν κόσμησιν (ἀριθ. 1-3 καὶ 5, 6) (Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τῆς κεραμεικῆς δὲν ἀποδεικνύεται ἔντονος πολιτιστικὸς διαχωρισμὸς (καταστροφὴ) μεταξὺ τῶν δύο στρωμάτων, ἀλλὰ ἐξέλιξις. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων παραμένουν τὰ ἴδια, καθὼς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς στιλβώσεως καὶ τοῦ κιτρινωποῦ. Ἡ στίλβωσίς των εἶναι ἐπιμελής. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ὅμοια μὲ τῶν μονοχρώμων τοῦ ἀνωτέρου (νεωτέρου χρονικῶς) στρώματος, εὐρύστομα μὲ κάθετα χείλη ἢ μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, μὲ τοιχώματα συγκλίνοντα ἀποτόμως πρὸς τὴν ἐπίπεδον βάσιν (carinated). Αἱ λαβαὶ των εἶναι κυρίως μαστοειδῆ ἐξογκώματα, ἔχομεν ὅμως καὶ ὁριζοντίους ἢ καθέτους, κυλινδρικῆς διατομῆς, διατρήτους.

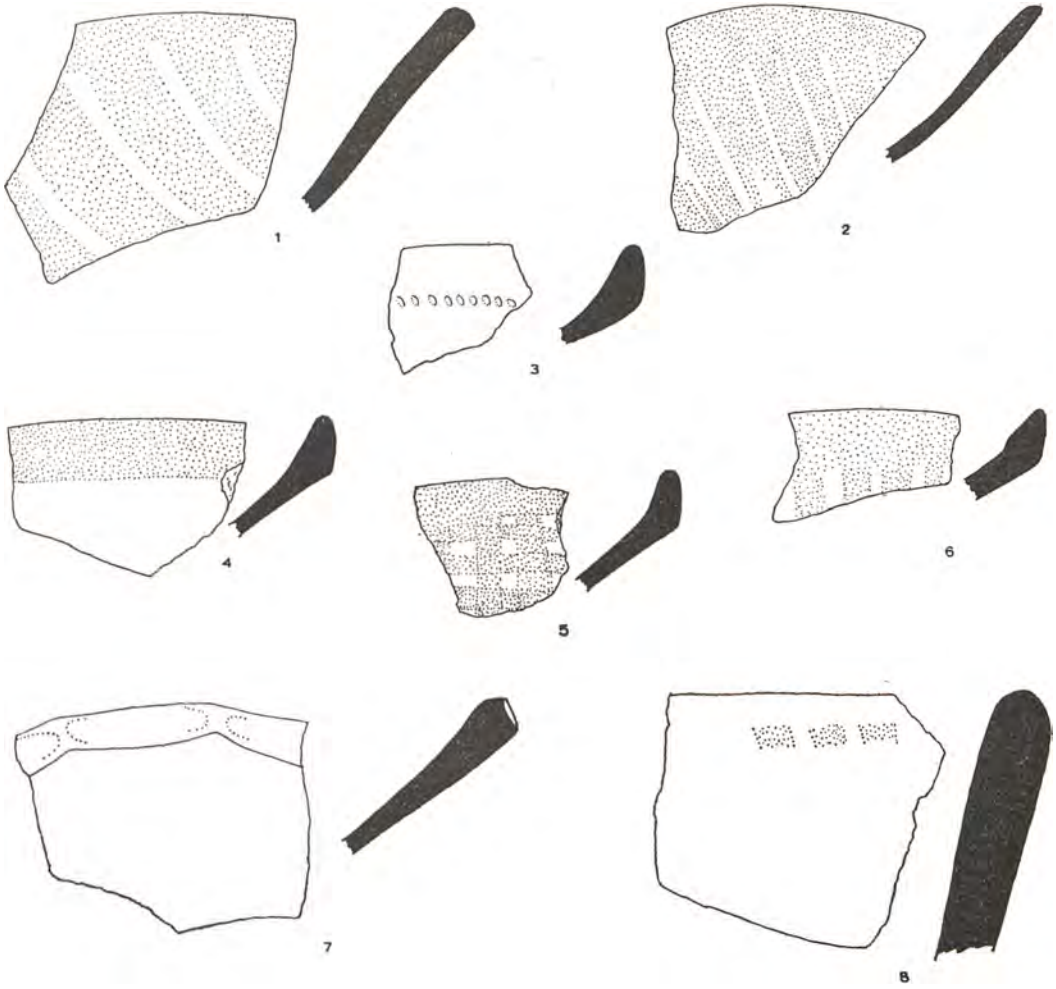

Σχέδ. 2. Λαφρούδα. Ὄστρακα τύπου black - topped μὲ ξεστὴν κόσμησιν (1 - 2). Ὄστρακα (3 - 6) μὲ γραπτὴν ἢ ἐμπίεστον κόσμησιν. Ὄστρακα 7 - 8. Τομαὶ μεγάλων μελανῶν ἀγγείων (Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

ὀπτήσεως, ἀλλὰ εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα ἔχομεν μεγαλυτέραν ποικιλίαν εἰδῶν καὶ κοσμήσεως.

Κατηγορίαι κεραμεικῆς

Α. Βαθύτερον στρῶμα: Ἀγγεῖα μονόχρωμα

Ὁ χρωματισμὸς τῆς ἐπιφανείας κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ μελανοῦ ἢ τεφροῦ μέχρι τοῦ ὑπερύθρου καὶ

Ἀρκετὰ μεγάλου σχήματος ἀγγεῖα εὑρέθησαν τόσον μελανόχροα ἐστιλβωμένα, ὅσον καὶ χονδροειδῆ (μὲ ἁδρὰν ἐπιφάνειαν) κεραμόχροα.

Ὑπάρχουν ἀρκετὰ δείγματα τῆς κατηγορίας black - topped red, καλῶς ἐστιλβωμένα. Ἐκ τῶν διαφόρων ὀστράκων ἀναφέρομεν τεμάχιον μεγάλου εὐρυστόμου ἀγγείου, ἔχοντος ἀμφοτέρας τὰς ἐπιφανείας λαμπρῶς ἐστιλβωμένας μὲ ἀπόχρωσιν ἐρυθροκιτρίνην. Ἀνευρέθη ἐπίσης εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, πιθοειδὲς ἀγγεῖον μὲ ὑψηλὸν λαιμόν, τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ὤμου συνέκλινον ἀποτόμως πρὸς τὸν ἐπίπεδον πυθμένα (carinated). Ἐπὶ τοῦ ὤμου φέρει τέσσαρας καθέτους κυλινδρικὰς διατρήτους λαβάς. Ἡ ἐξωτερική του ἐπιφάνεια εἶναι μελανή, ἐστιλβωμένη[4] (Πίν. 565 γ).

4. Ἐνθυμίζει τύπον τῆς Vinca B1 (βλ. V. Milojčić, Chronologie der jungeren Steinzeit Mittel- und Südeuropas, πίν. 31).

Αἱ διαστάσεις του εἶναι: Ὕψ. 0,56, διάμ. στομίου 0,40 μ.

Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων εἶναι γενικῶς τεφρόχρους, μᾶλλον χονδρόκοκκος.

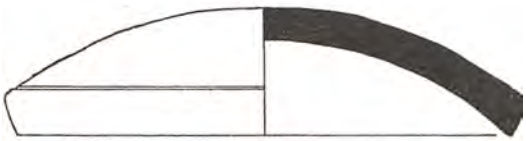

Σχέδ. 3. Λαφρούδα. Πῶμα (;) ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν. (Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

Β. Ἀνώτερον στρῶμα:

α) Μονόχρωμος κεραμεικὴ

Ἀγγεῖα καλῆς ποιότητος καὶ τὰ περισσότερα ἐπιμελῶς ἐστιλβωμένα, ἔχουν τὴν ἐπιφάνειαν μελανὴν συνήθως ἢ καστανήν. Εἰς τὸ ἴδιον στρῶμα, βαθύτερον, εὑρέθησαν καὶ ὄστρακα μὲ ἐρυθρὰν ἐπιφάνειαν. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον σκύφοι εὐρύστομοι, βαθεῖαι φιάλαι (bowls) καὶ ἀβαθῆ πινάκια, δὲν ἐλλείπουν ὅμως καὶ μεγαλύτερα χονδροειδοῦς κατασκευῆς πιθοειδῆ. Αἱ λαβαί των εἶναι κυρίως μονὰ

ἢ διπλᾶ μαστοειδῆ ἐξογκώματα, ἔχομεν ὅμως καὶ καθέτους λαβὰς μὲ κερατοειδεῖς ἀπολήξεις ἢ τῆς παραλλαγῆς « thumb handle ». Αἱ πλευραὶ τῶν ἀγγείων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τροπιδοειδεῖς (carinated). Αἱ βάσεις γενικῶς ἐπίπεδοι. Τὰ χείλη κάθετα ἢ μὲ κλίσιν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ μέσα[5].

Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος εἰς ἀριθμὸν καὶ ποικιλίαν εἶναι ἡ ὁμὰς τῶν μελανῶν ἐστιλβωμένων τύπου black - topped red καὶ μὲ παραλλαγὰς brown - topped black καὶ red - topped black. Ἐσωτερικῶς εἶναι μελανόχροα, οὐχὶ πάντοτε καλῶς ἐστιλβωμένα. Σπανίως τὸ χεῖλος κλίνει πρὸς τὰ ἔξω[6]. Τὰ τοιχώματα συγκλίνουν ἀποτόμως πρὸς τὴν βάσιν (carinated). Τὰ σχήματα εἶναι κυρίως φιάλαι (bowls), πρόχοι, κυάθια. Αἱ βάσεις ἐπίπεδοι (Σχέδ. 2, 7 - 8· Σχέδ. 4, 10 - 11 - 12). Αἱ λαβαὶ κάθετοι μὲ κερατοειδεῖς ἀπολήξεις ἢ μαστοειδῆ ἐξογκώματα (Σχέδ. 1, 1, 3· Πίν. 567 α, 1).

β) Γραπτὴ κεραμεικὴ

Τὰ παραδείγματα ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀστράκων τῆς μελανῆς ἐστιλβωμένης (μονοχρώμου) κατηγορίας εἶναι ὀλίγα ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν συνδυασμῶν των.

1) Ἡ ἀναφερθεῖσα ὁμὰς τῶν black - topped red ἐμφανίζεται μὲ διακόσμησιν μελανῶν ταινιῶν, (Σχέδ. 1, 6· Πίν. 566 α, 1). Ἐνθυμίζει οὕτω παραλλαγὴν τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως black on red, γνωστῆς ἐκ πολλῶν συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας. Ἡ διακόσμησις γίνεται ἐπίσης καὶ διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν ἢ καστανῶν. Αἱ λαβαὶ τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι μαστοειδεῖς καὶ τὰ τοιχώματα πάντοτε « carinated ».

2) Ὄστρακα τύπου black - topped red μὲ ξεστὴν διακόσμησιν (Σχέδ. 1, 5· Σχέδ. 2, 1 - 2 Πίν. 566 α, 5). Ἡ ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἀποξέεται καὶ οὕτω σχηματίζονται παράλληλοι κάθετοι ταινίαι.

3) Ἐπὶ καστανῆς ἢ ἐρυθρᾶς στιλπνῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας κόσμησις διὰ ταινιῶν μελανῶν ἢ καστανῶν διαφόρων ἀποχρώσεων. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου εἶναι καστανὴ στιλπνὴ ἢ μελανὴ ἀμαυρά (matt) (Σχέδ. 1, 4· Σχέδ. 4, 4· Πίν. 566 α, 4).

4) Ἐπὶ ἐξωτερικῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας ταινίαι παράλληλοι καστανόλευκοι. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι μελανὴ στιλπνή (Σχέδ. 4, 2).

5) Ἐπὶ καστανῆς στιλπνῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ μελανῶν ταινιῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια καστανὴ ἀμαυρά (matt). Μοναδικὸν παράδειγμα.

6) Ἐπὶ ἐρυθρᾶς ἀνοικτῆς ἐπιφανείας, ἀμαυρᾶς (matt), κόσμησις στιλπνὴ διὰ ταινιῶν ἐρυθροῦ βαθέος χρώματος.

7) Ἐπὶ καστανοκιτρίνης στιλπνῆς ἐπιφανείας διακόσμησις διὰ ταινιῶν ἐρυθροῦ χρώματος. Χαρακτηριστικὴ ἡ τεχνικὴ τοῦ ἀραιωμένου ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὸ κέντρον τῆς ταινίας, ἐνῷ τὰ περιγράμματα διαγράφονται ἐντόνως ἐρυθρά. Ἡ τομὴ τοῦ ὀστράκου τροπιδοειδής.

8) Ἐπὶ μελανῆς μετρίως ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας ταινίαι διὰ παχέος ἐρυθροῦ χρώματος.

9) Ἐπὶ κιτρινολεύκου στιλπνῆς ἐπιφανείας, κόσμησις διὰ μελανῶν γραμμῶν.

10) Ἐπὶ κιτρίνης (buff) ἀμαυρᾶς ἐπιφανείας κόσμησις μόνον ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας διὰ παραλλήλων καμπύλων γραμμῶν καστανοῦ χρώματος (Σχέδ. 4, 6· Πίν. 566 β, 8). Ὁ πηλὸς εἶναι κίτρινος λεπτός. Μοναδικὸν παράδειγμα. Πιθανώτατα ἔχει εἰσαχθῆ.

γ) Κεραμεικὴ μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν

Ἐλάχιστα δείγματα ἔχομεν, ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικά. Ἡ τεχνική των διαφέρει ἀπὸ τὴν τῆς ἀντιστοίχου κατηγορίας τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας. Ἐπὶ ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας καστανῆς ἢ μελανῆς στιλπνῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἀμαυρᾶς (matt) κόσμησις δι' ἐγχαράκτων ἐπαλλήλων γωνιῶν (Πίν. 567 α, 3· Σχέδ. 4, 9) καὶ ἄλλων γραμμικῶν κοσμημάτων. Συνήθως ἐντὸς τῶν χαραγμάτων ὑπάρχει λευκὸν χρῶμα. Ἀναφέρομεν παράδειγμα πώματος (;) ἀγγείου (διαμ. 0,14 μ.) μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν (Σχέδ. 3). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαί του ἔχουν καστανότεφρον ἀπόχρωσιν ὁμοίαν μὲ τὴν τοῦ πηλοῦ ἀγγείου καὶ δὲν εἶναι ἐστιλβωμέναι.

Ἐπίσης ἕτερον δεῖγμα, ὄστρακον τύπου black - topped red μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐπὶ τῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ λευκὸν χρῶμα ἐντὸς τῶν χαραγμάτων (Πίν. 567 α, 6· Σχέδ. 4, 7).

Ὄστρακον ἐπίσης μὲ ἐλαφρῶς ἐξέχον χεῖλος καὶ μὲ συγκλίνον πρὸς τὸν πυθμένα τοίχωμα (carinated), φέρει ἐπὶ τῆς σχηματιζομένης ἀκμῆς ἀβαθεῖς ἐγκοπὰς καὶ κάτωθεν λοξάς, ἐλαφρὰς αὐλακώσεις (rippled). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαί του εἶναι ἀμαυραὶ χρώματος καστανοῦ (Σχέδ. 4, 3· Πίν. 567 α, 4).

Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τοῦ στρώματος τούτου εἶναι γενικῶς διὰ τὰ μονόχρωμα τεφρόχρους, μᾶλλον χονδρόκοκκος, ἐνῷ διὰ τὰ γραπτὰ ἐρυθρῶν

5. Συγγενεύουν πρὸς τὰ σχήματα τῆς Παραδημῆς περισσότερον, βλ. D. French An. St. XI (1961), σ. 127 καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὰ τῆς Ὀλύνθου, βλ. Olynthus I, εἰκ. 71, πρᾶγμα ἀπολύτως δικαιολογημένον.

6. Βλ. D. French, ἔ.ἀ. εἰκ. 7, 2 - 4, 9.

ἀποχρώσεων κατὰ κανόνα καὶ χονδρόκοκκος ἐπίσης, ἐνίοτε δὲ μὲ μαργαρυγίαν.

Διάφορα εὑρήματα

Εὑρέθησαν λεπίδες καὶ θραύσματα πυριτολίθου κιτρίνου, ὡς τῶν συνοικισμῶν τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μελανοτέφρου ἀποχρώσεως. Ἐπίσης, εἰς τὸ ἀνώτερον στρῶμα εὑρέθησαν λίθινα ἐργαλεῖα, τριπτῆρες, ἀξῖναι (Πίν. 567 β). Τὰ περισσότερα εἰς βάθος 0,80 - 1 μ.

Πλησίον τῆς ὄχθης, προφανῶς ἐκ τῆς παρασυρθείσης ἐπιχώσεως, εὑρέθησαν λίθινα ἰγδία. Εἰς βάθος 0,45 μ. εὑρέθη λιθίνη διάτρητος ψηφίς (Πίν. 565 δ).

Παρατηρήσεις

Χωρὶς νὰ δύνανται νὰ εἶναι ὁριστικὰ τὰ ἐκ τῆς δοκιμαστικῆς σκαφῆς προκύψαντα συμπεράσματα διὰ τὴν κεραμεικήν, δὲν παύουν ὅμως νὰ ἔχουν σημασίαν ἰδίως τοπογραφικήν.

1) Παρατηρεῖται παντελὴς ἔλλειψις σπειροειδοῦς καὶ διὰ γραφίτου κοσμήσεως. Τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι πρόκειται ἴσως περὶ παλαιοτέρου χρονικῶς συνοικισμοῦ ἐν συγκρίσει

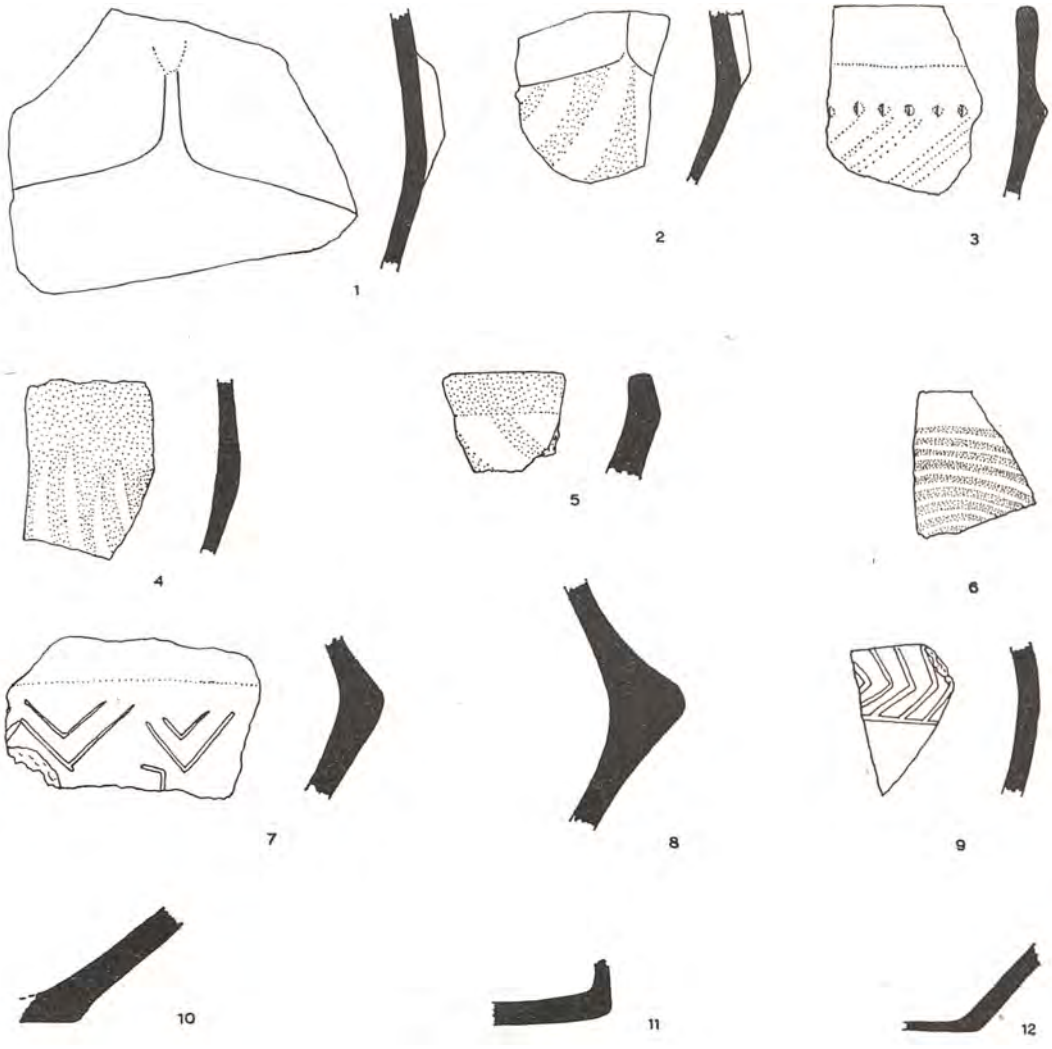

Σχέδ. 4. Λαφρούδα. Ὄστρακα μὲ γραπτὴν καὶ ἐγχάρακτον κόσμησιν. Τομαὶ ἀγγείων. (Σχ. Ἡ. Ἀθανασιάδου)

μὲ τοὺς γειτονικοὺς θρακικοὺς συνοικισμούς, οἵτινες ἔχουν τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν διακοσμήσεων[7]. Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν παύει νὰ ὑπάρχῃ συγγένεια μὲ αὐτοὺς τοὺς συνοικισμούς, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, τὴν τεχνικὴν τῶν μελανοχρώμων στιλπνῶν ἀγγείων καὶ τὴν κατηγορίαν τῶν black - topped.

2) Παρ' ὅλον ὅτι ἡ μελανόχρωμος κεραμεική, ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, παρουσιάζει συγγένειαν μὲ τῆς Δ. Μικρᾶς Ἀσίας (Kum tepe I b ἀλλὰ καὶ Τροία I), τῆς Θερμῆς II[8] καὶ τῆς Πολιόχνης (periodo Azzuro)[9], δὲν ἔχει ἰδιαιτέρως στενὰς ὁμοιότητας.

3) Ἐπισημαίνονται ἐπίσης σχέσεις μὲ τὸν πολιτισμὸν τῆς Vinca A - B 1 καὶ τῆς Salcuta II α - β καὶ βεβαίως μὲ τὴν Βουλγαρίαν, ἰδίως εἰς τὰ σχήματα καὶ τὰς λαβὰς τῶν ἀγγείων[10].

4) Ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας στενώτεραι σχέσεις παρατηροῦνται μὲ τὴν κεραμεικὴν τοῦ Πολυστύλου (black - topped), τῆς περιοχῆς Δράμας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Πετρούσσης, καὶ δυτικώτερον μὲ τὴν Ὄλυνθον (μονόχρωμα ἀγγεῖα)[11].

Μὲ τὴν Θεσσαλίαν ἴσως σχετίζεται μὲ τὰ νεολιθικὰ «ἀμαυρόχρωμα»[12], ἂν καὶ ἡ χρονολόγησίς των ἴσως νὰ εἶναι ὑψηλοτέρα, καὶ μὲ τὸν ρυθμὸν Λαρίσης.

5) Ἀξιοσημείωτος ἡ ἔλλειψις εἰδωλίων.

6) Χαρακτηριστικὴ ἡ ὕπαρξις τῆς «ξεστῆς» (scraped) τεχνικῆς, δείγματα τῆς ὁποίας δὲν ἔχομεν ἐξ ἄλλων συνοικισμῶν τῆς περιοχῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων μετὰ ἀρκετῆς βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ συνοικισμοῦ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς περιόδου.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

7. Παραδημή, Στρύμη κ.λ.π. ἐπίσης καὶ οἱ περισσότεροι τῆς Ἀ. Μακεδονίας.

8. W. Lamb, Excavations at Thermi.

9. L. Bernabò - Brea, Poliochni (1964) τ. I, 2 καὶ πίν. XV, f τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει μὲ Σχέδ. 2, 7, πίν. XVII, g - i καὶ πίν. XII, ἔνθα ὑπάρχουν λαβαὶ ὁμοιάζουσαι πρὸς τὴν τοῦ Σχέδ. 4 ὑπ' ἀριθ. 1.

10. D. Berciu, Contributii la problemele neoliticului in Romînia in lumina noilor cercetari, εἰκ. 3, 3, τὸ εἰκονιζόμενον ἐκ Vinca ὁμοιάζει ὡς πρὸς τὸ θέμα κοσμήσεως μὲ τὸ πῶμα τοῦ Σχέδ. 3, καὶ αἱ κερατοειδεῖς λαβαὶ τῆς Salcuta IIa καὶ β σ. 259 καὶ σ. 265, εἰκ. 97, 3, 1. Τὰ ἐκ Boian II a εἰδώλια μὲ τὸ διακοσμητικόν τους θέμα συγγενεύουν μὲ τὸ ὡς ἄνω πῶμα, βλ. εἰκ. 192 Gaul, The neolithic period in Bulgaria, πίν. XL, XLI, XLII, XLIII, XLVIII, LXIX.

11. G. Mylonas, Olynthus I, 34 κ.ἑ.

12. V. Milojčič, Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953 - 1958.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Νομὸς Καβάλας

1) Ξεριᾶς: Εἰς θέσιν «Γενῆ Μαχαλά», ἐντὸς ἀγροῦ νεωστὶ ἀροθέντος εὑρέθησαν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἀργυρᾶ ρωμαϊκὰ νομίσματα ἐποχῆς Δημοκρατίας καὶ πρώτων αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

2) Ἐλευθεραί: Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἰωάννου Μανδαλιανοῦ εὑρέθη τυχαίως βυζαντινὸν «κολουροπυραμιδοειδὲς» κιονόκρανον φέρον ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐπιμελοῦς ἐργασίας. Σταυρός, φύλλα ἀκάνθης καὶ ἕλικες κοσμοῦν δύο ἀντιστοίχους πλευράς (Πίν. 568 α), ῥόδαξ καὶ φύλλα κισσοῦ ὡς παραπληρωματικὰ κοσμοῦν τὴν τρίτην (Πίν. 568 β), διπλοῦς σταυρὸς ἐγγεγραμμένος εἰς κύκλον ἡμίεργος κοσμεῖ τὴν τετάρτην πλευράν. Κατὰ τὰς ἀκμὰς πλοχμὸς πεποικιλμένος μὲ ῥόδακας καὶ σταυροὺς ἐναλλάξ. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

3) Εἰς Ντικελὶ-Τάς, Πολύστυλον, Καλλίφυτον καὶ Κεφαλάριον εὑρέθησαν τυχαίως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους θραύσματα ἀγγείων προϊστορικῆς ἐποχῆς. Παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

4) Ἀκροβούνιον Παγγαίου: Ἀνευρέθη μαρμαρίνη πλάξ, φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφήν.

2. Θάσος

Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ βαθύνσεως τοῦ ἀρχαίου λιμένος Θάσου εὑρέθησαν αἱ κάτωθι ἀρχαιότητες:

1. Κεφαλὴ γυναικὸς μὲ κόμμωσιν Melonenfrisur καὶ καλύπτραν. Ἀντίγραφον ἔργου 4ου αἰῶνος π.Χ. κατασκευασθὲν κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν (Πίν. 569 α).

2. Κεφαλὴ ἀνδρὸς μὲ κράνος, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 568 γ - δ).

3. Ἀκέφαλον ἄγαλμα ἀνδρὸς φέροντος χλαμύδα καὶ κράνος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον σῴζεται τὸ ἄκρον τοῦ λοφίου ἐπὶ τοῦ τραχήλου. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 569 β - δ).

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 πιθανὸν συνανήκουν.

4. Ἀκέφαλος προτομὴ ἀνδρὸς ἐπὶ ἐλλειψοειδοῦς βάσεως. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 569 ε).

5. Ἀνάγλυφος πλάξ, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ δύο συγκολληθέντων τεμαχίων μὲ παράστασιν ἀνδρός. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 570 α, γ).

6. Ἀνάγλυφος πλὰξ μὲ παράστασιν παιδός. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 570 α).

7. Τμῆμα ἱματίου ἀγάλματος γυναικὸς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Πιθανὸν συνανήκει μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 (Πίν. 570 β).

8. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: Δύο τμήματα καμπύλου ἰωνικοῦ γείσου μὲ γεισίποδας καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 570 δ).

9. Βωμὸς ἐνεπίγραφος μὲ τιμητικὸν ψήφισμα. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

3. Νομὸς Σερρῶν

1) Ἀλιστράτη: Εἰς θέσιν «Φανάρι τῆς Ἁγίας Κυριακῆς» κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφῆς δι' ἀνεύρεσιν θησαυροῦ, ἀπεκαλύφθη μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ἀττικὸς ἐρυθρόμορφος κωδωνοειδὴς κρατὴρ εἰς τεμάχια. Α. Παριστάνεται γυναικεία πτερωτὴ μορφὴ κρούουσα κύμβαλον, ὑπὸ τοὺς ἤχους τοῦ ὁποίου δύο γυναῖκες χορεύουν ἑκατέρωθεν αὐτῆς. Β. Τρεῖς ἱματιοφόροι νέοι. Γ' τέταρτον 4ου αἰῶνος π.Χ. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

2) Νέο Σούλι: Ἐντὸς ἀγροῦ εὑρέθη τυχαίως μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη φέρουσα τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν:

ΦΑ]ΒΙΟϹ ΔΙΟϹΚΟΥΡ[Ι
ΔΗϹ ΟΥΑΠΙΟϹ ΜΑ
ΝΤΩ ΚΟΙΝΤΑ
ΦΑΑΒΙΩ ΠΡΟΚΛΩ ΤΩ
ΑΔΕΛΦΩ ΚΑΙ ΔΙΟϹΚΟΥΡΙΔ
Η ΠΥΛΗ ΤΩ ΠΑΠΠΩ
ΜΝΗΜΗϹ ΧΑΡΙΝ

Γράμματα ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Διαστάσεις: ὕψ. 1.53, πλ. 0,60 μ. Εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Σερρῶν, ἥτις φυλάσσεται εἰς τὸ κτήριον «Μπεζεστένι».

3) Νέα Ζίχνη: α) Τμῆμα ἀναγλύφου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μὲ παράστασιν ἄνω σώματος γυναικός, εἰκονιζομένης κατ' ἐνώπιον.

β) Ἀττικὴ μελανόμορφος λήκυθος μὲ παράστασιν τριῶν ἱματιοφόρων ἀνδρῶν ἀμελῶς ἐσχεδιασμένων. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ἀνθέμιον καὶ δύο φύλλα κισσοῦ (βλ. Haspels, σ. 16 - 17).

γ) Μελαμβαφῆ ἀγγεῖα τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

δ) Ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» (West - slope).

ε) Νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

ϛ') Σφονδύλιον προϊστορικῆς ἐποχῆς.

4) Μεσορράχη: Εἰς τὴν θέσιν «Ἅγιος Γεώργιος», κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασκαφῆς δι' ἀνεύρεσιν θησαυροῦ, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι λακκοειδεῖς καὶ κιβωτιόσχημοι. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν ἀγγεῖα ἀβαφῆ καὶ ἀγγεῖα μὲ ἐφυαλωμένον γάνωμα χρώματος πρασίνου.

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

1. Τὸ νέον Μουσεῖον Καβάλας

Περατωθείσης τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ ἰσογείου, τὰ περιστύλια καὶ τὰς στοὰς τοῦ νέου Μουσείου Καβάλας, ἤνοιξε τοῦτο διὰ τὸ κοινὸν τὴν 27ην Δεκεμβρίου. Τὸ Μουσεῖον Καβάλας εἶναι τὸ κεντρικὸν Μουσεῖον τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας καὶ ἐν μέρει τῆς Θράκης καὶ εἰς αὐτὸ συνεκεντρώθησαν ἀρχαιότητες ἐκ διαφόρων ἀρχαίων πόλεων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Ἐκτίσθη ἐπὶ οἰκοπέδου ἐκτάσεως 4524 μ.² κειμένου ἐπὶ τῆς νέας παραλιακῆς λεωφόρου, τῆς δημιουργηθείσης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δι' ἐπιχωματώσεως τῆς θαλάσσης εἰς τὸν ἔμπροσθεν τῶν παλαιῶν καπναποθηκῶν θαλάσσιον χῶρον καὶ δωρηθέντος εἰς τὸ Κράτος ὑπὸ τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου Καβάλας. Τὰ σχέδια τῆς οἰκοδομῆς ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Δημ. Φατούρου καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰωάν. Τριανταφυλλίδη, τὸ δὲ κτήριον καταλαμβάνει χῶρον 1663.50 μ². Πλὴν τοῦ ἰσογείου ἔχει καὶ ὄροφον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτὸς τῶν γραφείων, τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῆς κατοικίας τοῦ Ἐφόρου, ὑπάρχει μεγάλη αἴθουσα διαστάσεων 31.70 x 11.40 μ.

Τόσον εἰς τὰς αἰθούσας τῆς Νεαπόλεως καὶ Ἀμφιπόλεως (Πίν. 571 α - β), ὅσον καὶ εἰς τὴν στοὰν τῆς προϊστορικῆς συλλογῆς καὶ τὰς ἐσωτερικὰς αὐλὰς καὶ στοάς των, αἱ ἐκτιθέμεναι ἀρχαιότητες ἔλαβον τὴν ὁριστικήν των θέσιν.

Πρὸς τούτοις ἐσημείωσε σημαντικὴν πρόοδον, εὑρισκομένη πρὸς τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν, καὶ ἡ ἔκθεσις, ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ ὀρόφου, τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν ἀποικιῶν τῆς Θάσου ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης, Γαληψοῦ, Οἰσύμης καὶ Στρύμης, ὡς καὶ ἐκ τῶν πόλεων Ἀβδήρων, Μεσημβρίας, Φιλίππων, τύμβου Νικησιάνης καὶ διαφόρων ἄλλων ἀρχαίων πόλεων τῆς περιοχῆς.

Τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια δὲν ἐτελέσθησαν εἰσέτι.

2. Μουσεῖον Θάσου

Ἐξετέθη ἐπὶ βάθρου πρὸ κόγχης τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ Μουσείου ὁ ἀνευρεθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θάσου ἐν ἔτει 1962 ἀνδριὰς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ[16] καὶ ἐξετέθησαν διάφορα γλυπτὰ ἐπὶ βάθρων ἢ ρυμῶν τοῦ τοίχου.

3. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σερρῶν

Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σερρῶν, ἥτις περιλαμβάνει περὶ τὰς 70 ἀρχαιότητας, γλυπτὰ καὶ

16. BCH 1962, Chronique des Fouilles, σ. 845, εἰκ. 2.

ἐπιγραφὰς κυρίως, στεγαζομένη κακῶς μέχρι τοῦδε εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων Σερρῶν, μετεφέρθη εἰς τὸ ἱστορικὸν μνημεῖον «Μπεζεστένι», ὅπου καὶ θὰ ἐκτεθῇ, ὥστε νὰ εἶναι ἐπισκέψιμος.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Καβάλα. Κατ' ἀνάθεσιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ὁ ἐπιβλέψας τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως τῶν δύο Μουσείων Καβάλας καὶ Φιλίππων πολιτικὸς μηχανικὸς κ. Νικόλαος Ποτήρης, συνέταξε πλήρη μελέτην, μετὰ τοπογραφικοῦ διαγράμματος, ἀποτυπώσεως καὶ φωτογραφιῶν, ἐπισκευῶν καὶ ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους Καβάλας, τοῦ ὁποίου πλεῖστα σημεῖα ἠπειλοῦντο μὲ κατάρρευσιν. Συμφώνως πρὸς τὴν συνταχθεῖσαν τεχνικὴν ἔκθεσιν ἐπεσημάνθησαν 50 θέσεις, ἔχουσαι ἀνάγκην ἐργασιῶν ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως, καθ' ὅσον τὸ τεῖχος αὐτόθι ἐνεφάνιζε ρήγματα, ρωγμάς, ἀποκολλήσεις τμημάτων, διογκώσεις, σοβαρὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κατακορύφου κ.λ.π. Αἱ θέσεις αὗται ἀναλόγως τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως καὶ προκλήσεως ἀτυχημάτων διῃρέθησαν εἰς τέσσαρας κατηγορίας: 1) Ἐξαιρετικῶς ἐπικινδύνους θέσεις, 2) λίαν ἐπικινδύνους, 3) ἐπικινδύνους καὶ 4) οὐχὶ ἐπικινδύνους ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὡς ἐξαιρετικῶς ἐπικίνδυνοι ἐχαρακτηρίσθησαν δεκαοκτὼ καὶ ὡς λίαν ἐπικίνδυνοι ἕνδεκα θέσεις.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, διὰ τῆς διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως πιστώσεως 490.000 περίπου δραχμῶν, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως συμπληρώσεως ἢ ἀνακατασκευῆς τῶν εἰκοσιεπτὰ ἐκ τῶν εἰκοσιεννέα θέσεων. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐξετελέσθησαν ὑπὸ συνεργείου πεπειραμένων ἐργατοτεχνιτῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Σπῦρον Γελαδάρην, ὑπὸ τὰς τεχνικὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπιβλέποντος μηχανικοῦ κ. Νικ. Ποτήρη καὶ ὑπὸ τὴν συνεχῆ ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου καὶ τῶν Ἐπιμελητριῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Περιφερείας, ἐλήφθη δὲ μέριμνα ἀναπαλαιώσεως τῶν οἰκοδομηθέντων τμημάτων (Πίν. 572 α - γ, 573 α - δ, 574 α - β).

2. Θάσος. Δαπάναις τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησιν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἐγένοντο ὑπὸ συνεργείου εἰδικῶν μαρμαροτεχνιτῶν, τοῦ ὁποίου προΐστατο ὁ ἀρχιτεχνίτης κ. Σπυρίδων Καρδάμης, ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα τῆς Θάσου:

1) Ἱερὸν Ἀλυκῆς Θάσου. Ὁ νότιος τοῖχος τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1963 νέας ἀρχαϊκῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀλυκῆς παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν[17]. Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν αἱ μετακινηθεῖσαι πλίνθοι μαρμάρου ἐτοποθετήθησαν ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν των, καὶ ἐστερεώθησαν διὰ τσιμεντοκονιάματος ἐσωτερικῶς, ὁ δὲ τοῖχος ἔλαβε κατακόρυφον γραμμήν.

2) Ἀρχαῖον Ἱερὸν Ἑβραιοκάστρου. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ ἀνδήρου τοῦ Ἱεροῦ τῶν πατρῴων Θεῶν, εἰς τὴν θέσιν Εβραιόκαστρον[18], παρουσίαζεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεώς του κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν πρὸς τὰ ἔξω, ἰδίᾳ εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα του. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος καὶ συνεπείᾳ καταρρακτώδους βροχῆς κατέπεσε τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου ἐπὶ μήκους 10 μ. περίπου. Χάρις εἰς τὴν γενομένην ἀποτύπωσιν τοῦ τοίχου καὶ τὰς ληφθείσας φωτογραφίας πρὸ τῆς καταρρεύσεώς του κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπανατοποθέτησις εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν ὅλων τῶν μαρμαρίνων πλίνθων τοῦ τοίχου (Πίν. 574 γ - δ). Ὄπισθεν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ἱεροῦ κατεσκευάσθησαν τοιχία ἐκ ξηρολιθιᾶς διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως. Πρὸς τούτοις ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ μαρμαρίνου ἐδράνου, τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐντὸς ἀρχαίας οἰκοδομῆς εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τῶν βάσεών των, ἐπὶ τοῦ βορείου στυλοβάτου, δύο κίονες τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀνεγερθείσης εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου Ἱεροῦ (Πίν. 575 α).

3) Τοῖχοι πολλῶν κατοικιῶν ἀρχαϊκῆς ἢ κλασσικῆς ἐποχῆς εἰς τὸν ἀγρὸν Δημητριάδη, οἵτινες παρουσίαζον διογκώσεις ἢ ἀποκλίσεις, ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὄπισθεν αὐτῶν ὠθήσεων, καθαρισμοῦ τῶν ἁρμῶν τῶν δόμων ἐκ τῶν χωμάτων καὶ κοπῆς τῆς βλαστήσεως (Πίν. 575 β - γ). Πρὸς τούτοις, ὅπου ἦτο ἀνάγκη νὰ συγκρατηθῇ ἡ ὄπισθεν τῶν τοίχων ἐπίχωσις διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀρχαίου ἐπιπέδου τῶν οἰκοδομῶν, συνεπληρώθησαν οἱ ἀρχαῖοι τοῖχοι διὰ τοιχίων ἐκ ξηρολιθιᾶς (Πίν. 576 α).

4) Λόγῳ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καὶ τῶν ὠθήσεων τῶν ἐπιχώσεων, ἄκρως ἐπικίνδυνον διόγκωσιν ἐνεφάνιζεν ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων τμημάτων

17. BCH 1963, Chronique des Fouilles, σ. 893, εἰκ. 14.

18. BCH 1963, Chronique des Fouilles, σ. 858 κ.ἑ. καὶ 1964 σ. 866 κ.ἑ., εἰκ. 3 - 7.

τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου τοῦ τείχους, ᾠκοδομημένον συμφώνως πρὸς ὡραίαν καὶ λίαν ἐπιμελῆ πολυγωνικὴν τοιχοποιΐαν. Διὰ τοῦ γενομένου ὄπισθεν τοῦ τοίχου τούτου καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἄρσεως τῶν ὠθήσεων ἐπετεύχθη ἡ πλήρης ἀποκατάστασις τοῦ τείχους (Πίν. 576 β).

5) Ὄπισθεν τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τῆς Ἀγορᾶς ἦτο ἕτοιμος νὰ καταρρεύσῃ τοῖχος ἐκ τῆς προσόψεως καταστημάτων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Αἱ πλίνθοι τῆς οἰκοδομῆς ταύτης μετεκινήθησαν εἰς τὰς ἀρχικάς των θέσεις καὶ ἐγένετο ἁρμολόγησις διὰ τσιμεντοκονίας (Πίν. 576 γ).

6) Ἐν τέλει ἐστερεώθη καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν θέσιν της ἡ φέρουσα τὸ περίφημον ἀνάγλυφον μονολιθικὴ παραστὰς τῆς πύλης τοῦ Διός (Πίν. 577 α).

3. Φίλιπποι. Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῶν Φιλίππων ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως.

1) Ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν τμῆμα τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Forum, παρὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τῆς πλατείας (Πίν. 577 β).

2) Ἀποκατεστάθησαν τμήματα τῆς διαλυθείσης κατὰ μέγα μέρος πλακοστρώσεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ὀκταγώνου Φιλίππων. Τὸ σαθρὸν ὑπόστρωμα τῆς πλακοστρώσεως, συγκείμενον ἀρχικῶς ἐκ κουρασανίου, ἀντικατεστάθη δι' ἰσχυρᾶς τσιμεντοκονίας καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐτοποθετήθησαν ἐκ νέου αἱ πλάκες μαρμάρου καὶ τὰ διασωθέντα τμήματα τῶν σχιστολίθων, χρησιμοποιηθέντων καὶ ὅλων τῶν δυναμένων νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπολεπισμάτων τῶν σχιστολίθων διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν (Πίν. 577 γ, 579 α - γ).

3) Ἀνεστηλώθησαν αἱ παραστάδες καὶ τὸ ὑπέρθυρον μιᾶς εἰσόδου διαμερίσματος τῆς βιβλιοθήκης (Πίν. 578 α).

4) Ἀποκατεστάθησαν μαρμαροθετήματα τοῦ δαπέδου τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α, ἅτινα εἶχον διαλυθῆ. Τὰ μάρμαρα τῆς πλακοστρώσεως ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ νέας ἰσχυρᾶς τσιμεντοκονίας (Πίν. 578 β - γ, 579 δ).

5) Ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις των οἱ δύο μονολιθικοὶ πεσσοὶ τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α (Πίν. 580 α - β).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

THASOS

Sondage Tokatlis

Un sondage entrepris en juillet 1964 sur la demande du service archéologique grec, dans le jardin de M. Diamantis Tokatlis, à mi-chemin environ entre la Plateia et l'Héraklion, a entraîné le dégagement d'un complexe architectural comportant:

1) Une cour dallée (Pl. 581 a) occupant un espace rectangulaire de 8 m. 30 sur 6 m. 60 (fouille interrompue à la limite du jardin), bordée au NE et au SO par une rangée de trois colonnes à fût lisse, hautes de 3 m. 28 et reposant sur des piédestaux hauts de 71 cm. (Pl. 581 b), et limitée aux angles N et S par un mur en équerre; sur le côté NO existait primitivement une colonnade comparable aux précédentes, mais qui fut enrobée postérieurement dans un mur plein.

2) En bordure de la cour ont été dégagés les portiques du NE et du NO dont le sol est revêtu d'une mosaïque à décor géométrique.

3) Sur le portique du NO donnaient deux salles, une première (Pl. 581 c) où était conservée de façon satisfaisante une mosaïque à bordure et tapis géométriques décorés de trois tableaux: un tableau central occupant un carré de 61 cm. 5 de côté, représentant deux Eros en position de lutteurs (Pl. 582), de couleur ocre rouge et ocre jaune sur fond blanc, et, accolés de part et d'autre au précédent, deux petits tableaux occupant un carré de 37 cm. de côté et représentant deux oiseaux. Une seconde salle, qui fut l'objet de nombreux réaménagements tardifs, était une annexe de caractère étroitement utilitaire.

À l'intérieur de la cour et dans les portiques a été trouvée une quantité considérable de marbres architecturaux: entre autres 6 grandes colonnes à fût lisse, des chapiteaux; des impostes, dix-sept meneaux hauts de 178 à 188 cm. (Pl. 583 a), 16 colonnettes (Pl. 583 b) se répartissant en deux groupes de dimension et de travail différents, sept corbeaux, de nombreuses plaques de grande corniche dont la tranche est ornée de baguettes, des plaques de petite corniche à tranche ornée de motifs géométriques, au moins dix plaques de chancel également à décor géométrique. L'abondance de ces éléments architecturaux permettra sans doute d'aboutir à une reconstitution précise de l'édifice. D'ores et déjà, on peut mettre en place les plaques de chancel entre les meneaux, qui présentent des rainures d'encastrement, placer ces meneaux sur un certain type de grande corniche, etc.

En ce qui concerne l'histoire de cet édifice, on peut distinguer plusieurs moments. Les mosaïques, qui datent probablement de la fin du

IIe ou de la première moitié du IIIe siècle, constituaient le revêtement d'une maison romaine dont les murs et la cour furent reconstruits à la haute époque paléochrétienne, lors de l'implantation en cet endroit d'un bâtiment plus grand et orienté de façon légèrement différente. On peut avancer l'hypothèse que ce bâtiment a été une basilique, à en juger surtout d'après le plan, l'élévation et certains ornements architecturaux (croix et chrismes ornant la tranche sculptée de certaines grandes corniches). De cette basilique n'auraient été découverts que l'atrium et une partie des dépendances. Il semble, d'après les monnaies et la céramique qui furent recueillies au cours de fouilles, qu'après de multiples réparations et réaménagements, puis un moment de désaffection, le bâtiment s' effondra, naturellement ou sous l'effet d'un séisme, sans incendie en tout cas, à la fin du VIe ou au début du VIIe siècle et que ses ruines ne furent jamais par la suite l'objet d'une exploitation systématique.

Sanctuaire d'Evraiocastro

La campagne de 1964 a permis d'achever la fouille du sanctuaire d'Evraiocastro (v. AD 19 (1964): Chron. Pl. 443 a): vue générale en fin de fouille, prise de la pointe Nord).

Au pied du grand mur de terrasse, la fouille de 1963 avait été arrêtée au sol sur lequel ont été jetées les figurines classiques et hellénistiques. La fouille a été poursuivie jusqu'au rocher, permettant de préciser l'histoire de la petite terrasse dont le « calderim » de galets ronds, dégagé en 1963, marque l'accès (v. AD 19 (1964): Chron. Pl. 443 a) à gauche, après remblaiement partiel. Trois états successifs ont été reconnus. Le premier, contemporain du premier état de la grande terrasse, date de la fin du VIe siècle; il en subsiste le muret le plus proche du grand mur, et celui qui lui est perpendiculaire. Sous le sol du second état, outre les fragments d'un canthare attique de la fin du Ve siècle (P l. 584 a - b), se trouvait un fragment qui recolle avec trois fragments recueillis dans la partie supérieure du remblai de la grande terrasse, et datant de 390 - 370. Le troisième état est marqué par le « calderim » et le muret contigu.

Le grand mur de terrasse a été restauré à son extrémité Ouest. C'est lors de ce travail qu'ont été trouvés les deux fragments de reliefs de terre cuite (P l. 584 c): personnage féminin courant vers la gauche et Déméter assise sur la ciste. La moitié Est de la grande terrasse a été à peu près entièrement fouillée jusqu'au rocher, confirmant et précisant les observations faites en 1963. Il semble que le mur de soutènement, beaucoup moins soigné de ce côté, n'était pas visible dans le premier état de la terrasse: il était dissimulé par une rampe d'accès. Quand la terrasse fut surélevée, cette voie fut coupée, et on arrivait à la plate-forme supérieure par l'Ouest, à l'endroit où se trouve la porte de l' église paléochrétienne.

Dans le reste du sanctuaire, outre la restauration de deux colonnes de l'église (P l. 585 b), les travaux ont porté sur l'angle Sud-Est de la plate-forme. La fouille y a d'abord rencontré trente-deux tombes, contemporaines de l'église. Les plus anciennes avaient été creusées au contact du rocher, qu'elles entament même souvent sur la moitié Nord de l'espace disponible (c' est-à-dire en dehors du portique : P l. 586 a, au premier plan). Des tombes plus récentes, seulement à l'intérieur du portique, se superposaient aux précédentes. La date de ces tombes est confirmée par les vases contenus par trois des tombes de la couche inférieure (Ve siècle). Trois autres, également parmi les plus anciennes, remployaient des reliefs funéraires romains en très mauvais état.

Dans l'antiquité, ce secteur était occupé par un portique (P l. 586 a en haut, et P l. 586 b). Le rocher a été recreusé pour former une plate-forme où a été construit un bâtiment qui comporte trois murs pleins et une colonnade de façade, ouvrant en direction du sanctuaire. Au pied des trois murs, court une banquette, construite en même temps que les murs, et couverte de plaques de marbre. Le parement vertical de la banquette et celui des murs font alterner de minces plaques de marbre et des blocs de gneiss, d'épaisseur variable. De la colonnade de façade, seule a été retrouvée la fondation, ainsi qu'un bloc de stylobate, remployé dans une tombe. Les trouvailles faites dans le remblai de pierraille sur lequel s'appuient murs et banquette datent la construction de la fin du IVe siècle ou du début du IIIe.

Le bâtiment fut endommagé par un incendie, et remanié, les deux entrecolonnements latéraux étant fermés, et les murs latéraux prolongés de façon à enfermer l'espace compris devant le portique. Les nombreux fragments de figurines livrés par la couche d'incendie datent tous du

IIIe siècle; la même couche a livré un grand morceau d'une antéfixe à palmettes et volutes encadrant une tête d'Athéna casquée, du type dont huit exemplaires avaient été recueillis en 1963 au pied du grand mur de terrasse (cf. BCH 1964, p. 871, fig. 10) : ces antéfixes proviennent donc du portique, auquel on supposera un toit à simple pente. La figurine (Pl. 585 a) se trouvait au-dessus, dans la couche bouleversée par les tombes chrétiennes.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Εἰσαγωγικά: Τὸν Ἰούλιον 1963 ἐτοποθετήθη εἰς τὴν Β' Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ Ἐπιμελητὴς Μύρων Μιχαηλίδης, μετατεθεὶς ἐκ τῆς Δ' Ἐφορείας (Κρήτη).

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα ἔργον τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξεν ἡ προστασία τῶν μνημείων, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ συγκέντρωσις ἀρχαιολογικῶν εἰδήσεων καὶ ἡ στερέωσις μνημείων.

Ἀναλυτικῶς καὶ κατὰ περιοχὰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Α. Ἁγία Σοφία

Διευθετηθείσης τῆς μεταξὺ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ὑπηρεσίας διαφωνίας ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῆς πρὸς Β. τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ ὁδοῦ, συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ περιβολοτοίχου. Καθηρέθησαν τὰ παλαιὰ ὑψηλὰ καὶ βαρέα κιγκλιδώματα τὰ ἐρειδόμενα ἐπὶ ὑψηλοῦ ἐπίσης τοιχίου, τοποθετηθέντος ἀντ' αὐτοῦ χαμηλοῦ ἐλαφροῦ καὶ ἄνευ τοιχίου κιγκλιδώματος, βάσει σχεδίου ἐκπονηθέντος ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ κατὰ 0,90 μ. διαπλάτυνσις τῆς ὁδοῦ, διατηρηθέντος ἀκεραίου τοῦ πρὸς Β. τοῦ ναοῦ χώρου τοῦ περιβόλου. Διὰ τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοιχίου ἐκ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκεκριμένην ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας μελέτην, ὡλοκληρώθη ἡ διαμόρφωσις τοῦ περιβόλου τοῦ μνημείου.

Οὕτως ὁ ναὸς προεβλήθη, ἀπαλλαγεὶς τῶν ὑψηλῶν παλαιῶν κιγκλιδωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπέκρυπτον αὐτόν, λόγῳ καὶ τῆς σημαντικῶς χαμηλοτέρας στάθμης αὐτοῦ ἐν σχέσει μὲ τὴν τῆς πρὸ αὐτοῦ πλατείας.

Β. Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός

Ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῆς στέγης ἐγένοντο εἰς τὸ μνημεῖον διὰ στερεώσεως τῶν κεράμων αὐτῆς, διότι παρετηρήθη ὅτι εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα κατὰ τὰς ἰσχυρὰς νεροποντάς.

Παραλλήλως ἀφῃρέθησαν τὰ εἰς τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ κρηπίδωμα τοποθετημένα πλακίδια, ἅτινα ἐτοποθετοῦντο παλαιότερον εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἀντ' αὐτῶν κατεσκευάσθη λιθόστρωτον (καλντιρίμι) παρόμοιον τοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου κατασκευασθέντος εἰς τὰ πλάγια τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ.

Τέλος μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν κεράμων ἐγένοντο εἰς τὰ μνημεῖα Ὅσιον Δαυὶδ καὶ ναὸν τοῦ Σωτῆρος, ὅπου ἐπίσης εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα.

ΣΕΡΡΑΙ

Ἀπὸ καιροῦ εἶχον παρουσιασθῆ ρωγμαί, συνέβησαν δὲ καὶ μερικαὶ κατολισθήσεις τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τοῦ Κάστρου τῶν Σερρῶν (βλ. περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν προσφάτως ἐκδοθεῖσαν μελέτην ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου, Ἔρευναι εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν Σερρῶν, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 1 - 21). Ἡ θέσις τοῦ τείχους εἰς τὰς ἀποτόμους κλιτῦς τοῦ λόφου καὶ ἡ ὕπαρξις κάτωθεν αὐτοῦ ὁλοκλήρου συνοικίας, ἐπέβαλε τὴν ἄνευ καθυστερήσεως ἐπέμβασιν τῆς Ὑπηρεσίας.

Αἱ ἐργασίαι ἐστράφησαν κυρίως εἰς τὴν ἔμφραξιν ρωγμῶν καὶ εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν πολλῶν τμημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε παρουσιασθῆ διάβρωσις τῶν ὑποκειμένων βράχων (Πίν. 587 α - β).

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΝ

Ἡ αὐτὴ μὲ τὴν προηγουμένην κατάστασις εἶχε παρουσιασθῆ καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν τεῖχος τοῦ Διδυμοτείχου. Ρωγμαὶ ἐπικίνδυνοι, ἀπειλητικαὶ διὰ τοὺς κάτωθεν αὐτοῦ κατοικοῦντας τρωγλοδύτας, ἐδημιούργησαν τὴν ἀνάγκην ἐσπευσμένης ἐπεμβάσεως. Δι' εἰδικῶς διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας πιστώσεως ἐπραγματοποιήθησαν στερεώσεις καὶ ἐμφράξεις ρωγμῶν, εἰς τὰ πλέον ἐπικίνδυνα σημεῖα. Αἱ ἀναγκαῖαι ἐργασίαι ὡλοκληρώθησαν καὶ δέον ὅπως συνεχισθοῦν.

ΚΑΒΑΛΑ

Μεγάλης σχετικῶς ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο καὶ εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης. Πολλὰ τμήματα ἦσαν ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπα καὶ διὰ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ΙΕ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἀπεσοβήθη ἡ περαιτέρω φθορά.

ΒΕΡΟΙΑ

Μετὰ τὴν Καστορίαν ἡ πόλις τῆς Βεροίας παρουσιάζει τὸ δεύτερον εἰς σημασίαν διὰ τὴν Β. Ἑλλάδα συγκρότημα τοιχογραφημένων ναῶν ἀνερχομένων εἰς 42 τὸν ἀριθμόν.

Διττὸν ἀνακύπτει ἐκ τούτου τὸ πρόβλημα: τῆς διατηρήσεως αὐτῶν, ἐρχομένης εἰς ἀντίθεσιν

πρὸς τὴν εἰς ἔντονον ρυθμὸν παρουσιαζομένην ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως, εἰς ἣν συντελεῖ ἡ οἰκονομικὴ εὐεξία αὐτῆς, καὶ τῆς συντηρήσεως τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα καὶ πολλά, ὡς ἐλέχθη, εἶναι καὶ φθορὰς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς κακῆς ἀνέκαθεν μεταχειρίσεως ἔχουν ὑποστῆ.

Διὰ τὸ πρῶτον ἐλήφθησαν τὰ κάτωθι μέτρα:

α) Ἐκηρύχθησαν διατηρητέα μνημεῖα ἅπαντες οἱ τοιχογραφημένοι ναοὶ καὶ ἄλλα ἱστορικὰ μνημεῖα (τεμένη καὶ τείχη) καὶ β) ἤρχισε καὶ προχωρεῖ ἡ μελέτη τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως, καθ' ὅτι, συμφώνως πρὸς τὸ ἰσχῦον, πολλοὶ ἐκ τῶν ναῶν ρυμοτομοῦνται ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει. Ἡ μελέτη τροποποιήσεως ἀνετέθη εἰς τὴν ἀρχιτέκτονα τοῦ Τ.Α.Π. δ. Ἀ. Μουτσοπούλου.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον θέμα, τὸ τῆς συντηρήσεως δηλ. τῶν ναῶν, διὰ διατεθείσης πιστώσεως ἐστερεώθησαν οἱ κάτωθι:

Α. Ἅγιος Προκόπιος

Ὁ ναὸς οὗτος, κατάγραφος εἰς τὸ μέσον κλῖτος καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα, φέρων κτητορικὴν ἐπιγραφὴν μὲ χρονολογίαν 1608, εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν τῆς στέγης καὶ φθορὰς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, κυρίως τοῦ βορείου, οἵτινες καὶ δὲν ἔφερον τοιχογραφίας.

Ἡ στέγη ἀνακατεσκευάσθη ὡς ἦτο, αἱ κέραμοι, ὅσαι εἶχον θραυσθῆ, ἀντικατεστάθησαν δι' ἄλλων ἐπίσης παλαιῶν τοῦ αὐτοῦ τύπου (ἡ πόλις διατηρεῖ εὐτυχῶς πολλὰς παλαιὰς κεραμοσκεπεῖς οἰκίας καὶ ἡ προμήθεια παλαιῶν κεράμων ἐκ κατεδαφίσεων εἶναι εὐχερής) (Πίν. 587 γ), οἱ τοῖχοι ἐστερεώθησαν διατηρηθείσης τῆς παλαιᾶς μορφῆς αὐτῶν καὶ ὁ ναὸς διεσώθη πλέον ὁριστικῶς.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ νάρθηξ τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι τότε ὡς ἀποθήκη ἀχρήστων ὑλικῶν, τώρα δὲ ἀποτελεῖ ἐπισκέψιμον ἄριστα διατηρημένον μνημεῖον.

Β. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος

Ἡ κατάστασις τοῦ μνημείου τούτου ἦτο αὐτόχρημα τραγική. Ἡ στέγη εἶχε καταρρεύσει ἐξ ὁλοκλήρου· οἱ πλάγιοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ὁμοίως. Ὁ ναὸς ἦτο ἐρείπιον. Τοιχογραφίας διέσωζε μόνον τὸ Ἱερὸν Βῆμα, ἐξ ὧν αἱ μὲν τοῦ κυρίως Βήματος παλαιολόγειοι, αἱ δὲ τῶν πλαγίων (Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ) τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλ' ὑπὸ αὐτὰς διεκρίνετο παλαιότερον στρῶμα.

Χάριν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἀπεφασίσθη ἡ διατήρησις τοῦ μείζονος τμήματος τοῦ ναοῦ — τὸ ὑπόλοιπον ἐξ ἄλλου κατέκειτο εἰς ἐρείπια — συνεπληρώθησαν οἱ πλάγιοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔφερον τοιχογραφίας καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἡ στέγη, καλυφθεῖσα διὰ παλαιῶν κεράμων ὁμοίων πρὸς τὰς προϋπαρχούσας (Πίν. 588 α).

Οὕτω καὶ τὸ μνημεῖον τοῦτο, ὅπερ πρὸς στιγμὴν ἐφαίνετο ἀπολεσθὲν ὁριστικῶς, διεσώθη.

Γ. Ἅγιος Γεώργιος

Ὁ ναὸς οὗτος φέρων εἰς τὸν νάρθηκα τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1519, κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου κτητορικὴν ἐπιγραφήν, εἶχε φθορὰς εἰς τὴν στέγην καὶ τὸν νότιον τοῖχον, μὴ τοιχογραφημένον (Πίν. 588 β).

Ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα στερέωσις τοῦ τοίχου καὶ μερικὴ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν (Πίν. 588 γ).

Δ. Μερικαὶ ἐπισκευαὶ τῆς στέγης, πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ περαιτέρω φθορῶν, κατὰ τὸν ἐπερχόμενον χειμῶνα, ἐγένοντο καὶ εἰς τοὺς ναοὺς Ἅγιον Κήρυκον, Ἅγιον Βλάσιον καὶ Ἅγιον Πατάπιον. Τοῦ τελευταίου τούτου ἐγένετο ἀνακατασκευὴ τοῦ καταρρεύσαντος δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου μὴ φέροντος τοιχογραφίας.

Ε. Εἰς τόν, παλαιότερον, ἀναστηλωθέντα (βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 225) ναὸν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ προέκυψεν ἀνάγκη στερεώσεως τῶν κεράμων τῆς στέγης, ἐξ ἧς εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα. Καὶ ἡ ἐργασία αὕτη συνετελέσθη.

Εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ κ. Φωτίου Ζαχαρίου ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν.

Κατὰ τὰς ἐκτελουμένας, ὡς ἤδη συντόμως ἐξετέθη, ἐργασίας ἐπὶ τῶν μνημείων καὶ κατὰ τὰς ἑπομένας ὑπηρεσιακὰς μεταβάσεις εἰς Βέροιαν εὕρομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ περισυλλέξωμεν στοιχεῖα καὶ νὰ μελετήσωμεν τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ἀσχοληθῶμεν, εἰς τὸ μέλλον, ἰδιαιτέρως.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Λήγοντος τοῦ θέρους τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχον ἀρχίσει αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ παρὰ τὸν ἀρσανᾶν τῆς μονῆς Χελανδαρίου κειμένου Πύργου Μυλουτίν.

Ὁ πύργος οὗτος εἶχεν, ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐγκαταλείψεως, ὑποστῆ πολλὰς φθορὰς εἰς τὴν τοιχοποιΐαν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς, τόσον ἐξωτερικῶς ὅσον καὶ ἐσωτερικῶς. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ πλάκες αἱ καλύπτουσαι τὴν στέγην εἶχον καταρρεύσει, εἶχε δ' ἐξ αὐτῆς ἀπομείνει μόνον ὁ ξύλινος σκελετός.

Δεδομένου δέ, ὅτι ὁ πύργος ὀρθοῦται εἰς ὕψος 30 περίπου μ. ἐν μέσῳ κοιλάδος ἀνοικτῆς πρὸς τὴν θάλασσαν προσβαλλομένης ὑπὸ τῶν σφοδρῶν ἀνέμων, ἔχρῃζεν οὗτος γενικῆς ἀντιμετωπίσεως, στερεώσεως τοὐτέστιν τῶν ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν συνθηκῶν δημιουργηθέντων ρηγμάτων καὶ ὀπῶν εἰς τὴν τοιχοποιΐαν. Αἱ διακοπεῖσαι, λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, ἐργασίαι συνεχίσθησαν, ἀποκατασταθέντων ὅλων τῶν ρηγμάτων, τῶν ὀπῶν καὶ τῶν λοιπῶν φθορῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ κτίσματος. Εἰς τὸ Κυριακὸν τῆς ρουμανικῆς Σκήτης τοῦ Προδρόμου ἐγένοντο ἐργασίαι μερικῆς ἀντικαταστάσεως μολυβδίνων φύλλων τῆς στέγης, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶχον φθαρῆ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἰσέρχωνται ἐν τῷ ναῷ τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος ἰδίᾳ εἰς τήν, παλαιότερον, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀναστηλωθεῖσαν πτέρυγα τῆς μονῆς, ἔνθα νῦν στεγάζεται ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ σκευοφυλάκιον αὐτῆς. Ἡ πτέρυξ αὕτη, βλέπουσα πρὸς τὴν θάλασσαν, προσβάλλεται ὑπὸ τῆς ἅλμης. Ὡς ἐκ τούτου εἶχον διαβρωθῆ τὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἡ ὑγρασία ἐντὸς τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ σκευοφυλακίου ἦτο διαρκὴς ἀπειλὴ κατὰ τῶν χειρογράφων καὶ κειμηλίων.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀπεξέσθησαν τὰ ἐκ κοινοῦ ἀσβεστοκονιάματος ἐπιχρίσματα τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν ὄψεως καὶ κατεσκευάσθησαν στεγανὰ μὲ πρῶτον στρῶμα ἐξ ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας καὶ δεύτερον ἐκ «πορσελάνης». Τοιουτοτρόπως, ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὸν ἑπόμενον χειμῶνα, ἡ ὑγρασία ἐξουδετερώθη πλήρως.

Ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως ἐγένοντο καὶ εἰς τὸ σεσαθρωμένον δάπεδον τῆς Τραπέζης τῆς μονῆς.

Τέλος εἰς τὴν μονὴν Ἰβήρων καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας παλαιότερον διασκευασθὲν καὶ μὴ χρησιμοποιηθὲν σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς κατεσκευάσθησαν σιδηρᾶ κιγκλιδώματα ἀσφαλείας εἰς τὰ παράθυρα καὶ σιδηραῖ θύραι καὶ οὕτω κατέστη τοῦτο κατάλληλον διὰ τὴν προφύλαξιν τῶν, δι' οὓς προορίζεται, θησαυρῶν τῆς μονῆς.

ΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἁγία Παρασκευὴ Κοζάνης

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἔξωθι τοῦ ὁμωνύμου χωρίου καὶ ἐγγύτατα μικροῦ, ἐν χρήσει σήμερον, ναΐσκου, χωρικοὶ ἀνασκάπτοντες ἀνεῦρον ψηφιδωτὸν δάπεδον. Μεταβὰς κατ' ἐντολὴν τῆς Ὑπηρεσίας ἠρεύνησα τὸν χῶρον ὅσον εἶχον ἀνασκάψει, ἤτοι λωρίδα μήκους 8 περίπου καὶ πλάτους 3 - 4 μ.

Ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἀπεκαλύφθη τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου παλαιοχριστιανικῆς προφανῶς βασιλικῆς, εἰς τὸ Ν. κλῖτος τῆς ὁποίας θὰ ἀνήκῃ τοῦτο. Τὸ δάπεδον, ὅσον ἀνεσκάφη, διήκει μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου, συνεχίζεται δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν πρὸς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τῆς βασιλικῆς.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου κατανέμεται, ὡς συνήθως, εἰς διάχωρα διακοσμούμενα ὑπὸ γεωμετρικῶν σχημάτων (ροδάκων, ρόμβων, διατεμνομένων κύκλων), ἀνθέων καὶ ζωϊκῶν παραστάσεων, ἐν αἷς δύο πέρδικες, παγώνιον καὶ ἔλαφος (Πίν. 589 α). Ἓν διάχωρον κοσμεῖται ὑπὸ τοῦ συνήθους φολιδωτοῦ σχήματος (Πίν. 589 β).

Τὰ χρώματα τῶν ψηφιδωτῶν εἶναι λευκόν (τοῦ βάθους), ἐρυθρόν, κυανοῦν, κίτρινον.

Ἓν κιονόκρανον (Πίν. 590 α - β), φυλασσόμενον ἀπὸ ἐτῶν ἐντὸς τοῦ ἐγγὺς τῆς βασιλικῆς ναΐσκου, προέρχεται, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν χωρικῶν, ἐκ τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς.

Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ χώματος εἰς ὅλον τὸ βάθος.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Λόγγου Ἐδέσσης

Κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον, διὰ πρὸς τοῦτο διατεθείσης ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας πιστώσεως, ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς δοκιμαστικῶς ἐρευνηθείσης, κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς θέσιν Λόγγον Ἐδέσσης, ἥτις εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τυχαίως κατὰ τὰ ἐκτελούμενα ἐκεῖ ἔργα ὑπὸ τῆς Δ.Ε.Η. (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 251 - 2).

Κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν πλήρως τὰ τρία κλίτη τῆς βασιλικῆς, μέρος τοῦ νάρθηκος καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα, εἰς ὃ διασῴζονται καὶ αἱ βαθμίδες τοῦ συνθρόνου εἰς σχῆμα Π εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀψῖδος (Πίν. 591 α).

Πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπομένει εἰσέτι ἡ διερεύνησις τοῦ ὑπολειπομένου μέρους τοῦ νάρθηκος, καὶ τοῦ μετὰ βεβαιότητος ὑφισταμένου ἐξωνάρθηκος, καθὼς καὶ ἡ ἐξακρίβωσις ὑπάρξεως αἰθρίου, ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανόν, καὶ βοηθητικῶν χώρων.

Τὰς λεπτομερείας τῆς ἀνασκαφῆς ἐκθέτομεν εἰς ἰδιαιτέραν περὶ τοῦ θέματος ἐργασίαν, ἀρκούμενοι ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους καλύπτεται νῦν διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, κάτωθεν τοῦ ὁποίου διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ψηφιδωτοῦ δαπέδου συγχρόνου πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς βασιλικῆς (Πίν. 591 β - γ). Τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα (Πίν. 592 α - β) καὶ εἰς σημεῖά τινα τοῦ μέσου κλίτους.

Τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ τῶν ναρθήκων τὰ δάπεδα καλύπτονται διὰ μεγάλων, ἀκανονίστων σχημάτων, ψηφίδων ἐκ σχιστολίθου σχηματιζουσῶν γεωμετρικὸν διάκοσμον.

Ἡ βασιλικὴ ἀπέδωσε πλοῦτον κινητῶν εὑρημάτων, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ θωρακίων (Πίν. 593 α - β), κιονοκράνων, κιόνων, κιονίσκων κλπ., τὰ ὁποῖα συναρμολογηθέντα ἐπιτρέπουν τὴν κατὰ τὸ μεῖζον μέρος ἀποκατάστασιν τοῦ τέμπλου καὶ τῶν στυλοβατῶν.

Βασιλικαὶ Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἁγίου Νικολάου (πρβλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 252).

Εἰς τὸν χῶρον τῶν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀνασκαφείσης ὡς ἄνω βασιλικῆς, ἐπισημανθεισῶν ἄλλων δύο βασιλικῶν ἀνευρέθησαν κίονες (Πίν. 594 α - β) καὶ κιονόκρανα (Πίν. 594 γ, 595 α), ἐπεσημάνθησαν δὲ καὶ τοῖχοι (Πίν. 593 γ) καὶ εἷς στυλοβάτης μὲ κατὰ χώραν σῳζομένην βάσιν κίονος (Πίν. 594 δ). Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶς σῳζομένων στοιχείων (Πίν. 595 β) καταλήγει τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Λόγγου τῆς Ἐδέσσης ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ἐκτεταμένη πόλις, τῆς ὁποίας πλεῖστα κτίσματα θὰ πρέπῃ νὰ σῴζωνται ὑπὸ τοὺς ἀγρούς, λόγῳ τῆς ὑψηλῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται καὶ ἡ μὴ καταστροφὴ αὐτῶν κατὰ τὴν καλλιέργειαν, καθ' ὅτι δὲν ἐκτελεῖται εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην βαθεῖα ἄροσις.

Μελλοντικαὶ ἀνασκαφαὶ θὰ ἀποδώσουν, πιθανώτατα, πλούσια εὑρήματα καὶ θὰ διαφωτίσουν σημαντικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, ἥτις, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἔχει ἐρευνηθῆ.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΔΙΟΝ ΠΙΕΡΙΑΣ

Τὸ ἔτος 1964 συνεχίσθησαν ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν βασιλικὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου τῇ συνεργασίᾳ τοῦ βοηθοῦ τῆς ἕδρας τῆς βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας κ. Ν. Νικονάνου.

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας περιόδου τῶν ἀνασκαφῶν (Ὀκτώβριος 1963), ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως δύο ἐπαλλήλων βασιλικῶν, παρουσιάσθη τὸ πρόβλημα: τίνι τρόπῳ θὰ ἠρευνῶντο μὲ πᾶσαν λεπτομέρειαν ἀμφότεραι χωρὶς νὰ καταστραφῇ τι ἐκ τῶν διατηρουμένων τμημάτων τῆς νεωτέρας βασιλικῆς (Β).

Ἤδη ὁ Γ. Σωτηριάδης κατὰ τὰ ἔτη 1928, 1929, 1930 εἶχε προχωρήσει κάτωθι τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Β, διαπιστώσας τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς ἀρχαιοτέρας, τὴν ὁποίαν ἐξέλαβεν ὡς αἴθουσαν ἰδιωτικῆς οἰκίας μετατραπεῖσαν εἰς εὐκτήριον χριστιανικὸν οἶκον (βλ. ΠΑΕ 1930, 50).

Τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἠρεύνησεν ὁ Σωτηριάδης, παρέσχον εἰς ἡμᾶς, χωρὶς ἑτέραν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς Β, τὴν δυνατότητα τῆς περαιτέρω ἐρεύνης καὶ ἀποκαλύψεως τῆς παλαιοτέρας βασιλικῆς (Α).

Οὕτως ἦλθον εἰς φῶς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ ὁλόκληρος ὁ νάρθηξ τῆς βασιλικῆς Α, ἐκ δὲ τῆς βασιλικῆς Β παρέμειναν ἄθικτα καὶ ἠρευνήθησαν συστηματικῶς τὰ πλάγια κλίτη καὶ τὸ ὑπερεξέχον τῆς βασιλικῆς Α ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῆς μετὰ τῆς κόγχης καὶ τῶν παραβημάτων.

Βασιλικὴ Α

Ὁ κυρίως ναός, σχήματος ὀρθογωνίου (ἐσωτ. διαστάσεων 22.40 x 18.10 μ.), ἀπολήγει δυτικῶς μὲν εἰς στενομήκη νάρθηκα ἀνισοπλεύρου παραλληλογράμμου σχήματος, ἕνεκα τῆς ἐπιμηκύνσεως τῆς βορείας πλευρᾶς αὐτοῦ κατὰ 1 μ. (μῆκος βορείας πλευρᾶς 5 μ., μῆκος νοτίας πλευρᾶς 4 μ.) ἀνατολικῶς δὲ εἰς ἡμικυκλικὴν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς κόγχην.

Ὁ νάρθηξ ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ μὴ ἀποκαλυφθέντος εἰσέτι αἰθρίου διὰ δύο θυρῶν κατὰ τὸ Β. καὶ Ν. ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου, μετὰ τοῦ κυρίως δὲ ναοῦ διὰ τριῶν εἰσόδων, ἑκάστης ἐξ αὐτῶν ἀντιστοιχούσης πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς διαιρέσεις τοῦ κυρίως ναοῦ, ἤτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν καὶ τὰ δύο πλάγια κλίτη. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος διεπιστώθη βόθρος τετράγωνος, πλευρᾶς 1.60 μ., σύγχρονος πρὸς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ναοῦ, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ὁμαλῶν καὶ διὰ παρυφῆς περιβαλλομένων περάτων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Ὁ κυρίως ναὸς διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη, τοῦ μεσαίου ἔχοντος ὑπερδιπλάσιον πλάτος τῶν πλαγίων. Τὸ κεντρικὸν κλίτος ἀποβαίνει πλατύτερον κατὰ τὸ ὕψος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἥτις, ὡς ἐλέχθη, ἀπολήγει εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην. Ταύτην ἐσωτερικῶς περιέτρεχεν ὁμόκεντρον κτιστὸν σύνθρονον, πλάτ. 1 μ., φέρον ἄλλοτε, ὡς ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τῶν κατὰ χώραν πλακῶν διαπιστοῦται, εἰς τὴν ὁριζοντίαν ἐπιφάνειαν ἁπλοῦν μαρμαροθέτημα.

Τὸ ὕψος τῶν διασωθέντων τοίχων τῆς βασιλικῆς εἶναι 1.70 μ. Ἐπ' αὐτῶν ἐστερεώθησαν ἀργότερον οἱ τοῖχοι τοῦ νεωτέρου ναοῦ. Ἡ τοιχοδομία συνίσταται ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετὰ ζωνῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων. Οὐχὶ σπανίως παρεμβάλλονται εἰς τὴν ἀργολιθοδομὴν καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη προερχόμενα ἐξ ἀρχαιοτέρων κτισμάτων. Ἡ κόγχη μόνον συνίσταται ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ πλίνθων μετ' ἰσχυροῦ κεραμεικοῦ κονιάματος.

Τοιχογραφίαι

Ὅλους τοὺς τοίχους τοῦ νάρθηκος ἐκάλυπτον ἄλλοτε τοιχογραφίαι, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ χώραν ὑπολειμμάτων (Πίν. 596 α - β). Αὗται διετηρήθησαν εἰς ὕψος 0,60 - 0,90 μ.

Ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως ἑδράζονται κίονες, οἵτινες φαίνονται ὡς ἱστάμενοι ἔμπροσθεν τοῦ καθέτου τοίχου. Ἔτσι δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις, παρὰ τὴν ἐπίπεδον ἀπόδοσιν, ὅτι οἱ τοῖχοι εἰσέχουν ὡς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν διάχωρα, τὰ ὁποῖα περιβάλλονται διὰ βαθέος ἐρυθροῦ πλαισίου. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν διαχώρων τούτων (ροδίνη - κιτρίνη) ποικίλλεται διὰ διαφόρων ἐλευθέρων ἢ ἐγγεγραμμένων εἰς ρόμβους κοσμημάτων. Ἐπίσης εἰς τὰς τέσσαρας ἐσωτερικὰς γωνίας τοῦ διαχώρου σχηματίζονται ὀρθογώνια τρίγωνα. Μόνον τὸ μεσαῖον διάχωρον ἑκάστης πλευρᾶς, ἑκατέρωθεν τῆς βασιλείου πύλης, κοσμεῖται διὰ φυσικοῦ τοπίου. Κάτω καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ διαχώρου εἰκονίζεται σπηλαιώδης κωνικὸς βράχος. Εἰς τὰς δύο κάτω γωνίας ἐπίσης παριστάνονται βράχοι. Ὅλην τὴν ἄλλην ἐπιφάνειαν καταλαμβάνει εἰδυλλιακὸν τοπίον μὲ δύο πτωχικὰς καλύβας λευκοῦ χρώματος συμμετρικῶς τοποθετημένας ἐπάνω καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ

σπηλαίου, δένδρα καί, ἐὰν διακρίνω καλῶς, καὶ μία ἀνθρωπίνη μορφή.

Τὸ σύνολον τῆς διακοσμήσεως ταύτης ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τῆς ἰδίας καλλιτεχνικῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας (Stil).

Ἡ κεντρικὴ πύλη εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α τοῦ Δίου, μὲ τὴν διάταξιν τῶν γραπτῶν κιόνων καὶ τῶν διαχώρων (παρόμοιαι γραπταὶ ἀρχιτεκτονικαὶ παραστάσεις διεπιστώθησαν καὶ εἰς κτίσματα τοῦ αἰθρίου τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, τῆς βασιλικῆς Βραυρῶνος Ἀττικῆς, τῆς Ἀκυληίας καὶ τῆς Skhira τῆς Τυνησίας) ἐκατέρωθεν αὐτῆς, ἀντικατέστησε τὰς ἐζωγραφημένας εἰς τὰς πομπηϊανὰς τοιχογραφίας πύλας, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως. Ἐπίσης ἡ παρεμβολὴ τοῦ τοπίου μεταξὺ τῶν μετακιονίων εἰς τὸ Δῖον εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς τρίτης φάσεως τῆς δευτέρας πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας. Λείψανα τοιχογραφιῶν διεπιστώθησαν καὶ εἰς τὰ κλίτη καὶ εἴς τι διαμέρισμα ΝΔ. τοῦ ναοῦ μὴ ἐρευνηθὲν εἰσέτι. Τὰ χρώματα εἶναι: κυανοῦν, πράσινον, πορφυροῦν, κίτρινον, ρόδινον καὶ λευκόν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου καὶ ἡ σύνθεσις τῶν χρωμάτων εἶναι ἀρτία.

Ψηφιδωτὰ

Ὅλα τὰ δάπεδα τῆς βασιλικῆς ἐκοσμοῦντο διὰ ψηφιδωτοῦ ἀρίστης τέχνης, τὸ ὁποῖον ἐν πολλοῖς διατηρεῖται ἀνέπαφον.

Καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται ἐν εἴδει τάπητος τὸ ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον διαιρεῖται διὰ πλοχμοῦ εἰς πέντε διάχωρα (Πίν. 596 α). Ἕκαστον τούτων φέρει διάφορα τοῦ ἄλλου κοσμήματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεωμετρικά. Τὸ σύνολον περιβάλλει πλαίσιον ἐξ ἑλικοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ μετὰ κισσοφύλλων, διατεταγμένων κατὰ κάθετον καὶ ἀντίστροφον φοράν. Ἡ ταινία αὕτη διακόπτεται ἔμπροσθεν τῆς βασιλείου πύλης, ἔνθα ἐν ὀρθογωνίῳ πλαισίῳ ἐγγράφονται τὰ ἀποκαλυπτικὰ γράμματα Α Ω (Πίν. 596 γ).

Διὰ ψηφιδωτοῦ ὁμοίας τέχνης καὶ ποικιλίας, κοσμεῖται καὶ τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους μέχρι τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς σολέας (Πίν. 598 α). Ὅλον τὸ δάπεδον τὸ περιλαμβανόμενον ἐντὸς αὐτῆς καλύπτεται διὰ καθέτως τοποθετημένων πλίνθων συνθετουσῶν ποικιλόμορφα κατὰ παράταξιν τοποθετημένα κοσμήματα (ἰχθυάκανθαν, ὁμόθετα τρίγωνα, ρόμβους, χιαστὰ κ. ἄ.) (Πίν. 597 α - β).

Βασιλικὴ Β

Ἐπὶ τῶν ὑπολειφθέντων τοίχων τῆς βασιλικῆς Α καὶ εἰς ὕψος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου αὐτῆς, μετὰ πλήρωσιν τοῦ χώρου διὰ κρημνισμάτων ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ καὶ μεταφερθέντος καθαροῦ χώματος πρὸς ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους, ἀνηγέρθη ἡ βασιλικὴ Β.

Ὁ νεώτερος ναὸς ηὐξήθη κατὰ 5 μ. εἰς μῆκος, προσετέθησαν δὲ ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης ἡ Πρόθεσις καὶ τὸ Διακονικὸν καὶ ὁ νάρθηξ διεμορφώθη ὡς ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον.

Οἱ τοῖχοι τῆς δευτέρας αὐτῆς βασιλικῆς σῴζονται εἰς ὕψος ἀπὸ 0,20 - 0,40 μ. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ νάρθηκος κάτωθι τοῦ δαπέδου ἔχει πάχος 1.75 μ. καὶ ἄνω αὐτοῦ 0,85 μ., σχηματίζων ἐξωτερικῶς δύο ἀντηρίδας πλάτους 1.50 μ. Ἕνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ δυτικοῦ τοίχου δὲν ἐξηκριβώθησαν αἱ θέσεις τῶν ἐξωτερικῶν εἰσόδων τοῦ νάρθηκος, ἐνῷ αἱ εἴσοδοι, αἱ ὁδηγοῦσαι ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸν κυρίως ναόν, διεπιστώθησαν εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς εἰσόδους τῆς βασιλικῆς Α θέσιν εἰς ὑψηλοτέραν ὅμως στάθμην. Ὁ κυρίως ναὸς διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη. Ὡς ἐλέχθη, τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους εὑρέθη κατεστραμμένον. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἦτο ἐπιτρεπτὴ καὶ ἡ γενομένη ἔρευνα διηυκρίνησε πλεῖστα σημεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς. Ἐθεωρήθη ὅμως σκόπιμον ὅπως μικρὸν τμῆμα τοῦ δαπέδου αὐτοῦ παραμείνῃ ὡς εἶχεν, ἵνα χρησιμεύσῃ διὰ στρωματογραφικὰς κυρίως παρατηρήσεις. Τὸ αὐτὸ ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος.

Γενομένου καθαρισμοῦ εἰς τὰ πλάγια κλίτη ἀνεφάνη τὸ ἐκ μαρμαροθετήματος δάπεδον κατεστραμμένον κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος (Πίν. 598 β). Τοῦτο φέρει γεωμετρικὰ κοσμήματα, ἐνῷ τὸ ἐλάχιστα ἐπίσης διατηρούμενον μαρμαροθέτημα τοῦ νάρθηκος εἶναι ἀδιακόσμητον καὶ ἀμελοῦς κατασκευῆς.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν αἱ κιονοστοιχίαι ἕνεκα τῆς ἰδιαζούσης διατάξεως αὐτῶν. Παραλλήλως καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τοὺς στυλοβάτας αὐτῶν, εἰς ἴσας δ' ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις, εἶναι τοποθετημένα παραλληλόγραμμα βάθρα, ἐφ' ὧν ἡδράζοντο ἀνὰ δύο κίονες. Ἡ ὑποδομὴ τῶν βάθρων τούτων, ὡς καὶ τῶν στυλοβατῶν, ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Α, οὕτως ὥστε τὰ βάρη τῆς ἀνωδομῆς νὰ μεταβιβάζωνται ἐπὶ ἀπολύτως σταθεροῦ καὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς Β, ἥτις εἶναι, ἐξ ὅσων γνωρίζω, μοναδική, ὑπεστηρίχθη ὅτι προέρχεται ἐκ μεταγε-

νεστέρων ἐπισκευῶν. Ἀλλ' οὐδεμία ἔνδειξις περὶ αὐτοῦ ὑπάρχει. Ἀντιθέτως, ἐκ τῆς ἐρεύνης διεπιστώθη ὅτι ἡ κατασκευὴ καὶ τῶν συνεχῶν στυλοβατῶν καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν βάθρων εἶναι σύγχρονος.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῶν πλαγίων κλιτῶν διαμορφοῦται ἀνὰ ἓν τετράγωνον διαμέρισμα. Τὰ παραβήματα ταῦτα, ἐπικοινωνοῦντα δι' εἰσόδων μετὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τῶν κλιτῶν, ἐχρησίμευον πιθανῶς ὡς Πρόθεσις καὶ Διακονικόν.

Ἡ κόγχη κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς παρειὰν φέρει ἀκτινηδὸν πέντε ἐνισχυτικὰς ἀντηρίδας, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς.

Διάφορα εὑρήματα

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν πολλοὶ κίονες ἀκέραιοι καὶ ἐν τεμαχίοις, κιονόκρανα, ἐπίκρανα, τμήματα γείσων, πλίνθοι ἐνεπίγραφοι (ΔΙΟΥ ~ ΚΕ +) καὶ τμῆμα κυκλικῆς ἢ ἡμικυκλικῆς τραπέζης ἀγαπῶν μετὰ γεγλυμμένων κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου ἐν ἀναγλύφῳ συνεχομένων πεταλομόρφων πινακίων.

Καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς βασιλικῆς διεπιστώθησαν ἐκτὸς τοῦ αἰθρίου καὶ ἄλλα πολύμορφα κτίσματα. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῶν ὡς καὶ ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῶν δύο βασιλικῶν θὰ συνεχισθῇ, ἐλπίζομεν, καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην ἀνασκαφικὴν περίοδον.

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνασκαφὴ τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων ἀπέβλεψεν: 1) εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν ὁρίων αὐτοῦ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τμήματος τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς καθέτου παρόδου, ἥτις ἀνεφάνη πέρυσι, 2) εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῆς δυτικῶς τῶν προπυλαίων ἀρχομένης καὶ πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἀγορὰν ἐκτεινομένης στοᾶς, 3) εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πρὸ τοῦ νάρθηκος ὡς καὶ ἀνατολικῶς τῆς ἀψῖδος τῆς ὀκταγώνου ἐκκλησίας χώρων καὶ 4) εἰς τὴν λεπτομερῆ διερεύνησιν καὶ μελέτην τοῦ πρὸ ἔτους πλήρως ἀποκαλυφθέντος λουτρῶνος.

Ἡ περαιτέρω ἀποκάλυψις τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας, ἐβεβαίωσεν ὅτι αὕτη προχωρεῖ πρὸς Α. ὑπὸ τὴν αὐτὴν πάντοτε μορφήν, τὸ αὐτὸ λιθόστρωτον καὶ τὸ αὐτὸ πλάτος. Μόνον εἰς ἀπόστασιν 9 μ. ἀπὸ τοῦ τέρματος τῆς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν προπυλαίων ἐξέδρας - στοᾶς, ἡ ὁδὸς στενοῦται, διότι τμῆμα τοῦ πλάτους αὐτῆς καταλαμβάνει νεωτερικὸν πρόχειρον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐρευνηθὲν οὐδὲν τὸ ἀξιόλογον ἀπέδωκε. Μετὰ τὸ κτίσμα τοῦτο ἡ Ἐγνατία ἐπανακτᾷ τὸ πραγματικὸν αὐτῆς πλάτος.

Δυτικῶς τῶν προπυλαίων ἀμέσως δὲ μετὰ τὸν πεσσὸν τὸν συνεχόμενον τοῦ ἀκραίου κίονος αὐτῶν καὶ κατὰ μῆκος τῆς Ἐγνατίας ἀπεκαλύφθησαν μέρος τοῦ στυλοβάτου, δύο κατὰ χώραν βάσεις, δύο κίονες τεθραυσμένοι καὶ τὰ συνανήκοντα αὐτοῖς σύνθετα ἰωνικὰ κιονόκρανα κιονοστοιχίας, ἥτις ἐκτείνεται πρὸς Δ. Εἰς τὸ δεύτερον μετακιόνιον, καλύπτον σχεδὸν τὴν βάσιν κίονος, εὑρέθησαν κατακείμενα, ἀκέραιον τὸ μέν, κολοβωμένον τὸ ἕτερον, δύο τόξα ἐξ ὀπτοπλίνθων ἐκ τῶν γεφυρούντων τὰ μετακιόνια (Πίν. 599 α). Τίνι τρόπῳ συνεχίζετο ἡ τοξοστοιχία αὕτη τῆς στοᾶς πρὸς Δ. εἶναι δύσκολον ἐκ τῶν προτέρων νὰ ὁρισθῇ· διότι ἀπὸ τοῦ σημείου σχεδὸν τούτου ἡ Ἐγνατία παρουσιάζει αἰσθητὴν κατωφέρειαν διὰ νὰ φθάσῃ εἰς χθαμαλοτέραν στάθμην, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται βαίνουσα παραλλήλως τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς. Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω διὰ νὰ μὴ ἀχρηστευθῇ ἡ ἐκ τοῦ σημείου τούτου διερχομένη μοναδικὴ ἀγροτικὴ ὁδός, ἡ ὁδηγοῦσα πρὸς τὸν «Βάλτον». Ὄπισθεν τῆς ἀποκαλυφθείσης τοξοστοιχίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἀπ' αὐτῆς ὑπάρχει τοῖχος σχηματίζων μετὰ τῆς τοξοστοιχίας στοάν. Οὕτω λοιπὸν ἑκατέρωθεν τῶν προπυλαίων τῶν ὁδηγούντων εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ τρίκλιτον στοὰν καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὸν ὀκταγωνικὸν ναόν, σχηματίζονται δύο στοαί - ἐξέδραι. Ἐκ τούτων τῆς μὲν ἀνατολικῆς τὸ μῆκος εἶναι 28.05 καὶ τὸ πλάτος 2.40 μ., τῆς δὲ δυτικῆς τὸ μῆκος εἰσέτι ἄγνωστον, τὸ δὲ πλάτος 3 μ.

Ἀνατολικῶς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου συνετελέσθη ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος διαπιστωθείσης καθέτου πρὸς τὴν ὁδὸν Ἐγνατίας παρόδου (Πίν. 599 β). Αὕτη κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα ἔχει πλάτος 3.50 μ. κατὰ δὲ τὸ νότιον διαπλατυνομένη ὁμαλῶς, καὶ χωρὶς τοῦτο νὰ γίνεται αἰσθητόν, φθάνει εἰς πλάτος 5.20 μ., ἀπολήγουσα εἰς πύλην, τῆς ὁποίας ὁ οὐδὸς εὑρέθη κατὰ χώραν. Κατὰ τὸν ἄξονα τῆς παρόδου ὑπάρχει μέγας κτιστὸς ἀγωγός, τομῆς τετραγώνου, καλυπτόμενος ὑπὸ τῶν ὀγκολίθων τοῦ καταστρώματος. Εἰς τὸν ὀχετὸν τοῦτον, ὁ ὁποῖος ἔχει κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν., συνηθροίζοντο τὰ ἐκ τῶν στεγῶν τῶν ἑκατέρωθεν τῆς παρόδου κτισμάτων ὄμβρια καὶ τὰ ἐκ τοῦ λουτρῶνος ἀπορρέοντα ὕδατα. Πρὸς τοῦτο ὑπῆρχον δύο μορφαὶ ἀγωγῶν: Ὁ ἀγωγός, ὅστις διατρέ-

χων τὴν βάσιν τῶν κτισμάτων, συνίστατο ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος καὶ πλίνθων σχηματιζόντων μικραύλακα, τομῆς τετάρτου κύκλου, ἥτις, ἀνερχομένη εἰς ὕψος 0,30 μ. ἐπὶ τῶν παρειῶν τοῦ τοίχου, παρελάμβανε τὰ ἐκ τῶν στεγῶν καταπίπτοντα ὕδατα ὁδηγοῦσα ταῦτα εἰς τὸ κέντρον τῆς παρόδου, ἔνθα ὁ κεντρικὸς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς (Πίν. 600 α). Οὕτω παρημποδίζετο ἡ διείσδυσις τῶν ὑδάτων εἰς τὰς βάσεις τῶν τοίχων καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῶν κτηρίων. Ἡ ἄλλη μορφὴ ἀγωγῶν ἦτο ἡ συνήθης, ἤτοι ἐντοίχιοι κτιστοὶ ἢ πήλινοι ἢ μολύβδινοι σωλῆνες, μικρᾶς σχετικῶς διατομῆς, οἵτινες ἔφερον τὰ ἐκ τοῦ λουτροῦ καὶ τῶν ἄλλων χώρων ὕδατα ἢ ὑδαρῆ ἀπορρίμματα εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν.

Ἡ εἰς τὸ νότιον τέρμα τῆς παρόδου πύλη ὁδηγεῖ εἰς τὸν ὄπισθεν τῆς κόγχης καὶ γενικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς χῶρον. Οὗτος διαμορφώνεται κατὰ τρόπον λίαν πρωτότυπον. Εἰς ἀπόστασιν 3.90 μ. περίπου ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τοῦ Ὀκταγώνου ἀπεκαλύφθη τοῖχος πάχους 0,60 μ., ὁ ὁποῖος βαίνει παραλλήλως καὶ μὲ τὴν αὐτὴν διάρθρωσιν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Οὕτω παρουσιάζεται ἡ σπανιωτάτη μορφή, ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ Βήματος νὰ ἐγγράφηται ἐντὸς ὁμοκέντρου ἡμικυκλίου, ὅπως περίπου καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Μιλήτου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνῷ εἰς τὴν Μίλητον ὅλον τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ ἐγγράφεται ἐντὸς ἡμιελλείψεως (βλ. Th. Wiegand, Abhandl. d. Preuss. Akademie der Wissenschaften, 1908, 28), εἰς τὸ Ὀκτάγωνον τῶν Φιλίππων ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος διαρθροῦται ἀκριβῶς ὡς καὶ ὁ παράλληλος τοῖχος τοῦ κτίσματος. Ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον ἔχω ὑπ' ὄψει μου εἶναι τὸ δεύτερον μετὰ τὴν βασιλικὴν τῆς Μιλήτου παράδειγμα ἐν ἡμικυκλίῳ ἐγγεγραμμένης ἁψῖδος.

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ χώρου τούτου τῶν κρημνισμάτων εὑρέθησαν μεταξὺ αὐτῶν: 1) ἡ βάσις ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ἀμφικιονίων τῶν παραθύρων τῆς κόγχης, τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ ἐπικράνου του κατέκειτο παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν τῆς κόγχης. Τὰ ἄλλα τρία εὑρέθησαν ἐντοιχισμένα εἰς τὸ μεταγενέστερον ναΰδριον, τὸ ἱδρυθὲν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὀκταγώνου, 2) τὸ πλαίσιον τεθραυσμένου διατρήτου ὀρθογωνίου μαρμαρίνου θωρακίου, ὡς καὶ πολλὰ τεμάχια ἐκ τοῦ λεπτοῦ αὐτοῦ διακόσμου (Πίν. 600 β, 601 α), ἄλλα τινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ 4) πολλαὶ ψηφῖδες ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν.

Δυτικῶς τοῦ νάρθηκος συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξάμεναι δοκιμαστικαὶ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ὡδήγησαν εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς βάθος 0,20 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ ἐξετείνετο μαρμαροθέτημα, πλάτους 3.80 καὶ διατηρηθέντος μήκους 8 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὸ δάπεδον ὁρίζεται ὑπὸ τοιχαρίου, πάχους 0,55 μ. ἐξέχοντος ἐλαφρῶς τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου.

Ἀμέσως μετὰ τὸ τοιχάριον τοῦτο καὶ εἰς βάθος 1 μ. διεπιστώθη ἀρχαιότερον δάπεδον ἐστρωμένον διὰ μεγάλων παραλληλογράμμων καὶ ἀνισομεγέθων πλακῶν. Τὸ δάπεδον τοῦτο, ἐρευνηθὲν εἰς ἔκτασιν 10 x 8 μ. προχωρεῖ κάτωθι τοῦ μετὰ μαρμαροθετήματος δαπέδου, ἤτοι πρὸς τὸν νάρθηκα τοῦ Ὀκταγώνου καὶ ἐκτείνεται ἄγνωστον εἰσέτι πόσον πρὸς Β. καὶ Ν. Ἡ σκαφὴ τοῦ τμήματος τούτου, ὅπου παρετηρήθησαν καὶ συνεχῆ ἴχνη πυρὸς καὶ ἀπηνθρακωμένα ξύλα, ἀπέδωκεν εἴτε συμπεφυρμένα εἰς τὰ κρημνίσματα εἴτε κατακείμενα ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: τεμάχια μεγάλων κιόνων καὶ κορινθιακῶν κιονοκράνων καλῆς τέχνης, βάσεις κιόνων, τετραγώνους πεσσίσκους μετὰ ἡμιωοειδοῦς ἄνω ἀπολήξεως καὶ ἐγκοπῆς κατὰ τὴν μίαν ἢ καὶ κατὰ τὰς δύο πλευράς, ἀνάγλυφα θωράκια κ.ἄ. (Πίν. 601 β). Τίνα σκοπὸν ἐξυπηρέτει ὁ ἀνασκαπτόμενος χῶρος, εἰς ποῖον κτίσμα ἀνήκει καὶ ἐὰν σχετίζεται πρὸς τὸ Ὀκτάγωνον εἶναι ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὴν ἀπάντησιν θὰ δώσῃ ἡ περαιτέρω ἔρευνα.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λουτρῶνος ἠρευνήθη καὶ πάλιν τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀναφανὲν δωμάτιον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ἡμικατεργασμένων χονδρῶν μαρμάρων, χρησιμοποιηθέντων ἐνταῦθα τὸ δεύτερον. Τότε παρετηρήθη ὅτι κάτωθι τοῦ πρώτου ὑπῆρχεν ἀρχαιότερον δάπεδον, τὸ ὁποῖον, ὡς διεπιστώθη ἐφέτος, εὑρίσκεται εἰς βάθος 0,55 μ. ὑπὸ τὸ νεώτερον, συνίσταται ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν πάχους 0,03 μ. καὶ ἔχει ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου μέχρις ὡρισμένου ὕψους ἦσαν ἐπικεχρισμένοι διὰ παχέος κεραμεικοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν κάτω ἀπόληξιν, σχηματίζον ἀμβλεῖαν γωνίαν, ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν περάτων τῆς πλακοστρώσεως καὶ τοῦ δαπέδου. Ἐπίσης ἀνευρέθη σύστημα ἀποχετεύσεως ὕδατος.

Αἱ ἀνωτέρω ἐνδείξεις συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενὴ τῶν λουομένων. Εἰς ὕψος 1.60 μ. περίπου ἠνοίγοντο εἰς μὲν τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον αὐτοῦ μία, εἰς δὲ τὸν βόρειον δύο κογχωταὶ φωτιστικαὶ θυρίδες, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν μετασκευὴν τοῦ διαμερίσματος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ τὸ νεώ-

τερον δάπεδον, κατηργήθησαν ἐντειχισθεῖσαι. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἡ εὕρεσις ἐπὶ τῆς ὁριζοντίας ἡμικυκλικῆς καὶ διὰ μαρμάρου ἐπενδεδυμένης ἐπιφανείας (ποδιᾶς) τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπαρχουσῶν, ὡς ἐλέχθη, φωτιστικῶν θυρίδων, νομίσματος, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὸν χρόνον τῆς μνημονευθείσης μετασκευῆς (Πίν. 601 γ).

Μεταποιήσεις ἐπίσης συχναὶ καὶ ἐπάλληλοι διεπιστώθησαν καὶ εἰς τὴν ἑστίαν ὡς καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἔνδον οἴκου (Caldarium), ὁ ὁποῖος καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμῆμα ἀπολήγει εἰς ἡμικύκλιον.

Οὐχὶ ὀλιγώτεραι μετασκευαὶ ἐγένοντο καὶ εἰς τὸν χῶρον, τὸν περικλείοντα τὴν κόγχην τοῦ ἔνδον οἴκου. Ἐνταῦθα, μετὰ ἐπισταμένην ἔρευναν τοῦ δαπέδου, ἦλθεν εἰς φῶς πολύπλοκον ἀποχετευτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μεθ' ὅλων σχεδὸν τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ βαλανείου καὶ διὰ μεγάλου κτιστοῦ ἀγωγοῦ, τετραγώνου διατομῆς, διατρέχοντος τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ χώρου τούτου, ἀπολήγει εἰς ἕτερον ἐπίσης εὐρὺν ἀγωγόν, ὅστις ἑνοῦται μετὰ τοῦ δυτικοῦ κεντρικοῦ ὑπονόμου.

ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Κομοτηνή

Εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ προσωρινοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Περιφερείας, προερχόμενα ἐκ τυχαίων καὶ μόνον περιπτώσεων, καθ' ὅσον πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Παραδημήν, κατὰ τὸ 1933, ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων Καθηγητῶν Σ. Κυριακίδη καὶ Σ. Πελεκίδη, τῆς ὁποίας τὰ προϊστορικὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, ὡς καὶ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Στρύμην (Μολυβωτή), κατὰ τὸ 1959 - 1960, ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μπακαλάκη, τὰ εὑρήματα τῆς ὁποίας φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, οὐδεμία ἄλλη συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐγένετο μέχρι σήμερον, εἰς τοὺς Νομοὺς Ροδόπης καὶ Ἕβρου, ἐξαιρέσει, φυσικά, τῆς Σαμοθράκης.

Ἡ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Τρ. Κοντογιώργη, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Χρήστου Σταύρακα. Μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον εἰργάσθη καὶ ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Ἐ. Μεντεσίδης.

Διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς φωτοθήκης τοῦ Μουσείου, ἐγένετο φωτογράφησις τῶν ἐκθεμάτων ὑπὸ τοῦ φωτογράφου τοῦ Ἐθν. Μουσείου Κ. Κωνσταντοπούλου, ἐνῷ ὑπὸ τῆς φιλολόγου Κ. Νικολαΐδου ἐγένετο ἐκ νέου ἡ καταγραφὴ ἁπάντων τῶν εὑρημάτων τοῦ Μουσείου, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁριστικοῦ Καταλόγου.

Ἅπασαι αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Θράκης.

Οὕτω, ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου, τὸ Μουσεῖον ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κοινοῦ, ἐλπίζεται δὲ νὰ γίνῃ λίαν συντόμως ἡ ἐπίσημος ἔναρξις λειτουργίας τούτου.

Τὰ εὑρήματα κατενεμήθησαν εἰς τὰς τέσσαρας μικρὰς σχετικῶς αἰθούσας, ὡς καὶ εἰς τὸν στενὸν διάδρομον, ὡς ἀκολούθως:

Εἰς τὴν αἴθουσαν Α΄ ἐξετέθησαν τὰ ἀρχαιότερα γλυπτά (Πίν. 602 α - β), ὡς ἡ ἐπιτυμβία ἀνθεμωτὴ στήλη, ἡ Πεπλοφόρος, ἀνάγλυφον Ὀρφέως, ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ τῆς Μέσσης Ροδόπης κλπ.

Εἰς τὴν αἴθουσαν Β΄ (Πίν. 603 α - β) ἐκτίθενται ἅπασαι σχεδὸν αἱ ἐπιγραφαί, ἐνῷ εἰς τὴν αἴθουσαν Γ΄ τὰ πορτραῖτα, εἰς προθήκας δὲ προϊστορικοὶ πελέκεις, νομίσματα, πήλινα ἀγγεῖα, διάφορα χαλκᾶ καὶ μικροαντικείμενα (Πίν. 604 α).

Εἰς τὴν αἴθουσαν Δ΄ ἐκτίθενται διάφορα εὑρήματα χριστιανικῶν χρόνων, ὡς καί τινες ἐπιγραφαί (Πίν. 604 β, 605 α). Εἰς τὸν διάδρομον, τέλος, ἐκτίθενται τὸ κάτω μέρος τῆς περιφήμου ἀμφιγλύφου στήλης Ἀθηνῶν - Κομοτηνῆς ἀριθ. 40, συμπληρωθείσης κατὰ τὸ ἄνω μέρος διὰ γυψίνου ἀντιγράφου (Πίν. 605 β), τὸ ἀρχαιότερον ἐνεπίγραφον βάθρον (5ος αἰ. π.Χ.) ἐπιτυμβίας στήλης, ἀνάγλυφον Θρακὸς ἱππέως, ὁ διονυσιακὸς βωμίσκος Πολυάνθου, ἐνεπίγραφα βάθρα ἐπιτυμβίων στηλῶν ἐκ Μεσημβρίας Ἕβρου κλπ.

Τὰ βαρύτερα καὶ ὀγκωδέστερα ἐκ τῶν εὑρημάτων (σαρκοφάγος, κιονόκρανα, κίονες κλπ.) ἐκτίθενται προσωρινῶς εἰς τὴν καταλλήλως διαρρυθμισθεῖσαν ΝΔ. γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων (Πίν. 606 α), ἐνῷ μερικὰ ἄλλα (κιονόκρανα, ἀνάγλυφα) μετεφέρθησαν εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης περιοριζόμενον ὑπαίθριον χῶρον (Πίν. 606 β).

Τραϊανούπολις

Εἰς τὴν ἡμικατεστραμμένην οἰκοδομήν, Φυλάκιον - Σταθμός, τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (Πίν. 607 α), παρὰ τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Τραϊανουπόλεως, συνεκεντρώθησαν, μὲ τὴν θερμοτάτην συμπαράστασιν καὶ φροντίδα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Ἀγγέλου Ποιμενίδου, ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἀλεξανδρουπόλεως, ἐπιγραφαὶ καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τόσον ἐκ τοῦ χώρου τῆς Τραϊανουπόλεως, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Λουτρά, ἀποτελεσθείσης οὕτω μιᾶς μικρᾶς, ἀλλὰ λίαν χρησίμου τοπικῆς συλλογῆς.

Διδυμότειχον

Διὰ πιστώσεων ἐκ τοῦ ἐκτάκτου κονδυλίου Βορείων Ἐπαρχιῶν Ἑλλάδος, ἤρχισεν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μ. Μιχαηλίδου, ἡ στερέωσις τμήματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως (Πίν. 607 β), ὑπάρχει δὲ βάσιμος ἐλπὶς ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθῶσιν εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα, πρὸς συντήρησιν καὶ στερέωσιν τῶν κυριωτέρων, ὡς καὶ τῶν πλέον ἐπικινδύνων διὰ κατάρρευσιν σημείων τοῦ τείχους.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἐκεῖ μετάβασιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων, ἐγένετο περισυλλογὴ διαφόρων ἀρχαιοτήτων καὶ μεταφορὰ τούτων εἰς τὴν στεγαζομένην εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς πόλεως συλλογὴν μὲ τὴν πρόθυμον πάντοτε συμπαράστασιν τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων τῆς περιφερείας καθηγητοῦ Σωτηρίου Φυντάνη.

Σαμοθράκη

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν νοτίαν Νεκρόπολιν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Βαβρίτσα καὶ τῆς Ἀμερικανίδος Elsbeth Dusenbery, εἰς τὰ Προπύλαια δὲ τοῦ Πτολεμαίου, ὡς καὶ τὴν Στοάν, ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ὑπὸ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῆς κ. Phyllis Lehmann, τῆς ὁποίας ἔκθεσιν βλ. κατωτέρω.

Διατηρητέα μνημεῖα

Κατόπιν προτάσεως τῆς Ἐφορείας ἀνεκηρύχθησαν ἱστορικὰ διατηρητέα μνημεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι (ΦΕΚ 239/Β' 30-6-64), τῆς περιφερείας Θράκης, διάφορα μνημεῖα καὶ χῶροι, ἅτινα δὲν εἶχον περιληφθῆ εἰς γενομένας κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνακηρύξεις.

Περισυλλογὴ ἀρχαίων - Τυχαῖα εὑρήματα

Κατὰ τὰς μετακινήσεις εἰς τὴν περιφέρειαν, περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων διάφοροι ἀρχαιότητες, αἵτινες μετεφέρθησαν εἰς τὰ πλησιέστερα Μουσεῖα καὶ συλλογάς.

Ἐκ τοῦ χωρίου Νέα Στρύμη προέρχεται λιθίνη ἀξίνη (Πίν. 608 β - γ) τοῦ τέλους τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Κωνστ. Λουρντάνης ἀνεῦρεν ἐσχάτως κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ του, κειμένου περὶ τὰ 30' ΒΔ. τοῦ χωρίου καὶ παρὰ τὸν συνοικισμὸν Τζάρου.

Αἴγειρος Ροδόπης

Ἀπὸ ἐτῶν εὑρίσκετο εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Βαρβάρας Ἀδαμακίδου τμῆμα κίονος παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ (Πίν. 609 α), τὸ ὁποῖον, ὅσον ἐνθυμεῖται ἡ ἰδία, προέρχεται ἐκ τῆς παρὰ τὴν Κομοτηνὴν Μαξιμιανουπόλεως ἢ Μοδυνοπόλεως, πρωτευούσης τοῦ θέματος Βολεροῦ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Εἰς τὸ χωρίον Ἀμαξάδες, ὁ Χριστόδουλος Παϊκόπουλος, καλλιεργῶν ἀγρόν του πλησίον τῆς βυζαντινῆς πόλεως Ἀναστασιουπόλεως ἢ Περιθεώριον, παρὰ τὴν λίμνην Βιστονίδα, ἀνεῦρεν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον «Θρακὸς ἱππέως», λίαν ἐφθαρμένον, ἐκ κυανοῦ μαρμάρου, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται, ὡς συνήθως, ἔφιππος μορφή, ὡς καὶ ὄφις περιειλιγμένος εἰς δένδρον (Πίν. 608 α). Διαστάσεις: ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,88, πάχ. 0,18 μ. Μεταβὰς ἐπὶ τόπου παρετήρησα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἴχνη ἀρχαίου νεκροταφείου, προφανῶς τῆς Ἀναστασιουπόλεως.

Ἐκ τῆς Μαξιμιανουπόλεως προέρχεται ἐπίσης, ὡς ἐδήλωσεν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Ὑφανταὶ Ἀναστάσιος Ξενοδοχείδης, τμῆμα διαχωριστικοῦ κιονίσκου, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διλόβου παραθύρου παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ μετ' ἀναγλύφου χρίσματος (Πίν. 608 δ). Διαστάσεις: ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,47, πάχ. 0,13 μ.

Μαρώνεια

1. Στήλη μετ' ἐπιγράμματος ἐπιτυμβίου (Πίν. 611 α - β) ἐκ μαρμάρου. Εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν Χατζηθωμᾶ ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Μαρωνείας.

Φέρει ἁπλοῦν κυμάτιον προεξέχον ἀρκετὰ εἰς τὸ ἄνω μέρος, καθὼς καὶ εἰς τὴν βάσιν. Εἰς τὴν βάσιν πρὸς δεξιὰ εἶναι ἀποκεκρουμένη, φέρει δὲ καὶ τετράγωνον ὀπὴν - τόρμον ἄνωθεν τοῦ κυματίου. Διαστάσεις: ὕψ. 0,59, πλάτ. 0,35 (κάτω) καὶ 0,30 (ἄνω), πάχ. 0,19 μ. Ὑπὸ τὸ κυμάτιον ὑπάρχει ἐπίγραμμα ἐκ 10 στίχων:

ΠΑΤΡΟΣΑΤΕΥΡΙΣΤΟΥΒΡΙΚΚΩΝ
ΟΔΕΤΗΙΔΥΠΟΓΑΙΗΣΚΕΙΜΑΙ
ΑΠΑΜΕΙΑΣΠΑΤΡΙΔΟΣΕΚΠΡΟΜ
ΟΛΩΝΗΛΘΟΝΔΗΓΗΤΩΡΓΑΛΑ
5 *ΤΩΝΚΑΙΜΟΥΝΟΣ⟨—⟩ΝΑΙΧΜΑΙ*
ΔΑΙΟΝΕΝΠΡΟΜΑΧΟΙΣΑΡΕΑΜΑΡ
ΝΑΜΕΝΟΣ (κενὸν) *ΛΕΙΠΟΜΑΙ. ΕΥΣΕ*
ΒΕΩΝΔΕΤΟΜΥΡΙΟΝΙΞΟΜΑΙΑΣ
ΤΥΕΙΤΙΚΑΙΕΙΝΑΙΔΗΙΤΙΜΙΟΝΕΣ
10 *ΤΙΒΡΟΤΟΙΣ.*

Ὕψ. γραμμ. 0,012 - 0,013 μ.

1. *Πατρὸς Ἀτευρίστου Βρίκκων*
ὅδε τῇδ' ὑπὸ γαίης κεῖμαι
Ἀπαμείας πατρίδος ἐκ προμ-
ολῶν· ἦλθον δ' ἡγήτωρ Γαλα-
5. *τῶν καὶ μοῦνος ‹ἐ›ν αἰχμᾷ,*
δάϊον ἐν προμάχοις Ἄρεα μαρ-
νάμενος (κενόν). Λείπομαι, εὐσε-
βέων δὲ τὸ μυρίον ἴξ(ο)μαι ἄστ-
υ, εἴ τι καὶ εἰν Ἅιδῃ τίμιον ἐσ-
10. *τὶ βροτοῖς.*

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶναι ἐπιτύμβιον, ὑπὲρ τοῦ Βρίκκωνος, υἱοῦ τοῦ Ἀτευρίστου, ὅστις φέρεται ὡς «ἡγήτωρ τῶν Γαλατῶν».

Ἡ ἔξαρσις εἰς τὸν α' στίχον τοῦ «πατρὸς» αὐτοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ Ἀτεύριστος ἦτο γνωστὸν πρόσωπον. Τὸ ὄνομα Βρίκκων τυγχάνει παντελῶς ἄγνωστον, συναντώμενον διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ.

Στίχος 4: «ἡγήτωρ Γαλατῶν». Ὁ ἁπλοῦς τίτλος «ἡγήτωρ» μᾶλλον εἰς ἀρχηγὸν μισθοφόρων δύναται νὰ ἀποδοθῇ. Τοιαῦτα στρατεύματα ἐμίσθωνον καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ἡ χρονολόγησις δὲ τοῦ ἐπιγράμματος εἰς τὸν 1ον π.Χ. αἰ., συμφωνεῖ καὶ ἱστορικῶς πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν

Γαλατῶν καὶ τὴν πρόσληψιν τούτων εἰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Θράκην καὶ ἀλλαχοῦ. Κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς μάχης ἔπεσεν, ὡς λέγει τὸ ἐπίγραμμα, ἡρωϊκῶς « μοῦνος ἐν αἰχμᾷ » ὁ Βρίκκων Ἀτευρίστου. Ὡς πατρὶς τοῦ Βρίκκωνος (στίχ. 3) εὐχερῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ Ἀπάμεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔνθα ἐγκατεστάθη μέρος τῶν Γαλατῶν, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ περὶ τὸν Αἶμον Γαλατικοῦ κράτους, εἰς τὴν κληθεῖσαν Γαλατίαν χώραν, ἥτις ἐγένετο Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία.

2. Ἄνω μέρος ἐνεπιγράφου στήλης μετ' ἀετώματος (Πίν. 612 α) ἐκ μαρμάρου λευκοῦ. Εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν Παναγούδα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας.

Εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὰς πλευρὰς καὶ κάτω. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς στήλης σῴζεται ἀποκεκρουμένον ἀνθέμιον, ἐνῷ ἐντὸς τοῦ τυμπάνου ῥόδαξ.

Διαστάσεις : ὕψ. 0,63, πλάτ. 0,42, πάχ. 0,15 μ.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κυματίου ἀναγράφεται ἡ γνωστὴ ἐπίκλησις ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ. Ὕψ. γραμμ. 0,03 μ. Ὑπὸ τὸ κυμάτιον σῴζονται ἑπτὰ στίχοι ἐλλιπεῖς :

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
- - - ΤΩΔΗΜΩΕΠΕΙΔΗΗΕΙΣΤΟΝ - - -
- - - ΟΡΝΗΛΙΟΝΗΡΑΚΛΕΙΔΗΝΕΥΧ - - -
- - - ΗΜΩΝΚΑΙΤΑΧΕΙΟΝΜ - - -
5. *ΠΙΤΑΦΙΟΥΤΕΙΜΗΣ - - -*
- - - ΙΩΣΣΤΕ - - -
- - - ΜΩΤ - - -

Ὕψ. γραμμ. 0,15 - 0,02 μ.

Ἀγαθὴ Τύχη
[Ἔδοξεν] τῷ δήμῳ. Ἐπειδὴ ἡ εἰς τὸν - - -
[Κ]ορνήλιον Ἡρακλείδην εὐχ - - -
- - - ημων καὶ τάχειον Μ - - -
- - - ἐ]πιταφίου τειμῆς - - -
- - - [αξ]ίως στε[φανῶσαι] - - -
- - - Μωτ - - -

Πρόκειται περὶ ψηφίσματος τοῦ δήμου Μαρωνείας (;), ὑπὲρ τοῦ Κορνηλίου Ἡρακλείδου, δι' εὐεργεσίαν πρὸς αὐτόν.

Στίχ. 4. Τάχειον. Εἰς τὰ γνωστὰ παραδείγματα τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ L. Robert (Hellenica XI - XII, 6), προστίθεται ἓν εἰσέτι.

3. Στήλη ἐπιτυμβία (Πίν. 609 β) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν Παναγούδα τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας. Εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰς τρεῖς γωνίας.

Διαστάσεις : ὕψ. 0,335, πλάτ. 0,275, πάχ. 0,09 μ.

Φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ τριῶν στίχων :

ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ
ΠΡΟΣΦΙΛΗ[Σ]
ΧΑΙΡΕ
(φύλλον κισσοῦ)

Ὕψ. γραμμ. 0,03 μ.

Ἐλλείπει τὸ πατρώνυμον τῆς νεκρᾶς.

Χρονολογεῖται εἰς τοὺς πρώτους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

4. Βωμίσκος ἀναθηματικὸς (Πίν. 610 α) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εὑρέθη εἰς τὸν Ἅγιον Χαράλαμπον τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας. Ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον μὲ κυμάτιον ἄνω καὶ κάτω.

Διαστάσεις : ὕψ. 0,175, πλάτ. 0,14, μῆκ. 0,275 μ.

Φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ τριῶν στίχων :

ΔΙΟΣ
ΚΑΙΡΩ
ΜΗΣ

Ὕψ. γραμμ. 0,15 - 0,02 μ.

Διὸς καὶ Ρώμης

Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰ., ὁπότε ἔχομεν τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς Ρώμης.

5. Βάσις ἀναθηματικὴ (Πίν. 612 β) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν Παναγούδα τῆς ἀρχαίας Μαρωνείας. Εἶναι ἐλλιπὴς κάτω, ἄνω, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευράν. Διαστάσεις : ὕψ. 0,21, πλάτ. 0,36, πάχ. 0,20 μ. Σῴζονται τρεῖς στίχοι :

- - - - - - -
- - - ΙΟΝΔΙΑΠΑ - - -
- - - ΚΑΙΕΥΕΡΓΕΤΗΝΓ - - -
- - - ΟΛΕΩΣΒΑΣΙΛΕ - - -

Ὕψ. γραμμ. 0,02 μ.

- - - - - - -
- - - ιον δι' ἀπά[ντων] - - -
- - - καὶ εὐεργέτην γ[ενόμενον]
- - - π]όλεως βασιλέ[α ὄνομα*]* (κενὸν)

Ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς τὸν 1ον ἢ 2ον μ.Χ. αἰ.

Εἰς τὸ Φυλάκιον - Σταθμὸν τῆς ἱστορικῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, εἰς τὸν χῶρον τῆς Τραϊανουπόλεως, συνεκεντρώθησαν, ὡς ἀνεφέρθη, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, εὑρεθέντα ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ μεταφερθέντα πρὸ ἐτῶν εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Λουτρά. Μεταξὺ τούτων εἶναι καὶ ἐνεπίγραφος στήλη, ἐκ τοπικοῦ πωρολίθου, ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 610 β). Αὕτη εἶναι ἀποκεκρουμένη ἄνω, χονδροειδῶς δὲ λαξευμένη εἰς τὰς τρεῖς πλευράς. Διαστάσεις : ὕψ. 1.20, πλάτ. 0,58 (κάτω) καὶ 0,52 (ἄνω), πάχ. 0,58 (κάτω) καὶ 0,48 μ. (ἄνω). Εἰς τὴν καλῶς εἰργασμένην προσθίαν πλευρὰν ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἐξ ἐννέα στίχων :

ΧΑΙΡΕ
ΤΥΝΒΟΝΤΟΥ
ΤΟΝΕΤΕΥΞΕΝ
ΗΒΑΧΙΟΥΛΙ
ΟΓΕΝΕΙΑΑΥ
ΤΗΚΑΙΠΑΙΔΙ
ΚΑΙΙΟΥΛΙΑΝΩ

ΣΥΝΟΜΕΥΝΩ
ΠΑΡΟΔΕΙΤΑ

Ὕψ. γραμμ. 0,07.

χα[ῖ]ρε,
τύνβον τοῦ-
τον ἔτευξεν
ἡ Βαχίου Δι-
ογένεια, αὐ-
τῇ καὶ παιδὶ
καὶ Ἰουλιανῷ

ξυνομεύνῳ
παροδείτα.

Πρόκειται περὶ οἰκογενειακοῦ τύμβου, τὸν ὁποῖον κατεσκεύασεν ἡ Διογένεια, θυγάτηρ τοῦ Βακχίου, χάριν τῶν προαποθανόντων, τέκνου καὶ συζύγου της Ἰουλιανοῦ. Προφανῶς, ὁ « τύμβος » οὗτος ἔκειτο ἐπί τινος δημοσίας ὁδοῦ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς τυπικῆς φράσεως τοῦ χαιρετισμοῦ πρὸς τοὺς διερχομένους.

Χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

*

EXCAVATIONS ON SAMOTHRACE IN 1964

The Archaeological Research Fund of the Institute of Fine Arts, New York University, carried out excavations on Samothrace of the American School of Classical Studies at Athens between May and August 1964. The staff was headed by Prof. Phyllis Williams Lehmann, Acting Director of the Archaeological Research Fund.

Excavation of the South Nekropolis continued in a brief campaign of three and a half weeks in May and June. As in previous years, the work was under the direction of Mrs. Elsbeth Dusenbery, representing the Institute of Fine Arts, and Mr. Andreas Vavritsas of the Antiquities Service. The digging was chiefly concentrated in a small area where a number of fragments of marble tomb monuments had previously been found and some foundations had long been known. During the clearing of this area we found a fragment of the ancient terrace wall of the cemetery, as well as a number of tombs. The burials included cremations of the 6th and 5th centuries B.C., some of which utilized figured Attic vases, inhumation burials of the early and middle Hellenistic periods, which contained ceramics, jewelry, and other gifts, and cremation burials of the early Roman Imperial period, which yielded some fine glass vessels. Altogether, twenty tombs and a number of burial deposits were excavated. Other interesting finds came from the fill around the tombs and included an inscribed lead tablet of the late 4th century B.C. (Pl. 613 a).

In the Sanctuary of the Great Gods excavation in the areas of the Hellenistic Stoa and of the Propylon of Ptolemy II was carried out between June 22 and August 1, 1964, by Prof. James R. McCredie, Field Director, students of the Institute of Fine Arts and of the American School of Classical Studies, and the architects Alfred Frazer and Nicholas Ohly. Mr. Andreas Vavritsas represented the Antiquities Service.

Excavation of the entire interior of the Stoa and its immediate periphery to a level slightly below that of the top surface of the Stoa foundation was completed (Pl. 613 b) except for a strip along the inner side of the east foundation of the Stoa which has been left for any subsequent check of stratigraphy. Deeper tests have been made at selected points, and, in particular, the northernmost 12 m. of the building's interior has been excavated to bedrock, 5.30 m. below the top surface of the foundation. In the process of clearing the building and its periphery, 1451 fallen blocks of the Stoa superstructure have been collected and recorded.

Deep excavation within the north end of the building showed that there the exterior foundations are as deep as ca. 5.30 m. and are built in 17 courses (Pl. 613 c), contrasting with the south foundation, which has only one course. Tests indicated that the increase in depth of the foundation from south to north is general and becomes more rapid in the northern part of the building. Before the Stoa was built, the Western Hill was considerably smaller and fell more sharply to the north, east, and west; it was artificially raised and extended to accommodate the long Stoa. Ceramic material found in the fill used in the creation of this higher level contained quantities of sherds as late as the first half of the third century B.C., but further study is needed to determine whether any later material is present. The fill yielded many vessels of the sort used in the rites of the Sanctuary, and one (Pl. 614 a - b) was stamped *Θεῶν*, confirming Karl Lehmann's interpretation of the abbreviations with which such vessels are often marked (cf. *Samothrace*, 2, II, p. 21). Fragmentary walls belonging to the earlier period of the hill appeared beneath the northern end of the Stoa, but none seems to belong to a monumental structure, and there is no evidence that the Hellenistic Stoa had a predecessor.

Four additional fieldstone platforms, which served as sub-foundations for the Ionic interior central colonnade of the building, appeared at levels of ca. 0,25 - 0,35 m. below the top surface of the outer foundations. There are, in all, seven such sub-foundations, spaced 6 m. apart (twice the intercolumniation of the Doric exterior colonnade), upon which cut-stone foundations (now entirely missing) would have rested; these platforms supported the seven northernmost columns of the colonnade over the artificially raised portion of the hill. No trace of sub-foundations for the remaining nine columns to the south was found, and the cut-stone foundations for these would have rested directly on virgin soil, which there lay at so high a level that no sub-foundations were needed (Pl. 614 c).

Excavation of the terrace walls which support higher ground to the south and west of

the Stoa revealed that they had been rebuilt and repaired several times. A succession of water-channels (Pl. 615 a) was connected with them; the earliest system was well built and included an interesting pithos silt-trap at its corner (Pl. 615 b), but the later channels were of poor workmanship. At least one phase of these walls and water-works can be assigned to a period after the Stoa had suffered partial destruction but before its total collapse. It attests the continued habitation of the Western Hill of the Sanctuary in late-antique and post-antique times.

Excavation in the area of the Propylon of Ptolemy II was carried out in the vaulted passage of the building's foundation, on the north and west sides of the building, and at the edge of the Eastern Hill of the Sanctuary, opposite the Propylon.

The interior of the vaulted passage was cleared to its original level (Pl. 615 c), and remains of a fieldstone channel were uncovered both north and south of the passage. The passage slopes downward from south to north, and though no certain traces of the action of water are visible, its irregular floor makes it certain that the purpose of the passage was to carry part of the flow or overflow of the adjacent stream.

The northern side of the Propylon's foundation was exposed (Pl. 616 a). Though its northwest corner had collapsed, the plan of the building is still preserved in its lower courses. To the west of the vaulted passage on this northern side of the building, remains of a rubble-packed platform or terrace, 1.45 m. wide, abut the foundation, and traces of a corresponding structure appeared to the east of the passage. Though fragments of marble basins, of a marble male statue, and of at least one Corinthian capital were found in this area, the purpose of the terrace remains uncertain.

Investigation of the spur-walls bonded into the foundation of the Propylon and running westward from it indicated that they served to contain a stone and earth packing which formed a high platform to the west of the building proper, toward the river which separates the Propylon from the Sanctuary. This platform can be traced to 4.70 m. west of the Propylon, and it certainly continued further, but all trace of its western termination seems to have been swept away by the river.

Excavation of the opposite bank of the river, on the Eastern Hill of the Sanctuary, revealed the southeast corner of a similar platform, composed of earth and stone packing retained by poros walls. These two separate platforms must have served as supports for a wooden bridge which led from the Propylon into the Sanctuary proper across the riverbed, and the puzzling problem of the means by which the Propylon was connected with the Sanctuary is thus solved (Pl. 616 b).

Incorporated in the platform on the Eastern Hill of the Sanctuary, and covered by it, were found two arcs of the foundation of a round building, ca. 14.60 m. in diameter, located on the very eastern edge of the hill. The foundation is of poros, and the single preserved wall-course of marine limestone. A course of marble, probably paving, lines the inner side of the foundation (Pl. 617 a). While the building has been left for complete excavation in another campaign, it already seems possible that it will prove to be the immediate predecessor of the great Rotunda of Arsinoe, which was built at about the same time that the newly-discovered building was covered in the construction of the bridge belonging to the Propylon of Ptolemy II. If this hypothesis proves true, the building will be important both for the architectural and religious history of the Sanctuary and for the chronological link that it will establish between the Rotunda of Arsinoe and the Propylon of Ptolemy II.

In the same area were discovered fragments of a large-scale Doric entablature as well as fragments of Corinthian capitals (Pl. 617 b). These elements would seem to come from a hitherto unknown structure or structures on the Eastern Hill of the Sanctuary opposite the Propylon of Ptolemy II, and they re-emphasize the need for our further exploration of this area.

Samothrace, 4, II, *The Altar Court* (Bollingen Series LX : 4, II) by Karl Lehmann and Denys Spittle was published in 1964. Work in the South Nekropolis is reported by Elsbeth Dusenbery in *Archaeology*, XVII, 1964, pp. 185 - 192, and a preliminary report on the excavations in the Sanctuary of the Great Gods in 1962 - 1964 appears in *Hesperia*, XXXIV, No. 2.

JAMES R. McCREDIE

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΜΥΤΙΛΗΝΗ

Α. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μουσεῖον Μυτιλήνης

Τὸν Αὔγουστον ἐγένετο ἡ μετακόμισις καὶ ἐγκατάστασις τοῦ Μουσείου εἰς νέον ἐπ' ἐνοικίῳ κτήριον, τὴν παρὰ τὸ Κιόσκι οἰκίαν Βουρνάζου, ἓν ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀρχοντικὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος τῆς Μυτιλήνης, ὅπου καὶ προτείνεται νὰ παραμείνῃ ὁριστικῶς τὸ Μουσεῖον διὰ τῆς ἀνεγέρσεως προσθέτου κτηρίου εἰς τὸν ὄπισθεν τῆς οἰκίας χῶρον.

Εἰς τὸ οἴκημα τοῦτο ὠργανώθη προσωρινὴ ἔκθεσις, ἡ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν διαθεσίμων αἰθουσῶν καὶ ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τῶν παραγγελθεισῶν διὰ τοῦ Ὑπουργείου νέων προθηκῶν, περιωρίσθη κυρίως εἰς ἐκθέματα νεοελληνικῆς τέχνης. Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐσχηματίσθη ἐσχάτως μία σημαντικὴ συλλογή, ἰδιαιτέρως πλουσία εἰς ξυλογλύπτους κασέλας. Ἑκατὸν τεμάχια, ἐκ τῶν ὁποίων ὀγδοήκοντα ἀκέραιαι καὶ εἴκοσι ξύλα τῆς (κεκοσμημένης) ὄψεως ἠγοράσθησαν παρὰ τοῦ συλλέκτου κ. Χαρ. Μπίνου*, ἄλλα δὲ ἓξ τεμάχια προέρχονται ἐξ ἀγορῶν ἢ δωρεῶν.

Ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τοῦ διακόσμου των ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ προϊόντα τῆς λαϊκῆς τέχνης, τοῦτο δὲ καταδεικνύεται ἀπὸ τὰ ὀλίγα δείγματα τὰ παρατιθέμενα εἰς τοὺς Πίν. 618 - 622, ἐπιλεγείσας μὲ πολλὴν δυσκολίαν ἀπὸ τὰς ἀπεικονίσεις ἄλλων ἰσαξίων, πάντοτε ὅμως ποικιλλόντων εἰς σύνθεσιν καὶ λεπτομερείας ἔργων.

Μεταλλικὰ σκεύη (σινιά, σεφερτάδες, καστανιές, λεγκέρια) συνεπλήρωσαν ἐν συνεχείᾳ τὴν συλλογήν. Εἰς μίαν πλευρὰν τῶν αἰθουσῶν ἐγένετο μερικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ οἰκίας τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μὲ ὑλικὰ ἀπὸ τὸν κατεδαφισθέντα ἄνω ὄροφον τῆς οἰκίας Μάνδρα εἰς τὸ χωρίον Λουτρά, παραχωρηθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον φροντίδι τοῦ κ. Τζαννῆ Καμπούρη.

Τὴν ἔκθεσιν συμπληρώνουν μεταβυζαντιναί, κατὰ τὸ πλεῖστον λαϊκιζούσης τεχνοτροπίας, εἰκόνες, τὰς ὁποίας ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ Μουσεῖον, κυρίως ἐκ κατασχέσεων εἰς χεῖρας παλαιοπωλῶν.

Εἰς τὸν ὄπισθεν τοῦ κτηρίου κῆπον ἐστήθησαν τουρκικαὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι (μεζάρια) καὶ ἄλλα συναφῆ γλυπτά, τὰ ὁποῖα συνεκεντρώθησαν ἀπὸ τοῦ 1960, ἐνῷ εἰς διάφορα κατάλληλα σημεῖα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ κτηρίου ἐστήθησαν ὀλίγα ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτά, καθὼς καὶ τὰ ἀποκεκολλημένα πλαίσια ἐκ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Χωράφας[1].

2. Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Ἐρεσοῦ

Ὡλοκληρώθη ἐφέτος ἡ ἐντὸς ἰδίου κτηρίου, ὀλίγον πρὸς Α. τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου (πρβλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 269) ἱδρυμένου, ἐγκατάστασις τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Ἐρεσοῦ, ἡ ὁποία ἐπλουτίσθη κυρίως μὲ τεμάχια εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς βασιλικῆς τὸ 1962 (βλ. ἔ.ἀ. Πίν. 309 α, β). Πρώτην φορὰν ἐπίσης ἐστήθη ἡ ἄλλοτε εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀποκειμένη ἐπιγραφὴ περὶ τῶν τυράννων τῆς Ἐρεσοῦ (IG XII 2,526).

Μερίμνῃ τοῦ νέου ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐρεσοῦ κ. Μιλτιάδου Λαμπρινίδου προσεκομίσθη εἰς τὴν συλλογὴν καὶ ἡ ἐπιτυμβία στήλη[2] τοῦ Πίν. 623 α.

Β. ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1. Ἀρχοντικὸν τῆς Βαρελτζίδενας ἐν Πέτρᾳ

Συνεχίσθη ἡ στερέωσις καὶ ἀναστήλωσις τῆς χαρακτηριστικῆς ταύτης οἰκίας (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 399), μὲ τὴν ἀνανέωσιν ὁλοκλήρου τῆς ἐφθαρμένης ἐκ τῆς πολυκαιρίας ξυλίνης ἐξωτερικῆς ἐπενδύσεως (Πίν. 623 β) μετὰ τοῦ (παλαιότερον κατεστραμμένου) ἐξώστου, τῶν ἐξωτερικῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐπισκευὴν τῆς κλίμακος, τοῦ δαπέδου, τῆς ὀροφῆς, τῶν ἐσωτερικῶν θυρῶν καὶ θυρωμάτων. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρέχω καὶ φωτογραφίας (Πίν. 623γ, 624 α - β, 625 α) τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἀρχοντικοῦ, ληφθείσας ὑπὸ τοῦ Ἐ-

* Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ συλλέκτου « Ξυλόγλυπτες λεσβιακὲς κασέλες » εἰς τὸ περιοδικὸν Ζυγὸς 9 (1965) τεῦχος 11 σ. 46 - 56, μὲ τριακοντάδα κασελῶν, αἵτινες ἀπεικονίζονται, συχνὰ ὅμως εἰς πολὺ μικρὰν κλίμακα μὴ ἐπιτρέπουσαν ἐπαρκῆ ἐκτίμησιν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ζωντάνιας τῆς ἐργασίας. Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου δέχεται ὡς δεδομένην τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κατασκευὴν τῶν κασελῶν, ἐνῷ ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως καὶ τῶν ἐργαστηρίων καταγωγῆς τῶν ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ξυλογλύπτων εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς τέχνης, ἡ λύσις δὲ τούτου μόνον μὲ τὴν συστηματικὴν συναγωγὴν καὶ κατάταξιν τοῦ ὑλικοῦ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

1. Βλ. κυρίως εἰς Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1962, σ. 155-159.

2. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς βλ. εἰς ΑΕ 1964 (Πρβλ. καὶ κατωτ. σημ. 12).

πιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Π. Βοκοτοπούλου.

Παρόμοια πλουσίως κεκοσμημένα ἀρχοντικὰ ὑπῆρχον, ἀσφαλῶς, περισσότερα ἄλλοτε, δείγματα τῶν ὁποίων σῴζονται καὶ εἰς τὸν γειτονικὸν Μόλυβον, τὴν ἀρχαίαν Μήθυμναν. Ἡ ἐπίσης τοιχογραφημένη καὶ εἰς τὸ 1834 πιθανώτατα χρονολογημένη οἰκία Κομνηνάκη Κράλλη χρησιμοποιεῖται σήμερον ὡς Σταθμὸς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν. Ἄλλη ἀξιόλογος οἰκία εἶναι ἡ πρὸς τὸ νότιον μέρος τῆς κώμης οἰκία Γιαννάκου, τῆς ὁποίας σῴζονται δύο δωμάτια μὲ πλουσίως κεκοσμημένην ὀροφήν. Τὸ δωμάτιον μὲ τὴν ὀροφὴν εἰς Πίν. 625 β εἶχε καὶ τοιχογραφίας κονιασθείσας, αἵτινες καὶ μερικῶς ἀπεκαλύφθησαν ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδιοκτητῶν. Τὸν χῶρον κάτωθι τῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν τοίχων εἰκονιζομένων τοπίων καταλαμβάνει ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις, ἐνθυμίζουσα τὰς πομπηϊανάς, διαμορφουμένη εἰς ἰσοδομικοὺς τοίχους μὲ ὀρθοστάτας κλπ.

2. Μωσαϊκὸν Λουτρῶν

Ἐστερεώθησαν τὰ ὑπολείμματα τοῦ εἰς θέσιν Τσεσμέδες παρὰ τὰ Λουτρὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου (βλ. ΑΔ 17 (1961/2): Χρονικά, σ. 263).

Πλησιέστατα τοῦ μωσαϊκοῦ, πρὸς Ν., εὑρέθη κομψὸν ὑπέρθυρον ἑλληνιστικῶν πιθανῶς χρόνων ἐκ κιτρινωποῦ τραχείτου (Πίν. 625 γ), μὲ ἀστράγαλον εἰς τὴν ἀνωτέραν ζώνην τοῦ μετώπου.

3. Κάστρον τῆς Μυτιλήνης

Πρώτην φορὰν ἐφέτος ἀνελήφθησαν εὐρεῖαι στερεωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ μνημείου[3]. Ἐκλείσθησαν κατὰ πρῶτον δύο μεγάλα (Πίν. 626 α - β) καὶ πολλὰ μικρότερα (Πίν. 626 γ - δ) ρήγματα ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ ἐσωτερικοῦ δυτικοῦ τείχους (Πίν. 626 β). Τὸ μεγαλύτερον τούτων εὑρίσκεται ὄπισθεν τοῦ Μεντρεσέ, τὰ ὑλικὰ δὲ τῆς προσφάτου, σχετικῶς, πτώσεώς του ἀπέκρυπτον ὅλον τὸ κάτω μέρος τοῦ τείχους εἰς ἱκανὸν μῆκος (Πίν. 626 α). Τὸ τμῆμα τοῦτο περιελάμβανε καὶ κλίμακα ἀνόδου εἰς τὸν περίδρομον καὶ τὴν ἔξοδον μεγάλης ὑπονόμου, αἵτινες καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν μὲ ὑλικὰ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς των. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο ἐντετειχισμένη καὶ ἀετωματικὴ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Ζωῖλε Μάρκου/χαῖρε*. Ἐφράχθησαν, ἐπίσης, δύο ἀνοικτὰ τμήματα πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους (Πίν. 627 α - β). Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ βορειοτέρου ἐξ αὐτῶν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις πυλίδος, πλάτους 1.30 μ., πρὸ τῆς ὁποίας εἶχε χρησιμοποιηθῆ, ὡς βαθμίς, ἀμφικιονίσκος παραθύρου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἐστερεώθησαν, ἐν συνεχείᾳ, τὰ παρακείμενα τόξα τῶν κανονιοστασίων (Πίν. 627 γ), ἐνῷ ἄλλαι ἐπισκευαὶ καὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο νοτιώτερον, τόσον εἰς τὸ δυτικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα κινδυνεύοντα σημεῖα τοῦ κάστρου, ὡς εἰς τὸ παρὰ τὴν Ὀρτάκαπού, τὴν βορειοδυτικὴν πύλην, ἐσωτερικὸν ΝΔ. τεῖχος (τοῦ Φραγκίσκου Γατελούζου), καθὼς καὶ εἰς τὴν τάφρον.

Ἰδιαιτέρας, τέλος, φροντίδος ἀντικείμενον ἔτυχε τὸ κομψὸν κτήριον τοῦ Μεντρεσέ[4] (Πίν. 627 δ), στερεωθὲν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς.

Εἰς τὴν γενομένην στερέωσιν ἐτηρήθη αὐστηρῶς ἡ ἀρχὴ νὰ μὴ συμπληροῦνται παρὰ τὰ ἀμέσως κινδυνεύοντα τμήματα, καὶ ὅσων ἡ κατακρήμνισις ἤθελε συμπαρασύρει καὶ τὰ παρακείμενα μέρη. Ὡς ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθη πάντοτε τὸ ἐκ τοῦ κατεστραμμένου τμήματος προερχόμενον, ὅταν δὲ τοῦτο δὲν ἐπήρκει, ἐπελέγετο τὸ καταλληλότερον ἐκ τοῦ ἀνὰ τὸ κάστρον διεσπαρμένου. Συχνὰ ἐχρησιμοποιήθη ἐπωφελῶς εἰς τὸ συνδετικὸν ὑλικὸν καὶ τὸ ἀπότριμμα τῆς κονίας τῶν κατεστραμμένων τμημάτων.

Ἡ τοιχοδομία ἠκολούθει πιστῶς τὸ ὑπόδειγμα τῶν πλησιεστέρων σῳζομένων τμημάτων, ἡ δὲ ἀνακατασκευὴ δὲν προὐχώρει εἰς ὕψος πέραν τοῦ ἀπολύτως ἀπαραιτήτου διὰ τὴν στερεότητα καὶ τὴν αἰσθητικῶς ἀνεκτὴν σύνδεσιν τῶν ἑκατέρωθεν σῳζομένων τμημάτων (πρβλ. Πίν. 626 δ, 627 β).

Γ. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ

Καὶ ἕτερος συνοικισμὸς προσετέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ΝΑ. ἀκτῆς τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς. Κεῖται οὗτος ἐπὶ δικορύφου ὑψώματος εἰς μικρὰν πρὸς Ν. τοῦ Λισβορίου ἀπόστασιν, δεξιᾷ τῆς πρὸς Πολιχνίτον ὁδοῦ καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς πρὸς Δαμάνδρι[5] διακλαδώσεως (Πίν. 628 α), μὲ πυκνοτέρας μάλιστα ἐνδείξεις χρήσεως εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο κορυφῶν αὐχένα (πρᾶγμα ὀφειλόμε-

3. Περὶ τῶν πρώτων ἐργασιῶν συντηρήσεως, ὡς καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ κάστρου τῆς Μυτιλήνης βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 239 - 243.

4. Βλ. Ἀ.Κ. Ὀρλάνδος, Ὁ Μενδρεσὲς τοῦ Κάστρου τῆς Μυτιλήνης, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 8 (1929), σ. 121 - 128.

5. Παλαιὸν μοναστήριον χρησιμεῦον νῦν ὡς ἐκκλησιαστικὸν Γηροκομεῖον. Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου βλ. BCH 84 (1960), σ. 808, εἰκ. 2, περὶ δὲ τῶν παρὰ τὴν μονὴν ἀρχαίων λειψάνων βλ. κατωτ. σημ. 14.

νον ἴσως καὶ εἰς τὴν μᾶλλον ἀδιατάρακτον ἐπίχωσιν).

Ὁ συνοικισμὸς οὗτος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς δύο ἄλλους γειτονικοὺς παραλιακοὺς (Κρουτηριοῦ Λισβορίου καὶ Χαλακιῶν Πολιχνίτου[6]) εὑρίσκεται εἰς ἱκανήν, σχετικῶς, ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀνάλογος, τοπογραφικῶς, εἶναι καὶ ὁ πρὸ ἐτῶν ἐντοπισθεὶς παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀρίσβην (πλησίον τῆς Καλλονῆς) ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ Ἐφόρου κ. Στρ. Παρασκευαΐδη συνοικισμός, τοῦ ὁποίου ἡ μνεία εἶναι ἐπίκαιρος, διότι ἐφέτος προσεκόμισεν οὗτος εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης 1 - 2 χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, συλλεγέντα ἄλλοτε ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου.

2. Ἀρχαῖοι οἰκισμοί, λατομίαι καὶ τάφοι

α. Εἰς Δαμάνδρι, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τῶν περὶ τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ταξιάρχου ἐγκαταστάσεων, εἶναι ὁρατὰ εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν λαξεύματα ἐπὶ τῶν βράχων καὶ εἰργασμένοι λίθοι — σαφεῖς ἐνδείξεις ὑπάρξεως ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Ὀλίγον βορειότερον, ἐπὶ μικροῦ πλατώματος ὑπεράνω ρύακος μὲ νεωτέραν κρήνην, σῴζεται ἐν μέρει ὁ κάτω δόμος περιβόλου ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων (Πίν. 628 β).

β. Περιοχὴ Σκάλας Λουτρῶν. Πολλαπλαῖ ἐνδείξεις ὑπάρξεως σημαντικοῦ οἰκισμοῦ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἐσημειώθησαν περὶ τὸν μυχὸν τοῦ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκβολὴν τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῆς Γέρας ὁρμίσκου, ὅπου τὸ γραφικὸν ἐπίνειον τῶν Λουτρῶν[7].

Ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου βραχώδους ὑψώματος πρὸς τὰ ΝΑ. σῴζεται ἀρχαῖον ὀχυρὸν μὲ τεῖχος ἐξ ἀκανονίστων καὶ ἄνευ συνδέσμων λίθων (Πίν. 628 γ), βαῖνον κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν νοτίαν πλευράν, ἐνῷ πρὸς τὰς λοιπὰς δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ὀχυρώσεως, εἴτε διότι αὕτη ἠφανίσθη εἴτε διότι οὐδέποτε κατεσκευάσθη, τῆς ἀμύνης στηριχθείσης εἰς τοὺς ἀποτόμους βράχους. Τεμάχια κεράμων πείθουν περὶ τῆς ἀναμφισβητήτου, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως, παρὰ τὸ πρόχειρον καὶ ἀκανόνιστον τῆς κατασκευῆς, ἀρχαιότητος τοῦ τειχίσματος.

Κατὰ τὴν ΝΑ. ὑπώρειαν τοῦ ὑψώματος εἶναι ἐμφανῆ τὰ χαρακτηριστικὰ λαξεύματα ἀρχαίου λατομείου (Πίν. 629 α), πρὸς ἐξόρυξιν τοῦ καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου (πρβλ. καὶ κατωτέρω ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 268 κ.ἑ.). Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ Τάρτ, ὅπου μεγάλαι ἀρχαῖαι λατομίαι[8], ἀνελκύσθησαν, κατὰ τὴν δήλωσιν τοῦ κατόχου των, ἡμίεργοι κίονες καὶ ἄλλα ἀρχαῖα καὶ παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, χρησιμοποιούμενα ὡς ἀντίβαρα τῆς ἐσχάρας καθελκύσεως πλοίων τοῦ εἰς Σκάλαν μικροῦ ναυπηγείου, ἅτινα καὶ ἀφαιρεθέντα ἐκεῖθεν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης.

Ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ κατὰ τὴν ἔναντι, τὴν βορείαν, πλευρὰν τοῦ ὁρμίσκου βουνοῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Δίβολο, καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀποθηκῶν καυσίμων τῆς ἑταιρείας Μαμιδάκη, εὑρέθησαν ἓξ ἀρχαῖοι τάφοι, ὧν οἱ τέσσαρες τεταραγμένοι, μὲ ὄστρακα τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., καὶ δύο ἐρευνηθέντες κανονικῶς. Ἀμφότεροι ἔχουν τοῦτο τὸ κοινὸν χαρακτηριστικόν, ὅτι αἱ πλευραί των εἶναι ἐκτισμέναι δι' ἀργῶν λίθων,[9] ἦσαν δὲ κεκαλυμμένοι διὰ

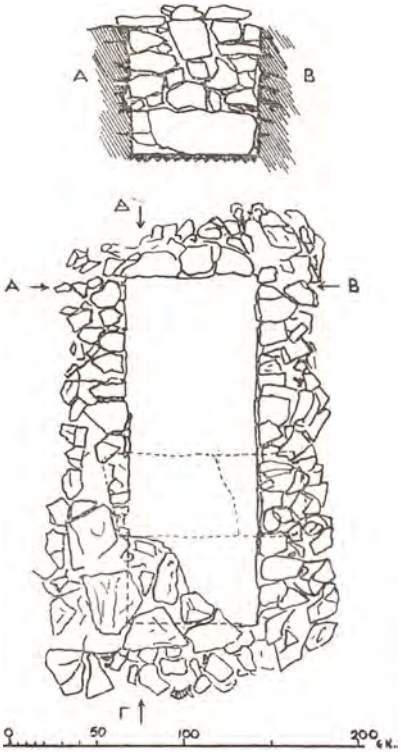

Σχέδ. 1. Δίβολον Λουτρῶν. Ἐσωτερικὴ ὄψις ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς τάφου Α καὶ κάτοψις αὐτοῦ

6. Βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 237.

7. Περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου εὑρημάτων βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 236.

8. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 269.

9. Κτιστὰς ἐπίσης πλευράς, κανονικωτέρας ὅμως κατασκευῆς, εἶχε καὶ εἷς τῶν τάφων τῆς Μηθύμνης (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 264).

πλακῶν, αἵτινες δὲν εἶχον ἀνθέξει εἰς τὴν πίεσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν διάβρωσιν τῶν ριζῶν καὶ μετὰ τὴν θραῦσιν των εἶχον βυθισθῆ ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ μόνον μία, ἡ ἀκραία, εἰς ἑκάτερον τῶν τάφων, εἶχε διατηρηθῆ ἀνέπαφος. Οἱ τάφοι διέφερον κατὰ τὸν προσανατολισμὸν καὶ τὰ κτερίσματα. Ὁ τάφος Α (Σχέδ. 1-2), ὁ δυτικώτερος ὅλων, εἶχε προσανατολισμὸν Α. - Δ. μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς Α. Μικρὸς ἐγχώριος τεφρὸς ἀμφορίσκος ἐπὶ τοῦ στέρνου ἀπετέλει τὸ μοναδικὸν κτέρισμα, ἀλλὰ τὰ συλλεγέντα εἰς τὰ χώματα, τὰ εἰσδύσαντα εἰς τὸν τάφον καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως ὄστρακα, μαρτυροῦν πολλὰς προσφορὰς ἐπὶ τοῦ τάφου. Οἱ ἐπὶ τῆς καλυπτηρίου πλακὸς κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου λίθοι ἀποτελοῦν πιθανῶς ὑπόλειμμα λιθοσωροῦ ἐν εἴδει τύμβου καὶ σήματος.

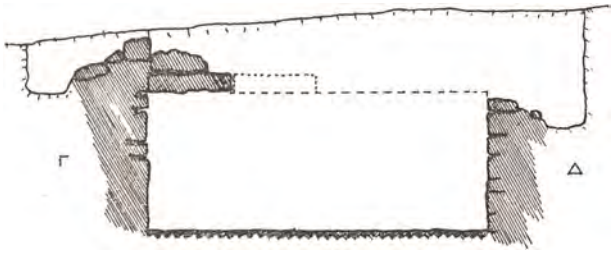

Σχέδ. 2. Τομὴ κατὰ μῆκος τάφου Α.

Σχέδ. 3. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς βορείου στενῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου Ζ καὶ κάτοψις αὐτοῦ

Ὁ τάφος Ζ (Σχέδ. 3-4) ἀνατολικώτερον, εἶχε κατεύθυνσιν Β. - Δ. μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς Ν. Ἐσωτερικῶς ἦτο ἀκτέριστος, ἀλλὰ μελαμβαφὴς φιάλη ἀπέκειτο ὑπὲρ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τάφου.

Ἐκ τῶν τεταραγμένων τάφων ὁ μὲν Β, μεταξὺ Α καὶ Ζ, καὶ ὀλίγον δυτικώτερον, φαίνεται ὅτι εἶχε Β. - Ν. κατεύθυνσιν, οἱ δὲ Γ καὶ Δ, νοτιώτερον, εἰς μικρὰν μεταξύ των ἀπόστασιν, εἶχον κατεύθυνσιν Β. - Ν.

γ. Λείψανα, ἐπίσης, ἀρχαίου οἰκισμοῦ συνδεόμενα πρὸς λατομίας, διεπίστωσα εἰς ἄλλην περιοχὴν τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ παλαιοῦ Ἐφόρου κ. Στρατῆ Παρασκευαΐδη, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐπεσκέφθην τὸν τόπον. Ἐντοπίζονται ταῦτα εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Πυργίου, μεταξὺ Ἀλιφαντῶν, Πυργίου[10] καὶ Κέντρου[11], ἐντὸς τοῦ ἐλαιοκτήματος Κουρτζῆ. Ἐπὶ τοῦ λοφίσκου, ὅπου τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου (τὸ ὁποῖον, παρὰ τὰς προσφάτους ἀνακαινίσεις, διατηρεῖ μέρος τῆς παλαιᾶς μαρμαροσκεποῦς, μὲ ἐνισχυτικὰς ζώνας, κατασκευῆς του), εὑρέθησαν ἱκανὰ τεκμήρια ἀρχαίας οἰκήσεως, συνιστάμενα εἰς ἄφθονα τεμάχια κεράμων καὶ ἀβαφῶν ἀγγείων ἐπὶ τῆς Β., ΒΔ. καὶ Ν. κλιτύος, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος. Δύο ἀρράβδωτοι κίονες ἀπόκεινται πρὸ τοῦ ἐκκλησιδίου, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ὀρθογώνιος βωμίσκος μὲ παγκαρπίαν.

Αἱ λατομίαι, αἱ ἐντυπωσιακώτεραι, μετὰ τὰς

10. Περὶ τῶν ἐκεῖ ἐπιτυμβίων στηλῶν βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 268.

11. Ἄσχετον πρὸς τοὺς πρὸς Β. τῆς Μυτιλήνης Πύργους Θερμῆς (διακρινομένους εἰς Ἄνω καὶ Κάτω), ὅθεν καὶ ἱκανὰ ἐπιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὑρήματα, καὶ οἵτινες συχνὰ Pyrgi εἰς IG XII (2 καὶ Suppl.) μεταγράφονται.

εἰς τὸ Τάρτ (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 269) ἐπισημανθείσας, εὑρίσκονται εἰς τὸ πρὸς τὰ Δ. τοῦ λοφίσκου τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὕψωμα, ἡ ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου ἔξαρσις τοῦ ὁποίου ἐλατομήθη συστηματικῶς εἰς τρία σημεῖα (ΝΑ., Ν. καὶ Β.), ὧν τὸ μὲν πρὸς νότον, τὸ μᾶλλον ἐκτεταμένον, τὸ δὲ νοτιοανατολικὸν μὲ τὴν καθ' ὕψος λατόμευσιν ἔλαβε μορφὴν σπηλαιώδη.

δ. Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸ γειτονικὸν Πυργί, ἀπόκειται ἀετωματικὴ ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Ἀναξιδίκα Μελάν/χρω χαῖρε*[12].

Ἐκεῖ ἐπίσης ἀπόκειται ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου βωμίσκου ἐκ σκοτεινοτέφρου ἀσβεστολίθου διαστάσεων 0,564 x 0,564, ὕψους 0,125 καὶ εἰς τὰς ἀκροκεράμους 0,185 μ.

ε. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Μυτιλήνης, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ εἰς Κράτηγον διαπίστωσις ὑπάρξεως συστάδος τάφων λελαξευμένων ἐντὸς τοῦ βράχου[13], ἀναλόγου πρὸς τὴν εἰς Σωκάστρον παρὰ τὰ Καμίνια τῆς Λήμνου σημειωθεῖσαν συστάδα (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 395).

Πλησίον τῶν τάφων εὑρίσκεται καὶ ἐπίστεψις ἐπιτυμβίου βωμίσκου, παρεμφερὴς πρὸς τὴν εἰς Παναγίαν τοῦ Πυργίου ἀποκειμένην.

Οἱ τάφοι οὗτοι εὑρίσκονται ἐπὶ ράχεως μὲ συστάδα ἀγροτικῶν οἰκίσκων, εἰς τὸ βάθος μικρᾶς κοιλάδος εἰς τὴν τοποθεσίαν Κουκάκι. Ὀλίγον περαιτέρω, νοτιώτερον, καὶ εἰς τὴν παραλίαν, παρὰ τὴν νοτίαν ἐσχατιὰν τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς χερσονήσου τῆς Ἀμαλῆς, παρατηροῦνται ἀραιὰ ἴχνη ἀρχαίας οἰκήσεως, ἐνῷ ὀλίγον ὑψηλότερον, εἰς ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἀπόκειται πλήρης ἀετωματικὴ στήλη, ἄνευ ἐπιγραφῆς ἢ ἄλλης διακοσμήσεως, ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου, ὕψους 0,645, πλάτους 0,325 καὶ πάχους 0,08 - 0,09 μ. (ἐμβόλου πλάτ. 0,18, ὕψ. 0,045 μ.).

ς. Ἀπὸ τὴν ἐγγυτέραν περιοχὴν τῆς Μυτιλήνης τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἀπόκτημα τοῦ Μουσείου εἶναι τὸ χαριτωμένον εἰς τὸν πρωτογονισμόν του ἀνάγλυφον τῶν Νυμφῶν (Πίν. 629 γ) προερχόμενον ἀπὸ τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα τοῦ Ἀκλειδιοῦ, ἐπὶ τῶν προβούνων τοῦ πρὸς Ν. τῆς πόλεως Ἁγίου Ἠλία καὶ εὑρεθὲν ἀκριβῶς εἰς ἐκσκαφὴν κατὰ τὴν προσπάθειαν ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀναβλυζόντων ἐκεῖ ὑδάτων[14].

Σχέδ. 4. Τομὴ κατὰ μῆκος τάφου Ζ

Ἀπὸ τὸ μέρος τοῦτο εἶχε προσκομισθῆ ἡ ὑπ' ἀριθ. 3200 σφὶγξ τοῦ Μουσείου Μυτιλήνης.[15]

ζ. Ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης, ἀπὸ τοὺς συλλεγέντας κατὰ τὴν ἀνακατασκευὴν τῶν λιθοστρώτων τῶν ὁδῶν λίθους, κατὰ τὸ πλεῖστον ἁπλᾶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἢ τουρκικὰ ἐπιτύμβια, διακρίνεται ἡ ὑστερορρωμαϊκὴ ἐπιτυμβία στήλη ἐνδεχέτους Ἀτείμητου (βλ. σημ. 12), εὑρεθεῖσα εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ὁδοῦ Θέμιδος, εἰς τὸ Κιόσκι (παρὰ τὸ Κάστρον, Ν. - ΝΔ.).

Εἰς Ἐπάνω Σκάλαν, παρὰ τὸν βόρειον λιμένα, καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πρὸς τὸν προσφυγικὸν συνοικισμὸν (Σαβαϊρλῆ) ἀνερχομένης ὁδοῦ Κρήνης, κατὰ τὴν ματαιωθεῖσαν ἀπόπειραν ἀνορύξεως θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν προσκτισμάτων τῆς οἰκίας Μουφλουζέλλη, ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐν μέρει εἰς ἱκανὸν ὕψος (ὑπὲρ τὸ μέτρον) διατηρούμενα ἐρείπια ρωμαϊκοῦ οἰκήματος (Σχέδ. 5), ἀναλόγου πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νικομηδείας,

12. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀπεικονίζεται καὶ ὑπομνηματίζεται εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. δημοσιευομένην μελέτην: «Αἱ Ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. Συμπλήρωμα».

13. Ὅμοιοι τάφοι ἀπαντῶνται καὶ ἀλλαχοῦ ἐπὶ τῆς Λέσβου, ὡς π.χ. εἰς τὴν θέσιν Πηγάδια, πλησιέστατα τοῦ ἱεροῦ τῆς Κλοπεδῆς καὶ πρὸς Β. αὐτοῦ.

14. Πλείονα περὶ τῶν συνθηκῶν εὑρέσεως βλ. εἰς ἐφημερίδα Καθημερινή, ἀριθ. φ. 16035/29.11.1964.

Τὸ ἀνάγλυφον ἐνθυμίζει ἐντόνως τὸ ὑστεροαρχαϊκὸν ἀνάθημα ὑπ' ἀριθ. 702 τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπερ συνήθως ἀποκαλεῖται ἀνάγλυφον Ἑρμοῦ καὶ Χαρίτων (διάφορος ὅμως ἑρμηνεία ὑπὸ Studniczka ἐν JdI 48 (1928) 155). W. Schuchhardt — Schrader, Archaische Marmorskulpturen auf der Akropolis (Frankfurt a. M. 1939) σ. 311 - 312 (ἀριθ. 430) πίν. 178 - 179 μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν.

15. Τὸ μόνον ἄλλο γνωστὸν ἐξ Ἀκλειδιοῦ εὕρημα εἶναι τὸ ἐνεπίγραφον θραῦσμα τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ P. N. Pepageorgiu, Unedierte Inschriften von Mytilene (Leipzig 1900) ἀριθ. 4.

ἀνατολικώτερον, λείψανα οἰκίας τῶν περὶ τὸ 300 μ.Χ. χρόνων (βλ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961, σ. 212), ὡς καὶ τὰ γειτονικὰ πρὸς τὰ σύγχρονα μωσαϊκὰ τῆς Χώρας λείψανα τῆς ὁδοῦ Κρατίνου (ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, 262 - 263, Σχέδ. 1).

η. Ἄλλα θεμέλια ἀρχαίου κτίσματος ἀνεφάρακτῆρος. Παρὰ τὴν καλὴν κατασκευὴν ἡ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν χρονολόγησίς του πιστοῦται καὶ ἀπὸ τὴν χρῆσιν κονιάματος ὡς συνδετικοῦ ὑλικοῦ.

θ. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Πύργων Θερμῆς προσεκομίσθη τὸ πρόσθιον μέρος μαρμαρίνου λέοντος.

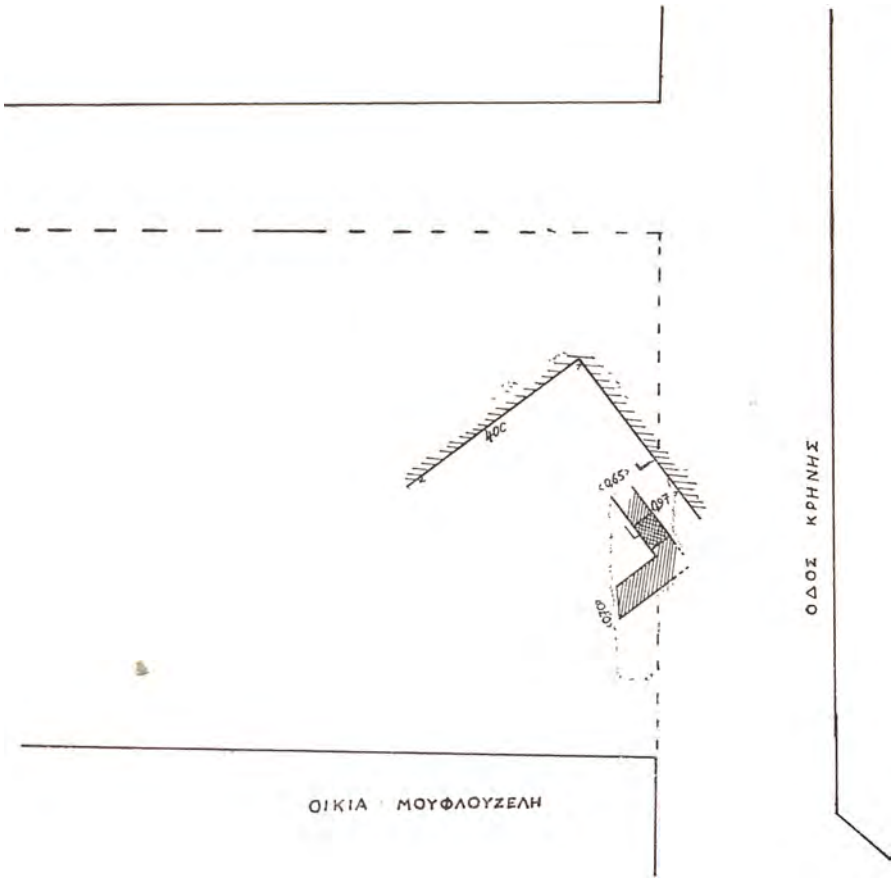

Σχέδ. 5. Τμῆμα ὑστερορρωμαϊκῆς οἰκίας παρὰ τὴν Ἐπάνω Σκάλαν Μυτιλήνης

νησαν πρὸς Β. τῆς πόλεως, ἐντὸς τοῦ κτήματος Σταυρινοῦ, ὅπου ἄλλοτε εἶχεν εὑρεθῆ τάφος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. [16] Τὰ νέα εὑρήματα κεῖνται εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν χαμηλότερον, παρὰ τὴν πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν εἴσοδον τοῦ κτήματος, συνίστανται δὲ εἰς τὴν ἐκ μαρμάρων εὐθυντηρίαν πειοσχήμου πιθανῶς κτίσματος (Σχέδ. 6) μνημειακοῦ χα-

16. Βλ. ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 236.

Πλησιέστατα τῆς παρὰ τὰ λουτρὰ τῆς Θερμῆς ὑποτιθεμένης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (περὶ τῆς ὁποίας πλείονα εἰς τὴν δημοσιευθησομένην Παλαιοχριστιανικὴν Τοπογραφίαν τῆς Λέσβου), εἰς τὸ κτῆμα Χατζηδήμου διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις κογχῶν εἰς λουτρικόν, πιθανώτατα, οἰκοδόμημα ἀνηκουσῶν, αἵτινες ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ εἰκονίζονται ἐνταῦθα (Σχέδ. 7).

Δ. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν ἐξωκκλησίου εἰς Ἁγίους Ἀρχαγγέλους ἐπὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου, τῆς κλειούσης ἀπὸ Α. τὸν ὅρμον τοῦ Γαβαθᾶ παρὰ τὴν Ἄντισσαν, ἐφάνησαν τὰ θεμέλια μικρᾶς βασιλικῆς, μὲ δύο τάφους λελαξευμένους εἰς τὸν βράχον, ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὸ κάτω μέρος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος (Πίν. 629 β). Τὰ λαξεύματα ταῦτα ἦσαν ὁρατὰ ἐν μέρει καὶ πρότερον καὶ εἶχον σημειωθῆ ὑπὸ τοῦ Koldewey[17], ἐκλαβόντος ταῦτα ὡς πιθανὰ ὑπολείμματα ἀρχαίου ἐλαιοπιεστηρίου.

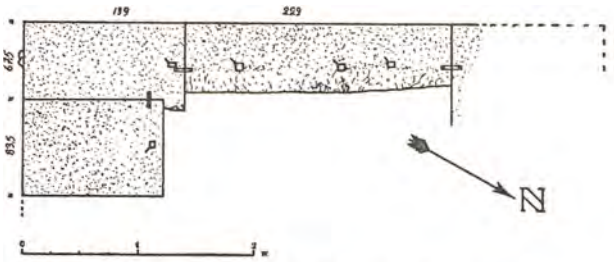

Σχέδ. 6. Κρηπίδωμα εἰς τὸ κτῆμα Σταυρινοῦ

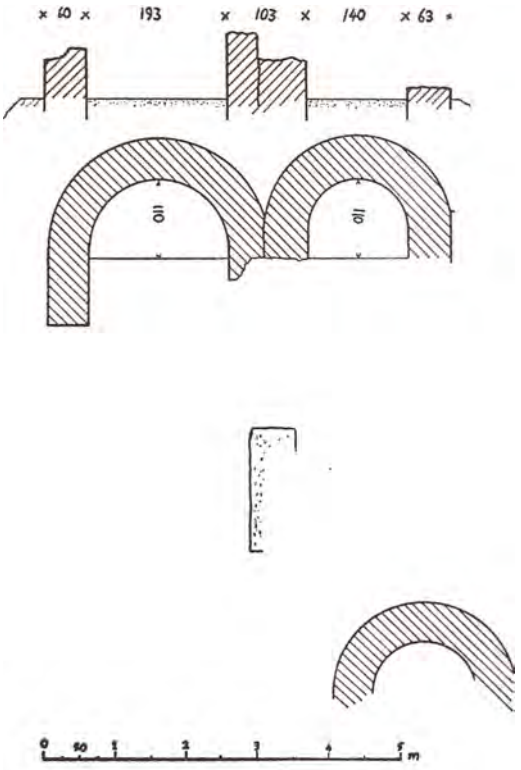

Σχέδ. 7. Λείψανα λουτρικοῦ οἰκοδομήματος εἰς Θερμὴν

Ἡ ὕπαρξις καὶ ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν διεπιστώθη εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον Χριστὸς τῆς περιοχῆς Ἁγίας Μαρίνης παρὰ τὰ Μιστεγνὰ καὶ εἰς Χαϊντὰρ Περάματος Γέρας, ἐντὸς ἐκτεταμένου οἰκισμοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ἐξωκκλησίων τῆς Παναγίας, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Πλησίον τοῦ Περάματος ἐπίσης παρὰ τὴν πρὸς Παπάδον ὁδόν, ἀρχαῖον καὶ παλαιοχριστιανικὸν ὑλικὸν εὑρίσκεται συγκεντρωμένον περὶ τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρον, ὅτι διατηρεῖ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τὰ ἐξωτερικὰ τυφλὰ τόξα τῆς ἀρχικῆς, καὶ πιθανώτατα βυζαντινῆς, κατασκευῆς του.

Ἐνδιαφέρον, καὶ μοναδικὸν διὰ τὴν Λέσβον, μνημεῖον ἀποτελεῖ τὸ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, ὑπεράνω τοῦ Κάτω Τρίτους, τοιχογραφημένον ἐκκλησίδιον τοῦ Ταξιάρχου, καθολικὸν ἄλλοτε Μονυδρίου, περὶ τοῦ ὁποίου εἰδικὸν ἄρθρον δημοσιεύεται εἰς ΑΕ 1963, Χρον. σ. 1 - 4 πίν. Α - Δ.

Ἐρείπια μικρᾶς ἐκκλησίας, δυσκαθορίστου ἐποχῆς, συνδεομένης πρὸς μικρὰν ὀχύρωσιν, παρετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῆς Γέρας, παρὰ τὰ Ζεστὰ Νερὰ νησῖδος, ἐνθυμίζοντα τὰ ἐπὶ τῆς νησῖδος τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου λείψανα[18].

Περὶ τῶν λοιπῶν, εὐαρίθμων, βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῆς Λέσβου, βλ. νῦν εἰς Χαριστήριον εἰς Ἀ.Κ.Ὀρλάνδον, τ. Β' (Ἀθῆναι 1964) σ. 72 - 77.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης, καὶ παρὰ τὸ

17. Die antiken Baureste der Insel Lesbos (Berlin 1890) 37.
18. Βλ. ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, σ. 263.

Κάστρον, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν λάκκου πρὸς τοποθέτησιν στύλου ἠλεκτροφόρων καλωδίων, εὑρέθη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον, μολυβδόβουλλον τοῦ Πατριάρχου Εὐστρατίου[19] (1080-1084) ἀρίστης διατηρήσεως.

Ὑπὸ ἰδιώτου παρεδόθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον μολυβδίνη εὐλογία μὲ ἐγχαράκτους προτομὰς ἁγίων ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων.

Τῇ ὑποδείξει τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων Κλοπεδῆς Βασ. Καλαϊτζῆ ἐπεσημάνθη μικρὸν μεσαιωνικὸν κάστρον ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου βουνοῦ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Καστρέλλι, παρὰ τὴν πρὸς Στύψην διακλάδωσιν τῆς ἀπὸ Καλλονῆς εἰς Πέτραν ὁδοῦ[20].

ΣΕΡ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

*

ΧΙΟΣ

Παναγία Ἀγρελωπούσαινα (Χωρίον Καλαμωτὴ Χίου)

Οἱ τοῖχοι τοῦ ἐξωκκλησίου εἶχον διαρραγῆ ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1881 καὶ τοῦ 1949 χωρὶς νὰ ληφθῇ οὐδεμία πρόνοια κατὰ τὰ διαρρεύσαντα ἔτη. Αἱ ρωγμαὶ ἦσαν βαθύτεραι καὶ περισσότερον ἐπικίνδυνοι εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ τὸν νότιον τοῖχον. Ἀπὸ τὸν «καβαλλάρην» τῆς στέγης ἔλιπον αἱ καλύπτουσαι αὐτὸν κεραμίδες πλὴν τῶν δύο πρώτων. Μὲ παλαιὰς κεραμίδας, αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν ἀπὸ τὸ χωρίον Βασιλεώνοικος, ὁ «καβαλλάρης» ἀπέκτησε τὴν παλαιάν του ὄψιν καὶ ἀπεδόθη εἰς τὸ μνημεῖον ἡ ἀρχική του μορφή. Ἡ διατεταραγμένη στέγη ἐστερεώθη καὶ κεραμίδες, στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες, ἐτοποθετήθησαν κατὰ τὸ σύστημα τῆς πρώτης κεραμώσεως καὶ μὲ τὴν ἰδίαν σύνθεσιν τῶν ὑλικῶν συγκολλήσεως. Πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς στέγης δι' ἀνακεραμώσεως, οἱ τέσσαρες τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἐδορώθησαν διὰ πλακερῶν Νενήτων, τὰ ὁποῖα ἐπρομηθεύθημεν ἀπὸ παλαιὰς ἡμικατεστραμμένας ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένας οἰκοδομὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ χωρίου Καλαμωτή, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ὑπάγεται καὶ ἡ Παναγία Ἀγρελωπούσαινα, ἄλλοτε μετόχιον τῆς Νέας Μονῆς Χίου. Μετὰ τὴν εὔκολον προμήθειαν τῶν πλακερῶν Νενήτων, ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπείγουσα δόρωσις τῶν ἄνω ἀπολήξεων τῶν τοίχων κατωρθώθη καὶ οὕτως ἔπαυσαν τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν νὰ εἰσρέουν εἰς τὸν ναὸν καὶ νὰ διαποτίζουν τὴν ἐπὶ τῶν τοίχων εἰκονογράφησιν, χρονολογουμένην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ διασῴζουσαν πλουσίας εἰς ἁρμονίαν καὶ κομψότητα μορφὰς καὶ συνθέσεις.

Ἡ παρὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ γωνία τοῦ νοτίου τοίχου, λόγῳ ἀδυναμίας τοῦ ἐπὶ τῆς ὄψεως ταύτης ἀψιδώματος, εἶχε μετατοπισθῆ δεξιώτερον μὲ κίνδυνον νὰ παρασύρῃ εἰς κατάρρευσιν ὁλόκληρον τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος, ἡ ὁποία παρουσίαζεν ἀδυναμίας μέχρι τοῦ ἐδάφους. Παρέστη ὅθεν ἀνάγκη ἐπαναφορᾶς τῆς γωνίας εἰς τὴν ἀρχικήν της θέσιν καὶ τῆς στερεώσεως τοῦ παρακειμένου τυφλοῦ ἀψιδώματος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀπὸ λεπτὰ τοῦβλα τόξον εἶχε διαλυθῆ. Κατὰ τὸ σύστημα τῆς πρώτης τοιχοποιΐας τοῦ ναοῦ προσεπάθησα νὰ συμπληρώσω τὰ ἐξωτερικὰ κονιάματα, ὅπου ταῦτα εἶχον ἐκπέσει καὶ νὰ κλείσω τὰς μεγάλας ρωγμὰς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ νὰ ἀποκαταστήσω τὰ λεπτὰ πλινθία, τὰ περιβάλλοντα τοὺς λίθους τῆς δομῆς, ὅπου ταῦτα εἶχον ἐκπέσει καὶ εἶχον χαλαρωθῆ. Ἀλλὰ κύριος σκοπὸς τῆς συντηρήσεως τῆς ἐκκλησίας ἦτο ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης καὶ ἡ δόρωσις τῶν ἄνω ἀπολήξεων τῶν τοίχων.

Παναγία Ἁγιογαλούσαινα (Χωρίον Ἅγιον Γάλας)

Ἐστηρίχθη δι' ὑποστηλωμάτων τὸ ἱερὸν Βῆμα τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας Ἄννης, τὸ ὁποῖον διέτρεχεν ἄμεσον κίνδυνον καταποντισμοῦ ἐντὸς τοῦ κάτω αὐτοῦ βαράθρου τοῦ σπηλαίου τοῦ Ἁγίου Γάλακτος. Πρὸς τοῦτο ἐπληρώθη τὸ δημιουργηθὲν ὄρυγμα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ λίθων (μπάζων) καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν κάτω ἀπολήξεων τῶν θεμελίων τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἐτοποθετήθη ἰσχυρὸν στρῶμα τσιμέντου ἐνισχυθὲν διὰ σιδηροδοκῶν. Ἡ μία τῶν δύο ἐσωτερικῶν θυρῶν τῆς Παναγίας ἐστηρίχθη διὰ νέου ἀνωφλίου ἀπὸ καστανιὰν καὶ ἐπεχρίσθη μὲ ἀσβεστοκονίαμα καὶ ἐστερεώθη ἰσχυρῶς τὸ θύρωμα χωρὶς οὐδόλως νὰ διακρίνεται ἡ ἐπέμβασις. Ὁ τροῦλλος τῆς Παναγίας Ἁγιογαλούσαινας ἐστεγανώθη ἐξωτερικῶς, ἤτοι ὅσαι κεραμίδες εἶχον ἀποκολληθῆ καὶ διὰ τῆς ἀποκολλήσεως εἶχον διαταράξει τὴν στεγανότητα τῆς στέγης ἐπανετοποθετήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν διὰ νέου ἀσβεστοκονιάματος. Κατὰ τὴν διαρρεύσασαν χειμερινὴν περίοδον μέχρι σήμερον δὲν

19. Ὅμοιον εἰκονίζεται καὶ παρὰ J. Eberstalt ἐν Revue Numismatique 4 s., 18 (1914) 382 ἀριθ. 461 πίν. 8, 10, ἐξ οὗ G. Gavaleris Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας περ. Δ' 2 (1960/61) 175 ἀριθ. 23 πίν. 10 (μὲ πλήρη βιβλιογραφίαν).

20. Θέσις καὶ κατασκευὴ τοῦ ὀχυροῦ ἐνθυμίζουν τὸ Καστρέλλι τῆς Ἁγιάσου. Ἀμφότερα τὰ γνησίως μεσογειακὰ ταῦτα κάστρα, δεσπόζοντα μικρῶν ἀλλὰ σχετικῶς εὐφόρων κοιλάδων καὶ ὁδικῶν ἀρτηριῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, φαίνεται ὅτι ἀνάγονται εἰς τὸν πρώιμον Μεσαίωνα, ἐποχὴν καθ' ἣν, ἐκτὸς τῶν κάστρων τῶν κυριωτέρων πόλεων, ἡ προσπάθεια προασπίσεως τῶν παραλίων εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ.

εἰσῆλθον ἐκ τοῦ τρούλλου ὕδατα εἰς τὸν ναόν. Ἡ στέγη τῆς καμάρας τοῦ ναοῦ ἀνακατεσκευάσθη καὶ ἐστερεώθη καὶ ἠσφαλίσθη ὁ ναὸς ἀπὸ τὰς διαρροὰς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἐπιφανείας.

Ὀστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ (Χωρίον Νεχώρι)

Αἱ ἐργασίαι ἐφέτος συνεχίσθησαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ὀστεοφυλακίου. Ἡ κατασκευασθεῖσα τὸ παρελθὸν ἔτος κεραμοσκεπὴς στέγη ἐκαλύφθη ἐσωτερικῶς διὰ ξυλίνης ὀροφῆς, ἐσοβατίσθησαν οἱ τοῖχοι καὶ ἐγένοντο ὑδροχρωματισμοὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων. Τέλος δι' ἐλαιοχρωμάτων ἐβάφησαν αἱ θῆκαι αἱ περιέχουσαι τὰ λείψανα τῶν σφαγιασθέντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1822.

Ἱερὰ Νέα Μονὴ

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν Νέαν Μονὴν περιωρίσθησαν ἐφέτος μόνον εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα λόγῳ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν συνεργείων εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι δυσκολεύουν τὴν λεπτὴν καὶ σοβαρὰν ἐργασίαν εἰς τὴν Νέαν Μονήν.

Οἱ τεχνῖται εἰργάσθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς καμάρας τοῦ νάρθηκος. Εἰς τὴν βορείαν καμάραν ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τμήματα ψηφιδωτῶν, τὰ ὁποῖα περιβάλλουν τὸ τόξον τοῦ δυτικῶς τῆς καμάρας παραθύρου καὶ τμῆμα τοῦ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου σωζομένου ἡμικατεστραμμένου στηλίτου, τοῦ Ἁγίου Ἀλυπίου. Ἐπίσης ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐκ νέου ἐτοποθετήθησαν ψηφιδωτὰ καθαρισθέντα ἀπὸ τὸ βάθος τῆς Βαϊοφόρου (ἀπὸ χρυσᾶς μόνον ψηφῖδας). Εἰς τὴν νοτίαν καμάραν ἐγένοντο περισσότεραι ἐργασίαι. Ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν Φυλῶν ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τὰ σωζόμενα ἀριστερὰ σώματα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καθημένων καὶ συνηγμένων ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἀπεκολλήθη καὶ ἐτοποθετήθη ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν της ἡ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τυμπάνου τῆς νοτίας καμάρας σύνθεσις τῆς Ἀναλήψεως, μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου καλύπτονται δι' ὑφάσματος οἱ κάτω ταύτης Ἀπόστολοι μετὰ τῆς Παναγίας εἰς τὸ μέσον. Ἐπίσης ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τὰ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τυμπάνου τῆς αὐτῆς καμάρας σωζόμενα ψηφιδωτά, εἰς τὰ ὁποῖα διακρίνεται τμῆμα φωτοστεφάνου καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ στηληδὸν ἡ ἐπιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ*.

Φρούριον Χίου

Ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ φρουρίου Χίου εἶχε χωρισθῆ ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, διότι ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς της, εἶχε τοποθετηθῆ μεταγενεστέρως, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀμύνης τοῦ Κάστρου κατὰ τὴν θέσιν ταύτην. Ὅλη ἡ ἀναθύρωσις μετὰ τοῦ περιλαμβανομένου εἰς αὐτὴν τόξου καὶ τῶν παραστάδων συνεδέθη μὲ τὸ παλαιὸν θύρωμα δι' ἑνὸς κυρτοῦ στηθαίου, ἐξηπλωμένου ἐπικλινοῦς ἐπάνω ἀπὸ τὸ τόξον τῆς εἰσόδου καὶ κάτω ἀπὸ τὸ τύμπανον τῆς νέας φραγκικῆς ἀναθυρώσεως. Τὸ στηθαῖον τοῦτο εἶχεν ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως, διότι εἶχον ἀποσαθρωθῆ τὰ παλαιὰ ὑλικὰ καὶ ἐπεκρέματο τῶν διερχομένων, ἀφορμὴν ἐπιζητούντων διὰ δυσμενῆ σχόλια. Οὕτω ἀφῃρέθησαν τὰ παλαιὰ ὑλικὰ καὶ ἀνεκαινίσθη ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ ὄψις καὶ ἀποκατεστάθη ἡ σύνδεσις τοῦ μεταγενεστέρου τούτου θυρώματος μετὰ τοῦ παλαιοῦ σώματος τοῦ φρουρίου, σπαλωθέντος τρόπον τινὰ τοῦ ἐπικλινοῦς στηθαίου ἐπὶ τοῦ τείχους. Τὸ τόξον τῆς εἰσόδου ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθησαν τμήματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐκπέσει. Ὅλαι αἱ ἐπὶ τῆς εἰσόδου ρωγμαί, αἱ μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παραστάδων καὶ μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παρειῶν τοῦ τείχους, ἐπληρώθησαν διὰ νέας ἀμμασβέστου. Τὸ ὑπὲρ τὸ στηθαῖον τύμπανον μετὰ τῶν διπλῶν αὐτοῦ παραστάδων καὶ τῶν ἑκατέρωθεν τῆς ἀναθυρώσεως φραγκικῶν πτερῶν ἐστερεώθησαν. Συνεπληρώθησαν δὲ οἱ σοβάδες ὅπου ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ τῶν ἐπεμβάσεων εἶχον καταστραφῆ. Τὸ δεξιὸν πτερόν, σωζόμενον εἰς τὴν συνέχειάν του πρὸς τὰ κάτω ἐντὸς χθαμαλοῦ οἰκίσκου ἐπικειμένου τοῦ φρουρίου, εὐκόλως συνεπληρώθη, ὅπως καὶ τὸ ἀριστερὸν πτερόν, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶχεν ἀποκοπῆ πρὸς τὰ κάτω, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθη τόξον ἐξωτερικῆς στοᾶς μεταγενεστέρως κατασκευασθείσης. Ἡ ὅλη ἀναθύρωσις ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν ἐπαλλήλων ἀσβεστωμάτων καὶ ὅλαι αἱ μεταξὺ τῶν κτισμένων λίθων ρωγμαὶ ἐπληρώθησαν μὲ νέαν ἀμμάσβεστον λάσπην. Ἐστερεώθη ἐν συνεχείᾳ τὸ κάτω τοῦ φωταγωγοῦ τοῦ διαβατικοῦ ἐπικλινὲς πεδίον, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ τὸ ὕψος τῆς παρακειμένης θύρας ἦτο ἐτοιμόρροπον. Ἐπίσης ἐστερεώθη καὶ τὸ τόξον τὸ ἐπιστέφον τὸ τέρμα τοῦ διαβατικοῦ πρὸς τὴν πλατεῖαν.

Τὸ σωζόμενον ἡμικατεστραμμένον ἄνω τῆς φυλακῆς τῶν μαρτύρων στηθαῖον ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἐδείκνυον οἱ σωζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ παλαιοὶ λίθοι.

Ὁ παρὰ τὸ Τελωνεῖον προμαχὼν συνδέεται μετὰ

τοῦ ὄπισθεν αὐτοῦ ἐξ ἀρχαίων μαρμάρων βυζαντινοῦ πύργου διὰ μεσολαβοῦντος λιθίνου ἐκ πέτρας Θημιανῶν κυρίως τείχους πιθανῶς τουρκικῆς κατασκευῆς, ὡς ἐξηκριβώθη ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐντὸς τῶν ἀπομεινάντων μετὰ τὴν σύλησιν τῶν λιθίνων μπάζων, τμημάτων φραγκικῶν ἐπιγραφῶν καὶ μεσαιωνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐκ τῶν ἀποχωσθέντων θεμελίων διεπιστώθη κυρτότης τις κατὰ τὴν τοιχοποιΐαν, ἡ ὁποία διετηρήθη καὶ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ τοίχου τούτου. Ἡ σύνδεσις τοῦ τοίχου τούτου, κατακορύφου, μετὰ τοῦ προμαχῶνος, ἐπικλινοῦς, ἐγένετο ἐπίσης βάσει τοῦ θεμελίου τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον, ἐνῷ κατὰ τὴν βάσιν ἐφάπτεται τοῦ προμαχῶνος, ἀνερχόμενον διατηρεῖ τὴν κάθετον γραμμὴν καὶ οὕτω εἰς τὸ τέρμα τοῦ ὕψους του ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν ράχιν τοῦ προμαχῶνος καὶ σχηματίζει ἕνα ἀνεστραμμένον φλόκον.

Ἐν συνεχείᾳ ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη ὁ ἐξ ἀρχαίων λίθων ἰσοδομικὸς κτισμένος πύργος, ὁ σήμερον γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα « σκοτεινὴ φυλακή », ὁ διαμορφωμένος κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν εἰς ἐξέδραν τελετῶν. Εἰς τὴν ἄνω ἀπόληξιν αὐτοῦ προσετέθησαν τρεῖς σειραὶ (τρία κοῦρσα) μεγάλων ἀρχαίων λίθων καὶ εἰς τὰς δύο ἐξωτερικὰς αὐτοῦ πλευράς. Τὸ ὕψος τοῦ πύργου τούτου ἀνῆλθε μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ἔναντι αὐτοῦ σῳζομένου στηθαίου τοῦ ἰδίου πύργου, διὰ τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις ὕψους. Τοῦ στηθαίου τούτου ἐσῴζετο μέχρι τινὸς ἡ τοιχοποιΐα καὶ ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποκατάστασίς του ὅπως ἀκριβῶς ἐδείκνυον τὰ σῳζόμενα ἐρείπια αὐτοῦ. Τὸ δεύτερον πεδίον, χαμηλότερον τοῦ πρώτου, ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κάθισμα, μὲ συνεχὲς ἐρεισίνωτον, κατὰ τὰς τελετὰς τῆς Φραγκοκρατίας.

Ἐπὶ τῆς ράχεως στοᾶς παρὰ τὸν προμαχῶνα τοῦτον τοῦ Τελωνείου εἶχε τοποθετηθῆ πυροβόλον, τὸ ὁποῖον λόγῳ τοῦ βάρους του (8 χιλ. χιλ.) ἐκρήμνισε στοὰν καὶ ἀνατραπὲν ἔκειτο ἀπὸ χρόνων πολλῶν εἰς τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς. Τοῦτο ἀνελκυσθὲν ἐτοποθετήθη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ προμαχῶνος τούτου (τοῦ παρὰ τὸ Τελωνεῖον).

Ὁ ἐντὸς τῆς περιφράξεως δυτικὸς προμαχὼν ἀπέκτησε τὰς ἐπάλξεις του, ὅσαι ἐσῴζοντο κατὰ τὴν βάσιν των. Ἡ συμπλήρωσις ἐγένετο διὰ τῶν ἰδίων ἐκ Θημιανῶν λίθων τῆς αὐτῆς ποιότητος καὶ ἀποχρώσεως. Ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ προμαχῶνος τούτου ἐσῴζετο καὶ δεύτερον περιμετρικὸν κατασκεύασμα ἔσω τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐνισχυτικὸν αὐτῶν, ἐκ λίθων κοινῶν, καὶ τὸ ὁποῖον πρὸς Ν. ἀνεστηλώθη, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον, σῳζόμενον εἰς χαμηλὸν ὕψος καθ' ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν περίμετρον, ἔμεινεν ὡς ἔχει. Τὸ κατάστρωμα τοῦ προμαχῶνος τούτου ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τὰ συσσωρευμένα ἐπ' αὐτοῦ χώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον μεταφερθῆ πρὸς καλλιέργειαν κατὰ τὴν γερμανικὴν κατοχὴν καὶ ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον ἐξ ἀρχαίων λίθων περιφερικῶς σῳζόμενον. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ προμαχῶνος ἔμεινεν ἐλλειψοειδὴς χῶρος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀφαιρεθῆ αἱ πλάκες τοποθετημέναι ἀρχικῶς «κολυμπηταί», ὅπως φανερώνουν τὰ ἀποτυπώματά των καὶ εἰς ὑψηλότερον πεδίον διὰ τὴν ταχυτέραν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Τοῦ καταστρώματος τούτου σῴζεται καὶ ἡ ὑδρορρόη χρήζουσα ὅμως ἀποκαταστάσεως.

Ἡ πρὸς Ν. ἐστραμμένη παρειὰ τοῦ προμαχῶνος τούτου, ἐλευθερωθεῖσα πέρυσιν ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῆς τεσσάρων οἰκίσκων ἐκαθαρίσθη ἐφέτος ἐκ τῶν ἀσβεστοκονιαμάτων, ἀποκατεστάθη δὲ καὶ ἓν τοξύλλιον, τὸ τελευταῖον δεξιᾷ τῆς εἰκόνος, διὰ τῶν αὐτῶν λεπτῶν πλινθίων, δι' ὧν ἔχουν κατασκευασθῆ καὶ τὰ ἄλλα σῳζόμενα. Ἀπεκατεστάθη δὲ καὶ ἡ ἔσω γωνία τῆς ἀπολήξεως τοῦ προμαχῶνος (ὁ ὁποῖος, ὡς ἐδηλώθη ἔχων σχῆμα ὠοειδές, κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν του εἰς τὸ ἔσω τέρμα του κοιλοῦται) διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ ὠοειδοῦς κατὰ τὴν μεγίστην ἔλλειψιν τμήματος τόξου.

Αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ προμαχῶνος. Κατὰ τὴν συμβολὴν τούτου μετὰ τοῦ πρὸς Β. ἐξωτερικοῦ τείχους, τμῆμα τοῦ προμαχῶνος τούτου καθὼς καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους εἶχε φθαρῆ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ζωναρίων, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ τὸ κάτω τῶν ζωναρίων τεῖχος, ὥστε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πλευρᾶς νὰ εἶναι εὔκολος. Ἔσωθεν δὲ τὸ παράλληλον τεῖχος εἶχε διαλυθῆ μέχρι θεμελίων καὶ εἶχε δημιουργηθῆ μέγιστος κίνδυνος καταπτώσεως τοῦ προμαχῶνος ἐλλείψει στηριγμάτων κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ. Ἐλεηλατήθησαν δὲ οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι εἰς περίοδον, καθ' ἣν ἐσπάνιζε τὸ ἕτοιμον οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐν Χίῳ καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη γενικευθῆ ἡ χρῆσις τοῦ τσιμέντου. Ἡ γειτνίασις δὲ τῶν βυρσοδεψείων καὶ ἡ παραχώρησις εἰς τὸν Δῆμον τῶν γειτονικῶν οἰκοπέδων κατὰ μῆκος τῆς τάφρου ἀπὸ τοῦ ἐπάνω Πορτέλλου μέχρι τῶν βυρσοδεψείων ἐβοήθησε τὴν λίθευσιν ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τοῦ Κάστρου, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ βάθος. Παραλλήλως πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο τεῖχος ὑπῆρχε καὶ δεύτερον καὶ τρίτον ἐξ εὐτελεστέρων ὑλικῶν ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶχον καταρριφθῆ διὰ νὰ δημιουργηθῆ ὑπὸ τῶν περιοίκων χῶρος κατάλληλος πρὸς καλλιέργειαν. Ἀργότερον οἱ περίοικοι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν κατακρήμνισιν τῶν στηριγμάτων τοῦ προμαχῶνος διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἐκεῖθεν ἔξο-

δος καὶ ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλιν. Ἀνελήφθη λοιπὸν ἡ προσπάθεια τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ἰσχυροτάτου τούτου τείχους, τὸ ὁποῖον ἀνεκτίσθη μέχρι τινὸς καὶ ἐξ ἀρχαίων λίθων περισυλλεγέντων ἀπὸ τὰ Σκλαβιά. Περιέκλεισε δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο καὶ ἤδη προστατεύει μεγάλην ἀρχαιολογικὴν περιοχήν, καταπατουμένην μέχρι χθὲς καὶ δενδροφυτευμένην καὶ παραμορφώνουσαν τὸν ὡραῖον προμαχῶνα. Τώρα λοιπὸν καὶ αἱ δύο πλευραὶ τοῦ τείχους πρὸς Β. τοῦ προμαχῶνος ἔχουν ἀποκατασταθῆ καὶ εἶναι εὔκολος ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας πρὸς τὸν ἐπιθαλάσσιον προμαχῶνα τοῦ Ζήνωνος.

Ὁ λίαν ἐνδιαφέρων διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν του θαλάσσιος προμαχών, ὁ γνωστὸς προμαχὼν τοῦ Ζήνωνος, καὶ τὸ συνεχόμενον θαλάσσιον τεῖχος ὑπέστησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐγκαταλείψεώς των σοβαρωτάτας ζημίας καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν ἐλιθεύοντο ἐξ αὐτοῦ διὰ τὴν οἰκοδομίαν τῶν παρακειμένων οἰκιῶν. Ὁ προμαχὼν ὑπέστη ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς εἰς τὰς στοάς του, ἐκ τῶν ὁποίων πλῆθος κόσμου ἀφῄρει τοὺς λίθους των διὰ νὰ κατασκευάζῃ μυλοπέτρας καταλλήλους διὰ τὸ ἄλεσμα τῶν σιτηρῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς γερμανικῆς κατοχῆς. Ὁ προμαχὼν οὗτος καὶ μέχρι σήμερον εἶναι χῶρος ἀπορρίψεως τῶν σκουπιδιῶν, τῶν ἀχρήστων ὑλικῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας, πραγματικὴ σούδα διὰ τὴν γύρω περιοχὴν καὶ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Κάστρου. Ἐδημιουργήθη δὲ ἐπ' αὐτοῦ καὶ πλησίον τοῦ παρακειμένου ἐπιθαλασσίου τείχους μέγα ρῆγμα, εἰς δύο δηλαδὴ σημεῖα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μέσῳ τοῦ Κάστρου τῶν βορεινῶν συνοικιῶν πρὸς τὴν πόλιν καὶ ἐκ τῆς πόλεως. Εὐτυχῶς τὸ τεῖχος καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σημεῖα ἀποκατεστάθη καὶ πάλιν διὰ παλαιῶν λίθων καὶ διὰ παχυτάτου τείχους ἐξωτερικοῦ, μέχρις 2.50 μέτρων πάχους, ἐκλείσθησαν τὰ ρήγματα καὶ κατέστη ἀδύνατος ἡ δι' αὐτοῦ διέλευσις, ἀφοῦ πρῶτον ἀπεμακρύνθησαν τὰ χώματα καὶ λοιπὰ ὑλικὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ προμαχῶνος, τοῦ ἐπιθαλασσίου τείχους καὶ τῆς τάφρου. Κατὰ τὰς ἀποχωματώσεις ἀπεχώσθησαν ἐκ τῆς τάφρου πλησίον τῆς θαλάσσης καὶ τέσσαρα πυροβόλα.

Καὶ τὸ μὲν τεῖχος ἀνεστηλώθη μέχρι τῶν κρασπέδων τῶν ἐπάλξεων. Αἱ ἐπιφάνειαί του καὶ αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ προμαχῶνος χρήζουν ἰδιαιτέρας μερίμνης, ἵνα σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκατασταθοῦν πλήρως. Μετὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ προμαχῶνος ἀπεκαλύφθησαν αἱ πυλίδες, τεθαμμέναι ἄλλοτε ὑπὸ τοὺς ὄγκους τῶν μπάζων. Αἱ στοαὶ καὶ οἱ φωταγωγοὶ ὅλων σχεδὸν τῶν πυλίδων ἐξεκενώθησαν τῶν γεμισμάτων των. Αἱ στοαὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ περιμετρικὸν διάδρομον, οἱ δὲ φωταγωγοὶ ἀπολήγουν εἰς ἀναφωτίδα, διὰ τῆς ὁποίας τὸ φῶς ἐβοήθει τοὺς φρουροῦντας τὰς πυλίδας, πρὸ τοῦ δαπέδου τῶν ὁποίων εἶχε τοποθετηθῆ ἀνὰ ἓν πυροβόλον. Κάτω τῶν πυλίδων τούτων ἀνευρέθησαν τὰ τέσσαρα πυροβόλα πρὸς προστασίαν τῶν ἀμυνομένων εἰς τὸ Κάστρον ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀνακατεσκευάσαμεν τέσσαρας ἀναφωτίδας, τῶν ὁποίων οἱ φωταγωγοὶ διετηροῦντο εἰς κάπως καλὴν κατάστασιν καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ στηριχθοῦν ἐπ' αὐτῶν αἱ ἀναφωτίδες. Ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ ἀποκατασταθῇ πρῶτον τὸ σηράγγιον τὸ προβάλλον τὴν πυλίδα, νὰ στερεωθῇ ὁ φωταγωγὸς καὶ εἰς τὸ ὕψος του νὰ τεθῇ τελευταία ἡ ἀναφωτίς. Τελευταῖον δὲ νὰ τοποθετηθῇ καὶ ἡ πυλὶς τῆς ὁποίας αἱ παραστάδες, τὰ ἀνώφλια καὶ κατώφλια πρέπει νὰ γίνουν ἀπὸ φωκαϊκὸν λίθον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξεύρεσις εἶναι δύσκολος καὶ δαπανηρά. Ὁ ὡραιότατος οὗτος προμαχὼν τοῦ Ζήνωνος εἶναι κτισμένος ἐπὶ ἐρειπίων ἀρχαίου ἑλληνικοῦ φρουρίου, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς εἴς τινα σημεῖα διατάξεως τῶν ὀγκολίθων ἰσοδομικῶς. Τὸν προμαχῶνα τοῦτον πλησίον τοῦ ἐπιθαλασσίου τείχους καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ ὑψώσαμεν ἐπιτυχῶς διὰ νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν δίοδον δι' αὐτοῦ καὶ εἴς τινα σημεῖα παρά τινα πυλίδα συνεκρατήσαμεν τμῆμα του κινδυνεῦον νὰ καταπέσῃ.

Ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν παρακείμενον δυτικὸν προμαχῶνα ἐπενέβημεν ἐπιτυχῶς εἰς τὸ περικλεῖον αὐτὸν ἐντὸς τῆς τάφρου ἐπικλινὲς προστατευτικὸν περιτείχισμα. Εἰς πλεῖστα σημεῖα του εἶχον ἀφαιρεθῆ οἱ ἰσοδομικῶς κτισμένοι λίθοι, συστηματικῶς λεηλατηθέντες, ἐκ δὲ τῶν τυφεκιοθυρίδων εἶχον ἀφαιρεθῆ αἱ πλάκες σκοπεύσεως. Αἱ δύο σῳζόμεναι τυφεκιοθυρίδες ἔδωσαν καὶ τὸ μέτρον τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐλλειπουσῶν. Κατεβλήθη προσπάθεια καὶ ἐτοποθετήθησαν τρεῖς νέαι τυφεκιοθυρίδες, μιᾶς δὲ τετάρτης κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀπεκαλύφθη ἡ πλὰξ σκοπεύσεως εἰς τὴν θέσιν της καὶ ἀποκατεστάθη τὸ περὶ αὐτὴν προστατευτικὸν τεῖχος.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν ἀπέκτησε τὸ Κάστρον αἰσθητὴν προβολήν. Τώρα, αἱ ἐλπίδες διασώσεώς του ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ἐὰν συνεχισθῇ ἡ στερέωσίς του, ἡ Χίος θὰ ἀποκτήσῃ ἀξιόλογον μνημεῖον.

Ἐπὶ τοῦ μεμονωμένου πύργου ἐντὸς τοῦ Φρουρίου, τοῦ μεγάλου Κουλᾶ, εἶχον περιορισθῆ αἱ διαστάσεις τῶν μεγάλων αὐτοῦ παραθύρων παλαιότερον λόγῳ ἀσφαλείας. Τὰ κτισθέντα μικρότερα τοιχάρια διὰ τὴν σμίκρυνσιν τῶν παραθύ-

ρων μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου εἶχον μετακινηθῆ πρὸς τὰ ἔξω καὶ κατέστησαν ἐπικίνδυνα διὰ τοὺς κάτω τοῦ Πύργου βιοῦντας. Πρὸς ἀποφυγὴν εὐθυνῶν ἐπανεφέραμεν τὰ τοιχάρια εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν, διότι ἡ ἀφαίρεσίς των θὰ ἀπῄτει ἀνάληψιν μεγαλυτέρας προσπαθείας καὶ δαπάνης (συμπλήρωσιν παραστάδων, στερέωσιν παρακειμένων τοίχων κλπ.).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

α) Ἐκ τοῦ Κάστρου

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμείνει ἔσω τοῦ δυτικοῦ προμαχῶνος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων τῆς τοιχοποιΐας τοῦ παρ' αὐτὸν τείχους, ἀνευρέθησαν σῳζόμενα κατὰ τὰς βάσεις των πλῆθος πινακίων, τὰ ὁποῖα διαπιστώνουν πλέον καταφανῶς τὴν βυζαντινὴν προέλευσιν τοῦ φρουρίου τῆς Χίου.

Ἐπίσης ἀνευρέθησαν καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κιονόκρανα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ καὶ ἐπιγραφαί. Τμῆμα ἐπιγραφῆς ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἀναφερομένη εἰς πρεσβείαν καὶ συνθήκην τοῦ βασιλέως Λυσιμάχου διὰ τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Ἱπποδάμου. Ἐπίσης ἀκεραία λιθίνη στήλη ἐκ μαρμάρου Λατομίου στηθεῖσα πρὸ τοῦ Ἀγορανομίου ἀναγράφουσα ψήφισμα ἀφορῶν τοὺς ἐξεταστὰς καὶ καθήκοντα αὐτῶν. Κάτωθι τοῦ ψηφίσματος ὑπάρχει χαραγμένος στέφανος. Ἄλλη ἐπιγραφὴ ἀναγράφει γυμνασιάρχους καὶ ἄλλη γένη. Τέλος κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθη ἡ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀπολεσθεῖσα ἐκ τοῦ φρουρίου ἐπιγραφὴ ἡ ἀναγράφουσα ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ καταλόγου νεῶν (Ἰλ. Β) καὶ τμῆμα μιᾶς ἀκόμη ἐπιγραφῆς περιλαμβανούσης γένη.

β) Ἐκ τῆς πόλεως

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἐκβαθύνσεως τοῦ λιμένος εἰς τὴν βορείαν προβλῆτα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων λίθων, δι' ὧν εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἡ προβλὴς πρὸς προστασίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν κυμάτων, ἀνεσύρθησαν ὑπὸ τῆς βαθυκόρου μέγα κορινθιακὸν κιονόκρανον, βάσεις κιόνων, τμήματα φιαλῶν, πλῆθος ὀστράκων καὶ λύχνων, ὡς καὶ εἰδώλιον τοῦ θεοῦ Διονύσου ἐκ μέλανος πηλοῦ.

γ) Ἐκ Ριζαρίου

Τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον, ἐργάται ἀνασκάπτοντες χῶρον παρὰ τὸ Ριζάρι, ἀπεκάλυψαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ μεγάλον ἀποθέτην ἀρχαίων ὀστράκων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μεταξὺ ἄλλων ἀνευρέθη συστὰς εἰδωλίων λατρευτικῶν, πτερωτῶν ἐρώτων, εἰδώλιον ἀθλητοῦ, μικραὶ πλαγγόνες, τὰ πάντα ἀτυχῶς καταστραφέντα ἐκ τῆς κακομεταχειρίσεως τῆς ὁποίας ἔτυχον κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν.

δ) Ἄνω Μεζάρια

Εἰς τὰ Ἄνω Μεζάρια κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων ἀνευρέθη κατεστραμμένον μετάλλινον σκεῦος περιέχον νομίσματα τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων. Οἱ εὑρόντες ἀπέφυγον νὰ δηλώσουν τοῦτο καὶ μετὰ δυσκολίας συνεκεντρώσαμεν δώδεκα δίδραχμα καὶ δύο τετράδραχμα. Τὰ δίδραχμα καὶ τὰ τετράδραχμα φέρουν τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος, ἓν δίδραχμον τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος καὶ ἕνα δίδραχμον τὴν εἰκόνα Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου.

Μία σειρὰ πηλίνων ὑποδοχῶν χύτρας, ὅταν ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ πυραύνου, συνελέγη ἀπὸ τοὺς ἀποθέτας τῆς πόλεως. Αἱ ὑποδοχαὶ αὐταὶ φυόμεναι ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς φορητῆς ἑστίας ἢ τοῦ πυραύνου, τρεῖς κυρίως, φέρουν ἔσω πρὸς τὴν ἀναμμένην πυρὰν ἀναγλύφους μορφὰς Πανός. Ὅμοιον πύραυνον ἡλιεύθη ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ σῴζεται ἀκέραιον.

Πλῆθος ἐνσφραγίστων λαβῶν ἀμφορέων, λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀγνύθων μετὰ σφραγισμάτων, ὀστράκων ἀττικῶν, μεγαρικῶν καὶ χιακῶν ἐπλούτισαν τὰς συλλογὰς τοῦ Μουσείου Χίου.

ΑΝΤ. Π. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

*

SAMOS

Auch im Jahre 1964 waren die Hauptziele der Grabung im Heraion historisch-topographisher Art. Mauerzüge, die nördlich des "Rhoikos-Altars" im Planquadrat N 9 zum Vorschein gekommen waren, hatten E. Buschor und H. Schleif vor 35 Jahren zu einem Gebäude im Propylon-Typus rekonstruiert (AM 55 (1939) 41 f. Abb. 18). Der Erhaltungszustand ermöglichte eine solche Rekonstruktion durchaus. Jetzt konnte H. Walter bei seinen Forschungen im Altargebiet beweisen, dass dennoch die Rekonstruktion falsch war. Die Heilige Strabe verlief nicht in Richtung auf das sog. Propylon, ja es führte überhaupt kein Weg durch das Gebäude ; es lag vielmehr im Zwischenraum zwischen den beiden Bauteilen ein früher Brunnen, hierdurch wird die Existenz eines repräsentativen Durchgangs ausgeschlossen. Der jetzt gewonnene Befund lässt die fraglichen Mauerzüge eher als Überreste zweier kleinerer Gebäude verstehen, die parallel neben einander liegen.

Wenn auch in diesem Gebiet die Chronologie der Schichten und des genannten Brunnens durch einzelne Fundstücke gesichert werden und wenn auch die nördlich vorüberführende Heilige Strasse in ihrer jeweils verschiedenen Fassung vom 7. bis zum 3. Jahrhundert datiert werden konnte : ansehnlichere Fundstücke blieben hier dem Ausgräber fast ganz versagt. Viel gröber war sein Glück bei der Erforschung anderer Wege, die vom Altarplatz ausgehen. Vor allem südlich des "Rhoikos-Altars", sowie nördlich und westlich der grossen Schiffsbasis (T a f. 630) in den Planquadraten M/N 12 wurden hervorragende Kleinfunde gemacht. Die Schiffsbasis selbst, die aus neun verschieden langen, sehr sorgfältig gemauerten parallelen Mauerbänken besteht, konnte chronologisch durch Schicht-beobachtungen innerhalb des letzten Drittels des 7. Jahrhunderts genauer fixiert werden. Wie immer hat der Import an den Funden aus dem Altargebiet starken Anteil. Hierher gehört die Scherbe einer protokorinthischen Kanne, die mit einem Tier - und einem Prozessionsfries, mit Schuppen und breitem Flechtband verziert ist (T a f. 631 a), zwei kyprische Terrakottaköpfe (T a f. 631 b - c) und ein Nilpferd aus sehr transparentem Marmor. Leider wissen wir nicht, worauf die monumentale bronzene Weihinschrift ursprünglich aufgenagelt war, von der einige Buchstaben schon vor Jahren gefunden wurden und von der diesmal im Altargebiet ein grosses Bruchstück (T a f. 632 a) herauskam. Der Hauptgewinn, den die Grabung in diesem Gebiet erbrachte, ist die Festlegung der Wege, die zum Altarplatz führen, ihrer Begrenzungen durch Basen für Anatheme und ihrer Chronologie.

Im Norden des Heiligtums ist seit langem die gerade Mauer in den Planquadraten D 8, EF 7 und GH 6 als Grenze des Temenos erkannt. E. Buschor hatte 1934 und 1936 in L 6 einen senkrecht zur Mauer verlaufenden Weg festgestellt und gefolgert, dass am Schnittpunkt von Weg und Mauer das "Nordtor" zu erwarten sei. Der Klärung dieser Frage widmete sich jetzt der Unterzeichnete. Da offenbar der Weg nicht so gradlinig verläuft wie die Mauer, wurde das Tor selbst noch nicht erreicht. Wohl aber eine kleine Platzanlage, die Basis der Statue eines Pankratiasten und Fundamentzüge, die möglicherweise schon mit dem Torkomplex in baulicher Verbindung stehen. Sie sind durch die Fundschichten, aus denen z. B. das Tellerfragment (T a f. 632 b) stammt, in die Rhoikoszeit datiert.

Westlich dieser Basis und jenseits des bereits von Buschor festgestellten Nord-Süd-Weges befand sich ein Haus, das nach Münzfunden, Mosaik - und Freskenresten etwa in das letzte Viertel des 1. Jahrhunderts n. Chr. zu datieren ist. Bisher sind sieben Räume freigelegt. Mindestens ein oberes Stockwerk war ursprünglich vorhanden. Die Fundamente der Mauern haben viel von früheren Bauanlagen an dieser Stelle zerstört. Doch konnte zwischen den Fundamenten die Ecke eines (wohl mittel-) helladischen Hauses festgestellt werden. Zu den kaiserzeitlichen Haus, dessen Fundamente bereits tönerne Leitungsröhren durchschnitten haben, gehören ein Brunnen und zwei Vorrats-Pithoi. Das ursprüngliche Fussbodenniveau betrug etwa 390 cm ü.d.M. Bauliche Veränderungen (Zumauern einer Türe, Höherlegung des Estrichbodens) lassen sich feststellen, die man in das 2. und 3. Jahrhundert datieren wird: die Zerstörung bei den Heruler-Einfällen der 60ger Jahre des 3. Jahrhunderts ist durch Münzfunde im Zerstörungsschutt gesichert.

Erst viel später ist an der gleichen Stelle ein neues, noch grösseres Gebäude entstanden, das z. T. die vorhandenen Fundamente wiederbe-

nutzt. Das stellenweise erhaltene Niveau liegt auf etwa 420 cm ü.d.M. ; unter diesem Niveau befindet sich hellenistische Keramik und Keramik des 4. Jahrhunderts n. Chr. (T a f. 632 c und 633 a - b). Dadurch ist der monumentale Neubau frühestens in die Jahrzehnte um 400 n. Chr. datiert. 12 Räume dieses Hauses sind bisher freigelegt. Aufgehendes Mauerwerk ist hier nicht mehr erhalten. Umso interessanter sind zwei grosse unterirdische Wasserreservoire. Wahrscheinlich gehören zum gleichen Haus die weiter östlich befindlichen Mauern, die AA 1937, 217/218 auf Abb. 12 am linken oberen Rande schraffiert gezeichnet sind. Falls diese Vermutung richtig ist, hätte das monumentale Gebäude frühbyzantinischer Zeit die oben erwähnte Nord-Süd-Strasse überbaut, bzw. keine Kunde mehr von ihrer Existenz gehabt. Ein weiterer Anhaltspunkt zur Datierung ist dadurch gegeben, dass in die Mauern neben kleineren Säulentrommeln und anderen Architekturspolien drei Fragmente der Marmorerneuerung des "Rhoikos-Altars" verbaut sind ; sie setzen also die Zerstörung dieses Altars voraus. Einige spätere Einbauten sind durch schwächere, ohne Mörtel verlegte Fundamente bezeugt.

Das Jahr 1964 bescherte aber auch den Ausgräbern zum ersten Mal seit 30 Jahren (vgl. AA 1937, 206, Abb. 1) grossplastische Marmorfragmente guter Qualität. Durch den Unterkörper eines anderthalb lebensgrossen Kuros konnten die beiden Schenkelstücke Buschor, Altsamische Standbilder Abb. 22 und 54, die Bruch an Bruch an das neugefundene Fragment anpassen, als zu ein und derselben Statue gehörig erwiesen werden. Ebenso aufregend ist der zweite Torso des Fundes : in der Formensprache klassischer Zeit, aus der wir bisher in Samos weder als Original noch als Kopie Nennenswertes besassen. Mehrere Stigt- und vier Dübellöcher beweisen eine Zurichtung oder Flickung, die wohl in der Kaiserzeit ausgeführ- ist. Die Torsen wurden in das Plastikmagazin am Ort der Grabung verbracht, wo die anpassenden Stücke aus altem Bestand von U. Janzen angefügt worden sind (T a f. 634 a). Die neugefundenen Architekturfragmente werden in dem Hof aufbewahrt, der unter Anleitung von H. Walter durch die Architekten A. Kubanek und G. Gruben errichtet war (T a f. 634 b).

ERNST HOMANN - WEDEKING

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΙΚΑΡΙΑ

Ἐκ τῶν ὀλίγων μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας κατεγράψαμεν εἰς τὴν Ἰκαρίαν, ἀναφέρομεν τέσσαρας, αἱ ὁποῖαι ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν: Αἱ τρεῖς ἀποτελοῦν ἓν σύνολον. Εἶναι ὁ **Σταυρός,** ἀπὸ τὴν κορυφὴν τέμπλου καὶ αἱ δύο γνωσταὶ ὡς «λυπηρὰ» εἰκόνες τῆς **Παναγίας** καὶ τοῦ **Ἰωάννου,** αἱ ὁποῖαι φυλάσσονται εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τοῦ Καραβοστάμου. Ἐκεῖ μετεφέρθησαν ἀπὸ τέμπλον τοῦ παλαιοτέρου ὁμωνύμου ναοῦ, ὅστις δὲν ὑπάρχει πλέον.

Ὁ Σταυρὸς ἔχει διαστάσεις 1.22 x 1.23 μ. καὶ δὲν ἔχει μεγάλας φθοράς. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ὁ Χριστός, Ἐσταυρωμένος, γυμνός, μὲ μόνον τὸ περίζωμα. Εἰς τὰ τρία ἄκρα τοῦ Σταυροῦ τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν. Ἐπάνω ὁ *ἀετὸς* τοῦ Ἰωάννου, ἀριστερὰ ὁ *ἄνθρωπος* τοῦ Ματθαίου καὶ δεξιὰ ὁ *λέων* τοῦ Μάρκου. Κάτω ἀπὸ τὸν ἀετὸν τοῦ Ἰωάννου, ἐντὸς φυλλώματος δένδρου, ἡ φωλεὰ ἑνὸς λευκοῦ πελεκάνου μὲ τὰ τρία μικρά του, ποὺ ἐστραμμένα πρὸς αὐτὸν περιμένουν νὰ ἀναζωογονηθοῦν ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς πληγωμένης πλευρᾶς του.

Ἡ σπανία αὐτὴ εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν εἰκονογραφίαν παράστασις συμβολίζει προφανῶς τὸ πάθος καὶ τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος *«ἐζώωσε τοὺς θανόντας παῖδας του»*. Πρόκειται περὶ συμβολισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπαντῶμεν εἰς τὴν δευτέραν στάσιν τῶν Ἐγκωμίων τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ψαλλομένων κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Ὁ ζωγράφος μας ἀπεικόνισε τὴν σκηνήν, ἀκριβῶς ὅπως τὴν εἶχεν ἐμπνευσθῆ καὶ ὁραματισθῆ ἀπὸ τὸ ἐγκώμιον: *«ὥσπερ πελεκὰν τετρωμένος τὴν πλευράν σου Λόγε, τοὺς θανόντας παῖδας ἐζώωσας ἐπιστάξας ζωτικοὺς αὐτοῖς κρουνούς»*.

Ἡ δευτέρα εἰκὼν εἶναι τοῦ Ἰωάννου (ἀπὸ τὰ λυπηρά). Ἔχει ξυλόγλυπτον τοξωτὸν πλαίσιον, στηριζόμενον ἐπὶ κονίσκων. Κάτω ἡ ἐπίσης ξυλόγλυπτος βάσις μὲ φύλλα καὶ κλάδους ἀμπέλου. Ὁ Ἰωάννης εἰκονίζεται ἀγένειος καὶ νέος. Εἶναι ὄρθιος καὶ ἐστραμμένος πρὸς τὰ δεξιά. Ἀνασηκώνει ἐλαφρὰ τὸ ἱμάτιόν του μὲ τὴν ἀριστεράν του χεῖρα καὶ φέρει τὴν δεξιὰν εἰς τὸ στῆθος.

Φορεῖ κυανοπράσινον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν μὲ λευκοκιτρίνους φωτεινὰς πτυχάς. Εἰς τὰ γυμνὰ μέρη τὸ πλάσιμον γίνεται μὲ ἐλαιοπράσινον προπλασμόν. Τὸ φωτεινὸν μέρος τῆς ἐπιδερμίδος εἶναι ὑπόλευκον μὲ ὀλίγας ψιμυθιάς, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν τοὺς ὀφθαλμούς, τὸν λαιμὸν καὶ τὸν πώγωνα.

Ἡ Παναγία στρέφεται πρὸς τὸν Ἐσταυρωμένον, ἀνεγείρει ἐλαφρῶς τὴν δεξιάν της χεῖρα, ἐνῷ τὴν ἀριστερὰν φέρει εἰς τὸ πρόσωπον μὲ ἀπόγνωσιν. Φορεῖ κυανοπράσινον χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν μαφόριον μὲ μελανὰς καὶ λευκὰς πτυχάς. Αἱ διαστάσεις τῆς εἰκόνος εἶναι 1 x 0,36 μ. καὶ εἶναι ἐλάχιστα ἐφθαρμένη. Τὸ πλάσιμον εἰς τὰ γυμνὰ μέρη γίνεται καὶ ἐδῶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην εἰκόνα. Τὰ ὀλίγα φῶτα, ὁ βαθύχρωμος προπλασμὸς καὶ ἡ αὐστηρὰ τεχνοτροπία ἐνθυμίζουν ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ. ἑνὸς ζωγράφου τῆς αὐστηρᾶς παραδόσεως.

Ἀπὸ τὰς λοιπὰς εἰκόνας τῆς νήσου ἀξίζει νὰ σημειωθῆ μία Βάπτισις, εὑρισκομένη εἰς τὸ Καθολικὸν τῆς μονῆς Λευκάδος, εἰς τὴν νότιον Ἰκαρίαν.

Ἔχει διαστάσεις 0,77 x 0,575 μ. Ὁ Χριστὸς μὲ περίζωμα ὄρθιος εἰς τὸν Ἰορδάνην, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Δεξιὰ ὁ Ἰωάννης καὶ ἀριστερὰ τρεῖς ἄγγελοι, ὁλόσωμοι, κλίνουν ἐλαφρῶς πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας ὕφασμα. Ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ ἡ προσωποποίησις τοῦ Ἰορδάνου. Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 18ον αἰ.

Ἐκτὸς τῶν εἰκόνων σημειώνομεν καὶ δύο ὡραιότατα ξυλόγλυπτα μεταβυζαντινὰ τέμπλα, τὰ ὁποῖα ἡ τοπικὴ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι ἔγιναν εἰς τὴν Χίον. Καὶ τὰ δύο εἶναι ἄριστα ἐπεξειργασμένα καὶ παρὰ τὰς φθορὰς των διατηροῦν τὴν λάμψιν των καὶ ἐντυπωσιάζουν.

Τὸ ἓν εὑρίσκεται εἰς τοὺς Ἁγίους Πάντας τοῦ Καραβοστάμου, εἰς τὴν βόρειον Ἰκαρίαν (Πίν. 635 α)[1]. Παρουσιάζει διαφορὰς ἀπὸ τὰ γνωστὰ μεταβυζαντινὰ τέμπλα. Δὲν εἰκονίζονται σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου καὶ ἔχει τελείως διαφορετικὴν διάταξιν τῶν ζωνῶν. Ὑπάρχουν τὰ κάτω θωράκια τοῦ τέμπλου, διαχωριζόμενα διὰ ξυλογλύπτων κιονίσκων, ὡς καὶ ἡ βασικὴ ζώνη τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου. Καὶ ἐδῶ οἱ κιονίσκοι καταλήγουν εἰς μικρὰ φυλλοφόρα κιονόκρανα. Διαμορφώνεται ἐν συνεχείᾳ ὁ κανονικὸς θριγκὸς μὲ ἀλλεπαλλήλους παραλλήλους ζώνας, καταφόρτους ἀπὸ διάκοσμον. Σταγόνες συνεχεῖς, κυμάτιον, σταγόνες καὶ παῦλαι ἀποτελοῦν τὴν διακόσμησιν τῆς πρώτης ζώνης. Ἡ ἑπομένη φέρει φυτικὸν διάκοσμον μὲ κλάδους καὶ βότρυς ἀμ-

1. Αἱ δημοσιευόμεναι ἐκ τῆς Ἰκαρίας φωτογραφίαι παρεχωρήθησαν ἀπὸ τὸν κ. Φ. Ἠλιόπουλον, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστοῦμεν.

πέλου, ἀκολουθοῦν δὲ πάλιν σταγόνες, ὀδόντες καὶ κυμάτια. Τέλος μικροὶ φυλλοφόροι κιλλίβαντες ὑποβαστάζουν τὴν τελευταίαν ζώνην, ἡ ὁποία πλὴν τῶν ὀδόντων φέρει καὶ σειρὰν λοξοτμήτων ἀκανθοφύλλων. Αἱ ζῶναι συνεχίζονται καὶ ἐπὶ τῶν μεγάλων γεισιπόδων τοῦ τέμπλου, τῶν στηριζομένων εἰς τὰ κιονόκρανα τῶν διαχωριστικῶν κιονίσκων.

Εἰς τὴν μεσαίαν πύλην τοξωτὸν δαντελωτὸν ὑπέρθυρον μὲ ταινίαν, ἐκ φύλλων δάφνης, σχηματίζουσαν τόξον καὶ ἐντὸς καμπυλοπλεύρων τριγώνων, κλάδοι μὲ ἄνθη καὶ καρπούς. Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ.

Παρόμοιον τέμπλον, τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις συσχετίζει ἐπίσης μὲ τεχνίτας τῆς Χίου, εὑρίσκεται εἰς τὸ Κυπαρίσσι τοῦ Εὐδήλου, εἰς τὴν βόρειον Ἰκαρίαν (Πίν. 635 β). Καὶ εἰς αὐτὸ σχηματίζεται θριγκὸς ἐξ ἀλλεπαλλήλων ζωνῶν μὲ φυτικὰ ἢ γεωμετρικὰ κοσμήματα, παρόμοια μὲ τοῦ προηγουμένου τέμπλου. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τέμπλου ὑψώνεται σταυρὸς μὲ τὸν Χριστὸν Ἐσταυρωμένον καὶ εἰς τὰ ἄκρα τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστὰς ἐν προτομῇ.

Λείπει ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ σταυροῦ, ἥτις φαίνεται ὅτι ἔχει ἀφαιρεθῆ προσφάτως. Ἓν μέγα μετάλλιον Εὐαγγελιστοῦ, κρατούμενον ὑπὸ δύο ὁλοσώμων ἀγγέλων, εὑρίσκεται ἔμπροσθεν τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο δράκοντες καὶ ἀπὸ τὰ λυπηρὰ μόνον ἡ μία εἰκών. Ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον, ἔχουν μετακινηθῆ καὶ ἐδῶ μέλη τοῦ τέμπλου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ τέμπλου ζῶναι δὲν εἶναι συνεχεῖς. Ἑκάστη ζώνη ἀποτελεῖται ἐκ δύο σανίδων μὲ διαφορετικὴν ξυλόγλυπτον διακόσμησιν. Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς καταγραφῆς τῶν εἰκόνων καὶ κειμηλίων τῆς νήσου ἐπεσκέφθημεν ὡρισμένους τοιχογραφημένους ναούς, οἱ ὁποῖοι ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν καὶ νὰ μελετηθοῦν. Περιορίζομαι εἰς σύντομον περιγραφὴν τῶν τοιχογραφιῶν των.

Ἐκ τῶν ναῶν ἀναφέρω τὸ **Καθολικὸν τῆς Ὁσίας Θεοκτίστης** τῆς Λεσβίας. Εὑρίσκεται εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς νήσου, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμίσειας ὥρας ἀπὸ τὴν Πέρα Μεριά. Ἡ ἐκκλησία εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς καὶ ἔχει τομὴν ὑπερυψωμένου τόξου.

Εἶναι κατάγραφος ἀπὸ τοιχογραφίας τοῦ 17ου αἰ., ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, τῆς εὑρισκομένης εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου. Διετηρήσαμεν τὴν ὀρθογραφίαν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τὴν μετεγράψαμεν ὡς ἑξῆς:

Ἐτεληόθη ἡ παρούσα ζωγραφιὰ διὰ κόπου/ κ(αὶ) ἐξόδου κτιτόρου τοῦ πανοσηοτάτου ἐν ἱε/-ρομονάχοις κ(αὶ) πν(ευμ)ατικὴς π(ατ)ράσην. Κ(;)ω Κυρ παπὰ Γερασίμου κ(αὶ) ἡ μήτηρ, αὐτοῦ Μαρία πρεσβυτέρα / καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Μελέτιος / ἱερομόναχος / διὰ χειρὸς δὲ κἀμοῦ / τοῦ ταπηνοῦ κ(αὶ) ἀναξίου δού/λου Χατζιπαντελὶ/ Ἀναγνόστου ἐκ Χίου / ἐκ κόμης / Νεοχορίου / τὸ ἐπίκλην. . . . . .1688 Μηνὶ / ὀκτοβρίου β.

Ἐπὶ τοῦ νοτίου ἐπίσης τοίχου προσωπογραφία τοῦ κτήτορος καὶ ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μελετίου/ἱερομονάχου / κ(αὶ) κτήτωρος τῆς ἁγίας / μονῆς ταύτης.*

Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου γυναικεία μορφὴ καὶ ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μαρίας Πρεσβυτέρας.* Δεξιώτερον: *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Γερασίμου ἱερομονάχου κ(αὶ) τῆς Μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας Πρεσβυτέρας κτητόρων. . . . .*

Ἡ εἰκονογράφησις ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου χωρίζεται εἰς ζώνας. Ἀπὸ Δ. πρὸς Α. ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου ἡ πρώτη ζώνη ἀρχίζει μὲ τέσσαρας ἁγίας γυναικείας μορφὰς ὀρθίας καὶ ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον (Κυριακή, Ἀναστασία, Μαρῖνα, Παρασκευή). Κρατοῦν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα σταυρὸν καὶ φέρουν τὴν ἀριστερὰν πρὸ τοῦ στήθους μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν αὐτὴν ζώνην, ἀνατολικώτερον, ὁ Ἅγιος Εὐστάθιος ἔφιππος ἔρχεται ἐκ δεξιῶν καὶ κρατεῖ ἀκόντιον. Ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἄλλος ἅγιος ἔφιππος καὶ τέλος πρὸς τὸ ἱερόν, εἷς ὡραῖος πελώριος Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος φθάνει τὸ ὕψος καὶ τῆς δευτέρας ζώνης.

Ἡ δευτέρα ζώνη ἀρχίζει μὲ τρεῖς γηραιὰς μορφάς. Ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ Ἅγιοι κατ' ἐνώπιον: Ἰσίδωρος μὲ βραχὺν στρατιωτικὸν χιτῶνα, θώρακα καὶ χλαμύδα. Πολύκαρπος μὲ φαιλόνιον, ὠμοφόριον, ἐπιτραχήλιον. Ἅγιος Προκόπιος, ἀγένειος, μὲ βραχὺν χιτῶνα, θώρακα καὶ χλαμύδα. Ἅγιος Εὐθύμιος. Προφήτης Ζαχαρίας, Προφήτης Ἠλίας. Εἰς τὴν τρίτην ζώνην εἰκονίζονται σκηναὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἀρχίζουν μὲ τὴν Σταύρωσιν: ὁ Χριστὸς μεταξὺ δύο ληστῶν, ἀριστερὰ κάτω ἡ Παναγία, δύο μυροφόροι καὶ στρατιώτης μὲ λόγχην. Δεξιὰ ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ ἑκατόνταρχος. Ἀκολουθοῦν ἡ Βάπτισις καὶ ἡ Γέννησις.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἡ εἰκονογράφησις ἀρχίζει μὲ τὰς Ἁγίας Βαρβάραν, Εἰρήνην, Αἰκατερίνην. Ἀκολουθεῖ ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ὁ ὁποῖος φθάνει εἰς τὸ ὕψος καὶ τῆς δευτέρας ζώνης καὶ τέλος ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὡραῖος, πελώριος, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ τοῦ νοτίου τοίχου.

Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην οἱ Ἅγιοι Σάββας, Ἀντώνιος, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, ὁ Ἐπιτάφιος θρῆνος, ὁ προφήτης Δαυίδ, ἡ Κάθοδος εἰς τὸν Ἅδην καὶ τέλος ὁ Λίθος.

Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ἡ Πλατυτέρα, εἰς τὴν καμάραν ἀριστερὰ ἐπάνω ἡ Ἀνάληψις καὶ κάτω οἱ Ἅγιοι Παντελεήμων, Ἑρμόλαος καὶ Σπυρίδων. Δεξιὰ ἐπάνω ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ κάτω οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι, Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός.

Εἰς τὸ βόρειον ἐπίσης μέρος τῆς Ἰκαρίας, εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου Κοσσίκια σῴζεται ὁ μεταβυζαντινὸς **ναὸς τοῦ Ζωοδότου**.

Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ τρία ἐνισχυτικὰ τόξα, κατάγραφος. Καὶ ἐδῶ ἡ ζωγραφική, ὅπως καὶ εἰς τὸν προηγούμενον ναόν, εἶναι χωρισμένη εἰς ζώνας :

Εἰς ὅλον τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία (Πίν. 636 α - β). Μὲ μίαν σκηνὴν κολάσεως ἀρχίζει ἡ πρώτη ζώνη τοῦ βορείου τοίχου, ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ. Τρεῖς γυναικεῖαι μορφαὶ καὶ μία ἀνδρική, περιεζωσμέναι ἀπὸ ὄφεις : μοιχός, ὠτακούστρια, βλάσφημος καὶ ἡ ἀποστρέφουσα τὰ νήπια. Ἀνατολικώτερον αἱ Ἅγιαι Μαρῖνα καὶ Ματρώνα ἡ ἐν Χίῳ, οἱ Ἅγιοι Ἀνδρέας, Ἰωάννης ὁ Θεολόγος καὶ Γαβριήλ.

Ἡ δευτέρα ζώνη ἀρχίζει μὲ τὸν « ἀρχιληστὴν » (Πίν. 637 α). Ὁ ληστὴς μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα, γυμνός, μὲ μόνον τὸ περίζωμα, περιμένει νὰ κριθοῦν αἱ πράξεις του. Ἐξ ἡμικυκλίου φαίνεται ἡ « Χεὶρ Κ(υρίο)υ » ἡ ὁποία κρατεῖ ζυγόν. Ἐπιγραφή : *« ἐλλέχωντε πράξεις »*. Ἀριστερὰ τρεῖς ἄγγελοι καὶ δεξιὰ δαίμονες. Ἕνας ἄγγελος κρατεῖ ζεῦγος περιστερῶν καὶ τὸ ἀποθέτει εἰς τὸν ἕνα δίσκον τοῦ ζυγοῦ, ὁ ὁποῖος βαρύνει πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, παρ' ὅ,τι εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν οἱ δαίμονες ἀγωνίζονται διὰ νὰ κερδίσουν τὸν ληστὴν (δύο ἐξ αὐτῶν κάθονται εἰς τὸν ἄλλον δίσκον τοῦ ζυγοῦ). Ἀνατολικώτερον οἱ Ἅγιοι Παντελεήμων, Εὐθύμιος, Σάββας, Ἀντώνιος, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην ὁ Προφήτης Δανιήλ, ἡ Μεταμόρφωσις, ὁ Ζαχαρίας, ὁ Ἡσαΐας, Βάπτισις, ὁ Μωϋσῆς, ἡ Ὑπαπαντή, ὁ Ἱερεμίας, ὁ Ἰωνᾶς, στηθάρια ἁγίων.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ὁ Χριστὸς Ζωοδότης, εἰς τὴν κόγχην τῆς προθέσεως ὁ Νυμφίος.

Εἰς τὸν κατακόρυφον ἀνατολικὸν τοῖχον (τύμπανον) τοῦ ἱεροῦ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι, καθήμενοι. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ, Γέννησις καὶ στηθάρια ἁγίων, εἰς συνέχειαν μὲ τὰ στηθάρια ἁγίων τοῦ κυρίως ναοῦ. Εἰς τὸν βόρειον, Ἀνάληψις ἄνω (Πίν. 637 β) καὶ κάτω ὁ Ἅγιος Πέτρος Ἀλεξανδρείας.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ζωοδότου, παρ' ὅ,τι ἔχουν ἀρκετὰ λαϊκὰ στοιχεῖα, διατηροῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφάς, αἱ ὁποῖαι μένουν πισταὶ εἰς τὴν σοβαρὰν παράδοσιν τῆς Κρητικῆς τέχνης. Παράδειγμα ἀποτελοῦν αἱ ὡραῖαι μορφαὶ τῶν Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου (Πίν. 637 γ).

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντιμετωπίζῃ ἡ Ὑπηρεσία ἐν Νάξῳ, εἶναι ἡ περιστολὴ τῶν καταστροφῶν τῆς ἀρχαιοκαπηλίας, ἥτις εὐνοεῖται ἐκ τῆς κατὰ τὸν συρμὸν τῶν τελευταίων χρόνων μεγάλης ζητήσεως πρωτοκυκλαδικῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐκ τῆς εὐκολίας ἀνασκαφῆς τῶν προϊστορικῶν τάφων εὑρισκομένων εἰς μικρὸν βάθος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, ὥστε νὰ ἀποκαλύπτωνται μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς γεωργικῆς καλλιεργείας. Ἄλλωστε εἰς τὴν νῆσον ὑπάρχει παλαιὰ παράδοσις τυμβωρυχίας.[1]

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1961 ἤρχισαν νὰ ἐνεργοῦνται προληπτικαὶ ἀνασκαφαὶ ἀνὰ τὴν ὕπαιθρον τῆς νήσου, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἶχε διακοπῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλ. Στεφάνου. Δυστυχῶς ἡ ἔλλειψις ἐπαρκοῦς ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἡ κατὰ τὰ πρῶτα στάδια περιωρισμένη τοπογραφικὴ γνῶσις τῆς ὑπαίθρου δὲν ἐπέτρεψαν, ὥστε αἱ ἀνασκαφαὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν εἰς μεγάλην κλίμακα, ὅπως ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη. Σημαντικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν διάσωσιν ἀρχαίων εὑρισκομένων εἰς τὰς χεῖρας τῶν χωρικῶν ἤσκησε καὶ ἡ ἵδρυσις Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς ἐν Ἀπειράνθῳ, ἥτις διήγειρε τὴν τοπικὴν φιλοτιμίαν καὶ εἰς βραχὺ χρονικὸν διάστημα περιέλαβε μέγαν ἀριθμὸν ἐν πολλοῖς ἀξιολόγων ἀντικειμένων. Μεταξὺ τούτων τὸ σημαντικώτερον ἀπόκτημα ἦσαν αἱ πλάκες μετ' ἐπικρούστων παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε κεφάλαιον τῆς πρωτοκυκλαδικῆς εἰκονογραφίας.[2] Εἰς τὴν ὅλην προσπάθειαν τῆς Ἐφορείας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεκτίμητον συμβολὴν προσέφερεν ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἀκαταπόνητος ἐρευνητικὴ δραστηριότης τοῦ συνταξιούχου καθηγητοῦ κ. Μ. Μπαρδάνη.

Ἡ κυριωτέρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐνεργήθη εἰς τὴν παρὰ τὸ χωρίον Τσικαλαριὸ τῆς Τραγαίας ἐκτεταμένην νεκρόπολιν ὑστερογεωμετρικῶν καὶ πρωΐμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἐπίσης παρὰ τὸ χωρίον Μέλανες ἀνεσκάφη εἰς ἀγροτικὸς συνοικισμὸς κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ ἤρχισαν δοκιμαστικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς νήσου, πρὸς Ν. τοῦ ὅρμου τῆς Μουτσούνας. Εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην τὰ πρωτοκυκλαδικὰ νεκροταφεῖα ἢ μεμονωμέναι συστάδες τάφων ἀπαντοῦν πυκνὰ εἴτε κατὰ τὴν ἀκτὴν εἴτε εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ σημαντικώτερον νεκροταφεῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν παρὰ τὴν θάλασσαν μικρὰν πεδιάδα τῆς Μάκρης. Πλὴν τῶν ἑξήκοντα τάφων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνασκαφῆ παρὰ τοῦ Κλ. Στεφάνου,[3] τρεῖς περίπου δεκάδες ἐσυλήθησαν πρὸ διετίας παρ' ἀρχαιοκαπήλων. Εἰς τὴν περιοχὴν Λυγαρίδια νοτιώτερον, εἰς θέσιν «Στενό», ἡ ἐμφύτευσις ἐλαιῶνος κατὰ τὰ προπολεμικὰ ἔτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴν ἀρκετῶν δεκάδων τάφων, καθὼς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν πλακῶν, αἵτινες ἔχουν χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν κατασκευὴν μανδροτοίχων. Ἄλλοι δεκαπέντε περίπου τάφοι ἔχουν συληθῆ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μουτσούνας, ἐπὶ τῆς κλιτύος, ἥτις κεῖται πρὸς Δ. τῆς θέσεως, ἔνθα εἶχεν ἐνεργηθῆ ἡ παλαιὰ ἀνασκαφὴ τοῦ Κλ. Στεφάνου. Εἰς ἐπιχειρηθεῖσαν μικρὰν ἔρευναν εὑρέθη ὅτι ὑπελείπετο εἰς μόνον ἀσύλητος τάφος. Εἶχε σχῆμα σχεδὸν ὀρθογώνιον μήκ. 0,72 καὶ πλάτ. 0,50 μ. — τὸ βάθος ἦτο μικρόν, μόλις 0,30 μ. Τὰ τοιχώματα ἀπετέλουν, ὡς συνήθως, πλάκες ἐκ σχιστολίθου καὶ δι' ὁμοίας πλακὸς ἦτο ἐστρωμένον καὶ τὸ δάπεδον (Πίν. 638 δ). Τὰ ὀλίγα σῳζόμενα λείψανα ὀστῶν ἐδείκνυον ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ εἰς τὴν τυπικὴν διὰ τὴν ἐποχὴν στάσιν ὀκλάζοντος. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν μόνον δύο θαλάσσια κογχύλια καὶ μία λεπὶς ὀψιανοῦ. Εἰς τὴν μικρὰν ἐπίπεδον ἔκτασιν ὑπεράνω τῶν τάφων διεπιστώθησαν λείψανα μικρᾶς προϊστορικῆς ἐγκαταστάσεως, ἀλλ' ἡ καταστροφὴ ἐκ τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς ἐξαγωγῆς λίθων δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀφήσει πολλὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν των. Εἰς τὸν χῶρον περισυνελέγη μία χαλκῆ σμίλη.

Λυγαρίδια

Δύο χλμ. περίπου πρὸς Ν. τῆς Μουτσούνας εἰς τὰ πρανῆ τῆς ὄχθης τοῦ διαρρέοντος τὴν περιοχὴν χειμάρρου εἶχε πρὸ δεκαετίας ἀποκαλυφθῆ καὶ συληθῆ εἰς ἰδιόρρυθμος μυκηναϊκὸς τάφος. Ἐκ τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὑρέθη περιέχων, διεσώθη, διότι τὰ ἄλλα ἐθραύσθησαν παρὰ τῶν χωρικῶν, ἓν θήλαστρον, τὸ ὁποῖον τελικῶς εἰσήχθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆς Ἀπειράνθου. Ἡ ἐπιφάνεια φέρει κόσμησιν ἐκ καστανοῦ γανώματος ταινιῶν καὶ χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ ἐποχήν. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἐπέ-

1. ΠΑΕ 1903/4, σ. 53.

2. Δημοσιεύονται παρὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χ. Ντούμα εἰς τὸ ΑΔ 20 (1965) Μέρος Α', σ. 41 - 64.

3. ΠΑΕ 1906, σ. 86.

τρεψε νὰ ἐξακριβωθοῦν αἱ λεπτομέρειαι τῆς μορφῆς τοῦ τάφου (Πίν. 640 β). Ἦτο ὀρθογωνίου σχήματος καὶ εἶχε μῆκ. 2.11 καὶ πλάτος 0,99 μ. Τὰ τοιχώματα ἦσαν κτιστὰ διὰ πλακοειδῶν λίθων (εἰς τὴν μίαν πλευρὰν σῴζονται εἰς ὕψ. 0,56 μ.) καὶ ἐσχημάτιζον ἄνω κατ' ἐκφορικὸν τρόπον καμάραν, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος δὲν πρέπει νὰ ὑπερέβαινε τὰ 1.35 μ. Ἡ εἴσοδος ἐκλείετο διὰ μεγάλης πλακός. Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου, εἰς ἔκτασιν 1,75 μ., ὑπῆρχε στρῶμα λευκοκιτρίνου χώματος πλῆρες ὀστράκων ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων, ποικίλων σχημάτων, ἅτινα προήρχοντο προφανῶς ἐξ ἀπορρίψεων.

Ὁ μυκηναϊκὸς συνοικισμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ τάφος, εὑρίσκεται εἰς τὴν ὁμαλὴν ἔκτασιν ὑπεράνω τοῦ χειμάρρου, ἥτις εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς ἐντοπίους ὑπὸ τὸ ὄνομα « Καρβουνόλακκοι ». Εἰς τριήμερον δοκιμαστικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν δύο δωμάτια παραπλεύρως ἀλλήλων κείμενα, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν τμῆμα μεγαλυτέρας οἰκίας (Πίν. 639 α). Ἀμφότερα εἶναι προσιτὰ ἐκ Ν. Μῆκος ἔχουν κατὰ τὴν μεσοτοιχίαν 4.60 μ. καὶ πλάτος τὸ μὲν ἀνατολικὸν 1.44 - 1.86 μ., τὸ δὲ δυτικὸν 1.39 - 2.38 μ. Τὸ πάχος τῶν τοίχων κυμαίνεται ἀπὸ 0,45 - 0,64 μ. Κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ πρώτου δωματίου διήκει κτιστὸν διὰ λίθων πεζούλιον, πλάτους 0,88 - 1.30 μ. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ δευτέρου δωματίου ὑπάρχει ἑστία κειμένη εἰς ἀνυψωμένον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον σχηματίζουν μικραὶ πλάκες καθέτως τοποθετημέναι πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων (Πίν. 639 β). Δύο ἄλλαι πλάκες ἀποτελοῦν τὴν στρῶσιν τοῦ πρὸς τὸν μεσότοιχον δεξιοῦ τμήματος. Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ δωματίου σῴζεται τὸ κατώφλιον, μεγάλη πλὰξ μήκ. 1.34 καὶ πλάτ. 0,40 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ δωματίου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης μικρὸς παιδικὸς τάφος. Διαστάσεις εἶχε 0,87 πρὸς 0,52 μ. καὶ βάθος 0,22 μ. Εἰς τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν, πρὸς τὴν ΒΔ. γωνίαν ἵστατο μία ὑψηλοτέρα τῶν ἄλλων πλάξ, ἥτις ὑπερεῖχε τοῦ τάφου κατὰ 0,15 μ. ἐν εἴδει μικροῦ σήματος (Πίν. 640 α).

Ἡ εὑρεθεῖσα εἰς τὸ κτήριον κεραμεικὴ ἀνάγεται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ ἐποχήν. Συνίσταται αὕτη εἰς ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων φέροντα κόσμησιν διὰ ταινιῶν κατὰ τὸν ρυθμὸν τοῦ «σιτοβολῶνος» καὶ εἰς τεμάχια ἁπλῶν ὑψιπόδων κυλίκων.

Κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχήν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν πυκνότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν διασπορὰν τῶν πρωτοκυκλαδικῶν συνοικισμῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς νήσου, ἡ ἀνάπτυξις ἑνὸς σημαντικοῦ κέντρου εἰς τὴν θέσιν τῆς πόλεως τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἴσως καὶ ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου φαίνεται ὅτι ἀπερρόφησαν τὴν ζωὴν τῆς ὑπαίθρου. Ἡ μόνη ἄλλη γνωστὴ μυκηναϊκὴ ἐγκατάστασις εἶναι ὁ συνοικισμὸς τῆς Ριζοκαστελιᾶς.[4] Διαπιστώνεται ἤδη ὅτι καὶ αἱ πεδιναὶ ἐκτάσεις τῆς ἀνατολικῆς παραλίας ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ὅρμον τῆς Μουτσούνας προσείλκυσαν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἑνὸς μικροῦ ἀγροτικοῦ συνοικισμοῦ.

Ἁγιασός

Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν τῆς Νάξου δύο πρωτοκυκλαδικὰ νεκροταφεῖα ἔχουν συληθῆ ὄχι πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς θέσιν Ροός, ὅπου εἶχε παλαιότερον ἐνεργήσει ἀνασκαφὰς ὁ Κλ. Στέφανος, καὶ Ἁγιασόν (Πίν. 641 α). Ἐνταῦθα μόνον εἰς τάφος διεσῴζετο ἀσύλητος, ἀλλ' οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχε (Πίν. 641 β). Ἦτο τοῦ συνήθους τραπεζοειδοῦς σχήματος καὶ εἶχε τὴν στενὴν πλευρὰν κτιστήν. Μῆκ. κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν 0,94, πλάτ. 0,53 καὶ βάθ. 0,57 μ. Τὸ δάπεδον ἦτο πλακόστρωτον καὶ ἄλλη πλὰξ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑπῆρχεν ἐν εἴδει προσκεφαλαίου. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εὑρίσκετο εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν.

ΔΗΛΟΣ

Αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Δήλου ἀπὸ ἐτῶν ἔχουν περιέλθει εἰς στασιμότητα διὰ τὴν συνεχιζομένην ἔλλειψιν ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν. Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐξηκολούθησαν μόνον αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ψηφιδωτῶν, ὅπου εἶχε χαλαρωθῆ ἡ συνοχὴ τῶν ψηφίδων πρὸς τὸ ὑπόστρωμα. Εἰς τὸ Μουσεῖον ἡ ἀνίδρυσις ἐπὶ βάθρων τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν γλυπτῶν πλησιάζει νὰ συμπληρωθῇ. Ὁ χῶρος, ὁ ὁποῖος διατίθεται διὰ τὴν ἔκθεσιν, εἶναι φυσικὰ ἀνεπαρκὴς καὶ ἡ τακτοποίησις ἔχει ἔν τινι μέτρῳ προσωρινὸν χαρακτῆρα. Τὰ γλυπτὰ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν τῆς βορείας πτέρυγος, ἥτις ἐκλείσθη διὰ τὸ κοινόν. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐκτεθοῦν αἱ τοιχογραφίαι καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ κεραμεικὴ καὶ μικροτεχνία, καθὼς καὶ τὰ ἀττικὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Ἡραίου. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκθέσεως δὲν ἔχει ποσοτικὴν μόνον σημασίαν, ἀλλὰ συνιστᾷ ἀπώλειαν τῆς ἰδιομορφίας τοῦ χαρακτῆρος του, κατέστη πλέον ἐπιτακτική.

4. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἔχουν περισυλλεγῆ καὶ ἀπὸ τὸ ὕψωμα Βίγλα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πολίχνης. Ἀλλὰ σημαντικὸς συνοικισμὸς δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε.

ΚΕΩΣ

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν δύο ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Καρθαίας, ἥτις ἐπραγματοποιήθη πρὸ διετίας παρὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χ. Ντούμα, αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ χώρου κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἀπέβλεπον κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν σῴζεται, τοῦ θεάτρου τῆς πόλεως. Τὸ θέατρον τῆς Καρθαίας ἔχει σημειωθῆ εἰς τὸν παλαιὸν χάρτην τοῦ Brönsted μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι δὲν φαίνεται νὰ εἶναι σημαντικόν, ἀλλ' ἔκτοτε οὔτε ἐμελετήθη οὔτε μνημονεύεται ἐξ αὐτοψίας. Τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ κοίλου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶχε καλυφθῆ διὰ μανδροτοίχων καὶ καταστῆ ἀθέατον. Κατὰ τὴν διάλυσιν τῶν μανδροτοίχων εὑρέθη νὰ ἔχῃ ὑποστῆ μεγάλην καταστροφήν, διότι κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν ἐντοπίων εἶχον ἐξαχθῆ παλαιότερον λίθοι ἐκ τῶν ἐδωλίων πρὸς στέγασιν τοῦ παρὰ τὴν θάλασσαν ναϋδρίου τῆς Παναγίας (Πίν. 638 α).

Τὰ ἐδώλια τοῦ κοίλου εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ μεγάλων πλακῶν (τὸ μῆκος των φθάνει τὰ 3.20 μ.) ἐκ πρασινωποῦ σχιστολίθου, αἵτινες ἑδράζονται ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς τραπεζοειδῶν ἀσβεστολίθων. Τὸ ὕψος τούτων εἶναι 0,36 μ. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ κοίλου ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ κλῖμαξ, ἥτις χωρίζει τὰς κερκίδας. Ἔχει πλάτος 0,66 μ. καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐδωλίων διάστημα ἀντιστοιχοῦν, ὡς συνήθως, δύο βαθμίδες. Εἰς ἀνοιγεῖσαν ἐγκαρσίως τάφρον, διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ, ἐὰν ἡ συνέχεια τοῦ κοίλου ἐσῴζετο ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθησαν πέντε σειραι ἐδωλίων καὶ ἐν συνεχείᾳ μία βαθμὶς ὕψ. 0,58 μ. (Πίν. 638 β). Εἰς ἀπόστασιν 0,38 μ. ὑπάρχει χαμηλὴ κατασκευὴ ἐν εἴδει θωρακείου περιβάλλοντος τὴν ὀρχήστραν. Τὸ δάπεδον τοῦ μεσολαβοῦντος πρὸς τὴν τελευταίαν βαθμίδα διαδρόμου εἶναι πλακόστρωτον. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ θεάτρου, καλυφθὲν ὑπὸ τῶν χωμάτων, διατηρεῖται καλῶς, ἐὰν δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνέπαφον. Ἀλλά, διὰ νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀποκάλυψις, ἀπαιτεῖται προηγουμένως ἀπαλλοτρίωσις τοῦ ἀγροῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτείνεται τὸ ἀρχαῖον οἰκοδόμημα.

Τὸ θέατρον τῆς Καρθαίας εἶναι μικρὸν καὶ ἡ κατασκευή του ἁπλῆ, χωρὶς ἀξιώσεις. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ χαρακτὴρ αὐτός, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰ μέτρα τῆς ἐπαρχιακῆς πόλεως καὶ τὰς μορφολογικὰς ἀναλογίας τοῦ τοπίου, προκαλεῖ σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον.

Ἀνεζητήθησαν κατόπιν τὰ ἐρείπια τῆς δι' ἀρχαίου ὑλικοῦ, ἴσως ναοῦ τῆς Δήμητρος, κτισθείσης ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνασκαφῆ παρὰ τοῦ Graindor[5], ἀλλ' ἐξηφανίσθησαν κατὰ τὴν διαρρεύσασαν πεντηκονταετίαν. Τὰ ἐρείπια εὑρέθησαν εἰς βάθος 3.50 μ. ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου Βαθυπόταμος.

Ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, ὡς καὶ τέσσαρες κίονες, οἵτινες εἶχον καταπέσει ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἐξήχθη ἓν δωρικὸν κιονόκρανον. Μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῆς θέσεως, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μόνιμος ἀποκάλυψις τῶν ἐρειπίων καὶ συστηματικωτέρα ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, πρέπει νὰ ἐπιχειρηθῇ πλέον ἡ ἐκτροπὴ τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου. Ἡ ἔρευνα αὕτη εἶναι ἀναγκαία, διότι ὁ ἀρχαῖος ναὸς φαίνεται ὅτι προηγήθη τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς θέσιν[6], καθὼς δεικνύει καὶ ἡ λάξευσις τοῦ βράχου κατὰ τὴν νοτίαν παρειὰν τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου πρὸς δημιουργίαν ἐλευθέρου χώρου.

Ὑψηλὰ εἰς τὸ ἄνδηρον, ὅπου εἶχεν ὁλοκληρωθῆ ἡ ἀποκάλυψις τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (DD), ὑπελείπετο νὰ καθαρισθῇ ὁ χῶρος ἐκ τοῦ ὄγκου τῶν χωμάτων κατὰ τὴν βορείαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ὑπῆρχον ἀρκετοὶ χριστιανικῶν χρόνων τάφοι (Πίν. 638 γ). Οἱ περισσότεροι ἐκαλύπτοντο δι' ἡμικυλινδρικῆς κατασκευῆς ἐκ μικρῶν λίθων, ἥτις ἔφερεν ἐξωτερικῶς στρῶμα ἀσβεστοκονιάματος. Ἠνοίχθη δοκιμαστικῶς εἰς μικρὸς τάφος, διαστάσεων 0,88 πρὸς 0,33 μ. Εἶχε κτιστὰ τοιχώματα καὶ ἐκαλύπτετο διὰ πλακοειδῶν λίθων· ὀστῶν ὀλίγα ἴχνη εὑρέθησαν. Ὁ βράχος, ὅστις ὑψοῦται κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ χώρου, ἔχει λαξευθῆ, ὥστε νὰ σχηματίζωνται κατὰ μῆκος βαθμίδες.

Τὰ λείψανα τοῦ κτιρίου D, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχεν ἴδει καὶ ὁ Graindor φαίνεται ὅτι ἔχουν ἐξαφανισθῆ, ἀλλ' ὁ καθαρισμὸς τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν σημειώνεται, δὲν ἔφθασεν ἕως τὸ τέλος. Ἀπὸ τὸ κτήριον τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχονται πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δωρικοῦ θριγκοῦ, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ ἢ εἶχον καταπέσει ἀπὸ τὸ ἄνδηρον, ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως.

1) Πλὰξ ἐπιστυλίου ὕψ. 0,16, μήκ. 0,945 μ.· οἱ κανόνες, μήκ. 0,275 μ., δὲν φέρουν σταγόνας.

2) Πολλὰ τεμάχια διαζώματος ἀποτελούμενα ἐκ τριγλύφου καὶ συμφυοῦς μετόπης. Εἰς τὸ μεγαλύτερον σῴζονται δύο τρίγλυφα. Ὕψ. 0,435, μῆκ. πάλιν 0,945 μ. Τὸ πλάτος τοῦ τριγλύφου εἶναι 0,275, τῆς μετόπης 0,39 μ.

5. BCH 1905, σ. 330. κ. ἑ.

6. Ἄποψις τοῦ Graindor ἔ ἀ.

3) Τεμάχια γείσου· ὕψ. τοῦ μετώπου 0,12 μ. Αἱ πρόμοχθοι φέρουν τρεῖς σειρὰς σταγόνων.

Πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ μέλη, τὰ ὁποῖα δεικνύουν ἑλληνιστικοὺς χρόνους, συνανήκει καὶ ἓν δωρικὸν κιονόκρανον διαμ. 0,46 καὶ ὕψ. 0,28 μ. Τὸ ὑποτραχήλιον φέρει ραβδώσεις μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς περιφερείας. Τὸ κτήριον D φαίνεται ὅτι ἦτο στοά, ὡς ἡ παλαιοτέρα γνώμη τοῦ Brönsted, καὶ ὄχι ναός.

Εἰς τὸν στυλοβάτην τοῦ ναοῦ DD μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες εἶναι ἐγχάρακτοι, ὑπάρχουν καὶ αἱ ἑξῆς :

ΝΙΚΩΝ
CΩCIAC
ΚΗΤΩΝ ΚΑΛΟC

Ὁ καθαρισμὸς τέλος ἑνὸς στρώματος χωμάτων κάτω ἀπὸ τὸν βράχον, ὅπου κεῖται τὸ κτήριον Ο, τὰ ὁποῖα προφανῶς προέρχονται ἀπὸ παλαιὰν ἀνασκαφήν, ἀπέδωσε πλῆθος ὀστράκων κορινθιακῶν καὶ ἀττικῶν ἀγγείων, μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων, χρήσιμον διὰ μίαν πρώτην γνῶσιν τοῦ κεραμεικοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀρχαίας Κέω.

ΠΑΡΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Πάρου συνεπληρώθη ἐντὸς τῶν δύο αἰθουσῶν καὶ τοῦ προθαλάμου ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν, καθὼς καὶ τῶν σημαντικωτέρων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Διὰ τὰ εὑρήματα τοῦ Δηλίου καὶ τὰ προϊστορικὰ κατεσκευάσθησαν τέσσαρες προθῆκαι. Αἱ πλάκες μὲ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὸ κιονόκρανον τοῦ μνημείου τοῦ Ἀρχιλόχου ἐκτίθενται εἰς τὴν στοάν, καθὼς καὶ εἷς κορμὸς ἵππου τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικά. Ἀλλ' ὁ χῶρος τοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποίου τὰ σχέδια εἶχον γίνει καὶ ἡ οἰκοδομὴ ἀρχίσει πρὸ τοῦ πολέμου, εἶναι ἀνεπαρκής, διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ διαρκῶς αὐξανόμενον ὑλικόν, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἐργασίαι τῆς Ἑκατονταπυλιανῆς ἔδωσαν σημαντικὴν προσφοράν. Λήγοντος τοῦ ἔτους ἤρχισεν — τὸ Μουσεῖον τῆς Πάρου εἶχε κατὰ τοῦτο καλὴν τύχην — ἡ ἀνέγερσις νέας μεγάλης αἰθούσης, ἡ ὁποία καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐκθέσεως.

Τὰ ἀξιολογώτερα κινητὰ εὑρήματα τοῦ ἔτους προέρχονται ἐξ Ἀντιπάρου καὶ εἶναι :

1) Τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ κορμοῦ ἀρχαϊκῆς κόρης· φέρει χιτῶνα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σχηματίζονται εἰς δέσμας ἐγχάρακτοι κυματοειδεῖς πτυχαί· ἡ ἀριστερὰ κάμπτεται ὑπὸ τὸ στῆθος. Ὕψ. 0,42 μ. Ἐνθυμίζει τοὺς κορμοὺς τῆς Χίου, ἀλλ' εἶναι νεώτερον.

2) Τὸ ἄνω ἐπίσης ἥμισυ τοῦ κορμοῦ ἀρχαϊκοῦ κούρου. Ὁ ἀριστερὸς βραχίων εἶναι ἀποκεκρουμένος. Ὕψ. 0,36 μ.

ΤΗΝΟΣ

Παραλλήλως ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐκθέσεως εἰς τὸ νέον Μουσεῖον τῆς Τήνου. Τὸ κτήριον ἀνηγέρθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συμφώνως πρὸς σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα. Εἰς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν ἐξετέθησαν οἱ πίθοι καὶ ἀμφορεῖς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων ἀπὸ τὸ ἀρχαϊκὸν ἱερὸν εἰς Ξώμπουργον. Εἰς τὴν πρώτην τῶν δύο πλαγίων αἰθουσῶν ἐστήθησαν ἐπὶ βάθρων αἱ ἐπιτύμβιοι στῆλαι τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνος, εἰς τὴν δευτέραν τὰ ἑλληνικὰ ἢ ρωμαϊκὰ μικροῦ μεγέθους γλυπτά. Τὰ μεγαλύτερα γλυπτὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης, καθὼς καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ πρόκειται νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ περιστύλιον τῆς αὐλῆς.

Ν. Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΜΗΛΟΣ

Κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν τῆς νήσου Μήλου, εἰς τὴν θέσιν Καλόγριες τοῦ Χάλακα (Πίν. 642 α· Σχέδ. 1) καὶ ἐπὶ τῆς ΒΑ. κλιτύος χαμηλοῦ λόφου, ἀπέχοντος περὶ τὰ 1500 μ. τῆς ἀκτῆς, ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος κ. C. Renfrew παρετήρησε τάφους ἑνὸς πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου. Κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ Ὀκτωβρίου ἐνηργήθη δι' ἓξ ἡμερομισθίων μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα,[1] τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα εἶχον ὡς ἑξῆς :

Οἱ τάφοι τοῦ ὡς ἄνω νεκροταφείου ἔκειντο ἐντὸς τοῦ χώρου ὀρυχείου καολίνης, μὴ εὑρισκομένου ἐν ἐνεργείᾳ. Συμφώνως πρὸς πληροφορίας τῶν ἐντοπίων, κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκσκαφῆς τοῦ ὀρυκτοῦ πρὸ 5 - 6 ἐτῶν, ἦλθον εἰς φῶς τάφοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ μέγα μέρος ἐσυλήθησαν, πολλοὶ δὲ καὶ κατεστράφησαν. Οἱ διασωθέντες τάφοι εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ ἐρευνηθείσης ἐκτάσεως 30 x 26 μ. ἐσημειώθησαν δώδεκα τάφοι (Πίν. 642 α, 643 β· Σχέδ. 2), ὧν ὁ εἷς μόνον ἦτο ἀσύλητος. Οὗτοι ἦσαν τοῦ γνωστοῦ κυκλαδικοῦ τύπου, ἤτοι τραπεζοειδεῖς, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος, τὰς πλευρὰς ἐσχημάτιζον καθέτως τοποθετημέναι πλά-

1. Εἰς αὐτήν, ὡς καὶ εἰς τὰς κατωτέρω ἀναφερομένας ἄλλας ἐρεύνας εἰς Μηλον καὶ Κίμωλον, ἔλαβε μέρος ὡς βοηθὸς ὁ κ. Λ. Ἀντωνιάδης, φοιτητὴς ἀρχαιολογίας.

κες. Τὸ δάπεδον τῶν τάφων ἀπετέλει τὸ φυσικὸν ἔδαφος (Πίν. 642 β - δ, 643 α - β· Σχέδ. 3 - 12). Εἰς τρεῖς μόνον (τάφοι 2, 3 καὶ 5) ἐσῴζοντο αἱ πλάκες καλύψεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον θραυσθῆ καὶ καταπέσει εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ τάφος 2, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ ὁ μόνος ἀσύλητος, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, εὑρέθη περιέχων, εἰς βάθ. 0,28 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλευρικῶν πλακῶν, ἕνα ἀκέραιον πήλινον κρατηρίσκον μετὰ κωνικοῦ λαιμοῦ (Σχέδ. 4 δεξιά), καὶ λεπίδας ὀψιανοῦ, ὧν τινες εὑρέθησαν καὶ ἐπὶ τῆς πλακὸς καλύψεως. Ἄφθονοι λεπίδες ὀψιανοῦ (24) περισυνελέγησαν ἐπίσης ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου 1 χωμάτων, ὡς καὶ ὀλίγαι ἀκόμη ἐκ τῶν χωμάτων τοῦ τάφου 11, ὁ ὁποῖος ἦτο ἡμικατεστραμμένος (Σχέδ. 2 τ 11).

Τέλος, τῇ παροτρύνσει τοῦ κ. C. Renfrew, εἷς κάτοικος τῆς περιοχῆς παρέδωκεν εἰς τὸ Μουσεῖον μίαν πρωτοκυκλαδικὴν κυλινδρικὴν πυξίδα καὶ ψήφους, προερχομένας ἐκ τοῦ ὡς ἄνω νεκροταφείου.

Ἡ ὕπαρξις τοῦ νεκροταφείου τούτου εἰς τὴν ἔρημον νῦν περιοχὴν τοῦ Χάλακα προσθέτει μίαν ἀκόμη τοποθεσίαν εἰς τὰς ἤδη γνωστὰς τῆς Δ. Μήλου, τὰς σημειουμένας ὑπὸ τῶν D. Mackenzie[2] καὶ Ἰ. Χατζιδάκι[3], ὅπου παρετηρήθησαν ἴχνη ἀρχαίων οἰκισμῶν, ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Σχέδ. 1. Ἡ νῆσος Μῆλος

Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη ὁμοίως εἰς ἄλλας δύο θέσεις:

1) Εἰς Ἀλυκήν, περὶ τὰ 2 χλμ. ΝΔ. τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ζεφυρίας, ὅπου κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος εὑρέθη εἰς βάθ. 3 μ. καὶ παρεδόθη χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος, μήκ. 0,48 μ. εἰς καλὴν κατάστα-

2. BSA III (1896) σ. 81 κ.ἑ.

3. Ἱστορία τῆς Μήλου, σ. 19 καὶ 80 - 90.

σιν. Ὀλίγον χαμηλότερον, εἰς βάθ. 3.20 μ. ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς ἓν ὀρθογώνιον κτίσμα, πλάτ. 1.50 καὶ σῳζ. μήκ. 1.52 μ., τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν μίαν μακρὰν πλευρὰν ἐσῴζοντο δύο δόμοι μάνθησαν πρὸ καιροῦ ἤδη ἀνεσκαμμένοι τάφοι καὶ πλῆθος ὀστῶν ἦσαν διεσκορπισμένα εἰς τὴν περιοχήν. Οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν κατεστραμμένοι ὑπὸ τῶν ἀρότρων, ὥστε τὸ σχῆμα δὲν ἦτο δυνατὸν

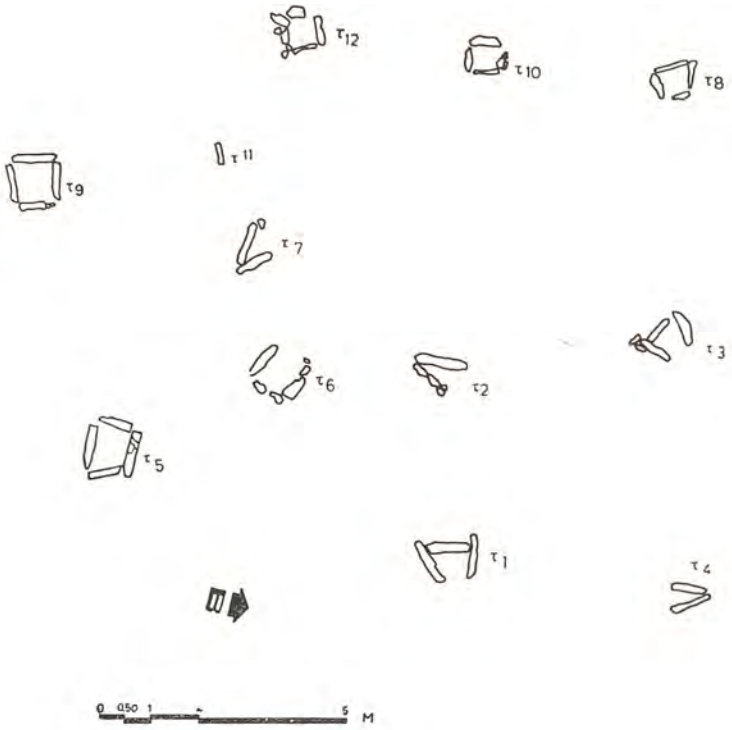

Σχέδ. 2. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα τάφων Μήλου

(Σχέδ. 13). Δυστυχῶς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ εἰς μεγαλύτερον βάθος, λόγῳ τῆς σαθρότητος τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους. Τὰ ὀλίγα ὄστρακα, τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εἶναι κυρίως ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων.

2) Εἰς θέσιν Σωτήρα τῆς περιοχῆς Λαγκάδα, Α. τῆς Ζεφυρίας, ἐπὶ τοῦ Δ. πρανοῦς λόφου, ὅπου πρὸ καιροῦ εἶχον εὑρεθῆ παρὰ χωρικῶν ἐντὸς ἀγροῦ πρωτοκυκλαδικὴ πυξὶς καὶ ὄστρακα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἦλθον εἰς φῶς δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 1.30 x 0,50 μ. καὶ 1.80 x 0,60 μ. εἰς βάθ. 0,35 - 0,80 μ. Ὁ μὲν πρῶτος ἦτο ἐπενδεδυμένος εἰς τὰ πλάγια τοιχώματα διὰ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν, ὁ δὲ δεύτερος ἁπλῶς λαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος. Ἕκαστος τούτων ἐκαλύπτετο διὰ μιᾶς πλακός. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν ὀστᾶ καὶ πλῆθος σιδηρῶν ἥλων, μεγάλου μεγέθους, προερχομένων πιθανῶς ἐκ ξυλίνου φερέτρου. Εἰς τὸν πέριξ χῶρον, ἐπεσηνὰ σημειωθῇ ἀκριβῶς καὶ διεκρίνοντο μόνον λακκοειδεῖς κοιλότητες. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τάφων χριστιανικῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ πρὸς τὸ παρὸν ἄλλη ἔνδειξις περὶ προϊστορικῶν ταφῶν.

Ὀλίγον ὅμως ὑψηλότερον τῆς ὡς ἄνω θέσεως,

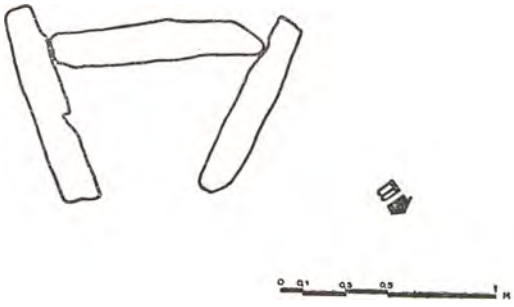

Σχέδ. 3. Τάφος 1

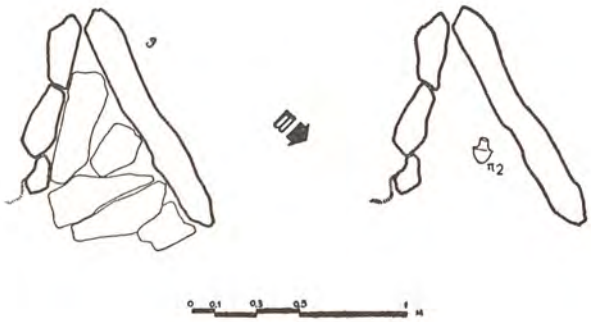

Σχέδ. 4. Τάφος 2

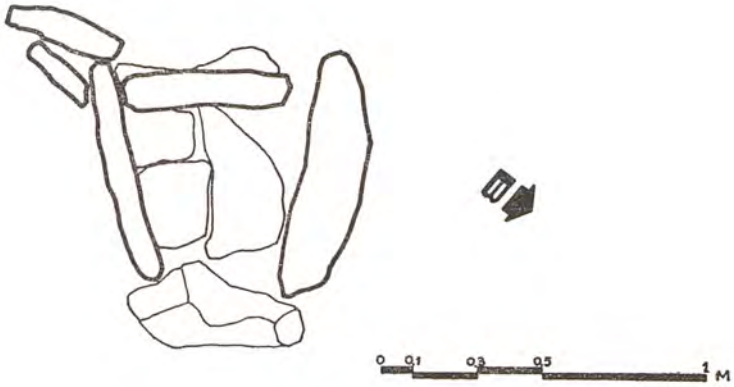

Σχέδ. 5. Τάφος 3

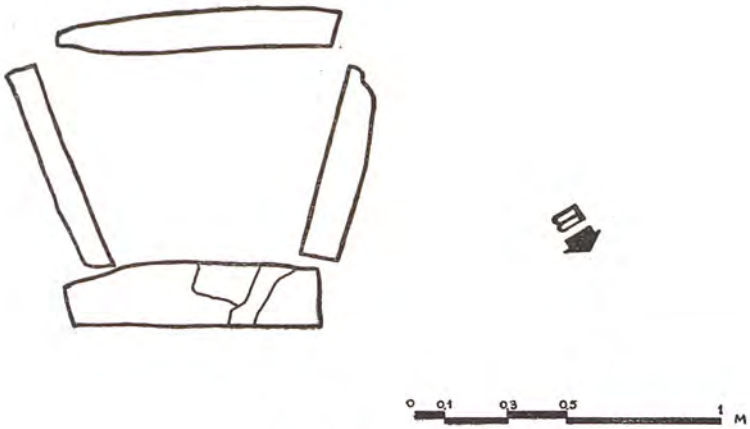

Σχέδ. 6. Τάφος 5

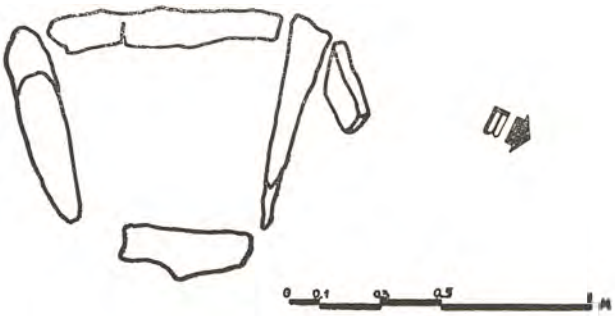

Σχέδ. 7. Τάφος 8

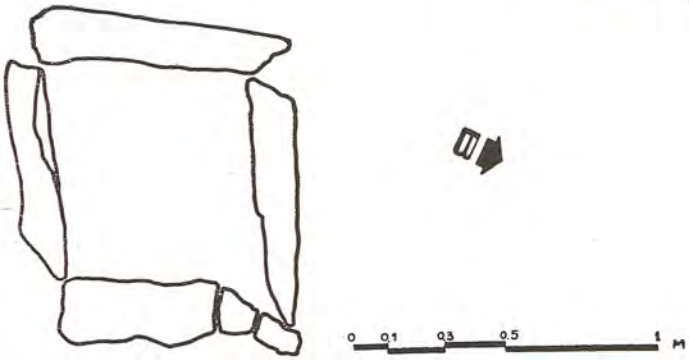

Σχέδ. 8. Τάφος 9

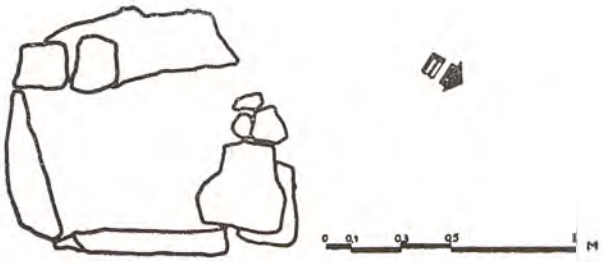

Σχέδ. 9. Τάφος 10

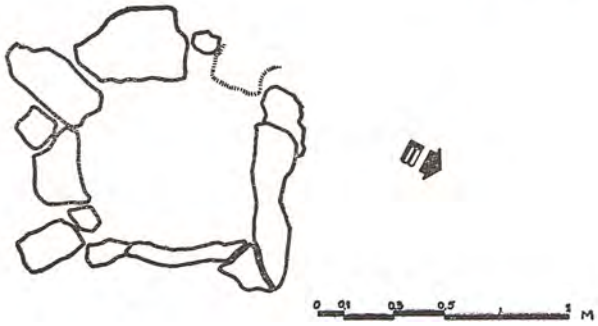

Σχέδ. 10. Τάφος 12

κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Λαγκάδας, ἀριστερά, ἔμπροσθεν τῆς θέσεως Τρυπητές, κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπογείου διαδρόμου ὑπὸ συνεργείου τοῦ ὀρυχείου εὑρέθη πρὸ καιροῦ θαλαμοειδὴς μυκηναϊκὸς τάφος, μεγάλων διαστάσεων, συμφώνως πρὸς πληροφορίας, καὶ πιθανώτατα ἀσύλητος. Οὐδὲν ὅμως ἀνεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν καὶ ὁ τάφος κατέρρευσε μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τοῦ ὀρυχείου. Εἰς τῶν ἐργατῶν παρέδωκε τμήματα μυκηναϊκῶν ἀγγείων (Πίν. 644 β - γ), ἀλλὰ δυνατότης περαιτέρω ἐξερευνήσεως τοῦ τάφου δὲν ὑπῆρχε πλέον, διότι ἔκειτο εἰς βάθ. 8 - 10 μ. κάτωθι βραχωδῶν κρημνισμάτων, ἐνῷ ἡ ἀρχική του θέσις ἦτο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου.

Σχέδ. 11, Τάφος 6

Ἀλλ' αἱ καταστροφαὶ τῶν ὀρυχείων δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὰς ἀναφερθείσας περιπτώσεις. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀκρωτηρίου Σπαθί, κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς νήσου, ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις προϊστορικῶν τάφων, κατὰ μέγα μέρος καταστραφέντων ὑπὸ ὀρυχείου, μὴ εὑρισκομένου νῦν ἐν ἐνεργείᾳ. Ἐπὶ τῆς κλιτύος ὑψηλοῦ λόφου ὑπῆρχον δύο παραπλεύρως κείμενοι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου θαλαμοειδεῖς τάφοι, ὧν ἔλειπεν ἡ ἑτέρα τῶν μακρῶν πλευρῶν. Διαστ. αὐτῶν : 1.70 x 1.55 μ. καὶ 1.34 x 1.40 μ. Ἐσῴζετο ἡ ὀροφὴ ἀμφοτέρων, τοῦ δὲ δυτικωτέρου καὶ μεγαλυτέρου, ἡ εἴσοδος εὑρίσκετο πρὸς Δ. καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς καμαροσκεποῦς κόγχης, διαστ. 0,50 x 0,50 μ., ἀνοιγομένης εἰς τὸ κέντρον τῆς Δ. στενῆς πλευρᾶς καὶ φρασσομένης διὰ πλακός. Παρουσίαζε τρόπον τινὰ μορφὴν εἰσόδου μετὰ διαδρόμου, ὁδηγοῦντος εἰς τὸν κυρίως θάλαμον. Ὕψ. θαλάμου 0,60 x 0,80 μ., ὕψ. κόγχης 0,40 μ. Εἰς τὰ πέριξ χώματα εὑρίσκετο πλῆθος ὀστράκων.

Σχέδ. 12. Τάφος 7

Δυτικώτερον τῶν τάφων τούτων ὑπάρχουν ἕτεροι θαλαμοειδεῖς τάφοι, λαξευμένοι ὁμοίως ἐντὸς τοῦ βράχου. Οὗτοι, εἴτε ἐκ σεισμικῆς δονήσεως, εἴτε πιθανώτερον λόγῳ τῶν ἀνατινάξεων κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ πλησίον κειμένου ὀρυχείου, ἔχουν ἀνατραπῆ μετὰ τῶν φερόντων αὐτοὺς βράχων. Οὕτω παρουσιάζεται νῦν ἓν περίεργον θέαμα εἰς τὴν ἀπομονωμένην ταύτην περιοχὴν τῆς νήσου, τὴν ὁποίαν οἱ ἐλάχιστοι περίοικοι ὀνομάζουν, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἰδιορρύθμων τούτων τάφων, «Φουρνάκια» (Πίν. 645 α - β). Οἱ ὡς ἄνω τάφοι ὁμοιάζουν ὡς πρὸς τὸν τύπον μὲ τοὺς γνωστοὺς τῆς Φυλακωπῆς[4] καὶ φαίνεται ὅτι καὶ οὗτοι ἀνάγονται εἰς τὴν προϊστορικὴν ἐποχήν.

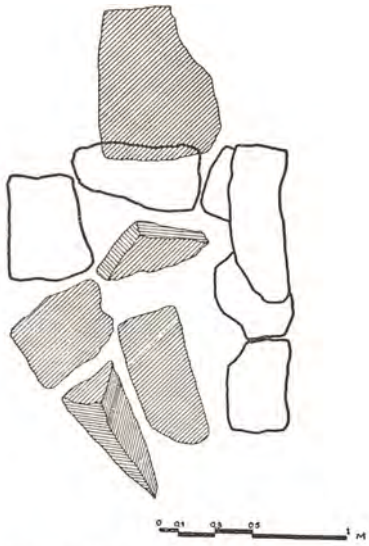

Σχέδ. 13. Τάφος Ἁλυκῆς Μήλου

Ἑτέρα δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ διενηργήθη τέλος εἰς τὴν Φυλακωπήν, ἔξωθι τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἀνασκαφείσης περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως, ἐντὸς τῶν ἀπορριφθέντων χωμάτων, εἰς σημεῖον τι, ὅπου κατὰ τὸ 1958 εὑρέθη πήλινον κυκλαδικὸν σκεῦος ἐν εἴδει προσωπείου ἢ

4. Excavations at Phylakopi σ. 234 κ.ἑ.

πυραύνου[5] καὶ ἔκτοτε κατὰ καιροὺς ἀνευρίσκοντο τυχαίως διάφορα ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων. Ἡ μικρὰ αὕτη ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς πλεῖστα ἀξιόλογα ὄστρακα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται διὰ στιλπνοῦ ἐρυθροῦ καὶ τέσσερα ὁλόκληρα σχεδὸν ἀγγεῖα (Πίν. 644 α, 645 γ)· μεταξὺ αὐτῶν μία μεγάλη βαθεῖα λεκάνη (Πίν. 645 δ).

Νέα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Μήλου :

1) Πώρινον ὁμοίωμα οἰκίσκου, καμαροσκεποῦς, διαστ. 0,19 x 0,14 μ. καὶ ὕψ. 0,20 μ., εὐρυνομένου πρὸς τὰ ἄνω (0,14 - 0,18 μ.) ἀκέραιον. Ἐπὶ τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς ὀρθογωνία ἀβαθὴς κοιλότης διαστ. 0,07 x 0,09 μ. Ἀργὸν κυμάτιον περιθέει τὴν καμάραν τῆς στέγης κατὰ τὴν παρυφήν της. Εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν Ἁγιάσματα, ΒΑ. τῆς Ζεφυρίας.

2) Πήλινον ἀπιόσχημον πρωτοκυκλαδικὸν ἀγγεῖον. Φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου ἐγχάρακτον διακόσμησιν, ἀποτελουμένην ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων σειρῶν ψευδοσπείρας. Εὑρέθη εἰς Φυροπόταμον.

ΚΙΜΩΛΟΣ

Εἰς τὴν θέσιν Λίμνη καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνασκαφῆ ἐν ἔτει 1954 παρὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος[6], τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς ἀπεκάλυψαν ἕνα ἀκόμη τάφον παρὰ τὴν θάλασσαν. Ὁ τάφος ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς στρογγυλῆς περίπου κοιλότητος, διάμ. 1 μ., λαξευμένης ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος καὶ ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους, βάθ. 0,75 μ. Ἐντὸς αὐτῆς ἦτο τοποθετημένος ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ ἐστραμμένος πρὸς Δ. μέγας ἀμφορεύς, ἄνευ κοσμήσεως ἢ γανώματος. Τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο διὰ πωρίνης κυκλικῆς πλακός, διαμ. 0,42 μ. καὶ πάχ. 0,08 μ., φερούσης ἐσωτερικῶς κατὰ τὴν περιφέρειαν ἐξῃρμένην ταινίαν πρὸς στερέωσιν ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ ἀγγείου (Πίν. 646 α). Ἐντὸς τοῦ ἀμφορέως (Πίν. 646 β) εὑρέθησαν μελανὰ χώματα ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρὸς Β. λαβῆς αὐτοῦ κυάθιον, ἐπὶ δὲ τοῦ σώματος μικρὸς ὠοειδὴς πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος. Παρὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τάφου, εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. ἀπὸ τῆς λαβῆς τοῦ ἀμφορέως, ὑπῆρχεν οἰνοχόη, ὕψ. 0,10 μ., κάτωθι δὲ τοῦ ἀμφορέως, ἕτερος ἀπιόσχημος πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος ὡς καὶ μικύλλος κύαθος. Ἐκ τῶν εὑρημάτων, κυρίως τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀρυβάλλων, ἡ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Ἐν συνεχείᾳ, ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Ν. Ἦσαν ἁπλοῖ λάκκοι, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους (Πίν. 646 γ), διαστ. ὁ μὲν βορειότερον κείμενος 0,56 x 0,46 μ., ὁ δὲ νοτιώτερον 1.20 x 1 μ. Βάθ. πρώτου 0,66 μ., δευτέρου 0,40 μ. Ἐντὸς ἀμφοτέρων ἐσημειώθησαν ἴχνη πυρᾶς καὶ εἰς τὰ χώματα εὑρέθησαν γεωμετρικὰ ὄστρακα.

Ἐπίσης μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διενηργήθη περὶ τὰ 200 - 300 μ. βορειότερον τοῦ ὡς ἄνω γεωμετρικοῦ νεκροταφείου, κατὰ τὸ ΒΔ. ἀκρωτήριον τῆς περιοχῆς, εἰς θέσιν Ἑλληνικά, ἔναντι τῆς νησίδος Ἁγ. Ἀνδρέας τῆς παλαιότερον καλουμένης Δασκαλειό[7]. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχε κατασκευασθῆ « σκάλα » διὰ τὴν φόρτωσιν ὀρυκτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ ὑψώματος ἀπεκαλύφθησαν καὶ κατεστράφησαν τάφοι, ὡς ὁ εἰς τὸν Πίν. 647 α ἀπεικονιζόμενος. Οὗτος ἦτο ὁ καλύτερον σωζόμενος, κιβωτιόσχημος, διαστ. 2 x 0,50 μ., ἐπενδεδυμένος κατὰ τὰ πλάγια τοιχώματα διὰ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν, ἐντοπίου λίθου. Ὡς ἦτο φυσικὸν ἐσυλήθη καὶ εἰς τὰ πέριξ χώματα εἶχε διασκορπισθῆ πλῆθος ὀστράκων, τὰ ὁποῖα συγκολληθέντα ἔδωσαν τὴν πυξίδα τοῦ Πίν. 647 β, ἀγγεῖον ἐγχωρίου ἐργαστηρίου, ἀρχαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων. Βάθ. τάφου 0,65 μ. Πέριξ αὐτοῦ ὑπῆρχον λείψανα ἀρκετῶν τάφων καταστραφέντων καὶ περισυνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα ἀρχαϊκά, κλασσικὰ ὡς καί τινα μυκηναϊκά.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ ὑψώματος, κάτωθι τῶν ἀπορριφθέντων κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν χωμάτων, εὑρέθησαν ἄλλοι πέντε τάφοι. Οὗτοι εἶχον ὀρθογώνιον σχῆμα καὶ εἶχον λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος (Πίν. 647 γ). Διαστ. αὐτῶν : 1.15 x 0,54 μ., 1.20 x 0,70 μ., 1.05 x 0,60 μ., 2.05 x 1 μ. καὶ 2.25 x 1.20 μ. Τούτων οἱ τρεῖς ἦσαν τελείως συλημένοι, περιέχοντες ὀλίγα μόνον ὄστρακα. Ὁ τάφος 4 δὲν εἶχε πλήρως συληθῆ, διότι εἰς βάθ. 0,65 μ. εὑρέθησαν ὄστρακα, ὀστᾶ, ἴχνη πυρᾶς καὶ μία μελαμβαφὴς κοτύλη αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Εἰς βαθύτερον στρῶμα περισυνελέγησαν πολλὰ τεμάχια μεγάλου ἀγγείου. Εἰς τὸν πρὸς Β. τοῦ προηγουμένου κείμενον μέγαν τάφον 5 εὑρέθησαν, πάλιν εἰς βάθ. 1 μ., κεκαυμένα ὀστᾶ, ἴχνη πυρᾶς καὶ εἰς ἀμφορεὺς εἰς τεμάχια. Περὶ τὰ 13.70 μ. Α. τῆς ὁμάδος τῶν τάφων τούτων ἀνεσκάφη εἷς ἕκτος τάφος, διαστ.

5. Πρβλ. δύο παρόμοια σκεύη ἐκ Νάξου, ἀνασκαφὴ Κλ. Στεφάνου, εὑρισκόμενα νῦν εἰς τὸ Ἀρχαιολ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Βλ. σχετικῶς : Σύντομον ὁδηγὸν Ἐθν. Μουσείου Α΄, Προϊστορικὲς Συλλογές.

6. BCH 1954, Chr. des Fouilles σ. 146.

7. Βλ. καὶ AM 1954/55, Ch. Mustakas, Kimolos, σ. 153 κ.ἑ

1.30 x 1.60 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν εἰς βάθ. 0,50 μ. τμήματα μεγάλου ἀμφορέως ἄνευ γανώματος. Παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ τάφου εἰς βάθ. 0,70 μ. ἀπεκαλύφθη μικρὸν ὀρθογώνιον ὄρυγμα (δεικνῦον ὅτι ὁ τάφος περιεῖχε δύο διαφορετικὰς ταφάς). Ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος ὑπῆρχον τμήματα ἑτέρου μεγάλου ἀγγείου ὡς καὶ πολλὰ ὄστρακα μελαμβαφῆ.

Περισσότεραι πληροφορίαι περὶ τῶν ἀγγείων πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθοῦν, διότι ἡ συγκόλλησις δὲν ἔχει συμπληρωθῆ.

ΝΑΞΟΣ

Κατὰ μῆνα Νοέμβριον συνεχίσθη ἡ ἐν ἔτει 1962 ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Τσικαλαριό, περιοχῆς Τραγαίας, γεωμετρικοῦ νεκροταφείου[8]. Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἀπὸ 15/11 μέχρι 2/12/64 καὶ διενηργήθη τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀρχαιολόγων δδ. Ἰ. Δεκουλάκου καὶ Ἄ. Κόντσα. Ἠρευνήθησαν ἐν συνόλῳ 10 τύμβοι, ὧν ὁ εἷς μόνον ἦτο τελείως ἀσύλητος, πέντε εἶχον συληθῆ ἐντελῶς, οἱ δὲ τέσσαρες ὑπόλοιποι ἐν μέρει, ἀλλ' ἡ λαθραία ἀνασκαφή των δὲν εἶχε προχωρήσει πολύ, ὥστε διεσώθησαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα κτερίσματα. Διὰ τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς προχείρου ἐρεύνης τῆς ὅλης περιοχῆς ἐφάνη πλέον καλῶς ὅτι πρόκειται περὶ ἐκτεταμένου νεκροταφείου, γεωμετρικῶν κυρίως χρόνων. Τοῦτο καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ ἐν τῷ μέσῳ φανταστικῶν βράχων σχηματιζόμενον μεγαλοπρεπὲς ὀροπέδιον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὀνομασθῇ «νεκρῶν πεδίον». Ἀκόμη σῴζεται καὶ ἡ ἀρχαία ὁδός, ἡ φέρουσα πρὸς αὐτό, ἡ ὁποία ἐχαράχθη ἐντὸς μικρᾶς χαράδρας καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ δεσπόζοντος τῆς ὅλης περιοχῆς ὀροπεδίου. Κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτοῦ, πρὸς τὰ ΝΑ., ὑψοῦται ὡσεὶ ὀρόσημον ἐπιβλητικὸς ὑπερμεγέθης λίθος, ἐν εἴδει «menhir» (Πίν. 648 α) καὶ ἐπειδὴ ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν περιοίκων ὡς σῆμα τάφου βασιλέως, ἐνηργήθη λαθραία ἀνασκαφὴ εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ τύμβον.

Ὁ ἀσύλητος τύμβος, ὁ φέρων εἰς τὴν σειρὰν ἀριθμήσεως τὸν ἀριθμὸν 6, ἔχει περίβολον εἰς σχῆμα σχεδὸν κανονικοῦ κύκλου, διαμ. 10 μ. περίπου[9]. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν μικρότεροι ἀκανονίστων σχημάτων χῶροι, διαχωριζόμενοι δι' ἀργῶν λίθων[10] καὶ κατὰ τὸ Δ. τμῆμα μεγάλη πλάξ, εἰς δύο τμήματα, διαστ. 2.50 x 1 μ., ἔχουσα φορὰν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Εἰς τὸν κεντρικὸν τῶν χώρων τούτων[11], ἐσωτερικῶν διαστάσεων περίπου 1.30 x 0,60 μ., χαμηλότερον τῆς θέσεως τῶν λίθων, ἀπεκαλύφθη πυρά, ἡ ὁποία ἐξετείνετο καὶ ἔξωθι τοῦ κεντρικοῦ χώρου πρὸς Δ., καταλαμβάνουσα συνολικῶς ἔκτασιν 2 x 1.50 μ. περίπου (Σχέδ. 14). Ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς τέφρας, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἔφθανε τὰ 0,15 μ. εὑρέθησαν λείψανα ἀποτεφρωμένων ὀστῶν, ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ εἷς ὁλόκληρος σκύφος, τμῆμα ἀργυροῦ δακτυλίου ἢ ἐνωτίου, ὡς καὶ ἀπηνθρακωμένα ὅπλα, ἤτοι λαβὴ σιδηροῦ ξίφους ἢ ἐγχειριδίου καὶ ἄμορφοι μᾶζαι σιδήρου, προερχόμεναι ἐκ τῆς καύσεως ἐγχειριδίων ἢ ξιφῶν. Ἐπίσης εὑρέθησαν ἀπηνθρακωμέναι σταφυλαὶ καὶ σῦκα (Πίν. 648 γ). Ὑπεράνω τῆς πυρᾶς εἶχον ἐναποτεθῆ τρία μεγάλα ἀγγεῖα, ἐν τῶν ὁποίων περιεῖχε γεωμετρικὸν σκύφον· τὸ στόμιον τοῦ μεσαίου ἐφράσσετο διὰ μικρᾶς πλακός. Κάτωθι τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ὑπῆρχον λεπίδες ὀψιανοῦ καί τινες σμυριδόλιθοι. ΒΔ. τῆς πυρᾶς, ἐντὸς τοῦ χώρου Ε εὑρέθησαν τεμάχια ὀστῶν καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σιδηροῦ ξίφους, τοῦ ὁποίου ἡ αἰχμὴ περισυνελέγη ἐντὸς τῆς πυρᾶς (Σχέδ. 14). Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ χώρου Στ, ΝΔ. τῆς πυρᾶς ὑπῆρχεν ὁμὰς ἀγγείων, διαφόρων σχημάτων (οἰνοχόαι, σκύφοι, κύαθοι) καλύπτουσαι ἔκτασιν 0,56 x 0,60 μ. (Πίν. 648 β, δ δεξιά· Σχέδ. 14).

Εἰς τὸ στρῶμα τῶν τριῶν ἀγγείων, ἐντὸς τῶν διαφόρων μικροτέρων χώρων, περισυνελέγησαν ὁμάδες ὀστράκων (πολλὰ τῶν ὁποίων συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ὁλόκληρα ἀγγεῖα) (Πίν. 650 α, γ), εἰς τρόπον ὥστε ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν ἐνεφάνιζε τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ περιβόλου 6 εἰς αὐτὸ τὸ στρῶμα, ἤτο ὡς ἡ ἐν τῷ Σχέδ. 15 (Πίν. 649 γ). Οὕτω συμπεραίνεται ὅτι κατ' ἀρχὴν ἐκάη ὁ νεκρὸς εἰς τὸ κέντρον τοῦ περιβόλου μετά τινων, τῶν πλέον πολυτίμων, προσφορῶν καὶ πέριξ τοῦ κέντρου τῆς πυρᾶς ἐσχηματίσθη προχείρως δι' ἀργῶν λίθων μικρὸς χῶρος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔφερεν ἡ ἐν εἴδει προσβάσεως Δ. αὐτοῦ τοποθετηθεῖσα πλάξ. Κατόπιν προσεφέρθησαν ὡρισμένα κτερίσματα καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιβόλου διεχωρίσθη εἰς ἀκανονίστων σχημάτων χώρους. Ἐρρίφθη στρῶμα ἄμμου καὶ ἐναπετέθησαν νέαι προσφοραί, πλουσιώτεραι τῶν προηγουμένων, ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς κεντρικῆς πυρᾶς

8. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 279 - 280.

9. Ἡ ἀρίθμησις ἤρχισεν ἀπὸ τὸν πλησιέστερον πρὸς τὸ σημεῖον προσβάσεως τοῦ ὀροπεδίου, τὸν ὁποῖον καὶ πρῶτον συναντᾷ ὁ ἐπισκέπτης, συμπεριελήφθησαν δὲ καὶ οἱ κατ' τὸ 1963 ἀνασκαφέντες δύο τύμβοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθησαν οἱ ἀριθμοὶ 4 - 5.

10. Εἰς τὰ σχέδια τοῦ τύμβου 6 σημειοῦνται διὰ κεφαλαίων γραμμάτων ἐντὸς πλαισίου. Οἱ λίθοι δὲν ἔχουν σχεδιασθῆ ἀκόμη. Πρβλ. ἐσωτερικὸν τοῦ τύμβου 1 εἰς Σχέδ. 16.

11. Σχέδ. 14, Α.

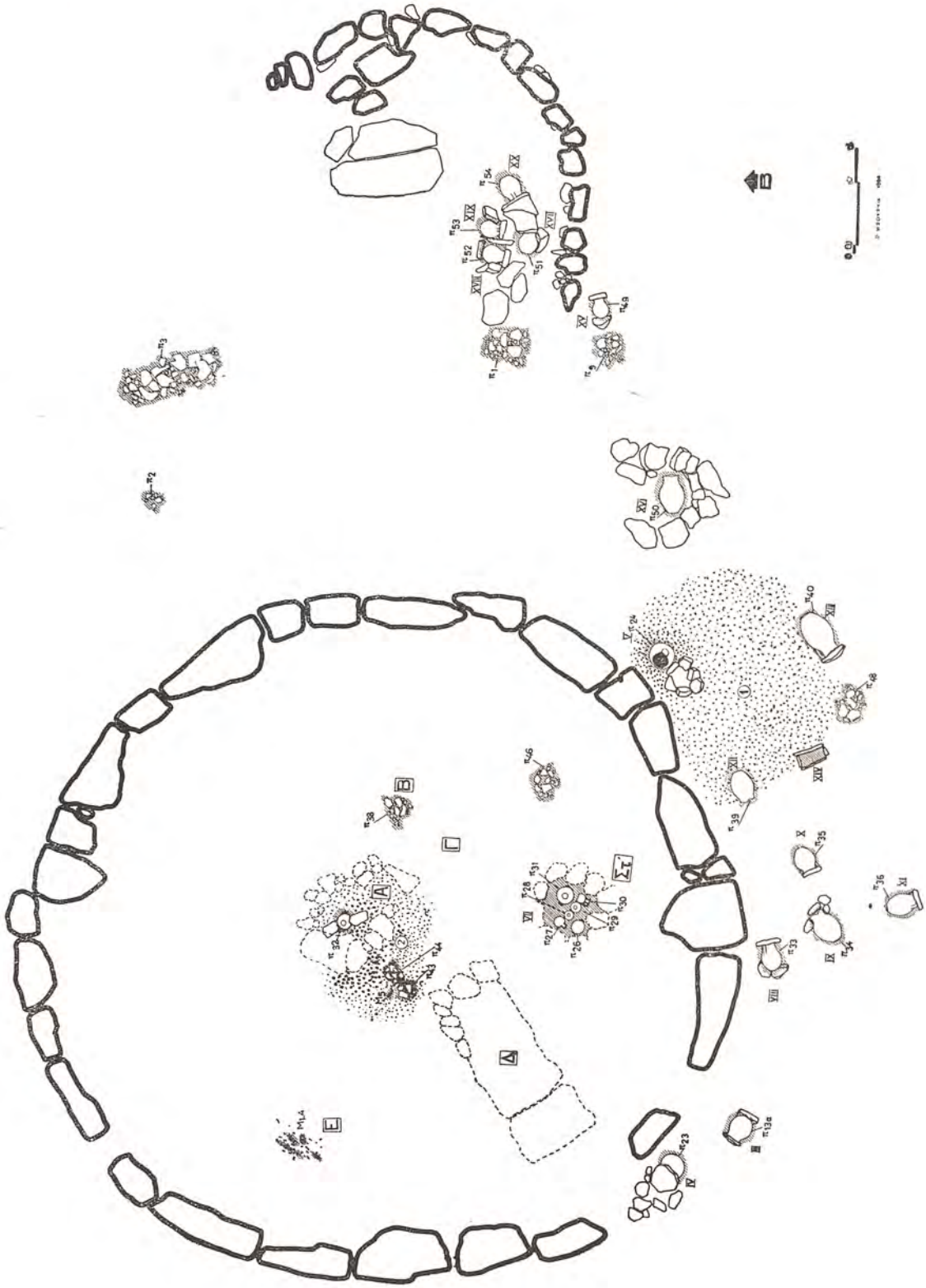

Σχέδ. 14. Τύμβος 6 εἰς Τσικαλαριὰ Νάξου

ἐτοποθετήθησαν τρία μεγάλα ἀγγεῖα καὶ εἷς σκύφος φέρων γραπτὴν διακόσμησιν (Πί ν. 650 β).

Ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς τὸν κατὰ τὸ 1962 ἀνασκαφέντα τύμβον Α[12], στρῶμα λιθαρίων, σχηματίζον πλατεῖαν κυκλικὴν ζώνην, πλάτ. 3 - 4 μ., τὸ ὁποῖον ἐφήπτετο τῆς παρειᾶς τοῦ περιβόλου. Κατὰ τὴν τμηματικὴν διάλυσιν τοῦ ὡς ἄνω στρώματος ἐφάνησαν κατὰ τὴν Ν. καὶ Δ. πλευρὰν κυρίως, μεγάλα ἀγγεῖα (Πί ν. 651 α - β) ἄνευ γανώματος, τοποθετημένα ἐπὶ τῆς κοιλίας, μεταξὺ δύο πλακῶν, ὧν ἡ μία ἔφρασσε τὸ στόμιον. Τὰ ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς, οἰνοχόαι ἢ μικροὶ πίθοι) εἶχον ἐναποτεθῆ ἐντὸς μικρᾶς σκαφῆς τοῦ ἐδάφους, εὑρέθησαν δὲ πλήρη ἄμμου, ἄνευ ἴχνους ὀστῶν ἢ τέφρας (Πί ν. 649 α). Ἐπίσης κατὰ τὴν Ν. πλευράν, μεταξὺ τῶν ἀγγείων, εἰς βάθ. 0,90 μ., ἀπεκαλύφθη πυρὰ ἐκτάσεως 3 x 2.40 μ. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ἔφθανε τὰ 0,20 μ. καὶ ἐκαλύπτετο δι' ἄμμου καὶ λιθαρίων, φαίνεται δὲ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐναγικῆς πυρᾶς.

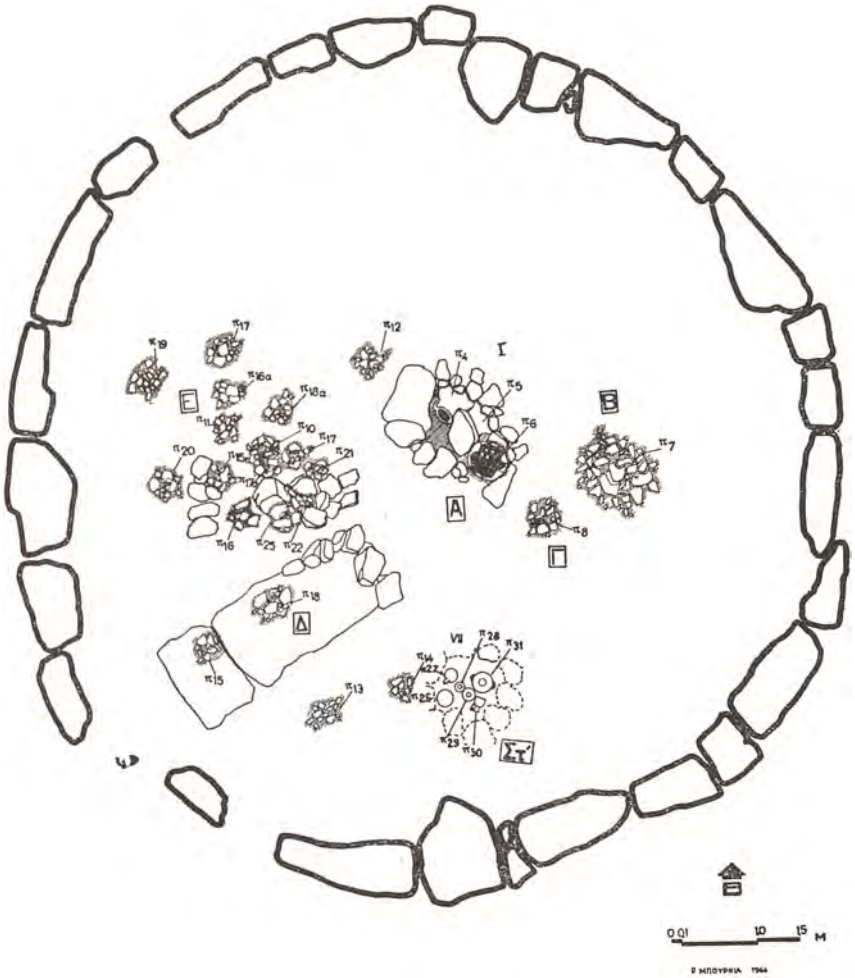

Σχέδ. 15. Τύμβος 6 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

Περὶ τὰ 4.50 μ. περίπου Α. τοῦ τύμβου ἀπεκαλύφθη ἕτερος μικρὸς ἐλλειψοειδὴς περίβολος, μεγίστης διαμέτρου 4.50 μ., παρουσιάζων ἄνοιγμα πρὸς Δ., ἤτοι πρὸς τὸν τυμβον. Ἐντὸς τοῦ μικροτέρου τούτου περιβόλου ὑπῆρχεν ἐπιμήκης πλάξ, διαστ. 1.60 x 1.30 μ., εἰς τρία τμήματα εὑρεθεῖ-

12. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 279.

σα, ἐν εἴδει τραπέζης προσφορῶν, ἔχουσα φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ΝΔ. ταύτης, ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ὁμὰς τεσσάρων ἀγγείων, ὁμοίων πρὸς τὰ ἄλλα (Πίν. 649 β). Δ. αὐτοῦ ἤρχισαν ἀποκαλυπτόμενοι τοῖχοι, ἔχοντες φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τῶν ὁποίων ἡ ἀποκάλυψις δὲν ὡλοκληρώθη εἰσέτι.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνασκαφέντων τύμβων, ὁ ὑπ' ἀριθ. 1, διαμ. περίπου 12 μ., παρουσίασε τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον (Πίν. 652 α· Σχέδ. 16). Εἰς αὐτὸν ἐδέσποζον: 1) κατὰ τὸ ΒΔ. τμῆμα μέγας κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 2.10 x 0,80 μ., μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔχων τὰ πλάγια τοιχώματα ἐπενδεδυμένα διὰ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν καὶ τὸν πυθμένα διὰ μιᾶς ὁριζοντίου. Ὁ τάφος ἐσυλήθη καὶ ἑπομένως εὑρέθη περιέχων μόνον ἄμμον, 2) κατὰ τὸ Α. τμῆμα ἐλλειψοειδὴς κύκλος, μεγίστης διαμ. 3 μ. περίπου, κατεσκευασμένος καὶ οὗτος διὰ μεγάλων ἀργῶν λίθων, ἐφαπτόμενος τοῦ μεγάλου περιβόλου καὶ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν παρουσιάζων ἄνοιγμα πλάτ. 0,70 μ. (Πίν. 652 β). Πρὸς αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ ἓν παρόμοιον τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ χρησιμεύει ὡς εἴσοδος εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κύκλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁδηγεῖ κεκλιμένον ἐπίπεδον ὡς καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κύκλον τοῦ τύμβου Α (5), τὸν κατὰ τὸ 1963 ἀνασκαφέντα[13]. Εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον κύκλον ὑπῆρχον τέσσαρες δι' ἀργῶν λίθων ἐσχηματισμένοι ἀκανόνιστοι χῶροι καὶ ὑποκάτω τῶν διαχωριστικῶν τοιχαρίων εὑρέθη πυρά. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος τῆς τέφρας ἔφθανε τὰ 0,15 - 0,17 μ. καὶ ἐντὸς αὐτοῦ, εἰς μὲν τὸν ἀνατολικώτερον καὶ μεγαλύτερον χῶρον, διαστ. 1.90 x 1.20 μ., εὑρέθησαν πλῆθος ἀποτεφρωμένων ὀστῶν (ἴσως ὄχι ἀνθρωπίνων) καὶ ὄστρακα, εἰς δὲ τὸν δυτικώτερον ὁλόκληρα ἀγγεῖα πλήρη ἄμμου (ἀμφορεύς, τρίλοβος οἰνοχόη καί τινα μικρότερα) (Πίν. 648 δ, ἀριστερά). Ἄμμος ἐκάλυπτε ἐπίσης καὶ ὁλόκληρον τὸ στρῶμα τῆς πυρᾶς εἰς τοὺς τέσσαρας χώρους τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου. Ἡ πυρὰ αὕτη θὰ εἶχεν ἐναγικὸν χαρακτῆρα, τὴν δὲ κυρίως ταφὴν θὰ περιεῖχεν ὁ συληθεὶς κιβωτιόσχημος τάφος. ΒΔ. τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἐφαπτομένη αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν λίθων τοῦ περιβόλου ἐπιμήκης πλάξ, διαστ. 1.15 x 0,70 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ὁμὰς ὀστράκων. Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ περιβόλου εἶχεν διαχωρισθῆ εἰς μικρούς, ἀκανονίστων σχημάτων χώρους, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν εὑρέθη εἰ μὴ λεπτὴ ἄμμος.

Ἔξω τοῦ περιβόλου, πρὸς τὰ ΒΔ. ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 3.60 x 2.20 μ., ἔχον φορὰν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πίν. 652 γ). Ἐσωτερικῶς αὐτοῦ ἀκανόνιστος σειρὰ ἀργῶν λίθων, διαστ. 1.05 x 0,60 μ. διῄρει τὸν χῶρον ἐγκαρσίως εἰς δύο περίπου ἴσα μέρη. Εἰς τὸ ἀνατολικώτερον καὶ πλησιέστερον πρὸς τὸν περίβολον διαμέρισμα, εἰς βάθ. 0,30 μ. εὑρέθη πυρά, καλύπτουσα ἔκτασιν 0,70 x 0,50 μ.· ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς τέφρας, πάχ. περίπου 0,10 μ., ὑπῆρχον ὄστρακα, λείψανα ἀποτεφρωμένων ὀστῶν καὶ ποσότης κονιοποιημένων ἀνθράκων. Ἴχνη πυρᾶς ἐσημειώθησαν καὶ κατὰ τὸ Β. τμῆμα τοῦ Δ. διαμερίσματος, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸ Σχέδ. 16, χωρὶς ὅμως λείψανα ὀστῶν κλπ. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ εὑρεθὲν ἐντὸς τοῦ περιβόλου Β, τοῦ κατὰ τὸ 1962 ἀνασκαφέντος[14]. Καὶ ἐκεῖ ὡς καὶ ἐδῶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, ἂν ἦτο χῶρος διὰ τὴν καῦσιν νεκρῶν ἢ ἁπλῶς δι' ἐναγικὰς πυράς. Κρίνοντες ὅμως ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως πολυτίμων προσφορῶν, ὡς π.χ. εἰς τὸν κεντρικὸν χῶρον τοῦ τύμβου 6, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πιθανὸν πρόκειται περὶ χώρου δι' ἐναγικὰς πυράς.

Καθ' ὅλην τὴν Β. καὶ Α. πλευρὰν ἐφαπτομένη πρὸς τὸν περίβολον, σειρὰ μεγάλων κυρίως ἀγγείων (Πίν. 653 α) ἐπὶ τῆς κοιλίας τοποθετημένων. Ταῦτα εὑρίσκοντο ἐντὸς λάκκων ἢ θηκῶν διὰ πλακῶν ἢ ἀργῶν λίθων σχηματιζομένων καὶ καλυπτομένων διὰ μιᾶς ἄλλης πλακός· εἰς τὰ περισσότερα τὸ στόμιον ἐφράσσετο διὰ λιθίνου πλακιδίου. Πρὸς Β. καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθη ὁμὰς ἀγγείων (πέριξ μεγάλου ἀμφορέως, ἔχοντος ἐπὶ τοῦ στομίου λίθινον πλακίδιον, μικρά, διαφόρων σχημάτων, ἀγγεῖα, οἰνοχόαι, κύαθοι, σκύφοι) ἐντὸς λακκοειδοῦς θήκης διαστ. 0,70 x 0,60 μ. (Πίν. 653 γ - δ). Δυτικώτερον, ἑκατέρωθεν τοῦ ὀρθογωνίου κτίσματος, Β. μὲν αὐτοῦ, ἐντὸς σκαφῶν ὀλίγον ἀπεχουσῶν ἀλλήλων, περιβαλλομένων δι' ἀργῶν λίθων καὶ πλακῶν, μία ὑδρία καὶ μία μικρὰ οἰνοχόη (Πίν. 653 β), ΝΔ. δὲ μέγας πίθος, διαμ. 1.10 x 0,84 μ. ἐντὸς σκαφῆς ἐπὶ τῆς κοιλίας τοποθετημένος (Πίν. 652 γ, δεξιά). Τέλος κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθη ἓν ἀκόμη ἀγγεῖον, ὡς καὶ τὰ τῆς Α. πλευρᾶς. Ἐντὸς ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγγείων εὑρέθη μόνον λεπτὴ ἄμμος, ἄρα ἐπρόκειτο περὶ προσφορῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὸν ἐντὸς τοῦ περιβόλου νεκρόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὸν ἱερὸν τόπον, ὡς θὰ ἐθεωρεῖτο ὁ ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου κτίσματος.

Σημαντικὰ ἐπίσης εὑρήματα ἔδωσεν ἡ ἔρευνα εἰς ἄλλους δύο τύμβους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς, ὁ

13. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 280.

14. ΑΔ ἔ.ἀ.

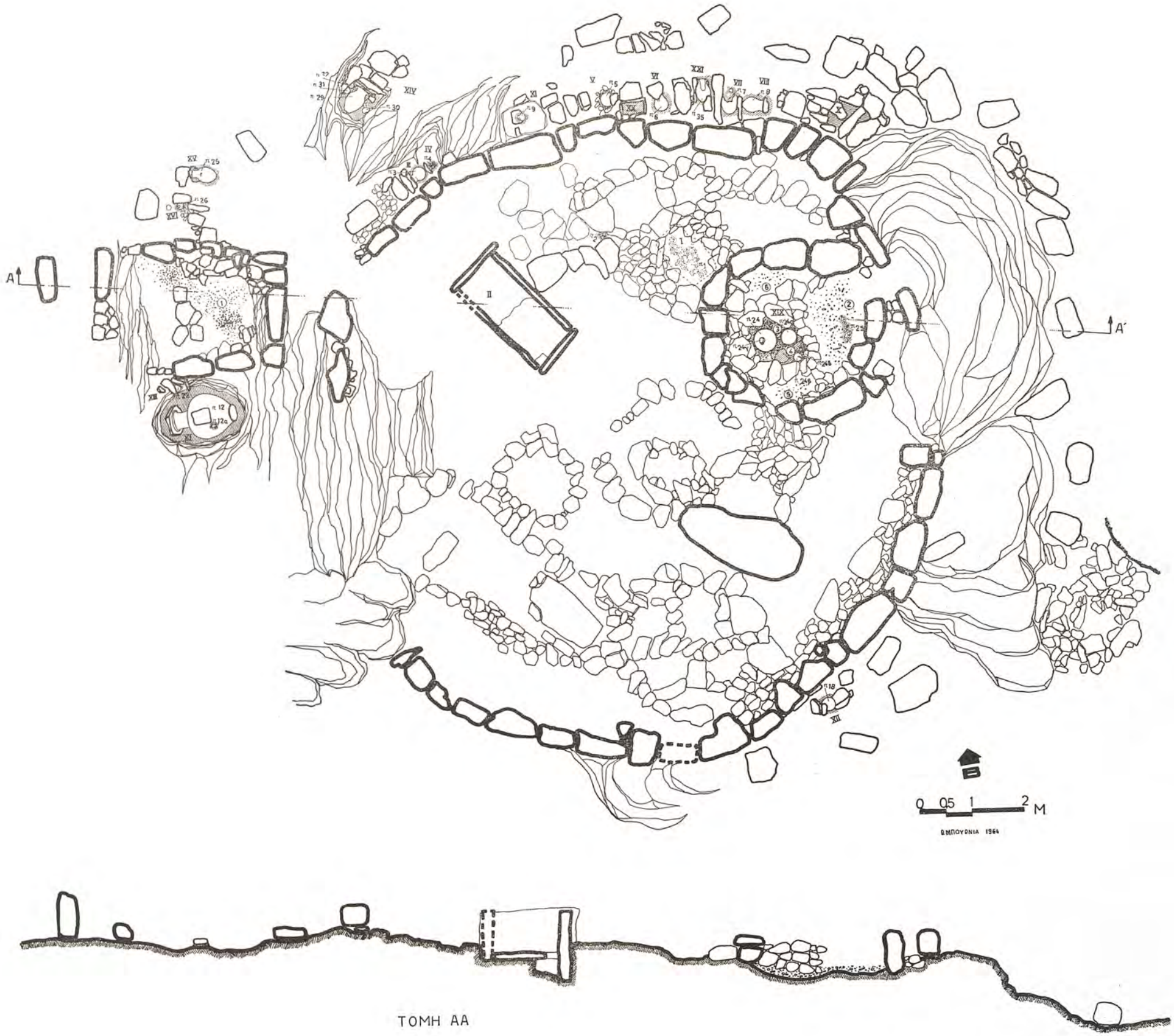

Σχέδ. 16. Τύμβος 1 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

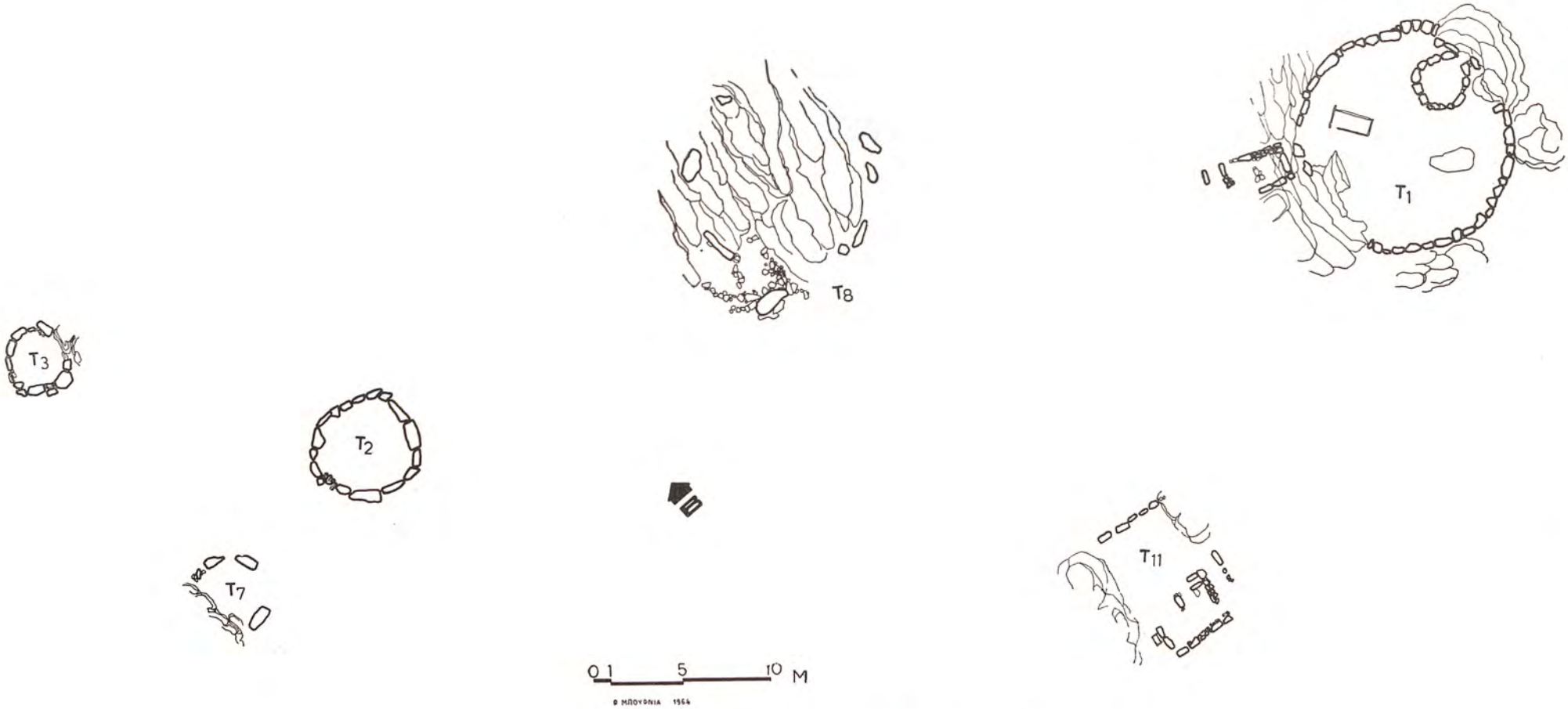

Σχέδ. 17. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα τύμβων εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

τύμβος 11 δὲν ἦτο κυκλικός, ἀλλ' ὀρθογώνιος, διαστ. 8 x 6 μ. περίπου, οὐχὶ μακρὰν τοῦ τύμβου 1, πρὸς τὰ ΝΔ. αὐτοῦ κείμενος (Σχέδ. 17) καὶ ἔχων φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Σχέδ. 18· Πίν. 654 α). Εἰς αὐτόν, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ΝΔ. μέρος ἄνωθι τοῦ πυθμένος ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις πυρᾶς καὶ κεκαυμένων ὀστῶν. Εἰς τὸ στρῶμα τῆς τέφρας, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0,10 μ., περισυνελέγησαν πεντήκοντα ἓξ πήλινα κομβιόσχημα σφονδύλια (Πίν. 656 β),

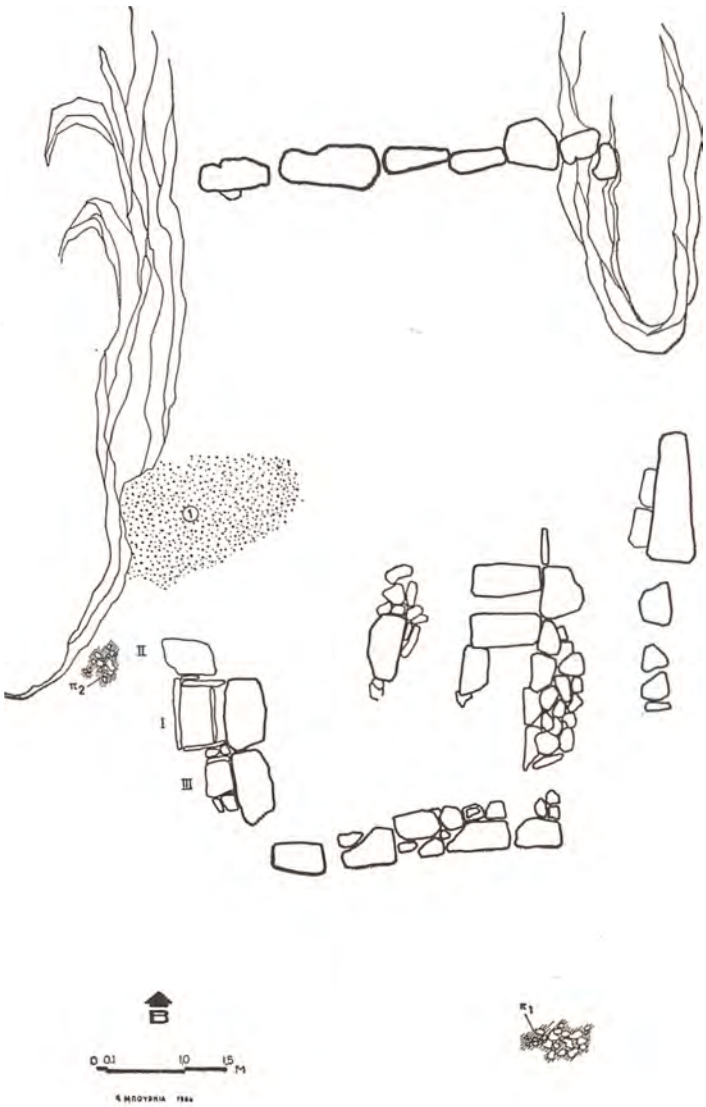

Σχέδ. 18. Τύμβος 11 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

Δ. πλευράν, πλησίον τῆς ΝΔ. γωνίας ἀπεκαλύφθη μικρὸς παιδικὸς κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 0,64 x 0,28 καὶ βάθ. 0,42 μ. Καθέτως τοποθετημέναι πλάκες ἐσχημάτιζον τὰς πλευράς, ἑτέρα δὲ ὁριζοντία τὸν πυθμένα. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ στρογγύλη ψῆφος ἐκ πρασίνης ὑάλου, χαλκῆ τοξοειδὴς πόρπη, τοῦ φερομένου ὡς «μικρασιατικοῦ» τύπου[15], μετ' ἐξέργων πλαστικῶν δακτυλίων ἐπὶ τοῦ τόξου, ὡς καὶ μικραὶ χαλκαῖ σπεῖ-

15. Chr. Blinkenberg σ. 204 κ.ἑ.

Σχέδ. 19. Κάλυμμα πυξίδος μετὰ ζωομόρφου λαβῆς

ραι, προερχόμεναι πιθανώτατα ἐξ ὀκτωσχήμου πόρπης. Ὑπεράνω τῆς πυρᾶς εἶχον ἐναποτεθῆ περὶ τὰ εἴκοσι ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (Πίν. 654 β, 655 β, 656 δ ἀριστερὰ καὶ κέντρον), εἷς πτηνόμορφος ἀσκός (Πίν. 655 δ), δύο εἰδώλια πτηνῶν καὶ τρία γυναικεῖα εἰδώλια. Τούτων τὸ ἓν φέρει πόλον, ἓν δὲ ἄλλον, τὸ μεγαλύτερον, σῴζει ἴχνη γραπτῆς διακοσμήσεως (Πίν. 656 ε). Ὕψ. γυναικείων εἰδωλίων : 0,095, 0,08 καὶ 0,16 μ.

Παρὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τάφου, ἐξωτερικῶς, εἰς βάθ. 0,45 μ., ἀνευρέθη λιθίνη πλὰξ διαστ.

Σχέδ. 20. Τύμβος 10 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

0,40 x 0,56 μ., μὲ φορὰν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἡ ὁποία ἐκάλυπτε ὁμάδα δώδεκα ἀγγείων (Πίν. 654 γ, 655 α, γ ἀριστερά). Τὰ πλέον ἀξιόλογα τούτων ἦσαν: γεωμετρικὴ πυξὶς σῴζουσα γραπτὴν διακόσμησιν (Πίν. 656 γ), κάλυμμα μικρᾶς πυξίδος μετὰ λαβῆς ἐν εἴδει μικύλλου εἰδωλίου ἵππου (Σχέδ. 19) καὶ εἰδώλιον ἱπταμένου πτηνοῦ.

Παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη θήκη, διαστ. 0,44 x 0,27 μ., μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., σχηματιζομένη δι' ὀρθίων πλακῶν καὶ καλυπτομένη διὰ μιᾶς ἄλλης, διαστ. 0,49 x 0,42 μ. Ἐντὸς τῆς θήκης ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ τῆς κοιλίας μόνωτον ἀγγεῖον, ἄνευ γανώματος, διαστ. 0,32 x 0,22 μ., φέρον ἐπὶ τοῦ στομίου λίθινον πλακίδιον. Τὸ ἀγγεῖον εὑρέθη πλῆρες ἄμμου, μεταξὺ τῆς ὁποίας ἐσῴζοντο σαφῆ ἴχνη ἀποτεφρωμένων ὀστῶν. Τέλος περὶ τὰ 1.50 μ. ἀπὸ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ τάφου ἐσημειώθη πυρὰ ἐκτάσεως 2 x 1.20 μ., σῴζουσα ἐλάχιστα ἴχνη ἀποτεφρωμένων ὀστῶν (ζώων ;).

Ἀλλὰ καὶ τὰ εὑρήματα τοῦ ἐλλειψοειδοῦς τύμβου 10 (μεγ. διαμ. 7 μ. περίπου) ἦσαν λίαν ἀξιόλογα, διότι μεταξὺ τῶν περισυλλεγέντων κτερισμάτων περιλαμβάνεται καὶ τὸ τριποδικὸν πιθοειδὲς ἀγγεῖον τοῦ Πίν. 651 γ - δ. Παρὰ τὸ κέντρον σχεδὸν τοῦ περιβόλου τούτου ὑπῆρχον δύο παρακείμενοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 1.35 x 0,65 μ. ὁ ἀνατολικὸς καὶ 0,75 x 2 μ. ὁ δυτικός, μὲ φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔχοντες τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ καθέτων σχιστολιθικῶν πλακῶν· τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἀπετέλει τὸ δάπεδον. Οὗτοι εὑρέθησαν συλημένοι, ἀλλὰ παρὰ τὴν Β. ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ μεγαλυτέρου τάφου εἶχον τοποθετηθῆ ἐντὸς σκαφῆς ἕνδεκα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων (Σχέδ. 20). Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐκάλυπτον ἔκτασιν 1.60 x 0,70 μ., ὅλος δὲ ὁ ὑπόλοιπος χῶρος μέχρι τοῦ ΒΑ. καὶ Δ. μέρους τοῦ περιβόλου ἔφερε στρῶμα λίθων. Τὰ ἀγγεῖα περιεῖχον μόνον λεπτὴν ἄμμον ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ σκαφή.

Τέλος ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ εὕρεσις ἑνὸς χρυσοῦ ἐλάσματος μετὰ γλυφῶν ζώων, περισυλλεγέντος ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς πυρᾶς τοῦ τύμβου 8, ὡς καὶ ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸν τύμβον 13 δύο ἀγγείων τοποθετημένων κατὰ μῆκος καὶ ἐχόντων τὰ στόμια ἐφαπτόμενα (Πίν. 656 α). Εἰς αὐτὸν τὸν τελευταῖον τύμβον ἀνευρέθη ἐπίσης εἷς κορινθιακὸς σφαιρικὸς ἀρύβαλλος (Πίν. 655 γ, δεξιά)· ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀγγείου τούτου ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἤτοι καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

*

DÉLOS

Quartier de Skardhana

L'exploration du Quartier de Skardhana a été poursuivie en 1964, sur deux secteurs, au Nord et au Sud de l'îlot de la Maison des Comédiens (Plan 1), dégagé de 1961 à 1963 ; au Nord, il s'agissait d'assurer une meilleure présentation de l'îlot, en explorant la rue et les demeures qui s'étendent entre lui et la falaise de Skardhana. Ce secteur sera publié en même temps que les trois demeures de l'îlot de la Maison des Comédiens dans un fascicule de l'Expl. Arch. de Délos, actuellement en préparation.

Dans le secteur Sud, on a commencé par son quart Nord-Est l'exploration d'un secteur limité au Sud par l'Établissement des Posidoniastes; à l'Est, par la Maison du Diadumène ; au Nord, par le beau mur de façade (Pl. 657 a) qui borde l'Impasse dégagée en 1962 au Sud de la Maison des Comédiens. On a dégagé deux ensembles de pièces qui restent jusqu'ici indépendants :

1) une cour précédée de trois pièces (dont les latrines) ; dans la cour se trouvent la margelle d'une citerne et celle d'un puits.

2) un complexe composé, dans l'état actuel de la fouille, d'une cour, de promenoirs, d'une pièce X, d'une pièce Y, d'un grand *oecus*. La

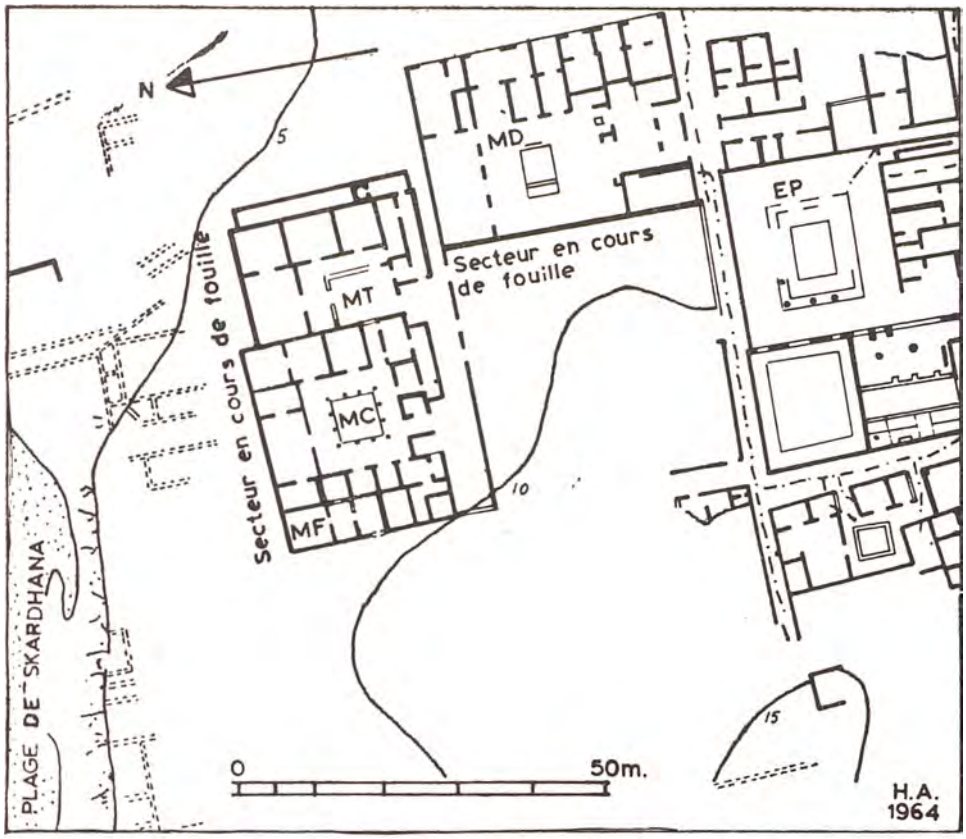

EP = Etablissement des Posidoniastes — MD = Maison du Diadumène

Ilot de la Maison des Comédiens { MC = Maison des Comédiens, MF = Maison aux frontons, MT = Maison des Tritons

Plan 1

cour est bordée, au Nord et à l'Ouest, de promenoirs dont elle est séparée par un dispositif architectural d'un type nouveau à Délos (Pl. 657 b) : quatre piliers de pôros, hauts de 1,37 m. et de section à peu près carrée (côté : 52 cm. ±), sont reliés par un muret formé de carreaux de pôros ; ils supportaient chacun une colonne ionique ; trois chapiteaux ont été retrouvés (Pl. 657 c).

Les promenoirs ont un sol de terre battue ; celui de l'Ouest a subi des remaniements importants : la porte qui ouvre sur la pièce Y a été grossièrement murée ; immédiatement à l' Est, on a retrouvé les restes d'un four de fortune et recueilli à l'intérieur de la vaisselle et des débris de cuisine. Les murs portent en outre de nombreux graffites (Pl. 658).

Le four et le murage de la porte Sud n'appartiennent pas aux dispositions primitives du promenoir ; les graffites qui couvrent les murs indiquent aussi que la maison a été utilisée par d'autres habitants que les propriétaires.

Du promenoir Nord, on accède à une grande pièce qui est l'*oecus maior* de la maison ; dans l'angle Sud-Est (Pl. 659 a), une cavité creusée en forme de cupule dans le sol en terre battue de la pièce contenait treize bijoux d'or, cinq statères ou demi-statères d'or rhodiens (Pl. 659 b) et soixante-neuf tétradrachmes attiques du nouveau style.

La pièce X présente, elle aussi, d'importantes traces de remaniements : la porte Sud a été bouchée ; dans l'angle Nord-Est avait été construit grossièrement un four de fortune.

La pièce Y, fermée de trois côtés, ne comporte qu'une seule porte percée dans le mur Nord et donnant accès au promenoir Ouest; on a dit plus haut que cette porte a été trouvée grossièrement murée.

Les murs portent différents graffites, surtout le mur Est; sur l'un d'eux on lit, gravé entre deux palmes:

Εὔχήν.
[. . .] δος καλὸς
κἀγαθὸς ἀνὴρ
καὶ φιλοῦσιν
αὐτὸν οἱ θεοί.

L'examen de la céramique permet d'assigner aux demeures partiellement fouillées en 1964 la même date qu'à celles qui composent l'îlot de la Maison des Comédiens : seconde moitié et même, plutôt, dernier tiers ou dernier quart du IIe s.-début du Ier s. av. J. - C. C'est dans cette courte période que ces maisons ont été construites et utilisées ; les graffites et remaniements grossiers signalés plus haut sont sans doute imputables à des soldats qui ont occupé ces habitations. C'est sûrement aussi lors d'un des deux sacs de Délos que le trésor de bijoux et monnaies a été enfoui en grande hâte, à même la terre et non dans un récipient, suivant l'usage.

On a recueilli au cours de la fouille les objets habituels à Délos : anses d'amphores, lampes, bols à reliefs, céramique commune, petites monnaies de bronze, fragments de figurines, fragments de sculptures d'appartement. En dehors du trésor de bijoux et de monnaies déjà signalé, la trouvaille la plus intéressante est une belle mosaïque fragmentaire, provenant de l'étage et exécutée en *opus vermiculatum* ; elle représente un épisode du mythe de Lycurgue et d'Ambrosie.

Monument des Taureaux (Juillet 1964)

Au Nord du Monument, l'exploration de la cella a été pratiquement achevée, et un sondage extérieur a été pratiqué à l'angle Nord-Ouest, pour l'étude d'un mur signalé par R. Vallois (A.H.H.D., p. 28) : il faut répondre par la négative à la question d'un prolongement du mur vers l'Est.

La partie centrale de l'édifice, ou Néôrion, a été explorée par épreuves : on a examiné les diverses fondations, notamment celle du mur de refend cella-pronaos.

Enfin, nous avons fouillé une petite section du pronaos et sondé le terrain jusqu'au rocher devant toute l'étendue de la façade Sud.

Des relevés des divers sondages ont été établis ; les observations réalisées en 1963 et 1964 (structure des fondations et du remblai) trouveront place dans la publication du Monument et y seront illustrées par les planches (tessons) qu'a préparées E. Séraf à l'automne 1964.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

EXCAVATIONS AT SALIAGOS

Excavations were carried out during July and August 1964 on the island of Saliagos near Antiparos. They were sponsored by the British School of Archaeology and directed by Professor J. D. Evans of the University of London and Mr. Colin Renfrew of Cambridge University. The campaign owed much to the cooperation and encouragement of Mr. N. Zapheiropoulos, the Ephor of Antiquities for the Cyclades, and Miss I. Dhekoulakou, acting for the Ephor, was a frequent and very welcome visitor to the site.

The small islet of Saliagos lies in the narrow channel between the northeast end of Antiparos and Paros. It is one of several small islands in this channel, none more than 100 metres in length, and was first visited by Mr. Zapheiropoulos, who discovered there traces of a prehistoric settlement. An examination of the site and its surface material in 1963 suggested that here at last was a settlement in the Cyclades of neolithic date, and plans were made for its excavation.

Like all sites in the Cyclades, Saliagos is somewhat eroded. To test the depth of soil, a series of trenches was cut along its length revealing a depth sometimes of only 30 centimetres. At the south end however there are up to 2 metres 50 of stratified deposits, and work was there undertaken in a grid system of 4-metre squares. The extensive stone debris of destroyed houses was found covered by some 30 cms. of wind-blown soil. These remains were overlain at one point by the rough and massive stones of a tomb of the 1st or 2nd century A.D., the only remains discovered on Saliagos during the season which were later than the Neolithic.

The baulks between the squares in the principal excavated area were removed to aid the interpretation of the building remains, producing a space of 20 metres by 10 metres. The overall plan of settlement is not yet clear, but the houses seem to have had rectangular rooms, which were roughly three metres in length (P l. 660 a).

The three squares to the south of this area produced a well stratified deposit up to a depth of 2 metres 50. Traces of an earlier building phase were observed some 60 centimetres below the later one, but they were scanty in the areas studied, and the matter requires further investigation. The lowest levels in this region contained traces of burning and considerable quantities of well preserved pottery.

At the north end of the island, walls were again found and below them traces of earlier occupation, with finds of pottery and obsidian.

Pottery was abundant in all levels of the site, and showed considerable uniformity. The island was clearly occupied for one period only, although further work should enable some chronological subdivision of the material to be made, on both typological and stratigraphical grounds. The fine wares were in general dark-faced, and burnished. The commonest form is a flat based, rather straight sided open bowl. This was sometimes set on a very tall fruit-stand base. Decoration in matt white paint was common, usually rectilinear in style (P l. 660 b) although curvilinear motifs are present (P l. 660 c). There was no pattern burnish, and only a few sherds are decorated with incisions. These, like the handful of fragments with dark-on-light painted motifs, are probably imports.

The obsidian industry was exceptionally rich : over 20,000 pieces were studied, and 1,000 catalogued and drawn. The raw material was imported from Melos. The most notable type was the bifacially flaked arrowhead with prominent tang (P l. 660 d), and some fifteen other types of artefact were classified.

Stone axes of haematite-limonite were common, as were bone awls and points. Several worked shell spoons were found, and the small finds included a fragment of a bracelet made of spondylus and an anthropomorphic amulet of bone.

Considerable quantities of discarded animal bones on the site provided evidence of the consumption of sheep/goat, cattle and pig. Dog was also found. The bones will be the subject of specialised study, as will the grain impressions and the numerous shells. Pollen samples were taken from the site, and from suitable low-lying land in Antiparos. First indications however suggest that the pollen was not well preserved and samples taken from other islands, notably Delos, may throw more light on the palaeoecology of the area and on the date of its deforestation. It seems that the economy was one of mixed farming, with emphasis on the rearing of sheep or goat. But the great role played by the sea is demonstrated by the quan-

tities of shell found and by fish-bones, some of extremely large size.

Underwater exploration provided ample evidence of sea-level change, the land having subsided some three metres since Roman times. Among other indications was a complicated system of rock-cut trenches, visible now below water level. That these continue on land and were in fact cut on land was demonstrated by a small supplementary excavation on Antiparos. Submerged building remains, including a well-head of classical date and several Early Cycladic cist graves, confirm this point. It seems indeed probable that Saliagos in the Neolithic period was not an islet but a promontory linked both with Antiparos and with Paros.

The excavations have amply confirmed the Neolithic date of the Saliagos settlement. Similar finds have recently been studied from the site of Mavrispilia in Mykonos. There is no doubt that they are earlier than the « protocycladic » graves found in Antiparos by Bent and Tsountas. Although there are few parallels for cross-dating, it seems that the settlement was roughly contemporary with the Late Neolithic of Greece and the islands of the eastern Aegean. A date early in the fourth millenium seems likely, and it is hoped to confirm this by radiocarbon determinations.

Assisting in the excavation were Mrs. J. D. Evans, Miss Jane Bagenal, Miss Linda Beigel, Miss Barbara Bender, Mr. Ian Clegg, Miss Jane Ewbank, Mr. Constantinos Gallis, Mr. Ian Morrison, Mr. Bill Phelps and Mrs. Cressida Ridley. The foreman was Mr. Vassili Adamachos, helped by Mr. Petros Frangiskos from Naxos and fifteen workmen from Antiparos. The vase-mender of the British School, Mr. Petros Petrides, was in charge of restoration. Miss Judith Turner, palynologist, and Mr. John Dixon, geologist, visited the site during the season. The underwater survey was conducted by a team of five aqualung divers.

The finds have been drawn and photographed and are now in the safe keeping of the Paros Museum. It is hoped that the excavation of Saliagos will be continued and concluded with a further season's work in 1965.

J. D. EVANS - COLIN RENFREW

*

EXCAVATIONS AT AYIA IRINI IN KEA

Archaeological investigations and studies in the region of Ayia Irini on the great harbor of the island, conducted under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens, were resumed and carried forward from early in May to the beginning of August, 1964.[1] Grateful acknowledgement for continuing support and assistance is made to the Greek Archaeological Service, the Ephor Mr. Zapheiropoulos and his assistant Miss E. Lazaridou, the officials and citizens of the island, the Michalinos Company, and the Director and staff of the American School.

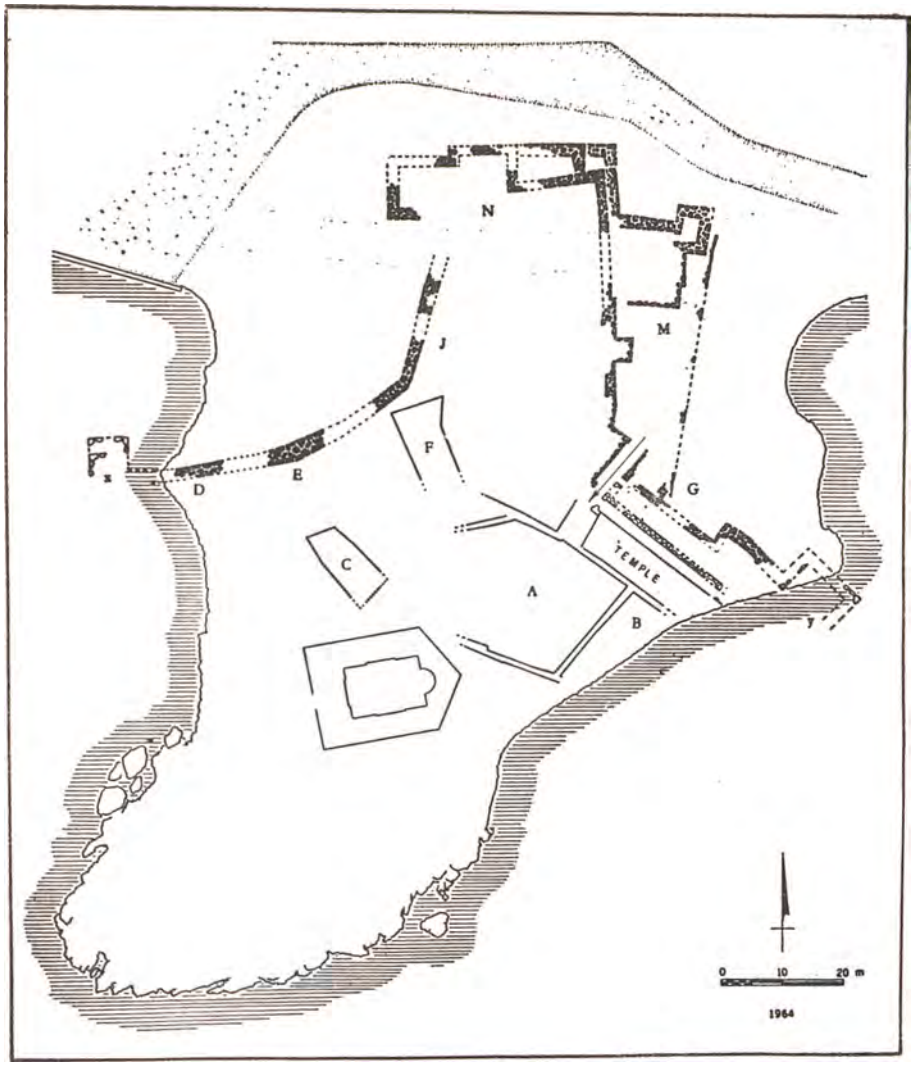

Plan 1. Promontory of Ayia Irini, Kea

The Fortifications

The size and elaborate character of the defensive works at Ayia Irini were revealed further in 1964, especially along the northern and

1. For accounts of the preceding campaign see *Hesperia*, XXXIII 1964; Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, XVIII, 1963· Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, III (1963). A brief notice of the work of 1964 has appeared in *Archaeology*, XVII, 1964.

eastern sides of the site (Plan 1). In Area N, where the native rock rises and ancient deposits are relatively thin, nearly all the remnants of the wall have now been uncovered and it is clear that two or more periods of construction are represented. This fact is even more evident in the northeastern area, where the lines of the circuit turn southward : a continuous system of walls on the west of our Area M (Pl. 661 a) is the earlier, while the north-east tower and adjoining structures are later additions. A straight line of wall further east in Area M, which was traced in 1963 and seemed possibly to be a part of the fortifications (*Hesperia*, XXXIII (1964), p. 318), must now be recognized as a retaining wall, built to support a broad terrace after the defensive circuit had been demolished and given up altogether.

Precise dating of these architectural stages will have to await the detailed study of pottery and objects associated with the walls. At present it appears probable that the whole complex system is to be assigned to a period before the time of Mycenaean dominion, the first phase being not later than the time of Middle Minoan III and the northeast tower perhaps corresponding with, or leading to, the important development of the site in Late Minoan I. Rooms in the northern part of Area M have yielded not only potsherds but a bronze dagger and many pieces of frescoes (Pl. 661 b - c) that had fallen from upper storeys. Outside the fortifications and clearly later, some deposits of Mycenaean III B pottery have been discovered.

Following the line of the earlier enclosure southward, we came in 1964 upon a broad passageway (Pl. 662 a) that led through the walls to a small rectangular *plateia* behind the Temple. This was probably the chief gate of the settlement. The passage had continued to be used down to Graeco-Roman times, but in its original form it must go back at least to the Late Bronze Age. The entrance is marked by an arrow in Plan 1. To the southeast the fortifications run onward through Area G in an irregular course to the present shoreline, and stones still visible under water indicate that there may have been a tower at the place marked y on the plan (corresponding with Tower x on the west). Excavation of this region has only begun.

Just inside the main gateway a road branched off at right angles, running southeastward along the side of the Temple. It was approached through a carefully constructed portal with a big stone threshold (near the point of the arrow on the plan). One guesses that a continuation of the street ran northwestward from the *plateia*, but this is not certain.

The Temple

At the end of May water-level in the bay was a bit lower than usual and we took the occasion to test strata below the floors in parts of Rooms IV, XI, and XIII (Plan 2). Water flowed in quickly, finding passage through the loose masonry of the walls, but a small pumping engine reduced the level and made it possible for workmen to dig out the mud in arbitrary horizontal cuts.

The walls of the Temple were found to be bedded deeper than we had previously supposed. In part, at least, Walls A and L rest firmly on bedrock (Pl. 662 c), some 0.80 to 0.90 m. below the modern sea-level (our datum zero). Several of the door-ways have solid stone thresholds, at varying heights but all apparently belonging to an early stage of the building. In Room IV there are remains of a flagstone paving at levels between –0.50 and –0.60 m. From this floor one approached the door to Room XI by a step of fine white marble (Pl. 662 d) (surface at –0.40 m.). The threshold was 0.18 m. higher and thence another rise took one to a small landing at +0.05 m. inside the adyton. Here one could turn to the left and step up again into the interior of Room XI or to the right and enter Room XII. The space in Room XI was largely occupied by stone platforms.

All these structures lie below the floor-level of Room XI on which the many fragments of terracotta statues were found in 1963 (Plan 2). This was a firm floor, made of a thick layer of clay, which at that time we took to be part of the original building. As reported then (e.g., *Hesperia*, XXXIII (1964) p. 327), pottery found in the debris with the sculpture was of styles not later than L. M. IB, a few pieces being perhaps a little earlier ; but small soundings below the floor, which produced Middle Helladic sherds, had led us to think that the underlying deposits were unrelated to the Temple.

The investigations of 1964 make a revision

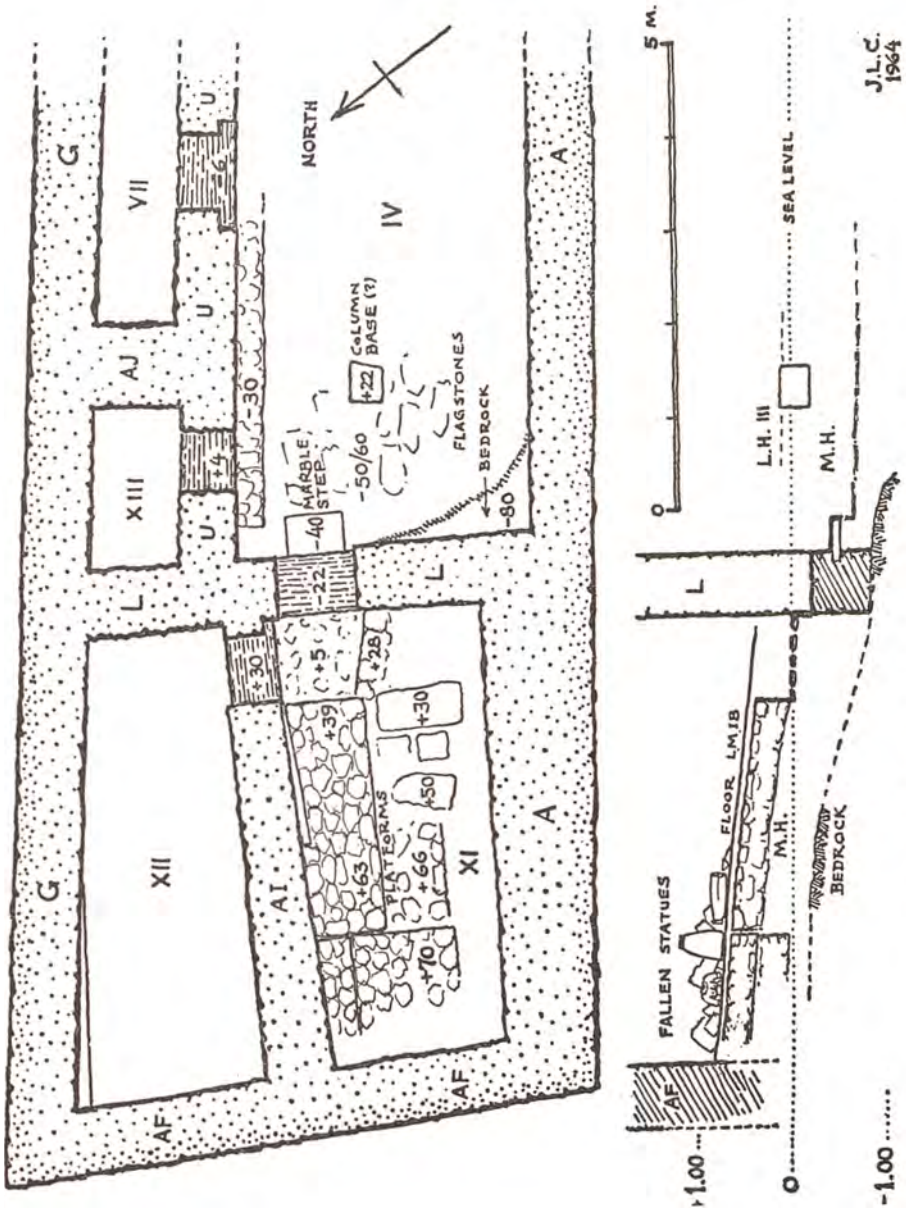

Plan 2. The Temple of Ayia Irini, Kea (Plan and Section)

necessary. The lower part of Room XI with its platforms and its stepped entranceway was very probably a religious shrine from the beginning, and we see now that these structures go back at least to the Middle Bronze Age — a time when gray Minyan and Matt-painted wares were imported from the mainland, before the period of Late Helladic and Late Minoan styles. Whether there were still more ancient religious associations in this place, possibly even in the Early Bronze Age, can probably not be determined. In any case, the architectural history of the building cannot be wholly understood at the present stage of the investigation.

A few nondescript fragments of the big terracotta figures were found near the doorway between Rooms IV and XI, a little below the levels reached in 1963 but not in pure M.H. contexts. In Room IV it has not been possible to find a floor corresponding with the L.M. IB level of Room XI ; almost certainly it was dug away during a remodelling of the central part of the Temple in Mycenaean times (L.H. III) after the great earthquake. It was probably in this period that a rough stone base was set in the floor of Room IV, presumably to hold a wooden column (see Pl. 2). In the earth and debris from +0.25 m., where excavation began in 1964, down to the water-level (zero), there were sherds of Mycenaean III A and III B pots, a few tiny scraps of gold, two bronze blades, some beads, and parts of several small terracotta figurines (Plan 662 b).

During the season of 1964 all the hundreds of fragments of statues (Pl. 663 a - c) from the Temple were sorted according to type and to finding-place by Mrs. Ervin, who drafted an extensive catalogue of them and made observations on the technique of their manufacture. A number of new joins were discovered and, among other facts, it was noted that a few faint traces of coloring matter, red and ochre, are visible on certain pieces.

Graves on the promontory of Ayia Irini

Further indication of the importance of the town in the Middle Bronze Age is provided by cemeteries that were found in 1964 just outside the walls in Areas J and M. Only a few graves were uncovered ; others probably exist. Those cleared are small stone cists and burial *pithoi*, all used for children. The richest, a cist grave in Area M (Pl. 664 a), was that of a girl about twelve years old. As offerings it held seven vases, fragments of a gold diadem, and beads of gold, carnelian, and amethyst, which we reconstituted as a necklace (Pl. 664 b). None of the pottery discovered in either cemetery is later than M.M. III, and most of it seems to be earlier.

Inscriptions

From the western part of Area N came three documents : a fragment of a baked clay tablet with one incised sign and traces of others, a terracotta lamp with three signs on its rim, and a rough lentoid roundel with signs on either side. One of the signs on the lamp finds no close parallel, but all the others are from the Linear A syllabary (cf. the incised monogram on a sherd recovered in 1963, *Hesperia*, XXXIII, 1964, pp. 325 - 326). The *plateia* inside the main gateway near the Temple yielded another inscribed piece, with characters not in Linear A but of a form possibly related to Cypro-Minoan. Elsewhere we have found a dozen or more bases of pots with simple marks of the sort known at Phylakopi, Aegina, Eleusis, Lerna, and other contemporary settlements. Thus the evidence for literacy at Ayia Irini, though not yet conclusive, is moderately strong.

Area A

The complex of rooms in Area A, exposed successively in each campaign since 1960, appears now to make up one single establishment, which we have come to call House A (Pl. 664 c). In 1964 several of the northern rooms were cleared, and only the western side still remains untouched (Plan 1 and 3). There are narrow streets with covered drains on all sides excavated so far. On the north, two of these converge under the *plateia* whence the drainage may have been carried out below the main roadway toward the northeast.

Deep soundings in many parts of Area A have shown that it was thickly occupied in the Early and Middle Bronze Ages. Just when House A began to assume its monumental character has not yet been determined ; clearly it was not all built at one time. Some of the older architectural elements were examined this year far below the level of the latest floor in Room XXX. They go back to an early phase of L.M./L.H. I, or possibly still earlier

and represent successive alterations of the building. Their remains had all been covered over by the time of the final occupation.

During the season Miss Milburn, Olivia James Fellow of the Archaeological Institute of America, made a catalogue and a thorough study of the pottery from Room I (*Hesperia*, XXXIII, 1964, p. 324). More than 30 vases from this remarkable group have now been inventoried. They include many pieces imported from Crete and the mainland, none of which are later than L.M. IB or L.H. II.

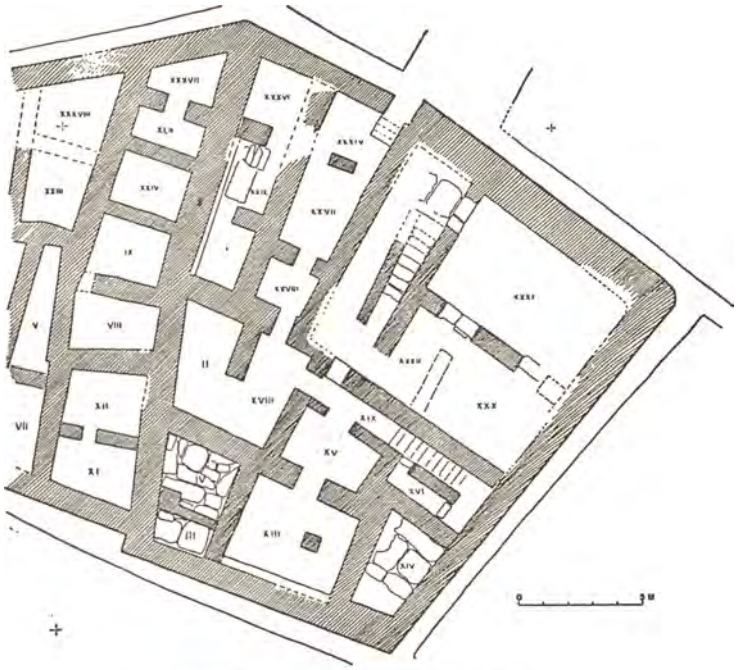

Plan 3. The complex of rooms in Area A

Houses F and C

House F (see Plan 1) is made up of a series of rooms, each occupying the full width of the building. The three northernmost were cleared in 1964, and there is at least one more to be found at the south. These are basement rooms, like those of Houses C and A, and they were filled with debris from above when House F was destroyed by earthquakes. Room I, at the north, was a separate compartment, approached by a descending staircase. Rooms II and III are connected to each other by a doorway.

The pottery from these rooms has not yet been studied in detail. Much of it is local, and it includes some imported pieces like those from House A. A few others, however, are decorated with spiral ornaments that belong clearly to the repertory of Mycenaean III A. A similar occurrence of earlier and later styles was observed in the pottery from House (Pl. 665 a) which also was recorded fully this year by Miss Milburn. We are not sure how these facts are to be explained. It seems unlikely that pottery of III A reached Kea before the earthquake which destroyed the major parts of House A, since none of it was found there ; nor can we suppose that Houses C and F were built after that earthquake. Therefore one is led to guess that the basements of these two buildings were partly cleared and reused in a reconstruction, perhaps at the beginning of the fourteenth century, and that they were demolished again by still another earthquake in Mycenaean III A. This problem remains to be solved.

Figured stele

An important discovery was made this year when a modern stone *mandra* wall was being

removed from the north edge of Area J. Among the stones were some fragments of marble, a few of which showed traces of use. The foreman, D. Papaioannou observed one especially, part of a flat slab with an incised drawing on one side (Pl. 665 b). It is of white island marble, 0.035 to 0.038 m. thick, measuring 0.17 m. by 0.28 m. The fairly straight vertical edge at the left is probably original, though worn ; that at the top may possibly be original. The front surface is moderately smooth, slightly incrusted. On it is preserved a linear representation of the head of a warrior facing to the right, wearing a helmet with curving pointed cheekpiece and waving plume. The eye and the profile in front of it, i.e. the curve from the forehead to the bridge of the nose, are preserved ; the nose itself and the mouth and chin have been lost. Outlines of the back of the head and neck are visible. The helmet rises in three tiers to a rounded conical top, where the plume springs from an ovoid boss. No traces of color are preserved.

One scarcely doubts that this is a Mycenaean soldier, portrayed standing erect with head held back in formal military posture. The full height of such a figure may be calculated roughly, but why and when the slab was cut are quite uncertain. No very close parallels are known but comparisons with frescoes, stelae, and small figures, from Crete as well as the mainland, may yield some clues. This detailed study will be undertaken later. Meanwhile the writer retains a strong impression that the soldier is a Mycenaean Greek, not Minoan, and that his presence in Kea would be more understandable in the later period, when III A pottery was imported than in the preceding stage when the inhabitants were so firmly associated with Crete in commerce and culture.

A watchtower on the coast

The view from Ayia Irini toward the shipping lanes on the north is blocked by a line of hills. These protect the site and the anchorage from the Meltemi, but interfere with observation. A maritime people needed advance notice of approaching ships, whether friendly or hostile, and it was probably for this purpose that a square structure, about 13 m. on a side, was built on the top of a rounded hill to the northwest. This height is now called by some local people the *Troullos* (or « *Tourlos* ») of *Treis Ammoudiés* (or « *Treis Boukes* »), a small triple bay just below it. It commands a fine view of the whole channel, from Sounion to Euboea, and is in clear sight and easy signalling distance from Ayia Irini. Stone foundations of the square building or enclosure can be seen. At its center are traces of a circular structure, about 5 m. in diameter, and next to this a modern cairn. Only a few potsherds were found, all apparently of the familiar local coarse ware, including bits of conical cups, characteristic of the L. M. IB period. Nearby are some outcroppings which may possibly mark the places of graves.

Kephala

The early site on this headland (*Hesperia*, XXXIII (1964) pp. 314 - 317) was reexamined in 1964 by J. E. Coleman, who has undertaken to study and publish the settlement and cemetery. We had supposed that all the remaining graves had been found in preceding seasons, but in the course of cleaning the ground just above, to the north of the cleft, a few others were observed. A close and more extensive survey of the ridge, higher on the promontory, showed furthermore that the settlement was bigger than had been thought, and although very little now remains of the houses anywhere (Pl. 665 c), it will probably be useful to make some additional soundings.

Conservation

At Aya Irini the ancient walls in general are thick and well-built, of flat stones, and they stand firm after excavation. This is fortunate, since the houses with their deep basements, corridors, and staircases will make an interesting and instructive showing for visitors when the archaeological investigation has been completed and paths through the town have been laid out. In some places, however, the walls have been damaged severely by earthquakes or by the digging of pits in modern times when attempts were made to plant orchards on the promontory. In 1964 we began a program of improvements and conservation. Many of our workmen, local farmers, are good practical masons, and in using the same materials as the ancients they can make strong, unobtrusive repairs and buttresses. These additions so closely resemble the originals that one might soon forget which parts were new. Therefore we have

made a practice of marking each stone of every repair with whitewash and photographing each such addition for the permanent record (Pl. 666 a). The whitewash will of course disappear shortly in the winter rains. In no case have we made restorations where doubt existed about the form of the original structure.

This year also, a guard house was built (Pl. 666 b - c), near the storehouses and overlooking the site, and a night watch-man was appointed.

So many objects have now been collected that we have decided to suspend excavation for one year and devote the season of 1965 to study and classification, which will be carried on chiefly in the workrooms. Thereafter, a considerable amount of further excavation will be required.

JOHN L. CASKEY

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΙΟΣ

Εἰς τὴν Χώραν τῆς νήσου Ἴου μὲ τὰς εἰσέτι ἐπιπεδοστέγους οἰκίας (Πίν. 667 α) ὁ Ἔφορος ἐπεσκέφθη τὸ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ μεταβυζαντινόν, μονόκλιτον, τρουλλαῖον **παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης** (Πίν. 667 β), διαστάσεων 9.48 x 5.26 μ. Ὁ τροῦλλος του, διατρυπώμενος ὑπὸ δύο μόνον στενῶν παραθύρων, ἑνὸς πρὸς Α. καὶ ἄλλου πρὸς Δ., στηρίζεται ἀπὸ Β. καὶ Ν. εἰς τυφλὸν τόξον, βάθους 0,69 μ. (τὸ βόρειον) καὶ 0,65 μ. (τὸ νότιον). Τὰ τόξα ἐξέχουν τῶν τοίχων διαγραφόμενα καὶ ἐξωτερικῶς, ὥστε ὁ ναὸς νὰ φαίνεται σταυροειδής.

Οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῆς Α. καὶ Δ. κεραίας, ὧν αἱ καμάραι εἶναι ὀξυκόρυφοι, ἔχουν ἐσωτερικῶς ἀνὰ ἓν τυφλὸν τόξον. Δύο τεμάχια ἀρραβδώτων κιόνων, ἐμφυτευμένα εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ἓν ὀπίσω τοῦ ἄλλου, χρησιμεύουν ὡς ποὺς τῆς ἁγίας Τραπέζης. Τὸ κτήριον ἔχει ἐπιχωσθῆ εἰς ἱκανὸν ὕψος. Οἱ τοῖχοι του εἶναι ἐπικεχρισμένοι δι' ἀσβέστου. Ἡ κυκλικὴ σφενδόνη τοῦ τρούλλου, μὲ τοὺς ψευδοκιονίσκους τοὺς ἐπικεκολλημένους εἰς τὴν ἐξωτερικήν της ἐπιφάνειαν, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὀκταγωνικοῦ κτίσματος. Ὅθεν δυνατὸν νὰ ἀποκαλέσῃ τις τὸν τροῦλλον ψευδοοκτάγωνον. Μεταξὺ τῶν κιονίσκων διαμορφοῦται ἀνὰ μία κόγχη. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς παρειᾶς τοῦ Ν. τοίχου, εἰς σημεῖον ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ΝΔ. σφαιρικὸν τρίγωνον, ἔχει ἐντειχισθῆ ἀνεστραμμένον ἰωνικὸν κιονόκρανον (Πίν. 667 γ).

Ἡ ἀψὶς τοῦ ναοῦ εἶναι ἡμικυκλική. Ἐντὸς τοῦ μνημείου ἀπόκεινται τεμάχιον ἀρχαίων τριγλύφων καὶ τετράπλευρος μαρμαρίνη πλάξ, διαστ. 0,815 x 0,72 x 0,055 μ., μὲ ἀνάγλυπτον δικέφαλον καὶ ἄπια ὑπὸ τοὺς πόδας του. Παρὰ τὴν ἄνω πλευράν της ἡ χρονολογία 1789 (Πίν. 668 α). Ἡ πλὰξ ἐχρησίμευε πιθανώτατα ὡς ὀμφάλιον τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τάφοι. Τὸ τέμπλον εἶναι ξύλινον, ἀλλὰ ἔχει τώρα γυμνωθῆ τῶν εἰκόνων του.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον ἀνήκει καὶ ὁ **ναὸς τῆς Γκρεμιώτισσας** (Πίν. 668 β - γ) μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ τέμπλου θαυματουργὸν εἰκόνα Παναγίας τῆς Ὁδηγητρίας[1] (17ου αἰ.). Αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ εἶναι 20.52 x 4.94 μ. Ἡ δυτικὴ καμάρα ἔχει μῆκος πολὺ μεγαλύτερον τῆς ἀνατολικῆς. Ὁ ὀκταγωνικὸς ἐξωτερικῶς τροῦλλος φέρει εἰς ἑκάστην πλευρὰν ἐναλλασσόμενα ἀνὰ ἓν παράθυρον καὶ κόγχην.

Ὁ **ναΐσκος τοῦ Χριστοῦ** εἶναι μικρὸς μονοκάμαρος. Τὸν νάρθηκά του καλύπτει καμάρα χαμηλοτέρα ἐκείνης, ἡ ὁποία στεγάζει τὸν κυρίως ναόν (Πίν. 669 α). Ἐκ τοῦ τέμπλου προέρχεται ἡ εἰκὼν τῆς Ἁγίας Τριάδος (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 422, Πίν. 501 α).

Εἰς τὸ **ναΰδριον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου**, μικρὸν καμαροσκέπαστον κτίσμα ἔχον μορφὴν αἰθούσης, ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπισκέπτου εἰκὼν τῆς Ἐλεούσης, διαστάσεων 0,765 x 0,573 μ., ἔργον πιθανῶς τοῦ 16ου αἰ., ὑποστὰν ἐνιαχοῦ ἐπισκευάς (Πίν. 669 β). Τὰ πρόσωπα εὐτυχῶς ἔμειναν ἄθικτα. Ἡ ἐπιδερμὶς ἔχει χρῶμα καφὲ μὲ ὀλίγας ψιμυθιὰς καὶ ἡ σκιὰ βαθὺ καφέ. Τὸ μαφόριον τῆς Θεοτόκου εἶναι βυσσινόχρουν, ὁ χιτὼν τοῦ Χριστοῦ λευκὸς μὲ κοσμήματα, τὸ ἱμάτιον καφέχρυσον.

Ὑπὲρ τὴν Γκρεμιώτισσαν, εἰς τὸ Κάστρον, ὁ μονοκάμαρος **ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου**, μὲ τὴν μεγάλην ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα (Πίν. 669 γ), ἔχων συνολικ. μῆκος 6.15 καὶ πλάτος 3.73 μ., εἶναι ἐξωτερικῶς ἐπικεχωσμένος ἀπὸ Β. καὶ Α. εἰς ὕψος ἱκανόν. Ὁ δυτικός του τοῖχος ἔχει ἀρκούντως φθαρῆ (Πίν. 670 α) καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπισκευῆς προβάλλει ἄμεσος.

Εἰς τὸν ναὸν εἰσέρχεταί τις διὰ δύο θυρῶν: μιᾶς ἀνοιγομένης εἰς τὸν Δ. τοῖχον καὶ ἄλλης εἰς τὸν Ν. τοξωτῆς. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν, ἐπὶ τῆς προσόψεως, ἐπίμηκες μάρμαρον ἐπικεχρισμένον δι' ἀσβέστου, φέρει ἐγχάρακτον ἀρχαίαν ἐπιγραφήν. Καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἀψῖδα καὶ τὸν Β. τοῖχον ἔχουν ἐντειχισθῆ ἀρχαῖαι ἐπιγραφαί, διαστ. 0,14 x 0,15 καὶ 0,125 x 0,10 μ.

Ὡς ποὺς τῆς ἁγίας Τραπέζης ἐχρησίμευε τμῆμα παλαιοῦ πολυγωνικοῦ κίονος. Ἄλλο τεμάχιον ἀρραβδώτου κίονος ἀπόκειται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ πρὸς Α. ἥμισυ τοῦ ναοῦ στενοῦται, μορφουμένου ἑκατέρωθεν ἑνὸς ψευδοπεσσοῦ, ὅστις ἐξέχει κατὰ 0,40 μ. Οἱ ψευδοπεσσοὶ εἶναι νεώτεραι προσθῆκαι, καθὼς δ' ἔχουν ἀποκολληθῆ τῶν τοίχων, φαίνονται ὀπίσω τοῦ ἑνὸς τοιχογραφίαι. Τοὺς ψευδοπεσσοὺς συνδέουν μὲ τὸν Α. τοῖχον τοῦ ναοῦ, τυφλὰ τόξα. Ὑπὲρ αὐτὰ ἔχουν κτισθῆ

1. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὡς διηγήθη αὐτὴν ὁ διδάσκαλος τῆς Ἴου κ. Μαρινάκης, ἡ εἰκὼν ἦλθε ἀπὸ τὴν Κρήτην ἐπὶ Τουρκοκρατίας. «Τὴν εἶχαν ρίξει στὴν θάλασσα καὶ βγῆκε στὴν Ἴο. Φάνηκε νὰ πλέῃ μὲ ἕνα καντῆλι. Πῆγαν νὰ τὴν πιάσουν καὶ ἔφευγε. Εἰδοποίησαν ἕναν ἐνάρετο γέροντα ἱερέα, ποὺ ἀφοῦ ἔκανε πρῶτα τὴν προσευχή του, κατέβηκε στὸ γιαλὸ καὶ τὴν ἔπιασε». Κατὰ παραλλάσσοντα τρόπον ἐκτίθεται ἡ παράδοσις παρὰ *Θ. Κ. Ὀθωναίῳ*, Ἡ νῆσος Ἴος, Ἀθῆναι, 1938 σ. 30.

προσθῆκαι τῆς καμαρωτῆς στέγης, βαθμηδὸν ἀποσβεννύμεναι εἰς τὴν ἀρχικήν. Ἐξ αἰτίας τῶν προσθηκῶν ἡ καμάρα τοῦ ἱεροῦ ἐμφανίζει τώρα τομὴν ὀξυκορύφου τόξου. Ὑπὸ τὰ πεσόντα ἀσβεστοκονιάματα, κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ναοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, διακρίνονται λείψανα τοιχογραφιῶν (Πίν. 670 β). Ἀριστερὰ εἰκονίζονται ὡσεὶ στρατιῶται, εἰς τὸ μέσον δύο μορφαὶ καὶ δεξιὰ ἄλλη βαδίζουσα πρὸς αὐτάς, ἔχουσα βραχὺ τὸ ἔνδυμα, μὴ ἐξικνούμενον μέχρι τῶν γονάτων. Κατωτέρω, μεταξὺ τοῦ Δ. τοίχου καὶ τοῦ Β. ψευδοπεσσοῦ, ἐπὶ τμήματος τοιχογραφίας, χάραγμα, μὲ τὴν χρονολογίαν 1468.

Ἑπομένως αἱ τοιχογραφίαι εἶναι παλαιότεραι, ἀναγόμεναι μᾶλλον εἰς τοὺς ἐσχάτους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΕΑΣ

Ἐκ τῶν εἰκόνων τῶν καταγραφεισῶν εἰς Κέαν, μόνον αἱ χρονολογημέναι ἀξίζουν νὰ σημειωθοῦν ὡς δείγματα μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ παλαιοτέρα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος εἰς τὴν Χώραν.

Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ κατ' ἐνώπιον. Εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἀνεπτυγμένον πρὸς τὰ ἄνω εἰλητάριον. Φέρει βαθυπρασίνην μυλωτὴν καὶ καστανόχρουν ἱμάτιον. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνος ἀριστερὰ καὶ δεξιά, ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων, σκηναὶ ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Ἁγίου. Κάτωθεν τοῦ εἰλητάριου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις Ἀντωνίου Σκορδίλη κ(αὶ) Μοσκονᾶ Χοματιανοῦ*. Ἡ χρονολογία κάτωθεν τῆς ἀποκεφαλίσεως (1706). Ἀντώνιον Σκορδίλην, ζωγράφον, ἀπαντῶμεν εἰς μίαν εἰκόνα τοῦ **Χριστοῦ**, εἰς τὸ τέμπλον τῆς Παναγίας Καστριανῆς. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἔνθρονος εἰς τὸν τύπον τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως. Εὐλογεῖ καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας καὶ φορεῖ καστανοκίτρινον σάκκον μὲ μελανοὺς σταυροὺς καὶ κυανόλευκον ὠμοφόριον. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ θρόνου τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν. Ἐπάνω εἰς τὰ γόνατά του ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον *Δεῦτε πρός με*... Ὁ προπλασμὸς εἰς τὰ γυμνὰ μέρη ἔχει χρῶμα φαιὸν καὶ ἡ φωτεινοτέρα ἐπιδερμὶς ρόδινον μὲ λευκάς, λεπτὰς γραμμάς, αἱ ὁποῖαι τονίζουν τὰ φῶτα. Κάτω ἀριστερὰ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ζωγράφου καὶ ἡ χρονολογία: *Χεὶρ/Ἀντωνί/ου Ἱερέως / Σκορ/δίλη 1708*. Δεξιώτερον: *Δέησις Γιανακοῦ Μπαρακάρη*.

Τὸν αὐτὸν ζωγράφον εὑρίσκομεν καὶ εἰς μίαν **Σταύρωσιν** εἰς τὸν Ἅγιον Ταξιάρχην, μικρὸν μονόκλιτον, ἐπιπεδόστεγον, μεταβυζαντινὸν ἐκκλησίδιον. Ἔχει διαστάσεις 0,59 x 0,85 μ. καὶ κρέμαται εἰς τὸν τοῖχον.

Εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἐσταυρωμένος μεταξὺ δύο ληστῶν. Ἀριστερὰ κάτω ἡ Παναγία μὲ τρεῖς μυροφόρους, δεξιὰ τρεῖς στρατιῶται καὶ ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σταυροῦ οἱ δύο γνωστοὶ στρατιῶται μὲ τὴν λόγχην καὶ τὸν σπόγγον. Ὄπισθεν ἀρχιτεκτονήματα. Ἄνωθεν τοῦ σταυροῦ ὁ ἥλιος καὶ ἡ « σελήνη ». Κάτω δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή: *Χεὶρ Ἀντωνίου ἱερέως Σκορδίλη* καὶ ἀριστερά: *1708 Δέησις Παρθενίου ἱερομονάχου*. Ὁ προπλασμὸς εἶναι καστανόχρους, σιτόχρους ἡ φωτισμένη ἐπιδερμὶς καὶ τριγωνικὰ τὰ λευκὰ φῶτα.

Ἀντόνιος (sic) Σκορδίλης εἶναι καὶ ὁ ζωγράφος ποὺ ὑπογράφει **τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου** εἰς τὸ τέμπλον τοῦ ὁμωνύμου ναοῦ. Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ἔνθρονος, εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ τὸ Εὐαγγέλιον. Φορεῖ χρυσοπράσινον στιχάριον, χρυσέρυθρον φαιλόνιον, ἐπιτραχήλιον καὶ ἐπιγονάτιον. Γύρω σκηναὶ ἀπὸ τὴν ζωήν του 1) *ποὺ ἐνταφιάζουν τὸν ἅγιον* 2) *ποὺ χαλίνωσαν τὸν ἅγιον* 3) *ποὺ ἠάτρεψε τὸν δαιμονισμένον* 4) *ποὺ σουβλίζουν τὸν ἅγιον* 5) *ποὺ ἐκάθισαν τὸν ἅγιον στὸ ἄλογο* 6) *κρίσις τοῦ βασιλέως*. Αἱ διαστάσεις της εἶναι 0,565 x 0,775 μ. *1753 Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μιχελάκη Κάρλου καὶ τῆς συμβίας καὶ τῶν τέκνων. Χὶρ Ἀντονίου Σκορδίλη*.

Εἰς τὸν Ἅγιον Ταξιάρχην τῆς Χώρας ἐπανευρίσκομεν τὸν Ἀντώνιον Σκορδίλην, ζωγράφον τῆς **εἰκόνος τοῦ Ταξιάρχου**, ἡ ὁποία κρέμαται εἰς τὸν τοῖχον. Ὁ Ἀρχάγγελος εἰκονίζεται ὄρθιος, κατ' ἐνώπιον καὶ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα ρομφαίαν, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ζυγόν.

Κάτω ἀριστερά: *,αψνβ Χεὶρ Ἀντονίου Σκορδίλη*. Δεξιώτερον: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς σιβήας καὶ τὸν τέκνον*.

Γύρω σκηναὶ ἀπὸ τὸ Συναξάρι τοῦ Ἀρχαγγέλου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀντώνιος Σκορδίλης γνωρίζομεν δύο ζωγράφους (Βλ. Δ. Σισιλιάνου, Ἕλληνες Ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1935, σ. 192), τὸν Ἀντώνιον Σκορδίλην Ἀναγνώστην καὶ τὸν Ἀντώνιον ἱερέα Σκορδίλην. Περὶ τοῦ πρώτου οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν.

Μὲ τὸν ἱερέα ὅμως Ἀντώνιον Σκορδίλην πρέπει νὰ σχετισθῇ ὁ ἰδικός μας Ἀντώνιος ἱερεὺς Σκορδίλης, ὁ ὑπογράφων τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως Παναγίας τῆς Καστριανῆς καὶ τὴν Σταύρωσιν τοῦ Ταξιάρχου. Τοῦ γνωστοῦ ἱερέως Ἀντωνίου Σκορδίλη κατὰ τὸν Γεώργ. Λαμπάκην (Περιηγήσεις ἡμῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα

καὶ αἱ σπουδαιότεραι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἡμῶν παρατηρήσεις, Δελτίον Χ.Α.Ε. Α' Ἀθῆναι 1892, σ. 101) ἔχομεν τὰς ἁγιογραφίας εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς Σικίνου, αἵτινες φέρουν τὴν χρονολογίαν 1697.

Οὐδὲν ἐμποδίζει τὴν ταύτισιν τῶν δύο ζωγράφων. Ὑπογράφουν καὶ οἱ δύο μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἶναι καὶ οἱ δύο ἱερεῖς, αἱ δὲ χρονολογίαι τῶν ἔργων των προσεγγίζουν. 1708 εἶναι ἡ χρονολογία τῶν εἰκόνων τῆς Κέας μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Χεὶρ Ἀντωνίου ἱερέως Σκορδίλη,* 1697 ἡ χρονολογία κατὰ τὸν Λαμπάκην τῶν ἁγιογραφιῶν τῆς Σικίνου.

Εἶναι ὅμως δύσκολον, ἂν ὄχι ἀπίθανον, νὰ τὸν συσχετίσωμεν μὲ τὸν ζωγράφον (Ἀντώνιον ἐπίσης Σκορδίλην) τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου καὶ τοῦ Ταξιάρχου, μὲ τὴν χρονολογίαν 1752, 1753. Ἐὰν ἐδεχόμεθα, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες εἶναι ἔργα τοῦ ἰδίου ζωγράφου, θὰ εἴχομεν μίαν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα πεντήκοντα ἓξ χρόνων περίπου. Τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀδύνατον — ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν τὸν Τζάνε καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητά του τῶν πεντήκοντα τριῶν χρόνων (Βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ Ἐμμ. Τζάνες Μπουνιαλῆς, Ἀθῆναι 1962, σ. 5), εἶναι ἐν τούτοις σπάνιον.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν ζωγράφων τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Τὸ θέμα τελικῶς θὰ διευκρινισθῇ διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς τεχνοτροπίας τῶν δύο, ὡς ὑποτίθεται, ζωγράφων.

Μὲ τὴν ὑπογραφὴν *Χεὶρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως* καὶ τὴν χρονολογίαν 1720 ἔχομεν τὴν *εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος* εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος τῆς Χώρας. Ἔχει διαστάσεις 0,59 x 0,89 μ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἔνθρονος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Εὐαγγέλιον. Ὁ προπλασμὸς εἰς τὰ γυμνὰ μέρη εἶναι χρώματος καστανοῦ καὶ ἡ ἐπιδερμὶς ὑπορροδίνου. Λευκαὶ ψιμυθιαὶ τονίζουν τὰ φῶτα.

Χρονολογημένας εἰκόνας ἔχομεν καὶ εἰς τὸν μικρὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως τῆς Χώρας.

1) **Χριστὸς Ζωοδότης.** Ἔχει διαστάσεις 0,825 x 0,61 μ. Εἶναι ἔνθρονος, εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ Εὐαγγέλιον. Τὰ τέσσαρα σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν πλαισιώνουν τὴν μορφήν. Ὀλίγον χαμηλότερον ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ὤμων, ἀριστερὰ καὶ δεξιά, «ἄγγελος» καὶ «ἀετός», κάτω δὲ εἰς τὴν βάσιν τοῦ θρόνου «βοῦς» καὶ «λέων».

Ὁ Χριστὸς φορεῖ χιτῶνα ἐρυθρωπῆς ὤχρας μὲ λευκοφαίους φωτεινὰς πτυχὰς καὶ ἱμάτιον ἀπὸ μέλανος μέχρις ἀμαυροῦ. Κάθηται ἐπὶ προσκεφαλαίου ζωγραφισθέντος διὰ κινναβάρεως.

Τὸ πλάσιμον γίνεται μὲ ἐλαιοπράσινον βαθύχρωμον προπλασμόν, ὀλίγον φωτεινοτέραν ὤχραν εἰς τὴν ἐπιδερμίδα, τὴν ὁποίαν ἐπιτυγχάνει μὲ ὑπόνοιαν ἐρυθροῦ καὶ τέλος μὲ λευκόφαια φῶτα, τονιζόμενα ἀπὸ ἀχνὰς λευκοφαίους ψιμυθιάς.

Ἡ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ, γνωστὸς εἰκονογραφικὸς τύπος εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικήν, μὲ ὅλην τὴν αὐστηρότητα τοῦ ὕφους εἶναι μέσα εἰς τὸ πνεῦμα τῆς σοβαρᾶς κρητικῆς τέχνης. Ἀλλ' αἱ ἄνευ ὀργανώσεως χρυσοκονδυλιαὶ εἰς τὸ ἱμάτιον, τὰ ἄσχημα πλασμένα πόδια, ὁ μανιερισμὸς εἰς τὰς τελείως γεωμετρικὰς πτυχὰς τοῦ χιτῶνος, κάνουν τὴν ζωγραφικὴν τῆς εἰκόνος συνεπῆ μὲ τὴν ἐποχήν της (1765), εἰς τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν συνεχῆ καὶ σταθερὰν κάμψιν τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς (Πίν. 671 α).

Κάτω δεξιά, ἡ ἐπιγραφὴ μὲ τὴν χρονολογίαν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάνη καὶ Πέτρου καὶ Μαργαρίτας 1765.*

2) **Μεταμόρφωσις.** Τὸν κάθετον κεντρικὸν ἄξονα τῆς εἰκόνος σχηματίζει ὁ Χριστὸς «ἐν δόξῃ». Εὐλογεῖ καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας. Φορεῖ κίτρινον χιτῶνα καὶ πράσινον ἱμάτιον. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ σχηματοποιημένοι βράχοι. Ὁ Ἠλίας καὶ ὁ Μωϋσῆς πλαισιώνουν τὸν Χριστὸν καὶ σχηματίζουν τὴν κεντρικὴν σκηνὴν τῆς Μεταμορφώσεως. Χαμηλότερον εἰς τὰς κλιτῦς τοῦ ὄρους ἀριστερά, ὁ Χριστὸς ἀναβαίνει μὲ τοὺς τρεῖς μαθητάς του (Μάρκ. F2 *Καὶ μετὰ ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους*) καὶ δεξιὰ καταβαίνει.

Κάτω κατάπληκτοι, ὁ Πέτρος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰάκωβος εἰς τὰς γνωστὰς στάσεις φόβου καὶ θαυμασμοῦ.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ- ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

*

ΜΗΛΟΣ

Ἐπωφεληθεὶς ὁ Ἔφορος μεταβάσεώς του δι' ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας εἰς Μῆλον ἐπεσκέφθη ναοὺς τῆς νήσου καὶ κατέγραψεν εἰκόνας, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεύονται αἱ σπουδαιότεραι. Σημειωτέον ὅτι φωτογραφίας εἰκόνων τῆς Μήλου ἐδημοσίευσε παλαιότερον ὁ Ἰωσὴφ Χατζιδάκης[1] καὶ προσφάτως ὁ Ζαφείριος Βάος[2].

1. Ἡ ἱστορία τῆς νήσου Μήλου, ἐν Ἀθήναις 1927, εἰκόνα μεταξὺ τῶν σ. 202 - 203, καὶ εἰκόνας τῶν σ. 225, 227, 233, 235 καὶ 297.

2. Ναοὶ καὶ ναΰδρια τῆς Μήλου, Ἀθῆναι 1964, φωτογρ. 44, 47, 49, 50, 52, 54, 83, 116, 121, 141, 162, 165, 186, 187, 188, 190, 198, 199, 201, 206, 218.

Α. ΑΔΑΜΑΣ

1. Ναὸς[3] Ἁγίας Τριάδος[4]

α) Εἰκὼν Ἀποκαθηλώσεως (διαστ. 0,615 x 0,41 μ.).

Εὑρίσκεται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ νοτίου κλίτους, παρὰ τὸ ἱερόν, ἐπὶ εἰκονοστασίου.

Τὰ τείχη τῆς Ἱερουσαλὴμ διαγράφονται χαμηλὰ εἰς τὸ βάθος καὶ ὁ Σταυρός, καταλαμβάνων τὸν κεντρικὸν ἄξονα τῆς συνθέσεως, ὑψοῦται μετέωρος. Εἰς τὴν ὁριζόντιον κεραίαν του στηρίζονται δύο κλίμακες. Ὁ Ἰωσήφ, ἱστάμενος ἐπὶ βαθμίδος τῆς δεξιᾶς κλίμακος, συγκρατεῖ ἀπὸ τῆς ὀσφύος τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐντόνως καμπτόμενον ὑποβαστάζεται ὑπὸ τῆς Θεοτόκου. Ἡ Παναγία ἔχει ἀναβῆ εἰς τὴν ἄλλην κλίμακα καὶ περιπτυσσομένη τὸν κορμὸν τοῦ Σωτῆρος ἐπιθέτει τὴν παρειάν της εἰς τὸ πρόσωπόν Του. Ὑπὸ τὸν Ἰωσὴφ ὁ Νικόδημος ὀκλάζων ἀφαιρεῖ ἧλον ἀπὸ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ καὶ δεξιά του ὁ Ἰωάννης κύπτων ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τοῦ Διδασκάλου. Τὴν ἄλλην χεῖρα, κρεμαμένην κάτω, ὡσαύτως ἀσπάζεται ἡ πρώτη τῶν ἀριστερὰ ἱσταμένων τριῶν γυναικῶν. Αἱ ἄλλαι δύο ὀπίσω της θρηνοῦν. Ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Ἰωάννου ζωγραφεῖται κάλαθος.

Ὁ προπλασμὸς τῶν προσώπων ἔχει χρῶμα καφέ, ὁ διάχυτος φωτισμὸς εἶναι ἀσθενὴς καὶ περιωρισμένης ἐκτάσεως, τὰ φῶτα ὀλίγα, βραχεῖαι γραμμαί, ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ σκιᾶς καὶ φωτὸς ἔντονος. Τὰ ἐνδύματα ἔχουν χρῶμα πράσινον, ἐρυθρὸν οἴνου μὲ φῶτα σιτόχροα, κυανοῦν, καστανόν, βυσσινόχρουν, πράσινον καὶ κυανοπράσινον μὲ σιτόχροα φῶτα, λευκόν, ὑποπράσινον μὲ βυσσινόχρους σκιάς.

Ἡ πυραμιδικὴ σύνθεσις ἔχει συμμετρίαν καὶ γραφικότητα. Ὁ ἄνευ ἑδραίας βάσεως συμπαγὴς ὄγκος τῶν τριῶν μετεωριζομένων ἐν τῷ μέσῳ κυρίων προσώπων μὲ τὸ ὑπὸ τοὺς πόδας των κενὸν δημιουργοῦν ἔντονον τὴν ἐντύπωσιν τῆς καταβάσεως, ἐπιτεινομένην μάλιστα ἐκ τῆς κάμψεως τῶν σωμάτων τῶν ἑκατέρωθεν ἱσταμένων προσώπων, ἅτινα ἡ κατάβασις οἱονεὶ παρέσυρεν εἰς κάμψιν. Αἱ μορφαί, ἰδίᾳ τῶν γυναικῶν, ἔχουν παλαιολόγειον ραδινότητα καὶ καθόλου ἡ αὐστηρὰ σύνθεσις ἀκολουθεῖ βυζαντινὰ πρότυπα.

Ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις μὲ τὰς ἀποτόμους ἀντιθέσεις μεταξὺ σκιερῶν καὶ φωτιζομένων μερῶν (Π ί ν. 671 β) ὑπενθυμίζει βυζαντινὰς τοιχογραφίας τῆς Θεοσκεπάστου (1376) Τραπεζοῦντος[5], ἡ σκληρότης ὅμως τῶν προσώπων (βλ. ἰδίᾳ τὴν μορφὴν τῆς Θεοτόκου) καὶ ἡ πτυχολογία ὁδηγεῖ μᾶλλον εἰς χρονολόγησιν τῆς εἰκόνος ἀπὸ τοῦ 16ου αἰ. Πρὸς τὴν ἄποψιν συμφωνεῖ καὶ ἡ εἰκονογραφία[6], συνηθεστέρα εἰς τὰς κυρίας της γραμμάς, ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἀποκαθήλωσιν τῆς Μήλου, κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα[7].

β) ἡ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διαστ. 1.767 x 0,564 μ., εἰς τὴν θύραν τῆς Προθέσεως τοῦ μέσου κλίτους, παριστῶσα ὁλόσωμον, κατενώπιον τὸν ἱεράρχην[8] (Π ί ν. 672 α), ἔργον τοῦ 17ου αἰ.

γ) ἡ τοῦ αὐτοῦ Ἁγίου[9] ἐν προτομῇ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ βορείου κλίτους (Π ί ν. 672 β),

3. Δι' ἄλλους ναοὺς τῆς Μήλου βλ. H. M. Fletcher - S. D. Kitson, The churches of Melos, BSA II (1895 - 6) σ. 155 - 168.

4. Δι' αὐτὸν βλ. Δ. Βασιλειάδην, Συμβολὴ εἰς τοὺς τρουλλοκαμάρους ναοὺς τῆς Ἑλλάδος (ἡ Ἁγία Τριὰς Ἀδάμαντος Μήλου) Ε.Ε.Β.Σ. Λ' (1960 - 61), σ. 169 - 193 καὶ Ζ. Βάον ἔ.ἀ. σ. 407 - 420.

5. Α. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1957, πίν. 5[2].

6. Εἰς παραστάσεις Ἀποκαθηλώσεως ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται ἐπὶ κλίμακος εἰς τὸ ὠμοφόριον τοῦ Ἁγίου Ἀρσενίου (G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile, Deuxième édition, Paris 1960, εἰκ. 512) τὸ χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1400 (αὐτόθι σ. 479 ὑποσ. 3). Καὶ παλαιότερον εἰς τὸν δυτικῆς τέχνης ὑπ' ἀριθ. 1042 πίνακα τοῦ Kaiser Friedrich Museum, τὸν τιθέμενον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰ., ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν κάτω ἀριστερὰ μικρὰν εἰκόνα τῆς Ἀποκαθηλώσεως ἔχει ἀναβῆ ἐπὶ κλίμακος (G.Millet, ἔ.ἀ. εἰκ. 670). Εἰς τὴν Λειψανοθήκην τοῦ Βησσαρίωνος (αὐτ. εἰκὼν 501) ἡ Παναγία, ἀριστερὰ ὡσαύτως ζωγραφουμένη, ἵσταται ἐπὶ σκαμνίου. Καὶ ἡ καμπύλη, τὴν ὁποίαν διαγράφει παρ' ἡμῖν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἂν καὶ τὸ τόξον της εἶναι κανονικώτερον, ὑπενθυμίζει ὡσαύτως τὴν Λειψανοθήκην (14ου - 15ου αἰ.).

7. Π.χ. ἐν τῷ Καθολικῷ (1535) τῆς Λαύρας (G. Millet, Monuments de l'Athos, I. Les peintures, Paris 1927, πίν. 128[2]) δεξιὰ τοῦ σταυροῦ ὁ Ἰωάννης κύπτων φιλεῖ τὴν χεῖρα τοῦ Χριστοῦ. Ὑπ' αὐτὸν ὁ Νικόδημος ἀφαιρεῖ ἧλον. Ὁ Ἰωσὴφ ἐπὶ κλίμακος κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Ἀριστερὰ ἡ Θεοτόκος, ἱσταμένη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους (εἰς τὴν τοιχογραφίαν (1540) τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου, αὐτόθι, πίν. 162, ἵσταται ἐπὶ σκαμνίου), ἐναγκαλίζεται τὸν Χριστόν, οὕτως ὥστε ἡ κεφαλή της εὑρίσκεται ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐκείνου καὶ ἡ παρειά της ἐφάπτεται τῆς παρειᾶς τοῦ νεκροῦ. Ἡ πρώτη ἐκ τῶν τεσσάρων μυροφόρων ἀσπάζεται τὴν δεξιὰν τοῦ Διδασκάλου. Δύο ἄγγελοι ἱπτάμενοι ὑπὲρ τὴν ὁριζόντιον κεραίαν τοῦ σταυροῦ θρηνοῦν. Ὁμοία εἶναι ἡ στάσις τῆς Παναγίας εἰς τὴν Μονὴν Ξενοφῶντος (αὐτόθι 177[2]), Διονυσίου (αὐτόθι πίν. 200[2]), Δοχειαρίου (αὐτόθι πίν. 226[2]).

8. Ἡ σκιὰ τοῦ προσώπου εἶναι καφέρυθρος καὶ αἱ ψιμυθιαὶ δύο τόνων. Φωτογραφίαν τῆς εἰκόνος βλ. παρὰ Ἰ. Χατζιδάκη, ἔ. ἀ. σ. 227.

9. Εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐνθρόνου ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Χώρας Ἄνδρου εἶχον δημοσιεύσει εἰς τὸ ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 302, Πίν. 347 β, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι δύναται αὕτη νὰ ταχθῇ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἐμμ. Λαμπάρδου. Ἤδη, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν φωτογραφίαν ὅλου τοῦ πίνακος, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι οὗτος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἔργον τῶν χρόνων τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη. Ἡ ἄλλη αὐτόθι (Πίν. 347 γ) δημοσιευομένη ἐν συνεχείᾳ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἐμμ. Λαμπάρδου.

διαστ. 0,775 x 0,58 μ., μεταγενεστέρα τῆς προηγουμένης.

δ) εἰς τὸ τέμπλον τοῦ ἰδίου κλίτους εἰκὼν τῆς Θεοτόκου (0,675 x 0,575 μ.) μὲ ἱκανὴν τὴν δυτικὴν ἐπίδρασιν.

Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Δύναμις τοῦ Ὑψίστου* καὶ παριστᾷ τὸν τέταρτον οἶκον τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας, τὸν ἀρχόμενον διὰ τῶν λέξεων : *Δύναμις τοῦ Ὑψίστου ἐπεσκίασε τότε, πρὸς σύλληψιν τῇ Ἀπειρογάμῳ* . . . Ἡ ἐπισκίασις τῆς Θείας Δυνάμεως εἰκονίζεται μὲ ὕφασμα, τὸ ὁποῖον κρατοῦν δύο ἄγγελοι, ὀπίσω καὶ ὑπὲρ τὴν Θεοτόκον. Ἄνω ζωγραφεῖται ἡ Ἁγία Τριάς[10].

Κατὰ τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ[11] ὁ οἶκος εἰκονίζεται ὡς ἑξῆς: « Ἡ Παναγία καθημένη ἐπὶ θρόνου καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη αὐτῆς δύο ἄγγελοι βαστάζουν μανδήλι μεγάλο ὄπισθέν της καὶ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἐπάνωθεν αὐτῆς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατερχόμενον μὲ λάμψιν πολλὴν καὶ μὲ νέφαλα πολλά ». Ἡ εἰκὼν τῆς Μήλου παρουσιάζει παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανόνος τῆς Ἑρμηνείας. Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται γονυκλινὴς καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἀντὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὅλη ἡ Ἁγία Τριάς.

2. Ναὸς Κοιμήσεως καὶ Ἁγίου Χαραλάμπους [12]

Εἰς τὸ ἀξιόλογον γλυπτὸν τέμπλον[13], ὅπερ κατὰ βάσιν φαίνεται ἀνῆκον εἰς τὸν 17ον αἰ. (Π ί ν. 673 α), πολλαὶ μεγάλαι εἰκόνες :

α) Ἡ Θεία καὶ Ἱερὰ Λειτουργία (διαστ. 1.52 x 1.085 μ.). *Δαπάνη τῆς δούλης τοῦ Θ(ε)οῦ Μπενετίνας Χαλαρίνας* καὶ *Ἔργον Ἐμμ. Ἱερέως Σκορδίλη ,ΑΧΜΖ*[14]. Ὁ ἁγιογράφος εἶχεν ὡς πρότυπον εἰκόνα μὲ τὸ ἴδιον θέμα τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ, εὑρισκομένην τώρα εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἡρακλείου καὶ θεωρουμένην ὡς πρωτότυπον δημιουργίαν τοῦ ζωγράφου [15].

Ὁ προπλασμὸς τῶν προσώπων εἶναι καφεκάστανος καὶ αἱ ψιμυθιαὶ λευκαί.

β) Ὁ ἀποκεφαλισμὸς τοῦ Προδρόμου, (διαστ. 1.54 x 1.02 μ.) μὲ τὴν ὑπογραφὴν γνησίαν καὶ ἄθικτον: *Χεὶρ Ἐμμανουὴλ ἱερέος Σκωρδίλι* [16]. Τὴν εἰκόνα ὁ Μαν. Χατζηδάκης χρονολογεῖ περὶ τὸ 1630[17]. Καὶ ἐδῶ ὁ ἁγιογράφος ἀκολουθεῖ εἰκονογραφικὸν τύπον, οὗ δημιουργὸς θεωρεῖται πάλιν ὁ Μιχαὴλ Δαμασκηνός[18].

Ἡ παρὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ πίνακος ζωγραφουμένη Σαλώμη, μὲ τὰ ἐνώτια καὶ τὴν κόμην τὴν διαμορφοῦσαν πλεξίδας, φέρει ποικίλα καὶ πολύχρωμα ἐνδύματα. Κόκκινον πίλημα, λευκὴν καλύπτραν, χιτωνίσκον χρώματος ροδίνου πρὸς τὸ ἰῶδες, ἐσθῆτα πρασίνην, ἐπενδεδυμένην ἔσωθεν δι' ἐρυθροῦ ὑφάσματος, σχιστὴν παρὰ τὰς κνήμας, ὥστε νὰ φαίνεται λεπτὸν ἐσωτερικὸν ἔνδυμα μὲ δαντέλλαν.

Ἡ πρεσβῦτις τροφός[19] τῆς Σαλώμης εἶναι ἐνδεδυμένη ἁπλουστέραν στολήν : μελίχρουν χιτῶνα, πρασινομέλανα ἐπενδύτην μὲ κίτρινα φῶτα, βαθυπράσινον σκοῦφον καὶ λευκὴν καλύπτραν. Ὁ δήμιος φέρει βραχεῖαν, στενὴν ἐρυθρὰν περισκελίδα, ἀφίνουσαν ἀκάλυπτα τὰ γόνατα, καὶ ὁ ἀξιωματικὸς εἶναι μυστακοφόρος.

Εἰς τὸ πρόσωπον τῆς πριγκιπίσσης ἡ καφὲ σκιὰ εἶναι περιωρισμένη.

Μεγάλην ἔκτασιν καταλαμβάνει ὁ σιτόχρους, ὑποπράσινος, διάχυτος φωτισμός. Αἱ παρειαὶ εἶναι ἐλαφρῶς ὑπέρυθροι περὶ τὸ μέσον αὐτῶν καὶ αἱ ψιμυθιαὶ μονόχρωμοι καὶ πολλαί. Εἰς τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ Ἰωάννου (Π ί ν. 673 β), τοῦ ἔχοντος καφεπράσινον τὸ ἱμάτιον καὶ βαθέος πρασίνου χρώματος τὴν μηλωτήν, αἱ δύο τόνων ψιμυθιαὶ ἐπιτίθενται ἀμέσως ἐπὶ τῆς καφεχρώμου σκιᾶς.

10. Φωτογραφίαν τῆς εἰκόνας βλ. παρὰ Ἰ. Χατζιδάκη ἔ.ἀ. σ. 225, βλ. καὶ σ. 224.

11. Ἔκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως ἐν Πετρουπόλει 1909 σ. 138.

12. Διὰ τὸν ναὸν βλ. Ζ. Βάον ἔ.ἀ. σ. 389 - 406.

13. Φωτογραφίας τμημάτων αὐτοῦ βλ. παρὰ τῷ αὐτῷ, ἔ.ἀ. εἰς εἰκόνας 186 - 188, 190.

14. Ὁ Ἰ. Χατζιδάκης ἔ.ἀ. ἀναγιγνώσκει « Δαπάνη... 1637 ». Τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς γεννοῦν ἀμφιβολίαν μήπως εἶναι νεώτερα. Τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ.

15. Ἀ. Ξυγγόπουλος ἔ.ἀ. σ. 148. Τὸ αὐτὸ θέμα ἐπραγματεύθη ὁ Σκορδίλης καὶ εἰς ἄλλο ἔργον του (διαστ. 0,95 x 0,55 μ.) εὑρισκόμενον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Θεοτοκάκι) τοῦ χωρίου Πύργος Θήρας. Ἡ εἰκὼν φέρει τὴν ἐπιγραφήν : *Χεὶρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως Σκορδίλη ,ΑΧΟΑ[;]*.

16. Περιγραφὴν τῆς εἰκόνος παρέχει ὁ Ἰ. Χατζιδάκης ἔ.ἀ. σ. 230.

17. M. Chatzidakis, Icônes, Venise, 1962, σ. 87, ὑποσ. 1.

18. Ὁ αὐτὸς σ. 87 καὶ σ. 71.

19. Ὁ Ἰωσὴφ Χατζιδάκης ἔ.ἀ. σ. 230 ὑπολαμβάνει αὐτὴν ὡς τὴν Ἡρωδιάδα. Τὸ ἔνδυμά της ὅμως δὲν εἶναι βασιλικόν. Ἔπειτα εἰς τὰς ὁμοίου τύπου εἰκόνας τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου, ὡς ἡ τοῦ Βίκτωρος, 1660 (Ντίνου Κονόμου, Ναοὶ καὶ Μονὲς στὴν Ζάκυνθο, Ἀθήνα 1964, πίναξ σ. 22), ἡ τοῦ Φιλοθέου Σκούφου (1662), ἡ ἐν Murano τῆς Βενετίας (Μ. Μανούσακα, Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ καὶ ἄγνωστος εἰκὼν τοῦ Φιλοθέου Σκούφου, Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον, τόμος Α΄, Ἀθῆναι 1965, πίναξ 1), ἡ τοῦ ἱερέως Σπυρίδωνος (Ἀ. Ξυγγοπούλου, Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου, ἐν Ἀθήναις 1951, πίναξ 15), τὴν Σαλώμην συνοδεύουν δύο νεαραὶ θεραπαινίδες. Ἀναμφιβόλως λοιπὸν ἡ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Σκορδίλη παρὰ τὴν ὀρχηστρίδα ζωγραφουμένη γραῖα εἶναι ἡ τροφὸς τοῦ « κορασίου », πρόσωπον οἰκειότατον εἰς τοὺς Κρῆτας τῆς ἐποχῆς ἐκ τῆς συγχρόνου ποιήσεως, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Νέναν τῆς Ἀρετούσας καὶ Ἐρωφίλης. Ἡ Ἡρωδιὰς ἄλλωστε, φέρουσα στέμμα, διακρίνεται εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Σκορδίλη προβάλλουσα ἐκ τοῦ παραθύρου τοῦ δεξιὰ εἰκονιζομένου στρογγύλου πύργου.

Ὁ Σκορδίλης εἰσάγων πολλὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα ἐκ τῆς δυτικῆς τέχνης ἀκολουθεῖ τεχνοτροπίαν, ἣν ἠγάπησε καὶ ἐκαλλιέργησεν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἔμμ. Τζάνες. Καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν ὑπενθυμίζει τὸν Ρεθύμνιον μαΐστορα, καίπερ ὑπολειπόμενος αὐτοῦ κατὰ τὴν δεξιοτεχνίαν.

γ) Μέγας Ἀρχιερεύς (διαστ. 1.33 x 0,96 μ.). Βλ. φωτογραφίαν παρὰ Ἰ. Χατζιδάκη, ἔ.ἀ.σ. 233. Ἡ εἰκὼν ἔχει ἐπιζωγραφήσεις. Ἀπὸ τοῦ πέλματος ἑκατέρου τῶν ποδῶν τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ προβάλλει ἀνελισσόμενον ἀνὰ ἓν κλῆμα. Ἐντὸς ἑκάστης ἕλικος ἀνὰ μία προτομὴ Ἀποστόλου. Τὸν Χριστὸν περιβάλλουν ἑξαπτέρυγα, ἐκ τῶν ὁποίων ζωγραφοῦνται δύο εἰς τὸ ὕψος τῶν ὤμων του καὶ δύο εἰς τὸ ἔδρανον τοῦ θρόνου.

Κάτω ἐπιγραφή: *1691/χεὶρ/Ἀντωνίου/ἱερέως Σκορδίλη.*

Ὁ προπλασμὸς εἶναι καφεκάστανος, αἱ παρειαὶ ὀστεώδεις μὲ βυσσινόχρους κηλῖδας, αἱ ψιμυθιαὶ ἀραιαὶ καὶ παχεῖαι. Τὸ ἔργον εἶναι ὑποδεέστερον τῶν προηγουμένων. Τοῦ γνωστοῦ ἁγιογράφου ἱερέως Ἀντωνίου Σκορδίλη ἄλλα ἔργα φέρουν τὴν χρονολογίαν 1697[20].

δ) Ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος ἔνθρονος, (διαστ. 1.32 x 0,885 μ.) μὲ 14 σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου του (περὶ τὸ 1700). Ὁ γενικὸς τόνος ἔχει καφὲ χρῶμα.

ε) Ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραὰμ (διαστ. 0,359 x 0,765 μ.) ὑπὲρ τὴν βορείαν πύλην τοῦ Ἱεροῦ, στενή, ἐπιμήκης εἰκών. Ἡ μονόπους ἐλλειπτικὴ τράπεζα ἔχει τεφρὸν κάλυμμα μὲ δαντέλλαν. Ἀριστερὰ τοῦ ποδὸς τῆς τραπέζης κάθηται βοῦς. Ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου Ἀγγέλου ὁ Ἀβραὰμ καὶ ἡ Σάρα προσκομίζουν σκεύη.

ς') Ἐπὶ τῆς νοτίας πύλης ξυλόγλυπτος διάτρητος θύρα (διαστ. 2.13 x 0,763 μ.) κοσμουμένη μὲ τὸ ζωγραφικὸν θέμα «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος», τέχνης, οἵας ἡ τοῦ Ἀντωνίου Σκορδίλη.

ζ) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (διαστ. 0,95 x 0,71 μ.) κατὰ τὸν συνήθη τύπον (18ου αἰ.), ἐπὶ εἰκονοστασίου. Ἄνω ζωγραφεῖται θύρα, εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς ὁποίας ἐν μέσῳ ἀγγέλων ἐπὶ νέφους ἡ Θεοτόκος κατενώπιον σταυροῦσα τὰς χεῖρας.

Ὁ προπλασμὸς τῶν γυμνῶν μερῶν εἶναι καφέ, τὰ φῶτα σιτόχροα, ἀραιαὶ αἱ ψιμυθιαί (Πίν. 674 α).

Β. ΠΛΑΚΑ (Πίν. 674 β)

1. Ναΐσκος Ἁγίας Βαρβάρας[21]

α) Εἰκὼν Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ Ἁγίου (Χαραλάμπους ;) (διαστ. 0,48 x 0,327 μ.). Καὶ οἱ δύο Ἅγιοι ζωγραφοῦνται ὄρθιοι κατ' ἐνώπιον. Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων φέρει σιτόχρουν φαιλόνην μὲ ἐρυθροὺς σταυροὺς καὶ στιχάριον περισσότερον ἀνοικτοῦ τόνου μὲ καφὲ σκιάς. Ὁ ἄλλος Ἅγιος φορεῖ πρασινωπὸν χιτῶνα καὶ σιτόχρουν φαιλόνην μὲ ἐρυθρόν, χρυσοκέντητον ἐπώμιον.

Οἱ Ἅγιοι εἶναι βραχύσωμοι. Ἡ σκιὰ τῆς ἐπιδερμίδος των καφέ, λίαν περιωρισμένος, μόλις διαφέρων κατὰ τὸν τόνον, ὁ διάχυτος φωτισμός (Πίν. 674 γ), σιτόχροι σήμερον αἱ ὀλίγαι ψιμυθιαί.

Πρέπει νὰ θεωρήσῃ τις τὴν εἰκόνα ἀνήκουσαν μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰ.

β) Ἔργον τοῦ 16ου αἰ. φαίνεται ἡ «Ἀποκάλυψις τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», (διαστ. 0,89 x 0,603 μ.), (Πίν. 675 α).

Ἀριστερὰ εἰς τὸ μελανὸν ἄνοιγμα σπηλαίου, κάθηται ἐπὶ ἕδρας ὁ Ἰωάννης (Πίν. 675 β), φέρων χιτῶνα μελανὸν καὶ καστανοϊῶδες ἱμάτιον μὲ τεφρωπὰ φῶτα, ἐπιθέτων τὴν ἀριστερὰν εἰς βιβλίον ἀνοικτὸν ἐπὶ ἀναλογίου.

Ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν του διακρίνονται μόλις τὰ λείψανα λευκῆς ἐπιγραφῆς. Δεξιὰ κάθηται ἐπὶ κιβωτίου ὁ Πρόχορος (Πίν. 675 γ), λεπτὴ μορφὴ ὑπενθυμίζουσα πρόσωπα τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ. Ὁ χιτών του εἶναι μελανός, τὸ δὲ ἱμάτιον ἔχει σκιὰς χρώματος καστανοῦ πρὸς τὸ μέλαν καὶ φῶτα ἐλαιόχροα πρὸς τὸ τεφρόν. Παρὰ τὴν χεῖρα του κιβώτιον μὲ ἐργαλεῖα γραφῆς καὶ ἀπωτέρω πλεκτὸς κάλαθος ἄνευ λαβῆς, στρογγύλος, περιέχων εἰλητά.

Ὁ προπλασμὸς εἰς τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος εἶναι καφεπράσινος, ἡ ἐπιδερμὶς καφέρυθρος, ὁ διάχυτος φωτισμὸς διαφέρει ἐλάχιστα τοῦ προπλασμοῦ, αἱ ψιμυθιαὶ εἶναι ἀραιαὶ καὶ ὀλίγαι.

Ἐκ τῶν ὁμοίου τύπου εἰκόνων τῆς Ἀποκαλύψεως, τὰς ὁποίας ἐζωγράφισαν ὁ Μιχαὴλ Δαμασκηνός[22], ὁ Ἄγγελος[23] καὶ ὁ Ἔμμ. Λαμπάρδος (1602)[24], ἡ ἡμετέρα κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ σπηλαίου, ὑπενθυμίζει μᾶλλον τὸ ἔργον τοῦ Ἀγγέλου.

Ἀλλ' ἐνῶ εἰς τοὺς πίνακας καὶ τῶν τριῶν ἁγιογράφων ὁ κορμὸς τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καμπτόμε-

20. Δημ. Σισιλιάνου, Ἕλληνες ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι, 1935 σ. 192 - 193. Βλ. καὶ ἀνωτέρω Χρυσούλας Σταυρινοῦ - Μπαλτογιάννη, Μεταβυζαντινὰ Κέας.

21. Βλ. δι' αὐτὸν Ζ. Βάον, ἔ.ἀ. σ. 139 - 140.

22. Ἀ. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα, πίναξ 38[1].

23. Αὐτόθι, πίναξ 46[3].

24. M. Chatzidakis ἔ.ἀ. πίν. 55. Αὐτόθι, σ. 84, ἐξετάζεται εἰκονογραφικῶς τὸ θέμα.

νος συμπίπτει πρὸς τὸν διαγώνιον ἄξονα τῆς συνθέσεως, τὸν ὁποῖον τονίζει ὁ δεξιὰ ὑπὲρ τὸ σπήλαιον ὑψούμενος βράχος, παρ' ἡμῖν ὁ κορμὸς τοῦ Ἀποστόλου, εὐθυτενής, εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος μὲ τὸν ὑπὲρ τὴν κεφαλήν του βράχον.

Εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Μήλου οἱ ἄξονες εἶναι δύο παράλληλοι πρὸς τὰς πλευράς της. Πρὸς τὸν κυματισμὸν τοῦ ἀριστεροῦ ἄξονος οἱονεὶ συνηχεῖ τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνθέσεως λεπτὸν ἀναλόγιον, τὸ ὁποῖον ὅμως γεννᾷ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν ἵσταται καλῶς εἰς τοὺς πόδας του. Ἐπὶ τούτοις ἐνῷ εἰς τὰς εἰκόνας τῶν μνημονευθέντων ζωγράφων οἱ ἅγιοι φέρουν ἐνδύματα ἀνοικτοτέρου χρώματος, ἀντιτιθεμένου πρὸς τὸν βαθὺν τόνον τοῦ σπηλαίου, παρ' ἡμῖν τὰ βαθύχρωμα φορέματα τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Προχόρου συγχέονται πρὸς τὸ ἄνοιγμα τοῦ σπηλαίου. Αἱ μορφαὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Νάξου εἶναι ραδινώτεραι. Διαφέρει ἀκόμη ἡ χειρονομία τῆς δεξιᾶς τοῦ Ἰωάννου. Καὶ αἱ ρυτίδες εἰς τὸ μέτωπόν του εἶναι πολὺ σχηματικαί.

γ) Ἐπὶ τοῦ τέμπλου, εἰς τὴν συνήθη θέσιν τῆς Βρεφοκρατούσης, μικρὰ εἰκών, διαστάσ. 0,42 x 0,347 μ. (Πίν. 676 α). Εἰς τὸ ἄνω τμῆμα της μεταξὺ νεφῶν ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους ἡ Θεοτόκος ἐκτείνουσα τὴν δεξιὰν καὶ τὴν ἄλλην ἐπιθέτουσα ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ μικροῦ Χριστοῦ. Ἀριστερά της προτομὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ προσκλίνοντος καὶ κρατοῦντος ξίφος. Ὑπὸ τὰ νέφη ζωγραφεῖται θάλασσα, ἣν διασχίζουν τρία ἱστιοφόρα. Ἄνω τοῦ δεξιοῦ βράχος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *«Ἡ Περαπόλα»*. Ἄλλος βράχος ζωγραφεῖται κάτω ἀριστερά, εἰς τὸ μέσον ἡμιεξίτηλος λέμβος καὶ δεξιά τι μὴ διακρινόμενον, ὑπὲρ τὸ ὁποῖον ἐπιγραφὴ *«Ἡ Ὕδρα»*.

Μεταξὺ τῆς λέμβου καὶ τῆς «Ὕδρας» δυσξύμβλητος εἰς τέσσαρας στίχους ἐπιγραφή, ἐξ ἧς ἀναγιγνώσκω εἰς τὸν τέταρτον στίχον *κ(αὶ) Θεοῦ βοηθοῦντος*. . .

Παρὰ τὴν κάτω πλευρὰν τῆς εἰκόνος ἄλλη ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς σειράς (Πίν. 676 β), δυσξύμβλητος καὶ αὐτή :

1706 ΑΠΡΗΛΙ - 16 - ΕΡΧΟΜΕΝΟC. . . . .ΕΞΟ ΑΠΟ ΤΗΝ / ΠΕΡΑΠΟΛΑ ΔΙΟ ΓΑΛΙΟΤΕC Κ(ΑΙ) . . . . . ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΝ ΘΕΟΤΟΚΟΝ. . .ΟΝΟΜΑΖΩΜΕΝΗΝ ΘΕ.ΑΝΗ Κ(ΑΙ) ΤΟΝ / . . . . . .ΚΕ ΕΓΛΙΤΟCΑΝ ΣΤΗΝ ΙΔΡΑ Κ(ΑΙ) ΤΟ ΚΑΗ[ΜΑ][25].

Προφανῶς ἡ εἰκὼν παριστᾷ πειρατικὴν ἐπιδρομὴν κατὰ πλοίου, οἵαν καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 1641 χρονολογουμένη εἰκὼν τῆς Συλλογῆς Σταθάτου[26].

Καὶ ἐν αὐτῇ ζωγραφοῦνται ἄνω προτομαὶ τῆς Βρεφοκρατούσης καὶ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ.

δ) Εἰκὼν διαστάσεων 0,716 x 0,469 μ., παριστῶσα ἄνω τὴν Ἀποκαθήλωσιν καὶ κάτω τὸν Θρῆνον. Ἑκατέρωθεν τῆς Ἀποκαθηλώσεως ἀνὰ τρεῖς σκηναί : ἀριστερὰ ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ὁ Νιπτὴρ καὶ ὁ Χριστὸς κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Ἄννα καὶ Καϊάφα, δεξιὰ δὲ ἡ Προσευχὴ τοῦ Χριστοῦ, ἡ Προδοσία καὶ ἡ Ἄρνησις τοῦ Πέτρου.

Κάτω ἐν μιᾷ σειρᾷ ἡ ἐπιγραφή :

1815 δέησ(ι)ς τοῦ δούλου τοῦ [Θε]οῦ Ἰω(άννου) [τ]αταράκη ὑπὸ χηρ(ὸς) μὲν [αν]τονίου μελισσοῦ.

2. Κορφιάτισσα (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου)[27]

Ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν εἰκόνων μνημονευτέαι :

α) Ἡ παριστῶσα παρουσίασιν ἀφιερωτρίας εἰς τὴν Παναγίαν ὑπὸ δύο ἁγίων, ἔργον δυτικῆς τέχνης χρονολογούμενον περὶ τὸ 1400, περὶ οὗ βλ. Κατάλογον τῆς Ἐνάτης ἐκθέσεως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης «Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, τέχνη Εὐρωπαϊκή», Ἀθῆναι 1964, σ. 247-248.

β) Ἡ τῆς Γλυκοφιλούσης[28] (διαστ. περίπου 0,96 x 0,61 μ.) ἐπὶ εἰκονοστασίου, φέρουσα ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν (Πίν. 677 α). Ἡ χρονολόγησίς της εἶναι προβληματική. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ μορφὴ τῆς κόμης τοῦ μικροῦ μεγαλοφθάλμου Χριστοῦ.

γ) Ἡ τοῦ Ὁσίου Χριστοδούλου (διαστ. 0,886 x 0,597 μ.) ἐν προτομῇ, στηρίζοντος τὴν δεξιὰν ἐπὶ βακτηρίας καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἄλλης εἰλητὸν μὲ τὴν ἐπιγραφήν : *ὅσον γὰρ ἡ γαστήρ*... Ἡ εἰκὼν εἶναι ἐπεσκευασμένη, ὡς καὶ

δ) ἡ τοῦ Ἁγίου Σάββα[29] (διαστ. 1.97 x 0,85 μ.) ὡσαύτως ἐν προτομῇ, φέροντος βυσσινοκάστανον ἔνδυμα, ἴσως ἀναγομένη εἰς τὸν 17ον αἰ. Κάτω ἀναγιγνώσκεται : *ἀνακαινίσθη ἡ εἰκὼν αὕτη δαπάνῃ Νικολάου Π. Βελισσαρίου 1893.*

ε) Εἰκὼν τῆς Σταυρώσεως (διαστ. 0,74 x 0,643 μ.). Ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Μπενάρδος καὶ ἡ Θεοτόκος, δεξιὰ ὁ Θεολόγος καὶ Ἁγία κατενώπιον.

ς') Εἰς θωράκιον τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου παρὰ τὸν νότιον τοῖχον εἰκονίζεται μᾶλλον ὁ ἐν Κανᾷ γάμος. Λεπτομέρειαν τῆς μεταγενεστέρας λαϊκοῦ ὕφους παραστάσεως, παρέχει ὁ Πίν. 677 β.

Εἰς τὸν ναὸν εἶναι ἀνηρτημένος ἀσημοκέντητος ἐπιτάφιος (διαστ. 0,54 x 0,392 μ.) ἐπὶ ὠχροκιτρίνου μεταξωτοῦ ὑφάσματος. Ἀριστερὰ κάθηται ἡ Θεο-

25. Κλῆμα λέγεται καὶ ὁ λιμὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως «Μῆλος», Ζ. Βάος ἔ.ἀ. σ. 373.

26. Ἀ. Ξυγγόπουλος, Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 24 - 25, πίναξ 22.

27. Διὰ τὸν μονόκλιτον τρουλλαῖον ναὸν βλ. Ζ. Βάον ἔ.ἀ. σ. 45 - 56.

28. Τὴν εἰκόνα περιγράφει ἐπαινῶν ὁ μακαρίτης Φ. Κόντογλου, παρὰ Ζ. Βάῳ ἔ. ἀ.σ. 52 - 53.

29. Φωτογραφία ἔχει δημοσιευθῆ αὐτόθι σ. 104.

τόκος στηρίζουσα τοὺς πόδας εἰς ὑποπόδιον καὶ ἔχουσα εἰς τὴν ἀγκάλην της τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐξηπλωμένου νεκροῦ Ἰησοῦ. Ὀπίσω αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Σταυρὸς μὲ τὴν λόγχην καὶ τὸν κάλαμον. Ἑκατέρωθεν ἄγγελος ἐν προτομῇ. Δεξιὰ ὁ Νικόδημος κρατῶν σινδόνα. Τὰ γυμνὰ μέρη ἀποδίδει σιτόχρους μέταξα. Τὴν παράστασιν πλαισιοῖ ἐπιγραφὴ μὲ τοὺς λόγους τοῦ ἄσματος: *Ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ... ἀπέθετο* καὶ ἑλικοειδὴς βλαστός.

3. Ναΐσκος Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὸ Κάστρον[30]

Ἐπὶ τοῦ τέμπλου ἀριστερὰ ὡραία εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Πίν. 678α) (διαστ. 0,79x0,535 μ.), ἔχουσα ἱκανὰς φθοράς. Εἰς τὸ βάθος ἀνὰ ἓν ἑκατέρωθεν πυργόμορφον οἰκοδόμημα. Ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ, προβάλλει λοξὸς κορμὸς δένδρου. Ἡ Θεοτόκος ἱσταμένη πρὸ τοῦ κτηρίου (Πίν. 678γ) φέρει πράσινον χιτῶνα καὶ βυσσινόχρουν μαφόριον. Ἐξ ἀριστερῶν βαδίζει ὁ ἄγγελος (Πίν. 678β) μὲ πράσινον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον χρώματος ἐρυθροῦ (οἴνου), ἔχον σιτόχροα τὰ φῶτα. Σιτόχρους εἶναι καὶ ἡ ἐπιδερμὶς τῶν προσώπων καὶ καφὲ ἡ σκιά της.

Ἡ εἰκὼν κατὰ τὸ σχέδιον ὁμοιάζει πρὸς τὸν ἐν τῷ Μουσείῳ Μπενάκη Εὐαγγελισμὸν τοῦ Ἰωάννου Κυπρίου[31] (1581). Μᾶλλον προσηλωμένος εἰς τὴν παράδοσιν ὁ ἡμέτερος ἁγιογράφος δὲν εἰκονίζει τὴν Θεοτόκον κρατοῦσαν ὡς ἐκεῖ βιβλίον. Πάντως περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους πρέπει νὰ ὑπολάβῃ τις γενόμενον καὶ τὸν πίνακα τῆς Μήλου. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως συνηγορεῖ καὶ τὸ ὅλον ὕφος τοῦ ἔργου.

4. Θαλασσίτρα (Ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ)[32]

Ὁ ναὸς εἶναι τρουλλαῖος, μονόκλιτος. Αἱ καμάραι, τομῆς ὀξυκορύφου τόξου, ὁ τροῦλλος καὶ τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα ἔχουν οἰκοδομηθῆ ἐκ πωρολίθων.

Τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα περιγράφονται ὑπὸ βαθμιδωτῶν ἀψιδωμάτων, ἅτινα ἀπολήγουν κάτω εἰς σταγόνα (Πίν. 679α). Ἐκ τῶν μεγάλων εἰκόνων τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον:

α) ἡ τῆς ἐνθρόνου Βρεφοκρατούσης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ θέμα «Ἄνωθεν οἱ Προφῆται»[33] (διαστ. 1.44 x 1.257 μ.). Κάτω δεξιὰ ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ἐντὸς ἑλίκων κληματίδος προτομαὶ ἐξ προφητῶν τοῦ ἑνὸς ὑπὲρ τὸν ἄλλον, κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν κάτω Ἰεσσαί, Ἀβακούμ, Ἡσαΐου, Γεδεών, Ἱερεμίου, Σολομῶντος. Κάτω ἀριστερὰ ὁ Πρόδρομος καὶ ὕπερθεν αὐτοῦ ἄλλοι ἐξ προφῆται Ἰεζεκιήλ, Ἰακώβ, Δανιήλ, Ἀαρών, Μωϋσῆς, Δαυίδ, ἐπεσκευασμένοι βαναύσως. Παρ' ἕκαστον τῶν προφητῶν τὸ σύμβολον, δι' οὗ προκατήγγειλε τὴν Θεοτόκον. Δύο ἱπτάμενοι ἄγγελοι κρατοῦν τὸ στέμμα τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία φορεῖ πράσινον χιτῶνα καὶ βυσσινόχρουν μαφόριον κατάσπαρτον ἀπὸ λεπτά, χρυσᾶ κοσμήματα.

Ἡ κεφαλή της εἶναι μεγάλη, οἱ πόδες βραχεῖς, τὸ πρόσωπον ἀνοικτόχρωμον σιτόχρουν, ὑπορρόδινον, ἡ σκιὰ χρώματος κιναμώμου, αἱ ψιμυθιαὶ πολλαὶ καὶ λεπταί (Πίν. 679β). Ἔργον μᾶλλον τοῦ 17ου αἰ.

β) Ἡ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου (διαστ. 1.43 x 1.025 μ.) ἐνθρόνου μὲ δώδεκα σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου του[34], ἀξιόλογον ἔργον τοῦ ἱερέως Ἐμμ. Σκορδίλη (17ου αἰ.).

γ) Ἡ τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως, ἐνθρόνου ὡσαύτως (διαστάσ. 1.425 x 0,95 μ.), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ θέμα τῆς Ἀμπέλου[35]. Ὁ συνδυασμὸς εἶναι συνήθης ἐν Μήλῳ.

Κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ Χριστοῦ ἀναπηδοῦν ἀνελισσόμεναι κληματίδες. Ἐντὸς ἑκάστης ἕλικος ἀνὰ μία προτομὴ Ἀποστόλου. Τὸ πλάσιμον εἶναι ὅμοιον ὡς καὶ εἰς τὴν προηγουμένην εἰκόνα.

ΝΑΞΟΣ

Ὁ Ἔφορος περιώδευσεν ἀνὰ τὴν νῆσον πρὸς διαπίστωσιν ἀναγκῶν τῶν βυζαντινῶν της μνημείων. Κατωτέρω παρέχει πληροφορίας διά τινα ἐξ αὐτῶν.

ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ

1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος

Ὁ ναὸς εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 20' ΒΑ. «τ' Ἀπεράθου», καὶ ἐστερεώθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Τρίκλιτος ἀνατολικὴ βασιλική (Σχέδ. 1)[36], μὲ βαρείας ἀναλογίας, ᾠκοδομημένη τὸ πλεῖστον διὰ πλακομόρφων ἀργῶν λίθων, ἔχει ἐσωτερικῶς διαστάσεις, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἀψῖδος, 9.78 x 7.43 μ.

Ἡ στεγάζουσα τὸν μέσον δρόμον καμάρα ὀλίγον ὑπερέχει εἰς ὕψος τῶν ἄλλων, αἵτινες στεγά-

30. Ζ. Βάος, ἔ.ἀ. σ. 135 - 136.

31. Ἀ. Ξυγγόπουλος, Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἐν Ἀθήναις 1936, πίν. 9Α. Βλ. καὶ σ. 15.

32. Ζ. Βάος ἔ.ἀ. σ. 57 - 64.

33. Περὶ αὐτοῦ βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 49 - 50.

34. Φωτογραφίαν ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ἰ. Χατζιδάκης ἔ.ἀ. μεταξὺ τῶν σ. 202 καὶ 203· βλ. καὶ σ. 202, 203.

35. Αὐτόθι σ. 203.

36. Τὸ σχέδιον παρεχωρήθη πρὸς δημοσίευσιν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Εἶχεν ἐκπονηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα. Διὰ τὴν παραχώρησιν ἐκφράζονται καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστίαι.

ζουν τὰ πλάγια κλίτη. Τούτων ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὸ κεντρικόν, γίνεται ἑκατέρωθεν διὰ τριῶν τόξων, τὰ ὁποῖα βαίνουν ἐπὶ πεσσῶν. Ἡ στέγη, ἐπικαλυπτομένη διὰ κεράμων, διαμορφοῦται ἐξωτερικῶς δίρρυτος, ἐνιαία, ἐπαυξάνουσα τὴν βαρύτητα τοῦ κτηρίου[37] (Πίν. 680 α). Ὁ ναὸς εἶχε δύο θύρας εἰς τὸν βόρειον καὶ τρεῖς εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον. Ἐκ τῶν τελευταίων, ἀπομένει ἀνοικτὴ μόνον ἡ μεσαία, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπῆρχε καμαροσκέπαστον προστέγασμα[38], στηριζόμενον εἰς δύο τοιχίσκους. Ὑπὲρ τὰς θύρας τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἠνοίγοντο τετράπλευρα μικρὰ παράθυρα. Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ μνημείου ἐκτίσθησαν παρὰ τὴν νοτίαν του πλευρὰν δύο ἀντηρίδες. Αἱ τρεῖς ἀψῖδες εἶναι ἡμικυκλικαί (Πίν. 680 β)· ἐκ τούτων ἡ μέση εἶχε δίλοβον ἄνοιγμα, φραχθὲν ἐκ παλαιοῦ, ἀφοῦ ἐπὶ τοῦ φράγματος σῴζονται λείψανα τοιχογραφίας τοῦ νεωτέρου στρώματος, παριστώσης ἁγίαν Τράπεζαν μὲ Ποτήριον καὶ Δισκάριον.

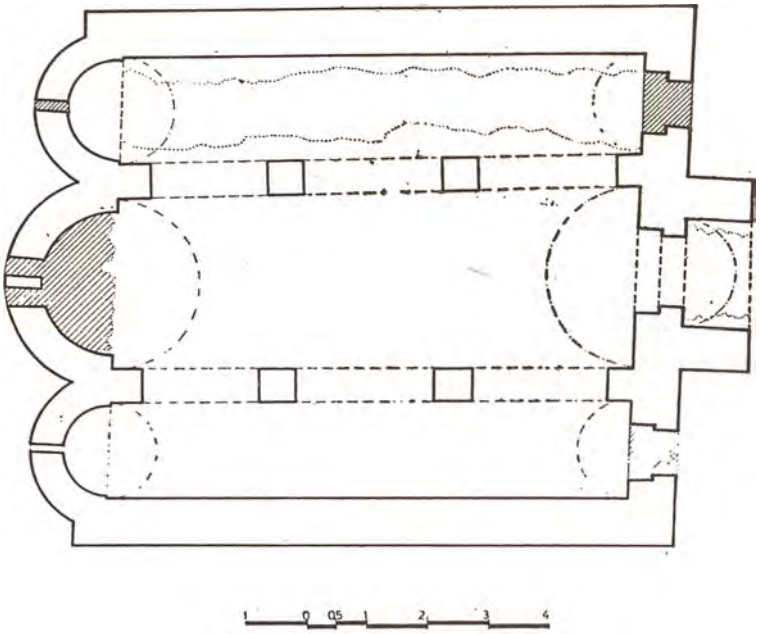

Σχέδ. 1. Κάτοψις τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Ἡ ἀψὶς τῆς Προθέσεως ἐξωτερικῶς εἶναι χαμηλοτέρα τῆς ἀψῖδος τοῦ Διακονικοῦ. Ὁ ναὸς διασῴζει λείψανα τοιχογραφιῶν, φαίνεται ὅμως ὅτι οὐδέποτε εἶχεν ὁλόκληρος διακοσμηθῆ. Ἡ μέση καμάρα ἔφερε τοιχογραφίας μόνον κατὰ τὸ πρὸς Α. τμῆμα της. Αἱ παραστάσεις, καλυπτόμεναι τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἁλάτων καὶ λειχήνων, ἀνήκουν εἰς δύο στρώματα :

α) Αἱ τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος, προφανῶς νωπογραφίαι, καταλεγόμεναι μεταξὺ τῶν παλαιοτέρων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ὅσαι εἶναι μέχρι τοῦδε γνωσταὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπισύρουν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τοῦ μελετητοῦ. Φαίνονται μόνον ἐκεῖ, ὅπου κατέπεσε τὸ καλύπτον αὐτὰς νεώτερον στρῶμα, ἤτοι :

1) Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ μέσου κλίτους, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, παρὰ τὴν ἀψῖδα· τμῆμα τοῦ προ-

37. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ δικλινὴς στέγη εἶναι ἐνταῦθα χαμηλοτέρα καὶ αἱ ἀναλογίαι της ἑπομένως βαρύτεραι ἢ εἰς τὰς ὁμοίως στεγαζομένας καμαροσκεπεῖς τρικλίτους βασιλικὰς τῆς ἐν Λακωνίᾳ Ζαραφώνας (Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἀνατολίζουσαι βασιλικαὶ τῆς Λακωνίας, Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. Δ' (1927), σ. 342, εἰκ. 1) καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας τοῦ Μικρασιατικοῦ Μπὶν Μπὶρ Κιλισσέ (Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Τομ. Α', ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 284, εἰκ. 165).

38. Προπύλων ἀρκετὰ συχνὴ χρῆσις ἐγένετο εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Συρίας, (Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τόμος δεύτερος, Ἀθῆναι 1954, σ. 422). Οὕτω καμαροσκεπῆ, ἀλλὰ κιονοστήρικτα πρόπυλα διαμορφοῦνται εἰς τὴν ἐν Kalat Sama'n μονὴν (5ου αἰ.) τοῦ Ἁγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου (M. de Vogüé, Syrie centrale, Paris 1865, πίν. 139, σ. 145) πρὸ τῶν ἀπὸ Β. καὶ Ν. θυρῶν τρικλίτου βασιλικῆς (6ου αἰ.) ἐν Baqouza (ἔ. ἀ. πίν. 118, 119, σ. 133) καὶ πρὸ τῶν θυρῶν τάφων (αὐτόθι, πίν. 68, 91, 1, 2, 3, καὶ σ. 113).

σώπου κατενώπιον γενειῶντος Ἁγίου (Πίν. 680 γ) μὲ μακρὸν πρόσωπον καὶ μεγάλους στρογγύλους, ἐκστατικοὺς ὀφθαλμούς.

Ἀξιοπρόσεκτος ἡ ἀντιπαράθεσις θερμῶν καὶ ψυχρῶν τόνων ἐπὶ τῆς ὠχρᾶς μορφῆς του. Οὕτως, ἐνῷ ἡ σκιὰ τῆς ἀριστερᾶς παρειᾶς εἶναι πρασινωπή, ἡ τῆς δεξιᾶς βυσσινόχρους. Βυσσινόχρους εἶναι ἡ σκιὰ καὶ ὑπὸ τὸ στόμα εἰς τὴν γενειάδα τὴν ἔχουσαν, ὅπως καὶ τὸ ἄλλο τρίχωμα, κυανοῦν χρῶμα. Μολονότι σήμερον ἡ τοιχογραφία, κεκαλυμμένη δι' ἁλάτων, δὲν εὑρίσκεται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἐν τούτοις ἐπιτρέπει νὰ φανῇ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὅπως ζωγραφεῖται τὸν 8ον αἰ. εἰς τὸν Β. τοῖχον τῆς ἐν Ρώμῃ Santa Maria Antiqua[39] καὶ πρὸς τὴν παράστασιν Ἀποστόλου ἐπὶ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἐν Νάξῳ σπηλαιώδους ναοῦ τῆς Καλορείτισσας[40].

Τὸ πρόσωπον, σχήματος παραλληλογράμμου, εἶναι μακρόν, ὅπως εἰς τὸν Ἅγιον Βασίλειον τῆς Santa Maria, μολονότι ἐκεῖ εἶναι κάτω στενώτερον. Αἱ κόραι τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι περίπου καθ' ὅμοιον τρόπον πεπλατυσμέναι. Αἱ σκιαὶ τῶν παρειῶν εἰς τὴν Ρώμην, ἀποδιδόμεναι διὰ σιέννας[41], εἶναι διαλελυμέναι εἰς γραμμάς, ἐνῷ εἰς τοὺς δύο ναοὺς τῆς Νάξου καλύπτουν ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν. Εἰς τὸν Θεολόγον καὶ τὴν Καλορείτισσαν τὸ πλάσιμον ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς εἶναι ὅμοιον. Ὁμοία ἡ διάταξις καὶ τὸ σχῆμα τῆς σκιᾶς. Ἐπιτρέπεται δὲ νὰ ὑποπτεύσῃ κανεὶς ὅτι ὁμοιάζουν καὶ τὰ φῶτα ἐπὶ τοῦ μετώπου.

2) Ἐκ τοῦ ἰδίου στρώματος σῴζεται διάκοσμος μιμούμενος ἀνηρτημένον ὕφασμα εἰς τὸν κατακόρυφον τοῖχον τῆς ἀψῖδος τῆς Προθέσεως ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον (Πίν. 681 α). Ὕφασμα εἰκονίζεται χαμηλὰ εἰς τοὺς τοίχους τῆς S. Maria Antiqua[42]. Ἐκεῖ ὅμως ἡ ἀπόδοσίς του εἶναι φυσικωτέρα καὶ ὁ διάκοσμος τὸν ὁποῖον ἔχει διάφορος. Εἰς τὴν Νάξον τὸ ὕφασμα ἀποδίδεται ἀμελέστερον μὲ ἱκανὴν σχηματοποίησιν. Πάντως καὶ εἰς ψηφιδωτὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (7ου-9ου αἰ.)[43] ἡ ἄνω ἀπόληξις βήλου δηλοῦται μὲ πλατείας ἐναλλήλους κυματοειδεῖς γραμμάς, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουν τὴν κυματοειδῆ ταινίαν, εἰς ἣν ἀπολήγει ἄνω τὸ ὕφασμα τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας.

3) Ἀνωτέρω εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψῖδος τῆς Προθέσεως, ὑπὸ τὸ καταπεσὸν πρόσωπον τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἀνήκοντος εἰς τὸ νεώτερον στρῶμα, φαίνεται ἀγένειος μορφὴ (Πίν. 681 β) κατ' ἐλαφρὰν ἐπ' ἀριστερὰ στροφήν, προδίδουσα τὸ αὐτὸ ὕφος μὲ τὴν μνημονευθεῖσαν προηγουμένως (ὑπ' ἀριθ. 1) τοιχογραφίαν τοῦ ἁγίου. Τί εἰκονίζει ἡ παράστασις θὰ φανῇ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν τοῦ ἑτοιμορρόπου ἡμικατεστραμμένου τμήματος τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀρχαγγέλου.

Καὶ εἰς τὴν ἄντυγα τοῦ τόξου τῆς ἀψῖδος τῆς Προθέσεως σῴζεται ἐπιγραφὴ τοῦ παλαιοῦ στρώματος: † *Μνίσθιτη Κ(ύρι)ετον δουλον σου Γεωργιου κ(αὶ) Παυλου Κ(αὶ) Χ(ριστο)φωρου* †.

4) Λείψανα τοῦ πρώτου στρώματος φαίνονται καὶ εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς μέσης ἀψῖδος, ὑπ' αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἄντυγα τοῦ τόξου της, ἐπὶ κυανῆς ταινίας λευκά, λεπτὰ γράμματα ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς ἀναγιγνώσκεται ἡ συλλαβὴ *ευχ* ἴσως συμπληρωτέα: *(ὑπὲρ) εὐχ(ῆς. . . .)*

β) Τοιχογραφίαι τοῦ νεωτέρου στρώματος:

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς μέσης ἀψῖδος ἡ Δέησις ἐπὶ κεραμόχρου ἀέρος. Ἡ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ δεξιὰ ἴσως τοῦ Προδρόμου εἶναι κατεστραμμέναι. Σῴζεται ἀριστερὰ ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου ἐστραμμένης ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πλάγια. Κλίνει ὀλίγον τὸ ἐκφραστικόν, ὠοειδές, γεμᾶτον εὐγένειαν ὠχρὸν πρόσωπόν της, τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται ἄμοιρον δυτικῆς ἐπιδράσεως. Τὴν ἐντύπωσιν ἐπιτείνει ἡ πλαισιοῦσα αὐτὸ ὑπὸ τὸ μαφόριον λευκὴ (;) καλύπτρα (Πίν. 682 α). Ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον, ἑκατέρωθεν τῆς εἰκονιζομένης εἰς τὸ μέσον ἁγίας Τραπέζης, ἀνὰ τρεῖς ἱεράρχαι. Πρῶτος ἐκ δεξιῶν ὁ Ἅγιος Βασίλειος κύπτων καὶ εὐλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τῆς ἀψῖδος τμῆμα τοῦ προσώπου τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πίν. 682 β).

Ὠχρὰ ἡ ἐπιδερμίς, βυσσινόχροι γραμμαὶ οἱ χαρακτῆρες, πράσινον ἀμυγδάλου πρὸς τὸ ἐλαιόχρουν ἡ σκιά, ἀριστερὰ τῆς ρινός, καστανὴ δεξιά, λευκαὶ ἄτονοι γραμμαὶ τὰ φῶτα. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου χαμηλά, ἀνὰ εἷς ἅγιος ἑκατέρωθεν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς κρατεῖ εὐαγγέλιον. Εἰς τὸ νότιον σκέλος τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ, λείψανα τῆς Γεννήσεως. Κάτω εἰς τὸ μέσον καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ Λουτρόν.

Ἡ δευτέρα σκηνὴ ἴσως εἰκόνιζε τὴν Ὑπαπαντ-

39. J. Wilpert: Die römischen Mosaiken und Malerei, Dritte Auflage, vierte Band, Freiburg im Breisgam 1917, πίν. 192-193 καὶ W. de Grüneisen, Sainte Marie Antique, Rome 1911, πίν. ἰδίᾳ LXXIV.

40. Man. Chatzidakis, Mediaeval painting in southern Greece, ἐν The Connoisseur, May 1962, n. 603, σ. 30, εἰκ. 3.

41. Ἐν τούτοις εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἄλλης τοιχογραφίας τοῦ αὐτοῦ ναοῦ (J. Wilpert, ἔ.ἀ., πίν. 157) τίθεται παρὰ τὴν ἐρυθρὰν καὶ σκιὰ πρασίνη. Καὶ ἡ τοιχογραφία χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰῶνος.

42. J. Wilpert, ἔ.ἀ. πίν. 145[1], 152, 158, 165, 185, 192, 193. Ἀκόμη καὶ τὸν 9ον αἰ. αὐτόθι πίν. 201[4].

43. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Κείμενον, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 198 καὶ Λεύκωμα πίν. 69.

τήν. Ἡ τρίτη εἶναι ἀδιάγνωστος ἐξ αἰτίας τῶν πρασίνων λειχήνων, αἵτινες καλύπτουν αὐτήν. Ὑπὸ τὴν παράστασιν τρεῖς ἅγιοι κατ' ἐνώπιον ἐν προτομῇ. Ὡσαύτως ἀνὰ τρεῖς εἰκονίζονται κάτω ἑκάστης τῶν τριῶν σκηνῶν τοῦ βορείου σκέλους, αἵτινες ἐπίσης ἐπικαλύπτονται ὑπὸ πρασίνων μηκύτων. Εἰς τὰ τόξα ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Πρόθεσιν καὶ τὸ Διακονικὸν ἀνὰ δύο ὁλόσωμοι κατ' ἐνώπιον ἱεράρχαι.

Παρέχεται ἡ εἰκὼν (Πίν. 683 α) τοῦ νέου ἱεράρχου τοῦ ζωγραφουμένου εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ τόξου ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ Διακονικόν. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, ὑπὲρ τὸ τόξον πρὸς τὴν Πρόθεσιν, ὑπῆρχε κτητορικὴ ἐπιγραφή.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τοῦ Διακονικοῦ εἰκονίζετο, φαίνεται, ἡ Βλαχερνίτισσα ἐν προτομῇ. Σῴζεται μέρος τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ τοῦ βορείου σκέλους τῆς καμάρας παρὰ τὸν Α. τοῖχον ἐναπομένουν λείψανα τῆς Φιλοξενίας μὲ τὴν ἐπιγραφήν : *(ἡ Ἁγία) Τριάς*. Ἐπὶ τῆς ἡμικυκλικῆς τραπέζης ἀπόκεινται τρία ποτήρια καὶ ἄλλα σκεύη. Ὁ φωτοστέφανος τοῦ μέσου Ἀγγέλου εἶναι ἔνσταυρος.

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς Προθέσεως ἐπὶ κεραμόχρου βάθους *ὁ Ἀρχάγγελος Ταξι(άρχης) Μιχαὴλ* ἐν προτομῇ. Ὑπὸ τὸ ἐφθαρμένον του πρόσωπον φαίνεται ἡ κεφαλὴ ἐκ τοῦ παλαιοῦ στρώματος, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω (Πίν. 681 β).

Ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ ἀέρος λείψανα ἐπιγραφῆς τοῦ νεωτέρου στρώματος ἐκ λευκῶν γραμμάτων : *Τοῦ Θ(εο)ῦ Γε...* καὶ δεξιὰ ἡ χρονολογία (Πίν. 683 β) :

ΕΤΟΥΣ
ϛ'ΩΙΖ
ΙΝ(ΔΙΚΤΙΩΝΟΣ) Ζ

Τὸ ἔτος 6817 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1309, ὅτε πράγματι ἡ ἰνδικτιὼν[44] ἦτο ἑβδόμη. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἴσως ἐζωγραφεῖτο πάλιν ἡ Φιλοξενία. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ἐγγὺς τοῦ ἀνατολικοῦ, δύο ὁλόσωμοι στρατιωτικοὶ ἅγιοι. Τὸ στρῶμα τελειώνει ἀριστερὰ τοῦ δυτικώτερον ζωγραφουμένου ἁγίου. Σῴζεται ἡ κεραμόχρους διαχωριστικὴ ταινία τῆς παραστάσεως καὶ ἔξω αὐτῆς λευκὴ βαθμιαία ἀπόληξις τοῦ κονιάματος. Ἐκ τῶν ἁγίων σῴζεται ὁ ζωγραφούμενος ἀριστερά, νέος ἀγένειος, κρατῶν δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ διὰ τῆς ἄλλης λευκὴν ἀσπίδα. Εἰς τὸ φωτεινὸν πρόσωπόν του πλατεῖα πρασίνη σκιά (Πίν. 683 γ). Ἀριστερὰ τοῦ ἁγίου διὰ λευκῶν γραμμάτων ἐπιγραφή[45] (Πίν. 684 α) :

ΑΓΙΟΙ
Κ(ΑΛΑΙ)Ν(ΙΚΟΙ) ΜΑΡΤ(ΥΡΕΣ)
ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ ΔΙΑ
ΠΡΕΣΒΕΙ
ΩΝ CAC
ΠΡΟΚΟΨΕ
ΤΕ ΤΩΝ
ΔΟΥΛΩΝ C(ΑΣ)
ΝΙΚΗΦΟ
ΡΟΝ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑ
ΦΟΥ

Δεξιὰ τοῦ ἁγίου ἡ ἐπιγραφή (Πίν. 684 β) :

ΔΕ(ΗΣΙΣ)
ΚΑ
ΛΗΣ ΤΗC
ΦΙΛΟΤΙ
ΤΙCAC Κ(ΑΙ) ΤΩΝ ΤΕ
ΚΝΩΝ
ΑΥΤΗΣ.

2. Ἅγιος Παχώμιος (5.19 x 2.66 μ.)

Ὑπὸ τὴν Ἀπείρανθον καὶ νοτίως αὐτῆς ἐν μέσῳ χθαμαλῆς κοιλάδος ὑψοῦται ὁμοιόχρωμος πρὸς τὸ ἔδαφος ὁ ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Παχωμίου (Πίν. 684 γ), κομψός, μονόκλιτος, σταυροειδὴς μὲ τροῦλλον μεγάλον, ἔχοντα ἐξωτερικῶς κωνικὴν στέγην καὶ ὑψηλὴν τὴν κυλινδρικὴν σφενδόνην, τὴν ὁποίαν διατρυποῦν τέσσαρα στενὰ παράθυρα τομῆς σχήματος παραλληλογράμμου.

Ὁ τροῦλλος στηρίζεται ἀπὸ Β. καὶ Ν. εἰς ἓν τυφλόν, ἀβαθὲς τόξον, καὶ ἀπὸ Α. καὶ Δ. εἰς ἰσοϋψεῖς, χαμηλὰς καμάρας. Τὸ πλάτος τῆς Δ. εἶναι μόλις 2.06 μ. Ὁ Α. τοῖχος ἀπολήγει ἀντὶ τῆς συνήθους ἀψῖδος εἰς δύο χαμηλὰς κόγχας[46], χωρι-

44. Τὴν ἰνδικτιῶνα παραλείπει ὁ Γ. Δημητροκάλλης, Χρονολογημένες βυζαντινὲς ἐπιγραφὲς τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα ἀπὸ τὴν Νάξο, Ἐπιθεώρηση Τέχνης, 1962, σ. 709.

45. Τὴν ἐπιγραφὴν συνδέει ὁ Ν. Καλογερόπουλος, Τριάκοντα πέντε ἄγνωστοι βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Νάξου, Νέα Ἑστία, ἔτος Ζ', τόμ. ΙΔ', (1933), σ. 934, πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω χρονολογίαν 1309, ὁμιλῶν περὶ «τοῦ ζωγράφου Νικηφόρου» δι' ὃν προτείνει ἀπίθανον ὑπόθεσιν ταυτισμοῦ του πρὸς τὸν Κρήτης πρόεδρον, μητροπολίτην Νικηφόρον Μοσχόπουλον, τὸν κτήτορα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μυστρᾶ.

46. Ἡ παρουσία δύο κογχῶν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ μονοκλίτου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παχωμίου παλαιοτέρου, νομίζω, τῆς Φραγκοκρατίας, θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν γνώμην τοῦ Δ. Βασιλειάδου (Αἱ ἐπιπεδόστεγοι μεταβυζαντιναὶ βασιλικαὶ τῶν Κυκλάδων, Ἀθῆναι 1962, σ. 124), καθ' ἣν ὁ τύπος τοῦ μετὰ δύο ἀψίδων ναοῦ, προϋπάρχων εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολήν, μετεφυτεύθη εἰς τὴν Δύσιν, ἐξ ἧς πάλιν μετηνέχθη κατὰ τοὺς μέσους ἢ τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ναοὺς μονοκλίτους μὲ δύο κόγχας ἐν τῷ ἱερῷ, ἔχω ἐπισημάνει καὶ εἰς τὴν Ν. Πελοπόννησον, ἀναγομένους εἴτε εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς Φραγκοκρατίας, εἴτε εὑρισκομένους εἰς τόπον, ἐν ᾧ εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἔζησαν Φράγκοι. Περὶ τούτων ὅμως ἄλλοτε. Μᾶλλον λοιπὸν περὶ ἐπιδόσεως ὑπάρχοντος τύπου ἢ περὶ μεταφυτεύσεώς του ἐκ τῆς Δύσεως πρέπει νὰ γίνεται λόγος.

ζομένας ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοίχου, πλάτους 0,40 μ. Μεταξύ των προέχει κτιστὴ ἡ ἁγία Τράπεζα. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν εἶναι κτιστὴ καὶ ἡ Πρόθεσις. Εἰς τὸ μέσον τοῦ Α. τοίχου ὑψηλὰ ὑπῆρχε θυρίς. Ὁμοία, παραλληλόγραμμος, ἀνοίγεται καὶ εἰς τὸν Δ. τοῖχον, ὑπὲρ τὴν θύραν. Τὸ μνημεῖον ἔχει κτισθῆ διὰ πλακομόρφων τὸ πλεῖστον λίθων. Ἡ ἀψὶς ἐξωτερικῶς εἶναι ἡμιηρειπωμένη, ὥστε εἶναι δύσκολον ν' ἀντιληφθῇ τις, ἂν ἦτο μία, ἐγκλείουσα τὰς δύο κόγχας, ἢ δύο. Πιθανώτερον φαίνεται τὸ πρῶτον. Τὸ νότιον ἥμισυ τῆς ἀψῖδος ἔχει ἐντειχισθῆ εἰς τὸν πλάγιον Ν. νάρθηκα τοῦ συνεχομένου ναοῦ.

Ἐσωτερικῶς τὰ κατώτερα τμήματα τῆς ἐκκλησίας ἔχουν ἐπιχρισθῆ δι' ἀσβέστου. Εἰς τὴν δεξιὰν (νοτίαν) κόγχην τοῦ ἱεροῦ διακρίνεται μετωπικὸς Ἀρχάγγελος ἐν προτομῇ, μὲ μακρὸν ὠοειδὲς πρόσωπον, καφέρυθρον κόμην, συσφιγγομένην ὑπὸ τὰ ὦτα καὶ κατωτέρω διαμορφοῦσαν ἑκατέρωθεν ἀρκετὰ ὀγκώδη θύσανον (Πίν. 685 α).

Ὁ Ἀρχάγγελος κρατεῖ λευκὸν ἔνσταυρον δίσκον, φορεῖ λῶρον καὶ τὸ ἔνδυμά του ἔχει περὶ τὸν λαιμὸν κιτρίνην τραχηλέαν μὲ μελανὰ ἑλικοειδῆ κοσμήματα. Ὠχρα θερμὴ ἀποδίδει τὸ πρόσωπον μὲ τὰς ἐρυθρὰς παρειάς. Ἡ σκιὰ ἑκατέρωθεν τῆς μακρᾶς ρινὸς εἶναι καφὲ καὶ τὰ φῶτα ὀλίγαι πλατεῖαι, σιτόχροι γραμμαί. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ μετώπου τὸ φῶς ἀποδίδει ὠοειδὴς ἐπιφάνεια. Ἐκ τῆς τεχνοτροπίας καὶ ἐκ τοῦ τρόπου ἀποδόσεως τῶν φώτων θὰ ἐχρονολόγει τις τὴν τοιχογραφίαν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος.

Εἰς τὴν βορείαν κόγχην διακρίνονται ὑπὸ τὴν ἄσβεστον ἴχνη γενειοφόρου ἁγίου. Πλὴν ἄλλων λειψάνων εἰς τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα φαίνονται στηθάρια Εὐαγγελιστῶν ἐντὸς κύκλων ἐν μέσῳ ἑλικοειδῶν βλαστῶν. Εἰς τὸν τροῦλλον ὑπολείμματα τοῦ Παντοκράτορος ἐντὸς κύκλου, τὸν ὁποῖον κρατοῦν διὰ τῶν ὑψουμένων χειρῶν των μετωπικοί, ὄρθιοι, ἴσως τέσσαρες ἄγγελοι[47], μεταξὺ πιθανώτατα προφητῶν.

Εἰς τὸ τύμπανον τοῦ νοτίου τυφλοῦ τόξου εἰκονίζεται πελώριος, ὁλόσωμος Ἀρχάγγελος, οὗ μόνον ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ ἄνω τοῦ στήθους διέφυγε τὸ «γαλάχτισμα» (Πίν. 685 β). Τὸ βάθος τῆς κόμης εἶναι καφέρυθρον καὶ τὰ φῶτα της κίτρινα.

Ὠοειδὲς τὸ πρόσωπον, χαμηλὸν τὸ μέτωπον, ὠχρὰ ἡ ἐπιδερμίς, κερασόχροι οἱ χαρακτῆρες, καφὲ ἡ σκιὰ δεξιὰ τῆς ρινός, καφὲ καὶ ἐντόνως πρασίνη ἀριστερά.

Τὰ φῶτα ἀποδίδουν λευκοσιτόχροι ἐπιφάνειαι, ἐλάχιστα διαφέρουσαι κατὰ τὸν τόνον τῆς ἐπιδερμίδος.

Ἡ μορφὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὴν κεφαλὴν ἀγγέλου εἰκόνος τοῦ Μουσείου Λένινγκραντ, ἣν ὁ Λάζαρεφ χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ 12ου αἰ.[48] Τὸ ὕφος τῆς τοιχογραφίας, διάφορον ἐκείνου τῆς παραστάσεως τοῦ Ἀρχαγγέλου ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, προδίδει, ἂν μὴ διάφορον χρόνον κατασκευῆς, ὁπωσδήποτε ἄλλην χεῖρα ζωγράφου.

Εἰς τὸ Β. σκέλος τῆς Δ. καμάρας ἀμυδρὰ ἡ Σταύρωσις μὲ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν ἑκατόνταρχον δεξιὰ καὶ ὅμιλον τριῶν γυναικῶν ἀριστερά. Εἰς τὸ Ν. σκέλος λείψανα τῆς Μεταμορφώσεως καὶ εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἑκατέρωθεν τῆς φωτιστικῆς θυρίδος ἀνὰ εἷς προφήτης, τὸ πιθανώτερον ἐν προτομῇ, μὲ λευκορρόδινα ἐνδύματα. Οἱ προφῆται κρατοῦν εἰλητὰ καὶ εἶναι ἐστραμμένοι πρὸς ἀλλήλους.

3. Ἅγιος Γεώργιος

(διαστ. πλὴν τῆς ἀψῖδος 13.40 x 3.53 μ.)

Πρὸς τὸν Ἅγιον Παχώμιον συνάπτεται ἀπὸ ΝΑ. συγκρότημα κτηρίων, τὰ ὁποῖα τιμῶνται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πίν. 686 α). Τὸ συγκρότημα σύγκειται κυρίως ἐκ δύο ναῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ βόρειος καμαροσκέπαστος ἔχει μορφὴν πλαγίου νάρθηκος, ὁ δ' ἄλλος εἶναι τρουλλαῖος μονόκλιτος. Αἱ ἡμικυκλικαὶ ἀψῖδες των δὲν φαίνονται διαφέρουσαι κατὰ τὴν τοιχοδομίαν. Τὸ μνημεῖον ἔχει κτισθῆ δι' ἀργῶν λίθων ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶναι πλακόμορφοι.

47. Ὀκτὼ ὄρθιοι κατ' ἐνώπιον ἄγγελοι ὑψοῦντες τὰς χεῖρας, ὑποβαστάζουν τὸν κύκλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζωγραφεῖται ὁ Παντοκράτωρ, εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος (ἀρχαὶ 11ου αἰ.), παρὰ τὸ Κορωπὶ τῆς Ἀττικῆς. Καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Πρωτοθρόνου, ἐντὸς τοῦ χωρίου Χαλκὶ τῆς Νάξου, εἰκονίζονται εἰς τὴν σφενδόνην τοῦ τρούλλου τέσσαρες μετωπικοὶ ἄγγελοι μεταξὺ προφητῶν καὶ ἁγίων. Οἱ ἄγγελοι ὅμως ἐδῶ δὲν ὑψώνουν τὰς χεῖρας. (Σημειωτέον ὅτι, τόσον ὁ ναὸς τῆς Ἀττικῆς, ὅσον καὶ ὁ τῆς Νάξου ἀνήκουν ἐξ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν σειρὰν τῶν ναῶν μεταβατικοῦ τύπου, ἀπὸ τῆς βασιλικῆς εἰς τὸν σταυροειδῆ, εἰς ἣν καταλέγεται καὶ ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως εἰς τὴν Σκριποῦν τῆς Βοιωτίας).

Ἡ λεπτομέρεια τῆς διὰ τῶν ὑψουμένων χειρῶν μετωπικῶν, ὁλοσώμων ἀγγέλων ὑποστηρίξεως τοῦ κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς διὰ συμβόλου ἢ ἐν προτομῇ, ἀποτελεῖ προφανῶς ἐπιβίωσιν παλαιοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον συναντᾶ τις εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ὀροφῆς τοῦ παρεκκλησίου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ραβέννας (Β. Λάζαρεφ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς (Ρωσ.) τόμ. Ι, Μόσχα, 1948, πίν. 28), τῆς ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἐκκλησίας (536 - 547) τοῦ Ἁγίου Βιταλίου (A. Colasanti, L'arte bizantina in Italia, Milano (1923) πίν. 15). τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ζήνωνος (817 - 824) τῆς ἐν Ρώμῃ Ἁγίας Πραξαίδης (W. Weidle, Mosaici paleocristiani e bizantini, Milano-Firenze 1954, πίν. 65).

48. Β. Λάζαρεφ, ἔ.ἀ. πίν. 212.

Ἡ νοτία θύρα του ἔχει ἐξωτερικῶς ὡς προστέγασμα τόξον. Ὁ σήμερον κυρίως ναὸς χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ διὰ τοίχου, ὅστις ὑψοῦται μέχρι τοῦ τρούλλου, ἐν εἴδει τέμπλου διατρυπωμένου ὑπὸ θύρας καὶ ἑνὸς ἑκατέρωθεν τοξωτοῦ ἀνοίγματος, οἱονεὶ παραθύρου (Πίν. 686 β).

Ὁ τρουλλαῖος ναὸς διαστέλλεται κατὰ μῆκος :

α) εἰς τὸ Α. τμῆμα του, τὸ ἱερόν,

β) εἰς τὸ στεγαζόμενον διὰ τρούλλου, ἔχοντος σφενδόνην χαμηλὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑψηλὸν τύμπανον τοῦ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Παχωμίου, καὶ

γ) εἰς τὸ προφανῶς μεταγενέστερον δυτικὸν τμῆμα, τὸ καμαροσκέπαστον, μὲ τὴν καταπεσοῦσαν ἐν πολλοῖς ἡμικυλινδρικὴν στέγην (Πίν. 686 γ). Ὁ Δ. τοῖχος τοῦ ἱεροῦ, ὑπὲρ τὰ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν ἀνοίγματα, διετρυπᾶτο ὑπὸ παραλληλογράμμου φωτιστικῆς θυρίδος, ἥτις σήμερον εἶναι ὁρατὴ μόνον ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἔχει φραχθῆ κατὰ τὸ βάθος της, ἐπειδὴ ὀπίσω ὑψοῦται τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ διακριβωθῇ ἂν ὁ τροῦλλος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ ἱεροῦ καὶ ἑπομένως ἂν εἶναι ἐπάναγκες νὰ διαστείλωμεν τρεῖς ἐποχὰς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ, ἤτοι : ἐκείνην καθ' ἣν ἐκτίσθη α) τὸ ἱερόν, β) ὁ ὑπὸ τοῦ τρούλλου στεγαζόμενος χῶρος τοῦ κυρίως ναοῦ, καὶ γ) τὸ δυτικὸν καμαροσκέπαστον τμῆμα του.

Ἀξιοπρόσεκτον πάντως εἶναι ὅτι ἐξωτερικῶς εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ἐνῷ σαφῶς διαστέλλεται ἡ προσθήκη τοῦ πρὸς Δ. τοῦ τρούλλου καμαροσκεπάστου τμήματος, δὲν διακρίνονται σαφῆ ἴχνη δικαιολογοῦντα τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ τρουλλαῖος χῶρος προσετέθη εἰς τὸ ἱερὸν μεταγενεστέρως.

Τὸ βόρειον παρεκκλήσιον εἶναι κτίσμα μακρὸν καὶ στενόν (13.60 x 2.38 μ.). Στεγάζεται διὰ καμάρας, τὴν ὁποίαν ὑποβαστάζουν τρία σφενδόνια, βαίνοντα ἐπὶ ψευδοπεσσῶν.

Μόνον ἐπὶ τῆς ἀψῖδος διασῴζει γραπτὸν περίεργον διάκοσμον[49], τὸν ὁποῖον συνιστῷ παρὰ τὴν ἄντυγα ταινία τεθλασμένη ἐκ χρώματος λευκοῦ καὶ καστανομέλανος καὶ εἰς τὸ μέσον ὡσεὶ σταυρὸς ἀκτινωτὸς ἐντὸς μεγάλου καστανοῦ κύκλου.

Ὑπὲρ τὴν θύραν καὶ τὰ παράθυρα τοῦ «τέμπλου» ἐπὶ τῆς Δ. παρειᾶς του σῴζονται λείψανα τοιχογραφίας : εἰς τὰς ἄντυγας τῶν τόξων πλατεῖα κυανῆ διακοσμητικὴ ταινία μὲ λευκοὺς δίσκους, ἐν οἷς ἐρυθροὶ σταυροὶ καὶ ἀνωτέρω, εἰς τὸ μέσον, ὑπολείμματα ἐνθρόνου προσώπου καὶ ἑκατέρωθέν του δεομένων μορφῶν, ἐξ ὧν ἡ ἀριστερὰ ἴσως κύπτει πολύ.

49. Τοῦτον ἡ κ. Ἀγάπη Βασιλάκη, Εἰκονομαχικὲς ἐκκλησίες στὴ Νάξο, Δ.Χ.Α.Ε. περίοδος Δ. τόμ. Γ (1962 - 63), σ. 49, θεωρεῖ χωρὶς ἀμφιβολίαν εἰκονομαχικόν.

Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ θρόνου ἐπιγραφὴ καὶ χρονολογία :

. . . .οκτο
μβρίου Ἰν(δικτιῶνος) ΙΒ
ἔτ(ου)σ ς' ΨξΒ

Τὸ ἔτος 6762 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1253/54. Τὸ 1254 ἡ Ἰνδικτιὼν ἦτο δωδεκάτη.

Δεξιὰ τοῦ προσκεφαλαίου τοῦ θρόνου ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐπιγραφή, τὴν ὁποίαν ὅμως εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀναγνώσῃ τις κάτωθεν.

Εἰς τὸν Β. τοῖχον, ὑπὸ τὸν τροῦλλον, διαμορφοῦνται δύο ἐπάλληλα τόξα. Τὸ ἄνω εἶναι τυφλόν, μικροῦ βάθους καὶ ἔφερε γραπτὸν διάκοσμον, ἐκ τοῦ ὁποίου σῴζεται τὸ μέσον τμῆμα λευκοῦ δίσκου μὲ ἐρυθρὰ κουφικὰ γράμματα (Πίν. 687 α). Τὸ κάτω τόξον ἔχει φραχθῆ ἐν μέρει διὰ τοίχου καταλείποντος ἄνοιγμα θύρας, δι' ἧς εἰσέρχεταί τις πρὸς τὸ Β. παρεκκλήσιον. Καὶ ὁ Ν. τοῖχος ἔχει ἄνω τυφλὸν τόξον καὶ κάτω ἐρμάριον. Τὸν τυφλὸν ἀπὸ Α. τροῦλλον διατρυποῦν τρία παραλληλόγραμμα παράθυρα. Ἡ πρὸ τῆς ἀψῖδος Α. καμάρα ἔχει τομὴν ὀξυκορύφου τόξου.

Ἡ ἁγία Τράπεζα εἶναι κτιστή, πληροῦσα χαμηλὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς μεγάλης ἀψῖδος, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἀνὰ μία μικρὰ κόγχη. Ἐντὸς τῆς Ν. προτομὴ μετωπικοῦ Ἀρχαγγέλου (Πίν. 687 β), μὲ ἐπίμηκες πρόσωπον, οὗ τὸν κεραμόχρουν προπλασμὸν ἀφίνει πολλαχοῦ ἀκάλυπτον ἡ ὤχρα τῆς ἐπιδερμίδος.

Βυσσινόχρουν χρῶμα ἀποδίδει τοὺς χαρακτῆρας του καὶ τὴν κόμην μὲ τὰς μελανὰς σκιάς. Εἰς τὴν Β. κόγχην ζωγραφεῖται ἐν προτομῇ ὁ Ἅγιος Στέφανος μὲ πλατὺ πρόσωπον (Πίν 687 γ) καὶ εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψῖδος ἡ Δέησις.

Ὁ μετωπικὸς ἐν προτομῇ Χριστός (Πίν. 688 α), μὲ τὸ ἐπίπεδον πρόσωπον καὶ τοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, ἔχει βυσσινόχρουν τὸ τρίχωμα καὶ κατακόσμους τὰς λευκὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ τοῦ ἐγγεγραμμένου εἰς τὸν φωτοστέφανον.

Ἐνῷ δὲ ἀριστερὰ ἡ εἰς κλίμακα πολὺ μικροτέραν μεγαλόφθαλμος Θεοτόκος μὲ τὰς ροδαλὰς παρειάς, ἡ κλίνουσα τὴν κεφαλὴν καὶ δεομένη (Πίν. 688 β), δὲν στερεῖται χάριτος, ὁ Πρόδρομος δεξιὰ εἶναι μορφὴ φοβερά. Ὑπὸ τὸ τεταρτοσφαίριον εἰς τὸ μέσον «ὁ Θειόμ(ενος)» ὡς παιδίον ἐντὸς τεραστίου δισκαρίου ὑπὸ κιβώριον, τοῦ ὁποίου τὸ λευκὸν τόξον κοσμοῦν κυανοῖ σταυροὶ καὶ βυσσινόχροι ἡμίσταυροι.

Ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἀνὰ εἷς ἄγγελος (Πίν. 689 α), αἰωρῶν θυμιατήριον διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ διὰ τῆς ἄλλης κρατῶν σκῆπτρον καὶ περαιτέρω εἰς στάσιν 3/4 συλλειτουργοῦντες ἀνὰ δύο ἱε-

ράρχαι, ὁ Ἅγιος Νικόλαος[50] μὲ μονόχρωμον φαιλόνην, ὁ Χρυσόστομος μὲ πολυσταύριον καὶ σφηνοειδὲς γένειον (Πί ν. 689 α - β) καὶ ἄλλοι δύο Ἅγιοι ἐπίσκοποι (Πί ν. 689 γ), ἴσως ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος.

Τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀγγέλων ἔγραψε τρέμουσα ἡ χεὶρ τοῦ ἁγιογράφου· τὰς πτέρυγάς των ἀποδίδουν κεραμόχροι ἐπιφάνειαι, ἐφ' ὧν λευκαί, ἀμελεῖς, συνεχόμεναι καμπύλαι. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου διακρίνονται διὰ τὸ ἐντόνως λαϊκὸν ὕφος των.

Α' ΦΙΛΩΤΙ

1. Παναγία στῆς Γιαλλοῦς

Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου, εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ, ἐπὶ λόφου εὑρισκομένου ἐντὸς τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Φιλώτι, σῴζεται ὁ μονόκλιτος μετὰ τρούλλου ναΐσκος τῆς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς[51] (Σχέδ. 2· Πί ν. 690 α). Σύντομον περιγραφήν του βλ. ἐν Ν. Β. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου «Παναγία στῆς Γιαλλοῦς» (1288/9), Ε.Ε.Β.Σ. ΛΓ' (1964) σ. 258. Κάτοψιν καὶ τομὴν τοῦ μνημείου παρέχει τὸ Σχέδ. 2, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Ἴριδος Κοντογούρη, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ.

Ἡ ἡμικυλινδρικὴ στέγη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ἐκκλησίας ἔχει ἀρκετὸν μῆκος. Ἐπὶ πλέον αὕτη ὑψοῦται πολύ, ὥστε νὰ ἀποκρύπτῃ τὸ δυτικὸν παράθυρον τοῦ τρούλλου. Ἐξωτερικῶς, ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου εἰς μῆκος 3.30 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας, διακρίνεται σαφῶς τομὴ (Πί ν. 690 β) μαρτυροῦσα ὅτι ὅλος ὁ τοῖχος δὲν ἐκτίσθη συγχρόνως.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ καμάρα τοῦ ναοῦ, ἡ χωριζομένη ἐσωτερικῶς ἀπὸ τοῦ ἄλλου οἰκοδομήματος διὰ τόξου, ἔχοντος μορφὴν σφενδονίου (Πί ν. 691 α), ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην. Ἐνῷ δὲ τὸ συνολικὸν μῆκος τοῦ κτηρίου ἀνέρχεται σήμερον ἔσωθεν εἰς 7.32 μ., ἀρχικῶς θὰ ἔφθανε μόλις τὰ 3.15 μ.

Οὕτω δὲ ὁ ναὸς θὰ περιωρίζετο εἰς τὸ τμῆμα τὸ καλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ τρούλλου, ὅστις κατ' ἀρχαιότατον ἔθος ἔχων κωνικὴν ἐξωτερικῶς τὴν στέγην, βαίνει ἀπὸ Α. ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς ἀψῖδος καὶ στεγάζει τὸν ἀμέσως πρὸ αὐτῆς χῶρον. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι ἡ προσθήκη τῆς δυτικῆς καμάρας ἐγένετο μετὰ τὴν ἁγιογράφησιν. Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ὁδηγεῖ ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν τυμπάνων τοῦ νοτίου καὶ βορείου τυφλοῦ τόξου τοιχογραφίαι τοῦ Χριστοῦ τῆς Δεήσεως καὶ Παναγίας τῆς Παυσόλυπης, τῆς ἐν μέσῳ ἄλλων ἁγίων, ἐπέχουν θέσιν εἰκόνων τέμπλου.

Τὸ ὑπάρχον σήμερον χαμηλόν, κτιστὸν τέμπλον (Πί ν. 691 α) εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νεώτερον τῶν τοιχογραφιῶν. Καὶ εἰς τὸ μεταγενέστερον τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου βυζαντινῶν χρόνων ΝΑ. παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Σοφίας Μυστρᾶ, τὸ στεγαζόμενον δι' ἀσπίδος, εἰς τὰ τύμπανα τῶν τυφλῶν τόξων, τὰ ὁποῖα ἀνέχουν αὐτήν, εἰκονίζονται ἐπὶ τοῦ βορείου, μέγας μονήρης μετωπικὸς Χριστὸς καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου, ὡς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν τὰ διαφαινόμενα ἴχνη τῆς καλυπτομένης ὑπὸ ἁλάτων τοιχογραφίας, ὁμοίων διαστάσεων Παναγία, προφανῶς πάλιν ἀντὶ εἰκόνων τέμπλου.

Διὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου παραπέμπω εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω μελέτην, ἐν τῇ ὁποία παρατηρῶ (σ. 261, ὑποσ. 1) ὅτι δὲν ἀντελήφθην εἰς τὸν ναὸν παρουσίαν δύο στρωμάτων τοιχογραφιῶν.

Πρέπει νὰ προστεθῇ ὅμως, ὅτι ἔρευνα γενομένη κατὰ παράκλησίν μου ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ κ. Ν. Κάϊλα, ὅστις ἐστερέωσε τὴν ἐπὶ τοῦ νοτίου τυμπάνου ἑτοιμόρροπον τοιχογραφίαν τοῦ Σωτῆρος, διεπίστωσεν ὅτι εἰς τὴν ἀψῖδα ὑπὸ τὸ σῳζόμενον στρῶμα διαφαίνονται ἴχνη καὶ ἄλλου παλαιοτέρου στρώματος. Καὶ εἰς τὸν τροῦλλον τὸ κεκαλυμένον δι' ἀσβέστου ἐπίχρισμα, ἔχον ἁδρὰν τὴν ἐπιφάνειαν, διατηρεῖ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Πάντως τὸ εἶδος καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ἀρχικοῦ γραπτοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας παραμένουν προβληματικά.

Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ παρατίθενται εἰκόνες: α) τῆς Πλατυτέρας (Πί ν. 691 β), ἥτις ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον Παναγίας τῆς Νικοποιοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐν προτομῇ καὶ ἐπὶ κεραμίνης πλακὸς τοῦ Λούβρου ἐκ Κων/πόλεως (περὶ τὸ 1000 μ.Χ.), κρατοῦσα κάτωθεν στρογγύλον ὡσαύτως δίσκον[52]. Ὁ τρόπος καθ' ὃν βαστάζεται ὁ δίσκος[53], ὁ αὐτὸς καὶ εἰς γραπτὸν διά-

50. Τὴν κεφαλὴν τῆς παραστάσεως εἶχον ἐπιχειρήσει πρὸ ἐτῶν ἀρχαιοκάπηλοι ν' ἀποτειχίσουν δι' αἰχμηροῦ ὀργάνου. Τὴν βέβηλον ἐπέμβασιν δεικνύει καὶ εἰς τὸν Πί ν. 689 β τὸ παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἁγίου λευκὸν χρῶμα.

51. Τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας δαίμονος Γελλοῦς ἐνισχύει τὸ ἐξ Ἀπειράνθου Νάξου τοπωνύμιον «οἱ φαράγγοι τῆς Παλλοῦς», τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ γνωρίσῃ ὁ φίλος κ. Β. Σφυρόερας, συντάκτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας.

52. Ét. Coche de la Ferté, Décors en céramique byzantine au Musée du Louvre, ἐν Cahiers archéologiques IX (1957) σ. 192 - 194 (εἰκ. 3β, 4).

53. Ὁμοίως περίπου κρατεῖ τὸν δίσκον ἡ Θεοτόκος καὶ εἰς μικρογραφίαν συριακοῦ χειρογράφου, H. Omont, Peintures dans un manuscrit syriaque de VIIe ou VIIIe siècle ἐν Monuments Piot XVII (1909) σ. 94 καὶ πίν. VI, εἰκ. 7. Ὁ δίσκος ὅμως ἐκεῖ εἶναι ἐλλειπτικός.

κοσμον τοῦ Baôwit, μαρτυρεῖ, ὡς παρετηρήθη, ἀξιοσημείωτον συνέχειαν ἀρχαίας παραδόσεως. Στρογγύλος εἶναι ὁ δίσκος καὶ εἰς νόμισμα τοῦ Μιχαὴλ Δούκα (1071 - 1078). Διὰ τὴν παράστασιν τῆς Νικοποιοῦ ἐπὶ νομισμάτων βλ. καὶ H. Longuet, Introduction à la Numismatique byzantine, London 1961, σ. 20.

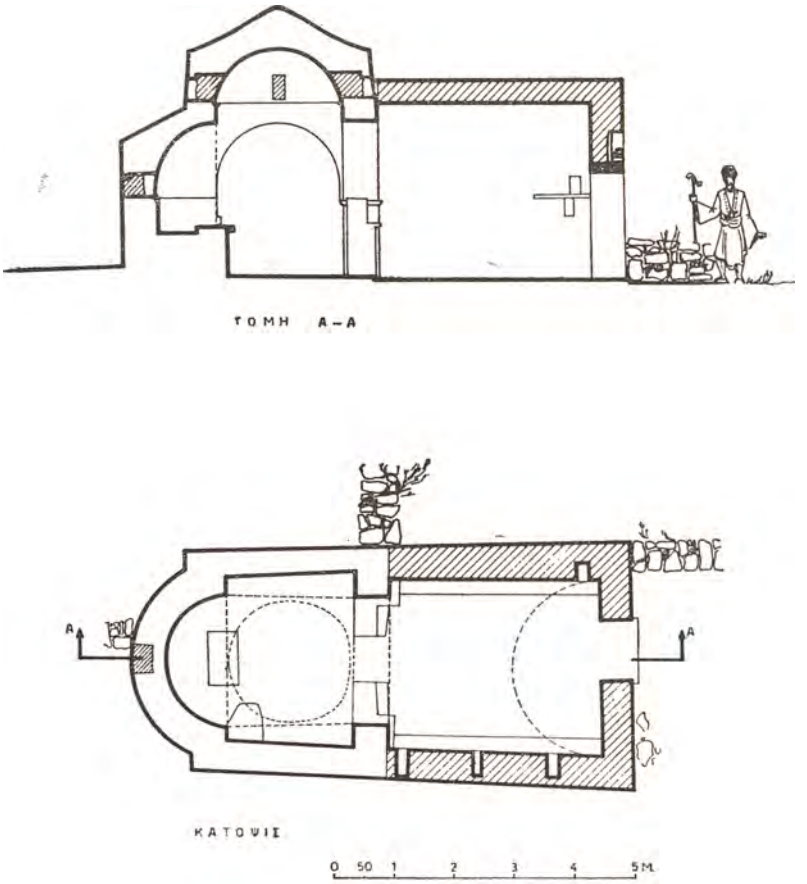

Σχέδ. 2. Τομὴ καὶ κάτοψις ναοῦ Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς

β) Τοῦ Σωτῆρος τῆς Δεήσεως (Πίν. 692 α). Τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ Χριστοῦ συναντῶμεν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Νάξου, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψῖδος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ σῳζομένου ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Λαθρίνου τοῦ χωρίου Σαγκρί. Διὰ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ, διαφόρου τεχνικῆς καὶ ποιότητος, ἐπιφυλάσσομαι νὰ γράψω ἄλλοτε, παρέχων ἐνταῦθα μόνον εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ[54], ὅστις φέρει τὴν ἐπωνυμίαν Φιλάνθρωπος (Πίν. 692 β).

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ἀποτελοῦν ἐπαρχιακὸν ἔργον καλῆς ποιότητος. Ὁ ἁγιογράφος, ἂν καὶ ἔχῃ δεχθῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεγάλης τέχνης, παραμένει λαϊκός, ὡς ἐντονώτερον μαρτυροῦν ἄτεχνοι καὶ δυσαναλόγως μεγάλοι ὁ λαιμὸς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ μικροῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον βαστάζει Παναγία ἡ Παυσόλυπη[55].

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

54. Τὴν τοιχογραφίαν ἔχει δημοσιεύσει ὁ καθηγητὴς Ν. Κοντολέων, Εἰδήσεις περὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Νάξου, τόμος εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1960, εἰκὼν 15.

55. Βλ. Ν.Β. Δρανδάκη, ἔ.ἀ., εἰκ. 9.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛ. ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖον Ἡρακλείου

Ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως. Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου ἡ ἀναμόρφωσις τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, χρησιμοποιηθεισῶν τεσσάρων νέων αἰθουσῶν καὶ σειρᾶς νέων προθηκῶν. Οὕτω κατέστη δυνατὸν νὰ εἶναι ἑτοίμη ἡ ἔκθεσις, ὑπὸ τὴν νέαν αὐτῆς μορφήν, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τουριστικῆς περιόδου, ἀπετέλεσε δὲ εὐχάριστον ἔκπληξιν διὰ τοὺς ἐπιστήμονας καὶ ἐπισκέπτας τὸ ἄνοιγμα τῆς τελείως νέας αἰθούσης τοῦ Ζάκρου, εἰς ἣν ἐξετέθησαν διὰ πρώτην φορὰν τὰ ἐκ τοῦ ἀνακτόρου εὑρήματα τῶν προηγουμένων ἐτῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐξαιρετικῶς σημαντικῶν εὑρημάτων τοῦ 1963. Διὰ πρώτην φορὰν ὡλοκληρώθη τώρα ἡ ἔκθεσις τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, καταλαβοῦσα εἴκοσιν ὁλοκλήρους αἰθούσας.

Ἡ νέα ἔκθεσις, ἥτις ἔτυχεν ἤδη γενικῆς ἐπιδοκιμασίας ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων, ἠκολούθησε βασικῶς τὴν παλαιὰν διάταξιν, ἐγένοντο ὅμως καὶ ὡρισμέναι μεταβολαὶ καὶ προσθῆκαι κατὰ τὰ συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου σχέδια. Αἱ μεταβολαὶ αὗται εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ νεολιθικοῦ καὶ προανακτορικοῦ πολιτισμοῦ ἐξετέθησαν εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ, ὡς καὶ λαμπρὰ σειρά, τὸ πρῶτον ἐκτιθεμένη, ἐξ ἀκεραίων ὑπονεολιθικῶν ἀγγείων ἐκ Φουρνῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν αἴθουσαν ἐτοποθετήθησαν δύο προθῆκαι πρὸς ἔκθεσιν ἀγγείων κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῆς μεγάλης ὁμάδος εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Λεβῆνος.

Τῆς παλαιοανακτορικῆς αἰθούσης τὸ ὑλικὸν ἦτο κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν δυσαναλόγως πολὺ διὰ τὸν χῶρον μιᾶς μόνης αἰθούσης. Ἐκτὸς τοῦ δυσμενοῦς αἰσθητικοῦ ἀποτελέσματος, εἶχε δημιουργηθῆ καὶ ὀξὺ πρόβλημα κινήσεως τῶν τεραστίως αὐξηθεισῶν ὁμάδων περιηγητῶν μὲ κίνδυνον τῶν ἔξω τῶν προθηκῶν μεγάλων ἀγγείων. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο διῃρέθη ἤδη εἰς δύο τμήματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν περιλαμβάνει τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων Κνωσοῦ καὶ Μαλίων ὡς καὶ τὰ ἐκ τῶν λοιπῶν παλαιοανακτορικῶν χώρων καὶ «ἱερῶν κορυφῆς», τὸ δὲ ἕτερον διετέθη διὰ τὰ ἀντικείμενα τὰ προελθόντα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ. Ταῦτα αὐξηθέντα διὰ τῶν μεταπολεμικῶν ἀνασκαφῶν εἶναι τόσον πολυαριθμότερα τῶν ἐκ τῶν λοιπῶν χώρων, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ διάθεσις μιᾶς ὁλοκλήρου αἰθούσης δι' αὐτά. Εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων αἰθουσῶν ἐξετέθησαν διὰ πρώτην φορὰν καὶ χαρακτηριστικὰ δείγματα ἐκ τῶν οἰκιῶν Κνωσοῦ (τινὰ ἐκ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τοῦ S. Hood), σειρὰ «κωδωνοσχήμων» εἰδωλίων ἐκ Τυλίσου, ὡς καὶ εἰδώλια ἐκ τῶν νεωστὶ ἀνασκαφέντων «ἱερῶν κορυφῆς». Εἰς τὴν διατεθεῖσαν διὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ αἴθουσαν ἐπετεύχθη μὲ τὴν ἐξασφαλισθεῖσαν ἐπάρκειαν τοῦ χώρου καλυτέρα προβολὴ τῶν ἀντικειμένων καὶ προσθήκη νέων ἐξαιρέτων δειγμάτων τοῦ «καμαραϊκοῦ» ρυθμοῦ ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν.

Ἀνάλογος διαίρεσις εἰς δύο τμήματα ἐγένετο εἰς τὴν «νεοανακτορικὴν» αἴθουσαν, ἥτις ἦτο ἀσφυκτικῶς πλήρης. Ἐνταῦθα ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ρυθμολογικὴ ἐξέλιξις καὶ οὕτως ἀπηρτίσθη μία αἴθουσα ἀντιπροσωπεύουσα τὴν παλαιοτέραν νεοανακτορικὴν φάσιν (ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ ΙΑ) καὶ ἑτέρα ἐκπροσωποῦσα τὴν νεωτέραν (ΥΜ ΙΒ, ΥΜ ΙΙ, ΥΜ ΙΙΙΑ). Οὕτω κατέστη δυνατὴ καὶ ἡ καταλληλοτέρα ἔκθεσις τῶν μεγάλων πίθων τοῦ «ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ», τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν (ὁμὰς δυτικῶν ἀποθηκῶν, ΝΔ. καὶ ΒΔ. γωνίας, «βασιλικῆς ἐπαύλεως» κ.λ.π.), οἱ ὁποῖοι προηγουμένως λόγῳ ἐλλείψεως χώρου ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν νεκροπόλεων, ἐξαφανιζόμενοι μεταξὺ τῶν προθηκῶν. Ἐπετεύχθη οὕτως ἡ προβολὴ τοῦ μνημειώδους χαρακτῆρος τῶν μεγάλων «ἀνακτορικῶν» ἀμφορέων καὶ πίθων, ἡ δὲ ἔκθεσις ἀπέβη καὶ περισσότερον διδακτική, παρέχουσα ἀκριβεστέραν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνακτόρου. Ὁμοῦ ἐξετέθησαν τὰ ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου, σειρὰ σφραγίδων ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ κεραμεικὴ τῆς κυρίως φάσεως τῆς τελικῆς καταστροφῆς, ἧς ἐνδιαφέρουσα σειρὰ ἀπηρτίσθη τελευταίως ἐξ ὀστράκων τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τοῦ M. Popham. Μία πυραμιδικὴ προθήκη διετέθη διὰ τὰ ἐξαίρετα τεμάχια κεραμεικῆς καὶ ἑτέρα διὰ τὰ ἐλεφάντινα ἐκ τοῦ ΥΜ ΙΒ στρώματος τοῦ «βασιλικοῦ δρόμου».

Εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν νεκροπόλεων προσετέθησαν τὰ χαρακτηριστικὰ πήλινα ὁμοιώματα χορῶν καὶ σκηνῶν λατρείας ἐκ Καμηλάρη, καὶ ἓν μοναδικὸν διὰ τὴν Κρήτην κράνος ἐξ ὀδόντων ἀγριοχοίρου, προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Evans (Πίν. 693 α) εἰς Ζαφὲρ Παπούραν (Prehist. Tombs σ. 66) καὶ ἀνασυγκροτηθὲν τώρα διὰ πρώτην φοράν.

Εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν ἐπαύλεων ἐγένετο περισ-

σότερον εὐνοϊκὴ τοποθέτησις τῶν χαλκῶν μεγάλων πελέκεων ἐκ τοῦ μεγάρου Νίρου, οἵτινες ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ διαδρόμου τῆς δυτικῆς πτέρυγος, παρασχεθείσης οὕτω τῆς ἀναγκαίας προοπτικῆς. Μικρὰ μεταβολὴ θέσεως, ἐπιβαλλομένη ἐκ τοῦ ρεύματος κινήσεως τῶν ἐπισκεπτῶν, ἐγένετο εἰς τὰ τρία ἀνάγλυφα ἀγγεῖα ἐξ Ἁγίας Τριάδος, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ αἴθουσαν μετεφέρθη, ὡς ἔδει, ἡ μικρὰ προθήκη μὲ τὰ κοσμήματα τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τοὺς χρυσοῦς πελέκεις τοῦ Ἀρκαλοχωρίου, ἐκτεθεῖσα οὕτως εἰς τὴν οἰκείαν αἴθουσαν, ἔνθα ἐκτίθενται καὶ τὰ λοιπὰ εὑρήματα ἐκ τῶν χώρων αὐτῶν.

Εἰς τὴν ἐξ ὁλοκλήρου νέαν αἴθουσαν τοῦ Ζάκρου ἐξετέθη ὁ θησαυρὸς τῶν λιθίνων ἀγγείων, τὰ χαλκᾶ τάλαντα καὶ οἱ ὀδόντες τῶν ἐλεφάντων ὡς καὶ σειραὶ κεραμεικῆς. Ἐντὸς ἰδιαιτέρων θηκῶν ἐξετέθη ἡ κεφαλὴ τοῦ ταύρου καὶ τὸ μοναδικὸν ρυτὸν τῶν αἰγάγρων.

Εἰς τὴν «μετανακτορικὴν» αἴθουσαν ἐξετέθησαν διὰ πρώτην φορὰν αἱ ἐντυπωσιακαὶ θεαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐκ Γάζι καὶ εἷς ἐξαίρετος κρατὴρ ΥΜ ΙΙΙΓ χρόνων.

Ἡ τέως «γεωμετρικὴ» αἴθουσα διῃρέθη ἐπίσης εἰς δύο: Μίαν «πρωτογεωμετρικὴν καὶ πρώιμον γεωμετρικήν», καὶ μίαν «ὥριμον γεωμετρικὴν καὶ ἀνατολίζουσαν». Οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ διὰ πρώτην φορὰν ἔκθεσις τῶν μνημειωδῶν γεωμετρικῶν καλπῶν κ.λ.π. τῆς ἀνασκαφῆς Ν. Πλάτωνος ἐκ Τεκὲ καὶ ἡ ἐπίσης τὸ πρῶτον γενομένη παρουσίασις τῶν μοναδικῶν, ποικίλων καὶ λίαν ἐνδιαφερόντων εἰδωλίων ἐκ τοῦ σπηλαίου τῆς Ἰνάτου. Εἰς τὴν δευτέραν γεωμετρικὴν αἴθουσαν προσετέθησαν πλεῖσται πολύχρωμοι κάλπαι ἐκ Φορτέτσας.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως πᾶν μετρίας διατηρήσεως καὶ ἀσαφὲς ἀντικείμενον ἐκ τῶν ἐχόντων καλλιτεχνικὸν ἐνδιαφέρον συνοδευθῇ ὑπὸ βοηθητικοῦ σχεδίου ἢ ἀναπαραστάσεως, ἐπιτρεπούσης τὴν πληρεστέραν κατανόησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν, ἐφιλοπονήθη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ὑπογράφοντος, ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου καλλιτέχνου κ. Θωμᾶ Φανουράκη, σειρὰ τοιούτων ἀναπαραστάσεων, ὧν τινες ἐξετέθησαν ἤδη πλησίον τῶν ἀντιστοίχων ἀντικειμένων. Οὕτω ἐξετέθη ἀναπαράστασις τοῦ χαλκοῦ διατρήτου πελέκεως ἐκ Ζάκρου καὶ ἑτέρα τῆς χαλκῆς ἐκκρούστου ζώνης τῆς Φορτέτσας, τοποθετηθείσης ἤδη εἰς χωριστὴν κατάλληλον προθήκην. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐφιλοπονήθη σειρὰ ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραφῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλων βοηθητικῶν μέσων, συντελούντων εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἡ κατασκευή. Οὕτω κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Μαρτίνη κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου, ὡραῖον ὁμοίωμα τῆς «βασιλικῆς ἐπαύλεως» Κνωσοῦ (Πίν. 693 β), θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ ἡ φιλοπόνησις καὶ ἄλλων. Δι' αὐτῶν θὰ δίδεται σαφεστέρα ἰδέα τῆς μινωϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν παρέχουν οἱ παραμορφωθέντες ἐκ τῶν «ἀναστηλώσεων» χῶροι, θὰ συσχετίζωνται δὲ τὰ ἀντικείμενα πρὸς τοὺς τόπους προελεύσεως αὐτῶν.

Ἡ ἐργασία ἐκθέσεως τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη συνεπληρώθη μὲ μίαν προθήκην, περιέχουσαν τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν χρυσῶν, ἀργυρῶν καὶ χαλκῶν νομισμάτων τῆς Συλλογῆς. Ἡ ἐργασία καταγραφῆς καὶ ἐκθέσεως τούτων ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Στυλ. Παρλαμᾶ.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου συνεχίσθη μὲ ἐντατικὸν ρυθμὸν ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφικῶν περιόδων, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐργασιῶν περισυλλογῆς ὑπὸ τοῦ μονίμου καὶ ἐκτάκτου τεχνικοῦ προσωπικοῦ, ἤτοι τῶν τεχνιτῶν Ι. Μεραμβελιωτάκη καὶ Κ. Βιτωράκη καὶ τῶν ἡμερομισθίων Γ. Ἠλιάκη, Ἀλεξ. Παπαδάκη, Ἀναστ. Καρούσου καὶ Κ. Νικάκη.

Λοιπὰ ἔργα Μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων

Ἐπερατώθη τὸ **Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Κνωσοῦ** καὶ συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τοῦ στρωματογραφικοῦ ὑλικοῦ ἐντὸς εἰδικῶς κατασκευαζομένων κιβωτιδίων, τοποθετουμένων ἐπὶ ἐταζερῶν Dexion. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἐκτελεῖται ὑπὸ μελῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς.

Ὁμαλῶς ἐλειτούργησεν ἡ **Συλλογὴ Ἁγίου Νικολάου** ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐκτάκτου Ἐπιμελητρίας κ. Μ. Τζώρτζη - Καρύδη, ἐνῷ περατοῦται τὸ νέον μέγα κτήριον, εἰς ὃ πρόκειται νὰ μεταστεγασθῇ αὕτη.

Συλλογὴ Μεταξᾶ

Ἡ Συλλογὴ αὕτη ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος μὲ σειρὰν ἀξιολόγων ἀντικειμένων. Τὰ σημαντικώτερα εἶναι μέγας πίθος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος ἐξ Ἀρκάδων, μὲ θαυμασίαν ἀνάγλυφον παράστασιν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ζεύγους ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἐπαναλαμβανομένην μεταξὺ καθέτων ἀναγλύφων ταινιῶν καὶ φοινίκων (Πίν. 694 α). Ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐναγκαλίζεται τὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία φέρει πόλον καὶ ἐσθῆτα καὶ ἔχει τὰς χεῖρας καθειμένας, κατευθύνει δὲ τὴν ἑτέραν χεῖρα πρὸς τὴν αἰδῶ αὐτῆς. Κατωτέρω ὑπάρχει σπεῖρα συνδέουσα λεοντοκεφαλὰς καὶ ταῦρος ἐπαναλαμβανόμενος ἐντὸς «μετοπῶν», αἱ ὁ-

ποῖαι περιορίζονται ὑπὸ ταινιῶν καὶ κόμβων. Τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ πίθου διακοσμεῖται μὲ κυματοειδεῖς ταινίας, κόμβους καὶ ἐντύπους σπείρας καὶ ρόδακας. Τὸ ἐρωτικὸν ζεῦγος θὰ ἠδύνατο νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς Ζεὺς καὶ Εὐρώπη (λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ ταύρου) ἢ ὡς Θησεὺς καὶ Ἀριάδνη· πιθανῶς ὁ φοῖνιξ δηλοῖ τὴν Δῆλον, ἔνθα κατὰ τὴν παράδοσιν (ὄχι ὅμως τὴν παλαιοτέραν) ἐγκατέλειψεν ὁ Θησεὺς τὴν Ἀριάδνην. (Πρβλ. διὰ τὸν φοίνικα τῆς Δήλου Ὀδ. ζ 62-3 καὶ Θεογν. 6). Ἕτερον λαμπρὸν τεμάχιον πίθου, μὲ παράστασιν ὁμοίου ἐρωτικοῦ ζεύγους καὶ ἀντωπῶν σφιγγῶν (Πί ν. 694 γ) καὶ δαιδαλικὴ μορφή, μὲ κόμμωσιν «κατὰ ὀρόφους» καὶ στεφάνην ροδάκων (Πί ν. 694 β) προέρχονται ἐπίσης ἐξ ἀναλόγων πίθων εὑρεθέντων εἰς Ἀρκάδας. Ὡραία καὶ κατά τι νεωτέρα εἶναι πηλίνη μάσκα μὲ δύο σειρὰς σπειρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (Πί ν. 695 α). Τὴν αὐτὴν προέλευσιν ἔχουν δύο χαλκαῖ μίτραι (ἡ μία φέρει δύο λέοντας ἔχοντας ἐνιαίαν κεφαλήν). Ἐνδιαφέρουσα μορφὴ εἰδωλίου δαιδαλικῶν χρόνων (Πί ν. 695 β) προέρχεται ἀπὸ τὸν Αἶμονα Μυλοποτάμου καὶ πιθανῶς ἀνήκει εἰς ὁμάδα, ἧς ἄλλα δείγματα περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἀπέκτησεν ἡ Συλλογὴ κατὰ τὸ 1964, σημαντικὰ εἶναι προχοΐδιον καὶ τριπλοῦς κέρνος ΠΜ ΙΙ χρόνων (Πί ν. 695 δ), χαλκοῦν πρωτογεωμετρικὸν εἰδώλιον μὲ χαρακτηριστικὴν ἐσθῆτα (Πί ν. 695 γ) καὶ σειρὰ σφραγίδων, ἐξ ὧν τινες ἐκ τῆς περιοχῆς Καλῶν Λιμένων. Μία ἐκ τούτων εἶναι λεοντόμορφος, ἑτέρα ἔχει σχῆμα ὀκτασχήμου ἀσπίδος, ἄλλη φέρει παράστασιν αἰγάγρου, ἄλλη παράστασιν ζεύγους κυνοκεφάλων (;). Δύο τρίπλευροι ἱερογλυφικαὶ προέρχονται ἐκ Ζίντα καὶ Ὀλοῦντος. Μία ἀμυγδαλοειδὴς ἐκ σαρδώνυχος ἀπὸ τὸ Ἀμάρι φέρει παράστασιν πλοίου. Δύο φακοειδεῖς προέρχονται ἀπὸ τὴν Ὀλοῦντα. Ἐξ αὐτῶν ἡ μία ἐκ σαρδίου ἔχει δύο λέοντας ἑκατέρωθεν φυτικοῦ θέματος καὶ βωμοῦ, ἡ δὲ ἑτέρα ἐκ σαρδώνυχος ἔχει δύο αἰγάγρους.

Ἀνασκαφὴ Κατσαμπᾶ

Ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου συνεχίσθη διὰ μικρᾶς πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ ἀνασκαφὴ Κατσαμπᾶ κατὰ τοὺς μῆνας Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον.

Ἀνεσκάφη δρόμος τοῦ πέρυσιν ἀνασκαφέντος τάφου Η, ὅστις ἀπέδωσε τὴν ἐλεφαντίνην πυξίδα μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ταυρομαχίας, καὶ σειρὰν ἐνδιαφερόντων πηλίνων καὶ λιθίνων ἀγγείων. Ὁ δρόμος εὑρέθη κενός, ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ὅμως ἡ παρατήρησις ὅτι οὗτος δὲν ἦτο ἀνοικτὸς ἄνωθεν, ἀλλ' εἶχεν ὀροφὴν θολωτὴν λαξευμένην εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἧς ἐσῴζετο μικρὸν τμῆμα ἔμπροσθεν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου (Πί ν. 696 α). Ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ τοιχώματα συνηνοῦντο ἀρχικῶς καὶ ὅτι ὑπῆρχε τὸ πάλαι ὀροφὴ λαξευτὴ καταρρεύσασα. Τοῦτο συνήγετο ἐκ τοῦ ὅτι ἡ λεία ἐπιφάνεια τοῦ βράχου διεκόπτετο εἰς ὕψος 6.80 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου καὶ καθίστατο ἀνώμαλος συνεπείᾳ τῆς καταρρεύσεως τοῦ ἀρχικῶς συμφυοῦς τμήματος τοῦ βράχου, ὅπερ ἀπετέλει τὴν ὀροφήν. Καταπεσόντα τμήματα ταύτης παρετηρήθησαν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου.

Βάθος ὁ δρόμος εἶχε κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτοῦ 7.90, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν 8.58 μ., σχηματιζομένης οὕτω τῆς κατωφερείας πρὸς τὸν θάλαμον. Τὸ μῆκος αὐτοῦ ἦτο 9.30, τὸ δὲ πλάτος 1.38 πρὸ τοῦ τάφου καὶ 0,95 μ. κατὰ τὴν ἔναρξιν. Τὰ τοιχώματα συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω, ἀπέχοντα κατὰ μὲν τὸ κατώτερον μέρος αὐτῶν παρὰ τὸ δάπεδον 1.38 μ., εἰς δὲ τὸ σημεῖον γενέσεως τοῦ θόλου περὶ τὸ 1 μ. Λόγῳ τοῦ μεγάλου βάθους καὶ μήκους τοῦ δρόμου ἡ ἀνασκαφὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε μακρὰ καὶ ἐπίπονος.

Ἀνασκαφὴ τάφου εἰς Ἄνω Βάθειαν

Κατὰ τὴν διάνοιξιν διὰ προωθητῆρος ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ συνοικισμοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Βαθύ, Πάνω Βάθειας, εὑρέθη, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ρεῖθρον τῆς ὁδοῦ, ἡ εἴσοδος λαξευτοῦ τάφου. Ὁ θάλαμος εὑρίσκεται εἰς τὸν ἐκ κούσκουρα «δέτην», ὁ ὁποῖος ὑπέρκειται τῆς ὁδοῦ. Τὸ σημεῖον εὑρέσεως τοῦ τάφου κεῖται εἰς ἀπόστασιν περίπου 200 μ. ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἐπισκοπὴν καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου πρὸς Βαθύ. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ὁρατὸν ἐκ τῆς εἰσόδου τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πεταλοειδοῦς θαλάμου (Πί ν. 696 β) καὶ μία λάρναξ ἀκεραία τοῦ κιβωτιοσχήμου τύπου, κειμένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου μὲ τὴν μίαν μακρὰν πλευρὰν ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ τοὺς πόδας πρὸς Β. Πρὸ τοῦ στομίου τῆς λάρνακος ἔκειτο τὸ πῶμα αὐτῆς. Ἡ ὀροφὴ δὲν εἶχε καταρρεύσει, ἀλλ' ὁ θάλαμος εἶχεν ἐν μέρει καλυφθῆ ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς εἰσόδου εἰσδύσαντα χώματα. Ἡ σκαφὴ ἀπέβλεψεν ἀρχικῶς εἰς τὸν καθαρισμὸν τμήματος τοῦ δρόμου πρὸ τῆς εἰσόδου, ὅπου διεκρίνοντο καὶ λίθοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ φράγμα. Συνεχιζομένης τῆς σκαφῆς τοῦ δρόμου ἀπεκαλύφθη τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου εἰς ὅλον τὸ σωζόμενον ὕψος αὐτοῦ, 1.35 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου εὑρίσκεται εἰς βάθος 1.65 μ. πε-

ρίπου ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, τὸ δὲ πλάτος αὐτοῦ πρὸ τοῦ φράγματος εἶναι 0,55 μ. Τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰσόδου ἔχει διαμόρφωσιν ἡμικυκλικήν. Ἡ ἀμελὴς λάξευσις καθίστα δυσχερῆ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχωμάτων τοῦ δρόμου. Μετὰ τὴν φωτογράφησιν διελύθη τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου· διεπιστώθη δὲ τότε ὅτι ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀκατεργάστους ὀγκολίθους «κούσκουρα», πιθανῶς προελθόντας ἀπὸ τὴν λάξευσιν τοῦ θαλάμου.

Ὁ θάλαμος — διαστάσεων 1.15 x 1.30 καὶ ὕψους περίπου 1.50 μ. — κατελαμβάνετο σχεδὸν ὁλόκληρος ἀπὸ τὴν λάρνακα καὶ τὸ παρ' αὐτὴν πῶμα (Πί ν. 696 γ). Ἡ λάρναξ περιεῖχε μέρος τῶν λειψάνων ἑνὸς νεκροῦ. Τὰ τοιχώματα τῆς λάρνακος ἔχουν καθέτους ἀναγλύφους ζώνας καὶ χαρακτὰς γραμμάς. Εἰς τὴν μίαν στενὴν πλευράν, ὅπως καὶ εἰς τὰς τριγωνικὰς πλευρὰς τοῦ πώματος, ὑπάρχουν ἐγχάρακτα ἡμικύκλια.

Κάτωθεν τῆς λάρνακος καὶ τοῦ πώματος ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο νεκροί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ βορείως κείμενος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ μὲ τοὺς μηροὺς κεκαμμένους. Τούτου δὲν διετηρεῖτο τὸ κρανίον. Πιθανῶς οὗτος εἶχεν ἐξαχθῆ ἐκ τῆς λάρνακος κατὰ γενομένην παλαιὰν διατάραξιν. Ὁ ἕτερος νεκρὸς ἔκειτο ὕπτιος, βλέπων πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου (Πί ν. 696 δ). Τούτου διατηρεῖται τὸ κρανίον — κυρίως κατὰ τὸ ὀπίσθιον τμῆμα. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ βορείως κειμένου νεκροῦ εὑρέθη κύπελλον μόνωτον μὲ πόδα, ΥΜ ΙΙΙΒ χρόνων. Τὸ δάπεδον μὲ τοὺς δύο νεκροὺς καὶ τὸ κύπελλον ἐφωτογραφήθη. Ἀκολούθως ἐξήχθη τὸ κρανίον, περισυνελέγησαν τὰ ὀστᾶ καὶ ἠρευνήθησαν τὰ χώματα τοῦ δαπέδου, χωρὶς ὅμως νὰ εὑρεθῇ τι ἐντὸς αὐτῶν. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἐδόθη ἐντολὴ νὰ ἐπιχωσθῇ ἐκ νέου ὁ δρόμος τοῦ τάφου. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο διὰ πιστώσεως περισυλλογῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Μικραὶ ἐργασίαι περισυλλογῆς καὶ τυχαῖα εὑρήματα

Μνημονεύω κατωτέρω κατὰ χρονολογικὴν τάξιν σειρὰν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα, εὑρεθέντα κατὰ τύχην εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιφερείας, παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ὑπὸ ἰδιωτῶν, σημειῶ δὲ καί τινας πληροφορίας περὶ ἐλθόντων εἰς φῶς ἀρχαίων λειψάνων. Ἀπὸ τὸ **Ἀσωράκι** Μαλεβυζίου προῆλθον δύο νεολιθικοὶ πελέκεις, ἀπὸ δὲ τοὺς **Καλοὺς Λιμένας**, προφανῶς ἐκ συληθέντος προανακτορικοῦ τάφου, περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον ἀγγεῖα τινὰ ΠΜ ΙΙ χρόνων, ἤτοι πυξίδες, τεϊέραι, λοπάδες καὶ ἓν δίωτον μετὰ λαιμοῦ καὶ στρογγύλου πυθμένος. Στιλβωτά τινα ὄστρακα ρυθμοῦ Πύργου, εὑρεθέντα εἰς τὸ σπήλαιον Βοϊβόδα παρὰ τὴν **Ζῆρον Σητείας**, ἐκομίσθησαν ὑπὸ τοῦ Γάλλου σπηλαιολόγου κ. P. Faure. Ἓν ἐξαίρετον ΠΜ ΙΙ μικρὸν κυλινδρικὸν ἀγγεῖον ἐκ σταλακτίτου, μὲ ἀνάγλυφον σχοινίον καὶ λοξὰς καὶ ὁριζοντίας χαρακτὰς ταινίας, εὑρεθὲν εἰς ἀτελῶς ἀνασκαφέντα ὑπὸ τοῦ Seager τάφον τοῦ **Μόχλου**, κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου· πιθανῶς ἀνήκει εἰς μικρὰν ὁμάδα ἀντικειμένων, ἥτις εὑρέθη ὑπὸ ἰδιώτου εἰς Μόχλον τὸ 1960 καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου.

Ἐκ **Πόρου** Ἡρακλείου (ὁδὸς Λυκάστου) προῆλθον κωδωνόσχημον εἰδώλιον καὶ — ἐξ ἑτέρου σημείου — τμήματα κυλίκων ΥΜ ΙΙ χρόνων μὲ διακόσμησιν τριπλοῦ C. Εἰς θέσιν Φιλιόρημος **Γωνιᾶς** Μαλεβυζίου εὑρέθησαν, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τάφρων πρὸς θεμελίωσιν μικροῦ ναοῦ, εἰδώλια τοῦ τύπου Πετσοφᾶ καὶ Γιούχτα, ἤτοι μικρὸν ζώδιον καὶ λάτρις. Δι' αὐτοψίας ἐνεργηθείσης ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ χαρακτηριστικοῦ «ἱεροῦ κορυφῆς», κειμένου ἐπὶ ὑψηλοῦ καὶ μὲ εὐρεῖαν θέαν λόφου παρὰ τὸ χωρίον. Προβλέπεται ἡ διενέργεια ἐρεύνης κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο. Παρὰ τὰ **Καλύβια** Μονοφατσίου, εἰς θέσιν Καμαράκι, εὑρέθη ἐντὸς φρέατος πλησίον πίθου μὲ ὀστᾶ (κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ παραδώσαντος) μικρὸν φωλεόσχημον ἐξ ὀφείτου. Σφραγὶς ἐκ στεατίτου ΜΜ ΙΙ χρόνων προῆλθεν ἐκ Πετρᾶ **Τυλίσου**.

Παρὰ τὸ ἀνεγερθὲν τελευταίως Motel τοῦ «Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ», δυτικῶς τοῦ λόφου Παλαιοχώρας εἰς Ἀμνισόν, ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀνόρυξιν βόθρου ἀποχετεύσεως ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοδομικοῦ στοιχείου Γ, σειρὰ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφερόντων ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ σαφῶς ΜΜ Ι καὶ ΙΙ χρόνων (Σχέδ. 1). Τὰ ὄστρακα αὐτὰ εὑρέθησαν περὶ τὰ 3 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι χαρακτηριστικὸν τμῆμα «γεφυροστόμου πρόχου» μελαμβαφοῦς κατὰ τὸ ἥμισυ, μετὰ τῆς προχύσεως, τμῆμα ἀγγείου μὲ λευκὰς καθέτους, γλωσσοειδεῖς ταινίας, τὸ παρὰ τὴν βάσιν τμῆμα ἀγγείου μὲ λοξὰς ταινίας κ.λ.π. Ὑψηλότερον εὑρέθησαν χαρακτηριστικὰ ΥΜ ΙΑ καὶ Β ὄστρακα τοῦ «ρυθμοῦ χλωρίδος» μετὰ κλάδων, ἄλλα μετὰ σπειρῶν καὶ δισκίων κ.λ.π. Ὡρισμένα σπονδικὰ κυπελλίδια καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἀποθέτου. Τὸ εὕρημα δεικνύει τὴν παλαιότητα καὶ σπουδαιότητα τοῦ μινωϊκοῦ συνοικισμοῦ Ἀ-

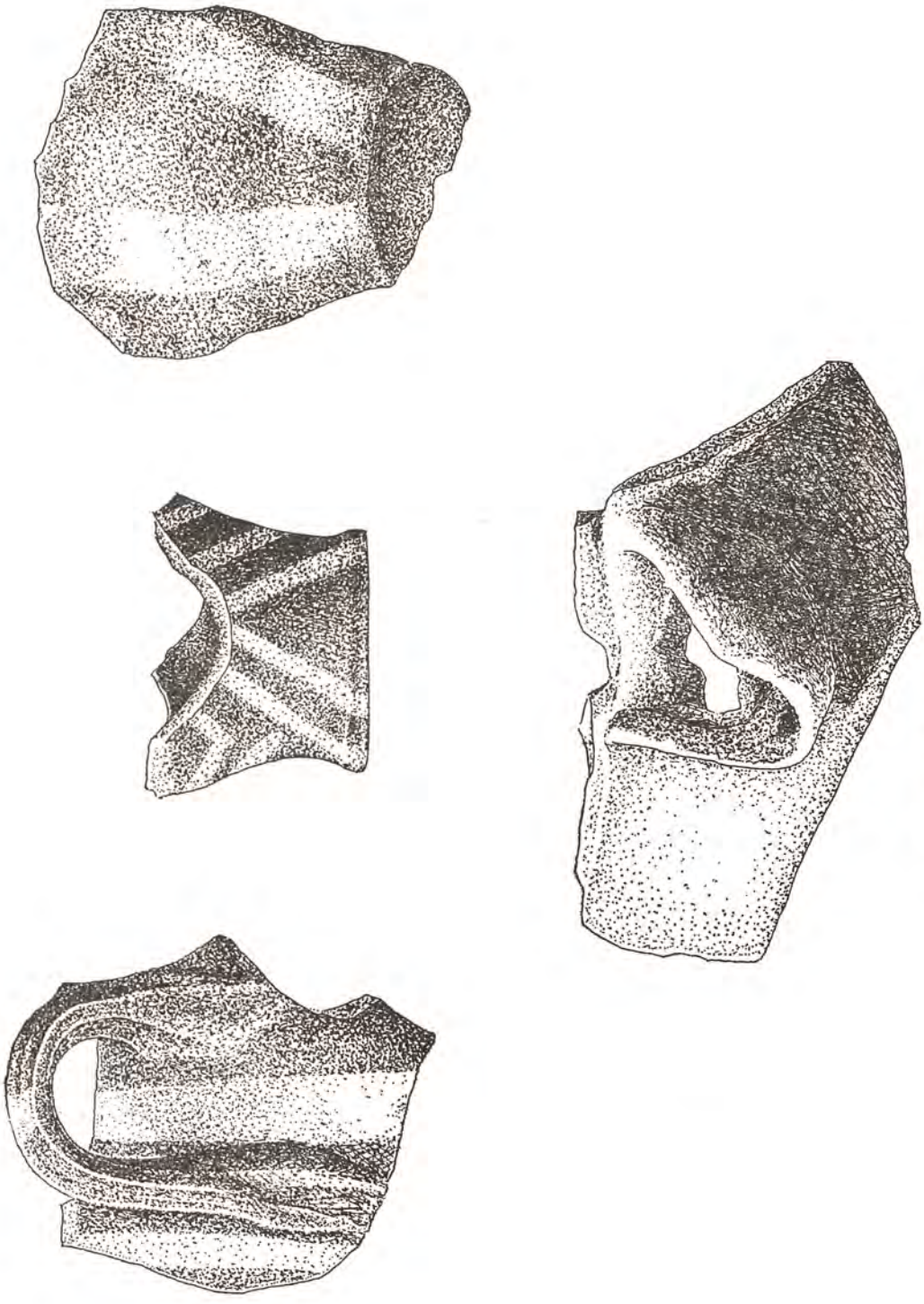

Σχέδ. 1. ΜΜ Ι καὶ ΙΙ ὄστρακα ἐξ Ἀμνισοῦ

μνισοῦ, ὁ ὁποῖος ἀτυχῶς ἐκαλύφθη μὲ τὰς γενομένας τουριστικὰς ἐγκαταστάσεις.

Παρὰ τὸ **Κατωφύγι** περιοχῆς Ἐμπάρου, εἰς θέσιν Βώλακας, εὑρέθη λύχνος δίμυξος ἐκ πρασίνου στεατίτου, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως ὁδοῦ πρὸς τὸ χωρίον Ξενιάκω. Ὁ λύχνος παρεδόθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐξ **Ἀρχανῶν** (θέσεως Πλάκα) προῆλθε χαλκοῦν ἐγχειρίδιον μὲ δύο ἥλους καὶ μολύβδινον σταθμίον. Παρὰ τοὺς **Σκιλλούς,** εἰς ἀγρὸν Γ. Τρικουράκη, ἦλθον εἰς φῶς τμήματα πίθων, κυπελλίδιον καὶ τμῆμα σκεύους μὲ προσπεφυμένον κέρας. Εἰς λατομεῖον λειτουργοῦν ἀπὸ ἐτῶν εἰς θέσιν Φουντάνα, παρὰ τὴν Ρόκκαν **Κανλὶ Καστελλίου,** ἦλθεν εἰς φῶς δι' ἀνατινάξεως χαλκοῦς ξυρὸς καὶ τριπτὴρ λίθινος. Ἐνηργήθη αὐτοψία ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ ἐζητήθη ἁρμοδίως ἡ ἄρσις ἀδείας λειτουργίας τοῦ λατομείου. Παρὰ τὴν **Κνωσόν,** κατὰ οἰκοδομικὰς ἐργασίας Ἱππ. Μεσαριτάκη εἰς «Μπουγάδα Μετόχι», ἦλθεν εἰς φῶς λίθινος τριπτήρ, ἕτερος δὲ ἀπιοειδὴς εὑρέθη παρὰ τὰ **Μάλια** εἰς θέσιν Ζουριά. Παρὰ τὸν **Σκινιᾶν** Μονοφατσίου εἰς θέσιν Σγουροκέφαλα εὑρέθη διπλοῦς πέλεκυς χαλκοῦς καθημερινῆς χρήσεως. Ἐπὶ τόπου εἶναι ὁρατοὶ τοῖχοι καὶ ὄστρακα. Ἕτερος διπλοῦς πέλεκυς χαλκοῦς μετὰ χαράγματος σχήματος Δ ἦλθεν εἰς φῶς παρὰ τὸ **Καλὸ Χωριὸ** Πεδιάδος ἐκ θέσεως Ἀμυγδάλοι.

Εὐθὺς ἔξω τῶν τειχῶν τοῦ **Ἡρακλείου,** νοτίως τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, ἀνευρέθη ψευδόστομος ἀμφορεὺς ΥΜ ΙΙΙΒ χρόνων. Παρὰ τὸ χωρίον **Ἀϊτάνια** εἰς θέσιν Πατέλα, ἐν οἰκοδόμημα ἐκ λαξευτῶν λίθων ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν μηχανικῆς καλλιεργείας· πιθανῶς πρόκειται περὶ ἐπαύλεως ΥΜ ΙΙΙΑ2 χρόνων, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ὀστράκων (πληροφορία κ. J. Hood). Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς παρετήρησεν ἕνα θολωτὸν τάφον παρὰ τὸν ναὸν Ἀρχαγγέλλου Μιχαὴλ εἰς θέσιν Γαλένι παρὰ τὶς **Ποταμιὲς** Πεδιάδος. Ἕτερος ὑφίσταται πιθανῶς παρὰ τὴν **Κάτω Βάθειαν** εἰς θέσιν Ρίζα. Παρὰ τὸν **Χόνδρον Βιάννου** εὑρέθη πώρινον σκεῦος μὲ πρόχυσιν καὶ δύο ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν, ἀσφαλῶς μετανακτορικῶν χρόνων. Ὀξὺ σφηνοειδὲς ἐργαλεῖον ἐκ σκληροῦ μέλανος λίθου, χρησιμεῦον πιθανῶς διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν λιθίνων ἀγγείων, ὅπερ προῆλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, ἀνήκει πιθανῶς εἰς παλαιοτέραν φάσιν. Μία λάρναξ λουτηροειδὴς μὲ διακόσμησιν ἐσχηματοποιημένων ὀκταπόδων εὑρέθη εἰς τεμάχια παρὰ τὸ **Πισκοκέφαλο** Σητείας.

Ἐκ τῶν **Καμαρῶν** Πυργιωτίσσης ἐκ θέσεως Καμπὲς παρεδόθη ἐνδιαφέρουσα σειρὰ πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων, ψευδοστόμων ἀμφορίσκων, κρατηριδίων κ.λ.π., εὑρεθέντων ἐντὸς μικροῦ ταφικοῦ πίθου. Ἀπὸ τὸ **Μελιδοχῶρι** Μονοφατσίου, θέσις Καστριώτη, παρεδόθη μικρὰ πρωτογεωμετρικὴ κεφαλὴ εἰδωλίου, ἐκ λόφου, ἔνθα ὑφίστανται καὶ λείψανα τοίχων, καὶ ὄστρακον μὲ ἐμπίεστον παράστασιν γρυπῶν.

Ἀπὸ τὸν Ἀϊλιᾶν παρὰ τὸ **Ἀφρατί (Ἀρκάδες),** ἔνθα ἔλαβε χώραν ἐκτεταμένη σύλησις ἀρχαίων τάφων, ἐπετεύχθη διὰ μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου ἡ παράδοσις λίαν ἐνδιαφερόντων τμημάτων χαλκοῦ θώρακος (Πίν. 697 α), ἐκ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου σχεδὸν πλήρης ὁ θώραξ, ἀνήκων πιθανῶς εἰς ἔφηβον καὶ χρονολογούμενος κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Τὸ μοναδικὸν τοῦτο ἀντικείμενον, ὕψους 0,38, πάχους 0,21 καὶ πλάτους 0,30 μ., ἀποτελεῖται ἐκ δύο τμημάτων, ἐμπροσθίου καὶ ὀπισθίου, συνενουμένων διὰ καρφίδος, διερχομένης διὰ κοίλων προσαρμοζομένων πρὸς ἀλλήλας προεξοχῶν, καὶ σχηματίζει περιχείλωμα περὶ τὸν λαιμόν, κοσμεῖται δὲ μὲ λεπτὴν ἔκκρουστον ταινίαν κατὰ τὴν παρυφὴν τῆς θωρακικῆς κοιλότητος. Ἡ θέσις τῶν μαστῶν δηλοῦται διὰ προεξοχῶν, δηλοῦται δὲ διὰ μικρᾶς καθέτου προεξοχῆς καὶ τὸ στέρνον.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προῆλθε, δι' ἐνεργειῶν τοῦ Τμήματος Ἀσφαλείας Ἡρακλείου, χαλκῆ μίτρα μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ ἀρχαϊκοῦ κρητικοῦ ἀλφαβήτου (Σχέδ. 2), βαινούσης ἐπὶ τὰ λαιὰ καὶ παρεχούσης τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου ἢ τοῦ ἀφιερωτοῦ ΚΑΛΑΝΟΣ, ὅπερ δέον πιθανῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔναρθρος ὀνομαστικὴ κυρίου ὀνόματος (πρβλ. τὸ τοπωνύμιον **Καλήνη** ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ καὶ τὸ ὡς ἰλλυρικὸν θεωρούμενον κύριον ὄνομα **Καληνός**). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἐπίσης κύριον ὄνομα **Ὠκαλέη.** Ἡ μίτρα, μήκους 0,225 καὶ ὕψους 0,155 μ., ἔχει διακόσμησιν κατὰ τὴν παρυφὴν ἐκ χαρακτοῦ πλοχμοῦ, καὶ σειρῶν ραβδωτῶν τριγωνιδίων μεταξὺ ἐκκρούστων λεπτῶν ταινιῶν (Πίν. 697 β).

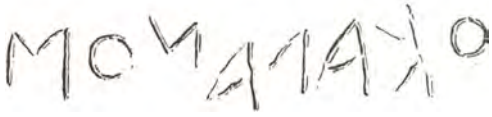

Σχέδ. 2. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ χαλκῆς μίτρας ἐξ Ἀρκάδων (Ἀφρατί)

Κατόπιν πληροφορίας τοῦ θεολόγου κ. Προβατάκη ἐπετεύχθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου, μεταβάντος ἐπὶ τόπου, ἡ παράδοσις σημαντικῆς ἐνεπιγράφου στήλης, ἐλλιποῦς κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα αὐτῆς, εὑρεθείσης εἰς θέσιν Ἁγία

Παρασκευὴ **Χριστοῦ** Ἱεραπέτρας. Ἡ στήλη, διαστ. 0,395 x 0,33 μ., ἔχει προεξοχὴν χαμηλὰ διὰ τὴν ἔνθεσιν καὶ σῴζει ἱκανὸν τμῆμα ἐπιγραφῆς περιεχούσης συνθήκην μεταξὺ τῆς πόλεως Μάλλας καὶ τοῦ βασιλέως Ἀττάλου. Ἡ ἐπιγραφὴ θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς ὑφ' ἡμῶν. Ἐκ τῆς πρώτης ἐξετάσεως προκύπτει ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ Ἀττάλου τοῦ Α΄ (241 - 197 π.Χ.), εἰς ὃν ἀναφέρεται καὶ ἡ συνθήκη μετὰ τῆς Ἀπτέρας (πρβλ. Ι. C. II σ. 19 - 20).

Ἐκ **Γόρτυνος** (ἀγρὸς Ἐμμαν. Γαλενάκη) προῆλθε δίστιχος ἐπιγραφὴ γεγραμμένη βουστροφηδόν. Ἐξ **Ἀξοῦ** προῆλθε τμῆμα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς εὑρεθὲν εἰς θέσιν Βουνό. Ἐπίσης ἐξ **Ἀξοῦ**, ἐκ θέσεως Ἁγία Πακουή, ἤτοι ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως, προῆλθεν ἀκέφαλον πρωτογεωμετρικὸν εἰδώλιον ἀνδρὸς μὲ δήλωσιν τοῦ φύλου, γεωμετρικὴ κεφαλὴ ζωδίου ταύρου καὶ ὀδόντες κάπρου, ὡς καὶ τμῆμα ἑλληνικοῦ κέρνου ἐκ μικρῶν κυπελλιδίων. Ἀπὸ τὸν **Αἶμονα** Μυλοποτάμου προῆλθον πλεῖστα τμήματα λίαν ἀρχαϊκῶν πλακιδίων καὶ εἰδωλίων γυμνῆς θεᾶς μὲ τὴν χεῖρα εἰς τὴν αἰδῶ καὶ θεᾶς ἐνδεδυμένης ἐχούσης καθειμένας τὰς χεῖρας. Ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς ἀποθέτην ἱεροῦ. Τὰ ὡς ἄνω ἐκ Δυτικῆς Κρήτης προερχόμενα εὑρήματα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἔκθεσιν πεπραγμένων τῆς Κ΄ Περιφερείας, καθ' ὅσον ταῦτα προσεκομίσθησαν ὑπὸ τῶν εὑρόντων εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Περὶ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων ἐκ τῆς Δυτικῆς Κρήτης δημοσιεύεται ἰδιαιτέρως ἔκθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Τζεδάκη.

Ἐκ τῆς **Κνωσοῦ** προῆλθε κεφαλὴ Μεδούσης ἐκ φιάλης ὀμφαλωτῆς ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ βλῆμα σφενδόνης ὡς καὶ ὀστεῖνη περόνη. Παρὰ τὰς **Κάτω Ἀρχάνας**, δυτικῶς τοῦ χωρίου, διελύθη, κατὰ μηχανικὴν καλλιέργειαν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος, μικρὸν ἀγροτικὸν οἰκοδόμημα ἐξ ἀργῶν λίθων μὲ στέγην ἐκ κεράμων, ἑλληνικῶν χρόνων. Παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα **Ἀρχανῶν** εὑρέθη κεφαλὴ ταύρου μὲ ἴχνη μελανῆς χρώσεως, ἑλληνικῶν χρόνων. Παρὰ τὸν **Σκινιᾶν** καὶ τὰ **Καστελλιανὰ** Μονοφατσίου εἰς θέσιν Τσίγκρου, πλησίον τῆς κοινοτικῆς δεξαμενῆς, ἀνευρέθησαν ἑλληνικὰ ζώδια ταύρων, ἐκ τῶν ὁποίων δύο εὑρέθησαν ἐντὸς μικροῦ κτηρίου, τὰ δὲ λοιπὰ ἐξωτερικῶς. Ἐνηργήθη αὐτοψία ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ παρελήφθησαν παρ' ἰδιώτου ἀντικείμενα προερχόμενα ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, ἤτοι τμῆμα ζωδίου ταύρου ὅμοιον πρὸς τὰ ἐκ Τσίγκρου, κεφαλὴ γυναικείου εἰδωλίου ἑλληνιστικῶν χρόνων, χαλκοῦν κάτοπτρον, ἀγγείδιον μὲ διακρινομένην βάσιν καὶ μὲ κλειστὴν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν ἄνωθεν μὲ μικρὰν ὀπήν, δύο ἀργυρᾶ νομίσματα (τὸ ἓν Ρόδου) καὶ ἓν ὑάλινον ἀγγεῖον μὲ κιτρίνας καὶ κυανᾶς φλεβώσεις. Ἀπὸ τὸν **Χάρακα** προῆλθον πέντε ἐπὶ πλέον ἀργυρᾶ νομίσματα, προφανῶς ἀνήκοντα εἰς τὸν τελευταίως ἀνακαλυφθέντα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον διασωθέντα θησαυρόν. Παρὰ τὰ **Ἀνώγεια** (πιθανώτατα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς γειτονικῆς Ἀξοῦ), εὑρέθησαν ἑλληνικά τινα ἀναθηματικὰ γυναικεῖα πλακίδια. Παρὰ τὸ **Ἀστρίτσι** εἰς θέσιν Κατσάβρα ἀνεκαλύφθη ἑλληνιστικὸν εἰδώλιον καθημένης γυναικείας μορφῆς ἐνδεδυμένης, φερούσης στεφάνην καὶ κρατούσης δυσδιάκριτα ἀντικείμενα. Παρὰ τὴν **Λασαίαν** εὑρέθησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ τρεῖς τάφοι λακκοειδεῖς βάθους 3 μ., διαστάσεων περίπου 1.10 x 0,40 μ., ἀποδώσαντες ἑλληνιστικὰ εἰδώλια, ἀγγεῖα, ἀργυροῦν δακτύλιον καὶ περιδέραιον ἐκ πηλίνων πτηνομόρφων ψήφων. Ὑφαντικὰ βάρη ἑλληνικῶν χρόνων προῆλθον ἀπὸ τὸ Καστρὶ **Χόνδρου** Βιάννου, ἐκ δὲ τῆς **Κνωσοῦ** εὐρύστομον ἀγγεῖον μὲ σωληνοειδῆ πρόχυσιν καὶ δύο ὁριζοντίας λαβάς, ὡς καὶ τμήματα λύχνων καὶ εἰδωλίων ταύρων, ἐπίσης ἑλληνικῶν χρόνων.

Δύο ὡραῖα ὑάλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ φλεβώσεων (Πίν. 698 α - β), πήλινον lacrimarium καὶ ἀργυροῦς δακτύλιος εἰς τεμάχια εὑρέθησαν ἐντὸς τάφου κεραμοσκεποῦς, παρὰ τὸν **Ἅγιον Θωμᾶν** Ἡρακλείου. Εἰς **Κάτω Ἀσίτες** διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις πίθων ἐντειχισμένων ἐντὸς οἰκήματος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, ἐλθόντος εἰς φῶς κατὰ οἰκοδομικὰς ἐργασίας. Ἐνηργήθη μικρὰ σκαφὴ καὶ λῆψις φωτογραφιῶν. Εἰς **Γόρτυνα,** εἰς τὸν ἀγρὸν Π. Γαβαλετάκη, εὑρέθη κτιστὸς τάφος μὲ πλίνθους, ὀρθογώνιος, διαστ. 1.85 x 0,55 καὶ βάθους 0,70 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων, περιέχων ἕνα νεκρὸν καὶ ἕνα λύχνον, μίαν πρόχουν καὶ ἓν ὑάλινον lacrimarium. Ἑτέρου λακκοειδοῦς τάφου ἐξ ὀπτοπλίνθων, βάθους 2 μ., διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις εἰς τὸ ἐλαιόφυτον καὶ τὸν κῆπον Ἰ. Πρεκατσουνάκη. Ὀγκώδης κεφαλὴ ταύρου ἐκ μαρμάρου περισυνελέγη ἐκ τῆς οἰκίας Χρ. Ἀλιγιζάκη ἐν **Ἁγ. Δέκα.** Ἐκ τῆς **Μητροπόλεως** Γόρτυνος προῆλθε ρωμαϊκὸν σκεῦος τριβῆς καρπῶν ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποτελούμενον ἐκ κατωτέρου κοίλου τμήματος καὶ ἀνωτέρου ἐφαρμόζοντος εἰς τὸ πρῶτον, ἔχοντος σχῆμα κώνου μὲ συμφυὲς πῶμα. Κυλινδρικὴ μαρμαρίνη κοίλη βάσις στενουμένη ἄνω ἦλθεν εἰς φῶς παρὰ τὴν **Βασιλικὴν** Καινουργίου (θέσις Βαθιάδες). Παρὰ τὰ **Καστελλιανὰ** Μονοφατσίου εἰς Φαβριανὰ (θέσις Πρασοκέφαλο) ἦλθεν εἰς φῶς ρωμαϊκὸς λύχνος μετ' ἀναγλύφου κενταύρου. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς (θέσις Πατέλα) προῆλθε χρυσοῦν ἐνώτιον εἰς σχῆμα κέρατος. Ἀπὸ τὸ **Καστρὶ** Βιάννου προῆλθεν ἀκέ-

ραιος ὀστέϊνος αὐλὸς ρωμαϊκῶν χρόνων. Παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον **Χόνδρου** Βιάννου, ὄχι μακρὰν τῆς θαλάσσης, εὑρέθη ρωμαϊκή, σχεδὸν ἀκεραία, χονδροειδὴς πρόχους. Ζώδιον μὲ ὀπὴν κατὰ τὸν πρωκτὸν εὑρέθη παρὰ τὸ **Καταλαγάρι** εἰς θέσιν Φλέγα. Παρὰ τὴν **Μύρτον** Ἱεραπέτρας, πλησίον τοῦ ἀνακαλυφθέντος πρὸ ἐτῶν ὑποκαύστου, ἦλθεν εἰς φῶς τμῆμα ψηφιδωτοῦ 3.5 x 4 μ. μὲ κυκλικὰ θέματα καὶ ἄφθονον χρῆσιν πρασίνων ψηφίδων. Λύχνος μὲ ἀνάγλυφον σφίγγα εὑρέθη ἐν **Ἡρακλείῳ** παρὰ τὴν σταφιδαποθήκην Διαλυνᾶ. Ρωμαϊκὰ λείψανα (λιθίνη λεκάνη, ὑφαντικὰ βάρη καὶ τμήματα πίθου καὶ ἀγγείων) ἦλθον εἰς φῶς καὶ παρὰ τὴν Τύλισον εἰς θέσιν **Ντωνιανά.** Ἐγένετο ἐπίσης περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων ἐκτεθειμένων εἰς τὸ ὕπαιθρον ἢ ἐντὸς ὄχι ἀπολύτως ἀσφαλῶν χώρων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον πρὸς ἐξασφάλισιν. Οὕτω ἐκ Κνωσοῦ μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων τὰ ἐκ κονιάματος κέρατα, καὶ ἡ τράπεζα προσφορῶν, ἅπαντα εὑρισκόμενα εἰς κατάστασιν διαλύσεως, εἷς λύχνος λίθινος ἀποκείμενος ἐντὸς τοῦ «ἐσωτερικοῦ ἱεροῦ», δυτικῶς τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου, πώρινος βωμίσκος μετ' ἀναγλύφων κεράτων καὶ διπλῶν πελέκεων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ «θεάτρου», μικρὸν τμῆμα τοιχογραφίας μετὰ ποδὸς ταύρου ἐκ τῆς ἀνωτέρας «αἰθούσης τῶν διπλῶν πελέκεων», λίθινον «συσσωμάτωμα» ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου, καί τινα ἐνδιαφέροντα τεμάχια τοιχογραφιῶν καὶ λιθίνων ἀγγείων ἐκ τοῦ Στρωματογραφικοῦ Μουσείου Κνωσοῦ. Ἅπαντα μετεφέρθησαν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου πρὸς συντήρησιν.

Ἐκ τῶν **Μαλίων** μετεφέρθησαν ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, καταλλήλως συσκευασθέντα, ἀγγεῖα τινά, ἅτινα παρέμενον αὐτόθι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἷς χαλκοῦς λέβης χρήζων συντηρήσεως.

Ἐκ **Γόρτυνος** περισυνελέγησαν καὶ ἐξησφαλίσθησαν εἰς τὴν Συλλογὴν Ἁγίων Δέκα, παρὰ τὸ φυλακεῖον, ἓν γυναικεῖον ἄγαλμα τέως ἀποκείμενον ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, εἷς μαρμάρινος κορμὸς καὶ τὸ κάτω τῆς ὀσφύος σῳζόμενον τμῆμα πωρίνου ἀγάλματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου, ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη ἐκ τοῦ Ὠδείου, ὀκτὼ τεμάχια ἐπιγραφῶν τέως ἀποκείμενα παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ληθαίου ποταμοῦ, δύο ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, μία ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ἁγίου Τίτου καὶ μία ἀρχαϊκή, βουστροφηδὸν γεγραμμένη, ἐκ τοῦ χωρίου Μητρόπολις.

Περὶ τῆς γενομένης κατόπιν σχετικῆς εἰσηγήσεως τοῦ Ἐφόρου διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη λίαν ἐπιτυχοῦς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς εἰς **Ἀρχάνας,** ἐπὶ ἐλευθέρου χώρου ἀγορασθέντος ὑπὸ τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης Ἀρχανῶν τῇ ὑποδείξει τοῦ Ἐφόρου καὶ μερίμνῃ τοῦ Προέδρου αὐτῆς κ. Ἐμμαν. Καλοχριστιανάκη, καὶ δαπάναις τῆς Λέσχης, δημοσιεύεται ἰδιαιτέρα ἔκθεσις τοῦ ἐκτελέσαντος τὴν ἔρευναν.

Ἀναστηλώσεις μινωϊκῶν ἀνακτόρων

Διὰ πιστώσεως 100.000 δρχ. ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων ἐγένετο ἐργασία συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν μινωϊκῶν ἀνακτόρων, κυρίως δὲ τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ καὶ Ζάκρου. Εἰς τὸ ἀνάκτορον Κνωσοῦ ἀποκατεστάθη, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου, τὸ τελείως ἐγκαταλελειμμένον καὶ φθειρόμενον τμῆμα τοῦ «ἐσωτερικοῦ ἱεροῦ» δυτικῶς τοῦ «δωματίου τοῦ θρόνου» καὶ κατέστη ἐπισκέψιμον διὰ τοὺς ἐπιστήμονας (Πίν. 699 α - β). Ἐνταῦθα ἐγένετο ἐργασία συντηρήσεως τοῦ βάθρου τοῦ ἱεροῦ, μετὰ τοῦ παρ' αὐτὸ προστατευτικοῦ θωρακίου, τῶν τοίχων, τῶν θρανίων καὶ τῆς τραπέζης ἐκ κονιάματος τοῦ δυτικωτέρου τμήματος (Πίν. 699 γ - δ). Ἀποκατεστάθη ἐπίσης τὸ τμῆμα νοτίως τοῦ «δωματίου τοῦ θρόνου», ὅπου αἱ «κασέλλαι» ὑπὸ τὴν «ὑπόστυλον κλίμακα». Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα ἀποκατεστάθη ἡ «ἰδιωτικὴ κλῖμαξ» τοῦ «μεγάρου τῆς Βασιλίσσης» καὶ ὁ ἀνατολικὸς φωταγωγὸς αὐτοῦ. Τὰ τεμάχια πίθων τῶν ἀποθηκῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν συσσωρευμένα τῇδε κἀκεῖσε, ἀφαιρούμενα κατὰ διαστήματα ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν, συνεκεντρώθησαν καὶ ἐξησφαλίσθησαν εἰς κιβώτια μετὰ πινακίδων δηλουσῶν τὴν ἀκριβῆ προέλευσίν των.

Εἰς τὸ ἀναστηλωμένον ὑπὸ τοῦ Evans δωμάτιον, ἄνωθεν τοῦ «δωματίου τοῦ θρόνου», ἐγένετο ἐργασία ἀποκαταστάσεως, ἀφαιρεθέντων τῶν ἀντιαισθητικῶν πεζουλίων ἐκ σιμέντου, καὶ ἀντικατασταθέντων τῶν φθαρέντων καὶ χονδροειδῶν παλαιῶν πλαισίων τῶν τοιχογραφιῶν διὰ καινουργῶν λεπτοτέρων (Πίν. 700 α - β). Αἱ τελείως κατεστραμμέναι τοιχογραφίαι ἐξ Ἀμνισοῦ, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τοποθετημέναι ἀκαλαισθήτως ἐντὸς τοῦ φωταγωγοῦ, μετεφέρθησαν πρὸς ἐπισκευὴν εἰς τὸ Μουσεῖον. Μετεφέρθησαν ἐπίσης πρὸς ἐπισκευὴν τὰ ἐκ τσίγκου ὁμοιώματα ἀσπίδων ἐκ τοῦ «μεγάρου τοῦ βασιλέως», ἅτινα εἶχον καλυφθῆ δι' ὀνομάτων ἐπισκεπτῶν.

Ἐργασία συντηρήσεως ἔγινε καὶ εἰς τὸ «μέγα κλιμακοστάσιον», ὅπου ἀφῃρέθη ἡ παλαιὰ ἐφθαρμένη ἐκ κονιάματος ἐπένδυσις τῶν λιθίνων κιόνων, ἀντικατασταθεῖσα δι' ἑτέρας ἐκ σιμέντου, μεθ' ὃ ἐγένοντο νέοι χρωματισμοὶ διὰ χρωμάτων

σιμέντου, οἵτινες θὰ εἶναι πιθανῶς μονιμώτεροι, δεδομένου ὅτι τὰ παλαιὰ ἐλαιοχρώματα, λόγῳ καὶ τῆς ὑγροσκοπικῆς φύσεως τῶν ἐκ γύψου συμπληρώσεων τῶν κονιαμάτων, εἶχον περιέλθει εἰς ἀθλίαν κατάστασιν (Πίν. 700γ-δ). Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦ κλιμακοστασίου δὲν θὰ λυθῇ ἄνευ τῆς κατασκευῆς προστατευτικοῦ στεγάστρου, ὅπερ θέλει ἐξασφαλίσει τὴν στεγανότητα. Σημειωτέον ὅτι ἡ κατάστασις τῶν σιδηροδοκῶν καὶ τῶν ἐκ τούβλων θολίσκων, οἵτινες κατεσκευάσθησαν πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν, εἶναι τοιαύτη ὥστε καὶ σοβαρὸς κίνδυνος καταρρεύσεως νὰ ὑφίσταται συνεπείᾳ τῆς κατ' ἔτος διελεύσεως ἐκ τοῦ κλιμακοστασίου πολλῶν δεκάδων χιλιάδων ἐπισκεπτῶν.

Ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν, περὶ ὧν θέλει δημοσιευθῇ ἰδιαιτέρα ἔκθεσις τοῦ ἰδίου.

Μεσαιωνικὰ μνημεῖα

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐπραγματοποιήθη τέλος ἡ κτηματογράφησις τῶν ἀκινήτων τῆς ἀνατολικῆς τάφρου τῶν ἐνετικῶν τειχῶν τοῦ Χάνδακος, τῆς ὁποίας ἡ ἀπαλλοτρίωσις προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἀπεφασίσθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως. Δι' αὐτῆς θὰ ἐπέλθῃ τελικὴ λύσις τοῦ θέματος τῆς ἀνατολικῆς τάφρου, ἡ ὁποία διὰ τῶν αὐθαιρέτως ἢ καὶ νομίμως γενομένων ἀθλίων οἰκοδομήσεων καὶ ἐπιχώσεων ἔχει περιέλθει εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν. Ἡ ἀπαλλοτρίωσις θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀποκατάστασιν ὁλοκλήρου τῆς σημαντικῆς ζώνης τοῦ τείχους ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Λαζαρέττου μέχρι τῆς Sabionara.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπίσης ἀποφασισθεῖσαν ἀπαλλοτρίωσιν τῶν χώρων βορείως τοῦ ἐπιπρομαχῶνος Μαρτινέγκο, γενομένης ἤδη τῆς ἐκτιμήσεως, ἀνελήφθη ἡ περαιτέρω διαδικασία ὑπὸ τοῦ δικηγόρου τοῦ Δημοσίου κ. Περάκη.

Ἡ κρήνη Bembo καὶ οἱ θολωτοὶ χῶροι τῆς πύλης τοῦ Παντοκράτορος, καίτοι πρὸ πολλοῦ ἐκερδήθησαν αἱ ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἐγερθεῖσαι ἀγωγαί, ἐκδοθεισῶν δι' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἀποφάσεων ἐξώσεως ὑπὸ τοῦ Πρωτοδικείου Ἡρακλείου, ἐξακολουθοῦν κατεχόμενοι ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν, διότι δὲν ἐξεδικάσθη εἰσέτι ἡ ἀσκηθεῖσα ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω ἔφεσις.

Ἡ ἀναληφθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐριφ. Μαθιουδάκη μελέτη ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου τοῦ Λιμένος Ἡρακλείου δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι, καὶ οὕτω δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔναρξις τῶν ἔργων ἀποκαταστάσεως.

Περὶ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐκτεταμένων ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν ἐπὶ βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων δημοσιεύεται ἰδιαιτέρα ἔκθεσις τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Στυλ. Παπαδάκη, ἥτις ἐξετέλεσε τὰς ἐργασίας.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

*

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι, ἔρευναι, περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, καταγραφὴ καὶ ἔκθεσις συλλογῶν εἰς διάφορα μέρη τῆς Κρήτης. Εἰς Ἀρχάνας, Ἀφρατί, Γόρτυνα, Ἡράκλειον, μονὴν Ὁδηγητρίας καὶ Πόρον τῆς Κεντρικῆς Κρήτης, εἰς Ἅγιον Νικόλαον, Ἀζοκέραμον, Βραχάσι, Καρύδι καὶ Νεάπολιν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ τέλος εἰς τὴν Ἀξὸν τῆς Δυτικῆς Κρήτης[1].

ΑΡΧΑΝΑΙ

Εἰς τὰς Ἀρχάνας τῆς ἐπαρχίας Τεμένους ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1964 δύο ἀνασκαφαὶ τάφων[2], δύο πλέον σημαντικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως, ἔρευνα καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων.

Φουρνὶ

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πρώτου τάφου ἐγένετο εἰς τὴν θέσιν Φουρνί, βορειοδυτικῶς τῆς κωμοπόλεως, εἰς ἀμπελῶνα ἰδιοκτησίας Μ. Μπιμπάκη, ἔνθα ἐπεσημάνθη μικρὸς ΥΜ θαλαμωτὸς τάφος. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἀνευρέθησαν μία κενὴ κιβωτιόσχημος σαρκοφάγος μετὰ πώματος καὶ δύο ἀγγεῖα, ἓν κύπελλον καὶ μία πρόχους. Ὁ θαλαμωτὸς οὗτος τάφος ἦτο κενοτάφιον.

Τὸ ἔθιμον τῆς ἱδρύσεως κενοταφίων, τὸ ὁποῖον ἦτο μέχρι τοῦδε γνωστὸν ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὸν Ὅμηρον[3], διαπιστοῦται οὕτω διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Κρήτην, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον παράδειγμα τῶν Ἀρχανῶν ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης[4].

Κατσοπρινιᾶς

Ὁ δεύτερος τάφος ἀνευρέθη εἰς θέσιν Κατσοπρινιᾶς, δυτικῶς τῆς κωμοπόλεως, παρὰ βραχώδη

1. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Ἀρχανῶν, ὅσον καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν διαφόρων εὑρημάτων τῆς κ. Ἔφης Σακελλαράκη.

2. Οἱ τάφοι οὗτοι θὰ δημοσιευθοῦν ὁμοῦ μετὰ τῶν τάφων, οἵτινες εἶχον σκαφῆ παλαιότερον εἰς θέσιν Ἀνήφορος (Κρητ. Χρον. ΙΔ' (1960), σ. 507) κατόπιν παραχωρήσεως τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πλάτωνος.

3. A. Persson, Royal Tombs at Dendra. σ. 108 κ.ἑ. α 289-292.

4. Ἰ. Ἀ. Σακελλαράκη, Ὑστερομινωϊκὸ κενοτάφιο στὶς Ἀρχάνες, ΑΔ 20 (1965): Α' σ. 110-118.

λόφον, περιεῖχε δὲ ἓξ ταφάς, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἐντὸς σαρκοφάγων, λίαν διατεταραγμένας ἐκ τῆς καλλιεργείας. Ἀνευρέθησαν εἰς χρυσοῦς κρίκος καὶ τέσσαρες σφραγίδες, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τρεῖς ἔχουν γραμμικὰ θέματα καὶ ἡ τετάρτη λέοντα σπαράσσοντα αἴγαγρον.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ

Διὰ τῶν ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο εἰς Ἀρχάνας, ἐπεσημάνθησαν καὶ νέοι τάφοι, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς. Οὕτως ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις τάφων εἰς θέσιν Ἀνήφορος, παρὰ τοὺς ἀνασκαφέντας παλαιότερον τάφους[5] καὶ εἰς θέσιν Καβαλλαρόπετρα. Τέλος εἰς θέσιν Χωματόλακκος ἀνευρέθησαν ἓν τεμάχιον λιθίνου ἀγγείου καὶ τμήματα κεραμεικοῦ τροχοῦ, συνανήκοντα πρὸς τὰ τεμάχια τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον παλαιότερον[6]. Εἰς θέσιν Μερτιώτη ἀνευρέθη ἓν ἀργυροῦν νόμισμα, εἰς θέσιν Φυθιές, ἔνθα προέρχεται καὶ ὁ ναΐσκος τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη[7], ἀνευρέθη εἷς σφραγιδόλιθος ἐξ ἰάσπιδος καὶ εἰς θέσιν Μπότζη εἷς διπλοῦς πέλεκυς ἐκ χαλκοῦ[8].

Τουρκογειτονιὰ

Σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφή, ἡ γενομένη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964, ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως, εἰς θέσιν Τουρκογειτονιά, διὰ χρηματοδοτήσεως τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν. Εἰς τὴν πρώτην παράλληλον ὁδὸν ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας τῆς κωμοπόλεως, ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὰς δημοτικὰς ἐργασίας διὰ τὴν τοποθέτησιν σωλήνων ὑδρεύσεως, οἰκοδομικὰ λείψανα εἰς μεγάλην ἔκτασιν, χρονολογούμενα εἰς τοὺς ΥΜ Ι χρόνους, ὡς κατεφάνη ἐκ τῆς κεραμεικῆς. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεκρίθησαν τρεῖς τομεῖς, εἰς τὰ σημεῖα ἔνθα αἱ δημοτικαὶ ἐργασίαι ὑδρεύσεως ἔθιγον τὰ μινωϊκὰ στρώματα.

Ὁ νότιος τομεὺς εὑρίσκεται ἔμπροσθεν καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τῶν Ν. Κουτουλάκη καὶ Κ. Τουλουπάκη ἀνατολικῶς καὶ Ν. Κουτουλάκη καὶ Ν. Φανουράκη δυτικῶς. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον, ἀμέσως σχεδὸν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη συγκρότημα τοίχων, τὸ ὁποῖον δὲν ἠρευνήθη, ἐφ' ὅσον δὲν ἐθίγετο ἐκ τῶν δημοτικῶν ἐργασιῶν. Ἐνταῦθα ἐνευρέθησαν μία τράπεζα προσφορῶν ἐκ στεατίτου καὶ ἓν πήλινον πινάκιον. Εἰς τὸν ἴδιον τομέα καὶ κατὰ τὰς δημοτικὰς ἐργασίας εἶχε περισυλλεγῆ ὑπὸ τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων Ἀρχανῶν Ἐλ. Συναδινάκη τεμάχιον ἐλεφαντίνης κυλινδρικῆς πυξίδος.

Ὁ μεσαῖος τομεὺς εὑρίσκεται ἔμπροσθεν καὶ μεταξὺ τῶν ἀμπελώνων τῶν Ν. Φουντουλάκη ἀνατολικῶς καὶ Γ. Βογιατζάκη δυτικῶς. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἀνεφάνη τοῖχος, βαίνων ἀπὸ Ν. πρὸς Β., μετὰ μικρᾶς ἀποκλίσεως πρὸς Δ. Δυτικῶς τοῦ τοίχου τούτου ἡ ἔρευνα δὲν ἐπροχώρησεν εἰς βάθος. Ἐκαθαρίσθη ὅμως στρῶμα πλῆρες ἀνεστραμμένων κωνικῶν ἀώτων κυπέλλων, παρὰ τὰ ὁποῖα συνελέγη καὶ τεμάχιον τριποδικῆς τραπέζης προσφορῶν ἐκ κονιάματος. Ἀντιθέτως, ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου, ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησεν εἰς βαθύτερα στρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων συνελέγησαν σημαντικώτατα ὄστρακα ΥΜ Ι χρόνων, ἀσφαλῶς ἀνακτορικοῦ ἐργαστηρίου.

Ὁ βόρειος καὶ σημαντικώτερος τομεὺς εὑρίσκεται ἔμπροσθεν καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν Γ. Οὐσταμανωλάκη, Λ. Μπιμπάκη καὶ Γ. Κρασανάκη ἀνατολικῶς καὶ Ἐμ. Ψαράκη καὶ Γ. Βογιατζάκη δυτικῶς. Οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν τομέα τοῦτον, ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἦτο σαφὲς ὅτι συνήπτοντο πρὸς τὸ κυκλικὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπισημάνει παλαιότερον ὁ Evans[9] καὶ τὸ ὁποῖον μόλις διακρίνεται σήμερον εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν τῶν Λ. Μπιμπάκη καὶ Γ. Κρασανάκη (Πίν. 701 α).

Κατὰ τὸ ἔτος 1922, μὲ τὴν εὐκαιρίαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Evans ἓν κυκλικὸν κτήριον, ἐκτισμένον εἰς κανονικοὺς δόμους διὰ μεγάλων λαξευμένων πωρολίθων, τινὲς τῶν ὁποίων εἶχον μῆκος 2 καὶ ὕψος 0,60 μ. Εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ κτίσματος τούτου ἀνευρέθη μία κλῖμαξ, ὀλίγον δὲ δυτικώτερον ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ἀγωγοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου κατεφαίνετο ὅτι τὸ κυκλικὸν τοῦτο κτίσμα ἦτο σχετικὸν πρὸς τὴν ὕδρευσιν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ Evans διαδοχικῶς ὡς « Spring chamber, well-house, reservoir ».

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964, ἡ ὁποία περιωρίσθη ὅμως ἐκτὸς καὶ βορειοδυτικῶς τοῦ κύκλου, διηυκρινίσθησαν περαιτέρω προβλήματά τινα. Ἐκαθαρίσθη ἐξωτερικῶς τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τοῦ κύκλου, τὸ ὁποῖον ἐπενδύεται διὰ μικροτέρων λίθων (Πίν. 701 β) καὶ ἀνεφάνη ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγωγοῦ (Πίν. 701 δ). Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον ὅμως παρουσιάζει ἡ συνέχεια τοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος σώζεται εἰς ἐξαιρετικῶς καλὴν κατάστα-

5. Βλ. σημ. 2.

6. Κρητ. Χρον., ἔ.ἀ. σ. 524.

7. Ἐ. ἀ. ΙΑ' (1957) σ. 338.

8. Τὰ εὑρήματα ταῦτα θὰ δημοσιευθοῦν ὁμοῦ μετὰ τῶν παλαιοτέρων τυχαίων εὑρημάτων ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Ἀρχανῶν, κατόπιν ἀδείας τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Σ. Ἀλεξίου.

9. P. M. II, σ. 64 κ.ἑ., εἰκ. 29, 30.

σιν. Ἀρχικῶς διευθύνεται πρὸς ΒΔ., ἐν συνεχείᾳ ὅμως κάμπτεται πρὸς Δ. καὶ συνεχίζεται εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν μέχρι τοῦ σημείου τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη (Πίν. 701 γ). Αἱ δύο πλευραί του ἀποτελοῦνται ἐκ παχέων τοίχων, ἐκτισμένων λίαν ἐπιμελῶς εἰς τὰς προσόψεις ἐνισχύονται δὲ δι' ἀναλημματικῶν τοίχων (Πίν. 702 α). Τὸ ἔδαφός του καλύπτεται διὰ μεγάλων λαξευμένων πωρολίθων.

Εἶναι βέβαιον οὕτω ὅτι τὸ κυκλικὸν κτίσμα εἶναι ὑδραγωγεῖον καὶ μάλιστα ὄχι ὑπόγειον, ὅπως ἐνόμισεν ὁ Evans. Ὁ κύκλος περικλείει τὴν πηγὴν καὶ θεμελιοῦται ἐπὶ μικρῶν λίθων (Πίν. 702 β), ὡς καὶ εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Καραβὰν - Σεράϊ[10], κατὰ τεχνικὴν χρησιμοποιουμένην ἔτι καὶ σήμερον. Ὁ ἀγωγὸς εἶναι παρόμοιος πρὸς τὸν σημειωθέντα ὑπὸ τοῦ Evans εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Μαυροκόλυμπου παρὰ τὴν Κνωσόν[11], μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ δεύτερος εἶναι ἐκτισμένος ἀμελῶς καὶ ἔχει εἰς τὴν κοίτην του αὔλακα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τομέως τούτου ὑπῆρξεν οὕτω λίαν σημαντικὴ διὰ τὴν μελέτην τῶν ὑδραυλικῶν συστημάτων τῶν Μινωϊτῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν μέχρι τοῦδε γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὴν Κνωσόν[12]. Διαπιστοῦται νῦν ὅτι κατὰ τοὺς ΥΜ Ι χρόνους, ἐκτὸς τῶν γνώσεων τῶν ἀρτεσιανῶν φρεάτων[13] καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν συγκοινωνούντων δοχείων[14], οἱ Μινωῖται εἶχον καὶ πολλὰς γνώσεις μηχανικῆς. Ἐνδιαφέρον ἐξ ἄλλου παρουσιάζει καὶ ἡ ἐξαίρετος οἰκοδομὴ τόσον τοῦ ὑδραγωγείου, ὅσον καὶ τοῦ ἀγωγοῦ του, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς κατασκευὴ ἀνακτορική. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ ἀγωγὸς δὲν προωρίζετο μόνον δι' ἄρδευσιν.

Ἡ συνέχεια τῆς ἐρεύνης θὰ λύσῃ πιθανῶς τὸ πρόβλημα τῆς στέγης τοῦ κύκλου, τὴν ὁποίαν ὁ Evans ἐνόμισε θολωτὴν[15] καὶ κυρίως τῆς σχέσεως τοῦ ὑδραγωγείου πρὸς τὰ ὁρατὰ μινωϊκὰ λείψανα τῶν Ἀρχανῶν καὶ τὰ ἀναφανέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου τῆς τοπικῆς Περιηγητικῆς Λέσχης[16].

Οἰκόπεδον Περιηγητικῆς Λέσχης

Ὁ Evans πάλιν[17] παρετήρησεν εἰς Ἀρχάνας ἐκτεταμένα μινωϊκὰ οἰκοδομικὰ λείψανα ἐξαιρετικῆς κατασκευῆς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὑπέθεσεν ὅτι εἰς Ἀρχάνας ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῇ τὸ «θερινὸν ἀνάκτορον» τῶν βασιλέων τῆς Κνωσοῦ, γνώμην τὴν ὁποίαν ἐδέχθη καὶ ὁ καθηγητὴς Σ. Μαρινάτος[18]. Ἡ μελέτη τῶν ὁρατῶν τούτων μινωϊκῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὰ ἰσόγεια οἰκιῶν τινων τῆς κωμοπόλεως (Πίν. 702 γ, 703 α - β) καὶ εἰς μίαν μικρὰν πλατεῖαν (Πίν. 703 γ) ὡδήγησεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἑνὸς ἀκαλύπτου χώρου (Πίν. 704 α), ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τούτων καὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὑδραγωγείου.

Ἡ ἐπακολουθήσασα δοκιμαστικὴ σκαφὴ[19] ἀπεκάλυψε μέγα οἰκοδομικὸν συγκρότημα (Πίν. 704 β) ΥΜ Ι χρόνων, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν διατήρησιν, τὴν κατασκευὴν καὶ τὸ μέγεθός του. Οἱ τοῖχοι του διατηροῦνται εἰς ἐξαιρετικὴν κατάστασιν, εἰς ὕψος 2 μ., πολλαχοῦ δὲ διατηροῦνται in situ αἱ τοιχογραφίαι καὶ τὰ κονιάματα. Ἡ πρόσοψις τοῦ κτηρίου εἶναι ἐκτισμένη διὰ μεγάλων λαξευμένων πωρολίθων (Πίν. 704 γ). Πλῆθος πωρολίθων ἀνευρέθη ἐπίσης εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνῆκον εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον, τινὲς δὲ τῶν λίθων ἔφερον χαράγματα[20]. Ἐκτὸς τῶν πωρολίθων ἐσημειώθη ἐπίσης ἡ χρησιμοποίησις καὶ ἑτέρων εἰδῶν λίθων, κροκαλοπαγῶν, μαρμάρων καὶ γυψολίθων.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964 ἀπεκαλύφθη κυρίως ἡ νοτία πρόσοψις τοῦ κτηρίου, ἡ νοτία εἴσοδος[21] καὶ ἓν συγκρότημα δωματίων βορειοδυτικῶς τῆς εἰσόδου. Ἡ εἴσοδος ἔχει δύο κίονας μεταξὺ δύο παραστάδων (Πίν. 705 α). Αἱ δύο βάσεις τῶν κιόνων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, τοποθετημέναι ἐντὸς τῆς κυκλικῆς ὑποδοχῆς τοῦ στυλοβάτου, οἱ ἁρμοὶ δ' ἐκαλύφθησαν διὰ κονιάματος (Πίν. 705 γ). Ἐπὶ τῶν βάσεων ἀνευρέθησαν τεμάχια τῶν ξυλίνων ἀπηνθρακωμένων κιόνων, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται καλλίτερον κατὰ τὸν ἀνατολικὸν κίονα (Πίν. 705 γ). Τέλος ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς

10. Ἔ. ἀ. σ. 123 κ.ἑ., εἰκ. 60, 61.

11. Ἔ. ἀ. σ. 462 κ.ἑ., εἰκ. 273.

12. Ἔ. ἀ., Index, σ. 82.

13. Ἔ. ἀ. σ. 460 κ.ἑ., εἰκ. 272.

14. Ἔ. ἀ. Ι σ. 142 κ.ἑ., εἰκ. 104.

15. Ἔ. ἀ. Index, σ. 81, λ'. Springs, Wells.

16. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ παχέος στρώματος ἄμμου καὶ χώματος.

17. Ἔ. ἀ. ΙΙ, σ. 64 κ.ἑ., πίν. XIV, A, B.

18. ΠΑΕ 1956 σ. 223 κ.ἑ.

19. Ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία διήρκεσε περὶ τὸν ἕνα μῆνα, ἀπὸ τοῦ δευτέρου δεκαπενθημέρου τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τῶν μέσων τοῦ Νοεμβρίου, ἐγένετο, ὅπως καὶ ἡ στέγασις τῶν ἀρχαιοτήτων, διὰ χρηματοδοτήσεως τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης Ἀρχανῶν. Εἰς τὴν ἰδίαν Λέσχην ἀνήκει καὶ τὸ οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη κατόπιν ὑποδείξεώς μου. Καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Λέσχης κ. Ἐμμ. Καλοχριστιανάκην.

20. Βλ. Kadmos III, 2, σ. 185.

21. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἡ εἴσοδος αὕτη δὲν εἶναι ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ κτηρίου. Ἡ τελευταία πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

παραστάδος καὶ τοῦ γειτονικοῦ κίονος ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των τέσσαρες λίθινοι ἀμφίκοιλοι βωμοί[22] (Πίν. 705 α).

Ἀμέσως μετὰ τὸν στυλοβάτην σχηματίζεται πλατὺς προθάλαμος, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι καλύπτονται διὰ τοιχογραφιῶν, κάτωθεν τῶν ὁποίων ἔχει τεθῆ ὁριζοντίως ταινία ἐξ ἐρυθροῦ κονιάματος (Πίν. 705 β). Αἱ τοιχογραφίαι, αἵτινες εἶναι λίαν λεπταί, κατεστράφησαν κατὰ μέγα τμῆμα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς καὶ ἐκ τῆς ὑγρασίας· εἷς πίναξ ὅμως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (Πίν. 706 α), παρὰ τοὺς ἀμφικοίλους βωμούς, ἔδειξε μετὰ τὸν ἐπιτυχῆ καθαρισμὸν καὶ κατὰ τὴν ἰχνογράφησιν, παράστασιν γυναικὸς ὀρθίας, ἐνδεδυμένης διὰ ποδήρους ἐσθῆτος καὶ ἀνοικτοῦ κατὰ τὸ στῆθος περικορμίου, ἡ ὁποία κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς δυσδιάκριτα ἀντικείμενα, παράστασις ἥτις εἶναι λίαν ὁμοία πρὸς ἑτέραν δακτυλίου ἐκ Μυκηνῶν[23].

Ἐκ τοῦ πρώτου προθαλάμου, ἓν πολύθυρον, τοῦ ὁποίου διεκρίθησαν αἱ παραστάδες εἰς τοὺς δύο τοίχους (Πίν. 705 β), ὁδηγεῖ εἰς δεύτερον προθάλαμον, ἀπὸ τούτου δὲ ἓν πολύθυρον ὁδηγεῖ εἰς τὰ ἀνατολικὰ διαμερίσματα, δύο διάδρομοι εἰς τὰ βόρεια καὶ μία θύρα πρὸς τὰ δυτικά.

Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἀπεκαλύφθη ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964 καὶ τμῆμα τῶν δωματίων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται βορειοδυτικῶς τῆς εἰσόδου. Ἐντὸς ἑνὸς τούτων ἀνευρέθη εἷς ἰδιότυπος ἀποθέτης (Πίν. 706 γ), εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ὁποίου, ἐντὸς πλακὸς μετὰ ὀρθογωνίας κοιλότητος, περιείχοντο πλῆθος ἁπλῶν κωνικῶν κυπέλλων. Δυτικῶς τοῦ ἀποθέτου τούτου ἀπεκαλύφθη τὸ περιεχόμενον ἱεροῦ καταπεσόντος ἐκ τοῦ δευτέρου ὀρόφου. Πέριξ μεγάλης ὀρθογωνίου σχήματος πωρολιθικῆς τραπέζης προσφορῶν μετὰ περιχειλώματος (Πίν. 706 γ), ἀνευρέθησαν ὑπὲρ τὰς τριάκοντα τριποδικαὶ τράπεζαι προσφορῶν ἐκ κονιάματος εἰς τεμάχια, δύο κέρατα καθιερώσεως (Πίν. 706 β) καὶ πολλὰ ἀγγεῖα (Πίν. 707 α). Τὸ ἰσόγειον τοῦ δωματίου τούτου ἔφερε παράθυρα κατὰ τὸν νότιον τοῖχον (Πίν. 707 β).

Τὸ κτήριον, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης, εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ ἐπισημανθὲν παλαιότερον. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισίν του πρὸς τὸ λεγόμενον «θερινὸν ἀνάκτορον», ἐκτὸς τῆς πράγματι ἀνακτορικῆς κατασκευῆς του καὶ τοῦ μεγέθους του, τὰ ὁποῖα εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν εἰς ἕτερον κτήριον τόσον πλησίον τῆς Κνωσοῦ. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ὅμως ὁδηγοῦν πρὸς διάφορον κατεύθυνσιν. Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω παρετηρήθησαν σαφῆ καὶ ἔντονα ἴχνη λατρείας διὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀμφικοίλων βωμῶν παρὰ τὴν εἴσοδον[24] ἑνὸς πρωΐμου ἱεροῦ πύλης[25], τῆς τοιχογραφίας παρὰ τοὺς βωμούς[26], τοῦ ἀποθέτου μετὰ τῶν κωνικῶν κυπέλλων[27], τέλος τῶν τριποδικῶν τραπεζῶν προσφορῶν[28] καὶ τῶν κεράτων, τῶν κειμένων ἐπὶ τῆς μεγάλης μονολιθικῆς τραπέζης προσφορῶν[29]. Χωρὶς νὰ ἀποκλεισθῇ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς συμπτωματικῆς ἀνευρέσεως τοῦ λατρευτικοῦ τμήματος ἑνὸς οἰκοδομήματος διαμονῆς, δὲν πρέπει ὅμως νὰ μὴ σημειωθῇ καὶ ἡ γειτνίασις τοῦ κτηρίου τῶν Ἀρχανῶν πρὸς τὸν Γιούχταν, ἔνθα εὑρίσκεται τὸ ἱερὸν κορυφῆς τῆς Κνωσοῦ[30]. Ἐνδείξεις ἄλλωστε διὰ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἐκτεταμένου λατρευτικοῦ κέντρου εἰς Ἀρχάνας ἔχομεν καὶ ἐξ ἑτέρων ἐρευνῶν[31], ὡς καὶ ἐκ τῶν τυχαίων εὑρημάτων. Ὁπωσδήποτε ὅμως νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα θὰ προκύψουν ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς περαιτέρω ἐρεύνης.

Ἀπομένει ἀκόμη νὰ ἐπισημανθοῦν δύο θέματα σχετικῶς πρὸς τὴν ἀνασκαφήν. Πρῶτον ἡ μεγάλη κατασκευαστικὴ ὁμοιότης μεταξὺ τῶν βωμῶν τῶν Ἀρχανῶν καὶ τῶν βωμῶν τῆς πύλης τῶν λεόντων τῶν Μυκηνῶν[32], τὴν κρητικὴν καταγωγὴν

22. Οἱ λίθοι, οἵτινες εἶχον καταπέσει ἀπὸ τοῦ δευτέρου ὀρόφου ἔθραυσαν τὰς παρυφὰς τῶν βωμῶν, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ τεμάχια συνεκολλήθησαν.

23. A. Sakellariou, CMS I, ἀριθ. 86.

24. Τὰ παραδείγματα τῶν πραγματικῶν βωμῶν ἔχουν συλλεγῆ ὑπὸ τοῦ C. Yavis, Greek Altars, σ. 19, 29, ἐκτὸς ἑνὸς δείγματος ἐκ Minet-el-Beida. (Syria, 13 (1932) σ. 4, πίν. III, 2) Ὁ κατάλογος ὅμως τῶν παραστάσεων τῶν βωμῶν, κυρίως ἐπὶ σφραγιδολίθων, δὲν εἶναι πλήρης. Βλ. ἐπίσης G. Elderkin, The ancient altar with incurved sides, Archaeological Papers, I (1941) καὶ Σ. Μαρινάτου, ΠΑΑ 31 (1956) σ. 409 κ.ἑ.

25. AM 75 (1960) σ. 1 κ.ἑ. Οἱ ἀμφίκοιλοι βωμοὶ συνηθίζονται εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἱερῶν Evans, PM I, σ. 307, 308. M. Nilsson, Minoan Mycenaean Religion σ. 173 κ.ἑ.

26. Βλ. σημ. 23. Ὁ Evans ἐσημείωσε τὴν σχέσιν τῶν τοιχογραφιῶν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν δακτυλίων (PM III, σ. 134 κ.ἑ.).

27. Ἔ.ἀ. II, σ. 548, εἰκ. 348.

28. Παρόμοιον σύνολον τραπεζῶν προσφορῶν ἐκ Νίρου Χάνι. Σ. Ξανθουδίδης, ΑΕ 1922 σ. 15, εἰκ. 12. Nilsson, ἔ.ἀ. σ. 123 κ.ἑ.

29. Παρομοία τράπεζα εἰς Δενδρά. Βλ. A. Persson, ἔ.ἀ., πίν. XXIX.

30. Evans, ἔ.ἀ. I σ. 151. Διὰ τὸν τάφον τοῦ Διὸς εἰς Γιούχταν βλ. Cook, Zeus.

31. Κοχλιάριον Τρούλλου M. Nilsson, ἀ.ἔ. σ. 104, E. Grumach, Bibliographie des kretisch - mykenischen Epigraphik, σ. 42. Βλ. ἐπίσης ΠΑΕ 1956, σ. 223 κ.ἑ.

32. Μαρινάτος - Hirmer, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 141.

τῶν ὁποίων εἶχεν ὑποθέσει παλαιότερον ὁ Evans[33]. Δεύτερον τὸ θέμα τοῦ λεγομένου Νοτίου Δρόμου, ὁ ὁποῖος ἤνωνε τὴν Κνωσὸν πρὸς τὴν Φαιστὸν καὶ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Διὰ τὸν Νότιον Δρόμον ὁ Evans ὑπέθεσεν[34] ὅτι ἔβαινε δυτικῶς τοῦ Γιούχτα, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ὡδήγει μία δευτερευούσης σημασίας ὁδὸς καὶ μία παρομοία διήρχετο διὰ τῶν Ἀρχανῶν. Διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὅμως ἀνακτορικοῦ κτηρίου εἰς τὰς Ἀρχάνας βεβαιοῦται ὅτι ἡ κεντρικὴ ἀρτηρία τοῦ Νοτίου Δρόμου δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ διέρχεται διὰ τῶν Ἀρχανῶν, ἀνατολικῶς τοῦ Γιούχτα, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὐδὲν ἐμπόδιον ὑφίσταται ἐκ τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους.

Ἀφρατί

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1964 ἐγένετο γνωστὴ μία μεγάλης ἐκτάσεως ἀρχαιοκαπηλία καὶ λαθραία σκαφὴ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία εἰς Ἀφρατί, τμῆμα τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνασκαφῆ παλαιότερον ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς[35]. Διὰ τῶν ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὴν περιοχήν, ἐπεσημάνθησαν τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον γίνει παράνομοι σκαφαὶ καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου μερικὰ ἀγγεῖα καὶ πολλὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, συλλεγέντα ἐπὶ τόπου.

Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Μιχ. Ὀρφανουδάκη ἀνευρέθησαν:

1) Τρία τεμάχια πλαστικῶν ἀγγείων τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτερον εἶναι τμῆμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος πάνθηρος (Πίν. 707 γ). Τὸ τρίχωμα τοῦ ζώου, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἕτερα δύο τεμάχια, ἀποδίδεται διὰ διπλῶν φολίδων περιεχουσῶν στιγμάς. Τὸ πρόσωπον εἶναι ἐπίσης στικτὸν καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐγχάρακτοι μὲ γραπτὴν δήλωσιν τῆς κόρης. Πλαστικὰ ἀγγεῖα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ Ἀφρατί, ὅπως ἡ γλαῦξ[36] καὶ ὁ λέων[37].

2) Μία πρόχους ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, κοσμουμένη διὰ λευκῶν κύκλων καὶ ταινιῶν ἐπὶ μέλανος ἐδάφους (Πίν. 708 α).

3) Εἰς εὐρύστομος ἀμφορίσκος (Πίν. 708 α). Ὅμοιος γνωστὸς πάλιν ἀπὸ τὸ Ἀφρατί[38].

4) Πέντε σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ (Πίν. 708 α). Ἐκ τούτων εἷς κοσμεῖται κατὰ μὲν τὸν ὦμον διὰ κύκλων κατὰ δὲ τὸ σῶμα διὰ ταινιῶν[39], ἕτερος διὰ τεθλασμένων γραμμῶν καὶ ταινιῶν, οἱ λοιποὶ δὲ εἶναι ἀκόσμητοι.

5) Δύο μικραὶ ἀκόσμητοι πρόχοι, δύο λύχνοι ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ πολλαὶ πήλιναι ψῆφοι.

Τέλος, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία καὶ εἰς τὰ σημεῖα ἔνθα ἐγένοντο λαθραῖαι σκαφαὶ περισυνελέγησαν πλῆθος τεμαχίων πίθων κοσμουμένων διὰ πλοχμῶν, ροδάκων, συγκεντρικῶν κύκλων, ἀνθεμίων κλπ. (Πίν. 708 γ) τοῦ πρωϊμου ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ[40].

Γόρτυς

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1964 μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου διὰ λόγους ἀσφαλείας τὰ σπουδαιότερα τῶν γλυπτῶν τῆς Συλλογῆς Γόρτυνος:

1) Ἀκέφαλον ἄγαλμα γυμνοῦ νέου, φέροντος ἀσκόν.

2) Πέντε ἀκέφαλοι ἀνδρικοὶ κορμοί, γυμνοί.

3) Δέκα ἀκέφαλοι ἀνδρικοὶ κορμοί, γυμνοί, μικροῦ μεγέθους.

4) Ὀκτὼ κεφαλαὶ ἀγαλμάτων.

5) Ὀκτὼ τεμάχια κεφαλῶν.

6) Κορμὸς καθημένου παιδός.

7) Κορμὸς γυναικὸς μικροῦ μεγέθους.

8) Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς ὑπερφυσικοῦ μεγέθους.

9) Κεφαλὴ «Τύχης».

10) Ἀνάγλυφον δύο Κενταύρων, φερόντων κάνθαρον.

11) Ἀνάγλυφον ἀσπίδος μετὰ γοργονείου.

12) Ἀνάγλυφον γυναικὸς μικροῦ μεγέθους.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐγένοντο ἐργασίαι καταγραφῆς εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ τὴν Συλλογὴν Ν. Μεταξᾶ καὶ περισυλλογῆς εἰς τὴν πλατεῖαν Δασκαλογιάννη.

Μουσεῖον Ἡρακλείου

Εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κατεγράφησαν ἐκτὸς πολλῶν τυχαίων εὑρημάτων καὶ δύο μεγάλαι ὁμάδες, τὰ λίθινα ἀγγεῖα τοῦ Ζάκρου καὶ τὰ νομίσματα τοῦ Χάρακα.

Συλλογὴ Ν. Μεταξᾶ

Εἰς τὸν κατάλογον τῆς Συλλογῆς Ν. Μεταξᾶ κατεγράφησαν πλῆθος σφραγιδολίθων, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων εἶναι ΠΜ χρόνων. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σειρὰ τῶν ΥΜ ταλισμανι-

33. Evans, ἔ.ἀ. IV, σ. 612.

34. Ἔ. ἀ. II, σ. 61 κ.ἑ., πίν. ἔναντι σ. 71.

35. D. Levi, Annuario X - XII (1927 - 29).

36. Ἔ. ἀ. σ. 293, εἰκ. 251.

37. Ἔ. ἀ. σ. 240, εἰκ. 281.

38. Ἔ. ἀ. σ. 146, εἰκ. 143.

39. J. K. Brock, Forteta, πίν. 71, ἀριθ. 980.

40. Πρβλ. ἐξ Ἀφρατί, Levi, ἔ.ἀ. σ. 61, εἰκ. 43 καὶ ἐξ ἑτέρων περιοχῶν τῆς Κρήτης, ἔ.ἀ. εἰκ. 48, 71.

κῶν σφραγιδολίθων. Ἤρχισεν ἐπίσης ἡ μελέτη διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν σφραγιδολίθων τῆς Συλλογῆς εἰς ἰδιαίτερον τόμον τοῦ Corpus τῶν μινωϊκῶν καὶ μυκηναϊκῶν σφραγίδων.

Πλατεῖα Δασκαλογιάννη

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1964, κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Ἀντ. Μανασάκη, τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πλατείας Δασκαλογιάννη τοῦ Ἡρακλείου, ἦλθεν εἰς φῶς εἷς τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ ἐργάται τῆς οἰκοδομῆς εἶχον ἤδη διαταράξει τὸν τάφον, ὅτε εἰδοποιήθη ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, διὰ τοῦτο καὶ αἱ παρατηρήσεις διὰ τὸν τρόπον ταφῆς εἶναι περιωρισμέναι. Ὁ τάφος ἦτο ἐν ἁπλοῦν ὀρθογώνιον λάξευμα εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, εἰς βάθος 0,70 μ., διαστάσεων 1.80 x 1.85 μ., προσανατολισμένον ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ἐντὸς τούτου ἀνευρέθησαν πολλὰ ἐνδιαφέροντα δείγματα ἀγγείων, λύχνων, ἀναγλύφων δίσκων, εἰδωλίων, ὑαλίνων ἀγγείων καὶ νομισμάτων, διὰ τῶν ὁποίων χρονολογεῖται εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ. Τὰ πλεῖστα τῶν εὑρημάτων δὲν σῴζονται εἰς καλὴν κατάστασιν, διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρονται τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα τούτων.

Α'. Κεραμεικὴ (Πίν. 708 β)

1) Ἄωτον σφαιρικὸν ἀγγεῖον μετὰ ἔξω νεύοντος χείλους καὶ ὁριζοντίων αὐλάκων κατὰ τὴν κοιλίαν. Πηλὸς τεφρός, τραχύς. 1ου - 3ου αἰ. μ.Χ.[41].

2) Πρόχους ὠοειδὴς μετὰ καθέτου ταινιωτῆς λαβῆς, εὐρέος χείλους καὶ χαμηλοῦ κωνικοῦ ποδός. Ὁριζόντιοι αὔλακες κατὰ τὴν κοιλίαν. Πηλὸς κίτρινος.

3) Κάνθαρος μετὰ γωνιώδους σώματος καὶ δύο καθέτων λαβῶν. Εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα ἐγχάρακτον «roulleting pattern». Α' ἡμισυ 2ου αἰ. μ.Χ.[42].

4) Δύο πρόχοι. 1ου - ἀρχῶν 2ου αἰ. μ.Χ.[43].

5) Δίωτον ἀνοικτὸν ἀγγεῖον. Λαβαὶ ὁριζόντιοι ταινιωταί, ἀναδιπλούμεναι πρὸς τὰ ἔσω. Πηλὸς καστανός, τραχύς. 1ου αἰ. μ.Χ.[44].

6) Σαμιακὸν κωνικὸν κύπελλον. Terra sigillata[45]. Εἰς τὸν πυθμένα σφράγισμα στιγμορρόδακος[46].

41. Βλ. H. Robinson, Pottery of the Roman Period, Athenian Agora V, σ. 42, πίν. 7, ὁμὰς G, 192.

42. Ἔ. ἀ. πίν. 63, ὁμὰς P, 762.

43. Ἔ. ἀ. πίν. 7, ὁμὰς G, 103, Y, 119.

44. Ἔ. ἀ. πίν. 64, ὁμὰς F, 29.

45. Ἔ. ἀ. σ. 87, πίν. 62, ὁμὰς M, 33.

46. Ἔ. ἀ. πίν. 57, G, 710.

Β'. Λύχνοι (Πίν. 708 δ)

Ἡ σειρὰ τῶν λύχνων εἶναι ἐπίσης ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Τινὲς τούτων κοσμοῦνται κατὰ τὸν κεντρικὸν δίσκον δι' ἀναγλύφων παραστάσεων μονομάχων, παιδὸς καθημένου ἐπὶ δελφῖνος καὶ τριαίνης, ἢ προτομῆς γυναικός. Ἕτεροι λύχνοι κοσμοῦνται κατὰ τὴν περιφέρειαν δι' ἀκάνθης καὶ ἑλίκων, φύλλων κισσοῦ καὶ κομβίων, ἢ φύλλων κισσοῦ καὶ ἀκτινωτῶν κοσμημάτων.

Γ'. Ἀνάγλυφοι δίσκοι καὶ εἰδώλια

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν τρεῖς πήλινοι δίσκοι (Πίν. 709 α) μετὰ προτομῆς γυναικὸς φερούσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, στεφομένης δὲ διὰ φυλλωτοῦ διαδήματος. Καὶ οἱ τρεῖς δίσκοι προέρχονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν μήτραν. Παρόμοιοι δίσκοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ρωμαϊκοὺς τάφους τοῦ Σανατορίου, πλησίον τῆς Κνωσοῦ.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο πήλιναι προτομαὶ γυναικῶν καὶ ἓν εἰδώλιον περιστερᾶς (Πίν. 709 β).

Δ'. Ὑάλινα ἀγγεῖα

Ἀνευρέθησαν μία σειρὰ δακρυδόχων (Πίν. 709 γ) μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ, αἵτινες διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ σώματος, σκοτεινοῦ πρασίνου ἢ πρασινωποῦ ἀνοικτοῦ χρώματος.

Ε'. Νομίσματα

1) Χαλκοῦν νόμισμα Καλλιγούλα - Γερμανικοῦ (37 - 41 μ.Χ.) μετὰ προτομῶν τῶν δύο αὐτοκρατόρων εἰς ἑκάστην ὄψιν[47].

2) Χαλκοῦν νόμισμα Δομιτιανοῦ (81 - 96 μ.Χ.). Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἐστεφανωμένη κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν ἑτέραν Ἄρτεμις καὶ ἔλαφος[48].

3) Τρία χαλκᾶ νομίσματα Ἀδριανοῦ (118 - 138 μ.Χ.), τὰ ὁποῖα φέρουν εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἐστεφανωμένην κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὰ δεξιά. Εἰς τὴν ἑτέραν ὄψιν κάλαθος ἢ λέβης μετὰ φύλλων καὶ φρούτων[49], βωμὸς μετὰ ταινιῶν καὶ προσφορῶν[50], Τύχη μετὰ φιάλης καὶ κέρατος Ἀμαλθείας[51].

Μονὴ Ὁδηγητρίας

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1964, κατόπιν πληροφοριῶν διὰ τὴν δρᾶσιν τῶν ἀρχαιοκαπήλων εἰς τὴν

47. J. Svoronos, Numismatique de la Crète Ancienne, σ. 93, ἀριθ. 208, πίν. VIII, 21.

48. Ἔ. ἀ., σ. 343, πίν. XXXIII, 15.

49. Ἔ. ἀ. σ. 353, τύπος 123, πίν. XXXV, 33.

50. Ἔ. ἀ. 353, τύπος 118, πίν. XXXV, 27, 28.

51. Ἔ. ἀ. σ. 353, τύπος 116, πίν. XXXV, 25.

Μεσαρᾶν, ἠρευνήθη ἡ περιοχὴ τῆς μονῆς Ὁδηγητρίας. Ἡ μονὴ εὑρίσκεται εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς Μεσσαρᾶς, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Καινουρίου, ὁ πλησιέστερος δὲ κατῳκημένος τόπος εἶναι τὸ χωρίον Λήσταρος, βορείως ταύτης. Νοτίως τῆς μονῆς Ὁδηγητρίας ἄρχεται μία φάραγξ, ἡ ὁποία διασχίζει τὰ ταπεινὰ ὑψώματα τῶν Ἀστερουσίων καὶ ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν, ὀλίγον δυτικώτερον τῶν Καλῶν Λιμένων.

Ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς φάραγγος καὶ εἰς ἀκτῖνα περίπου πέντε χιλιομέτρων εἶναι ὁρατὰ τὰ ἴχνη μεγάλων κυκλικῶν θολωτῶν τάφων, τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς Μεσαρᾶς. Ἐπεσημάνθησαν δέκα τάφοι, τῶν ὁποίων διαγράφεται σαφῶς τὸ περίγραμμα, ὑπάρχουν ὅμως ἐνδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν περισσοτέρων. Εἰς μίαν περίπτωσιν τμῆμα τοῦ κύκλου ἑνὸς τάφου σῴζεται εἰς ὕψος 2 μ. Οἱ ἡμίσεις τῶν τάφων ἔχουν ἐπισημανθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ ἔχουν ἐν μέρει συληθῆ. Ἴσως τινὲς τῶν Προανακτορικῶν σφραγιδολίθων, τοὺς ὁποίους ἀπέκτησεν ἐσχάτως ἡ Συλλογὴ Ν. Μεταξᾶ, νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὴν σύλησιν τῶν τάφων τούτων, ἐφ' ὅσον ὡς προέλευσίς των ἀναφέρεται τὸ χωρίον Πηγαϊδάκια, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ὀλίγα χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς μονῆς Ὁδηγητρίας.

Εἰς τῶν συληθέντων τάφων εὑρίσκεται εἰς θέσιν Ἁγ. Κυριακή, δεξιὰ τῆς φάραγγος. Εἰς ἐπιφανειακὴν ἔρευναν ἀνευρέθησαν ἐνταῦθα πλῆθος ὀστράκων, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα, τεμάχια λιθίνων ἀγγείων, χαλκῶν ὅπλων, λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ.

Ἡ μελέτη τῶν ὀστράκων τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Ἁγ. Κυριακῆς ὁδηγεῖ εἰς ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Ἀπαντοῦν ὄστρακα τοῦ λεγομένου ρυθμοῦ Πύργου, τῆς ΠΜ Ι ἐποχῆς, ρυθμοῦ σπανίου εἰς τὴν Μεσαρᾶν[52]. Πλέον συνήθης εἶναι ἡ κεραμεικὴ τοῦ Ἁγ. Ὀνουφρίου, τοῦ τέλους τῆς ΠΜ Ι καὶ τῆς ΠΜ ΙΙ ἐποχῆς. Τέλος ἀπαντοῦν χαρακτηριστικὰ δείγματα ΜΜ ΙΑ κεραμεικῆς[53]. Ἡ παρουσία καὶ τῶν τριῶν τούτων φάσεων εἰς τὸν ἴδιον τάφον εἶναι λίαν σημαντική, διότι δὲν εἶχε παρατηρηθῆ, εἰ μὴ μόνον εἰς τοὺς τάφους τοῦ Λέντα, πλησίον τῶν ὁποίων εὑρίσκεται καὶ ἡ Ἁγ. Κυριακή[54].

ΠΜ Ι. Ρυθμὸς Πύργου

Ἀνευρέθησαν τρία ὄστρακα, τὸ ἓν ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι προχοὴ χονδροειδοῦς ἀγγείου. Τὰ ἕτερα δύο, τμῆμα χείλους (Πί ν. 710 α, τέταρτον εἰς τὴν β' σειρὰν) καὶ κερατοειδὴς ἀπόφυσις μετ' ὀπῆς (Πί ν. 710 α, τελευταῖον εἰς τὴν β' σειράν), ἴσως ἀνήκουν εἰς μεγάλα ἀμφικωνικὰ ποτήρια[55].

ΠΜ ΙΙ. Ρυθμὸς Ἁγ. Ὀνουφρίου

1) Τεμάχιον σφαιρικοῦ ἀγγείου (Πί ν. 710 α, τελευταῖον εἰς τὴν α' σειρὰν) μετὰ στρογγύλης προχοῆς κατὰ τὴν κοιλίαν, κοσμούμενον κατὰ μὲν τὴν κοιλίαν διὰ παραλλήλων λοξῶν γραμμῶν, κάτωθεν τῆς προχοῆς διὰ θέματος «πεταλούδας» καὶ κατὰ τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς προχοῆς διὰ ταινιῶν.

Τὸ γενικὸν σχῆμα τοῦ ἀγγείου εἶναι γνωστὸν εἰς ἀρκετὰ παραδείγματα ἐκ Κουμάσας, εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ὅμως εἶναι κυλινδρικόν. Πλησιέστερον πρὸς τὸ ὄστρακον τῆς Ἁγ. Κυριακῆς εἶναι ἓν σφαιρικὸν ἀγγεῖον πάλιν ἀπὸ τὴν Κουμάσαν[56] μετὰ μιᾶς λαβῆς τεθειμένης παρὰ τὴν προχοὴν καὶ ὄχι ἀντιθέτως ταύτης, ὡς εἰς τὰ ἕτερα παραδείγματα. Τὸ κόσμημα τῆς «πεταλούδας» εἶναι γνωστὸν πάλιν κυρίως ἀπὸ τὴν φιάλην τοῦ Μόχλου[57], ἔνθα ὁ Seager ἐνόμισεν ὅτι εἰκονίζεται διὰ πρώτην φορὰν διπλοῦς πέλεκυς. Δὲν πρόκειται ὅμως δι' ἀπεικόνισιν διπλοῦ πελέκεως[58], ὁ ὁποῖος ἄλλωστε εἶναι γνωστὸς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀλλὰ δι' ἓν κόσμημα ΠΜ ΙΙ χρόνων, ἑτέραν διάταξιν τῶν συνήθων διαγράμμων τριγώνων[59].

2) Δύο τεμάχια (Πί ν. 710 α, πρῶτον καὶ τρίτον εἰς τὴν α' σειράν), τμήματα τοῦ λαιμοῦ, τοῦ χείλους καὶ τῆς λαβῆς πρόχων. Ραμφόστομος προχοὴ μετὰ δύο πλαστικῶν ὀφθαλμῶν, λαβὴ κάθετος κυλινδρική. Καὶ τὰ δύο δείγματα κοσμοῦνται διὰ παραλλήλων γραμμῶν κάτωθεν τοῦ χείλους καὶ ταινιῶν περὶ τὸν λαιμόν. Τὸ ἓν τεμάχιον κοσμεῖται πρὸς τούτοις διὰ ταινίας κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ χείλους, τὸ αὐτὸ δὲ σῴζει καὶ λείψανα βαφῆς ἐπὶ τῆς λαβῆς.

Τὰ τεμάχια ταῦτα ὁμοιάζουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα μᾶλλον πρὸς τὰ ἐκ Μεσαρᾶς παραδείγματα, π.χ. πρὸς τὸ γνωστὸν ἀγγεῖον ἐξ Ἁγ. Ὀνουφρίου[60], ἢ πρὸς τὰς πρόχους ἐκ Κυπαρισσίου, εἰς τὰς ὁ-

52. J. Pendlebury, The Archaeology of Crete, σ. 50 καὶ Κρητ. Χρον. ΙΕ' - ΙΣΤ' (1961 - 2) σ. 89.

53. Κρητ. Χρον. ἔ. ἀ. σ. 90.

54. Ἔ. ἀ.

55. ΑΔ 4 (1918) σ. 156 κ.ἑ., Chr., Zervos, L'art de la Crète, εἰκ. 85, 86, Κρητ. Χρον. ἔ. ἀ. σ. 89.

56. St. Xanthudides, The vaulted tombs of Messara, πίν. XXVII, ἀριθ. 4148.

57. R. Seager, Explorations in the Island of Mochlos, σ. 25, Π L, εἰκ. 7, 13 καὶ Evans ἔ. ἀ. I, εἰκ. 41, 57.

58. Ἔ. ἀ. σ. 96, Nilsson, ἔ. ἀ. σ. 213, εἰκ. 108.

59. R. W. Hutchinson, Prehistoric Crete, εἰκ. 22.

60. Zervos, ἔ. ἀ. εἰκ. 132.

ποίας τὸ χεῖλος καμπυλοῦται παρὰ τὴν λαβήν[61]. Οἱ πλαστικοὶ ὀφθαλμοὶ εἶναι καὶ πάλιν γνωστοὶ ἐκ Μεσαρᾶς, εἰς τὰς γνωστὰς τριποδικὰς πρόχους ἐκ Κουμάσας[62]. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστὰ ἕτερα παραδείγματα, ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διακόσμησιν, ἡ ὁποία εἰς Ἁγ. Κυριακὴν φαίνεται ὅτι εἶναι λίαν συνήθης.

3) Γεφυρόστομος προχοὴ ἀγγείου (Πί ν. 710 α, δεύτερον εἰς τὴν α΄ σειράν). Αἱ δύο πλευραὶ τοῦ χείλους πιέζονται πρὸς τὰ ἔσω. Περὶ τὸ χεῖλος ἐξίτηλοι γραμμαί. Τὸ ὄστρακον ἀνήκει εἰς μόνωτον ἀνοικτὸν σφαιρικὸν ἀγγεῖον. Ὁμοία προχοὴ γνωστὴ εἰς ἀγγεῖον ἐκ Κουμάσας[63].

4) Τεμάχιον ἐκ τοῦ ἔσω νεύοντος χείλους καὶ τῆς πλευρᾶς ἀνοικτοῦ σφαιρικοῦ ἀγγείου (Πί ν. 710 α, πρῶτον εἰς τὴν β΄ σειράν). Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ χείλους διάγραμμον τρίγωνον μεταξὺ δύο ταινιῶν. Τὸ ὄστρακον ἀνήκει εἰς ἀγγεῖον ὅμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον. Εἰς ἅπαντα ὅμως τὰ γνωστὰ παραδείγματα[64] τὸ χεῖλος νεύει πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἡ διακόσμησις περιορίζεται εἰς μίαν ταινίαν περὶ τοῦτο.

5) Τεμάχιον πλαστικοῦ ἀγγείου. Σῴζονται οἱ δύο πόδες καὶ τὸ κατώτατον τμῆμα τῆς βάσεως, ἐλάχιστα δὲ ἴχνη διακοσμήσεως. Τὰ πλαστικὰ ἀγγεῖα, ταῦροι καὶ πτηνὰ εἶναι λίαν συνήθη εἰς τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς.

ΜΜ Ια

Δύο ὄστρακα (Πί ν. 710 α, δεύτερον καὶ τρίτον εἰς τὴν β΄ σειράν) ἐκ τοῦ ἔξω νεύοντος χείλους καὶ τῆς πλευρᾶς ἀνοικτοῦ ἀγγείου. Κάτωθεν τοῦ χείλους δύο ταινίαι.

Λίθινα

Εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τῆς Ἁγ. Κυριακῆς ἀνευρέθησαν ἓξ τεμάχια λιθίνων ἀγγείων, τὰ πλεῖστα ἐκ σχιστολίθου, δύο ὅμως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ τεφρῶν φλεβῶν. Τὰ τέσσαρα τεμάχια ἀνήκουν εἰς κωνικὰ κύπελλα. Καλύτερον διατηροῦνται τμῆμα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χείλους μικρᾶς φιάλης μεθ' ὁριζοντίας ἀποφύσεως εἰς τὴν θέσιν τῆς λαβῆς, σχῆμα γνωστὸν ἐκ Κουμάσας, Πορτὶ καὶ Πλατάνου[65] καὶ ἓν τεμάχιον λεπτοῦ κυπέλλου, ἔχον κοίλην τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν, σχῆμα γνωστὸν πάλιν ἐκ τῶν ἰδίων τάφων[66].

61. Κρητ. Χρον. Ε΄ (1951), πίν. ΙΓ, εἰκ. 1, 2.

62. Xanthudides, ἔ. ἀ. πίν. XXVI, ἀριθ. 4109, 4113, 4114.

63. Ἔ. ἀ., πίν. XXVI, ἀριθ. 4118.

64. Ἔ. ἀ. πίν. XXVI, β΄, ἀριθ. 4147, 4107, 4108, 4118.

65. Ἔ. ἀ. πίν. XXII, ἀριθ. 746, XXXVII, 1052, 1063, LIV, 1915.

66. Ἔ. ἀ., πίν. XXXI, ἀριθ. 689, XXXIX, 2087, LIII, 1646, 1650, Zervos, ἔ. ἀ., εἰκ. 149.

Πόρος

Εἰς τὸν Πόρον, τὸ προάστειον τοῦ Ἡρακλείου, μία τάφρος ἡ ὁποία ἐγένετο τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1964 ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, ἰδιοκτήτου τοῦ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νισύρου 10, ἀπεκάλυψε τμῆμα τοίχου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καθὼς καὶ μίαν λιθίνην βάσιν κίονος. Εἰς τὴν ἰδίαν τάφρον ἀνευρέθησαν πολλὰ ὄστρακα ΥΜ Ι χρόνων, τεμάχια κεραμεικοῦ τροχοῦ καὶ ἓν κωνικὸν σφονδύλιον ἐκ στεατίτου.

Ἅγιος Νικόλαος

Εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τῆς ἐπαρχίας Μεραμβέλλου, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1964, ἐγένετο περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, αἵτινες ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνεγέρσεως μιᾶς οἰκοδομῆς. Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἐμμ. Ἰ. Λουκαράκη, εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ρ. Κουνδούρου καὶ Σ. Σφακιανάκη, εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀνεφάνησαν τρεῖς τοῖχοι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Εἰς τὸ βόρειον τμῆμα ἀνευρέθη εἰς ἐγκάρσιος τοῖχος, νοτιοανατολικῶς δὲ τούτου φρέαρ, τὸ προστομιαῖον τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν τέσσαρες μεγάλοι λίθοι.

Τὰ εὑρήματα τοῦ οἰκοπέδου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

1) Ἄγαλμα γυναικὸς μικροῦ μεγέθους ἐκ μαρμάρου. Ἐλλείπουν ἡ ἔνθετος κεφαλή, οἱ πόδες ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω καὶ αἱ χεῖρες ἀπὸ τῶν βραχιόνων. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν σῴζεται σιδηροῦς ἧλος, ἕτερος δὲ κατὰ τὴν ἀριστερὰν παρυφὴν τοῦ ἐνδύματος. Ἡ γυνὴ φέρει χειριδωτὸν χιτῶνα, ἐζωσμένον ὀλίγον κάτωθεν τοῦ στήθους καὶ ἱμάτιον πίπτον ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Ἐργασία χονδροειδής. Ὄπισθεν ἡ λάξευσις ἀμελής.

2) Κιονόκρανον κορινθιακοῦ ρυθμοῦ ἐκ πώρου λίθου. Ὕψ. 0,42, κατ. διάμ. 0,40, ἀνωτ. διάμ. 0,50 μ.

3) Τέσσαρες λύχνοι. Ὁ πρῶτος ἀκέραιος τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.-1ου αἰ. μ.Χ. (μήκ. 0,125, μεγ. πλ. 0,06, ὕψ. 0,03 μ.). Ὁ δεύτερος ἐπίσης ἀκέραιος μετὰ παραστάσεως ταύρου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (μήκ. 0,095, διαμ. 0,075, ὕψ. 0,035 μ.). Ὁ τρίτος μετὰ παραστάσεως ἵππου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (διαμ. 0,075, ὕψ. 0,025 μ.), ὁ τέταρτος, ἐπίσης τοῦ 3ου αἰ.μ. Χ., ἄνευ παραστάσεως (διαμ. 0,085, ὕψ. 0,015 μ.).

4) Τεμάχιον πηλίνου προσωπείου (ὕψ. 0,05, πλ. 0,05 μ.), δέκα δισκοειδῆ ὑφαντικὰ βάρη, ἓν τῶν ὁποίων φέρει δυσανάγνωστον ἐπιγραφήν, μαρμάρινος κωνικὸς τριπτήρ, ὄστρακα χυτρῶν, πινακίων καὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιόλογος εἶναι λαβὴ ἐξ ἐργαστηρίου πιθανῶς τῆς Κῶ, τεμάχια κεράμων κλπ.

Ἀζοκέραμος

Εἰς Ἀζοκέραμον τῆς Σητείας, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Σεμερτζάκη ἀνευρέθη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1964 εἷς διπλοῦς πέλεκυς ἐκ χαλκοῦ (Πίν. 710 β). Ὁ πέλεκυς (ἀριθ. Μ. Ἡρακλείου 2635), ὁ ὁποῖος εἶναι πρακτικῆς χρήσεως, προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Εὐαγγελίστρια. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: Μῆκ. 0,13, μέγ. πλ. 0,055, ἐλάχ. πλ. 0,035, πάχ. 0,02, μῆκ. ὀπῆς 0,03 μ.

Βραχάσι

Εἰς τὸ Βραχάσι τῆς ἐπαρχίας Μεραμβέλλου, κατὰ τὴν διάρκειαν κοινοτικῶν ἔργων ὑδρεύσεως, ἀπεκαλύφθησαν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1964 δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι εἰς θέσιν Σταυρωμένος. Οἱ τάφοι ἀνευρέθησαν εἰς μίαν τάφρον, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου Γρουλάκη, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Καὶ οἱ δύο ἦσαν ἁπλοῖ ὀρθογώνιοι λάκκοι, ἔχοντες τὸν μεγάλον ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς τῶν λάκκων εἶχον τοποθετηθῆ οἱ νεκροὶ ὕπτιοι καὶ ἀκτέριστοι. Παρὰ τὰς κεφαλὰς μόνον ἀνευρέθη ἀνὰ ἓν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἦτο πολὺ ἐφθαρμένον. Μετὰ τὴν ταφὴν οἱ λάκκοι ἐπληρώθησαν διὰ χώματος καὶ ἐκαλύφθησαν διὰ μεγάλων πλακῶν.

Ὁ λάκκος τοῦ βορείου τάφου ἔχει διαστάσεις 1.50 x 0,60 μ. καὶ ἐσκάφη εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὀλίγον ὑψηλότερον, εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐτοποθετήθησαν τέσσαρες πλάκες, πάχους 0,10 μ., ἀνίσων διαστάσεων.

Ὁ νότιος τάφος εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 1.36 μ. νοτιοδυτικῶς τοῦ βορείου. Ὁ λάκκος του ἔχει διαστάσεις 2.60 x 0,70 μ. καὶ ἐσκάφη εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. 0,50 μ. ὑψηλότερον, εἰς βάθος 0,30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἐτοποθετήθησαν ἓξ πλάκες ἀνίσων διαστάσεων, πάχους καὶ πάλιν 0,10 μ.

Ἐντὸς τῆς τάφρου καὶ περὶ τοὺς τάφους ἀνευρέθησαν εἰς χαλκοῦς ἧλος καὶ ὀλίγα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρεται τεμάχιον terra sigillata (western) τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

Καρύδι

Εἰς τὸ Καρύδι τῆς ἐπαρχίας Σητείας[67] εἰς ἓν σπήλαιον γνωστὸν ὡς «σπήλιο τῆς περιστερᾶς»[68] ἀνευρέθη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1964 ἓν χρυσοῦν ἐνώτιον (Πίν. 710 δ) παραπλεύρως ἑνὸς σκελετοῦ κειμένου εἰς τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου[69].

Τὸ ἐνώτιον ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ κρίκου καὶ ἑνὸς κρεμαμένου ἐξαρτήματος. Ὁ κρίκος εἶναι στρογγύλος, κυλινδρικῆς τομῆς, λεπτυνόμενος κατὰ τὰ ἄκρα, ἔνθα καὶ δένεται ἀγκιστροειδῶς. Τὸ κρεμάμενον ἐξάρτημα, τὸ ὁποῖον συνδέεται μετὰ τοῦ κρίκου διὰ τριῶν κοκκίδων, εἶναι κύκλος ἀποτελούμενος ἐκ κοκκίδων καὶ σύρματος καὶ περιέχει τέσσαρα ἡμικύκλια, τὰ ὁποῖα στρέφονται κατὰ τὰ ἄκρα πρὸς τὰ ἔσω. Βάρος 4,36 γρ., ὕψ. 0,04, διάμ. κρίκ. 0,025 μ. (Ἀριθ. Μ. Ἡρακλείου 972).

Αἱ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο περὶ τὸν σκελετόν, δὲν εἶχον ἀποτέλεσμα. Οἱ σταλακτῖται εἶχον ἐπικαλύψει ὄχι μόνον τὸ δεύτερον ἐνώτιον, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι θὰ συνώδευε τὴν ταφήν[70].

Νεάπολις

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1964 ἐγένετο καταγραφὴ καὶ ἔκθεσις τῆς Συλλογῆς Νεαπόλεως, ἡ ὁποία εἶχε μεταφερθῆ δι' αὐθαιρέτου ἐνεργείας τοῦ Δήμου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ χώρου εἰς μίαν ἀποθήκην τούτου, οὕτως ὥστε νὰ συσσωρευθοῦν αἱ ἀρχαιότητες καὶ νὰ προξενηθοῦν εἴς τινας τούτων μικραὶ φθοραί. Ἡ Συλλογὴ περιέχει ἐνδιαφέροντα δείγματα κεραμεικῆς μινωϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν χρόνων, γλυπτά, ἐπιγραφάς, νομίσματα, γλυπτὰ νεωτέρων χρόνων, εἰκόνας, ξυλόγλυπτα, ἐνθύμια τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων καὶ παλαιὰς ἐκδόσεις.

Κατεγράφησαν ἐξ ἀρχῆς 258 ἀντικείμενα, διότι ὁ παλαιὸς κατάλογος εἶχεν ἀπολεσθῆ. Εἰς ἓν δωμάτιον τῆς Συλλογῆς ἐξετέθησαν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ δείγματα καὶ εἰς ἓν παράπλευρον δωμάτιον μετεφέρθησαν τὰ πλεῖστα τῶν νεωτέρων ἀντικειμένων καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων τὰ ὄστρακα, τὰ προερχόμενα ἐκ διαφόρων ἀνασκαφῶν τῆς περιοχῆς. Διὰ λόγους ἀσφαλείας μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου τεμάχιον πίθου μετ' ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς εἰς τὴν γραμμικὴν Α' γραφὴν ἐκ Σχοινιᾶ[71], ἕνδεκα σφραγιδόλιθοι, μία εἰκὼν τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας καὶ ἓν βυζαντινὸν πινάκιον μετὰ παραστάσεως ἀετοῦ καὶ ὄφεως.

Ἀξός

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1964 ἐγένετο μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων εἰς Ἀξὸν Μυλοποτάμου τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης.

67. Pendlebury, ἔ. ἀ., σ. 291.

68. Ἐλ. Κ. Πλατάκη, Σπηλαιολογικαὶ ἔρευναι εἰς Σητείαν, εἰς Κρητικὴν Πρωτοχρονιάν, 1964, σ. 242 - 245.

69. Ἔ. ἀ. σχέδιον σ. 243 εἰς θέσιν τ'.

70. Εἰς τὸ ἴδιον σπήλαιον ἐσημειώθη ἡ παρουσία ΠΜ Ι κεραμεικῆς, P. Faure, Fonctions des Cavernes Crétoises, σ. 67.

71. W. C. Brice, Inscriptions in the Minoan Linear script of Class A, σ. 28, II 25, πίν. XXIV.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἠρευνήθησαν ἀνασκαφικῶς δύο σημεῖα ἐντὸς τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν Ἅγ. Γεώργιος, εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰ. Δαφέρμου καὶ εἰς θέσιν Γερακάρω, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ν. Σ. Δαφέρμου.

Εἰς θέσιν Ἅγ. Γεώργιος ἀνευρέθη εἰς τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων. Διὰ τὴν κατασκευήν του εἶχε σκαφῆ εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἓν ἀκανόνιστον τραπεζοειδὲς λάξευμα, διαστάσεων 0,40 x 0,48 μ. κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ 1.80 x 1.86 μ. κατὰ τὰς μακράς. Τὸ ἀρχικὸν τοῦτο λάξευμα ἐπενεδύθη καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς διὰ τοίχου, ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ ἐκαλύφθη διὰ μεγάλων λαξευτῶν λίθων. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ τάφου εἶναι ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Ὁ νεκρὸς εἶχε τεθῆ ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπτίως, ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς ΝΔ. Κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευράν του ἐτοποθετήθη τὸ μοναδικὸν κτέρισμα, ἓν ὑάλινον ἀγγεῖον. Φαίνεται ὅτι ὁ τάφος ἀνῆκεν εἰς γυναῖκα, διότι παρὰ τὸ κρανίον ἀνευρέθησαν δύο χαλκᾶ ἐνώτια.

Τὸ ὑάλινον ἀγγεῖον (Πίν. 710 γ) ἔχει σχῆμα κανθάρου, τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα γωνιοῦται κατὰ τὸ κατώτερον τμῆμα. Αἱ τεθλασμέναι λαβαί του σχηματίζουν κατὰ τὴν κορυφὴν καὶ τὴν βάσιν ἐξέχοντα πτερύγια (ὕψ. 0,077, διάμ. χείλ. 0,09 μ.). Παρὰ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀνευρέθη τεμάχιον ὑαλίνου πώματος μετὰ στρογγύλης κομβιοσχήμου λαβῆς, σῳζομένου μήκους 0,025 μ. Τὰ ἐνώτια ἀποτελοῦνται ἐκ λεπτοῦ κρίκου μετὰ μικροῦ ἐλάσματος κατὰ τὸ κέντρον, διάμ. 0,03 μ. Ὀλίγα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν περὶ τὸν τάφον, χρονολογοῦν τὴν ταφὴν κατὰ τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Τὰ εὑρήματα τῆς ταφῆς εἰς θέσιν Ἅγ. Γεώργιος μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Εἰς θέσιν Γερακάρω ἡ σκαφικὴ ἔρευνα εἶχε σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ σώματος μιᾶς ἀρχαϊκῆς πηλίνης κεφαλῆς, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνευρεθῆ εἰς τὸν αὐτὸν ἀγρόν[72]. Παλαιότερον εἰς τὸν ἴδιον χῶρον εἶχον ἀνευρεθῆ πολλὰ εἰδώλια καὶ ἓν χαλκοῦν ξίφος, τὰ ὁποῖα εἶχον διοχετευθῆ εἰς τὸ ἐμπόριον ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ ἓν ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων. (Ἀριθ. Μ. Ρεθύμνου 48). Τρεῖς τάφροι, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀγροῦ καὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ στερεοῦ, ἔδειξαν τὴν ἔλλειψιν διαδοχῆς κανονικῶν στρωμάτων, ἐφ' ὅσον ἀντικείμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνευρίσκοντο τὸ ἓν παρὰ τὸ ἕτερον, οὐδὲν δ' οἰκοδομικὸν λείψανον ἦλθεν εἰς φῶς εἰς ταύτας.

72. ΑΔ 17 (1961 - 2): Χρονικά, σ. 300.

Ἡ κεραμεικὴ ἀνῆκε κυρίως εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἀνευρέθησαν τρεῖς μικραὶ ἄβαφοι οἰνοχόαι, δύο ἄωτα κύπελλα, δύο κύπελλα μετ' ἀποφύσεων εἰς τὴν θέσιν τῆς λαβῆς, δύο λυχνοστάται, τρεῖς μονόμυξοι λύχνοι καὶ εἷς δίμυξος. Πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ εἰδώλια, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς. Τὸ σημαντικώτερον εὕρημα ἦτο πηλίνη κεφαλὴ γυναικός, ὕψους 0,165 μ., ἀρίστης τέχνης τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνήκουν καὶ τμῆμα τοῦ προσώπου ἑτέρου μεγάλου εἰδωλίου γυναικός, ὡς καὶ ἓν ἀκέραιον μικρὸν εἰδώλιον. Εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἀνήκουν πλῆθος κορμῶν εἰδωλίων γυναικῶν, αἵτινες κρατοῦν πρὸ τοῦ στήθους ζῶα καὶ τέλος εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἀνήκουν κεφαλαί τινες εἰδωλίων γυναικῶν, φέρουσαι στεφάνην περὶ τὸ μέτωπον, χεὶρ μεγάλου εἰδωλίου, εἰδώλιον βοὸς καὶ πολλὰ εἰδώλια πτηνῶν. Εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν ἀνευρέθησαν ἐπίσης μία μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικός, ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. 0,036 μ., μία ὀστεΐνη βελόνη, μία χαλκῆ λαβὴ σκεύους καὶ τρεῖς σιδηραῖ μάχαιραι.

Τὰ πλεῖστα τῶν εὑρημάτων πρέπει νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ ἀποθέτου ἱεροῦ τινος. Ὁ ἀποθέτης οὗτος ὅμως δὲν προσδιωρίσθη ἀκριβέστερον. Ἀποκλείεται πάντως νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ν. Σ. Δαφέρμου, διότι δὲν ἀνεφάνησαν τὰ ἴχνη του διὰ τῶν τάφρων, αἵτινες ἐγένοντο εἰς καίρια σημεῖα. Ἡ διασπορὰ τῶν εὑρημάτων καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀγροῦ δεικνύει ὅτι τὰ χώματα μετεφέρθησαν ἄλλοθεν. Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἀποθέτης πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ νοτίως τοῦ ἀγροῦ τούτου.

Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς θέσιν Γερακάρω μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου, ὡς καὶ αἱ περισυλλεγεῖσαι ἀρχαιότητες.

Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων

Ἡ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς Ἀξόν, ἐπλούτισε τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου δι' ἀρκετῶν νέων ἐνδιαφερόντων ἀποκτημάτων καὶ ἐπίσης εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἐβεβαίωσε τὸν ἀκριβῆ τόπον προελεύσεως.

1) Ἀμφίγραφος ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, σῳζ. ὕψ. 0,33, σῳζ. μήκ. 0,25, πάχ. 0,08 μ.

Εἰς τὴν μίαν ὄψιν κατὰ πρόχειρον μεταγραφήν:

ΝΥΤΟΜΗ
ΤΩΔΙ. . ΩΔ
ΑΛΑΘΕΙΑΣΟΡΚ
ΟΕΠΙΒΑΛΛΩΝΤ
ΘΥΩΝΜΗ. . ΚΩΝ
ΕΟΙΑΤΟΜΝΥΜΕΝ
. . . . ΓΡΑΜΜΕΝΑΣ

Εἰς τὴν ἑτέραν:

ΑΙΜΑΠΕΙ
ΕΝ
ΤΑΙ
ΝΗ

2) Ἐνεπίγραφος στήλη ρωμαϊκῶν χρόνων, σῳζ. ὕψ. 0,25, σῳζ. μήκ. 0,27 καὶ πάχ. 0,10 μ.

Α
ΚΑΙΚΑΤΑ
ΛΕΤΑΙΜΑ
ΟΙΣΟΣΚΑ

3) Τεμάχιον ἰωνικοῦ κιονοκράνου ρωμαϊκῶν χρόνων. Σῴζεται ἡ μία τῶν ἑλίκων καὶ τμῆμα τοῦ ἄβακος, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν δι' ἀναγλύφων ἑλίκων. Ἀνευρέθη παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας.

4) Εἰς θέσιν Σταυρὸς ἀνευρέθησαν ἓξ τεμάχια εἰδωλίων γυναικείας μορφῆς δαιδαλικῶν χρόνων.

5) Εἰς θέσιν Καβότρυπος ἀνευρέθησαν τεμάχια ἐκ τοῦ κορμοῦ εἰδωλίου δαιδαλικῶν χρόνων, βάσις ἑτέρου εἰδωλίου μετὰ πλοχμοῦ, κορμὸς ἰθυφαλλικοῦ εἰδωλίου καὶ τέσσαρα εἰδώλια ζώων.

6) Εἰς θέσιν Ἀμμουδάρα ἀνευρέθησαν δύο πήλινοι θρόνοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς σῴζει καὶ τμήματα καθημένης μορφῆς, ἑπτὰ κεφαλαὶ εἰδωλίων, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους, κορμὸς ἀρχαϊκοῦ εἰδωλίου, κορμὸς εἰδωλίου γυναικὸς κλασσικῶν χρόνων καὶ δύο λίθινοι πελέκεις.

7) Εἰς θέσιν Κουμουλιὰ ἀνευρέθη μία κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικὸς ἑλληνιστικῶν χρόνων, καλῆς τέχνης.

8) Εἰς θέσιν Ρίζωμα ἀνευρέθησαν τρεῖς λήκυθοι καὶ εἷς κορμὸς εἰδωλίου ἑλληνιστικῶν χρόνων.

9) Εἰς θέσιν Κακάπιλα ἀνευρέθησαν κνήμη ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἐκ μαρμάρου, τέσσαρα εἰδώλια ζώων καὶ μία μεγάλη πηλίνη κεφαλὴ βοός.

10) Εἰς θέσιν Ἅγιος Ἰωάννης ἀνευρέθησαν μία μικρὰ οἰνοχόη, εἷς λύχνος ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ παραστάσεως καθημένης ἀνδρικῆς μορφῆς καὶ μία πηλίνη μήτρα παραστάσεως ζώου καὶ καρπῶν.

11) Εἰς θέσιν Ἀκρόπολη ἀνευρέθησαν δύο λίθινοι πελέκεις καὶ δύο κεφαλαὶ εἰδωλίων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ μία Σιληνοῦ καὶ ἡ ἑτέρα γέροντος.

12) Εἰς θέσιν Λαδιανὴ ἀνευρέθησαν ἓν τεμάχιον εἰδωλίου γυναικὸς κλασσικῶν χρόνων καὶ ἓν τεμάχιον λύχνου ρωμαϊκῶν χρόνων.

13) Εἰς θέσιν Γύπα ἀνευρέθησαν τέσσαρα εἰδώλια βοῶν καὶ εἷς κορμὸς εἰδωλίου γυναικός.

14) Εἰς θέσιν Γοργοράφτης ἀνευρέθησαν ἓξ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, δύο κύπελλα, ἓν θήλαστρον, μία λήκυθος, ἓν κωνικὸν ποτήριον καὶ μία οἰνοχόη.

15) Εἰς θέσιν Λενικὰ ἀνευρέθη ἓν ἀργυροῦν τετράδραχμον Ἀθηνῶν, ἑλληνιστικῶν χρόνων.

16) Εἰς θέσιν Ἀγκαραθιδιὰ ἀνευρέθη ἓν ἀργυροῦν δίδραχμον Πτολεμαίου Α΄ Σωτῆρος.

Τέλος εἰς διαφόρους τόπους ἀνευρέθησαν 2 ἀργυρᾶ νομίσματα Ἄργους καὶ 5 ἀργυρᾶ ἐπίσης νομίσματα ἑνετικῶν χρόνων. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν 115 χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν χρόνων, τὰ πλεῖστα τῆς Ἀξοῦ, 20 ρωμαϊκά, 3 βυζαντινὰ καὶ 67 ἑνετικὰ καθὼς καὶ πλῆθος μικροαντικειμένων, ἐνώτια, δακτύλιοι, δακτυλιόλιθοι, ψῆφοι κλπ.

Ι. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Α' ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

1. Μουσεῖον Χανίων

Κατὰ τὸ 1964 διεμορφώθη τὸ βόρειον προαύλιον τοῦ Μουσείου· ὁ χῶρος περιεφράχθη, ἐτακτοποιήθη τὸ διάσπαρτον ἀρχαιολογικὸν ὑλικὸν (κιονόκρανα ἑλληνιστικά, ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ ἐκ παλαιῶν κυρίως περισυλλογῶν, διάφοροι ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς πόλεως Ἀπτέρας) καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν τὸ πλακόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη ὅταν ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου (ὅπου τὸ Μουσεῖον) μετετράπη εἰς τουρκικὸν τέμενος. Τέλος, διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῆς τουρκικῆς κρήνης τοῦ προαυλίου, ὁ ὅλος χῶρος ἔλαβεν ὀργανικὴν μορφήν.

2. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1964 ὁ Δῆμος Χανίων, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως δημιουργήσῃ μικρὸν ἄλσος εἰς τὴν συνοικίαν Καστέλλι τῆς πόλεως, ὅπου ἡ πλατεῖα Ἁγίας Αἰκατερίνης, διέθεσε τὸ ποσὸν τῶν 20.000 δρχ. διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου, διὰ τὸν λόγον ὅτι κατὰ διαστήματα εἶχον εὑρεθῆ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους πολλὰ μετανακτορικὰ ὄστρακα.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνευρέσεως τῶν πρώτων θαλαμωτῶν τάφων εἰς Χανιά (μετέπειτα ἀνασκαφὴ Δικαστηρίων / Μαζαλῆ), οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν πλούσια εὑρήματα τῆς δευτέρας φάσεως τῆς μετανακτορικῆς περιόδου, ἤρχισε νὰ ἀποκτᾷ ἀξίαν ἡ παλαιὰ «φιλολογικὴ» θεωρία ὅτι ἡ προϊστορικὴ πόλις ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἤτοι κάτωθεν τῆς πόλεως Χανίων· καὶ ὁ μόνος πιθανὸς χῶρος ἦτο τὸ Καστέλλι. Πράγματι τὸ Καστέλλι κεῖται ἀκριβῶς ἄνω τοῦ μικροῦ λιμένος τῶν Χανίων ἐπὶ φυσικοῦ ὑψώματος καὶ ἐλέγχει ὁλόκληρον τὴν ἐκτεταμένην χαμηλὴν περιοχὴν ὡς καὶ τὸν πέριξ εὔφορον κάμπον.

Δυστυχῶς ὁ χῶρος, ὅπου ἐγένετο ἡ ἔρευνα, περιέκλειε τὴν ὑποθεμελίωσιν τῆς ἐνετικῆς μονῆς τῆς Santa Maria dei Miracoli. Οἱ τοῖχοι παρηκολουθήθησαν μέχρι τοῦ βάθους τῶν 4.35 μ. (τὸ πλάτος των ἦτο ἄνω τοῦ 1 μ.), ἐνῷ ὀλίγα ἑκατοστὰ βαθύτερον παρουσιάσθη ὁ βράχος. Οὕτως ἐστάθη ἀδύνατος οἱαδήποτε στρωματογραφικὴ παρατήρησις. Ἐνδέχεται, μετὰ τὴν μελέτην τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τῆς μονῆς καὶ τὴν ἔρευναν τῶν τμημάτων, ὅπου οἱ ὑπαίθριοι χῶροι, νὰ ἀποκαλυφθοῦν στρώματα ἀδιατάρακτα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, καθ' ὅσον ἡ ἔλλειψις τῶν τελευταίων πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ περιωρισμένον τῆς ἐρεύνης καὶ εἰς λόγους συμπτωματικούς. Πάντως ἡ οἰκοδόμησις εἰς τὸν χῶρον τοῦτον τῆς ἐνετικῆς μονῆς, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἐνετικῶν κατασκευῶν, ἔσχον ἐπίδρασιν καταλυτικὴν διὰ τὴν μινωϊκὴν πόλιν.

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἔλλειψιν στρωματογραφικῶν δεδομένων καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, τὰ κεραμεικὰ καὶ μόνον εὑρήματα δηλοῦν σαφῶς τὰς χρονικὰς περιόδους τῆς ζωῆς καὶ ἀναπτύξεως μιᾶς πόλεως, ἡ ὁποία κατὰ τὴν μετανακτορικὴν τοὐλάχιστον περίοδον φέρει τὸ ὄνομα Κυδωνία. Ἔχοντες λοιπὸν ὡς βάσιν τὰ εὑρήματα ταῦτα δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐδῶ ἤνθισε μία ἀξιόλογος προϊστορικὴ ἐγκατάστασις μὲ terminus post quem τὴν πρώϊμον προανακτορικὴν (2600 π.Χ. περίπου) καὶ terminus ante quem τὴν μετανακτορικὴν περίοδον (1150 π.Χ. περίπου). Εὑρέθησαν ὡσαύτως ὄστρακα ἐκ γεωμετρικῶν, κλασσικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν ἀγγείων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δεικνύει τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς· εἶναι ὅμως ἄγνωστον κατὰ πόσον τὸ κέντρον τῆς πόλεως ἦτο εἰς τὸ Καστέλλι κατὰ τὰς ὡς ἄνω περιόδους.

Ἡ κατάταξις τοῦ κεραμεικοῦ ὑλικοῦ ἐγένετο μὲ βάσιν τὸ σχῆμα, τὸν πηλόν, τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν σύγκρισιν. Δυστυχῶς, ἐξ αἰτίας τῆς ἐλλείψεως εἰδικευμένου τεχνίτου, ἐλάχιστα ὄστρακα συνεκολλήθησαν.

Χρονικῶς τὰ πρωϊμώτερα δείγματα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προϊστορικῆς περιόδου καὶ ἀνήκουν εἴτε εἰς ἀμφορεῖς μετὰ κλειστοῦ στομίου, εἴτε εἰς λοπάδας, εἴτε εἰς μεγαλύτερα ἀγγεῖα μετὰ εὐρέος στομίου. Πολλὰ τῶν ὀστράκων τούτων ἔφερον ὑποτυπώδεις λαβάς, ἐνίοτε διατρήτους (Πίν. 711 α - β). Ὡρισμένα τούτων φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν, καὶ εἰς ἄλλα ἐμφανίζεται ἡ τεχνικὴ τῆς βούρτσας (Πίν. 711 γ - δ).

Περὶ τὰ μέσα τῆς προανακτορικῆς περιόδου (ΠΜ ΙΙ) σημειοῦται ἐντονωτέρα ἀνάπτυξις τῆς ἐγκαταστάσεως, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὑλικοῦ. (Ἰδιαιτέρως κοινὸς εἶναι ὁ ρυθμὸς Βασιλικῆς· αἱ προχοαὶ ἐκ πρόχων καὶ τὰ ὄστρακα ἐκ μικρῶν μετὰ ποδὸς κυπέλλων (Πίν. 712 α - β) δεικνύουν τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς καλὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ δείγματα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης. Μερικαὶ διαφοραὶ ἴσως ὀφείλονται εἰς τὴν ὕπαρξιν ἐντοπίου κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἓν τμῆμα λιθίνου ἀγγείου τοῦ τύπου «θήκη περονῶν» (Πίν. 712 γ), γνωστοῦ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς Κουμάσας,

τοποθετούμενον χρονικῶς ὁμοῦ μὲ τὰ δείγματα τοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς).

Ἡ τελευταία προανακτορικὴ φάσις (ΠΜ ΙΙΙ) παρουσιάζεται γενικῶς πτωχὴ καὶ ἴσως δηλοῖ «παρακμὴν» τῆς ἐγκαταστάσεως. Ἐκ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἑπομένην πρωτοανακτορικὴν περίοδον (ΜΜ ΙΑ) ἔχομεν μερικὰ δείγματα, ὡς προχοὰς ἐκ πρόχων τοῦ ἀνεπτυγμένου ρυθμοῦ τῆς Βασιλικῆς (Πίν. 712 δ).

Ἰδιαιτέρως κοινὸς εἰς τὰ εὑρήματα τοῦ Καστελλίου παρουσιάζεται ὁ «τραχωτὸς» ρυθμὸς εἰς ἐξαιρετικὴν μάλιστα ποιότητα (Πίν. 713 α - β), ὡς ἐπίσης καὶ ποτήρια (Πίν. 713 γ), κύπελλα καὶ ἀγγεῖα μετὰ γεφυροστόμου προχοῆς (Πίν. 714 α - β). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἓν ὄστρακον λεπτῶν τοιχωμάτων, προερχόμενον ἐκ μικροῦ εὐρυστόμου ἀγγείου, διακεκοσμημένον διὰ λευκῶν στιγμῶν ἐπὶ μελαμβαφοῦς βάθους. Ἴσως τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον δεῖγμα καμαραϊκῆς κεραμεικῆς — τεχνικῆς ἀνακτορικῆς — ἐκτὸς τῶν γνωστῶν ἀνακτορικῶν κέντρων τῆς νήσου (Πίν. 715 α).

Ἐκ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου καὶ ἐκ τῶν προηγουμένων φάσεων ταύτης (ΥΜ ΙΑ) εὑρέθησαν δείγματα ἀγγείων τοῦ τύπου rippled ware προερχόμενα ἐκ βαθέων κυπέλλων (Πίν. 715 β)· ἡ διακόσμησις τούτων δηλοῖ μίμησιν τῶν ραβδώσεων ἀντιστοίχων μεταλλικῶν ἀγγείων. Ὡσαύτως εὑρέθησαν ὄστρακα μεγαλυτέρων εὐρυστόμων ἀγγείων (Πίν. 715 γ).

Ἡ περίοδος ὅμως, ἡ ὁποία σημειοῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐγκαταστάσεως εἶναι ἡ μετανακτορικὴ καὶ αἱ δύο τελευταῖαι φάσεις αὐτῆς (ΥΜ ΙΙΙ Β/C). Τὰ πλούσια εὑρήματα δηλοῦν στενὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν Πελοπόννησον. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν εἰς μικρῶν διαστάσεων ἀγγεῖα, κυρίως κύλικας, κύπελλα, οἰνοχοΐσκας καὶ ἑτεροστόμους ἀμφορεῖς διαφόρων μεγεθῶν (Πίν. 716 α - β, 717 α - β, 718 α). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ δείγματα μεγαλυτέρων ἀγγείων (Πίν. 718 β), ὡς καὶ τεμάχια πίθων μετὰ σχοινοειδοῦς διακοσμήσεως. Ἡ παρουσία ἑτεροστόμων ἀμφορέων εἰς τοσαύτην ποσότητα εἰς περιοχὴν οἰκιστικὴν ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ὅτι ἡ θεωρία τῆς παρουσίας τῶν ἀγγείων τούτων ἰδιαιτέρως εἰς τάφους δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθή.

Εἰς ἓν σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ μεταξὺ τεμαχίων καὶ τεθραυσμένων πυρήνων ὀψιανοῦ, εὑρέθησαν δύο δείγματα κυπριακῆς εἰσηγμένης κεραμεικῆς τοῦ τύπου white slip paint B (Πίν. 718 γ). Εἶναι γνωστὴ ἡ σπανιότης τοιούτων δειγμάτων εἰς τὴν Κρήτην (ἓν ὄστρακον ἐκ Ζάκρου, ἕτερον ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἓν τρίτον ἐκ Κατσαμπᾶ), καὶ τὸ νέον τοῦτο εὕρημα ἴσως δεικνύει ἐπικοινωνίαν τῆς ἐγκαταστάσεως ταύτης μετὰ τῆς Κύπρου.

Ἤδη, μετὰ τὴν πρόχειρον ἀπαρίθμησιν τῶν ὀλίγων δειγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμελετήθησαν, ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι εἰς τὸ ὕψωμα τοῦ Καστελλίου ἀνεπτύχθη μία ἀξιόλογος ἐγκατάστασις, ἡ ὁποία εἰς ὡρισμένας περιόδους, ὡς ἡ μετανακτορική, ἀποβαίνει ἓν τῶν σημαντικωτέρων κέντρων τῆς νήσου. Τοῦτο δεικνύουν ὁ πλοῦτος τοῦ ὑλικοῦ, ἡ ποικιλία τῆς διακοσμήσεως καὶ ἡ καλὴ ποιότης τῆς ἐργασίας τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων. Οὕτως ἡ θεωρία τῆς σχεδὸν ὁλοκληρωτικῆς ἀπουσίας ζωῆς εἰς τὴν δυτικὴν Κρήτην πρὸ τοῦ 16ου αἰ. περίπου δὲν εὐσταθεῖ. Ἐπίσης διὰ τῶν εὑρημάτων τοῦ Καστελλίου τονίζεται ἡ ἑνότης τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ φάσεων, παρὰ τὰς ἐντόνους τοπικὰς διαφοράς, αἱ ὁποῖαι πολλάκις παρουσιάζονται.

3. Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων

1. Σπήλαιον Πλατυβόλας

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κυδωνίας καὶ πλησίον τοῦ μικροῦ χωρίου Σκουραχλάδα ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου Κεραμειά (25 χλμ. ἀνατολικῶς τῶν Χανίων), εὑρίσκεται τὸ σπήλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη τὸ ὄνομα τῆς παρακειμένης Κοινότητος. Διὰ πρώτην φορὰν ἐγένετο γνωστόν, πρὸ τριετίας, ὅτε ὁ φιλάρχαιος χωρικὸς κ. Π. Μπαγάκης προσεκόμισε τὰ πρῶτα κεραμεικὰ δείγματα εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν πρώϊμον προανακτορικὴν περίοδον. Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, μὲ ὁδηγὸν τὸν ἴδιον, ἐπεσκέφθην τὸ σπήλαιον. Πρόκειται διὰ χῶρον ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν βατῶν δωματίων εἰς διαφορετικὰ ἐπίπεδα καὶ ἑνὸς τετάρτου εἰς τὸ ὁποῖον ἡ πρόσβασις εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ καταλλήλων μέσων. Τὸ πρῶτον μετὰ τὴν εἴσοδον δωμάτιον οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει· εἰς τὸ δεύτερον ὅμως εὑρέθησαν ἀκέραιον κάλυμμα πυξίδος (μετὰ διπλῶν ὀπῶν εἰς τὰ δύο ἄκρα), τεμάχια ἀγγείων τῆς ἰδίας ἀκριβῶς περιόδου μὲ τὰ παλαιότερον εὑρεθέντα (Πίν. 719 α - β), ὡς καὶ δείγματα ὅλων τῶν ὑπολοίπων περιόδων (Πίν. 719 γ). Τὰ ἀξιόλογα ταῦτα δείγματα δηλοῦν ὅτι τὸ σπήλαιον ἐχρησιμοποιεῖτο ἄνευ διακοπῆς μέχρι τῶν τελευταίων μετανακτορικῶν χρόνων.

2. Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ἀρχαίων ἀντικειμένων διὰ κονδυλίων τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὰ σπουδαιότερα εἶναι:

α) Δέκα ὀξυπύθμενοι ἐμπορικοὶ ἀμφορεῖς αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πόλις Χανίων).

β) Τμῆμα κορμοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀνδρικοῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος, παριστῶντος στρατηγὸν ἢ αὐτοκράτορα, ὡς δεικνύει ἡ ἐνδυμασία (πόλις Χανίων).

γ) Τέσσαρα πήλινα εἰδώλια ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, παριστῶντα ἄνδρα καὶ ζῶα (Ἄπτερα).

δ) Τρεῖς ρωμαϊκοὶ σφραγιδόλιθοι μετὰ παραστάσεων Δήμητρος, Ἀθηνᾶς καὶ τρίτης θεᾶς δυσδιακρίτου (Ἄπτερα).

ε) Ρωμαϊκὸν ἀγαλμάτιον κόρης ἐκ μαρμάρου. Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες (Ράμνος).

ς') Ἐπιτυμβία στήλη ἀκεραία, φέρουσα μόνον ἐπιγραφὴν εἰς δύο στίχους, καὶ καταλήγουσα εἰς ἀέτωμα (Πίν. 720 α). Ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων (ὁ πρῶτος στίχος: ΕΥΦΡΩΝ, ὁ δεύτερος δυσδιάκριτος).

ζ) Δεξιὸν τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης. Εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ νέος γυμνὸς φέρων τὰς χεῖρας ἐπὶ βράχου (Πίν. 720 β).

Τὰ δύο τελευταῖα ἀντικείμενα προέρχονται ἐκ τῆς μικρᾶς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς (ἐπιτύμβιαι στῆλαι, ἐπιγραφαί, κιονόκρανα), ἡ ὁποία ἐφυλάσσετο εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τοῦ χωρίου Ροδοβάνι Σελίνου καὶ εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς τὴν παρακειμένην ἑλληνορρωμαϊκὴν πόλιν Ἔλυρον.

η) Κάτω τμῆμα ρωμαϊκῆς ἐπιτυμβίας στήλης. Σῴζονται δύο γυναικεῖαι μορφαί· ἡ νεκρὰ καθημένη καὶ ἡ δούλη ὀρθή. Κάτωθεν τῆς παραστάσεως ὑπάρχει ἐπιγραφή (Συῖα).

θ) Βυζαντινὸν κιονόκρανον καλῆς τέχνης (Πίν. 721 α). Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας καὶ εἰς τὰς δύο κεντρικὰς πλευρὰς ὑπάρχει ἀνὰ μία περιστερά (Συῖα).

Β' ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων

α) Ἐκ τοῦ χωρίου Πρινὲς Μυλοποτάμου μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου ἄγαλμα ἐκ μαρμάρου, μεγαλύτερον τοῦ φυσικοῦ, παριστῶν γυναικείαν μορφὴν τοῦ τύπου τῆς μεγάλης Ἡρακλειωτίσσης. Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἀριστερὰ χείρ (Πίν. 721 β).

β) Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀξὸς Μυλοποτάμου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνου νεολιθικὰ ἐργαλεῖα ἐκ λίθου (πέντε πελέκεις καὶ μία σφῦρα), ἀρχαϊκὰ εἰδώλια ἐκ πηλοῦ παριστῶντα ζῶα, καὶ ἐπιγραφὴ ἑλληνιστική.

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

MALLIA

Fouille à l'Est de la Maison E.

En juin - juillet, a été poursuivie la fouille du secteur situé à l'Est de la Maison E (Pl. 722 a), fouillée par A. Dessenne. Au Sud, a été dégagée une pièce au sol fait de grands panneaux de stuc rouge délimités par des bandes de stuc blanc (Pl. 722 b). La maison à laquelle appartient cette pièce est à dater de la première période du Minoen Moyen, d' après la céramique, dans l'ensemble assez pauvre, trouvée au-dessus du sol.

Au centre, dont l'exploration avait commencé en 1963, l'achèvement de la fouille du niveau supérieur a fourni plusieurs vases, dont un grand cratère amphoroïde et un vase à étrier ; le décor de ces deux vases les place au MR III B. Les salles découvertes ne constituent que la partie orientale d'un grand ensemble mis au jour par A. Dessenne plus à l'Ouest. À moins d'un mètre au-dessous, un second niveau bien caractérisé portait de nombreuses traces d'incendie (cendre abondante et terre durcie) ; les tessons recueillis appartiennent à une phase avancée du Minoen Récent.

À l'Est la fouille d'une maison aux têtes de murs en ammoudas a été poursuivie ; elle se présente maintenant dans sa partie Ouest comme un ensemble de salles étroites donnant sur un couloir ; deux d'entre elles constituaient probablement la cage d'un escalier montant à l'étage. Dans une salle orientale du même ensemble, à été trouvée la partie supérieure d'un grand pithos décoré de feuilles de lierre en relief (Pl. 723 a).

Au Nord, la rue sur laquelle donne l'entrée de la maison E (*Maisons* II, p. 92) se poursuit vers l'Est, tantôt pavée de grandes dalles d' ammoudas, tantôt de sidéropétres de petites dimensions. Elle est limitée vers le Nord par des constructions : un abondant dépôt de céramique MM III - MR I a été trouvé.

Sondages au Palais

Des sondages ont été faits au Palais, en collaboration avec M. Demargne, pour en préciser la chronologie. Le remblai ayant servi à l' édification du mégaron III 7 a livré une majorité de tessons de la dernière période du Minoen Moyen ainsi qu'un prisme triangulaire en stéatite. Au-dessous du stuc du premier état, a été mis au jour un niveau prépalatial avec murs et sols de terre battue (Pl. 723 b) ; ce niveau est présent aussi bien dans la partie Nord du Palais qu'au Sud, dans la région des silos. Il ne saurait remonter, semble-t-il, au delà du MA II.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

LA CAMPAGNA DI SCAVI DEL 1964 A FESTÒS

Nella campagna del 1964 gli scavi si sono limitati all'area palaziale, e precisamente sono stati dedicati alla messa in luce di quanto era rimasto ancora nascosto della rampa minoica ascendente dal Piazzale Occidentale inferiore — quello antistante alle strutture palaziali più antiche scoperte negli ultimi anni — al Piazzale Occidentale superiore, o Piazzale del Teatro, nonchè all'esecuzione di alcuni scavi e saggi in quest' ultimo piazzale. Oltre a ciò solamente dei lavori di rifinitura sono stati condotti nel quartiere di abitazione in località Chálara, lavori necessari per mettere in chiaro alcuni punti rimasti ancora incerti alla fine del l'esplorazione di tale area durante le campagne precedenti.

Nel tratto occidentale della rampa (Tav. 724 a), che è stato l'oggetto delle indagini di questa campagna, subito accanto al punto dove si sovrappone la rampa protogeometrica Nord-Sud, si sono profilati due possenti bracci di muro che si incontrano ad angolo retto e formano due contrafforti per sostenere un enorme terrapieno sul quale posa la rampa stessa, in questo punto dove il colle formava un ripido pendio ; sotto a questi contrafforti però si sono presentati altri resti di muri di età anteriore alla seconda fase protopalaziale alla quale appartiene la nostra rampa, e che non sono stati ancora completamente liberati. Sono stati rimossi gli scarsi relitti della casetta, o capanna, che si era posata sopra questo punto della rampa minoica, e che grazie a pochissimi frammenti rinvenuti tra le sue pietre di fondazione si è rivelata — com'era supponibile — di età tardo - palaziale, cioè dell' età nella quale l'uso della rampa protopalaziale doveva essere stato abbandonato.

Più a Ovest il margine a valle del lastricato della rampa è stato danneggiato dalla sovrapposizione di case dell'età geometrica ; queste si

estendono fino al di là del grande lastrone rettangolare già prima rinvenuto nel punto in cui la rampa gira dirigendosi verso Nord-Est a raggiungere il lastricato del piazzale superiore : quindi non è stato possibile accertare se su questo lastrone, collocato in posizione obliqua, sboccava anche una strada ascendente obliquamente il declivio della collina da Sud Ovest, e per accertare questa possibilità sarà necessario fare dei sondaggi in basso sulla collina, al di là dei relitti geometrici.

Subito accanto, fuori dal margine della curva della rampa, si sono palesati resti di un lastricato più basso e a essa precedente, appartenente cioè alla prima fase protopalaziale: a questo più basso lastricato infatti si addossa una serie di stanze (T a v. 724 b), in linea Nord-Sud, che hanno restituito abbondante suppellettile ceramica di tale fase (T a v. 725 a); rappresentano le case di un quartiere della città esteso qui proprio fino al margine del Palazzo. Ma proseguendo in linea da Sud verso Nord il margine occidentale della medesima rampa di seconda fase, abbiamo scoperto un bel tratto del muro (T a v. 725 b) limitante a Ovest l'ampio Piazzale del Teatro — la delimitazione del quale era stata casualmente interrotta dagli antichi scavatori —, muro che ha avuto una ricostruzione in età successiva a quella della rampa. Contro questo muro, esternamente, e ritagliandone un piccolo tratto, s'è addossata in età posteriore, con tutta verisimiglianza tardo-palaziale, una strana struttura (T a v. 726 a) consistente di tre canali aperti paralleli scendenti rapidamente la china verso Sud, e ai loro piedi sboccanti in una specie di vasca, struttura tutta coperta di diversi strati di malta posante direttamente sulla terra, e racchiusa alle estremità da rozzissimi muretti anch'essi discendenti con le basi seguendo la china: l'ipotesi più plausibile per tale struttura è che essa rappresenti un esemplare, relativamente assai ben conservato, di un forno da vasaio.

Al di là della curva della rampa l'altr'anno s'erano rinvenuti, in un punto in cui il lastricato della seconda fase era stato strappato, i resti del lastricato di una rampa precedente, quella della prima fase. Proseguendo lo scavo verso Nord s'è infatti rinvenuto di nuovo il lastricato della seconda fase, sotto al quale corre la prosecuzione del lastricato della più ripida rampa di prima fase (T a v. 726 b), mentre dalla terra tra i due lastricati si sono recuperati numerosi resti ceramici tutti appunto della prima fase, nella maggior parte della categoria di H. Fotinì. Tra essi ricordiamo solo due piccole teierine, trovate insieme, entrambe della forma di quelle di Patrikiès, ma una con decorazione dipinta appunto con motivi consueti in tale categoria, mentre l'altra è decorata *à la barbotine*. Si è constatato come il lastricato della rampa di seconda fase passava sotto, ed era in qualche punto rappezzato col lastricato finale, quello di terza fase del Piazzale del Teatro : e difatti qualche saggio più a Nord nel Piazzale sotto le lastre di quest'ultimo ci ha palesato un lastricato precedente limitato da un suo bordo arcuato (T a v. 727 a). Egualmente un saggio proprio sotto agli ortostati della facciata occidentale del Palazzo minoico (T a v. 727 b) ha messo in luce ruderi precedenti — sovrapposti a uno strato puramente eneolitico —, ruderi che confermano come le strutture di terza fase protopalaziale anche qui si sono posate sopra a ruderi di fasi precedenti.

Scavando a tergo del muro di protezione della rampa e di sostegno alla terrazza superiore, subito a Sud della kouloura I sono apparsi imponenti ruderi di costruzioni a un livello inferiore, e sopra cui dovevano passare le lastre di quella rampa di prima fase protopalaziale che abbiamo detto essere venuta in luce già l'anno scorso : sono dunque ruderi di edifici pre-palaziali, presso i quali infatti si sono rinvenuti resti ceramici di tale età, edifici di cui s'è tracciato il limite settentrionale, ma sulla prosecuzione dei quali verso Sud posa quasi direttamente la nostra rampa, poco al di qua dei due possenti muri di contrafforte : l'arduo scavo di tali edifici, strettamente circondati da strutture posteriori non asportabili, sarà compito di una campagna futura.

A Sud del Piazzale Centrale del Palazzo, l'apparizione fortuita di grossi pezzi di vasi della classe di H. Onouphrios ci ha offerto l'occasione di portare alla luce il primo esempio di un fondo di capanna eneolitica circolare (T a v. 727 c), in parte ritagliata nella roccia verso Nord, e in parte costruita verso Sud ; a una costruzione sovrapposta a questa che ha lasciato scarsissime tracce appartenevano appunto i frammenti ceramici dapprima presentatisi, che costituiscono alcuni fra i più importanti resti che ci abbia restituito Festòs per la categoria di H. Onouphrios.

DORO LEVI

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ ἐν Κρήτῃ τμῆμα τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δ΄ Περιφερείας ἐλειτούργησε διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Στυλιανῆς Παπαδάκη. Τὴν γενικὴν ἐποπτείαν εἶχον ὁ Ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δ΄ Περιφερείας κ. Νικ. Δραν-δάκης καὶ ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Κρήτης κ. Στυλ. Ἀλεξίου.

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος, συνεχίσθη ἐπίσης ἡ προσπάθεια διὰ τὴν ἐνημέρωσιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τοῦ ἀρχείου τῶν μνημείων καὶ τοῦ φωτογραφικοῦ. Ἀκόμη, πέραν τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, μέγα μέρος τῆς δραστηριότητος ἀπερρόφησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως μνημείων καὶ συντηρήσεως τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ ἡ ἐπίσκεψις διαφόρων περιοχῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐξετάσεως τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν μνημείων, πρὸς σύνταξιν τῶν οἰκείων προγραμμάτων ἐργασιῶν. Τέλος, εἰς τὸν τομέα τῶν ἀνασκαφῶν, σημαντικὴ ἀπέβη ἡ εἰς τὰ βυζαντινὰ τείχη τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου γενομένη ἔρευνα.

Ἀνασκαφὴ εἰς τὰ βυζαντινὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου

Δυτικώτερον, καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς Λιναρδάκη, εἰς τὴν ὁδὸν Δαιδάλου Ἡρακλείου, εἰς τὴν ὁποίαν προγενέστεραι, ὑπὸ τοῦ κ. Νικ. Πλάτωνος, ἀνασκαφαὶ εἶχον ἀποκαλύψει τμῆμα τῆς παλαιοτέρας ὀχυρώσεως τοῦ Χάνδακος, καὶ μὲ ἀφορμὴν τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ οἰκοπέδου Ἐμμ. Κοπακάκη, ἐγένετο νέα ἔρευνα, σημαντική, ὡς ἐνισχύσασα τὰ ἐκ τῶν προηγουμένων ἐξαχθέντα συμπεράσματα (Βλ. Ν. Πλάτωνος, Τὰ Βυζαντινὰ τείχη τοῦ Χάνδακος, ἐν Κρητ. Χρον. τ. Δ΄ (1950), σ. 353 κ. ἑ. καὶ τ. ΣΤ΄ (1952), σ. 439 κ. ἑ.).

Εἰς τό, διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Κοπακάκη, ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ τείχους, διακρίνονται σαφῶς αἱ τρεῖς περίοδοι ὀχυρώσεως, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀναγνωρισθῆ καὶ εἰς τὰ διὰ τῶν παλαιοτέρων ἐρευνῶν ἀποκαλυφθέντα, ἤτοι τὸ ἀραβικὸν - βυζαντινὸν τεῖχος καὶ τὸ ἐνετικόν, πρὸς ἐνίσχυσιν τούτου, προπέτασμα. Συγκεκριμένως, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἤτοι πρὸς τὸ κέντρον τῆς παλαιᾶς πόλεως, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ τείχους, μήκους περίπου 22 μ., ἐκτισμένον δι' ἀργῶν λίθων καὶ πηλασβέστου, εἰς στρώσεις ἀκανονίστου ὕψους, διακρινομένας ἀλλήλων διὰ λεπτοῦ στρώματος ἄμμου (Πίν. 728 α). Ἡ κρηπίς του, ἐκ μεγάλων, ἡμιειργασμένων ὀγκολίθων, διατηρουμένων εἰς μίαν ἢ δύο στρώσεις, ἀνήκει εἰς τὴν παλαιοτέραν ὀχύρωσιν τοῦ Χάνδακος, τὴν ἀραβικήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελιώθη ἀργότερον τὸ βυζαντινὸν τεῖχος (Πίν. 728 β). Εἰς τὴν ἐξωτερικήν, ἤτοι τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ βυζαντινοῦ τείχους, καὶ εἰς ἀπόστασιν κυμαινομένην ἀπὸ 7.15 (ἀνατολικὸν ἄκρον χώρου ἀνασκαφῆς) ἕως 8 μ. (δυτικὸν ἄκρον), ἀπεκαλύφθη ὁ μεταγενέστερος, ἐνετικὸς περίβολος τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἡ σύνδεσις τῆς παλαιᾶς, βυζαντινῆς, ὀχυρώσεως μετὰ τοῦ ἐνετικοῦ αὐτοῦ προπετάσματος ἐπετυγχάνετο δι' ἐγκαρσίων διατειχισμάτων (Πίν. 729 α). Τὸ ἐνετικὸν προπέτασμα, ἐπικλινὲς εἰς τὴν ἐξωτερικήν του πλευρὰν καὶ ἐκτισμένον κατὰ τὸ γνωστὸν σύστημα ἐξ εἰργασμένων πωρολίθων, ἐμφανίζει εἰς τὴν ἐσωτερικήν του πλευράν, εἰς τὰ ἐλεύθερα ἐκ διατειχισμάτων τμήματα, ἀνακουφιστικὰ τόξα (Πίν. 729 β - γ).

Τέλος, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 21.50 μ. ἀπ' ἀλλήλων, ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἐξωτερικαὶ ὄψεις τῶν πλευρικῶν τοίχων δύο κτισμάτων συνδεομένων μὲ τὸ βυζαντινὸν τεῖχος. Δυστυχῶς, ἡ ἐνσωμάτωσις τούτων εἰς συγχρόνους οἰκοδομάς, δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἐπέκτασιν τῆς ἐρεύνης, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς μορφῆς τῶν κτισμάτων τούτων καὶ τὴν ἀσφαλῆ ταύτισίν των πρὸς πύργους τοῦ βυζαντινοῦ τείχους, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, ἐνίσχυον κατὰ διαστήματα τὴν ὀχύρωσιν ταύτην (Πίν. 730 α - β).

Στερέωσις μνημείων

Ἡ σκοπιμότης συμπληρώσεως τῶν ἤδη ἀρξαμένων καὶ μὴ περατωθέντων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔργων, πρὸ τῆς ἀναλήψεως νέων ὑποχρεώσεων, περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν νέων ἔργων, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Α΄. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

1. Ἡράκλειον. Συνεχίσθησαν αἱ πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐνετικῆς Λέσχης. Διὰ τῶν ἐφετεινῶν ἐργασιῶν, συνεπληρώθησαν τὰ τόξα τοῦ ὀρόφου καὶ τὸ γεῖσον καὶ ἐτοποθετήθησαν αἱ μετόπαι, οὕτω δὲ ἤχθη εἰς πέρας τὸ πλέον δαπανηρὸν καὶ δυσχερὲς μέρος τοῦ ὅλου ἔργου (Πίν. 731 α - β).

2. Εἰς τὸ χωρίον Μπιζαριανώ, νῦν Πηγὴ Πεδιάδος, σῴζεται ἓν τῶν ὡραιοτέρων, ἐν Κρήτῃ, δειγμάτων βυζαντινοῦ ναοῦ εἰς ρυθμὸν βασιλικῆς, ὁ ναὸς τοῦ **Ἁγίου Παντελεήμονος.** (Βλ. Gerola, Monumenti, II, σ. 91, εἰκ. 131 - 133). Τὸ μνημεῖον διατηρεῖ εἰσέτι τὰ ἴχνη τῆς μακρᾶς οἰκοδομικῆς του ἱστορίας, ἥτις ἀνέρχεται ἕως τὴν

παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν. Λείψανα ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ τοὺς πλευρικοὺς τοίχους καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς ὡς ἄνω περιόδου δεικνύουν, ὅτι ὁ βυζαντινὸς ναὸς ἱδρύθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τρικλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας καὶ ἠκολούθησε τὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμόν. Ὁ βυζαντινὸς ναὸς οὗτος εἶχε τὰ τρία κλίτη ἐστεγασμένα διὰ ἡμικυλινδρικῶν καμαρῶν, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν πτῶσιν των, ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὴν ἐνετικὴν περίοδον τῆς νήσου, ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων ὀξυκορύφου διατομῆς. Εἰς τὴν περιπέτειαν ταύτην τοῦ κτηρίου ὀφείλεται καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρως ἀξιολόγων αὐτῶν τοιχογραφιῶν, τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, σῴζονται σήμερον τμήματα μόνον, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῶν πλευρικῶν τοίχων, τὴν κεντρικὴν ἀψῖδα τοῦ ἱεροῦ, τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς νοτίας, εἰς τὰ μέτωπα τῶν παραστάδων τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, ἑκατέρωθεν τῆς θύρας εἰσόδου (Βλ. Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρον. τ. ΣΤ' (1952), σ. 66).

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ σημαντικωτάτου τούτου μνημείου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξασφάλισιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κτηρίου ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἀφ' ἑτέρου.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σκέλος, συνεπληρώθη ἡ κεράμωσις τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῶν θόλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνοικοδομηθῆ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἐστρώθησαν ἐπίσης διὰ κεράμων αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ καὶ «ἐκτυπήθησαν» δι' εἰδικοῦ ἐργαλείου οἱ ἁρμοὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων, διὰ νὰ ἀπαλειφθῇ ἡ ἐντύπωσις τῆς νέας κατασκευῆς τὴν ὁποίαν παρεῖχον. (Οἱ ἁρμοὶ εἶχον ἐνισχυθῆ διὰ νέου κονιάματος, μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων). Ἐπίσης, εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καθηρέθησαν μετὰ προσοχῆς, πρὸς ἀποφυγὴν καταστροφῆς πιθανῶς κεκαλυμμένων τοιχογραφιῶν, τὰ νεωτερικὰ ἀποσαθρωμένα ἐπιχρίσματα. Τέλος, εἰς τὰ παράθυρα ἐτοποθετήθησαν διάτρητα, ἡμιδιαφανῆ, ἐκ συνθετικῆς ὕλης, διαφράγματα, δι' ὧν ἐξησφαλίσθη σχετικὸς ἐξαερισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ, παραλλήλως πρὸς τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου (Πίν. 732 α - β) καὶ κατεσκευάσθησαν ξύλιναι θύραι διὰ τὰ τρία δυτικὰ ἀνοίγματα.

Τὸ δεύτερον σκέλος τοῦ προγράμματος ἐργασιῶν, τὸ ὁποῖον ἀφεώρα εἰς τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἐπὶ τρίμηνον ἐργασίας συνεργείου συντηρητῶν, τοῦ ὁποίου προΐσταντο οἱ ζωγράφοι - συντηρηταὶ κκ. Στ. Μπαλτογιάννης καὶ Ν. Κάϊλας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀπεκαλύφθησαν, ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα ἐπιχρίσματα ἢ παχὺ στρῶμα κρυσταλλικῶν ἁλάτων, αἱ ἀκόλουθοι τοιχογραφίαι: Εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψῖδα, κατωτέρω τῆς παραστάσεως τῆς Πλατυτέρας μετὰ τῶν δύο Ἀρχαγγέλων (Πίν. 732 γ καὶ 733 α - β), ἡ σύνθεσις τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων, καλῆς σχετικῶς διατηρήσεως (Πίν. 734 α - β), καὶ κατωτέρω τμήματα ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Μελισμοῦ καὶ τῶν συλλειτουργούντων ἱεραρχῶν. Ἐπίσης, εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, ἑκατέρωθεν τῆς αὐτῆς ἀψῖδος, λείψανα ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καί, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς νοτίας ἀψῖδος, ἡ ἐν προτομῇ παράστασις τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἀκόμη, εἰς τὸ μέτωπον τῆς βορείας παραστάδος τοῦ ἱεροῦ, ἡ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ πάρισος αὐτῆς, εἰς τὴν νοτίαν παραστάδα, ἐκείνη τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἀμφότεραι μέχρι τῶν ὤμων διατηρούμεναι, εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τοῖχον, ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης, αἱ μορφαὶ τῶν δύο Ἀρχαγγέλων, ἐπίσης μετρίας γενικῶς διατηρήσεως.

Τέλος, ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των ὄψιν, διὰ τοῦ καθαρισμοῦ των ἐκ τοῦ στρώματος ἁλάτων, αἱ πρότερον ἀμυδρῶς διακρινόμεναι παραστάσεις ὁλοσώμων ἁγίων, τῆς κατωτέρας ζώνης τῶν πλευρικῶν τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων ταυτίζονται ἐκεῖναι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πίν. 735 α - β), ἑνὸς Ἀρχαγγέλου, τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ τῆς Ἁγίας Ἄννης, εἰς τὸν βόρειον, καὶ τῶν Ἁγίων Νικολάου, Ἀρσενίου καὶ Εὐτυχίου, εἰς τὸν νότιον.

3. Ἀνάλογος ἐργασία, καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συνεργείου συντηρητῶν, ἐξετελέσθη καὶ εἰς τὸν ναὸν τῶν **Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου εἰς Σκλαβεροχώρι** τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Ὁ ναὸς οὗτος, τοῦ συνήθους τύπου τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς, σῴζει λίαν ἀξιολόγους τοιχογραφίας τοῦ 15ου αἰῶνος (Βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Σχεδίασμα τῆς Ἱστορίας τῆς Θρησκευτικῆς Ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σ. 81 - 83, πίν. 19, 1. Ἐπίσης, Μ. Χατζηδάκη, ἔ. ἀ. σ. 69), αἱ ὁποῖαι ὅμως ἔχουν ὑποστῆ σημαντικὴν φθορὰν κυρίως ἐκ τῶν, σχετικῶς προσφάτων, ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν. Οὕτως, ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἀρχικοῦ ναΐσκου ἔχει κατεδαφισθῆ, πρὸς χάριν μικρᾶς ἐπεκτάσεως, ἡ δὲ καμάρα ἔχει ἐπιστρωθῆ διὰ παχέος στρώματος σιμεντοκονίας, ὑλικοῦ ἀκαταλλήλου, ὡς διαρραγέντος ἤδη ἐν πολλοῖς, τοῦ ὁποίου ἄλλως τε ἡ ἀφαίρεσις εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσχερὴς καὶ ἐπικίνδυνος. Ἐπίσης εἰς τὰς τοιχογραφίας,

ἀνεπανόρθωτος φθορὰ προεκλήθη ἐκ τῆς τοποθετήσεως δύο σιδηρῶν ἑλκυστήρων, πρὸς συγκράτησιν τῶν πλευρικῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν σημαντικὴν ἀπόκλισιν τῆς κατακορύφου.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ κτηρίου, ἐργασίαι, ἐλλείψει τῶν ἀπαραιτήτων μέσων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν ἐν τῷ συνόλῳ των, περιωρίσθησαν εἰς τὴν πρόχειρον ἐπισκευὴν τῆς στέγης, δι' ἐμφράξεως τῶν ρωγμῶν τοῦ θόλου καὶ τῶν τοίχων. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, ἀντικατεστάθησαν αἱ δι' ἀκαταλλήλων ὑλικῶν ἄτεχνοι συμπληρώσεις τῶν ρωγμῶν καὶ τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς διὰ νέου, συγγενοῦς πρὸς τὸ παλαιὸν κονίαμα, μείγματος καὶ ἐγένοντο μικρᾶς ἐκτάσεως δείγματα καθαρισμοῦ.

4. Ναὸς Ἁγίου Παύλου εἰς Ἅγιον Ἰωάννην Μεσαρᾶς. Εἰς τὸ σημαντικόν, καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν του μορφήν, μνημεῖον τοῦτο (εἰς τὸν κεντρικὸν τετράγωνον χῶρον, τὸν ἐστεγασμένον διὰ τρούλλου μὲ ὑψηλὸν κυλινδρικὸν τύμπανον, εἶναι προσκεκολλημένος, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, μικρός, ὀρθογώνιος ἐξωτερικῶς χῶρος, ἐστεγασμένος διὰ χαμηλωμένου τρούλλου καὶ χρησιμεύων ὡς ἱερόν, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν μεταγενέστερος νάρθηξ), σῴζονται τοιχογραφίαι, χρονολογούμεναι εἰς τὸ 1303 - 1304 (βλ. G. Gerola, Monumenti, τόμ. II, σ. 230, 262 καὶ 346, n. 44 καὶ εἰκ. 378. Ἐπίσης, τόμ. IV, σ. 538, n. 7), ἰδιαιτέρως σημαντικαί, ὡς δεικνύουσαι τὴν ἐπιβίωσιν εἰς τὴν τέχνην τῆς νήσου, ἀκόμη αὐτὴν τὴν ἐποχήν, καλλιτεχνικῶν ρευμάτων, χαρακτηριζόντων τὴν μεγάλην τέχνην τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος.

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ μνημείου καὶ τὴν ἐξασφάλισιν ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν τῶν ἐν αὐτῷ λειψάνων τοιχογραφιῶν, ἐξετελέσθησαν προληπτικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως. Ἤτοι, ἀπηλευθερώθη τὸ κτήριον τῆς ἐπιχώσεως, εἰς μικρὰν πρὸς τὸ παρὸν ἀκτῖνα, καὶ ἐλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν διοχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων μακρὰν τῶν θεμελίων. Ἐπίσης, συνεπληρώθησαν τὰ ρήγματα τῆς τοιχοποιΐας καὶ ἐξησφαλίσθησαν αἱ στέγαι, ἐνῷ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας.

Β'. ΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

5. Ρέθυμνον. Τέμενος Καρᾶ Μουσᾶ Πασᾶ. Συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως. Οὕτω, συνεπληρώθη ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ περιβόλου, ἀποκαλυφθέντος οὕτω τοῦ παλαιοῦ πλακοστρώτου, κατεσκευάσθη χαμηλὸς περιβολότοιχος εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καί, εἰς αὐτὸ τὸ μνημεῖον, ἀποκατεστάθησαν τὰ ἐκ ξεστῆς λιθοδομῆς περίθυρα, ἀνενεώθησαν τὰ κονιάματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐπεχρίσθησαν ἐξωτερικῶς οἱ τροῦλλοι διὰ κονιάματος ὁμοίου χρώματος πρὸς τὸ παλαιόν (Πίν. 736 α).

6. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Βαθιακὸ Ρεθύμνου. Ὁ ναός, μονόχωρος καμαροσκεπής, σῴζει τοιχογραφίας δύο ἐποχῶν. Ἐκεῖναι τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος, δυνάμεναι νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος, ἐμφανίζουν τέχνην λαϊκωτέραν, σχετίζονται δὲ μὲ ὡρισμένας ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ οὐχὶ μακρὰν κειμένου ναοῦ τῆς Παναγίας εἰς Θρόνος τοῦ αὐτοῦ Νομοῦ. Αἱ λοιπαί, αἱ διακοσμοῦσαι τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 15ον αἰῶνα. (Βλ. Κ. Καλοκύρη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, σ. 64 καὶ 118, πίν. VI, LXXVIII, LXXXI, 2).

Πρὸς προστασίαν τοῦ ἀξιολόγου τούτου τοιχογραφικοῦ συνόλου, ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη, δι' ἐμφράξεως τῶν ρηγμάτων τοῦ θόλου καὶ ἀντικαταστάσεως τῶν κατεστραμμένων κεράμων, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικόν, συνεπληρώθησαν, διὰ κονιάματος οὐδετέρου χρωματικοῦ τόνου, τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας (Πίν. 736 β - γ).

7. Ναὸς Ἁγίου Εὐτυχίου εἰς Χρωμοναστήρι Ρεθύμνου. (Βλ. Ν. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου Ρεθύμνης, ἐν Κρητ. Χρον., τόμ. Γ' (1956), σ. 215 κ. ἑ.). Συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξάμεναι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως. Διὰ τῶν ἐφετεινῶν ἐργασιῶν, ἀπηλευθερώθη τὸ μνημεῖον τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιχώσεως, εἰς ἀκτῖνα περίπου δύο μέτρων, κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος εἰς τὴν βορείαν καὶ δυτικὴν πλευράν, πρὸς ἀποτροπὴν νέων κατολισθήσεων, ἐγένετο ἁρμολόγημα τῶν τμημάτων τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν διὰ τῆς ἀποχωματώσεως καὶ ἐστρώθησαν αἱ στέγαι διὰ παλαιῶν κεράμων.

8. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Ἐπισκοπὴν Μυλοποτάμου Ρεθύμνης. Ὁ μεγάλος, ἐπισκοπικὸς ναὸς οὗτος, εἰς ρυθμὸν σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου, ἔχει ἱδρυθῆ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἑτέρου, ἴσως τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ὡς δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν λειψάνων παλαιοτέρας ἀψῖδος εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, διατηρεῖ δὲ ἐπίσης σαφῆ ἴχνη τῶν μεταγενεστέρων ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐπενεχθεισῶν ἐπισκευῶν (Βλ. Gerola, Monumenti, II, σ. 79, εἰκ. 41 - 44). Δυστυχῶς, τὸ σημαντικώτατον τοῦτο μνημεῖον ἔχει ἐρειπωθῆ

μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ κεντρικοῦ καὶ δυτικοῦ τμήματός του. Οὕτω, σήμερον ἵστανται μόνον τὰ δύο ἀνατολικὰ γωνιαῖα διαμερίσματα καὶ αὐτὰ ἑτοιμόρροπα, καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, εἰς διάφορον κατὰ τόπους ὕψος. Ἐπίσης, ἐκ τοῦ ἀξιολογωτάτου ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου, σῴζονται τμήματά τινα μόνον, ὁμοίως εἰς τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, ἤτοι, εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ νοτίου, ἡ παράστασις τῆς Πλατυτέρας, περιβαλλομένης ἐκ σειρᾶς σεβιζόντων ἀγγέλων, μετρίως διατηρουμένη, καὶ εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ βορείου, λείψανα ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Πεντηκοστῆς. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, ἀρίστης τέχνης, ἀποτελοῦν ἓν τῶν καλυτέρων ζωγραφικῶν μνημείων ἐν τῇ νήσῳ, τοῦ 14ου - 15ου αἰῶνος.

Διὰ τὴν πρόληψιν ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ σημαντικοῦ μνημείου, ἐν ἀναμονῇ συντάξεως ὁριστικῆς μελέτης διὰ τὴν ριζικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων στερεώσεως καὶ διασώσεως τῶν ὡς ἄνω ἀπομενόντων τμημάτων, πρὸς τὸ παρόν, ἐλήφθησαν μόνον προληπτικὰ μέτρα προστασίας, διὰ τῆς ὑποστηλώσεως τῶν θόλων, τῶν τόξων καὶ τῶν λοιπῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων. Παραλλήλως ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, καὶ περισυλλογὴ τῶν ἐν αὐτῷ σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, πρὸς ἐπεξεργασίαν καὶ ἀνασύνθεσιν.

9. Χανιά. Πύλη τῶν Τζαγκαρόλων. Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν συνοικίαν Καστέλλι τῆς πόλεως, τὸ μοναδικὸν λείψανον τοῦ ἑνετικοῦ μεγάρου τῶν Τζαγκαρόλων, ἤτο ἡ μαρμαρίνη, μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως πύλη του, ἡ ὁποία, ἀποκεκομμένη παντὸς ὑποστηρίγματος, διέτρεχε τὸν κίνδυνον καταρρεύσεως ἢ φθορᾶς ὑπὸ τῶν περιοίκων. Πρὸς διάσωσιν τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ δείγματος ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπεφασίσθη ἡ μεταφορά της εἰς τὸν περίβολον τοῦ ἑνετικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, εἰς τὸν ὁποῖον στεγάζεται τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς πόλεως. Πρὸς τοῦτο, ἐγένετο λεπτομερὴς ἀποτύπωσις, ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Μ. Λυγιδάκη, φωτογράφησις καὶ ἀρίθμησις λίθου πρὸς λίθον ἁπάντων τῶν μελῶν. Ἠκολούθησεν ἡ, ὑπὸ εἰδικευμένου τεχνίτου τῆς Ὑπηρεσίας, διάλυσις καὶ ἀνασύνθεσις τοῦ μνημείου εἰς τὴν νέαν του θέσιν, ὅπου ἐθεμελιώθη καλῶς καὶ ἐστηρίχθη, κατὰ τὴν μίαν του πλευράν, εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ναοῦ (Πίν. 737α - β).

10. Ναὸς Παναγίας Σερβιωτίσσης ἢ Μοναστήρας εἰς Στύλον Ἀποκορώνου Χανίων. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως, αἱ ἀρξάμεναι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Οὕτως, ἀποκατεστάθησαν τὰ μονόλοβα παράθυρα τοῦ τρούλλου, ἀφαιρεθέντων τῶν μεταγενεστέρων κτιστῶν διαφραγμάτων, ὅπου ἦτο δυνατόν. Ἐγένετο ἁρμολόγημα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τμημάτων ἐκείνων τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνοικοδομηθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ ἐπληρώθησαν τὰ ρήγματα τῆς τοιχοποιΐας. Τέλος, αἱ στέγαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον καθαρισθῆ καὶ προετοιμασθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἐστρώθησαν διὰ παλαιῶν κεράμων (Πίν. 738 α - γ).

11. Ναὸς Ἁγ - Κυριάννη εἰς Ἀλικιανὸν Κυδωνίας Χανίων. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου (Βλ. Α.Β.Μ.Ε. τόμ. Η', σ. 270 κ. ἑ.). Δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα, ἡ καθυστέρησις εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς σχετικῆς μελέτης διὰ τὴν πλήρη ἀναστήλωσιν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος, ἀπέκλεισε τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐργασιῶν εἰς βασικοὺς τομεῖς. Οὕτω κατηδαφίσθη τὸ νεωτερικὸν ἐκ σιδηροπαγοῦς σιμεντοκονίας τέμπλον, τὸ ὁποῖον παρέβλαπτε σοβαρῶς τὴν ἐσωτερικὴν μορφὴν τοῦ μνημείου, ἀφῃρέθησαν αἱ, ἐπίσης ἐκ σιμέντου, συμπληρώσεις εἰς τὰ γεῖσα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, τὰς κόγχας τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ παράθυρα, καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν οἱ ἁρμοὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον. Τέλος, συνεπληρώθησαν τὰ ἄνω τμήματα τῶν τοίχων τῶν γωνιαίων ἀνατολικῶν διαμερισμάτων καὶ ἐστεγάσθησαν ταῦτα διὰ παλαιῶν κεράμων.

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἐξετέλεσεν ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, εἰς τὴν ὕπαιθρον τῆς νήσου Ρόδου καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν νήσων τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος εἰς Σύμην, Νίσυρον, Κάλυμνον, Πάτμον, Λέρον καὶ Ἀστυπάλαιαν.

Αἱ ἐργασίαι αὗται ἦσαν μουσειακαί, εἰς Ρόδον καὶ Κάλυμνον, ἀνασκαφικαί, εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν κρατικῆς ἰδιοκτησίας ἀκινήτων εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου καὶ εἰς τὴν Σύμην, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν Ρόδου καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Φρουρίου παρὰ τὴν Παναγίαν Σπηλιανὴν Νισύρου, ἐργασίαι προστασίας ἀρχαίων εἰς Ἀστυπάλαιαν καὶ πλακόστρωσις τοῦ σκευοφυλακίου τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου. Ἐκτὸς τούτων ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ἐργασίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος σημειώματος.

Κατὰ τὰς ἐν γένει ἐργασίας ἔλαβον μέρος οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου καὶ κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου, ὁ βοηθὸς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Κῶ κ. Μιλτιάδης Νικολαΐδης, οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ κ. Εὐάγγελος Κακαβογιάννης καὶ δ. Ὄλγα Ἀποστολοπούλου καὶ δι' ἓν βραχὺ διάστημα αἱ δδ. Β. Ξενίδου καὶ Ἰωάννα Σταμούλη.

Ἰδιαιτέρως σημαντική, ὡς συνήθως, ὑπῆρξεν ἡ πολύτιμος βοήθεια τοῦ παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου Ἀρχιτεχνίτου κ. Κ. Τζανέτου.

Α'. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΡΟΔΟΣ

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον

Διὰ τῶν μέχρι τοῦ 1964 διατεθέντων χρηματικῶν ποσῶν συνεπληρώθησαν ἅπασαι αἱ ἀπαραίτητοι ἐργασίαι κτηριακῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Νοσοκομείου τῶν Ἱπποτῶν Ρόδου, ὅπου θὰ στεγασθῇ τὸ Μουσεῖον ἀγγείων καὶ μικροαντικειμένων ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ὡλοκληρώθη ὁ εἰς προθήκας ἐξοπλισμὸς τοῦ ὡς ἄνω Μουσείου καὶ ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, ὅπου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πολέμου εὑρίσκοντο συσκευασμένα, τὰ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, ἤρχισε δὲ ἡ κατάταξις αὐτῶν κατὰ νεκροταφεῖα καὶ τάφους.

Βυζαντινὸν Μουσεῖον

Μικροεργασίαι κυρίως κτηριακῆς φύσεως ἐγένοντο εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἱπποτῶν μεσαιωνικὸν κτήριον, τὸ ὁποῖον φέρει ἐξώθυραν ἱσπανικοῦ τύπου[1], ὅπου θὰ στεγασθῇ ἡ συλλογὴ τῶν ἀντικειμένων παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ κτήριον τοῦτο ἐτοποθετήθησαν πρὸς καθαρισμὸν εἰκόνες ἐκ Ρόδου, τὰς ὁποίας εὐγενῶς προσέφερεν ὁ Μητροπολίτης Ρόδου κ. Σπυρίδων, ὑποσχεθείς, ὅτι θὰ δωρήσῃ, μετὰ τὴν περάτωσιν τῶν προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν τοῦ κτηρίου τούτου, καὶ τὴν ὑπόλοιπον καὶ πλέον ἀξιόλογον συλλογήν, ἥτις σήμερον στεγάζεται εἰς τὴν ἱερὰν Μητρόπολιν Ρόδου.

Λαογραφικὸν Μουσεῖον

Μὲ ταχύτατον ρυθμὸν προὐχώρησεν ἡ ἐπανέκθεσις τῶν ἀντικειμένων τῆς Λαογραφικῆς καὶ Κοσμητικῆς Συλλογῆς Ρόδου, ὑπολογίζεται δέ, ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου θὰ ἐγκαινιασθῇ κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον τοῦ ἐρχομένου ἔτους.

Προϊστορικὸν Μουσεῖον

Πρὸς ἀποπεράτωσιν ἐξ ἄλλου καὶ συμπλήρωσιν τῆς παρὰ τὸ Κατάλυμα τῆς Γαλλίας μεσαιωνικῆς οἰκίας[2], ὅπου θὰ στεγασθῇ ἡ προϊστορικὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου Ρόδου, ἐγένοντο κυρίως ἐργασίαι ἀποχωματώσεως, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἀρχιτεκτονικῶν τμημάτων τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης οἰκίας, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν καταστραφέντος νοτίου τμήματος αὐτῆς.

ΚΑΛΥΜΝΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως Καλύμνου ἐπερατώθησαν αἱ κτηριακαὶ ἐργασίαι καὶ συνετελέσθη ἡ ἔκθεσις τῶν νεολιθικῶν καὶ νεωτέρων ἀντικειμένων.

Β'. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Κατὰ τὸ ἔτος 1964, πλὴν τῶν μικρῶν κονδυλίων τοῦ τοπικοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Νομαρχίας Δωδεκανήσου, διετέθησαν διὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς πόλεως Ρόδου καὶ τῆς ὑπαίθρου σεβαστὰ ποσὰ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου κατέστη δυνατὴ ἡ παρακολούθησις ἁπάντων τῶν μελλόντων νὰ οἰκοδομηθοῦν οἰκοπέδων εἰς τὴν πόλιν τῆς

1. Ἰδὲ Al. Gabriel: La Cité de Rhodes, I σ. 73, 4
2. Gabriel ἔ. ἀ. σ. 79, 7

Ρόδου καὶ ἡ διενέργεια ἀνασκαφῶν μικρᾶς καὶ μεγάλης ἐκτάσεως εἰς ἑκατὸν περίπου οἰκόπεδα.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι ἐγένετο παλαιότερον, ὅτε, λόγῳ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν διατιθεμένων ποσῶν, αἱ ἐργασίαι περιωρίζοντο εἰς μικρὰς ἐρεύνας ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν θεμελιώσεων τῶν μελλόντων νὰ οἰκοδομηθοῦν κτισμάτων, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἠρευνήθησαν καθ' ἅπασαν μὲν τὴν ἔκτασίν των ἅπαντα τὰ παρουσιάσαντα ἐνδιαφέροντα ἀρχαῖα οἰκόπεδα καὶ εἰς βάθος μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους, ὀλιγώτερον δὲ τὰ μὴ παρουσιάσαντα ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Πρὸς τοῦτο παρέστη ἀνάγκη, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐνίοτε μηχανικὰ μέσα πρὸς ἀποχωμάτωσιν, νὰ γίνῃ δὲ ἡ ἀπόρριψις τῶν χωμάτων διὰ διπλῆς πολλάκις ἀναπετάσεως, ὅπου αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν ἰδιαιτέρως μεγάλαι.

Ἐκτὸς τούτου συνεχίσθησαν αἱ μὴ περατωθεῖσαι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἔρευναι εἰς ἀρκετὰ οἰκόπεδα, τὰς ἐργασίας τῶν ὁποίων παρηκολούθησεν ἡ τέως Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου καὶ νῦν Ἔφορος τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων δ. Κάντω Φατούρου. Τὰ συμπεράσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν ἐδόθησαν εἰς τὸ περυσινὸν Δελτίον ὑπὸ τῆς ἀνασκαφέως.

Ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος βεβαίως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1964 διεπιστώθησαν ὡς βέβαιαι, παλαιότερον ὑποθετικαὶ ἢ εὑρέθησαν νέαι ἐντελῶς ἄγνωστοι μέχρι σήμερον ἀρχαῖαι ὁδοὶ ἀνερχόμεναι εἰς δεκαπέντε.

ΝΟΤΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Ἐν πρώτοις σημειοῦται, ὅτι κατὰ τὸ μέσον τοῦ νοτίου τμήματος τῆς ἐκτὸς τῶν Μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰταλοκρατίας ἐκτίσθησαν τὰ δύο παράλληλα κτήρια τὰ χρησιμοποιούμενα σήμερον διὰ τὴν στέγασιν Δημοτικῶν σχολείων καὶ Γυμνασίων, καὶ τὸ ὀλίγῳ βορειοανατολικώτερον κτήριον τῆς Κ.Α.Β.Α., ὑπάρχει ἐδαφικὴ ἔξαρσις μετ' ἀποτόμου κλίσεως κυρίως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ βορείαν πλευράν, ὡς ἔχει αὕτη μέχρι σήμερον. Ἐπὶ ἰταλοκρατίας ἐγένετο διὰ μηχανικῶν μέσων ἰσοπέδωσις μεγάλου τμήματος τῆς περιοχῆς πρὸς οἰκοδόμησιν τῶν ὡς ἄνω κτηρίων καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπῆρχον μέχρι σήμερον στοιχεῖα τῆς παλαιοτέρας καταστάσεως, ἡ ἀπότομος δὲ κλίσις τοῦ ἐδάφους δὲν ἐπέτρεπε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἴσχυε καὶ ἐνταῦθα τὸ «διηνεκὲς» τῶν ὁδῶν, ἐφ' ᾧ καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἄξονος τῆς μεσαιωνικῆς ὁδοῦ Πυθαγόρα ὑποθετικὴ ἀρχαία ὁδός, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., Ρ30α εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ σχεδίου τῶν ἀξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν[3] ἐχαράχθη μόνον μέχρι σημείου τινὸς πρὸ τῆς ἐν λόγῳ ἐδαφικῆς ἐξάρσεως.

Κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς παρεσχέθη ἡ εὐχέρεια συμπληρώσεως τῶν ὁδικῶν ἀξόνων τεσσάρων ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης διερχομένων ἀρχαίων ὁδῶν, πλὴν τῆς κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς διαπιστωθείσης συνεχίσεως τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39[4].

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ τὴν πρὸς Δ. τῶν σχολείων περιοχήν, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς παρὰ τὸ οἰκόπεδον Ἀϊβαλῆ τοῦ ἔτους 1963, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὴν πρὸς Α., εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον, περιοχήν, ὅπου ᾠκοδομήθησαν οἰκίαι τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπαλλήλων Ρόδου.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΥΤΙΚΩΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἀρχαία ὁδὸς Ρ18β

Ἐντὸς τῆς ἐκτάσεως τῶν οἰκοπέδων Καμαρινοῦ καὶ Κουμαντῆ βορειοανατολικῶς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, διεπιστώθησαν ἴχνη πλατείας ἀρχαίας ὁδοῦ κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἥτις κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς διεπιστώθη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος της ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Στεφάνου Καζούλλη καὶ Βενετοκλέων[5] οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Σ. Χαραλάμπους. Τὰ ἐλάχιστα λείψανα τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ Ρ18β, ἤτοι εἰς λίαν κατεστραμμένος πήλινος ἀγωγὸς καὶ ἴχνη δύο πλευρῶν φρεατίου τοῦ συνήθους εἰς τὰς ἀρχαίας ὁδοὺς τῆς Ρόδου τύπου εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καμαρινοῦ. Τὸ πλάτος τέλος τῆς ὁδοῦ, μετρηθὲν μεταξὺ δύο ἀπὸ Β. πρὸς Ν. παραλλήλων τοίχων, εὑρεθέντων τοῦ ἑνὸς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κουμαντῆ καὶ τοῦ ἑτέρου ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καμαρινοῦ, εὑρέθη 12 μέτρα περίπου. Ἄρα ἡ ὁδὸς Ρ18β ἦτο πλατεῖα.

Τὴν διαδοχὴν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ18β κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας ἀποτελεῖ μικρὰ ὁδὸς ἐκκινοῦσα ἐκ τῆς διερχομένης ἐντεῦθεν ὁδοῦ Ἁγίων Ἀναργύρων καὶ βαίνουσα πρὸς Δ. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ ὀλίγῳ ἀνατολικώτερον τοῦ οἰκοπέδου Κουμαντῆ εὑρέθη τὸ ἐν Πίν. 739α τεμάχιον βωμοῦ ἐκ λαρτίου λίθου μετὰ τῆς πιθανῶς εἰς τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα χρονολογουμένης ἐπιγραφῆς *Ἀγαθοῦ Δαίμονος*.

Νοτιώτερον καὶ συγκεκριμένως εἰς ἀπόστασιν

3. ΑΜ 73 (1958) σ. 147, πίν. III καὶ IV.

4. Κ. Φατούρου ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 472.

5. ἔ. ἀ. σ. 471.

95 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ Ρ18β ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς λείψανα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19α, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τὰ λείψανα ταῦτα ἦσαν δύο παράλληλοι τοῖχοι ἀποτελοῦντες τὰ ἑκατέρωθεν ὅρια τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ (Πίν. 739 γ).

Τὸ νότιον ὅριον συνέκειτο ἐκ σειρᾶς λίαν ἐφθαρμένων καὶ διεσαλευμένων πωροπλίνθων, ἐκ δὲ τοῦ βορείου ὁρίου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς ἐξ ἀκανονίστων λίθων μετὰ πηλοῦ ὑποθεμελιώσεως. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων ἦτο 6.20 μ. Ἐπειδὴ οἱ λίθοι τοῦ νοτίου ὁρίου εὑρέθησαν ἐλαφρῶς διεσαλευμένοι, ἐκ δὲ τοῦ βορείου ὁρίου εὑρέθη μόνον ἀσαφὲς τμῆμα ὑποθεμελιώσεως, πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἐπιφύλαξις, ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19α εἰς τὴν θέσιν ταύτην, δεδομένου, ὅτι κατὰ τὴν πρὸς Α. προέκτασιν αὐτῆς, ὅπου συμπίπτει πρὸς τὴν ἐν τῷ προκαταρκτικῷ σχεδίῳ σημειωθεῖσαν ὁδὸν Ρ19β, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη (ἰδὲ κατωτ. σ. 591) εἶχε πλάτος 5.40 μ. περίπου.

Ὡς καὶ εἰς τὸν Πίν. 739 γ φαίνεται, ἐκ τῆς ὁδοῦ Ρ19α διεπιστώθησαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁδοστρώματα, κτιστὸς ἀγωγὸς καὶ πήλινοι ἀγωγοὶ διαθέοντες περίπου ὅλον τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα αὐτῆς.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς ταύτης ἀνεσκάφησαν ἐν ὅλῳ ἑπτὰ οἰκόπεδα, ἰδιοκτησιῶν Καΐκη, Λυριτζῆ, Στραγαλᾶ, Δηλμπεράκη, Φραγκεσκάκη, Σέλλα καὶ Καμαριώτη.

Ἐκ τούτων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐνεφάνισαν τὰ νοτιώτερα οἰκόπεδα Καΐκη - Λυριτζῆ - Στραγαλᾶ καὶ τὸ κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς περιοχῆς κείμενον οἰκόπεδον Φραγκεσκάκη. Εἰς τὰ οἰκόπεδα Καΐκη - Λυριτζῆ - Στραγαλᾶ διεπιστώθη ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ30α.

Ἡ ὁδὸς αὕτη, ὡς ἀνεφέρθη καὶ ἀνωτέρω (σ. 578), ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ δευτέρου καταρτισθέντος σχεδίου ἐκ τοῦ ἄξονος τῆς ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ὁδοῦ Ἱπποδάμου, ἀπέχοντος 51 σχεδὸν μέτρα ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὑποθετικῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ30[6], δὲν ἐχαράχθη δὲ ὁ ἄξων αὐτῆς περαιτέρω, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως ἐνταῦθα ἀποτόμου κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ μεγάλων ἐπιχώσεων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν οἰκοπέδων Καΐκη - Λυριτζῆ - Στραγαλᾶ ἀπεκαλύφθη καὶ ἐμελετήθη ἡ ἀρχαία αὕτη ὁδὸς εἰς μῆκος 30 μ. περίπου (Πίν. 739 β) καὶ ἡ διασταύρωσις αὐτῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ20α.

Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ30α ἀπετέλει ἀναλημματικὸς τοῖχος μεγίστου ὕψους 2.20 μ. (Πίν. 740 α). Ὁ τοῖχος οὗτος εἶχεν ἀποκλίνει τῆς κατακορύφου κατὰ τὸ βόρειον κυρίως τμῆμα αὐτοῦ, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων πωροπλίνθων καὶ σποραδικῶς παρεμβαλλομένων μικρῶν λίθων.

Τὸ δυτικὸν ὅριον ἀπετέλει τοῖχος μεγίστου ὕψους 0,80 καὶ πλάτους κατὰ μέρη 0,60 καὶ 0,80 μ. διεσαλευμένος κατὰ τὸ νότιον αὐτοῦ τμῆμα. Ὁ τοῖχος οὗτος ἐκάμπτετο πρὸς Δ. (Πίν. 740 β), σχηματιζομένης οὕτω τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ30α καὶ Ρ20α.

Τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ30α μετρηθὲν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τῆς ἀνατολικῆς ὡσαύτως παρειᾶς τοῦ ἀναλήμματος, εὑρέθη 5.60 μ. κατὰ τὸ διασῳζόμενον εἰς καλυτέραν κατάστασιν μέρος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου. Ἡ ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ὁδὸς Ἱπποδάμου, ἡ ὁποία διεδέχθη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ30α ἔχει πλάτος κυμαινόμενον μεταξὺ 3.50 μέχρι 5 μ. περίπου. Ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς ὑπῆρχε κτιστὸς ἀγωγὸς ἐστεγασμένος μόνον κατὰ τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ. Παρ' αὐτὸν ὑπῆρχε πήλινος ἀγωγὸς κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β. διακλαδούμενος εἰς σημεῖον, ἔνθα εἶχε καταστραφῆ ὁ κτιστὸς ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς Β. ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς Α., ἤτοι πρὸς τὴν πρὸς Α. συνέχισιν τῆς διασταυρουμένης μετὰ τῆς Ρ30α ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ20α. Κατὰ τόπους εὑρέθησαν ἴχνη ἀρχαίων ὁδοστρωμάτων. Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἴχνη τῆς ὁδοῦ Ρ30α εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ κατὰ 100 μ. νοτιώτερον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γαριβάλδη οἰκοπέδου Χατζηγαβριήλ.

Τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ20α πλὴν τῶν δύο ἀνωτέρω ἀναφερθέντων στοιχείων, ἤτοι τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς διασταυρώσεως (Πίν. 740 β) καὶ τῆς πρὸς Α. κάμψεως τοῦ ἑνὸς βραχίονος τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ, οὐδὲν ἕτερον στοιχεῖον διεπιστώθη. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄξων αὐτῆς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ χαραχθῇ μετὰ βεβαιότητος ἐπὶ τοῦ χάρτου, μὴ διαπιστωθέντος κυρίως τοῦ πλάτους της.

Οἰκόπεδον Φραγκεσκάκη

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνεσκάφη τμῆμα λίαν κατεστραμμένης ἀρχαίας οἰκίας, ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ συγκεκριμένως τὸ ἐκ ψηφιδωτοῦ δάπεδον ἑνὸς μεγάλου δωματίου, διαστάσεων 4.80 x 10 μ. περίπου, καὶ κατεστραμμένα ψη-

6. Ἰ. Κοντῆ, Ρυμοτομία πίν. I καὶ II καὶ ΑΜ 73 (1958) πίν. III καὶ IV.

φιδωτὰ δάπεδα παρακειμένων δωματίων. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δωματίου ὑπῆρχεν ἔμβλημα μετὰ παραστάσεως μάσκας Σιληνοῦ διαστάσεων 0,60 x 0,60 μ. (Πίν. 772). Ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς τὸ ἔμβλημα τοῦτο προήρχετο ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς παλαιοτέρας ἑλληνιστικῆς οἰκίας, ὅπερ εὑρέθη βαθύτερον, εἶχε δὲ διατηρηθῆ, προφανῶς λόγῳ τῆς ἀρίστης τέχνης του καὶ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας.

Ἐπὶ μελανοῦ ἐδάφους πλαισιουμένου ὑπὸ πρασίνης ζώνης, τὴν ὁποίαν περιθέει ταινία τεφροχρόων ᾠῶν καὶ φύλλων, εἰκονίζεται ἡ μάσκα εἰς λοξὴν κατεύθυνσιν, ἔχουσα κατὰ τὰ σαρκόχροα μέρη χρωματικὴν ποικιλίαν καὶ πλαστικὴν διάθεσιν τονιζομένας διὰ ποικιλοχρόου στεφάνου ἐκ φύλλων κισσοῦ, κλάδων μυρσίνης καὶ ἀνθέων περιπεπλεγμένων διὰ τριχρώμου ταινίας. Αἱ ψηφῖδες εἶναι μικραὶ ἀπολύτου ἐφαρμογῆς καὶ πλὴν τῶν πρασίνων καὶ κιτρίνων, ἀρίστης διατηρήσεως. Λεπτομερὴς δημοσίευσις τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου ἐμβλήματος θὰ γίνῃ προσεχῶς.

Βορείως τοῦ οἰκοπέδου Φραγκεσκάκη διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ὁδοῦ Ρ19β, ὁ ἄξων τῆς ὁποίας συμπίπτει πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ὀλίγῳ δυτικώτερον ἀνασκαφείσης ὁδοῦ Ρ19α (ἰδὲ ἀ. σ. 579).

Οὕτω, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα ἀπότομος ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐνέβαλεν εἰς ἀμφιβολίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ἐνταῦθα τοῦ «διηνεκοῦς», διεπιστώθη κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφάς, ὅτι τὸ «διηνεκὲς» ἴσχυε διὰ τὰς ὁδοὺς Ρ19α καὶ Ρ19β, αἱ ὁποῖαι ἐταυτίσθησαν, διὰ τὴν ὁδὸν Ρ18β καὶ διὰ τὴν ὁδὸν Ρ30α.

Οἰκόπεδον Κατίνα

Εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ Ν. καὶ τῆς ὁδοῦ Κομνηνῶν ἀπὸ Β., ὅπου τώρα διανοίγονται ὑπὸ τοῦ Δήμου Ρόδου νέαι ὁδοί, διεπιστώθη ἡ διασταύρωσις τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ29α[7] καὶ Ρ17[8]. Ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων τούτων ὁδῶν διεσῴζοντο λείψανα τῆς ΒΑ. γωνίας καὶ ἀσαφῆ τμήματα κτιστῶν καὶ πηλίνων ἀγωγῶν.

Λείψανα ὁδοστρωμάτων καὶ τμήματα πηλίνων ἀγωγῶν τῆς ὁδοῦ Ρ17 εὑρέθησαν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ δυτικῶς τοῦ κινηματογράφου «Παλλὰς» ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Φρειδερίκης ἀριθ. 13 οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας **Α. Μαδωνῆ**.

Σαφῆ ἴχνη, ἤτοι πήλινοι ἀγωγοὶ καὶ ἴχνη ὁδοστρωμάτων εὑρέθησαν ἀπὸ τὴν πάροδον Βασιλείου Βουλγαροκτόνου ἀνήκοντα εἰς τὴν πρὸς Ν. συνέχισιν τῆς ὁδοῦ Ρ29α, κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας **Β. Κοζᾶ**. Ἡ πάροδος Βασιλείου Βουλγαροκτόνου, σημειουμένη σαφῶς εἰς τοὺς παλαιοτέρους χάρτας, φαίνεται ὅτι ὑπερέκειτο τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τὸν ἄξονα τῆς ὁποίας μόνον ἐν μέρει ἠκολούθει.

Οἰκόπεδον Τζερεμὲ

Παρὰ τὴν ὁδὸν Ἁγίου Ἰωάννου ἀριθ. 78 καὶ ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Τζερεμέ, ἀπεκαλύφθη ἡ ὁδὸς Ρ28α, ἥτις εἰς τὸ δεύτερον σχέδιον τῶν ἀξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς Ρόδου εἶχε χαραχθῆ ὡς ὑποτιθεμένη[9] κυρίως ἐκ τοίχων διαχωρισμοῦ ἀγρῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας συνήθως πατούντων ἐπὶ ἀναλημματικῶν τοίχων ἀρχαίων ὁδῶν.

Τῆς ὁδοῦ ταύτης εὑρέθη τὸ δυτικὸν ὅριον ἀποτελούμενον ἐκ τοίχου οἰκίας καὶ σταθμοῦ θύρας. Οἱ λίθοι τοῦ τοίχου ἦσαν εἰς δευτέραν κατὰ τὸ πλεῖστον χρῆσιν (Πίν. 740 δ) καὶ ἔφερον κατὰ μέρη ἴχνη κονιάματος. Τὸν σταθμὸν τῆς θύρας ἀπετέλει κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μὲν μέρος πωρόπλινθος ἐλαφρῶς ἐφθαρμένη, κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν δὲ λάρτιος λίθος.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου τούτου διεπιστώθησαν λείψανα ὁδοστρωμάτων εἰς τέσσαρας στρώσεις, ὑπὸ δὲ ταῦτα εἰς ἀπόστασιν 1.15 ἀπὸ τοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς, ὑπῆρχε κτιστὸς ἀγωγὸς λίαν ἐπιμελημένης κατασκευῆς κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ (Πίν. 740 γ), κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β., καλυπτόμενος ὑπὸ μεγάλων, κανονικῶν ὁριζοντίων πωροπλίνθων. Βάθος ὑπονόμου 0,80, πλάτος 0,75 μ. Ἐντὸς τῆς κοίτης του ὑπῆρχε πήλινος ἀγωγὸς διαμέτρου 0,17 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 0,50 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχώματος τοῦ ἀγωγοῦ τούτου, εὑρέθη ἕτερος κτιστός, παράλληλος ἀγωγὸς κεκαλυμμένος ὁμοίως δι' ὁριζοντίων λιθοπλίνθων, δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐσωτερικῶς ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἔφερεν ὑδραυλικὸν κονίαμα, διὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπαλειφθῆ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς στεγάσεως. Ἐπὶ τοῦ κονιάματος τούτου ὑπῆρχον ἀπολιθωμένα ἰζήματα. Παρόμοιος ἀγωγὸς διερχόμενος ὑπὸ ἀρχαίαν ὁδὸν δὲν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ μέχρι σήμερον εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ρό-

7. Ἡ ἀρχαία αὕτη ὁδὸς ἀνεσκάφη κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ οἰκόπεδον Μερόπης Χριστοφίδη, ὁδὸς Ἡρακλείου ἀριθ. 54· ἰδὲ ΑΔ 19 (1964) Χρονικά, σ. 478.

8. Ἀ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον 1960, σ. 157 καὶ ΠΑΕ 1960, σ. 274.

9. ΑΜ 73 (1958) σ. 147, πίν. III, IV.

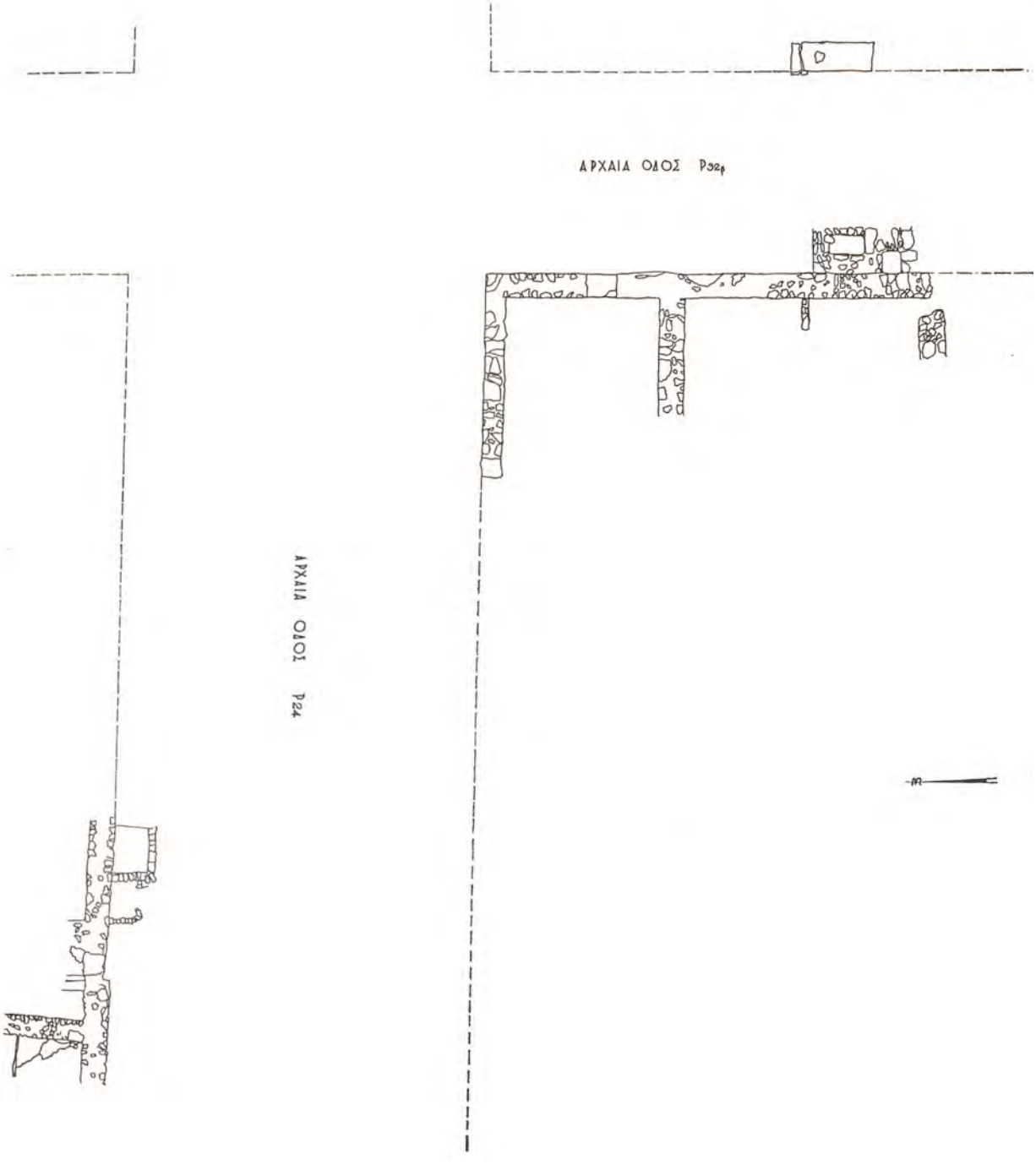

Σχέδ. 1. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδων Ἰωαννίδη καὶ Φρόνη. Διασταύρωσις τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ24 καὶ Ρ32β

δου. Τὸ ἐσωτερικὸν ὑδραυλικὸν κονίαμα ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἀπετέλει μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑδραγωγείου τῆς πόλεως.

Λόγῳ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ28α καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διεπιστώθη τὸ πλάτος αὐτῆς. Πάντως τὰ ὁδοστρώματα παρηκολουθήθησαν μέχρις ἀποστάσεως 6.20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ.

Οἰκόπεδα Φρόνη καὶ Ἰωαννίδη

Τὰ οἰκόπεδα ταῦτα εὑρίσκονται ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐντὸς κήπων, ὅπου τώρα διανοίγονται νέαι ὁδοί. Ἠρευνήθη κατ' ἐξοχὴν τὸ οἰκόπεδον Ἰωάνν. Ἰωαννίδη, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἡ διασταύρωσις τῆς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον σημειωθείσης ὡς ὑποθετικῆς ὁδοῦ Ρ24[10] μετὰ τῆς διὰ πρώτην φορὰν ἐνταῦθα ἀποκαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ32β.

Τὰ κυριώτερα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, ὑπῆρξαν τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ βορείου τοίχου μετὰ τῆς ΒΑ. γωνίας λίαν κατεστραμμένης ἀρχαίας οἰκίας (Σχέδ. 1), ἥτις συνεχίζετο καὶ ὑπὸ τὴν δυτικῶς εὑρισκομένην οἰκίαν Ἰωάνν. Ἰωαννίδη.

Ὁ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τοῖχος τῆς ἀρχαίας ταύτης οἰκίας, ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 11.50 μ. περίπου, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ καὶ ἔφερεν ἐσωτερικῶς κατὰ μέρη οὐχὶ καλῆς ποιότητος ἐπίχρισμα. Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ παρειὰν ἀνεσκάφησαν δύο φρεάτια ἐντὸς τῆς ὁδοῦ. Τὰ ὁδοστρώματα ἤρχιζον ἀπὸ τοῦ τοίχου εἰς τρεῖς στρώσεις συνολικοῦ πάχους 0,65 μ. περίπου. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀπετέλει τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ32β.

Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ ταύτης εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 5.15 μ. ἐντὸς ξένου οἰκοπέδου ὑπὸ νεωτέρας οἰκοδομὰς καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ σκαφῇ παρὰ μόνον εἰς μῆκος 2 μ. περίπου. Τὸ ἀπετέλει τοῖχος ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς δύο δόμους.

Ἐκ τῆς ὁδοῦ Ρ24, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 5 μ. περίπου ὁ ἀποτελῶν τὸ νότιον ὅριον αὐτῆς τοῖχος, διασῴζων μέρος τῆς ἀνωδομῆς εἰς ὕψος 1.55 μ., συγκείμενος κατὰ τὴν θεμελίωσιν ἐκ μικρῶν ἐπίσης λίθων μετὰ πηλοῦ, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερθείς, πρὸς τοῦτον συναπτόμενος καὶ ἀποτελῶν τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου, τοῖχος τῆς ὁδοῦ Ρ32β.

Τὸ ἕτερον, ἤτοι τὸ βόρειον ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ24, εὑρέθη ἐντὸς ξένης ἐπίσης ἰδιοκτησίας, ἐμελετήθη δὲ καὶ ἐντὸς τοῦ δυτικώτερον ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Εὐφημίας Φρόνη. Ἀπετελεῖτο ἐκ παρομοίου τοίχου προχείρου κατασκευῆς καὶ ἀπεῖχε ἀπὸ τοῦ νοτίου ὁρίου 9.25 μ. περίπου, ἤτοι ἡ ὁδὸς Ρ24 ἦτο πλατεῖα. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ βορείου ὁρίου ὑπῆρχον λείψανα δύο φρεατίων ἐντὸς τῆς ὁδοῦ. Τὰ ὁδοστρώματα τῆς ὁδοῦ Ρ24 ἠρευνήθησαν κυρίως ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἰωαννίδη ἀπετελοῦντο δὲ ἐκ τεσσάρων στρώσεων συνολικοῦ πάχους 1.10 μ. περίπου καὶ εὑρέθησαν 0,20 μ. περίπου ὑπὲρ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ νοτίου ὁρίου αὐτῆς καὶ 1 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, γεγονός, ὅπερ μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη συνέχισε νὰ χρησιμοποιῆται καὶ μεταγενεστέρως. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη ἦτο πλατεῖα, ἐξηγεῖται ἡ συνέχισις τῆς λειτουργίας της κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τῆς ἀνασκαφῆς κείμενον τμῆμα αὐτῆς, ὅπου σήμερον ἡ ὁδὸς Κυπριανοῦ.

Οἰκόπεδον Κωνσταντινίδη - Κακᾶ παρὰ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Καναδᾶ. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεσκάφη τμῆμα κτίσματος καταλαμβάνοντος ἔκτασιν ἑνὸς ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου καὶ τρεῖς περὶ αὐτὸ ἀρχαῖαι ὁδοί. Δέον νὰ σημειωθῇ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1961 περὶ τὰ 150 μ. νοτιώτερον τῆς θέσεως ταύτης ἀνεσκάφη ἡ εἰς τὸν βράχον ἕδρασις τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ ὀλίγῳ νοτιώτερον ἀπεκαλύφθη ἐκτὸς τοῦ τείχους ὁμαδικὴ ταφή[11].

Τὸ ἀρχαῖον κτήριον

Τοῦ ἀρχαίου κτηρίου ἀνεσκάφη ὁ νότιος τοῖχος καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν καὶ τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 740 ε).

Ὁ νότιος τοῖχος, ὅστις ἀνεσκάφη καθ' ἅπαν τὸ ἐξ 23 μ. μῆκος αὐτοῦ, εὑρέθη κατὰ τὸ δυτικὸν μὲν τμῆμα λίαν κατεστραμμένος πλὴν τῆς ΝΔ. γωνίας, κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ μέχρις ὕψους 0,90 μ. Ὁ πρὸς τὸ τμῆμα τοῦτο συναπτόμενος ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 8 μ. Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ διπλῆς σειρᾶς λίθων «παρὰ μῆκος σὺν δύο»[12],

10. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐχαράχθη εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον ὡς ὑποθετική. Ἰδὲ Ἰ. Κοντῆ, Ρυμοτομία, πίν. ΙΙ καὶ Ι καὶ ΑΜ 73 (1958) πίν. ΙΙΙ καὶ IV, προφανῶς ἐκ τῆς ὑπάρξεως σχεδὸν ἐπὶ τοῦ ἄξονος αὐτῆς τῆς ὁδοῦ Κυπριανοῦ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, χρονολογουμένης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

11. ΑΔ 17 (1961 - 62) σ. 302.

12. Ἀ. Ὀρλάνδου, Ὑλικὰ Δομῆς, Τόμ. 2ος, σ. 229.

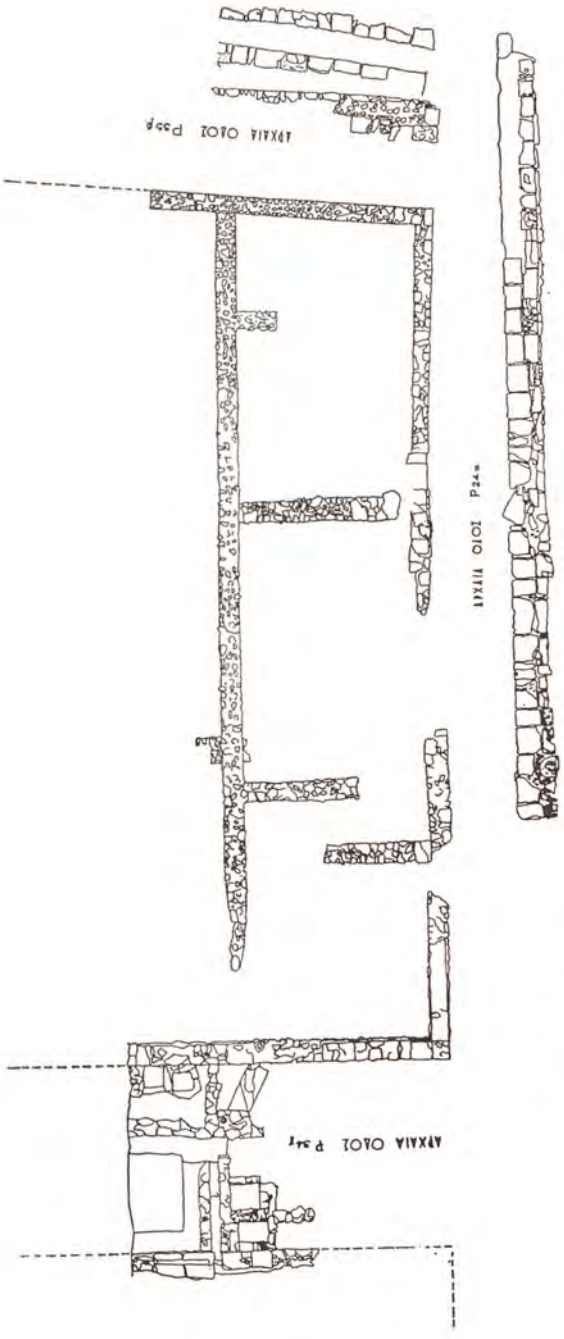

Σχέδ. 2. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Κωνσταντινίδη-Κακᾶ εἰς τὰς ἀρχαίας ὁδοὺς Ρ24α, Ρ35β καὶ Ρ34γ

ἡ πρόσοψις δὲ τούτων ἦτο λίαν ἐπιμεμελημένη. Τὴν ἀπετέλουν μεγάλοι κατὰ διαστήματα ἐσκεμμένως τεθειμένοι ἀκανόνιστοι λίθοι, ἡ ἐξωτερικὴ παρειὰ τῶν ὁποίων ἦτο λελεασμένη. Τὰ μεταξὺ τῶν λίθων διαστήματα ἐπληροῦντο διὰ βυσμάτων, τὰ ὁποῖα περιέβαλλον τοὺς μεγάλους λίθους καὶ κατὰ τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν (Πίν. 741 α).

Ἡ ἐξεζητημένη αὕτη μορφὴ τῆς τοιχοποιΐας εἰς τόσην ἔκτασιν καὶ καλὴν ποιότητα ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ἐν Ρόδῳ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου τούτου ἀνεφάνησαν τέσσαρες παράλληλοι τοῖχοι, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ εἷς διῆκε καθ' ὅλον τὸ πλάτος, οἱ δὲ λοιποὶ εὑρέθησαν μερικῶς κατεστραμμένοι. Ὁ παράλληλος πρὸς τὸν νότιον τοῖχος, εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 5 μ. βορείως αὐτοῦ καὶ ἀπετελεῖτο καθ' ἅπαν τὸ μῆκος του ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων μετὰ πηλοῦ.

Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτίσματος εὑρέθη (Πίν. 741 β) κατὰ τὸ μέρος τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ εἰς μῆκος 5.35 μ., ἐνῷ ἐκ τῆς ἀνωδομῆς ἐσῴζετο μικρὸν μόνον τμῆμα πρὸς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κτηρίου. Τὸ τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς παρουσίαζεν ἐπίσης διάθεσιν κατὰ τὴν τοιχοδομίαν τῆς μορφῆς τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων τοίχων τῆς καλῆς τοιχοδομίας. Ἡ ποιότης ὅμως ἦτο αἰσθητῶς κατωτέρα.

Ἀκριβῶς εἰς τὸ ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου καὶ κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ νοτίου μεγάλου τοίχου εὑρέθη βάσις μὲ τμῆμα πεσσίσκου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πιθανῶς θὰ ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀγαλμάτιον.

Αἱ ἀρχαῖαι ὁδοί

Ὁ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. νότιος τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος ἀπετέλει τὸ βόρειον ὅριον ἀρχαίας ἀγνώστου μέχρι σήμερον ὁδοῦ, τῆς *Ρ24α*, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἡ ὁποία ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς διαπιστωθείσης κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ24 (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 582) 100 περίπου μ. Τῆς ὁδοῦ ταύτης δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ τὸ πλάτος παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐσκάφη αὕτη εἰς πλάτος περίπου 7 μ.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ρ24α καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ βορείου ὁρίου αὐτῆς, ὑπῆρχε τοῖχος (Σχέδ. 2· Πίν. 740 ε) σῳζομένου μήκους 23 περίπου καὶ πλάτους μεγίστου 1 μ., ἀποτελούμενος ἐκ θεμελιώσεως ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς δευτέραν μᾶλλον χρῆσιν καὶ ἀνωδομῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῆς παρεῖχε τὴν αἴσθησιν τοιχοποιΐας προχείρου μέν, ἀλλὰ παρομοίας μορφῆς πρὸς τοὺς ἀνωτέρω περιγραφέντας καλοὺς τοίχους. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰ καὶ κυρίως ἡ θέσις τοῦ τοίχου τούτου ἐντὸς τῆς ὁδοῦ ἐμποδίζουν τὴν ἐξήγησιν, οὐδεὶς ἄλλος λόγος δύναται πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, ἢ μὴ μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου[13] ἀναφερόμενον, ὅτι κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Δημητρίου κατεσκευάσθησαν ἐσωτερικῶς τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ ἕτερα παράλληλα «τῷ μέλλοντι πονεῖν» τείχη. Ἴσως τὸ αὐτὸ νὰ ἐπανελήφθη καὶ κατά τινα τῶν νεωτέρων πολιορκιῶν τῆς πόλεως. Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην καθιστᾷ εὐλογοφανῆ ἡ πρὸς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος γειτνίασις.

Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἀρχαίου κτηρίου ἀπετέλει τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. *ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34γ*, πλάτους 5.30 μ. Ὁ ἄξων τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀπέχει περίπου 15 μ. ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς *ὁδοῦ Ρ34β*[14]. Ἡ μικρὰ αὕτη ἀπόστασις τῶν ἀξόνων τῶν δύο ἀρχαίων ὁδῶν, παρουσιαζομένη διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, ἐξηγεῖται πάλιν ἐκ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος. Εἶναι δὲ λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ ὁδὸς *Ρ34β* δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς θέσεως ταύτης, ἀλλὰ διεκόπτετο ὀλίγῳ βορειότερον. Ἴσχυε δηλαδὴ ἐνταῦθα τὸ σύστημα τοῦ περιορισμοῦ τῶν διηνεκῶν ὁδικῶν ἀξόνων, ἢ καὶ τῆς καταργήσεως αὐτῶν καὶ ἡ ἀντικατάστασίς των ὑπὸ οἰκοδομικῶν τετραγώνων πυκνοτέρας διατάξεως[15].

Μεγαλυτέραν σχετικῶς ἀνωμαλίαν παρουσίασεν ἡ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀνασκαφεῖσα ὁδὸς *Ρ35β*. Τῆς ὁδοῦ ταύτης εὑρέθη τὸ δυτικὸν ὅριον, ἤτοι ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς τοῖχος, ὁ ἔχων τὴν ἐπιμεμελημένην τοιχοποιΐαν, καὶ λείψανα κτιστῶν ἀγωγῶν. Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν ἦτο κάθετος ἐπὶ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ οἰκοδομήματος, ἀλλ' ἐσχημάτιζε μετ' αὐτοῦ ἀμβλεῖαν γωνίαν 92°. Παρομοίαν ἀπόκλισιν καὶ ἔτι μεγαλυτέραν παρουσίαζε καὶ ὁ εἷς ἐκ τῶν κτιστῶν ἀγωγῶν τῆς ὁδοῦ. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος πρέπει νὰ ἦτο νεώτερος, ὡς καταργήσας τὸν παλαιότερον, ὅστις ἠκολούθει τὸν συνήθη προσανατολισμὸν τῶν ὁδῶν τῆς Ρόδου.

Οἰκόπεδον Στρατάκη

(Ἐπὶ τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ἡ ὁδὸς Γρηγορίου τοῦ Ε' τεμνομένη ὑπὸ τῆς νοτίως τῆς

13. XX, 93, I.

14. Ἰδὲ κατωτέρω οἰκόπεδα Ἀναστασιάδη καὶ Καντῆ.

15. Ἰ. Κοντῆ: Ἡ εὔτομος διάθεσις εἰς τὸν Ἱπποδάμειον τρόπον: ΑΕ 1953 - 54, μέρος Α' σ. 266, κ.ἑ.

ὁδοῦ Δενδρηνοῦ νεοδιανοιγομένης παραλλήλου νέας ὁδοῦ).

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου δὲν ἀνευρέθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα, ἀλλὰ λίαν κατεστραμμένα ἢ σχεδὸν ἐντελῶς διαλελυμένα ὁδοστρώματα ἀνήκοντα εἰς τὴν ὁδὸν Ρ30. Μεταξὺ τῶν ὁδοστρωμάτων τούτων εὑρέθησαν θραύσματα μεγάλου πηλίνου ἀγωγοῦ, κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ἀσαφέστερα ἴχνη ὁδοστρωμάτων ἀνεσκάφησαν ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὰ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. θεμέλια τῆς ἀνεγερθείσης οἰκίας καὶ συγκεκριμένως ὑπὸ τοῖχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ μετρηθεῖσα ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀπόστασις τῆς θέσεως ταύτης ἀπὸ τῆς κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς διαπιστωθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ24 (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 582) εὑρέθη 205 περίπου μέτρα. Ὡς ἐκ τούτου σημειοῦμεν ὡς πιθανὴν τὴν ὁδὸν ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη προσωρινῶς τὸ σῆμα Ρ24β.

Ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων γενομένων εὑρημάτων ἀξιόλογα ὑπῆρξαν τὰ ἐν Πίν. 742 α - β.

Οἰκόπεδον Γεωργίου Φωκᾶ (Ὁδὸς Ἁγίου Ἰωάννου ἀριθ. 36).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἄνευ ἀποτελέσματος ἐξ ἀφορμῆς ἐμφανίσεως στρώσεων, αἱ ὁποῖαι ὅμως διεπιστώθη ὅτι δὲν ἀνῆκον εἰς ἀρχαίαν ὁδόν, οὔτε ἦσαν τῆς συστάσεως τῶν ἀρχαίων ὁδοστρωμάτων τῆς Ρόδου.

Οἰκόπεδον Χαλκιᾶ (Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ). Γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθησαν λίαν ἀσαφῆ λείψανα ἐκ τοίχων ἀρχαίας οἰκήσεως καί τινα τμήματα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Οἰκόπεδον Τζάπαση (Ἀνατολικῶς τοῦ οἰκοπέδου Κατίνα).

Ἐνταῦθα ἤρχισεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα συνεχιζομένη καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος. Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τούτου προέρχονται αἱ εἰς τοὺς Πίν. 743 α - β μικραὶ μαρμάριναι κεφαλαί.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Τσακίρη

(Παρὰ τὴν ὁδὸν Πατριάρχου Ἀθηναγόρου καὶ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καναδᾶ καὶ Ἁγίου Γεωργίου).

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπεκαλύφθη ἄγνωστος μέχρι σήμερον ἀρχαία ὁδὸς κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἥτις ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ καταρτιζομένου σχεδίου ὡς Ρ34α. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ἐκτεταμένοι κῆποι ἑσπεριδοειδῶν, τὰ ἐκ μανδροτοίχων ὅρια τῶν ὁποίων διακρίνονται εἴς τινα σημεῖα μέχρι σήμερον. Ὑπὲρ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀρχαίαν ὁδὸν ὑπῆρχεν ἓν τοιοῦτον ὅριον, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν χάρτην τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας σημειοῦται μέχρι μήκους 150 μ.[16]. Ἐπρόκειτο προφανῶς περὶ τοῦ συνηθεστάτου εἰς Ρόδον φαινομένου τῆς διαδοχῆς τῶν ὁρίων τῶν ἀρχαίων οἰκοδομικῶν τετραγώνων διὰ νεωτέρων μανδροτοίχων.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ34α εἰς μῆκος 20 μ. περίπου μέχρι τοῦ βορειοτέρου ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου, τὰ δὲ μελετηθέντα στοιχεῖα της ἦσαν: Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον αὐτῆς, μέρος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου της, κτιστὸς ἀγωγὸς διήκων καθ' ἅπαν τὸ ἀνασκαφὲν μῆκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, μικρότεροι ἀποχετευτικοὶ κτιστοὶ ὀχετοὶ τῶν παροδίων κτισμάτων ἐκβάλλοντες εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγὸν καὶ σκληρὰ ὁδοστρώματα.

Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ34α ἀπετελεῖτο ἐκ τοίχου συνολικοῦ μήκους 21.70 μ., διακοπτομένου ὅμως κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 744 α) (ἐπὶ 4 μ. περίπου) καὶ συνεχιζομένου νοτιώτερον. Τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ τοίχου ἀπετελεῖτο ἐκ μετρίου μεγέθους λιθοπλίνθων, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐξωτερικῶς τρία ἐπάλληλα, σχετικῶς παχέα, στρώματα κονιαμάτων, τὸ κατώτερον στρῶμα τῶν ὁποίων ἔφερεν ἀβαθεῖς χαρακώσεις, ἀπομιμήσεις προφανῶς ἰσοδόμου τοιχοποιΐας. Κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ τοίχου εὑρέθη κατώφλιον θύρας μήκους 1.85 μ. καὶ μεγίστου πλάτους 0,65 μ., ὅπερ ἐξωτερικῶς δὲν ἔφερε κονίαμα. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του ὑπῆρχε κατὰ μῆκος ἐγκοπὴ πλάτους 0,20 μ. καὶ ἐπ' αὐτῆς τρεῖς κοιλότητες, δύο κατὰ τὰ δύο ἄκρα, προφανῶς πρὸς στήριξιν τῶν στροφέων τῶν θυροφύλλων καὶ μία μικροτέρα μεταξὺ τούτων ἀπέχουσα 0,40 ἀπὸ τῆς βορείας καὶ 0,60 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας πρὸς ὑποδοχὴν προφανῶς τοῦ σύρτου. Ἀμέσως Ν. τῆς βορείας παραστάδος ὑπῆρχε ἐπὶ τοῦ κατωφλίου κατὰ πλάτος ἀβαθὴς ἐγκοπὴ πλάτους 0,03 μ. (Πίν. 744 β). Παρομοία ἐγκοπὴ λόγῳ φθορᾶς τοῦ λίθου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ εἰς τὴν ἀντίστοιχον θέσιν παρὰ τὴν νοτίαν παραστάδα.

Ὀπὴ τετραγώνου διατομῆς ὕψ. 0,36 καὶ πλάτ. 0,26 μ., διήκουσα καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κατωφλίου καὶ ἀπέχουσα 0,15 μ. περίπου ἀπὸ τῆς βο-

16. ΑΜ 73 (1958) πίν. IV. Μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ρ18β καὶ Ρ22 καὶ Ρ34 καὶ Ρ35α.

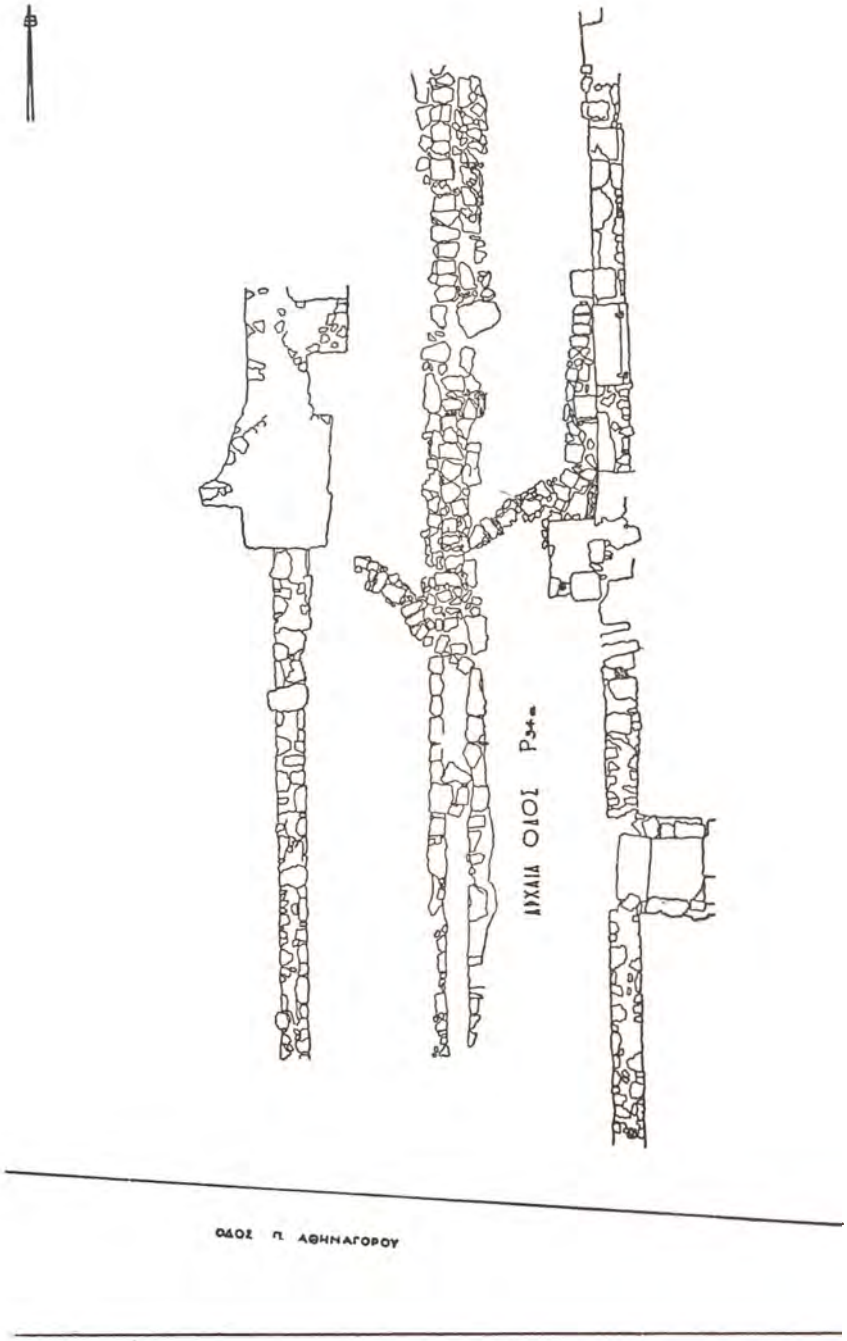

Σχέδ. 3. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Τσακίρη. Ὀχετοὶ τελευταίας περιόδου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α

ρείας παραστάδος τῆς θύρας, ἀπετέλει τὸ ὑπὸ τὸ κατώφλιον στόμιον ἐκβολῆς τῶν ὑδάτων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας πρὸς τὸν κεντρικὸν ὑπόνομον τῆς ὁδοῦ (Πίν. 745 α). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεπιστώθη ἡ ἔναρξις τριῶν κτιστῶν ὀχετῶν, ἀνηκόντων εἰς τρεῖς σαφῶς διαπιστωθείσας περιόδους κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ὁδοῦ, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. 0,25 μ. χαμηλότερον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου ὑπῆρχεν ἐλαφρὰ ἐξοχὴ διαπιστωθεῖσα εἰς τὸ μέσον κυρίως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου, διαιροῦσα καθ' ὕψος αὐτὸ εἰς δύο ἀνισομερῆ τμήματα (Πίν. 745 α).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι πλὴν τῶν συνήθων φθορῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τὸν πωρόλιθον τῆς Ρόδου, δι' ἀποβολῆς ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου τῶν πλέον μαλακῶν ὑλῶν, δὲν παρετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τούτου φθοραὶ ἐκ πατημάτων ἢ ἴχνη τριβῆς τῶν θυροφύλλων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνήθεις εἰς παρομοίας περιπτώσεις.

Ἑκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου ὑπῆρχον αἱ βάσεις καὶ ἡ ἔναρξις τοῦ κορμοῦ δύο ἐξωτερικῶν παραστάδων (Πίν. 745 α). Ἐκ τούτων ἡ νοτία ἦτο κατεστραμμένη κατὰ μέγα μέρος ἐκ κτιστοῦ ἀγωγοῦ (ἰδὲ κατωτέρω σ. 589), ἡ βάσις δὲ αὐτῆς ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κατὰ πλάτος τεθειμένων ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων (Πίν. 745 β), πλάτους συνολικοῦ 0,40 καὶ ὕψους περίπου 0,25 μ. Ἐπ' αὐτῆς ὑπῆρχεν ἡ ἕδρασις τοῦ κορμοῦ σῳζομένη εἰς ὕψος περίπου 0,15 μ. Ἐν συνόλῳ ἡ παραστὰς διέσῳζε κατὰ μέρη κονίαμα εἰς τρεῖς ἀσαφεῖς λεπτὰς στρώσεις, κατὰ δὲ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῆς ἑδράσεως τοῦ κορμοῦ ἐπὶ τῆς βάσεως διεκρίνοντο ἀσαφῶς κυμάτια μορφούμενα καὶ τονιζόμενα διὰ τῶν κονιαμάτων.

Ἡ βορεία παραστὰς ἐν τῷ συνόλῳ εὑρέθη εἰς καλυτέραν κατάστασιν δὲν διέσῳζεν ὅμως ἐπαρκῶς τὰ κονιάματα. Ἀμφότεραι ἐξ ἄλλου ἐπάτουν ἐπὶ χωμάτων ἢ τυχαίων λίθων τῆς ὁδοῦ ἄνευ ἰδιαιτέρας θεμελιώσεως. Τοῦτο συνδυαζόμενον πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα στρῶσις τοῦ κονιάματος ἔφθανε χαμηλότερον τῆς ἑδράσεως τῆς νοτίας παραστάδος (Πίν. 745 α), ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι αἱ παραστάδες ἐτοποθετήθησαν κατά τινα νεωτέραν μετασκευὴν τοῦ κτηρίου. Ἐνῷ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου διὰ πρώτην φορὰν ἀνευρέθησαν τοιαῦται παραστάδες, ὑπάρχουν παρόμοιαι εἰς κτήρια τῆς ἀρχαίας Καμίρου, αἱ καλύτερον σῳζόμεναι τῶν ὁποίων εὑρίσκονται εἰς τὸ κτίσμα βορείως τοῦ κάτω ναοῦ.

Ἐπειδή, λόγῳ ὑπερκειμένων νεωτέρων κτισμάτων, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἡ σκαφὴ ἀνατολικώτερον, οὐδὲν στοιχεῖον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας ἠρευνήθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α, συνολικοῦ μήκους 9.50 μ. περίπου, ἀπετελεῖτο ἐκ κατεστραμμένου εἰς ἓν τμῆμα τοίχου πλάτους 0,60 - 0,65 μ. καὶ κατεσκευασμένου ἐκ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ, παρεμβαλλομένης μιᾶς μεγάλης λιθοπλίνθου. Ἔφερε δὲ ἐξωτερικῶς παχὺ μέν, ἀλλ' οὐχὶ καλῆς ποιότητος ἐπίχρισμα. Κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τοίχου τούτου ἀνεφάνη φρεάτιον 1.20 x 1.05 μ. περίπου, τοῦ ὁποίου ἡ σκαφὴ δὲν ἐχώρησεν εἰς βάθος.

Τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 10 μ. περίπου, μόνον κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ οἰκοπέδου, τῆς πρὸς Β. συνεχίσεώς του εὑρεθείσης λίαν κατεστραμμένης. Εἰς τὸ καλύτερον σῳζόμενον τμῆμα αὐτοῦ ἡ τοιχοποιΐα ἦτο ἐπιμελημένη (Πίν. 745 γ) καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ διπλῆς σειρᾶς κατὰ μῆκος τεθειμένων ἀκανονίστων, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν κατειργασμένων μικρῶν, σχετικῶς, πωρολίθων. Τὰ κατὰ διαστήματα μεταξὺ τῶν πωρολίθων τούτων κενὰ ἐπληροῦντο διὰ μικροτέρων, σποραδικῶς, ἀλλ' ἐσκεμμένως τοποθετημένων, λίθων. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀνῆκεν ἀσφαλῶς εἰς οἰκίαν, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁποίας ἦτο σχεδὸν ἐντελῶς κατεστραμμένον.

Ὁ κατὰ μῆκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α βαίνων κτιστὸς ἀγωγὸς εὑρέθη εἰς τὸ μέσον τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ. Τὰ πλάγια τοιχώματα αὐτοῦ ἀπετελοῦντο ἐξ ἁδρῶς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν εἰργασμένων ἀκανονίστων λίθων, εὑρέθη δὲ ἐστεγασμένος κυρίως κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα αὐτοῦ διὰ μικρῶν σχετικῶς καὶ ἀκανονίστων λίθων (Πίν. 744 α). Ὁ ἀγωγὸς οὗτος εἶχεν ἐσωτερικὸν πλάτος 0,40 - 0,50 μ., καὶ κλίσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸν πυθμένα του ἀπετέλουν τὰ ὁδοστρώματα.

Εἰς τὸν ἀγωγὸν τοῦτον ἐξέβαλλον μικρότεροι ὀχετοὶ ἐκκινοῦντες ἐκ τῶν παροδίων οἰκιῶν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν κατευθύνσεων τοῦ ὕψους καὶ τῆς πορείας τῶν ὀχετῶν τούτων διεπιστώθησαν τρεῖς διάφοροι περίοδοι κατασκευῆς των.

Οἱ νεώτεροι καὶ εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα ἀνασκαφέντες δύο ὀχετοί (Σχέδ. 3), ἐκκινοῦντες ἐκ τῶν δύο ἑκατέρωθεν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α οἰκιῶν, ἐξετείνοντο ὀφιοειδῶς πρὸς Ν., ἐκβάλλοντες εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν.

Οἱ ὀχετοὶ τῆς δευτέρας περιόδου (Πίν. 744 α), τέσσαρες τὸν ἀριθμόν, πλαγίας κατευθύνσεως, σχηματίζοντες μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἀγωγοῦ σχεδὸν ἴσας γωνίας, ἐξέβαλλον εἰς αὐτόν.

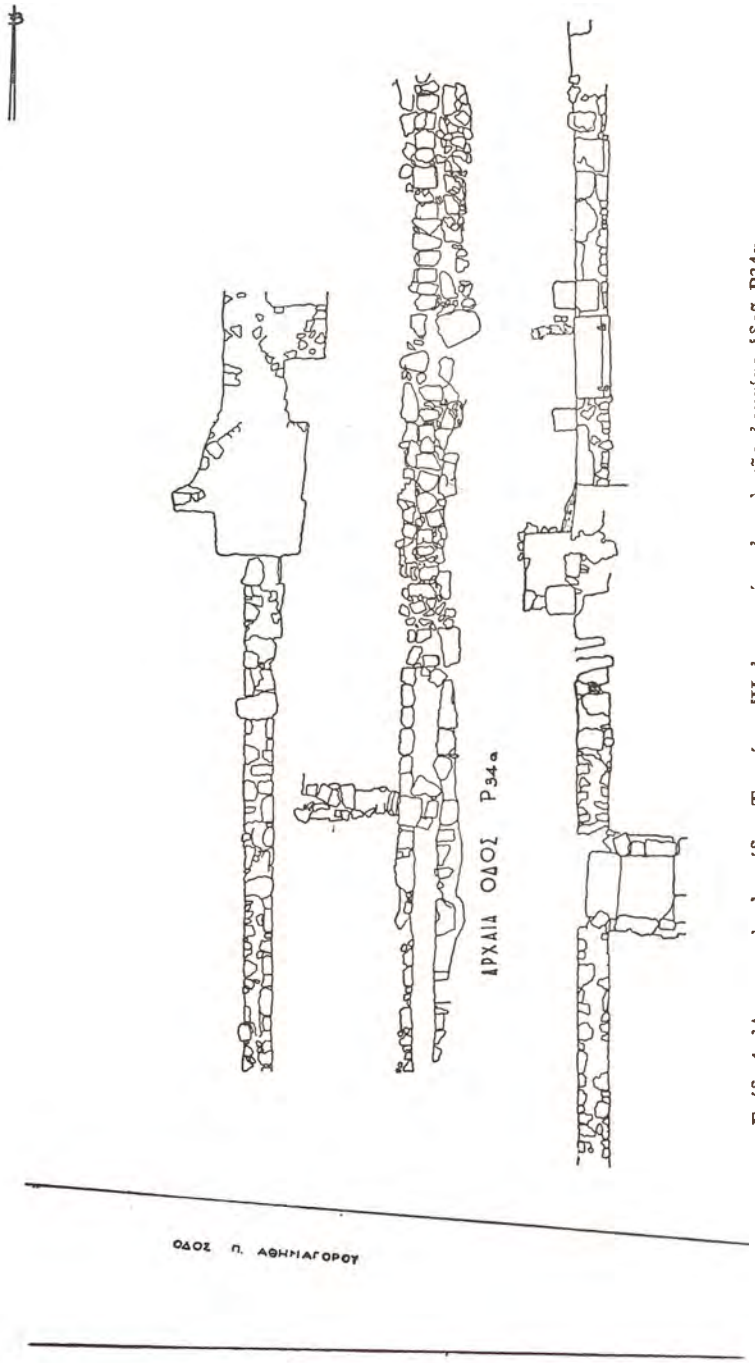

Σχέδ. 4. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Τσακίρη. Ἡ ἀρχαιοτέρα ἐποχὴ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α

Ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀρχαιοτέρας περιόδου διεπιστώθησαν δύο ὀχετοί. Ἐκ τοῦ πρώτου ὀχετοῦ ἴχνη μόνον τοῦ πυθμένος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸ κατώφλιον τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης θύρας ὁπῆς (ἰδὲ σ. 587 κ.ἑ.). Τὰ ἴχνη ταῦτα ἀπετελοῦντο κυρίως ἐξ ὑπολειμμάτων ὑδραυλικοῦ ὀστρακοκονιάματος, ἀνήκοντος προφανῶς εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἀρχαιοτέρου τούτου ὀχετοῦ (Πίν. 745 α). Ἡ κατεύθυνσις τοῦ πυθμένος τοῦ ὀχετοῦ τούτου ἦτο κάθετος ἐπὶ τὸν παρόδιον τοῖχον καὶ ἡ προέκτασίς του ἔτεμνε καθέτως καὶ τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν, εἰς τὸν ὁποῖον προφανῶς θὰ ἐξέβαλλε.

Ὁ ἕτερος, καθέτου ἐπίσης κατευθύνσεως, ὀχετὸς διεπιστώθη νοτιώτερον (Σχέδ. 4), προερχόμενος ἐκ τῆς δυτικῆς παροδίου οἰκίας. Σκληρὰ ὁδοστρώματα τῆς συνήθους εἰς τὰς ἀρχαίας ὁδοὺς τῆς Ρόδου συστάσεως, τριῶν ἢ κατὰ μέρη τεσσάρων στρώσεων, διεπιστώθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α. Εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ Β. καὶ τοῦ Ν. τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου διάστημα ὑπῆρχε φρεάτιον ἐσκαμμένον εἰς τὸν βράχον.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς ὁδοῦ ταύτης εὑρέθη καὶ ἡ γυναικεία κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Πίν. 746 α).

Οἰκόπεδον Καταβενάκη

(Παρὰ τὰς ὁδοὺς Κόδριγκτων καὶ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, δυτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου «τοῦ Πάνω»). Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι, σχηματίζοντες δωμάτιον λίαν κατεστραμμένης οἰκίας, καὶ ἡ εἰς τὴν θέσιν ταύτην συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β, ἥτις, σημειωθεῖσα εἰς τὸν προκαταρκτικὸν χάρτην[17] ὡς πιθανὴ ἐκ καθέτου ἐπὶ τὴν ὁδὸν Μ. Κωνσταντίνου ὁδοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, διεπιστώθη κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἐμελετήθη εἰς πολλὰ σημεῖα αὐτῆς (ἰδὲ κατωτέρω σ. 591) ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς πόλεως.

Τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ διεπιστώθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καταβενάκη σκληρὰ ὁδοστρώματα μεγίστου πλάτους 5.45 - 5.50 μ., ὡς καὶ μία αὐλαξ καθ' ὅλον τὸ ἀνασκαφὲν μῆκος αὐτῆς, διαιροῦσα τὰ ὁδοστρώματα εἰς δύο ἴσα κατὰ μῆκος μέρη. Ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη (ἰδὲ κατωτέρω σ. 591) τὴν θέσιν τῆς αὔλακος κατελάμβανεν ἀρχαῖος ἀποχετευτικὸς κτιστὸς ἀγωγός, ὅστις εἶχεν ὑποστῆ ἀπόληψιν ὑλικοῦ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου.

17. Ἰ. Κοντή, Ρυμοτομία πίν. 1, 2 καὶ ΑΜ 73 (1958), πίν. III, IV.

Οἰκόπεδον Καλαφατᾶ

(Παρὰ τὴν ὁδὸν Δρακίδου 27 τῆς συνοικίας Μητροπόλεως).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη νέα ἄγνωστος μέχρι σήμερον ὁδός, σημειωθεῖσα εἰς τὸ καταρτιζόμενον σχέδιον ὑπὸ τὸ σῆμα Ρ33α.

Λόγῳ ὑπάρξεως περὶ τὸ μικρὸν οἰκόπεδον νεωτέρων οἰκιῶν, ὁ νότιος τοῖχος τῆς μιᾶς ἐκ τῶν ὁποίων παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου, παρὰ τὰ ληφθέντα μέτρα ἀσφαλείας, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ οὔτε πρὸς Α. οὔτε πρὸς Β. Ἐκ τῆς γενομένης πάντως ἐρεύνης διεπιστώθησαν ὁδοστρώματα εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου. Τὰ ὁδοστρώματα ταῦτα, ἀποκαλυφθέντα εἰς τέσσαρας τοὐλάχιστον σαφεῖς στρώσεις, εἶχον συνολικὸν πάχος 0,50 - 0,60 μ.

Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ οἰκοπέδου Καλαφατᾶ καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.80 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς νῦν ὁδοῦ Δρακίδου (εἰς τὸ νέον σχέδιον πόλεως ἡ ὁδὸς αὕτη διαπλατύνεται), ἀνεφάνη τοῖχος κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μέχρι μήκους 5.30, ὕψους 0,50 καὶ πλάτους 0,60 μ. Τὰ ὁδοστρώματα ἤρχιζον ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου τούτου, δυτικῶς δὲ αὐτοῦ ἀνεφάνησαν ἀσαφεῖς τοῖχοι καὶ ὀλίγῳ βορειότερον τούτων ἴχνη δαπέδου ἐξ ὀστρακοκονιάματος. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐπιστοποίησαν τὴν ὕπαρξιν δυτικῶς τοῦ ὡς ἄνω τοίχου ἀρχαίας οἰκίας. Ὅθεν ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς τοῖχος ἀπετέλει τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33α.

Λόγῳ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων ἐμποδίων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ33α, καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτῆς. Τὸ καταμετρηθὲν πλάτος τῶν ὁδοστρωμάτων ἔφθασε μέχρι 2.50 μ. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ταῦτα συνεχίζοντο καὶ ἀνατολικώτερον ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δρακίδου. Αἱ ἀνατολικώτερον μελετηθεῖσαι ὁδοί, ὡς π.χ. ἡ ὁδὸς Ρ33β καὶ Ρ34α εἶχον πλάτος ἄνω τῶν 5 μ.

Ἄλλα τεκμήρια, βεβαιοῦντα τὴν ὕπαρξιν εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀρχαίας ὁδοῦ, ἦσαν τὸ φρεάτιον, τὸ σημειούμενον ἐπὶ τοῦ Σχε δ. 5 διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 3, τοῦ ὁποίου τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀπετέλει ἡ ἀνατολικὴ παρειὰ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος δυτικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33α, ἕτερον φρεάτιον ἀκανονίστου σχήματος, σημειούμενον εἰς τὸ Σχέδ. 5 διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 1, καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ μέσου τῶν ὁδοστρωμάτων ἀπὸ τοῦ ἀνατολικώτερον κειμένου ἄξονος τῆς κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθείσης καὶ ἤδη μελετωμένης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33β. Ἡ ἀπόστασις αὕτη ἐπὶ τοῦ χάρτου εἶναι περίπου 55 μ.

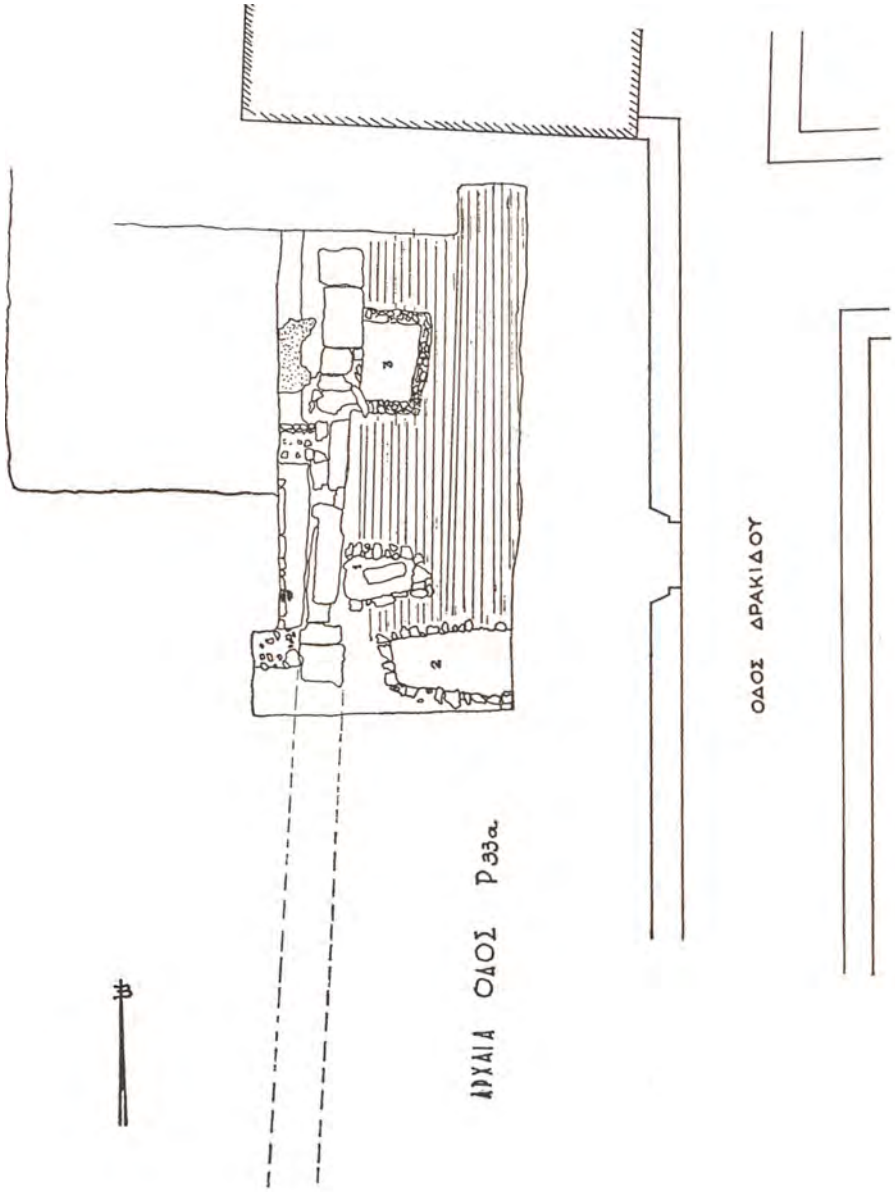

Σχέδ. 5. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Καλαφατᾶ. Ἀρχαία ὁδὸς Ρ33α

Σημειωτέον ὅτι ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ33α εὑρέθη καὶ ἡ εἰς τὸ Σχέδ. 5 σημειουμένη διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 2 κατασκευή, παρέχουσα τὴν ἐντύπωσιν φρεατίου, καταλαμβάνουσα ὅμως μεγαλυτέραν ἔκτασιν τῶν συνήθων φρεατίων τῶν ὁδῶν τῆς ἀρχαίας Ρόδου.

Οἰκόπεδον Ἀναστασιάδη

(Παρὰ νεοδιανοιγομένην πάροδον τῆς ὁδοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, Α. τοῦ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου «τοῦ πάνω»).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἐμελετήθη τμῆμα τῆς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β καὶ τῆς πρὸς ταύτην διασταυρουμένης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34β, ἥτις ἄγνωστος μέχρι τώρα, διεπιστώθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Περὶ τῆς εἰς τὸν χάρτην σημειώσεως τῆς ὁδοῦ ταύτης ἰδὲ ἀνωτέρω οἰκ. Καταβενάκη σ. 589. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη ἐμελετήθη αὕτη εἰς μῆκος περίπου 16 μ. Τὸ βόρειον ὅριον τῆς ὁδοῦ ἀπετέλει τοῖχος κτηρίου, τοῦ ὁποίου τὸ δυτικὸν μὲν μέρος διεσῴζετο εἰς ὕψος τριῶν δόμων (1.15 μ.), τοῦ ἀνατολικοῦ δὲ μέρους διεκρίνετο ἡ θεμελίωσις ἐπὶ τοῦ βράχου (Πίν. 746 β) καὶ εἰς ὕψος δύο δόμων ΝΑ. γωνία τοῦ κτηρίου τούτου. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου τούτου εἰς τὸ διασῳζόμενον μέρος του ἦτο κατὰ μὲν τὴν θεμελίωσιν 0,65, κατὰ δὲ τὴν ἀνωδομὴν 0,48 μ. Τὸ συνολικῶς ἀποκαλυφθὲν μῆκος τοῦ βορείου ὁρίου ἀπὸ τῆς γωνίας μέχρι τοῦ πρὸς Δ. πέρατος τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο 15.60 μ., προὐχώρει ὅμως καὶ δυτικώτερον ὑπὸ τὸν μὴ ἀνασκαφέντα χῶρον.

Τὸ νότιον ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 5.30 - 5.40 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β.

Τὸ πλάτος τοῦτο εἶχε περίπου ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ19β καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Καταβενάκη, ἐνῷ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκοπέδου Ἀϊβαλῆ, κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς πόλεως, ὅπου ἀνεσκάφη τμῆμα τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, τὸ πλάτος εὑρέθη 6.20 μ. (ἰδὲ σ. 579).

Ὁ νότιος οὗτος τοῖχος, συνολικῶς ἀνασκαφέντος μήκους 12.60 μ. περίπου, διέσῳζε καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ τὸν πρῶτον ἐκ τῶν κάτω δόμον, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου τέσσαρας λιθοπλίνθους. Αἱ λιθόπλινθοι ἦσαν περίπου ἰσομεγέθεις, διαστάσεων 1.40 x 0,75 x 0,35 μ.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του ὁ τοῖχος ἐκάμπτετο πρὸς Ν., σχηματιζομένης οὕτω τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀρχαίου κτηρίου (Σχέδ. 6), εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ τοῖχος οὗτος. Καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β ὑπῆρχον σκληρὰ τῆς συνήθους συστάσεως ὁδοστρώματα εἰς μετρηθείσας τέσσαρας στρώσεις συνολικοῦ ὕψους 1.20 μ.

Καθ' ὅλον τὸ μῆκος διέθεε τὴν ὁδὸν κτιστὸς ἀγωγὸς πλάτους 0,45 περίπου καὶ ὕψους τοιχωμάτων 0,60 μ., ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεως τῶν δύο ἀρχαίων ὁδῶν καὶ μέχρις ἀποστάσεως 10 μ. ἀπ' αὐτῆς εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ὁδοῦ Ρ19β, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ἀνασκαφῆς δι' ὀφιοειδοῦς κάμψεως πρὸς Β. ἐπλησίαζε τὸν βόρειον τοῖχον, ἀπέχων ἀπ' αὐτοῦ περίπου 0,30 μ. Ὁ πυθμὴν τοῦ ἀγωγοῦ τούτου ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν, ἡ δὲ κλίσις του ἦτο ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸ δυτικώτερον ἀνασκαφὲν οἰκόπεδον Καταβενάκη εὑρέθη ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἡ θέσις τοῦ αὐτοῦ ἀγωγοῦ ὑποστάντος, ὡς ἐδηλώθη, ὁλικὴν ἀπόληψιν τοῦ ὑλικοῦ (ἰδὲ ἀνωτ. σ. 589).

Κάθετοι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ λοξοὶ πρὸς τὸν ἀγωγὸν κτιστοὶ ὀχετοί, ἀπεκαλύφθησαν καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ19β.

Εἰς κτιστὸς ὀχετὸς κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνασκαφῆς, ἐκβάλλων προφανῶς εἰς τὸν κεντρικὸν ἀγωγόν, ἐπεκοινώνει πρὸς φρεάτιον ἀμελοῦς κατασκευῆς, εὑρισκόμενον ἀμέσως παρὰ τὴν νοτίαν παρειὰν τοῦ βορείου τοίχου τῆς ὁδοῦ.

Ἡ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ19β διασταυρουμένη ἀρχαία ὁδὸς Ρ34β, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη μόνον ἐν μέρει εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀναστασιάδη. Ἐμελετήθη ὅμως εἰς τὸ ὀλίγῳ νοτιώτερον ἀνασκαφὲν οἰκόπεδον **Δημ. Καντῆ** δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Καναδᾶ. Τὰ δύο ὅρια αὐτῆς (Πίν. 747 α) ἀπετέλουν τοῖχοι ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων μετὰ πηλοῦ, τὸ μεταξὺ δὲ αὐτῶν διάστημα ἐκάλυπτον πέντε καταμετρηθέντα ὁδοστρώματα συνολικοῦ πάχους 0,65 μ. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ταύτης ἦτο 5.25 περίπου μ. Λείψανα ἀρχαίου φρεατίου ἐκ τῶν συνήθως ἀπαντώντων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρόδον ἀνεσκάφη παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ κατὰ τὸ βόρειον ὅριον τῆς ἀνασκαφῆς.

Οἰκόπεδον Ἐμμανουὴλ Γιασιράνη

(Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καποδιστρίου, ἔναντι εἰσόδου ἐργοστασίου Κ.Α.Ι.Ρ.).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ 1.55 μ., ἀπεκαλύφθησαν σποραδικὰ λείψανα διαλελυμένων ὁδοστρωμάτων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἀργιλώδους ἐδάφους καὶ ὁ ἐν Πίν. 747 β κτιστὸς ἀγωγὸς κατευθύνσεως περίπου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἄλλα οἰκοδομικὰ ἴχνη ἢ ὁδοστρώματα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθοῦν, ἂν

καὶ ἀνεσκάφη τὸ οἰκόπεδον εἰς ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν.

Ἐπειδὴ ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἀπέχει 110 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὡς πιθανῆς ἐπὶ τοῦ προκαταρκτικοῦ χάρτου σημειωθείσης[12] *ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ36*, ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ χάρτου εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀγωγοῦ τούτου ὁ ἄξων τῆς ὡς πιθανῆς ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐνδείξεων ἐκληφθείσης *ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ36α*.

ΒΟΡΕΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ
ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Σταύρου Αὐγουστάκη

(Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 28ης Ὀκτωβρίου ἀριθ. 7, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ2α καὶ Ρ2δ).

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ συνέχισις τῆς ὁδοῦ Ρ2α, ἡ ὁποία κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1961 εἶχε διαπιστωθῆ ὑπὸ τὸ ξενοδοχεῖον Βικτώρια, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου,[19] ἴσως λόγῳ καταστροφῆς τῶν στοιχείων της κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον τῆς κατεδαφισθείσης κατὰ τὸ παρὸν ἔτος παλαιοτέρας οἰκίας.

Εἰς τὸ βάθος ὅμως τοῦ οἰκοπέδου καὶ ὑπὸ ὑπερκείμενον τοῖχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., διεκρίνοντο σαφῶς τὰ ὁδοστρώματα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2δ, ἥτις ἠρευνήθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος[20] εἰς τὰ οἰκόπεδα Ψαρομπᾶ καὶ Καραγιάννη.

Κατὰ τὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀρχαίων ὁδῶν χῶρον ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ ἐρυθροῦ ἀργιλώδους ἐδάφους πολλαὶ ἀποθέσεις, περιλαμβάνουσαι ὄστρακα χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οἰκοδομικὰ λείψανα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθοῦν εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Οἰκόπεδον Βομβύλα

(Παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Δηλμπεράκη καὶ Ἴωνος Δραγούμη).

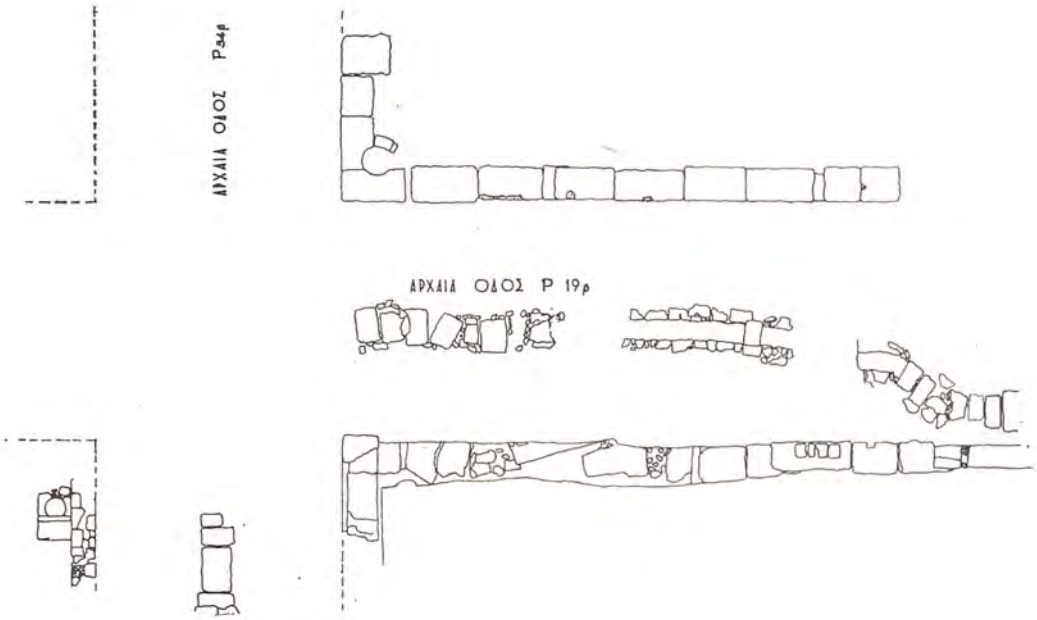

Σχέδ. 6. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη. Διασταύρωσις ἀρχαίων ὁδῶν Ρ19β καὶ Ρ34β

18. Ἰ. Κοντῆ, ἔ.ἀ. πίν. 1, 2 καὶ ΑΜ 73 (1958), πίν. III, IV.

19. Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἔργον 1961, σ. 218.

20. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 426.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεσκάφησαν δύο ἁπλῶς εἰς τὸ χῶμα ἐσκαμμένοι τάφοι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν ἦσαν πρὸς ΝΔ., αἱ δὲ χεῖρες ἑκατέρωθεν τοῦ κορμοῦ.

Οἱ τάφοι εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκίας τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ κατεστραμμένου ἀσαφοῦς ἀρχαίου τοίχου. Σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Ψαροπούλας», ἤτοι ΝΔ. τοῦ οἰκοπέδου Βομβύλα, εἶχεν εὑρεθῆ σκελετὸς ἐντὸς ἄμμου.

Οἰκόπεδον Ἀϊσὲ Σεκίπ (παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀλεξάνδρου Διάκου).

Ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου ἀνεσκάφησαν λείψανα ὁδοστρωμάτων, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὁδὸν Ρ3α, ἥτις κατὰ τὸ 1960 ἀνεσκάφη ἀνατολικώτερον, εἰς τὸ οἰκόπεδον Σολούνια, ὑπὸ τὸ ξενοδοχεῖον «Δελφίνι»[21].

Οἰκόπεδον Ρούσσου

(Νοτίως τοῦ κτηρίου τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ἐντελῶς σχεδὸν κατεστραμμένοι τοῖχοι, ἀνήκοντες εἰς ἀρχαίαν οἰκοδομήν.

ΔΥΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἠρευνήθησαν πέντε κυρίως θέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ κάτωθι:

Οἰκόπεδον Ζοχρᾶ Νταβρὰν

Ὁρίζεται μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη καὶ τῆς ἀνατολικῶς ταύτης ἰδιωτικῆς ὁδοῦ καὶ τῆς καθέτως πρὸς ταύτας ὁδοῦ Χειμάρας. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἡ ἐκσκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος 2.50 μ. περίπου καὶ ἠρευνήθη γωνία ἀρχαίου κτηρίου παρὰ τὴν γωνίαν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27α ἀπὸ Β. πρὸς Ν.[22].

Τὸ ἀρχαῖον κτήριον

Ἐκ τοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην μεγάλου κτηρίου κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνασκαφῇ κυρίως μέρος τοῦ νοτίου παροδίου τοίχου καὶ ἡ θεμελίωσις τοῦ πρὸς τοῦτον συνδεομένου ἀνατολικοῦ παροδίου τοίχου.

Ὁ νότιος τοῖχος ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ εἰς μῆκος 9. μ. περίπου, ὁ δὲ ἐπ' αὐτοῦ βαίνων πρῶτος δόμος εἰς μῆκος 5.50 μ. περίπου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας, ἐκ δὲ τοῦ τρίτου δόμου μόνον μία λιθόπλινθος τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος (Πίν. 748 β). Τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη ἡ θεμελίωσις εἰς μῆκος 8 μ. περίπου.

Αἱ θεμελιώσεις ἀμφοτέρων τῶν τοίχων ἀπετελοῦντο ἐκ μεγάλων σχεδὸν κανονικῶν λιθοπλίνθων κατὰ μῆκος τεθειμένων καὶ ἑδραζομένων ἐπὶ τῶν πλατειῶν πλευρῶν. Τὸ τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς ἀπετελεῖτο ἐκ παρομοίων λιθοπλίνθων κατὰ μῆκος τεθειμένων καὶ ἐρειδομένων ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν. Ἡ θεμελίωσις τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτηρίου ἀπετελεῖτο ἐξ ὀκτὼ λιθοπλίνθων, τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ ἐξ ἑπτά, τῆς γωνιαίας δὶς μετρουμένης.

Ὁ πρῶτος δόμος διέσῳζε πέντε λιθοπλίνθους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη παρομοία θεμελίωσις τοίχου βαίνοντος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Πίν. 748 α), καθέτως ἐπὶ τὸν νότιον τοῖχον καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει θύρα ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ κατωφλίου (Πίν. 748 β), καταλαμβάνοντος κατά τι περισσότερον τοῦ ὕψους τοῦ ἡμίσεος τοῦ πρώτου δόμου καὶ τμήματος τῆς ἀνατολικῆς παραστάδος. Μῆκος κατωφλίου 1.10, σῳζόμενον ὕψος παραστάδος 0,85 μ. Πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας, ἐπὶ τῆς παραστάδος ὑπῆρχεν ἐγκοπὴ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ξυλίνου στηρίγματος τοῦ θυρώματος, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωφλίου λάξευσις πρὸς ἐλευθέραν κίνησιν τῶν θυροφύλλων μόνον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν νοτίαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κατωφλίου καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ διεσῴζετο συμφυὴς προεξοχὴ τῆς λιθοπλίνθου 0,50 x 0,40 μ. Ἐπίσης εἰς τὴν θέσιν ταύτην προεξεῖχον περισσότερον καὶ αἱ δύο λιθόπλινθοι τῆς θεμελιώσεως (Πίν. 748 β).

Οἰκόπεδον Ἀντωνίου Μαυρῆ (ἀνατολικῶς ναυδρίου Ἁγ. Γεωργίου παρὰ τὴν ὁδὸν Θ. Σοφούλη).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθησαν ἀσαφῆ λείψανα μᾶλλον νεωτέρων οἰκοδομημάτων καὶ πήλινος ἀγωγός, ἀνήκοντα εἰς τὴν πρὸς Ν. συνέχισιν τῆς ὁδοῦ Ρ27α, ἥτις ἐμελετήθη εἰς τὸ ἀνωτέρω οἰκόπεδον Ζ. Νταβράν.

Οἰκόπεδον Ἰωάννου Κοζᾶ

(Εὑρίσκεται παρὰ τὴν ὁδὸν Παύλου Μελᾶ).

Ἐν ἀρχῇ σημειοῦται, ὅτι σχεδὸν συγχρόνως μὲ τὴν ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τούτῳ ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἠρευνήθησαν ἐν μέρει τὰ ὀλίγῳ δυτικώτερον κεί-

21. Ἀ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον 1960, σ. 199.

22. ΠΑΕ 1956, σ. 215 κ.ἑ.

μενα οἰκόπεδα *Σωτρίλλη* καὶ *Ἀσπράκη* καὶ ἐγένετο ἔναρξις ἐρεύνης εἰς τὸ ΝΑ. κείμενον οἰκόπεδον Μενεξελῆ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Παύλου Μελᾶ καὶ Διαγοριδῶν.

Γενικῶς εἰς ἅπαντα τὰ ὡς ἄνω οἰκόπεδα καὶ εἰς βάθος, ἀκολουθοῦν τὴν πρὸς Α. φυσικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους, μικρότερον μὲν εἰς τὰ δυτικά, ἤτοι Σωτρίλλη καὶ Ἀσπράκη, περίπου 0,69 μ., καὶ μεγαλύτερον εἰς τὸ ἀνατολικώτερον οἰκόπεδον Μενεξελῆ, περίπου 1.45 μ., ἀπεκαλύφθη λεπτὴ στρῶσις ἀποτελουμένη ἐκ πατημένης γῆς, περιεχούσης κυρίως εἰς τὰ οἰκόπεδα Κοζᾶ καὶ Μενεξελῆ ἐλάχιστα ὄστρακα.

Διὰ τῆς στρώσεως ταύτης, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ, διήρχοντο πήλινοι ἀγωγοί (Πίν. 749 α). Ἐν ἀρχῇ ἐνομίσθη, ὅτι οἱ ἀγωγοὶ οὗτοι ἀνῆκον εἰς ἀρχαίαν ὁδὸν παράλληλον τῆς ὁδοῦ Ρ15 (ὁδὸς Διαγοριδῶν), τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τοῦ ἄξονος αὐτῆς οὔσης περίπου 33 μ.

Προϊούσης τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ καὶ εἰς ἀπόστασιν 57 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ βορείου πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Διαγοριδῶν καὶ ἀπὸ βάθους 1.20 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, τοῖχος κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. πάχ. 1.50 καὶ ὕψ. 1.30 μ., ἀποτελούμενος ἐξ ἀκανονίστων λίθων. Ὁ τοῖχος οὗτος ἦτο ἐκτισμένος ἐντὸς τοῦ συνήθως εἰς Ρόδον ἀπαντῶντος ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν ἐρυθροῦ ἀργιλώδους χώματος, περιέχοντος μικροὺς χάλικας, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ.

Παρὰ τὸ δυτικὸν τέρμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς τὸ βάθος περίπου τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, ἀνεφάνησαν ἐντὸς τοῦ ἐρυθροῦ ἀργιλώδους χώματος, τὸ ἐν Πίν. 749 β πώρινον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος μετὰ λεπτῶν κονιαμάτων, ἐκ γεισώματος ἀρχαίου κτηρίου, διαστάσεων 1.15 x 0,63 x 0,40 μ., καὶ ἐπὶ λαρτίου λίθου ἀλφαβητικὴ ἐπιγραφὴ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἐπίσης εἰς ἀπόστασιν 0,63 μ. βορείως τῆς βορείας παρειᾶς τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου, καὶ κατὰ τὸ ὕψος τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἀνευρέθη ἀνεπίγραφον ἄνω τμῆμα βάσεως ἀνδριάντος, κατὰ τὸ νότιον δὲ ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἀνεπίγραφον τμῆμα βάθρου ἐκ λαρτίου λίθου. Τέλος ἐντὸς τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀναπεταθῆ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς, ἀνευρέθη κυλινδρικὴ ἐνεπίγραφος βάσις. Πώριναι ἐξ ἄλλου λιθόπλινθοι, τινὲς μετὰ κονιαμάτων, εὑρέθησαν διάσπαρτοι ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

Ἡ τελικὴ ἐντύπωσις, ἡ ὁποία ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς γειτνιάσεως πρὸς τὴν περιοχὴν τῶν ἱερῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐκ τῆς εὑρέσεως καὶ τεμαχίων ἐνεπιγράφων λίθων, εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ τμήματος ἱεροῦ, τὸ Β. ὅριον τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὁ εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ οἰκοπέδου, κατὰ τὸ τμῆμα τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ, ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος. Τὸ ἱερὸν τοῦτο, κατὰ τὸ ἐρευνηθὲν μέρος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κοζᾶ, ἦτο σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν κατεστραμμένον, ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφικῶν στοιχείων συνάγεται, ὅτι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐξετείνετο τοὐλάχιστον μέχρι τῶν μέσων αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Ἐπίσης κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συνεχίσθη εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀποχωμάτωσις διὰ μηχανικῶν μέσων εἰς τὸν νοτίως πρὸ τοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Πίνδου χῶρον, ὅπου τὰ οἰκόπεδα Παπασταμάτη - Ἀθανασιάδη - Φραγκεσκάκη, καὶ ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἑνὸς μεγάλου αἰθρίου μετὰ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ δεξαμενῆς καὶ τριῶν περὶ αὐτὸ ᾠκοδομημένων χώρων. Ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος 1965, τὰ τελικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δημοσιευθοῦν ἀκόμη. Πάντως ἀναφέρεται ἁπλῶς ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς δεξαμενῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ κεφαλὴ τοῦ Αὐγούστου[23], εὑρέθησαν ἡ ἐν Πίν. 750 α μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἡρακλέους, ἡ ἐπίσης ἐν Πίν. 750 β γυναικεία μαρμαρίνη κεφαλή, τὸ μαρμάρινον ἀκέφαλον τεμάχιον καθημένου ἐπὶ βράχου Σατύρου (Πίν. 751 α) καὶ ὁ ἀκέφαλος κορμὸς ἀνακεκλιμένης μορφῆς (Πίν. 751 β).

Τέλος, κατὰ τὸν καθαρισμὸν φρέατος εὑρεθέντος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δήμου κατασκευὴν τῆς **ὁδοῦ Κέννεντυ**, εὑρέθη τμῆμα μαρμαρίνης πλακὸς μετὰ λίαν κατεστραμμένου καὶ δυσαναγνώστου ψηφίσματος ὑστεροκλασσικῶν πιθανῶς χρόνων.

ΤΜΗΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ

Κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας Ρόδου κατὰ τὸ βορειότερον καὶ νοτιώτερον μέρος αὐτῆς.

Οἰκόπεδον Μυλωνᾶ

(Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ Ξενοδοχείου τῶν Ρόδων).

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ ξενοδοχείου Μυλωνᾶ καὶ εἰς ἀπόστασιν 11.10 μ. ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ νοτίου πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 12.20 μ., συνεχιζόμενον πρὸς Α. καὶ Δ. ὑπὸ τὰς ἐπιχώσεις,

23. Κ. Φατούρου ἐν ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 465. Ὁ Αὔγουστος εἰκονίζεται ἐν Πίν. 547 β.

τμῆμα τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς Ρόδου (Πίν. 752 α). Ἡ κατεύθυνσις τοῦ τμήματος τούτου εἶναι ἀπὸ Α.- ΝΑ. πρὸς Δ.- ΒΔ., μετ' ἀποκλίσεως 8⁰ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος (Σχέδ. 7).

Τὸ τεῖχος ἀπεκαλύφθη εἰς ὕψος δύο δόμων, ἔχει δὲ διαστάσεις: πλ. 2.70 μ. περίπου καὶ ὕψ. δευτέρου δόμου 0,45 μ. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο σειρῶν κατὰ μῆκος τεθειμένων λιθοπλίνθων, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων διάστημα κατέχουν κατὰ πλάτος τεθειμέναι λιθόπλινθοι. Ἡ ἐσωτερική, ἤτοι ἡ νοτία πλευρά, φέρει ἔξεργον περιταίνιον κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς. Σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰταλοκρατίας ἀνεσκάφη ἀνατολικώτερον πρὸ τοῦ «Ἐθνικοῦ Θεάτρου» ἕτερον τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους[24], τοῦ ὁποίου ἡ συνέχισις εἶναι τὸ παρόν.

Μεταξὺ τοῦ τεμένους τοῦ Μουρὰτ Ρεῖς καὶ τοῦ πρὸ τοῦ «Ἐθνικοῦ Θεάτρου» τείχους, κατὰ τὴν τοποθέτησιν ἀποχετευτικῶν σωλήνων ἀπεκαλύφθησαν εἰς κανονικὴν διάταξιν, ἀλλὰ κατὰ ἐντελῶς διαφορετικὰς κατευθύνσεις, λιθόπλινθοι, ἡ σχέσις τῶν ὁποίων πρὸς τὰ παρακείμενα τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ. Ἡ ἀνασκαφὴ λόγῳ τῆς ὑπερκειμένης κεντρικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς πλάτος.

Οἰκόπεδον Ἠλία Ἀρβανίτη

(Εὑρίσκεται ἐπὶ παρόδου τῆς ὁδοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀριθ. 24).

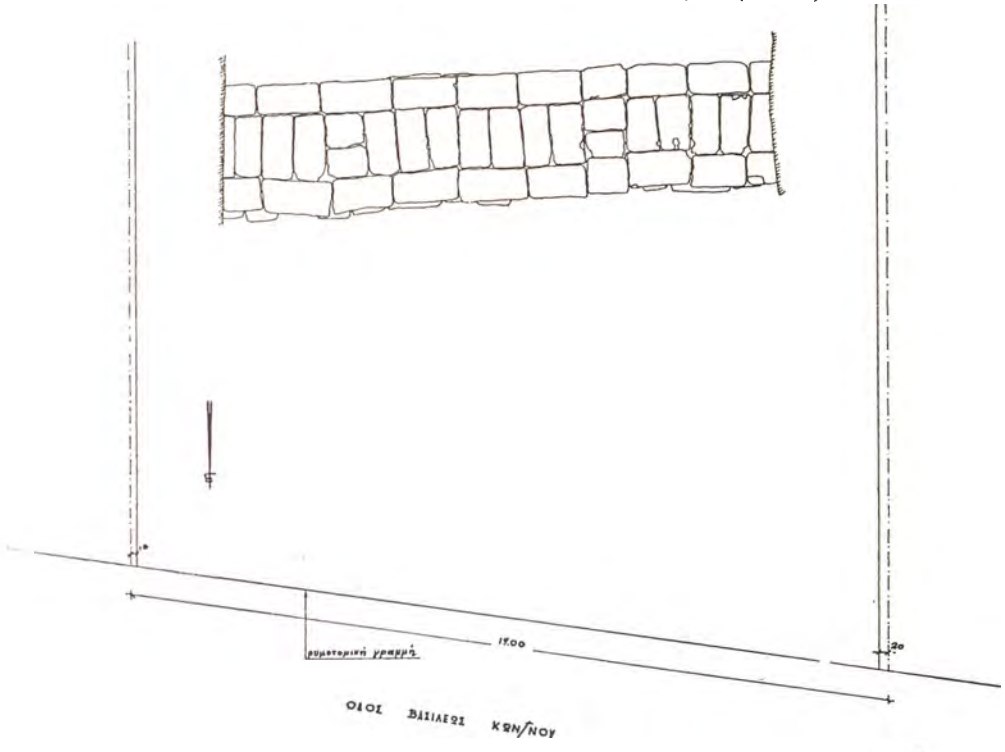

Σχέδ. 7. Ἀνασκαφὴ τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς Ρόδου εἰς οἰκόπεδον Μυλωνᾶ

Τὸ τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους εὑρέθη ὑπὸ οἰκίαν τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 60 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ τείχους, διότι τοῦτο ἐκτείνεται πρὸς Ν. καὶ Δ. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου διαταχθεῖσαν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ ἀκινήτου καὶ τὴν κατεδάφισιν τῆς ἐκεῖ οἰκίας, θὰ διευκρινισθῇ, περὶ ποίου ἀκριβῶς τμήματος τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας Ρόδου πρόκειται, διότι ἡ σύνθετος διάταξις τῶν πωροπλίνθων παρέχει κατ' ἀρχὰς τὴν ἐντύπωσιν πύργου. Πάντως τοῦτο μόνον σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ

24. L. Laurenzi, Memorie F.E.R.T. II σ. 35 κ.ἑ. πίν. XXX, I.

τείχους εὑρίσκεται μεταξὺ ἐκείνου τοῦ τέρματος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27 πρὸς Δ. καὶ τοῦ ἄλλου παρὰ τὸ νότιον τέρμα τῆς ὁδοῦ Ρ30α[25] πρὸς Α. καὶ ὅτι πρὸς Ν. αὐτοῦ, ἤτοι πρὸς τὸ ἐκτὸς τῶν τειχῶν μέρος, ὑπάρχει κατωφέρεια. Τὸ παρὸν τμῆμα τοῦ τείχους εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὀφρύος πρανοῦς, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖται πρὸς Δ. σχεδὸν μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΙΝ

Ἤρχισεν εὐρεῖα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κατεστραμμένων ὀθωμανικῶν λουτρῶν παρὰ τὰς ὁδοὺς Ἀπελλοῦ καὶ Εὐδήμου.

Ἐπίσης συνεχίσθη ἡ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Μαχμοὺτ Χασάπογλου, παρὰ τὴν ὁδὸν Πλάτωνος, κατὰ τὸ ἔτος 1963 ἀρξαμένη ἀνασκαφή.

Ἀμφότεραι αἱ ὡς ἄνω ἀνασκαφαὶ συνεχίζονται καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος 1965.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ

Νοτία περιοχή

Οἰκόπεδον Νικ. Πανάγου

(Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη, ἔναντι τοῦ ἐκεῖ καφενείου). Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, κειμένου 4 περίπου μ. ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη, κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων ἀρχαίου κτίσματος. Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ προσανατολισμὸς τῶν τοίχων τούτων παρουσίαζε περίπου 30° δυτικὴν ἀπόκλισιν, συμπεραίνεται, ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο εὑρίσκετο ἐκτὸς τοῦ ἀρχαίου τείχους.

Ἐκ τῶν ἀσαφῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου κτίσματος δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ χρονολόγησις αὐτοῦ. Εἰς τὸν Πίν. 752 β παρέχεται δεῖγμα τοιχοποιΐας χρονολογουμένης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας ἐποχήν.

Οἰκόπεδον Χριστοδούλου

Δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Γαριβάλδη καὶ ἀμέσως νοτίως τοῦ οἰκοπέδου Ἠλία Ἀρβανίτη ἀνεσκάφησαν λείψανα κτιστοῦ ἀγωγοῦ ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας.

Οἰκόπεδον Παπαβασιλείου

Παρὰ τὴν ἀπὸ Ἁγίου Ἰωάννου πρὸς Ροδίνι παλαιὰν ὁδὸν τῆς Τουρκοκρατίας ἀνεσκάφη ἀποχετευτικὸν σύστημα καὶ δεξαμενὴ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

25. ΑΜ 73 (1958), πίν. ΙΙΙ.

Ἀνατολικὴ περιοχή

Περίβολος ἐντὸς ἐργοστασίου Δ.Ε.Η.

Ἐν ἀρχῇ σημειοῦται, ὅτι κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἐργοστασίου ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας τῆς Δ.Ε.Η. ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς πόλεως κατὰ τὴν νοτίαν προέκτασιν τῆς ὁδοῦ Αὐστραλίας, εἶχε περισυλλεγῆ μέγα πλῆθος ὀστράκων, λύχνων κ.λ.π. εὑρεθὲν ἐντὸς τῆς ἄμμου, δὲν εἶχον ὅμως διαπιστωθῆ ἴχνη οἰκοδομικά.

Ἐν ἔτει 1957 ἐξ ἄλλου, εἰς τὸν ὀλίγῳ βορειοανατολικώτερον χῶρον, ὅπου ἐκτίσθησαν αἱ ἐργατικαὶ κατοικίαι, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τῆς ἐκτεταμένης ταύτης περιοχῆς[26], κατὰ τὴν τοποθέτησιν σωλήνων τοῦ ὑδραγωγείου, ἀνεσκάφησαν τρία θεμέλια ἐσωτερικῶν ὑποστυλωμάτων στέγης μεγάλου οἰκοδομήματος.

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος, ὅτε ἡ Δ.Ε.Η. προέβη εἰς τὴν διάνοιξιν τάφρου, δυτικῶς τοῦ ἐργοστασίου, πρὸς ἀνέγερσιν περιβόλου, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου. Κατ' αὐτὴν διεπιστώθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον οἰκοδομικὰ λείψανα, ἀλλὰ μόνον θαλάσσιοι βράχοι καὶ ἄμμος. Εἰς τὰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις ὑπῆρχον κοινὰ ὄστρακα.

Εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη εὑρίσκετο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέρθη (σ. 592), ὀλίγῳ βορειότερον διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις πιθανῶς λειψάνων τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ36α.

Δυτικὴ περιοχή

Οἰκόπεδον ξενοδοχείου Ἀσπράκη

Κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ξενοδοχείου Ἀσπράκη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς Μιαούλη, δυτικῶς τοῦ ἐκεῖ μεσαιωνικοῦ μύλου κρατικῆς ἰδιοκτησίας, εὑρέθη μόνον ἄμμος ἄνευ οἰκοδομικοῦ τινος λειψάνου.

Πρέπει νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα, ὅτι καὶ κατὰ τὴν παλαιότερον γενομένην ἐκσκαφὴν εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ξενοδοχείου Grand Hotel, νοτιώτερον τοῦ ξενοδοχείου Ἀσπράκη, οὐδὲν οἰκοδομικὸν ἴχνος ἀνεφάνη, τὸ δὲ ἔδαφος ἀπετελεῖτο ἐξ ἰλύος καὶ ἄμμου. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἥτις ὠνομάζετο Λίμνη, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν ἕλος.

Οἰκόπεδον Δεσποτάκη

Εὑρίσκεται παρὰ τὸ δυτικὸν τέρμα τῆς ὁδοῦ 28ης Ὀκτωβρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 70 μ. ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης.

26. ΠΑΕ 1957, σ. 131.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ξενοδοχείου Δεσποτάκη, ἥτις προὐχώρησεν εἰς βάθος 4 μ. καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, οὐδὲν οἰκοδομικὸν ἴχνος ἀνεφάνη, τὸ ἔδαφος δὲ ἀπετελεῖτο μέχρι βάθους 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐκ χώματος, ἀπὸ 2.50 καὶ μέχρι 4 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐξ ἄμμου.

ΝΕΚΡΟΠΟΛΙΣ ΡΟΔΟΥ

Εἰς ὀκτὼ σημεῖα τῆς ἐκτεταμένης νεκροπόλεως Ρόδου ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐξ ἀφορμῆς ἰδιωτικῶν ἢ δημοσίων ἔργων.

Χῶρος ἀποθηκῶν δημοσίων ἔργων (Τζένιο), ὅπου ἀνεγείρονται λαϊκαὶ κατοικίαι.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ χώρου τούτου, ἀνεφάνησαν δύο συστάδες τάφων μία πρὸς Δ. καὶ μία πρὸς Α. **Ἡ πρὸς Δ. συστὰς** ἀπετελεῖτο ἐξ ὀκτὼ λακκοειδῶν τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς παρακείμενοι εἶχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐνῷ οἱ ὑπόλοιποι εἶχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἅπαντες ἦσαν ἐσκαμμένοι ἐντὸς βράχου καὶ εὑρέθησαν συλημένοι. Ἐξ ἑνὸς τῶν τάφων τούτων προέρχεται ἡ ἐν Πίν. 753 α ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἐπιγραφῆς:

Κοσμία χρηστὰ χαῖρε

Ἐντὸς ἄλλου τάφου εὑρέθη ἐρριμμένη ἄλλη, ἡ ἐν Πίν. 753 γ, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

Πολύευκτος Σιδάτας

Ἐπὶ πλέον εὑρέθησαν θραύσματα βάσεων ἐπιτυμβίων στηλῶν, μία ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου ἄνευ πώματος μετὰ τεσσάρων ληκυθίων. Ὑπόλοιπα σκελετοῦ εὑρέθησαν μόνον εἰς ἕνα τάφον μετὰ δύο ὀξυπυθμένων ἀμφορίσκων. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς εἶχεν εὑρεθῆ τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς ἐν Πίν. 753 β ἐπιτυμβίας στήλης μετ' ἐπιγραφῆς:

. . . . . .'Αρισ[τ]άρχου
['Αρίσ]ταρχος Δημητρίου
[Κ]υμισαλεῖς

καὶ συνήθης κυλινδρικὸς βωμὸς μετ' ἐπιγραφῆς:

'Αριστοκρίτου
Φιλάρχου
Σιλυρίου

Ἡ ἀνατολικὴ συστὰς ἀπετέλει ὑπόλοιπον μεγαλυτέρου συμπλέγματος τάφων ροδιακῆς ἑταιρείας, ὡς οἱ παλαιότερον ἀνασκαφέντες ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν τάφοι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Ἐκ τοῦ ὅλου συμπλέγματος ἐσῴζετο τὸ εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένον παραλληλόγραμμον ἐσωτερικὸν περίγραμμα, διαστάσεων 5 x 2.30 μ., τοῦ τοπικῶς εἰς ἑλληνιστικοὺς τάφους τῆς Ρόδου ἀπαντῶντος ἐσωτερικοῦ θαλάμου, ἐκ δὲ τοῦ ὑπολοίπου συγκροτήματος ἐσῴζετο μόνον εἰς ὕψος 1.37 μ. ἡ Β. πλευρὰ τοῦ βράχου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἐσκαμμένοι τρεῖς ταφικοὶ θάλαμοι μὲ ἀμφικλινῆ ἄνω ἀπόκλισιν, τρεῖς ὑποδοχαὶ ὀστεοθηκῶν. Ἑτέρα ὑποδοχὴ ὀστεοθήκης εὑρέθη εἰς τὸ σωζόμενον τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (Πίν. 754 α).

Ἅπαντες οἱ τάφοι ἦσαν συλημένοι, ἐντὸς δὲ τῶν χωμάτων ὑπῆρχον θραύσματα ἁπλῶν ὑδριῶν μετὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὀξυπυθμένων ἀμφορίσκων ἢ ληκυθίων. Θραῦσμα ἐπιτυμβίας στήλης εὑρέθη ἐξ ἄλλου ἐντὸς ἑνὸς τούτων μετ' ἐπιγραφῆς:

. . . . . .νικα
. . . . . .σια

Παρὰ τὸν χῶρον τοῦτον εὑρέθη ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου μετ' ἐπιγραφῆς (Πίν. 754 β):

'Αλεξικράτης
'Αλεξικρατεῦς
Καττάβιος

Ἀνατολικώτερον καὶ ἐντὸς τοῦ **οἰκοπέδου Μιχαὴλ Καταβαινοῦ** ἀνευρέθησαν τὰ λείψανα ὁμοίου πρὸς τὸ ἀνωτέρω ταφικοῦ συγκροτήματος, κατεστραμμένου μέχρι τῆς βάσεως. Κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ τὸ ἐσωτερικὸν περίγραμμα αὐτοῦ. Ὁ θάλαμος εἶχε διαστάσεις 3.60 x 1.55 μ., διεκρίνοντο δὲ τὰ ἴχνη τεσσάρων ταφικῶν θαλάμων κατὰ τὴν βορείαν πλευράν, δύο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ ἑνὸς μεγάλου κατὰ τὴν νοτίαν.

Μέρος ἑνὸς λακκοειδοῦς τάφου εὑρέθη ὀλίγῳ νοτιώτερον τοῦ ὡς ἄνω συγκροτήματος. Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἦτο συλημένος.

Ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου εὑρέθησαν τεμάχια ὀστεοθηκῶν, μία βάσις ἐπιτυμβίας στήλης, τὸ ὄπισθεν μέρος μικροῦ μαρμαρίνου λέοντος καὶ τὸ κατώτερον μέρος ἐπιτυμβίας στήλης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 755 α):

[Φι]λαινὶς
'Εφεσία
χρηστὰ χαῖρε

Εἰς τὴν περιοχὴν Κιζὶλ Τεπὲ ἀνεσκάφησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μιχαὴλ Ζουρούδη τρεῖς λακκοειδεῖς τάφοι ἐντελῶς κενοί, ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου, καὶ ἀλλεπάλληλοι ταφαὶ ἐντὸς ἀβαθῶν ὑδριῶν, ὑπὲρ δὲ ταύτας εὑρέθησαν δύο ὀστεοθῆκαι μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν (Πίν. 755 β):

Εὐφραιέως

καὶ

Βερενίκης

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καμπόσα, βορειότερον τῆς οἰκίας Διακοσάββα, ὅπου κατὰ τὸ 1962 ἀνε-

σκάφη ταφικὸν συγκρότημα[27], ἀπεκαλύφθη σειρὰ ἐκ τεσσάρων τάφων μέχρι τοῦ ὕψους τῆς γενέσεως τῆς κατὰ τὴν καταστροφὴν των ἀφαιρεθείσης θολωτῆς στεγάσεως (Πίν. 756 α). Ἡ κατεύθυνσις τῶν τάφων τούτων ἦτο ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τοῖχος ἐκ λιθοπλίνθων ἔκλειε τοὺς τάφους τούτους ἀπὸ Δ., ἐνῶ αἱ ἀπὸ Α. εἴσοδοί των ἐκλείοντο διὰ πωρίνων πλακῶν, ἡ ἀνωτέρα τῶν ὁποίων ἦτο τοξωτή. Ἐσωτερικῶς ἔφερον ἴχνη κονιάματος. Μέγιστον σῳζόμενον ὕψος 1.45 μ. Ἐσωτερικὸν πλάτος τῶν τάφων 0,90 ἕως 1, ἐσωτερικὸν μῆκος τάφων 2.40 μ. περίπου.

Εἰς τὸν πρῶτον ἀπὸ Ν. τάφον ὑπῆρχεν ἓν μολύβδινον φέρετρον, τοῦ ὁποίου τὸ πῶμα ἦτο κατεστραμμένον, ὡς καὶ τμήματα τῶν ἄλλων πλευρῶν· ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε χῶμα. Παρ' αὐτὸ εὑρέθησαν ὑπόλοιπα ὀστῶν (Πίν. 756 β).

Ἐντὸς τοῦ δευτέρου ἀπὸ Ν. τάφου εὑρέθησαν ὀστᾶ ἐκ πολλῶν σκελετῶν, ληκύθια καὶ χαλκᾶ νομίσματα.

Ἐντὸς τοῦ τρίτου τάφου εὑρέθησαν μικρὰ τεμάχια ἐκ μολυβδίνου φερέτρου καὶ μικρὰ θραύσματα ἀσαφῶν κτερισμάτων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

Ἐντὸς τοῦ τετάρτου εὑρέθη μόνον ἓν κρανίον καὶ τὰ ἐν Πίν. 756 γ ἀλαβάστρινα ἀγγεῖα.

Πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Καμπόσα ἀνεσκάφη τό, συνεχόμενον πρὸς τὸ προηγούμενον, **οἰκόπεδον Κουρμανοῦ**, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ταφαί. Εἰς μὲν τὸ κατώτερον βραχῶδες μέρος ἀπεκαλύφθησαν δύο λακκοειδεῖς τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς μόνον περιεῖχε σκελετὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ἓν ληκύθιον, μικρὸς ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ θραύσματα ἑτέρου ἀγγείου. Ὁ ἕτερος τάφος οὐδὲν περιεῖχε.

Ὑπὲρ τοὺς τάφους τούτους ὑπῆρχε μεγάλη ἐπίχωσις. Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ὑπῆρχον οἱ ἐν Πίν. 757 α τοῖχοι, ἀποτελοῦντες εἶδος προσόψεως μετ' ἀνοίγματος μεταξὺ αὐτῶν (θύρας ;). Ἐπὶ θεμελιώσεως ἐξ ἀκανονίστων λίθων ὑπῆρχον ἐπιμήκεις λιθόπλινθοι, πλαισιούμεναι ἑκατέρωθεν δι' ἐπιμήκων ἐπίσης παραστάδων. Τὸ μεταξὺ τῆς κάτω λιθοπλίνθου καὶ τῶν ἑκατέρωθεν παραστάδων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ πλακοειδῶν ἀκανονίστων λιθοπλίνθων, τὰ πέριξ καὶ ἑκατέρωθεν κενὰ τῶν ὁποίων ἐπληροῦντο διὰ βυσμάτων, ἄνευ συνδετικῆς ὕλης. Ὑπὲρ τὴν θύραν ὑπῆρχεν ἡμικατεστραμμένον ἐπίμηκες ὑπέρθυρον. Πρὸ τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν τοίχων τούτων ὑπῆρχεν ὁ ἐν Πίν. 757 β κλίβανος. Ἡ πρὸς Α. καὶ Δ. συνέχισις τῶν τοίχων ἦτο κατεστραμμένη.

27. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 325.

Ὄπισθεν, ἤτοι πρὸς Ν. τοῦ τοίχου τούτου, εὑρέθησαν λείψανα μεταγενεστέρων ταφῶν ἐντὸς τεθραυσμένων συνήθων ὑδριῶν. Ἐκ τοῦ χώρου τῶν ταφῶν τούτων διεσῴζετο μόνον τμῆμα τῆς ΝΑ. γωνίας. Τὸ ἀπετέλει δὲ ἰσόδομος τοῖχος εἰς ὕψος δύο δόμων (Πίν. 758 α).

Γενικὴ ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι αἱ νεώτεραι αὗται ταφαὶ κατέστρεψαν τὰς κάτωθι παλαιοτέρας.

Οἰκόπεδον Παυλίδη

(Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λίνδου ἔναντι τοῦ ἀριθ. 41).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεσκάφησαν τέσσαρα συγκροτήματα τάφων. Ἐκ τούτων τὰ δύο εὑρέθησαν βαθύτερον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, τὰ ἄλλα δὲ δύο εὑρέθησαν ὑψηλότερον, τὸ ἓν κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ τὸ ἕτερον κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν αὐτοῦ (εἰς τὸν Πίν. 758 β φαίνονται τὰ τρία συγκροτήματα).

Τὸ κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου ἀνασκαφὲν πρῶτον συγκρότημα τάφων (Πίν. 759 α) ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν. Παρ' αὐτὸ εὑρέθη βάσις περιφεροῦς βωμοῦ ἐκ λαρτίου λίθου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 759 β):

Εὐκλὶς Σκόρπωνος
Καρπαθιοπολῖτις
γυνὰ δὲ
Ἐπινικίδα Ἐπιλύκου

Ἐκτὸς καὶ ἀνατολικώτερον τῆς πρώτης θήκης εὑρέθησαν ὑδρίαι μετ' ὀστῶν. Εἰς τὴν πρώτην θήκην ἐξ Α. ὑπῆρχεν ἓν μόνωτον ἀγγεῖον καὶ μία ὑδρία μεταξὺ χωμάτων καὶ κεκαυμένων ὀστῶν. Ἡ τελευταία θήκη περιεῖχεν ὀστεοθήκην. Δυτικώτερον καὶ ἐκτὸς τοῦ συγκροτήματος εὑρέθησαν τρεῖς ἐνεπίγραφοι τεφροδόχοι, μία ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ θραύσματα τεφροδοχῶν.

Ἐπιγραφαί:

Ἄνδρωνος (Πίν. 760 α)

Γναίου
Πακωνίου (Πίν. 760 β)
Ρωμαίου

Ἀρατοφανεῦς
Ἀριστάνακτος (Πίν. 760 γ)
Κατταβίου

Τὸ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν δεύτερον συγκρότημα (Πίν. 761 α) ἦτο ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ περιεῖχε τρεῖς κανονικὰς θήκας. Ἐντὸς τῆς πρώτης θήκης ὑπῆρχε τετράωτον ἀγγεῖον, μετὰ καλύμματος, περιέχον κεκαυμένα ὀστᾶ, ὡς ἐπίσης καὶ μόνωτον ἀγγεῖον μετ' ὀστῶν καὶ ἓν σκυ-

φοειδὲς μικρὸν ἀγγεῖον (Πίν. 761 β). Ὁ δεύτερος τάφος περιεῖχε τεφροδόχην ἐκ λαρτίου λίθου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 761 γ):

Λεωνίδα
Σολέως

ἐπ' αὐτῆς δὲ ὑπῆρχεν ἀκέραιος ὑάλινος σκύφος.

Ὁ τρίτος τάφος περιεῖχεν ἐπίσης ἐνεπίγραφον τεφροδόχην (Πίν. 761 δ) μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

Φίλτωνος
Φίλτωνος
Ἰστανίου

καθὼς καὶ τετράωτον ἀγγεῖον μετὰ κεκαυμένων ὀστῶν καὶ χονδροειδοῦς πινακίου ἀντὶ πώματος καὶ δύο ὑάλινα ἀλαβαστροειδῆ ἀγγεῖα (Πίν. 762 α).

Τὸ τρίτον συγκρότημα τῶν τάφων εὑρέθη βαθύτερον τῶν δύο προηγουμένων, ἀμέσως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δυτικοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Λίνδου καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν κατεστραμμένων καμαροσκεπῶν τάφων. Οἱ τάφοι οὗτοι οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχον.

Τὸ τέταρτον, τέλος, συγκρότημα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κατεστραμμένων ἐπίσης καμαροσκεπῶν τάφων, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν εὑρέθη.

Εἰς τὴν τοποθεσίαν Ξηρὰ Βρύση, παρὰ τὸ 11ον χλμ. τῆς ὁδοῦ Ρόδου - Λίνδου καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Αἰκατερίνης Σωτρίλλη, ἀνεσκάφησαν τέσσαρες μεταγενέστεροι τάφοι ἄνευ κτερισμάτων. Ἐκ τούτων οἱ τρεῖς ἦσαν λιθόκτιστοι, προχείρου κατασκευῆς, καὶ ὁ τέταρτος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν δύο σκελετοί, εἶχε μεγάλας κεραμίδας κατὰ τὰ τοιχώματα καὶ τὴν κάλυψιν. Πρόκειται περὶ χριστιανικοῦ πιθανῶς νεκροταφείου, καθ' ὅσον αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν ἦσαν πρὸς Δ. καὶ αἱ χεῖρες ἐσταυρωμέναι.

Παρὰ τὸ 8ον χλμ. τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς ὁδοῦ Ρόδου - Λίνδου πρὸς Κοσκινοῦ ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι συλημένοι, μεγάλων διαστάσεων. Ὁ εἷς τούτων εἶχε μῆκος 2.98, ὕψος 1.20 καὶ πλάτος 1 μ. περίπου, ὁ δεύτερος μῆκος 3.10, ὕψος 1.25 καὶ πλάτος 1 μ. περίπου. Τὰ ἀνοίγματα τῶν τάφων τούτων ἦσαν ἀπὸ Δ., εἶχον δὲ λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ βράχου. Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι οἱ μόνοι καλῶς σῳζόμενοι ἀπὸ πολλοὺς ἀνήκοντας εἰς μεγάλην νεκρόπολιν παρὰ τὴν θέσιν ταύτην καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς ὁδοῦ, ὡς δεικνύουν ἄπειρα λαξεύματα ἐπὶ τοῦ βράχου. Παρόμοιοι τάφοι ὑπάρχουν καὶ πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ.

Παρὰ τὸ 5ον χλμ. τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εὑρέθη λακκοειδὴς ἐπίσης τάφος ἀμφικλινοῦς στεγάσεως, ὁ ὁποῖος ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο ἄθικτος. Ἐντὸς αὐτοῦ δὲν εὑρέθησαν ὀστᾶ εἰ μὴ μόνον τὰ ἐν Πίν. 762 β ἀγγεῖα.

Χωρίον Βάτι

Ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου παρὰ τὸ χωρίον Βάτι ἀνεσκάφησαν δύο τάφοι ἀποτελούμενοι ἐκ μεγάλων κεραμίδων. Τὰ κρανία τῶν σκελετῶν εὑρέθησαν πρὸς Δ. καὶ αἱ χεῖρες ἐσταυρωμέναι. Προφανῶς πρόκειται περὶ χριστιανικῶν ταφῶν.

Γ'. ΛΟΙΠΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἀκρόπολις Ρόδου

Διὰ χρηματικοῦ ἐντάλματος διατεθέντος ὑπὸ τοῦ Τ.Α.Π. ἐγένετο μετὰ προσοχῆς ἡ κατεδάφισις τῆς παλαιᾶς διωρόφου οἰκίας, ἥτις εὑρίσκετο ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Πολιέως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Ρόδου. Ἐντὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τῆς οἰκίας ταύτης ἀνευρέθησαν μόνον μικρὰ θραύσματα κυρίως ἐκ λαρτίου λίθου προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τούτου.

Ἀρχαῖον τεῖχος ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν

Δι' ἐντάλματος τοῦ Τ.Α.Π. ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1954 καὶ 1955 ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς Ρόδου. Ἐκτίσθη περίβολος περὶ αὐτὸ καὶ ἐγένετο ἡ προμήθεια καὶ σύνδεσις τοῦ κιγκλιδώματος, τὸ ὁποῖον ἐλπίζεται, ὅτι θὰ τοποθετηθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Διαμορφώσεις χώρων

Εἰς τὸν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων καὶ ὑπὸ τὰ κτήρια τοῦ Ἐπιμελητηρίου Ρόδου καὶ τῶν ξενοδοχείων Σαβόϋ καὶ Μόσχου ἀρχαιολογικὸν χῶρον κατεσκευάσθησαν τείχη προστασίας καθ' ὅλην τὴν περίμετρον καὶ ἡ κλῖμαξ καθόδου πρὸς αὐτόν.

Παρόμοιαι ἐργασίαι ἤρχισαν καὶ εἰς τὸ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Στεφάνου Καζούλλη καὶ Βενετοκλέων ὑπὸ τὴν οἰκοδομὴν Χαραλάμπους ἀρχαῖον καὶ εἰς τὴν οἰκίαν Τζερεμέ, ἰδὲ ἀνωτ. σ. 580 κ.ἑ.

Ἐπίσης ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῶν Μουσείων καὶ λοιπῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς πόλεως Ρόδου.

ΓΡΗΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

*

Δ'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1964 ἐγένοντο ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως εἰς διάφορα σημεῖα τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν τῆς πόλεως Ρόδου, ὡς κάτωθι :

1) Ἐπερατώθη ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1963 ἀναστήλωσις τοῦ νοτίως τῆς πύλης D'Amboise ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ συγκροτήματος τῆς πύλης. Οὗτος εἶχε καταστραφῆ ἐν μέρει ἐκ τῶν ριζῶν ἀναπτυχθείσης περὶ τὸ μέσον του συκῆς, ἐνῷ τὰ ἐναπομένοντα τμήματα αὐτοῦ παρουσίαζον ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου (Πίν. 763 α).

2) Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν τειχῶν, μεταξὺ τῆς πύλης D'Amboise καὶ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀνακατεσκευάσθησαν πέντε ἐν συνόλῳ ἐπάλξεις καὶ εὐρὺ ρῆγμα τοῦ τοίχου μεταξὺ τῶν δύο πρώτων ἀπὸ Β., τὸ ὁποῖον προεκλήθη ἐκ βομβαρδισμῶν. Αὗται εἶναι συγκεκριμένως ἡ δευτέρα ἀπὸ τοῦ προμαχῶνος, πρὸς Β., καὶ ἡ ἕκτη, ἑβδόμη, ἐνάτη καὶ δεκάτη ἀπὸ τῆς πύλης, πρὸς Ν[28]. Ἡ ἀναστήλωσις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρεῖχον τὰ σῳζόμενα ἐν μέρει ἀκραῖα καὶ κατώτερα τμήματα τῶν ἐπάλξεων, ὡς καὶ αἱ παρακείμεναι ἐπάλξεις (Πίν. 763 β - ς').

Σποραδικῶς συνεπληρώθησαν τὰ ἀνώτερα τμήματα (ψαλίδια) καὶ τῶν ἄλλων ἐπάλξεων εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ὀχυρώσεως, δυτικῶς τοῦ Παλατίου τῶν Ἱπποτῶν Ρόδου.

3) Ἐστερεώθη ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως αὐτοῦ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς ὀχυρώσεως περὶ τὸν λιμένα (Ἐμπορειό), εἰς τὸ νότιον ἥμισυ τῆς ἐκτάσεώς του περίπου, ἀπὸ τῆς νεωτέρας Πύλης τῆς Παναγίας ἕως τὴν ἀρχὴν τοῦ μώλου τῶν μύλων. Ἀνακατεσκευάσθησαν ἐπικινδύνως διασαλευθέντα τμήματα τοῦ τοίχου καὶ περιωρισμένων διαστάσεων ρήγματα καὶ ἐγένετο ἔμφραξις ρωγμῶν καὶ σποραδικὴ ἀντικατάστασις μόνον τῶν λίαν ἐφθαρμένων πωρολίθων (Πίν. 764 α - β). Ἐπίσης ἐστερεώθησαν τὰ παρακείμενα ἀνατολικῶς κτίσματα προμαχώνων καὶ θολωτῶν ἀποθηκῶν.

Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ἀπεκόπη συκῆ, ἡ ὁποία ἀναπτυχθεῖσα ἐντὸς τοῦ τείχους, εἰς τὸ ὕψος τοῦ περιδρόμου, εἶχε προκαλέσει διασάλευσιν τῶν ὑπερκειμένων ἐπάλξεων καὶ τῆς γωνίας, μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὕψους αὐτῆς περίπου. Ἐν συνεχείᾳ ἀνακατεσκευάσθη ἡ γωνία καὶ αἱ δύο ἐπάλξεις περὶ τὴν δίοδον, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν ἐνταῦθα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ περιδρόμου μετὰ τοῦ κυκλικοῦ πύργου ἔμπροσθεν, τοῦ ὁποίου σῴζεται σήμερον μόνον ἡ βάσις[29], καὶ ἐστερεώθη τὸ παρὰ τὴν γωνίαν τμῆμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους (Πίν. 764 γ - δ).

4) Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ἐπίσης, δυτικῶς τῆς νεωτέρας πύλης τοῦ Κόβα, ἀνεστηλώθη ρῆγμα, διαστάσεων 2.40 x 2.15 μ., ἐπὶ τῆς νοτίας ὄψεως τοῦ βορείου ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐξωτερικῆς τάφρου.

5) Ἐστερεώθη ὁ νότιος ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς τάφρου (Πίν. 765 α - β) εἰς τὸ πρὸ τοῦ πύργου Heredía τμῆμα του καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς νεωτέρας πύλης τῆς Ἐλευθερίας μέχρι τοῦ Δ. ἄκρου τοῦ πύργου.

6) Ἐκ τῶν σῳζομένων δύο μεσαιωνικῶν μύλων ἐπὶ τοῦ μώλου τῶν μύλων ἐστερεώθη ὁ πρῶτος ἀπὸ Δ. δι' ἐμφράξεως τῶν ρωγμῶν του καὶ ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων πωρολίθων καὶ ὑπεστηλώθη ὁ δεύτερος.

7) Τέλος ἐγένετο μικρὰ ἐργασία ἀνακατασκευῆς, διὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν διερχομένων, τμήματος νεωτέρου στηθαίου ἐπὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς τάφρου, ΒΔ. τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως Ρόδου ἐγένοντο στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς πολλὰς οἰκίας, ἰδιοκτησίας τῆς Ὑπηρεσίας, ὡς καὶ συνήθεις ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ κτήρια τῆς ὁδοῦ τῶν Ἱπποτῶν καὶ εἰς τὸ ἱπποτικὸν «Ναυαρχεῖον», ἐπὶ τῆς πλατείας Ἑβραίων Μαρτύρων.

Πλέον ἐκτεταμέναι ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὰς οἰκίας ἐπὶ τῶν ὁδῶν Εὐριπίδου 9, Ἠρίνης 7, Δημοσθένους 49Χ καὶ Αἰσχύλου 12. Περιωρισμέναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τὰς οἰκίας ἐπὶ τῶν ὁδῶν Περικλέους 25Μ, Γαβαλᾶ 11, Ἀρχιεπισκόπου Εὐθυμίου 50, Ἀντιφάνους 14, Ἀντιφάνους 25Μ, Τιμοκρέοντος 1Β, Τιμοκρέοντος 35Λ καὶ Κισθηνίου 1. Ἐπίσης ἀνακατεσκευάσθη διὰ ξυλίνων δοκῶν καὶ «πατελιᾶς» ἡ κατεστραμμένη στέγη καὶ ἐστερεώθη σποραδικῶς ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐκκλησίας Κυζὶλ Καποὺ Μεστζίδ[30].

Τέλος ἀντικατεστάθησαν αἱ ἐφθαρμέναι ξύλιναι καλύψεις τῶν τριῶν μεσαιωνικῶν μύλων ἐπὶ τοῦ μώλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἀνακατεσκευάσθη ρῆγμα τοίχου τῆς ἐκτὸς τῶν τειχῶν, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενετοκλέων ἀριθ. 26, κειμένης ἀγροικίας, τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

28. A. Gabriel ἔ.ἀ. τόμος I, εἰκ. 7 καὶ πίν. V.

29. A. Gabriel ἔ.ἀ., σ. 58, εἰκ. 32.

30. A. Gabriel ἔ.ἀ., τόμος II, σ. 202.

Περιωρισμέναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καὶ εἰς τὰς νήσους **Ἀστυπάλαιαν καὶ Σύμην.**

Εἰς τὴν **Ἀστυπάλαιαν** ἐστερεώθη δι' ἁρμολογημάτων τὸ ἐπικλινὲς κάτω μέρος (σκάρπα) τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους καὶ παλαιαὶ οἰκίαι, σῳζόμεναι ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Πρὸς τούτοις ἐνισχύθη ἡ διὰ συρματοπλεγμάτων περίφραξις τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τοῦ Καρέκλη εἰς Μαλτεζάναν καὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὸ Λειβάδι.

Εἰς τὴν Σύμην ἐστερεώθησαν ἐν μέρει δύο ἀρχοντικαὶ οἰκίαι τοῦ Χωριοῦ: ἡ οἰκία πρῴην Χατζηαγαπητοῦ Πετρίδη, ἡ ὁποία ἐδωρήθη προσφάτως εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν, καὶ ἡ οἰκία Φαρμακίδη, εἰς τὴν ὁποίαν φυλάσσεται προσωρινῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς νήσου.

Εἰς τὴν μονὴν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου. Συγκεκριμένως ἐτοποθετήθησαν τὰ μεταλλικὰ κουφώματα τοῦ φωταγωγοῦ καὶ κατεσκευάσθησαν μαρμάριναι πλακοστρώσεις τῶν δαπέδων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν κλιμάκων εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον καὶ τὴν Βιβλιοθήκην.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ

Ε'. ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Κατὰ τὸ 1964 ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μετέβη τρὶς εἰς τὴν νῆσον Σύμην δι' ὑπηρεσιακὰ θέματα καὶ πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν.

Ἐπίσης ἀνέφερε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν μνημείων Σύμης καὶ περὶ τῶν ἀναγκῶν στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν παλαιῶν οἰκιῶν τοῦ Χωριοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τῶν οἰκιῶν πρῴην Χατζηαγαπητοῦ Πετρίδη καὶ Εἰρ. Μαλαξοῦ - Χάσκα, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Γ. Μίχα.

Αἱ ἀπομένουσαι παλαιαὶ οἰκίαι καὶ κυρίως ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι, ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἁπλούστερον ἀρχιτεκτονικὸν τύπον, ὡς τῆς Χάσκα, διασῴζουν εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ τὴν ξυλόγλυπτον, τυπικὴν ἐσωτερικὴν ἐπίπλωσιν εἰς τὸ μοναδικὸν δωμάτιον, τὴν σάλαν, ἐμελετήθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν[31].

Κατὰ τὴν τελευταίαν μετάβασίν της τέλος ἐφρόντισε διὰ τὴν μεταφορὰν εἰς Ρόδον ἀγορασθέντων ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ξυλογλύπτων, τὰ ὁποῖα διεσῴθησαν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κατεδαφισθεισῶν, λόγῳ ἑτοιμορροπίας, οἰκιῶν. Ταῦτα εἶναι μουσάντρα (Πίν. 766 α), δύο ἐρμάρια (Πίν. 766 β), ράφι καὶ εἰκονοστάσιον τοῦ 19ου αἰῶνος, λαϊκῆς νεοκλασσικῆς τεχνοτροπίας, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετήθησαν, ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῆς συμιακῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης, εἰς τὴν Λαογραφικὴν καὶ Κοσμητικὴν Συλλογὴν τοῦ Μουσείου διὰ τὴν ἀναπαράστασιν ἐσωτερικοῦ παλαιᾶς συμιακῆς οἰκίας.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ

31. Ἀ. Ταρσούλη, Δωδεκάνησα, Ἀθῆναι 1950, Τόμος Γ', σ. 280 - 282.

*

ΛΕΡΟΣ

Εἰς τὴν Λέρον, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν κλιτὺν τοῦ ὑψώματος τοῦ Κάστρου, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἀναβάσεως καὶ ὑπὲρ τὸ ἀκρωτήριον τὸ ὀνομαζόμενον «Σκυλάγκρεμος», ἀνεσκάφησαν, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ διανοίξεως νέας ὁδοῦ πρὸς Κάστρον, λείψανα δύο παραλλήλων τοίχων, σῳζομένων εἰς δύο δόμους, μὲ στοιχειώδη διάκρισιν, ἐκ μεγάλων, τὸ πλεῖστον, λίθων ἁδρῶς ἐπεξειργασμένων κατὰ τὴν ἐξωτερικήν των ἐπιφάνειαν. Λίθοι τινές, παρουσιάζοντες ἔξεργον, εἶναι ἐνταῦθα πιθανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν. Παρετηρήθη ἄφθονος χρῆσις μεταγενεστέρου κονιάματος καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων συνελέγησαν τεμάχια μιᾶς τριφυλλοστόμου οἰνοχόης, ἀβαφοῦς, μετὰ παραλλήλων χαρακτῶν γραμμῶν, πιθανώτατα ὑστέρας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ὀλίγῳ νοτιώτερον ἀνεσκάφησαν τὰ λείψανα ἑνὸς σχεδὸν ἡμικυκλικοῦ κατασκευάσματος, πιθανῶς μύλου ἢ πύργου, μεσαιωνικῶν ἢ νεωτέρων χρόνων.

Ἐν μέρει ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τούτου ἀπεκαλύφθησαν ἐπιμελῶς τοποθετημένα, προφανῶς ὑπὸ τῶν κατασκευαστῶν αὐτοῦ, τὰ λείψανα μιᾶς ἀρχαίας παιδικῆς ταφῆς: τεμάχια ἑνὸς τεθραυσμένου χονδροειδοῦς καὶ ἀκοσμήτου εὐρυστόμου πίθου, λείψανα ὀστῶν, παιδικὸν κρανίον καὶ ἡ ἐν Πίν. 766 γ χαλκῆ ἀρχαϊκὴ πόρπη.

Φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὑπῆρχεν ἀρχαῖον νεκροταφεῖον, καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπάρχουν ἐντόπιαι μαρτυρίαι ἀνευρέσεως «ἀρχαίων τάφων» βορειότερον τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, παρὰ τὰς δύο βυζαντινὰς δεξαμενάς, ὅπου διακρίνονται, ἀσαφῶς πάντως, λαξεύματα εἰς τοὺς βράχους.

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

*

ΝΙΣΥΡΟΣ

Κατὰ τὴν εἰς Νίσυρον μετάβασίν μου προέβην ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν περισυλλογὴν ἀρχαίων τινῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς διάφορα περὶ τὸ Μανδράκιον σημεῖα καὶ ἐναπέθεσα ταῦτα προσωρινῶς ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης τοῦ Δήμου καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τοῦ Σχολείου — τινῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων τούτων παρέχονται ἐνταῦθα ἀπεικονίσεις ὡς πρῶται πληροφορίαι — ἀφ' ἑτέρου δὲ προέβην εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ ὑπὲρ τὴν Παναγίαν τὴν Σπηλιανὴν μεσαιωνικοῦ φρουρίου.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ἀρχαίων, γλυπτῶν, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, βωμῶν καὶ ἐπιγραφῶν, ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ κάτωθι:

1. ΓΛΥΠΤΑ: Τὸ ἐν Πίν. 767 α τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης παριστῶν ἐπὶ δυσαναλόγως μεγάλων διαστάσεων θρόνου καθημένην ἀνδρικὴν μορφήν.

Τὸ ἐν Πίν. 767 γ κάτω μέρος μαρμαρίνου ἀνδριάντος.

Τὸ ἐν Πίν. 767 β τμῆμα νεκροδείπνου.

Ὁ ἐν Πίν. 768 α μαρμάρινος βωμός, ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ὁποίου εἶχε παλαιότερον δημοσιευθῆ.

2. ΝΕΟΛΙΘΙΚΑ: Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἐν Πίν. 768 β - γ εἰκονιζόμενα τρία νεολιθικὰ ἀγγεῖα. Παλαιότερον ἦτο γνωστὸν ἓν μαρμάρινον ἀκέφαλον εἰδώλιον κυκλαδικοῦ τύπου εἰς τὸ Βερολῖνον ὡς προερχόμενον ἐκ Νισύρου[32] καὶ ἡ ἐν Fr. Matz, Die Ägäis, Hand. Arch. VI, II σ. 192 εἴδησις. Διὰ τῶν τριῶν τούτων ἀγγείων πιστοποιεῖται ἡ ὕπαρξις ζωῆς ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐπὶ τῆς νήσου.

Συντήρησις μεσαιωνικοῦ φρουρίου

Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου εὑρισκόμενον ὑπὲρ τὰς οἰκίας τοῦ Μανδρακίου εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ εἰς τὸ ἀμέσως ὑπὲρ τὴν θεμελίωσιν μέρος τῆς ἀνωδομῆς, καὶ πλὴν τοῦ κινδύνου ὁλικῆς καταρρεύσεώς του, ἀπετέλει καὶ κίνδυνον διὰ τὰς ὑπὸ τὸ φρούριον κατοικουμένας οἰκίας. Εἰς τὸν Πίν. 769 α εἰκονίζεται ἡ κατάστασις τούτου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς, εἰς δὲ τὸν Πίν. 769 β μετὰ τὴν ἐπισκευήν.

ΝΕΑ ΑΠΟΚΤΗΜΑΤΑ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΡΟΔΟΥ

Παρέχονται εἰκόνες τριῶν ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων νέων ἀποκτημάτων. Κεφαλὴ ἐξ ἀναγλύφου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (Πίν. 770 α). Κορμὸς «ἀποσανδαλιουμένης» Ἀφροδίτης (Πίν. 770 β). Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος (θησαυρός;)

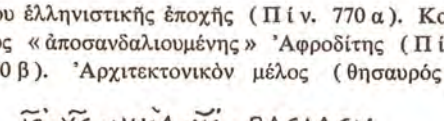

Σχέδ. 8. Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ ἀρχαίας ἐπιτυμβίας στήλης

(Πίν. 771 α) καὶ τμῆμα ἀρχαίας μαρμαρίνης στήλης μετὰ βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς (Σχέδ. 8· Πίν. 771 β).

Εὑρετήριον ἀρχαίων ὁδῶν

1)	Ὁδὸς	P2α	σελ.	592
2)	»	P2δ	»	592
3)	»	P3α	»	593
4)	»	P15	»	594
5)	»	P17	»	580
6)	»	**P18β**	»	578 κ.ἑ.
7)	»	**P19α**	»	579/80
8)	»	**P19β**	»	579/80, 589, 591
9)	»	**P20α**	»	579
10)	»	**P24**	»	582, 584/5
11)	»	**P24α**	»	584
12)	»	**P24β**	»	585
13)	»	P27	»	596
14)	»	P27α	»	593
15)	»	**P28α**	»	580, 582
16)	»	**P29α**	»	580
17)	»	P30	»	579
18)	»	**P30α**	»	579/80, 596
19)	»	**P32β**	»	582
20)	»	**P33α**	»	589/591
21)	»	P33β	»	589
22)	»	P34α	»	585, 587, 589
23)	»	P34β	»	584, 591
24)	»	**P34γ**	»	584
25)	»	**P35β**	»	584
26)	»	P36	»	592
27)	»	**P36α**	»	592

Σημ.: Αἱ διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὸ ἔτος 1964 διαπιστωθεῖσαι ὡς πραγματικαὶ ἢ ἄγνωστοι προηγουμένως ἀποκαλυφθεῖσαι νῦν νέαι ὁδοὶ σημειοῦνται ἀνωτέρω δι' ἡμιμαύρων στοιχείων.

ΓΡΗΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

32. Ant. Sculpt. Mus. Berl. No 575 καὶ BSA 52 (1957) σ. 119, 217.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ[1]

Ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Κύπρου εἰς ἀνεξάρτητον κράτος τὸν Αὔγουστον τοῦ 1960, ἡ Κυβέρνησις τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ἐπέδειξε ζωηρότατον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχαιολογικῶν Μουσείων καὶ τὴν εἰς μεγάλην κλίμακα διενέργειαν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ νήσῳ (Σχέδ. 1). Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δρος Π. Δικαίου (μέχρι τοῦ 1963) καὶ τοῦ ὑπογράφοντος κατόπιν, τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου ἐπεξέτεινε τὴν δραστηριότητά του εἰς πλείστους τομεῖς τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης[2]. Εἰς τὴν ἔκθεσιν ταύτην, τὴν πρώτην περὶ Κύπρου, τὴν ὁποίαν φιλοξενεῖ τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, περιγράφεται ἡ ἐν τῇ νήσῳ ἀρχαιολογικὴ δραστηριότης κατὰ τὸ ἔτος 1964, συγχρόνως δὲ γίνεται προσπάθεια νὰ κατατοπισθῇ ὁ ἀναγνώστης διὰ βραχέων ἐπὶ τῶν κυριωτέρων ἐπιτεύξεων τῶν τελευταίων ἐτῶν, εἰδικῶς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

Α. ΜΟΥΣΕΙΑ

Τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον ἐν Λευκωσίᾳ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς νήσου. Τὸ κτήριον, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζεται, ἤρχισε νὰ οἰκοδομῆται τὸ 1909, περιέλαβε δὲ τελικῶς ἐννέα αἰθούσας. Νέαι μεγάλαι αἴθουσαι καὶ ἀποθῆκαι προσετέθησαν προσφάτως εἰς τὸ παλαιὸν κτήριον (1959 - 1961). Οὕτω, ὁ χῶρος ἐκθέσεως καὶ ἀποθηκεύσεως σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη. Εἰς δύο ἐκ τῶν νέων αἰθουσῶν ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ, ἀντιστοίχως, ἐπιτύμβιοι ἀνάγλυφοι στῆλαι καὶ ἐπιγραφαί, εἰς ἑτέραν δὲ μεγάλην αἴθουσαν ἑτοιμάζεται ἡ ἔκθεσις εὑρημάτων ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Ἐγκώμης, Κιτίου καὶ Παλαιπάφου. Εἰς τὸ κτήριον τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου λειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ 1960 ἀρτίως ἐφωδιασμένον ἐργαστήριον καὶ χημεῖον. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία στεγάζεται εἰς τὸ κτήριον τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου, περιλαμβάνει περίπου 6.000 τόμους βιβλίων.

Εἰς τὰς πόλεις Λάρνακα, Λεμεσὸν καὶ Πάφον λειτουργοῦν ἐπαρχιακὰ Μουσεῖα, περιλαμβάνοντα εὑρήματα ἐκ τῶν ἀντιστοίχων περιφερειῶν, εἰς δὲ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους Κουρίου καὶ Παλαιπάφου ὑπάρχουν τοπικὰ Μουσεῖα στεγάζοντα τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν χώρων τούτων. Ἀπὸ τοῦ 1960 λειτουργεῖ καὶ εἰς Ἀμμόχωστον ἐπαρχιακὸν Μουσεῖον, ἡ ἔκθεσις τῶν ἀντικειμένων ὅμως δὲν ἔχει ὁλοκληρωθῆ. Νέον μουσειακὸν κτήριον ᾠκοδομήθη καὶ εἰς τὴν Πάφον, εἰς τὸ ὁποῖον ἤρχισεν ἡ ἔκθεσις ἀντικειμένων ἀπὸ τοῦ 1964.

α. Νέα ἀποκτήματα τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου κατὰ τὸ 1964:

1) Τρία ζεύγη ἀργυρῶν ψελίων, ἐξ ὧν τὰ δύο καταλήγουν εἰς κεφαλὰς ἐχιδνῶν (Πίν. 773 α). Ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς νεκροπόλεως τοῦ ἀρχαίου Μαρίου (σημερινὴ πόλις τῆς Χρυσοχοῦ) ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς νήσου. Ὁ τύπος οὗτος τῶν ψελίων ἀπαντᾷ κυρίως κατὰ τὴν κυπροκλασσικὴν περίοδον.

2) Σκαραβαῖος ἐκ χαλκηδονίου λίθου προερχόμενος καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἀρχαίου Μαρίου (Πίν. 773 β) μὲ παράστασιν Ἑρμοῦ φέροντος πέτασον καὶ χλαμύδα ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν βραχιόνων. Εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κρατεῖ τὸ κηρύκειον. Ὁ θεὸς παρίσταται ὀκλάζων καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοίχου. Κατὰ τὴν δ. Vollenweider, ὁ σκαραβαῖος οὗτος εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου Σήμονος, γνωστοῦ ἐξ ἄλλων σφραγίδων, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ ὄνομά του καὶ χρονολογοῦνται περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου ἢ τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ.

3) Ἐκ τῆς πλουσίας συλλογῆς ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον, ἀναφέρομεν κρατῆρα ἐπὶ τριποδικῆς βάσεως καὶ φέροντα ἀντὶ λαβῶν δύο ἐσχηματοποιημένας κεφαλὰς βοῶν (Πίν. 774 α - β). Ἐπὶ τῶν ὤμων φέρει πλὴν τοῦ γεωμετρικοῦ διακόσμου καὶ παραστάσεις πτηνοῦ, ἰχθύος καὶ ἀνθρωπίνης μορφῆς. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, χρονολογούμενον εἰς τὸν ὄγδοον αἰ. π.Χ. ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν πρώτων δειγμάτων τοῦ ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ τῆς κυπρογεωμετρικῆς περιόδου πρὸ τῆς πλήρους ἐξελίξεώς του κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα. Ὕψος 0,365 μ.

4) Πήλινον εἰδώλιον τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ παριστάνον γυμνὴν γυναικείαν μορφὴν βαστάζουσαν βρέφος (Πίν. 775 α). Ὁ τύπος οὗτος εἶναι γνωστὸς ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π.Χ. Ὕψος 0,14 μ.

5) Τὸ ἄνω ἥμισυ πηλίνου εἰδωλίου, παριστάνοντος γυναικείαν μορφὴν καθημένην, τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς κυπροκλασσικῆς περιόδου, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ συνήθως ἐντὸς τάφων, κυρίως εἰς τὸ ἀρχαῖον Μάριον (Πίν. 775 β). Ἰδιαιτέρα

1. Ἐπιθυμῶ ὅπως εὐχαριστήσω πάντας τοὺς συναδέλφους τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, οἱ ὁποῖοι προθύμως παρέσχον πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὰς ὑπ' αὐτῶν διενεργηθείσας ἀνασκαφὰς καὶ ἀναστηλώσεις. Αἱ φωτογραφίαι καὶ τὰ σχέδια τῆς ἐκθέσεως ταύτης ὀφείλονται εἰς τὰς τεχνικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων.

2. Λεπτομέρειαι περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν διενεργηθεισῶν κατὰ τὴν τελευταίαν πενταετίαν δίδονται κατ' ἔτος εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ BCH.

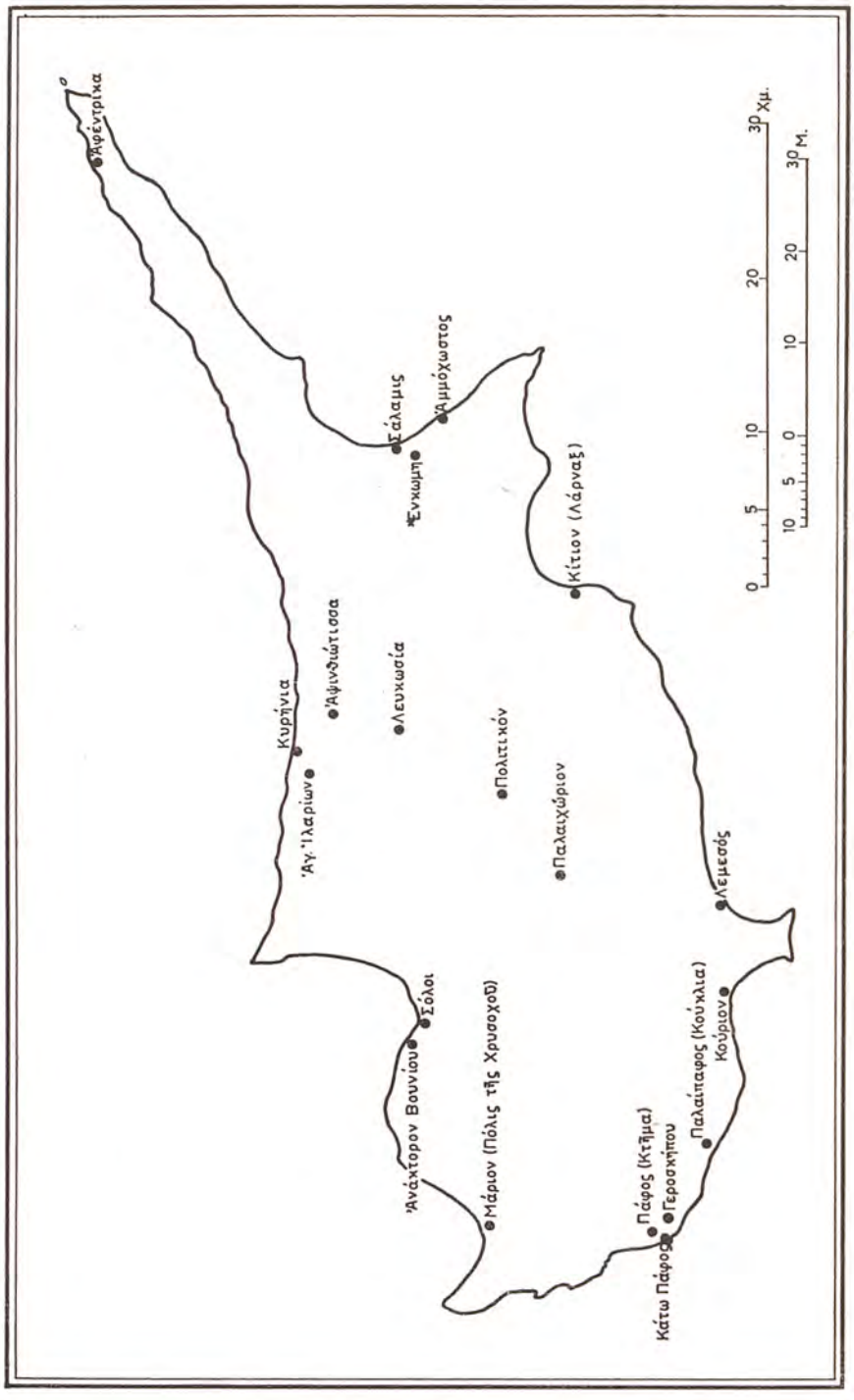

Σχέδ. 1. Χάρτης τῆς Κύπρου, ἐφ' οὗ σημειοῦνται αἱ διενεργηθεῖσαι ἀνασκαφαί

φροντὶς ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ τεχνίτου διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς μελαγχολικῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου καὶ τοῦ πλουσίου εἰς πτυχὰς χιτῶνος.

Β. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Ἀνασκαφὴ Κιτίου

Ἡ ἀρχαία πόλις Κίτιον, ἐπὶ τῆς νοτίας ἀκτῆς τῆς νήσου, κειμένη εἰς τὸν χῶρον ἀκριβῶς ὅπου εἶναι σήμερον ἐκτισμένη ἡ Λάρναξ, ἦτο μία τῶν σπουδαιοτέρων πόλεων τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον, γνωστὴ κυρίως κατὰ τὸν 8ον καὶ 7ον αἰῶνα π.Χ. ὡς φοινικικὴ ἀποικία. Τυχαῖα εὑρήματα ὡδήγησαν εἰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ Κίτιον κατὰ τὸ 1959, ἔκτοτε δὲ τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος, συνεχίζει τὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ εὐρείας κλίμακος. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε διεξαχθεισῶν ἐρευνῶν συνάγεται ὅτι ὁ χῶρος τοῦ ἀρχαίου Κιτίου ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον ὡς νεκρόπολις κατὰ τὴν πρώϊμον καὶ τὴν μέσην ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ (περὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος). Κατὰ τὴν ὑστέραν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, ἥτις συμπίπτει πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Μυκηναίων ἀνὰ τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον, ἱδρύθη ἡ πόλις, ἔχουσα λιμένα καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ ἰσχυροῦ τείχους. Ἀνεσκάφη μέρος τῆς πόλεως εἰς τὴν τοποθεσίαν «Χρυσοπολίτισσα», ὅπου ἀνεκαλύφθησαν οἰκίαι τοῦ 14ου καὶ 13ου αἰῶνος π.Χ. καθὼς καὶ ἐργαστήρια, ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν μεγάλαι ποσότητες σκωρίας χαλκοῦ. Ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων συνάγεται, ὅτι εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐγένετο κατεργασία τοῦ χαλκοῦ, πιθανώτατα δὲ καὶ ἐξαγωγὴ τοῦ μεταλλεύματος τούτου ἐκ τοῦ λιμένος τῆς πόλεως.

Οἱ τάφοι τοῦ 14ου καὶ 13ου αἰῶνος π.Χ., σύγχρονοι δηλαδὴ τῶν κατοικιῶν, εὑρίσκονται ἐντὸς τῶν αὐλῶν τῶν οἰκιῶν, λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὡς ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν Ἔγκωμην, ἀκμάσασαν κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον. Ὁ πλοῦτος τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων τοῦ Κιτίου εἶναι μοναδικός, χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο τῆς σπουδαιότητος τῆς πόλεως. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων συγκαταλέγονται πλεῖστα αἰγυπτιακὰ ἀντικείμενα, σκαραβαῖοι, σφραγιδοκύλινδροι μὲ παραστάσεις αἰγυπτιάζοντος ρυθμοῦ, ἀλαβάστρινα ἀγγεῖα, κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα ἐκ φαγεντιανῆς. Ἴσως νὰ ἀποτελῇ τοῦτο ἔνδειξιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς θὰ ἐξήγετο χαλκός. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ κείμενα τῶν πινακίδων τῆς Τὲλ - ἐλ - Ἀμάρνα, θὰ ἐκτιμήσωμεν ἔτι περισσότερον τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ τὸ Κίτιον διὰ τὴν μελέτην τῆς Κυπριακῆς ἀρχαιολογίας τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

Πλεῖστα εἶναι τὰ χρυσᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῶν τάφων. Εἰς ἕνα καὶ μόνον ἐκ τούτων ἀνευρέθησαν δεκατέσσαρες χρυσαῖ ταινίαι (Πίν. 776 α). Τὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, πολλὰ τῶν ὁποίων φέρουν παραστάσεις τοῦ καλουμένου «ζωγραφικοῦ» ρυθμοῦ, ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν κτερισμάτων (Πίν. 776 γ). Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Κιτίου εἶναι κωνικὸν ρυτὸν ἐκ φαγεντιανῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια κοσμεῖται διὰ πολυχρώμων παραστάσεων ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ τετραπόδων, βοῶν καὶ αἰγῶν (Πίν. 776 β). Τὸ ρυτὸν τοῦτο ἀποτελεῖ ἔργον σπανίας τέχνης, ρυθμοῦ αἰγαιοανατολικοῦ, τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος π.Χ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ πόλις μεταβάλλει τελείως ὄψιν. Νέα μεγαλοπρεπῆ κτήρια οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τῶν παλαιῶν, ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, ὅμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς Ἔγκωμην (Πίν. 776 δ). Ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν οἰκιῶν τούτων ἀνευρέθησαν ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ 1 περιόδου, τοῦτο δὲ ἐπιτρέπει τὴν συσχέτισιν τῶν νέων τούτων κτηρίων πρὸς τὴν ἄφιξιν τῶν πρώτων Ἀχαιῶν ἀποίκων. Ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος αἱ οἰκίαι αὗται κατεστράφησαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὑπὸ τῶν γνωστῶν ὡς Λαῶν τῆς θαλάσσης, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ὁποίων παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν Ἔγκωμην. Εἰς τὴν ἀνοικοδομηθεῖσαν πόλιν ὑπάρχουν ἐμφανῆ δείγματα τῆς ἀφίξεως καὶ νέου κύματος Ἀχαιῶν ἀποίκων, περὶ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος π.Χ. Ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν νέων οἰκιῶν ἀφθονοῦν τὰ ὄστρακα τοῦ ρυθμοῦ τοῦ σιτοβολῶνος. Ὅταν καὶ ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη, περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος, ἤρχιζεν ἤδη ἡ ἐποχὴ τοῦ σιδήρου. Ἐνῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπόλοιπον νῆσον ὅλαι σχεδὸν αἱ μέχρι σήμερον γνωσταὶ πόλεις τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐγκατελείποντο, εἰς τὸ Κίτιον παρατηρεῖται ἡ ἵδρυσις νέας πόλεως, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιᾶς, ἡ ὁποία ὅμως εἶχε βραχύτατον βίον. Ἡ ἄφιξις πιθανῶς τῶν Φοινίκων ἀποίκων, συνετέλεσεν εἰς τὴν μετατόπισιν ταύτης ἀλλαχοῦ, πλησίον τοῦ λιμένος.

Κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη αἱ ἀνασκαφαὶ διεξήχθησαν κυρίως εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς πόλεως, ὅπου ἀνεκαλύφθη τὸ τεῖχος εἰς μῆκος 60 μ. περίπου. Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε στρωματογραφικῆς μελέτης συνάγεται ὅτι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη κατὰ

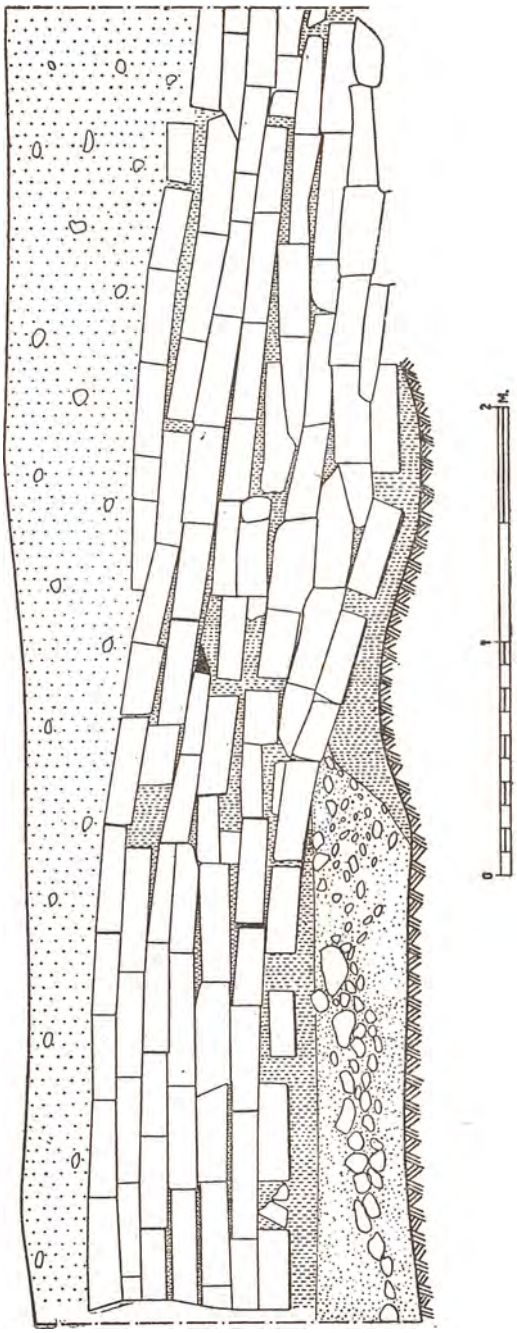

Σχέδ. 2. Τμήμα τοῦ τείχους τοῦ Κιτίου, 14ος αἰών

τὸν 14ον αἰῶνα π.Χ. συγχρόνως μὲ τὴν ἵδρυσιν τῆς πόλεως. Τοῦτο ἠκολούθησε τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν βραχώδους ὑψώματος, ὡς ἐφάνη ἐκ δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ ἀρχαιότερον τεῖχος ἦτο ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ μεγάλων πλίνθων, σῳζομένων εἰς τινας περιπτώσεις εἰς ἀρκετὸν ὕψος (Σχέδ. 2). Πύργοι ἐκ τετραπλεύρων πελεκητῶν λίθων ἐνίσχυον κατὰ διαστήματα τὸ τεῖχος. Δύο τούτων ἔχουν ἀποκαλυφθῆ μερικῶς. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος τὸ τεῖχος τοῦτο κατεστράφη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του ἐκτίσθη νέον ἐκ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων λίθων, «κυκλωπείων» διαστάσεων. Εἰς τινας περιπτώσεις οἱ λίθοι οὗτοι ἔχουν μῆκος 3, ὕψος πέραν τοῦ 1 καὶ πάχος 1.50 μ. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ τείχους ἀπετελεῖτο ἐκ πλίνθων. Κατὰ μῆκος τοῦ νέου τείχους ἀνευρέθη ὁδὸς πλάτους 4.50 μ., ἡ ὁποία θὰ ὡδήγει πιθανώτατα εἰς πύλην τοῦ τείχους. Ἡ ὁδὸς αὕτη καλύπτεται ὑπὸ παχέος στρώματος τέφρας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνευρέθη πλῆθος ὀστράκων τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰῶνος. Τοῦτο καταδεικνύει ὅτι τὸ τεῖχος κατεστράφη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, αἱ δὲ πλίνθοι ἐσχημάτισαν παχὺ στρῶμα ἐπὶ τῆς κατὰ μῆκος αὐτοῦ ὁδοῦ. Τόσον ἡ πρώτη καταστροφὴ τοῦ τείχους (τέλη τοῦ 13ου αἰ.), ὅσον καὶ ἡ δευτέρα (ἀρχαὶ τοῦ 11ου αἰ.), συμπίπτουν μὲ ἀναλόγους καταστροφάς, αἱ ὁποῖαι παρετηρήθησαν ἐντὸς τῆς πόλεως.

Τὸ τεῖχος τοῦτο τοῦ Κιτίου ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἀργότερον, κατὰ τὴν κλασσικὴν ἴσως περίοδον. Ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ παλαιοῦ τείχους ἐκτίσθη νέον, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια ἦσαν ὁρατὰ μέχρι καὶ τοῦ 16ου μ.Χ. αἰῶνος, ἐφ' ὅσον περιγράφουν ταῦτα περιηγηταὶ τῆς ἐποχῆς, ὡς ὁ Mariti καὶ ὁ Pococke (Σχέδ. 3).

Ἡ σπουδαιότης τοῦ τείχους τοῦ Κιτίου ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σπουδαιότητα ὁλοκλήρου τῆς πόλεως, ἡ ὁποία, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ πλοῦτος αὐτῆς, ὡς ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἐντὸς τῆς περιοχῆς της ἀνασκαφῶν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

Ἡ ἀνασκαφή, τόσον εἰς τὴν περιοχὴν «Χρυσοπολιτίσσης», ὅσον καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τείχους, θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ 1965, κατόπιν τῆς ἀπαλλοτριώσεως σημαντικοῦ χώρου πλησίον τῶν ἐρειπίων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν.

2. Ἀνασκαφὴ Σαλαμῖνος

Ἡ ἀρχαία Σαλαμίς, ἡ ὁποία ἐπὶ ὁλόκληρον χιλιετηρίδα ἦτο ἡ πρωτεύουσα τῆς Κύπρου, εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς νήσου, περὶ τὰ ὀκτὼ περίπου χιλιόμετρα βορείως τῆς Ἀμμοχώστου. Σήμερον ὁ χῶρος οὗτος καλύπτεται ὑπὸ δάσους, τὸ ὁποῖον ἐφυτεύθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὴν μετακίνησιν τῆς ἄμμου πρὸς τὴν ἠρειπωμένην περιοχήν, ἡ ὁποία μαστίζεται ὑπὸ ἰσχυρῶν βορειοανατολικῶν ἀνέμων. Αἱ πρῶται μεγάλης κλίμακος ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Σαλαμῖνα διεξήχθησαν τὸ 1890 ὑπὸ Βρεττανικῆς ἀποστολῆς, ὅτε καὶ ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς πλεῖστα δημόσια κτήρια τῆς ἀρχαίας πόλεως, κυρίως ρωμαϊκῆς καὶ παλαιοχριστιανικῆς περιόδου. Ἔκτοτε ὅμως οἱ ἰσχυροὶ ἄνεμοι ἐκάλυψαν καὶ πάλιν τὴν περιοχὴν δι' ἄμμου, ὅτε δὲ ἤρχισε τὸ 1952 ἡ νέα περίοδος ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου, ἐλάχιστα ἐκ τῶν προηγουμένως ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων ἦσαν ὁρατά.

Ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Γυμνασίου τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὰ ὁποῖα οἱ ἀνασκάψαντες τὸ 1890 Ἄγγλοι ὠνόμασαν «Ναὸν τοῦ Διός», ἀργότερον δὲ ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ὡς ἡ Ἀγορὰ τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν πρώτην ἤδη ἀνασκαφικὴν περίοδον ἦλθον εἰς φῶς ἐπιγραφαί, ἀναφερόμεναι εἰς Γυμνάσιον καὶ Γυμνασιάρχους, διὰ τῆς ἀποκαλύψεως δὲ ἀρκετοῦ χώρου ἐκ τῶν ἐρειπίων διεπιστώθη πέραν πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι πρόκειται περὶ Γυμνασίου καὶ λουτρῶν. Ἀπὸ τοῦ 1952 καὶ ἐντεῦθεν, εἰς τὸν χῶρον τοῦ Γυμνασίου ἀπεκαλύφθη ἡ Παλαίστρα μετὰ τῶν πέριξ αὐτῆς αἰθουσῶν, καθὼς καὶ μέγα μέρος τῶν λουτρῶν καὶ ὑδαταποθηκῶν. Τὸ Γυμνάσιον ἐκτίσθη ἀρχικῶς περὶ τὰ τέλη τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, διεμορφώθη δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου αἰῶνος μ.Χ., πιθανώτατα ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ, ὡς μαρτυροῦν αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαί. Ἀλλεπάλληλοι σεισμοὶ κατέστρεψαν τὸ Γυμνάσιον περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ., μετὰ παρέλευσιν δὲ ἑνὸς αἰῶνος περίπου, ἀνῳκοδομήθησαν μερικῶς τὰ λουτρὰ τοῦ Γυμνασίου, τὰ ὁποῖα παρέμειναν ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε ἡ πόλις κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἐγκατελείφθη. Πλὴν τῶν λουτρῶν εἶχον ἀνυψωθῆ καὶ οἱ κίονες πέριξ τῆς Παλαίστρας, ἡ ὁποία οὕτως ἀπετέλεσε διακοσμητικὸν στοιχεῖον ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συγκροτήματος τῶν λουτρῶν.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Γυμνασίου, πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν, ἀνευρέθη καὶ μέγας ἀριθμὸς ἀγαλμάτων, κυρίως τοῦ 2ου αἰῶνος μ.Χ. (Βλ. V. Karageorghis, Sculptures from Salamis I, Nicosia 1964).

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1964 ἀπεκαλύφθη, παρὰ τὴν νοτίαν στοὰν τῆς Παλαίστρας, συγκρότημα βεσπασιανῶν (Πίν. 777 α - β). Τὸ οἰκοδόμημα, διαμέτρου 20 μ. περίπου, ἀπετελεῖτο ἐξ ἡμι-

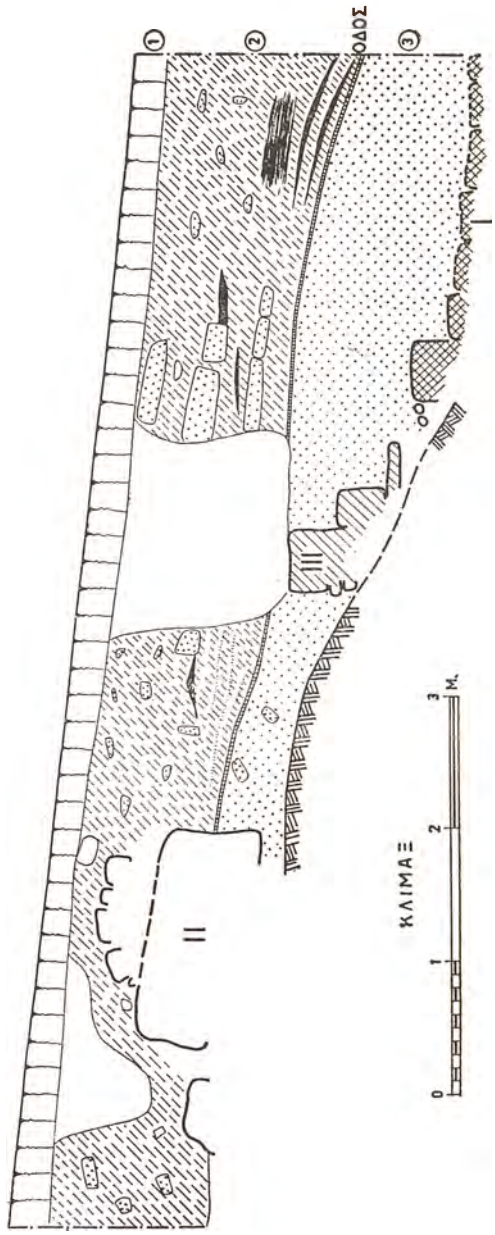

Σχέδ. 3. Τομή δεικνύουσα τάς διαφόρους φάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ τείχους τοῦ Κιτίου

κυκλικῆς στοᾶς, τῆς ὁποίας ἡ στέγη ἐστηρίζετο ἐξωτερικῶς μὲν ἐπὶ τοίχου, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπὶ κιόνων. Ὑπελογίσθη ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχον 44 θέσεις. Πολύπλοκον σύστημα ἀποχετεύσεως καὶ ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως ἀνευρέθη εἰς τὸν χῶρον τῶν βεσπασιανῶν. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐκτίσθη πιθανώτατα κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον, ἐχρησιμοποιήθη ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν λουτρῶν τοῦ Γυμνασίου διὰ τῆς προσθήκης τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἠμπόδιζον τὴν θέαν τῶν βεσπασιανῶν ἐκ τῆς Παλαίστρας.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν βεσπασιανῶν ἀνευρέθη μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Σατύρου, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὄπισθεν τῆς δυτικῆς στοᾶς τοῦ Γυμνασίου, ἐκ τοῦ χώρου τῆς ὁποίας συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ μεταφορὰ ἄμμου, ἀνευρέθη μεταξὺ τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐρειπίων μαρμαρίνη κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς εἰς φυσικὸν μέγεθος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (Πίν. 778 α).

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἀνασκαφάς, διενεργοῦνται κατ' ἔτος εἰς τὸ Γυμνάσιον ἐκτεταμένης κλίμακος ἐπισκευαὶ καί, ὅπου εἶναι ἀναγκαῖον, μερικαὶ ἀναστηλώσεις. Ἀνεστηλώθησαν ἅπαντες οἱ τριάκοντα ἑπτὰ μαρμάρινοι κίονες τῆς Παλαίστρας (Πίν. 778 β), κατὰ δὲ τὸ 1964 ἀνεστηλώθη μερικῶς ἡ θολωτὴ στέγη μιᾶς τῶν μεγάλων ὑδαταποθηκῶν παρὰ τὸ κεντρικὸν ἱδρωτήριον τῶν λουτρῶν.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΑ. τοῦ Γυμνασίου εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὸ 1959, κατόπιν γενναιοδώρου εἰσφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν μελῶν τῆς ἐν Λευκωσίᾳ ἑλληνικῆς Πρεσβείας.

Τὸ θέατρον χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰῶνος π.Χ. Κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ. κατέρρευσεν, ἡ καταστροφή του δὲ ὡλοκληρώθη κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, ὅταν ἐκ τῶν ἐρειπίων του ἀνεσύρθη οἰκοδομικὸν ὑλικὸν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν λουτρῶν τοῦ παρακειμένου Γυμνασίου. Ἐκ τῶν πεντήκοντα καὶ πλέον σειρῶν κερκίδων τοῦ κοίλου διεσώθησαν ἑπτά, καὶ τούτων μόνον τὸ ὑπόβαθρον. Εἰς τὰς δύο πρώτας μόνον σειρὰς διεσώθησαν αἱ ἀρχικαὶ κερκίδες, ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου. Ὁλόκληρον τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ ἀψίδων. Ὁ ἐξωτερικὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος, πάχους 2 καὶ πλέον μ., σῴζεται εἰς ὕψος 3 περίπου μ., ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἡμικυκλικὴ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου ἐκαλύπτετο ἀρχικῶς ὑπὸ μαρμαρίνων πλακῶν, αὗται ὅμως ἀφῃρέθησαν διὰ τὴν ἐπένδυσιν τοῦ δαπέδου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῆς Παλαίστρας τοῦ Γυμνασίου. Ἡ ὀρχήστρα εἶχε διάμετρον 27 καὶ πλέον μ., ἐνδεικτικὸν καὶ τοῦτο τῶν τεραστίων διαστάσεων τοῦ θεάτρου.

Τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς σῴζονται μόνον τὰ θεμέλια. Τὸ προσκήνιον εἶχε μῆκος περίπου 40 καὶ βάθος 5 μ. Τὸ ξύλινον βάθρον τοῦ προσκηνίου ἐστηρίζετο ἐπὶ κιονίσκων ὕψους 2 περίπου μ. Πλὴν τῆς σκηνῆς ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς καὶ τὰ παρασκήνια, ἡ συμπλήρωσις δὲ τῶν ἀνασκαφῶν θὰ φέρῃ εἰς φῶς ὁλόκληρον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὰ θέατρα τῆς Μ. Ἀσίας (Ἀσπένδου, Ἐφέσου).

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ προσκηνίου ἀνευρέθησαν πολλὰ μαρμάρινα ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα ἐκόσμουν τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς (frons scenae). Μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται ἀγάλματα Μουσῶν καὶ τοῦ Μουσαγέτου Ἀπόλλωνος.

Μέρος τοῦ κοίλου ἀνεστηλώθη διὰ τῆς προσθήκης 15 σειρῶν κερκίδων. Ἡ ὅλη ἀναστηλωτικὴ ἐργασία διεξάγεται βάσει ἐπιτοπίου μελέτης τοῦ κ. Ἰωάννου Τραυλοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη δίς τὴν Κύπρον, φροντίδι τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ θέατρον Σαλαμῖνος χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ 1963 διὰ παραστάσεις ἀρχαίου δράματος.

Εἰς τὸν στενὸν σχετικῶς χῶρον μεταξὺ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ Γυμνασίου ἀνεκαλύφθη ἀμφιθέατρον, τοῦτο ὅμως δὲν ἀνεσκάφη ἀκόμη. Ἡ ἐλλειψοειδὴς περίμετρος αὐτοῦ ἦλθεν εἰς φῶς εὐθὺς ὡς ἀπεμακρύνθη ἡ καλύπτουσα τὴν περιοχὴν ἄμμος. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι δὶς τουλάχιστον γίνεται μνεία τοῦ ἀμφιθεάτρου εἰς ἐπιγραφὰς ἀνευρεθείσας εἰς τὸ θέατρον, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουν τὸ ἀμφιθέατρον ὡς παρακείμενον τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ θεάτρου. Ἐκ τῶν ἰδίων πηγῶν ἐμφαίνεται ὅτι τὸ ἀμφιθέατρον ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὡς καὶ τὸ θέατρον. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του ἐκτίσθη στάδιον, τοῦ ὁποίου σῴζονται περὶ τὰς 7 σειραὶ κερκίδων εἰς πλεῖστα μέρη. Αἱ πλεῖσται τῶν κερκίδων ὅμως ἀφῃρέθησαν κατὰ μεταγενεστέραν περίοδον, πιθανώτατα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνοικοδομήσεων τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον πλακόστρωτος ὁδός, διασχίζουσα τὸ στάδιον καὶ περιστοιχιζομένη ὑπὸ μαρμαρίνων κιόνων, κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἑνώσῃ τὰ λουτρὰ τοῦ Γυμνασίου μὲ τὸ θέατρον, τοῦ ὁποίου μέρος ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους διὰ παραστάσεις μίμων. Δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ σταδίου, ἀλλὰ

τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ἄκρον αὐτοῦ φαίνεται ὅτι κατεστράφη ὁλοσχερῶς ὑπὸ νεωτέρων οἰκοδομῶν τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Πλὴν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, τὰς ὁποίας διευθύνει ὁ γράφων, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται κατὰ τὸ βορειότατον ἄκρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἤρχισαν κατὰ τὸ 1964 δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς πόλεως, πέριξ τοῦ ἀρχαίου λιμένος, ὑπὸ γαλλικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λυῶνος, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ J. Pouilloux, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ καθορισμοῦ τῶν μελλοντικῶν χώρων ἐρεύνης. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπεσημάνθησαν τοῖχοι μεγάλων κτηρίων, περισυνελέγησαν ὄστρακα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. Τοῦτο εἶναι σημαντικὸν καθ' ὅ,τι ἀρχίζει πλέον νὰ γεφυροῦται τὸ χρονολογικὸν χάσμα μεταξὺ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς προϊστορικῆς Ἐγκώμης (11ος αἰὼν) καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Σαλαμῖνος.

Εἰς τὴν πεδιάδα, ἡ ὁποία ἐκτείνεται δυτικῶς τῆς Σαλαμῖνος, ἀπὸ τοῦ δάσους μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, καὶ ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἔγκωμη μέχρι τοῦ χωρίου Ἅγιος Σέργιος, εὑρίσκεται ἡ νεκρόπολις τῆς Σαλαμῖνος. Αὕτη ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς τυμβωρύχους ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε ὁ περιβόητος Cesnola ἐσύλησε πλῆθος τάφων. Τὸ 1957 καὶ τὸ 1962 ἀνεσκάφησαν δύο «βασιλικοὶ» κτιστοὶ τάφοι εἰς τὴν νεκρόπολιν ταύτην ὑπὸ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, ἔκτοτε δὲ συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαί. Τὸ 1964 αἱ ἔρευναι εἰς τὴν νεκρόπολιν Σαλαμῖνος, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος, διεξήχθησαν σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους. Ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον συγκρότημα ἐκ 30 καὶ πλέον λαξευτῶν τάφων εἰς τὴν τοποθεσίαν «Κελλάρια», νοτίως τοῦ μνημείου, τοῦ γνωστοῦ ὡς Τάφος ἢ Φυλακὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τοῦ ὁποίου ἐκτενὴς περιγραφὴ θὰ γίνῃ κατωτέρω. Οἱ τάφοι οὗτοι (Πίν. 779 α), χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον συλημένοι — μόνον 3 εὑρέθησαν ἄθικτοι — παρουσίασαν ὅμως ἐνδιαφέροντα ἔθιμα ταφῆς. Ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογοι, καθ' ὁλοκληρίαν λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ σκληροῦ βράχου, μὲ δρόμον τριγωνικοῦ σχήματος, ὁδηγοῦντα διὰ βαθμίδων πρὸς τὸν τετράπλευρον θάλαμον, ὁ ὁποῖος ἔχει ὁριζοντίαν ἢ σαμαρωτὴν ὀροφήν (Πίν. 779 β). Ὁ νεκρὸς ἐναπετίθετο κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, εἴς τινας ὅμως περιπτώσεις ὑπάρχουν ψευδολάρνακες λαξευμέναι ἐντὸς τοῦ βράχου. Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν παρετηρήθη καῦσις τοῦ νεκροῦ. Οἱ τάφοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ πολλὰς ταφάς, εἰς ἑκάστην δὲ περίπτωσιν μετεφέροντο ἐκ τοῦ θαλάμου τὰ ἀρχαιότερα κτερίσματα, τὰ ὁποῖα ἐναπετίθεντο ἐντὸς τοῦ δρόμου. Πλὴν τῶν κυπριακῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν κτερισμάτων περιελαμβάνοντο καὶ εἰσηγμένα ἑλληνικὰ ἀγγεῖα, ὡς π.χ. σκύφος ἐκ Ρόδου μὲ παράστασιν πτηνοῦ (Πίν. 781 α), καὶ ἀττικὸς ἀμφορεὺς τοῦ 7ου αἰῶνος, τοῦ γνωστοῦ τύπου ΣΟΣ, φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων ἐγχάρακτον ἐπιγραφήν: *Φράσ(ι)ο* (Πίν. 780 α - β). Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα ἐπιγραφὴ εἰς ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, ἡ ὁποία ἀνεκαλύφθη μέχρι σήμερον ἐν Κύπρῳ. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης καὶ ἕτερα θραύσματα παρομοίων ἀγγείων, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν μὲ ἐγχαράκτους ἐπιγραφάς. Ἐκ τῶν ἐγχωρίων κυπριακῶν ἀγγείων ἀξιόλογον εἶναι κύπελλον μὲ πολύχρωμον διάκοσμον ἐκ λωτῶν. Τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τεσσάρων ἀναγλύφων κορῶν, κατὰ μέτωπον διατεταγμένων εἰς κύκλον (Πίν. 781 β).

Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐντὸς τοῦ «γεμίσματος» τοῦ δρόμου παρετηρήθησαν εἰς πλείστας περιπτώσεις λείψανα πυρᾶς (Πίν. 782 α), περιέχοντα μικρὰ ἀγγεῖα, πήλινα εἰδώλια, πηλίνους ρόδακας, καρποὺς ροιᾶς καὶ ψήφους ὅρμου, καθὼς καὶ ἀπηνθρακωμένους καρπούς (ἀμύγδαλα, σταφυλὰς κ. ἄ.). Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐναπετέθησαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἀσφαλῶς μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ, ἴσως δὲ καὶ μετὰ παρέλευσιν χρονικοῦ τινος διαστήματος, ὡς προσφορὰ πρὸς τὸν νεκρὸν ὑπὸ συγγενῶν του, καθ' ὃν τρόπον προσφέρονται σήμερον τὰ «κόλλυβα» (Πίν. 782 β). Τὸ ταφικὸν τοῦτο ἔθιμον, σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν τελετὴν τῆς πανσπερμίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, παρουσιάζεται διὰ πρώτην φορὰν ἐν Κύπρῳ. Εἰς πλείστας περιπτώσεις παρουσιάσθη καὶ ἕτερον ταφικὸν ἔθιμον, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ἤτοι ἡ ταφὴ νηπίων ἐντὸς μεγάλων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετοῦντο πλησίον τῆς ἐπιφανείας, ἐντὸς τοῦ χώματος τοῦ δρόμου τῶν τάφων. Ἐντὸς τῶν ἀγγείων τούτων, ἀμφορέων κυρίως, πλὴν τῶν ὀστῶν τοῦ νηπίου, ὑπῆρχον συνήθως καὶ μικρὰ κτερίσματα, ἰδίως ἐνώτια ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ψῆφοι ὅρμου ἐξ ὀπτῆς γῆς. Οἱ τάφοι, ὁ εἷς πλησιέστατα τοῦ ἄλλου, ἐχωρίζοντο ἀλλήλων διὰ περιβόλου ἐκ πελεκητῶν λίθων (Πίν. 779 β). Καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὴν ταφικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς ἀρχαϊκῆς Κύπρου, σύνηθες ὅμως ἐν Ἑλλάδι, κυρίως ἐν Ἀττικῇ. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς νεκροπόλεως, ἀλλὰ πλησιέστερον πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, ἀνεσκάφησαν

δύο κτιστοὶ «βασιλικοὶ» τάφοι, ἐντὸς τῶν δρόμων τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν σκελετοὶ ἀλόγων, ὡς καὶ εἰς τοὺς τάφους τοὺς ἀνασκαφέντας τὸ 1957 καὶ 1962 ἀντιστοίχως, εἰς τὸ αὐτὸ τμῆμα τῆς νεκροπόλεως. Εἰς τοὺς θαλάμους καὶ τῶν δύο τάφων ἀνευρέθησαν ἴχνη καύσεως τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὸν ἕνα τάφον τὰ κεκαυμένα ὀστᾶ εἶχον ἐναποτεθῆ ἐντὸς μικροῦ λάκκου εἰς γωνίαν τοῦ ἐδάφους, εἰς τὸν ἕτερον δὲ ἐντὸς ἀμφορέως κατὰ τὸ ἥμισυ κεχωσμένον ἐντὸς τοῦ δαπέδου. Ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο τάφων ἦτο ἀσύλητος, ἀνευρέθησαν δὲ μεταξὺ τῶν κτερισμάτων ποικιλόμορφα ἀγγεῖα ἐγχωρίου ρυθμοῦ (Πίν. 783 α) καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς χρυσῶν ταινιῶν μὲ ἐκτύπους παραστάσεις ἁρμάτων, σφιγγῶν καὶ ροδάκων (Πίν. 783 β). Αἱ ταινίαι αὗται, περιτυλιγμέναι ὁμοῦ εἰς σχῆμα σφαίρας, ἀνευρέθησαν ἐντὸς μικροῦ λάκκου τοῦ ἐδάφους τοῦ τάφου (Πίν. 783 γ). Θὰ ἀνῆκον προφανῶς εἰς προγενεστέραν ταφήν, τῆς ὁποίας τὰ κτερίσματα παρεμερίσθησαν πρὸς δημιουργίαν χώρου δι' ἄλλην ταφήν.

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1964, ἀνεσκάφησαν εἰς τὴν νεκρόπολιν Σαλαμῖνος, δύο ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καὶ σημαντικωτέρων τάφων, ἐξ ὅσων ἀνεκαλύφθησαν ποτὲ ἐν Κύπρῳ. Ὁ εἷς τούτων εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ «Τάφου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης». Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου ἐσυλήθη πρὸ ἐτῶν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ὀγκολίθων, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ἐκτισμένος ὁ θάλαμος, μετεφέρθησαν ἀλλαχοῦ δι' οἰκοδομικὴν χρῆσιν. Οὐδὲν ἴχνος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους διεσῴζετο. Ἀρχικῶς ὅμως ἡ σαμαρωτὴ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου θὰ προεξεῖχε κατά τι ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀργιλλώδους βράχου, πιθανῶς δὲ ἐκαλύπτετο διὰ χαμηλοῦ τύμβου. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου, μήκους 12 καὶ πλάτους 13 μ., εἶναι κατωφερής, καλύπτεται δὲ διὰ σκληροῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον σῴζεται εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Οὗτος ὁδηγεῖ εἰς προθάλαμον ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου κείμενον, σχήματος Π, ἄνευ στέγης, ἡ πρόσβασις δὲ πρὸς τοῦτον γίνεται διὰ κλίμακος ἐκ 3 βαθμίδων, κατεσκευασμένων διὰ κανονικῶν πελεκητῶν ἀσβεστολίθων. Ὁ προθάλαμος εἶναι ἐστρωμένος διὰ κανονικῶν πλακῶν ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου. Ἡ πρόσοψις τοῦ θαλάμου, ὡς καὶ οἱ ὀγκόλιθοι τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ τῆς ὀροφῆς αὐτοῦ, κατεστράφησαν ὑπὸ λατόμων, διατηροῦνται ὅμως οἱ μονόλιθοι τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ δαπέδου. Ὁ θάλαμος εἶναι σχετικῶς μικρὸς (3.80 x 2.26 μ.), ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τεραστίας διαστάσεις τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ δρόμου (Πίν. 784 α).

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς προσόψεως τοῦ θαλάμου καὶ τῶν πλευρῶν τοῦ προθαλάμου, καὶ εἰς ὕψος περίπου 2.50 μ., θὰ ὑπῆρχε γεῖσον, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἐντὸς τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν προθάλαμον. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ τάφου τούτου πρὸς τὸν καθ' ὅλα ὅμοιον «Τάφον τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης», τοῦ ὁποίου τὸ γεῖσον σῴζεται εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Γεῖσον ἐπίσης θὰ ὑπῆρχε καὶ εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ δρόμου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐκτισμέναι δι' ἀσβεστολίθων, ἀφῃρέθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν χωρικῶν πρὸ ἐτῶν.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου καὶ πλησίον τῆς λιθίνης κλίμακος ἀνευρέθησαν οἱ σκελετοὶ δύο ἵππων ἐζευγμένων εἰς ζυγόν, τοῦ ὁποίου σῴζονται μόνον τὰ ἀποτυπώματα τοῦ ξύλου, καθὼς καὶ οἱ τέσσαρες χαλκοῖ δακτύλιοι εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ζυγοῦ (Πίν. 784 β). Σῴζεται ἐπίσης καὶ τὸ ἀποτύπωμα τοῦ ξυλίνου ἄξονος ἅρματος, τοῦ ὁποίου ὅμως οὐδὲν ἴχνος ἀνευρέθη. Οἱ ἵπποι ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς παρώπια καὶ προμετωπίδια πιθανὸν ἐκ δέρματος, κεκαλυμμένα διὰ φύλλων χρυσοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν. Οἱ σιδηροῖ χαλινοὶ εὑρέθησαν ἐπίσης κατὰ χώραν. Ἡ θυσία ἵππων πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ εἶναι γνωστὴ ἐκ παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν νεκρόπολιν Σαλαμῖνος (ἀνασκαφαὶ 1957 καὶ 1962). Εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ δρόμου καὶ παρὰ τὴν κλίμακα τοῦ προθαλάμου ἀνευρέθησαν τέσσαρες μεγάλοι ἀμφορεῖς, φέροντες γεωμετρικὸν γραπτὸν διάκοσμον, οἱ ὁποῖοι ἀναβιβάζουν τὴν ταφὴν εἰς τὸν 8ον αἰ. π.Χ.

Ὁ τάφος ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον ἠνοίχθη τάφρος ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν καλυπτόντων τὸν δρόμον καὶ τοιουτοτρόπως κατέστη δυνατὴ ἡ πρόσβασις πρὸς τὸν θάλαμον. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς τάφρου, ἥτις διακρίνεται εὐκρινῶς εἰς τὴν στρωματογραφίαν καὶ εἰς ὕψος 0,50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δρόμου, ἐθυσιάσθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ τρία ζεύγη ἐζευγμένων ἵππων (Πίν. 785 α) καὶ πάλιν ἄνευ ἴχνους ἅρματος, πλὴν τοῦ ἄξονος. Φαίνεται ὅτι ὁ νεκρὸς μετεφέρετο ἐντὸς τοῦ ἅρματος πρὸς ταφὴν ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Τῶν ἓξ ἵππων διετηρήθησαν κατὰ χώραν τὰ χαλκᾶ καὶ ἐλεφάντινα παρώτια καὶ προμετωπίδια, φέροντα ἐγχάρακτον καὶ ἀνάγλυφον διάκοσμον (Πίν. 785 β, 786 α), καθὼς καὶ οἱ σιδηροῖ χαλινοί. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐγχώρια ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιόλογον εἶναι κύπελλον ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως, ἀποτελουμένης ἐκ δύο εἰδωλίων γυμνῶν γυναικῶν ἀντιθέτως ἱσταμένων. Ἐκ τῶν μικροτεχνημά-

των ἀναφέρομεν ὀρειχαλκίνην πόρπην μὲ περικάλυμμα ἐκ φύλλου χρυσοῦ, καθὼς καὶ αἰγυπτιακὸν σκαραβαῖον ἀρίστης τέχνης, φέροντα δέλτον τοῦ Ὀσορκῶνος Α΄, δευτέρου βασιλέως τῆς 22ας δυναστείας (926 - 881). Τὰ μικροτεχνήματα ταῦτα ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ δρόμου, ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου, πιθανῶς δὲ ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην ταφὴν τοῦ 8ου αἰῶνος. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τάφου ἡ μαρτυρία τοῦ σκαραβαίου εἶναι ἐπισφαλής, διότι τοιαῦτα ἀντικείμενα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς κειμήλια ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ σπουδαιότης τοῦ τάφου τούτου εἶναι μεγίστη, οὐχὶ μόνον ἕνεκα τοῦ πλουσίου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον προσφέρει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρωτοφανῆ διὰ τὴν Κύπρον ἀρχιτεκτονικήν του, ἡ ὁποία βοηθεῖ νὰ χρονολογηθῇ καὶ νὰ ταυτισθῇ ὁ παρακείμενος «Τάφος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης», ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσεν αἴνιγμα διὰ πλείστους μέχρι σήμερον ἀρχαιολόγους. Ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν πλέον εἰς τὴν διάθεσίν μας, χάρις εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἤδη περιγραφέντος τάφου, δυνάμεθα νὰ εἰσηγηθῶμεν ὡς ἀκριβῆ χρονολογίαν διὰ τὸν τάφον τοῦτον τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ. Ὁ μεγάλος θάλαμος μετὰ τῆς θολωτῆς στέγης εἶναι προσθῆκαι μεταγενεστέρας, πιθανῶς ρωμαϊκῆς, ἐποχῆς. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦτο, λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ταφικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Κύπρου, δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν.

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς νεκροπόλεως τῆς Σαλαμῖνος ὑψοῦται τύμβος, ὕψους 10 μ. περίπου, τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψε τὸ 1896 Βρεττανικὴ ἀποστολή, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος, διότι ὁ θάλαμος τοῦ κάτωθεν τοῦ τύμβου κτιστοῦ τάφου εὑρέθη συλημένος (Πίν. 786 β). Μὲ βάσιν τὸ πρόχειρον σχεδιογράφημα τῆς Βρεταννικῆς ἀποστολῆς, ἀνεσκάψαμεν τὸν δρόμον τοῦ τάφου, μήκους 25 περίπου καὶ πλάτους 5 περίπου μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εἶχον θυσιασθῆ δύο ζεύγη ἵππων, οἱ ὁποῖοι ἔσυρον ἀντιστοίχως δύο ἅρματα. Δυστυχῶς ἡ σῆραγξ, τὴν ὁποίαν ἤνοιξαν οἱ Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι, κατέστρεψε μέγα μέρος τοῦ δρόμου, συμπεριλαμβανομένου καὶ μεγάλου μέρους τοῦ ἑνὸς τῶν ἁρμάτων, καθὼς καὶ μέρους τῶν σκελετῶν τῶν ἵππων. Τὸ ἕτερον τῶν ἁρμάτων διεσώθη ἐν καλῇ καταστάσει. Τὰ ξύλινα μέλη του κατέλιπον εὐκρινῆ ἀποτυπώματα ἐντὸς τοῦ χώματος, παρέχοντα οὕτω πλήρη στοιχεῖα πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος τοῦ ἅρματος (Πίν. 787 α - β). Διεσώθησαν πάντα τὰ μεταλλικὰ τμήματα τῶν τροχῶν, καθὼς καὶ σιδηροῦν ξίφος, ἀργυρόηλον, μήκους 0,92 μ., εὑρεθὲν ἐντὸς τοῦ ἅρματος, καὶ φαρέτρα μετὰ πολλῶν σιδηρῶν βελῶν, παρὰ τὴν πλευρὰν τοῦ ἅρματος. Πλησίον τοῦ ἅρματος εὑρέθη ἐπίσης δόρυ καὶ ἀσπὶς ἐκ χαλκοῦ.

Ἐκ τοῦ καταστραφέντος ἅρματος διεσώθη καλῶς ὁ ζυγὸς μὲ ἅπαντα τὰ μεταλλικὰ αὐτοῦ μέλη, συμπεριλαμβανομένων καὶ χαλκῶν ἐν εἴδει ἄνθους λωτοῦ ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα συχνάκις ἀπεικονίζονται ἐπὶ ἀναγλύφων ἀνατολικῆς τέχνης. Εὑρέθησαν ἐπίσης κατὰ χώραν τὰ χαλκᾶ προστερνίδια τῶν ἵππων (Πίν. 788 β), καθὼς καὶ τὰ παρώπια, τὰ προμετωπίδια καὶ οἱ χαλινοί. Μεγάλοι ἀμφορεῖς καὶ πινάκια, περιέχοντα κελύφη ὠῶν ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου.

Ἐφ' ἑνὸς τῶν ἀμφορέων εἶναι ἀναγεγραμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος καὶ διὰ συμβόλων τῆς κυπριακῆς γραφῆς ἡ ἑλληνικὴ λέξις ΕΛΑΙΓΩ (ἐλαίου=ἀμφορεὺς ἐλαίου). Τὴν ἑλληνικὴν ἀπόδοσιν τῆς συλλαβικῆς ταύτης ἐπιγραφῆς ὀφείλομεν εἰς τὸν κ. Ο. Masson. Εἶναι σημαντικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐπιβεβαιοῖ πλήρως τὸ ὁμηρικὸν ἔθιμον ταφῆς (ἰδὲ Ἰλιάδος Ψ, 170), τὸ παρατηρούμενον ἐν παραλλαγῇ ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Κύπρῳ κατὰ τοὺς ἐνταφιασμούς.

Εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτον τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ ὀστράκου, ἀνακαλυφθέντος ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1896, ὑπάρχει μακρὰ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ κυπριακὸν συλλαβικὸν ἀλφάβητον, ἡ ὁποία ἀναφέρεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς ἀμφορεῖς οἴνου. Εἰσηγήθημεν εἰς τοὺς εἰδικοὺς τὴν ἐπανεξέτασιν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ὀστράκου, τὸ ὁποῖον πιθανώτατα ἐτοποθετήθη ἐντὸς τοῦ δρόμου ὡς εὑρετήριον τῶν κτερισμάτων. Τὴν πιθανότητα ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουν πλεῖστα στοιχεῖα ἐμφαίνοντα ἀριθμοὺς ἢ ποσότητας.

Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου, κτιστὸς ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, ἔχει σαμαρωτὴν ὀροφήν, ὕψους 2.80 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου εἶχε πλάτος 2.40 καὶ βάθος 2.90 μ. Αἱ πλευραὶ τοῦ δρόμου, ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ θαλάμου, ἦσαν ἐκτισμέναι διὰ μεγάλων πλίνθων (Πίν. 788 α). Ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου, ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐπίπεδον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐκαλύφθη ὑπὸ χώματος καθ' ὁριζόντια ἐπίπεδα διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τύμβου. Εἰς τὴν κορυφὴν τούτου προσετέθη κυκλικὸν κυψελοειδὲς κτίσμα ἐκ πλίνθων, ἀνάμνησις ἴσως παλαιοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ρυθμοῦ, τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἄνευ πρακτικῆς τινος σκοπιμότητος. Ὁ τύμβος χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος.

3. Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως εἰς Κάτω Πάφον

Ἡ Κάτω Πάφος, νοτίως τῆς σημερινῆς πόλεως Κτῆμα, ἐκτίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

ὑπὸ τοῦ Νικοκλέους, τελευταίου βασιλέως τῆς Παλαιπάφου. Τὰ ἐρείπιά της ἐκτείνονται πέριξ τοῦ λιμένος, ἐλάχιστα ὅμως τούτων ἔχουν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθῆ, παρ' ὅλον ὅτι ἀφθονοῦν εἰς τὴν περιοχὴν οἱ ἀνοικτοὶ χῶροι, προσφερόμενοι δι' ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφάς.

Συνεπείᾳ βαθείας καλλιεργείας ἀνευρέθη τυχαίως, τὸ 1962, ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς τὴν τοποθεσίαν Μαλλούτενα, οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης. Ἡ ἀκολουθήσασα ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τὸ δάπεδον καὶ ἔφερεν εἰς φῶς ὡραιοτάτας πολυχρώμους παραστάσεις. Ἀπεφασίσθη κατόπιν τούτου ἡ εἰς μεγάλην κλίμακα ἀνασκαφή, ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν Ἔφορον τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου Κ. Νικολάου, διεξαγομένη ἔκτοτε ἐπί τινας μῆνας κατ' ἔτος. Ἤδη δέ, κατὰ τὸ ὑπὸ ἐπισκόπησιν ἔτος, εὑρίσκεται σχεδὸν πρὸς τὸ τέλος.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀνῆκεν εἰς μεγάλην οἰκίαν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ 2ου ἢ 3ου αἰῶνος μ.Χ., ἡ ὁποία ἐκτίσθη ἐπὶ προγενεστέρων ἐρειπίων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Τὰ δωμάτια τῆς οἰκίας ταύτης, ἑβδομήκοντα καὶ πλέον τὸν ἀριθμόν, εὑρίσκονται διατεταγμένα πέριξ αἰθρίου, μετὰ περιστυλίου καὶ δεξαμενῆς εἰς τὸ κέντρον διὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ὄπισθεν τῆς στοᾶς τοῦ περιστυλίου, ἡ ὁποία φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον, εἶναι διατεταγμέναι αἱ αἴθουσαι ὑποδοχῆς μὲ ψηφιδωτὰ ἐπίσης δάπεδα.

Τὰ πλεῖστα τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων παριστάνουν μυθολογικὰς παραστάσεις. Εἰς τὴν δυτικὴν στοὰν τοῦ αἰθρίου, ὅπου τὰ τυχαίως τὸ πρῶτον ἀποκαλυφθέντα ψηφιδωτά, αἱ μυθολογικαὶ παραστάσεις εὑρίσκονται ἐντὸς τετραπλεύρων πλαισίων· ἀπεικονίζονται ὁ Πύραμος καὶ ἡ Θίσβη (Πίν. 789 α), τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι ἀναγεγραμμένα εἰς τὴν ἑλληνικήν, ὁ Ἰκάριος μετὰ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀκμῆς, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ἄλλοι θεοί. Εἰς τὰς ἄλλας στοὰς ἀπεικονίζονται σκηναὶ κυνηγίου εἰς λίαν ζωηρὰς συνθέσεις. Εἰς τὰς αἰθούσας, πέριξ τοῦ περιστυλίου, τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ποικίλλουν. Ἄλλα μὲν φέρουν φυτικὸν ἢ γεωμετρικὸν διάκοσμον, ἄλλα δὲ ἀπεικονίζουν ὁμοίως μυθολογικὰς παραστάσεις, ὡς Διονυσιακὸν θίασον, τὸν Δία ἀπάγοντα τὸν Γανυμήδη (Πίν. 789 β), τὸν μῦθον τῆς Φαίδρας καὶ τοῦ Ἱππολύτου κ. ἄ. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Κάτω Πάφου, δύνανται νὰ συγκριθοῦν διὰ τὴν πολυχρωμίαν των, τὸν πλοῦτον τῶν παραστάσεών των καὶ τὴν ποιότητά των, πρὸς τὰ καλύτερα τῆς περιόδου ταύτης, εἶναι δὲ ἀναμφιβόλως τὰ καλύτερα τῶν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθέντων ἐν Κύπρῳ. Ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς οἰκίαν οὐχὶ τυχαίου πολίτου, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν διαστάσεών των.

Οἱ κοιτῶνες καὶ τὰ λουτρὰ τῆς οἰκίας εὑρίσκονται πρὸς Α. τοῦ αἰθρίου, ἐνῷ τὰ μαγειρεῖα, τὰ ἐργαστήρια καὶ τὰ λοιπὰ βοηθητικὰ δωμάτια, κατελάμβανον τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς οἰκίας. Πρὸς Α. τοῦ αἰθρίου εὑρέθη βαθεῖα δεξαμενὴ μὲ κόγχας πέριξ τοῦ πυθμένος. Πρόκειται πιθανῶς περὶ δεξαμενῆς διὰ τὴν διατροφὴν ἰχθύων.

Εὐρύχωρος αὐλὴ μὲ περιτοίχισμα περιέβαλλε τὴν οἰκίαν εἰς χαμηλότερον ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων. Κατὰ μῆκος τῆς βορείου αὐλῆς ὑπῆρχε πλῆρες σύστημα ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων.

Ἐντὸς τῆς οἰκίας καὶ βορείως τοῦ αἰθρίου ἀνεκαλύφθη ὑπόγειον ἱερόν, λαξευτὸν ἐντὸς βράχου. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἀνευρέθη ὀστέϊνον ἀγαλμάτιον τοῦ Ἁρποκράτου.

Πλῆθος μικρῶν ἀντικειμένων ἀνευρέθη ἐντὸς τῶν δωματίων τῆς οἰκίας, καθὼς καὶ ἐντὸς φρεάτων. Εἰς ταῦτα περιλαμβάνονται πήλινα εἰδώλια καὶ πήλιναι προσωπίδες μεγάλου μεγέθους, λύχνοι, νομίσματα κ. ἄ.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εὕρημα ἀνεκαλύφθη τυχαίως ὑπὸ τοῦ συνεργείου συντηρήσεως τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας. Πρόκειται περὶ μεγάλου ἀμφορέως τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν εἰς ἀρίστην κατάστασιν δύο χιλιάδες πεντακόσια περίπου ἀργυρᾶ νομίσματα (Πίν. 790 β). Ὁ ἀμφορεὺς διέλαθε τῆς προσοχῆς τῶν οἰκοδόμων τῆς ρωμαϊκῆς κατοικίας. Πιθανώτατα ὁ θησαυρὸς οὗτος ἀπεκρύβη ἐν ὥρᾳ κινδύνου, κατὰ τὰ τέλη τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὰ νομίσματα εἶναι τετράδραχμα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Ε' τοῦ Ἐπιφανοῦς μέχρι τοῦ Πτολεμαίου ΙΑ' Ἀλεξάνδρου Α'. Ὁ θησαυρὸς οὗτος πιθανώτατα συνδέεται πρὸς τὰ κάτωθεν τῆς ρωμαϊκῆς οἰκίας ἀνευρεθέντα ἐρείπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο μνεία ἀνωτέρω, θὰ βοηθήσῃ δὲ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐρειπίων τούτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐγκατάλειψις ὑπῆρξε μᾶλλον βιαία καὶ αἰφνιδία.

4. Ἀνασκαφὴ εἰς Κάτω Πάφον

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαίων Μνημείων κ. Παπαγεωργίου διεξήχθη εἰς Χρυσοπολίτισσαν Κάτω Πάφου ἀνασκαφή, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἔρευναν κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν δύο κίονες ἐκ γρανίτου καί τινα ἐρείπια. Ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ γηπέδου, τὸ ὁποῖον θὰ κατελάμβανεν ἡ νέα ὁδὸς Κτήματος - Κάτω Πάφου. Ἀνεσκάφη ἔκτασις 250 μ.². Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέ-

θησαν κτίσματα διαφόρων ἐποχῶν. Οὕτως, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀνευρέθη τμῆμα οἰκοδομήματος, ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων δωματίων. Τὸ οἰκοδόμημα ἐκτείνεται νοτιώτερον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἡ τοιχοδομία τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι πτωχή. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χαλίκων, τοποθετημένων ἐντὸς πηλοῦ, ἢ ἁπλῶς ὑπὸ χώματος. Ἐντὸς καὶ πέριξ τῶν δωματίων ἀνευρέθησαν πλεῖστα ὄστρακα μεσαιωνικῶν ἀγγείων καί τινα νομίσματα. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀνευρέθη ἕτερον τμῆμα οἰκοδομήματος μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἀμφότερα τὰ οἰκοδομήματα ὑπέστησαν μετασκευὰς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Κάτωθεν τῶν κτισμάτων τούτων ἀνευρέθη τμῆμα οἰκοδομήματος ἐντὸς στρωμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τοῦ κτηρίου τούτου ἀπεκαλύφθη κατὰ μέγα μέρος ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος καὶ τμῆμα τοῦ βορείου. Τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζεται νοτιώτερον καὶ ἀνατολικώτερον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐκκινοῦν τοῖχοι, βαίνοντες πρὸς Α. καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον παραλλήλως πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ κτηρίου, ὅστις ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἡ τοιχοδομία τούτων δὲν εἶναι ὁμοία. Τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἶναι ἀρίστη. Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πελεκητῶν πωρολίθων, συγκρατουμένων διὰ γύψου. Εἰς δύο σημεῖα, παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ περὶ τὰ 5 μ. νοτιώτερον, ὁ τοῖχος οὗτος σχετίζεται καὶ πρὸς στρώματα ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τῶν λοιπῶν τοίχων ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀμελεστέρα. Τινὰ τῶν δωματίων τοῦ οἰκοδομήματος εἶχον δάπεδον ἐκ πωρίνων πλακῶν. Εἰς ἕτερον, τοῦ ὁποίου ἠρευνήθη τμῆμα μόνον πλάτους 0,40 - 0,50 μ., εὑρέθη μωσαϊκὸν δάπεδον.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων περιλαμβάνονται πήλινον εἰδώλιον κυπροαρχαϊκῶν χρόνων καὶ κεφαλὴ εἰδωλίου ρωμαϊκῆς περιόδου. Ἔξωθεν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ἀνευρέθη λιθόστρωτον, προφανῶς ὁδός, καὶ κάτωθεν τούτου ὑπόνομος ὀρθογωνίου διατομῆς, λαξευτὴ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ καλυπτομένη διὰ πωρίνων πλακῶν.

5. Ἀνασκαφὴ εἰς μονὴν Ἁγ. Ἡρακλειδίου

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως τῆς μονῆς Ἁγ. Ἡρακλειδίου, διεξήχθη ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς μικρᾶς κλίμακος ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου κ. Ἀ. Παπαγεωργίου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς ἀξιόλογα εὑρήματα. Οὕτως, ἐντὸς τοῦ βορείου κλίτους τοῦ σημερινοῦ δικλίτου ναοῦ τῆς μονῆς, ἀνευρέθη τεμάχιον μωσαϊκοῦ δαπέδου in situ καὶ τμῆμα στυλοβάτου. Ἀμφότερα δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τοῦ 5ου ἢ 6ου αἰῶνος. Ἐντὸς τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ τοῦ βορείου κλίτους τοῦ ναοῦ ἀνευρέθη τμῆμα μωσαϊκοῦ δαπέδου λίαν κατεστραμμένον. Διεπιστώθη ἐπίσης ὅτι ἡ ἁψὶς εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ θεμελίου ἀνήκοντος εἰς ἁψῖδα παλαιοτέρου ναοῦ. Ἐντὸς τοῦ νοτίου κλίτους τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς δὲν ἀνευρέθη μωσαϊκὸν δάπεδον, ἀλλὰ τὸ ὑπόστρωμα αὐτοῦ. Ὑπόστρωμα μωσαϊκοῦ δαπέδου ἀνευρέθη ἐπίσης ἐντὸς δοκιμαστικῆς τάφρου, ἀνοιγείσης εἰς τὴν νοτίαν στοὰν τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς τάφρου ταύτης ἀνευρέθη θεμέλιον τοίχου βαίνοντος ἐξ Α. πρὸς Δ. Διεπιστώθη ἐπίσης ὅτι αἱ «ἀντηρίδες» τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ, αἵτινες ἑνοῦνται διὰ τόξων, ἦσαν ἀρχικῶς ὀρθογώνιοι πεσσοὶ παλαιοτέρας τοῦ σημερινοῦ ναοῦ βασιλικῆς, τινὲς μάλιστα τούτων διασῴζουν καὶ σημαντικὰς τοιχογραφίας ἐπὶ τῆς ἐφαπτομένης τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ πλευρᾶς των. Ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς ὄπισθεν τῆς σημερινῆς ἁψῖδος τοῦ νοτίου κλίτους, ἀνευρέθη ἡ ἡμικυκλικὴ ἁψὶς παλαιοτέρου ναοῦ. Εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου τῆς ἁψῖδος ταύτης ἐχρησιμοποιήθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς καὶ λίθοι φέροντες τεμάχια τοιχογραφιῶν. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου ἁψῖδος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένη ἡ ἁψὶς τοῦ βορείου κλίτους τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς. Ὄπισθεν τῶν ἁψίδων τούτων ἀνευρέθησαν ἐπίσης τὰ θεμέλια ἡμικυκλικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος προφανῶς περιώριζε τὸν χῶρον ὄπισθεν τῆς παλαιοτέρας βασιλικῆς. Ὁ χῶρος οὗτος ἦτο πλακόστρωτος, ἐπεκοινώνει δὲ πρὸς τὰ ἔξω διὰ θύρας ἐπὶ τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου ὄπισθεν τῆς βορείας ἁψῖδος.

Οὕτω φαίνεται, ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἐνταῦθα τρίκλιτος βασιλική, τῆς ὁποίας τὰ κλίτη ἐχωρίζοντο διὰ κιόνων, τὸ δὲ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ μωσαϊκοῦ. Ἡ βασιλικὴ αὕτη, ἀνήκουσα εἰς τὸν 5ον ἢ 6ον αἰῶνα, κατεστράφη προφανῶς ὑπὸ πυρκαϊᾶς μετὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων δὲ ταύτης ἀνηγέρθη νέα βασιλική, τῆς ὁποίας τὰ κλίτη ἐχωρίζοντο διὰ κτιστῶν ὀρθογωνίων πεσσῶν. Καὶ ἐκ τῆς πρώτης μὲν βασιλικῆς ἐσώθησαν τμήματα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου, τεμάχια κιόνων, κιονόκρανα, θωράκια κλπ., ἐκ δὲ τῆς δευτέρας οἱ πεσσοί, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἀντηρίδες τοῦ μεσαιωνικοῦ ναοῦ (15ου αἰ.) τῆς μονῆς, ὡς καὶ ὁ ἡμικυκλικὸς τοῖχος τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ. Ἡ βασιλικὴ αὕτη κατελάμβανε τὸν χῶρον τῶν δύο κλιτῶν τοῦ σημερινοῦ ναοῦ,

τὴν νοτίαν στοὰν καὶ τὸν νάρθηκα καὶ ἐξετείνετο ἔτι δυτικώτερον.

Νοτίως τοῦ μεσαιωνικοῦ μαυσωλείου, τοῦ εὑρισκομένου ὑπεράνω τοῦ φερομένου ὡς σπηλαίου τοῦ Ἁγ. Ἡρακλειδίου, ἀνευρέθη τμῆμα οἰκοδομήματος τοῦ 4ου αἰ., μὲ μωσαϊκὸν δάπεδον, φέρον γεωμετρικὸν διάκοσμον καὶ τὸ χρῖσμα, δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. Καίτοι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι λίαν κατεστραμμένον καὶ συνεπῶς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὴν μορφὴν αὐτοῦ, ἐν τούτοις δὲν θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι πρόκειται περὶ μαυσωλείου συνδεδεμένου πρὸς τὴν ἐν τῷ κάτωθεν αὐτοῦ σπηλαίῳ (ρωμαϊκοῦ τάφου) τελουμένην λατρείαν τοῦ Ἁγ. Ἡρακλειδίου, μαθητοῦ τῶν Ἀποστόλων Παύλου καὶ Βαρνάβα.

6. Ἀνασκαφὴ εἰς τὴν μονὴν Ἀψινθιωτίσσης

Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν μονὴν Ἀψινθιωτίσσης ὑπὸ τοῦ κ. Παπαγεωργίου. Ἡ Τράπεζα (refectorium) τῆς μονῆς ἠρευνήθη πλήρως. Διεπιστώθη ὅτι τμῆμα τῆς Τραπέζης διερρυθμίσθη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας εἰς μικρὸν λουτρόν (χαμάμ), τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ὑπόκαυστον. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὄστρακα πηλίνων ἀγγείων χρησιμοποιουμένων εἰς τουρκικὰ λουτρά. Εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τῆς μονῆς ἀνεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια πλείστων δωματίων καὶ ἐξηκριβώθη, ὅτι κάτωθεν τούτων συνεχίζεται σειρὰ ὁλόκληρος ἡμιυπογείων θαλάμων, συγχρόνων πρὸς τὸν ναόν, ἤτοι τοῦ τέλους τοῦ 11ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰ. Ὡς γνωστόν, ἐν τοιοῦτον δωμάτιον ἀνευρέθη καὶ ἠρευνήθη ἐν μέρει κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1963.

7. Ἔρευνα εἰς βασιλικὰς Ἀφέντρικας

Περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου ἐγένετο ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν λίθων τῆς καταστραφείσης ἀνωδομῆς τῶν ἡμιηρειπωμένων βασιλικῶν Ἀφέντρικας, παρὰ τὸ Ριζοκάρπασον, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Παπαγεωργίου. Καίτοι δὲν διεξήχθη ἀνασκαφή, ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν λίθων ἔφερεν εἰς φῶς ἄγνωστά τινα χαρακτηριστικὰ τῶν δύο τούτων βασιλικῶν.

Οὕτως, εἰς τὴν βασιλικὴν Ἀσωμάτων ἀνεφάνη ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ σύνθρονον καὶ ἀνευρέθησαν λείψανα τοῦ «τέμπλου» τῆς βασιλικῆς. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Παναγίας ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν λίθων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ A.H.S.Megaw δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ JHS LXVI (1948), σ. 51, ὑποθετικὴ ἐν μέρει κάτοψις δὲν εἶναι ὀρθή. Διεπιστώθη ὅτι ὁ ἡμικυκλικὸς τοῖχος τῆς βορείας ἀψῖδος ἀνῆκεν εἰς ἰδιαίτερον δωμάτιον (Chapelle des martyres;), τὸ ὁποῖον ἐπεκοινώνει πρὸς τὴν νοτίαν ἀψῖδα διὰ διόδου, ὁμοίας ἐκείνων διὰ τῶν ὁποίων ἡ κεντρικὴ ἀψὶς ἐπεκοινώνει πρὸς τὰς πλαγίας. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου τούτου μόνον δι' ἀνασκαφῆς δύναται νὰ ἀποκαλυφθῇ.

8. Ἀνασκαφὴ τάφων

Ἡ διὰ μηχανικῶν μέσων καλλιέργεια καὶ ἰσοπέδωσις τοῦ ἐδάφους, καθὼς καὶ ἡ δι' ἀμυντικοὺς σκοποὺς ἀνόρυξις ἀντιαεροπορικῶν καταφυγίων, ἔφερον εἰς φῶς πλείστους ἀρχαίους τάφους. Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων, τοὺς ὁποίους ἀνέσκαψε τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων, ἀναφέρομεν τρεῖς τάφους τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (τέλος τοῦ 13ου αἰ.), οἱ ὁποῖοι ἀνεκαλύφθησαν εἰς νεκρόπολιν παρὰ τὸ χωρίον Γεροσκήπου, ἡ ὁποία ἔρχεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς φῶς. Οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν πλουσιώτατοι εἰς κτερίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν χρυσοῦν διάδημα, μήκους 0,242 μ., μὲ ἔκτυπον διάκοσμον παριστάνοντα λέοντα καὶ ταῦρον, ἐπαναλαμβανόμενον ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ διαδήματος (Πίν. 790 α· Σχέδ. 4). Ὀρειχάλκινα δόρατα καὶ κύπελλα, σφραγιδοκύλινδρος καὶ σκαραβαῖος, χρυσᾶ ἐνώτια καὶ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα περιλαμβάνονται ἐπίσης μεταξὺ τῶν κτερισμάτων. Τὰ ἀγγεῖα, τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν τάφων, παρουσιάζουν καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῶν τάφων τῆς Παλαιπάφου, ἡ ὁποία εὑρίσκεται οὐχὶ μακρὰν τῆς Γεροσκήπου.

Γ. ΜΝΗΜΕΙΑ

Συντήρησις καὶ ἀναστηλώσεις

Τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὴν συντήρησιν καὶ ἀναστήλωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ μνημείων, παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην παρενεβλήθησαν πλεῖστα κωλύματα, ἕνεκα τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπεκράτει ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους. Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις οἱασδήποτε ἐργασίας εἰς τὰ περίφημα μεσαιωνικὰ μνημεῖα — γοτθικὰς ἐκκλησίας καὶ ἐνετικὰ τείχη — τῆς Ἀμμοχώστου, οὔτε εἰς τὰ ἐξ ἴσου σημαντικὰ γοτθικὰ μνημεῖα τῆς Λευκωσίας. Τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνος, καθὼς καὶ τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Λάρνακος, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζεται καὶ τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ πολεμικοὺς σκοπούς.

Τὰ συνεργεῖα συντηρήσεων καὶ ἀναστηλώσεων εὑρίσκοντο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους

εἰς Σαλαμῖνα, συνεργαζόμενα μετὰ τοῦ διεξάγοντος τὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαιολόγου, τόσον ἐντὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅσον καὶ ἐντὸς τῆς νεκροπόλεως. Ἐντὸς τῆς πόλεως συνεχίσθη ἡ ἐπισκευὴ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων, κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γυμνασίου, καὶ προσετέθησαν δύο εἰσέτι σειραὶ κερκίδων εἰς τὸ ὑπὸ ἀναστήλωσιν ρωμαϊκὸν θέατρον. Ἤρχισεν ἐπίσης ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου. Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ ἀναστήλωσις τοῦ θεάτρου, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων δύο ἐν Κύπρῳ ἀρχαίων θεάτρων, τοῦ Κουρίου καὶ τῶν Σόλων, διεξάγεται κατόπιν εἰσηγήσεων καὶ ὑποδείξεων τοῦ κ. Ἰωάννου Τραυλοῦ.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νεκροπόλεως Σαλαμῖνος αἱ ἐργασίαι διασώσεως, συντηρήσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν μεγάλων κτιστῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, συνεχίσθησαν μὲ ἀμείωτον ρυθμὸν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους μέχρι τέλους. Ἁπάντων τῶν κτιστῶν τάφων (πλὴν ἑνὸς) ἀποκατεστάθη ἡ στέγη, ἑνὸς δὲ ἀνεστηλώθη ἡ πρόσοψις βάσει ὑπαρχόντων στοιχείων.

Εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Βουνίου, ἐπὶ τῆς βορείας ἀκτῆς τῆς νήσου, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν κυπροκλασσικὴν περίοδον, συνεχίσθη καὶ συνεπληρώθη ἡ ἐπισκευὴ τῶν ἐρειπίων, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸ παρελθὸν ἔτος. Ὡς γνωστὸν τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰ περὶ τὸ 1930 ἔτη ὑπὸ τῆς Σουηδικῆς ἀποστολῆς.

Εἰς τὸ θέατρον τῶν Σόλων συνεπληρώθη ἡ ἀναστήλωσις τοῦ κοίλου μέχρι τοῦ διαζώματος, καὶ ἡ συντήρησις τῶν ὑπερθεν τοῦ διαζώματος ἐρειπίων, καθὼς καὶ τῶν παρόδων.

Εἰς τὸ θέατρον καὶ τὸ στάδιον τοῦ Κουρίου, ὅπου διεξήχθη σημαντικὴ ἐργασία συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισίς της ἕνεκα τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως.

Εἰς Κάτω Πάφον ἐξετελέσθησαν εὐρείας κλίμακος ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τῆς ρωμαϊκῆς οἰκίας. Μεγάλων διαστάσεων στέγη ἀνηγέρθη, ἀντὶ ὑψηλῆς δαπάνης, διὰ τὴν προστασίαν τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων αὐτῆς.

Κατὰ τὸ παρελθὸν φθινόπωρον ἀνελήφθησαν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Παλαιοχωρίου (Πίν. 791 α). Ὁ μικρὸς ξυλόστεγος οὗτος ναὸς τοῦ 15ου αἰῶνος διατηρεῖ ὅλας τὰς τοιχογραφίας του. Κατὰ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν περιβάλλεται ὑπὸ κλειστοῦ νάρθηκος. Ἑκατέρωθεν τῆς δυτικῆς θύρας, ἐντὸς τοῦ νάρθηκος, διασῴζονται τοιχογραφίαι τινὲς τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ἐγένετο ὑποθεμελίωσις τοῦ βορείου τοίχου, ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος καὶ ἀνακατεσκευάσθη ἡ δικλινὴς ξυλίνη στέγη τοῦ ναοῦ (Πίν. 791 β). Παραλλήλως ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐκινδύνευον νὰ καταπέσουν, καὶ ἐγένετο μερικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν (Πίν. 791 γ).

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

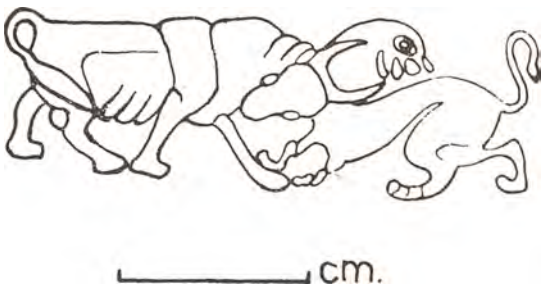

Σχέδ. 4. Γραμμικὴ ἀναπαράστασις τῆς ἐκτύπου διακοσμήσεως τοῦ ἐν Πίν. 790 α χρυσοῦ διαδήματος

*

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Εἰς σελ. 34, στ. 2 μετὰ τὸν τίτλον: ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΟΥ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ, νὰ προστεθῇ: Τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ χώρου Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν ἐπέβλεψε καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἑλένη Ζαγανιάρη.

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Ὁ ὡς Μουσεῖον χρησιμοποιηθεὶς (1947 - 1964) ναὸς τῆς Παναγίας Κυριωτίσσης, β. Τὸ νέον Μουσεῖον (ἀπὸ ΝΔ.), γ. Οἰκόπεδον Καραντουμάνη. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

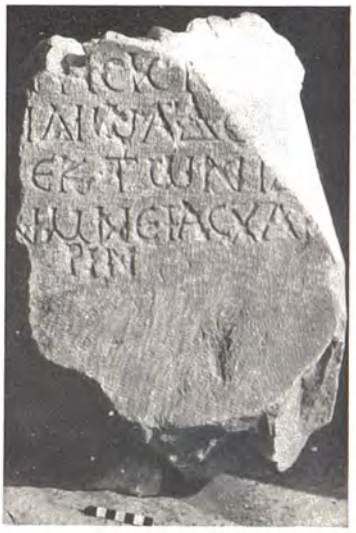

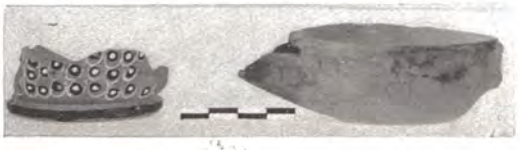

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Καραντουμάνη: α. Μεταγενεστέρα κτιστὴ λεκάνη, β. Ἐπιτυμβία ἐπιγραφή, γ. Ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων, δ - ε. Λύχνος καὶ τμῆμα ληκυθίου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - ς'. Οἰκόπεδον Β' Δημοτικοῦ Σχολείου. Βυζαντινὰ ἀγγεῖα καὶ ἀρχαῖον βαλσαμάριον ἀκέραιον, ζ. Βυζαντινὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Καραντουμάνη.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου: α. Ἄποψις τῆς τομῆς ἀπὸ Α., β. Λείψανα ἀρχαίων θεμελίων, γ. Ἄποψις ἀπὸ Δ., δ. Ἄποψις ἀπὸ Α.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου: α. Ἄποψις μωσαϊκῶν δαπέδων κλπ. ἀπὸ ΝΑ., β. Μεταγενέστεροι τοῖχοι κλπ. ἀπὸ ΒΑ., γ. Λεπτομέρεια μωσαϊκοῦ δαπέδου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου: α. Μωσαϊκὸν δάπεδον μετ᾽ ἐνεπιγράφου πλακὸς εἰς τὸ κέντρον, ἀπὸ Ν., β. Ἡ ἐνεπίγραφος πλάξ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου: α. Ἄποψις μεταγενεστέρων ἐρειπίων ἀπὸ ΒΑ., β, δ. Πήλινοι λύχνοι καὶ τμῆμα ὁμοίου, γ. Μεταγενέστεροι τοῖχοι ἀπὸ ΝΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου: α - ε. Τεμάχια διαφόρων ἀγγείων, ς΄. Μέρος ἐπιγραφῆς ἐπὶ μαρμάρου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

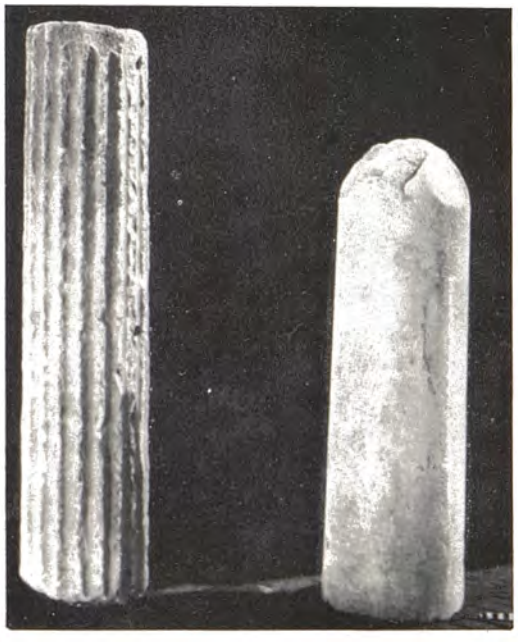

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου: α. Τμήματα ἰωνικοῦ καὶ ἀρραβδώτου κίονος, β - γ. Τμήματα μαρμαρίνου διακόσμου, δ. Ἐνεπίγραφον ὄστρακον, ε. Ἀγνὺς ἐνσφράγιστος, ς΄, η. Τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, ζ. Μέρος καλύμματος πυξίδος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

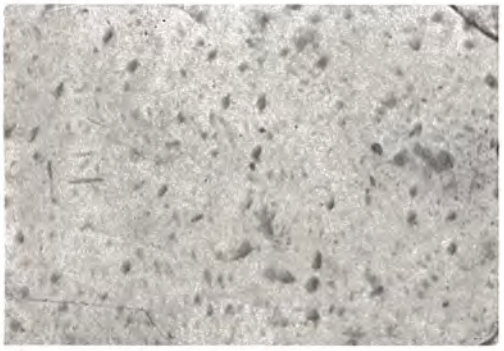

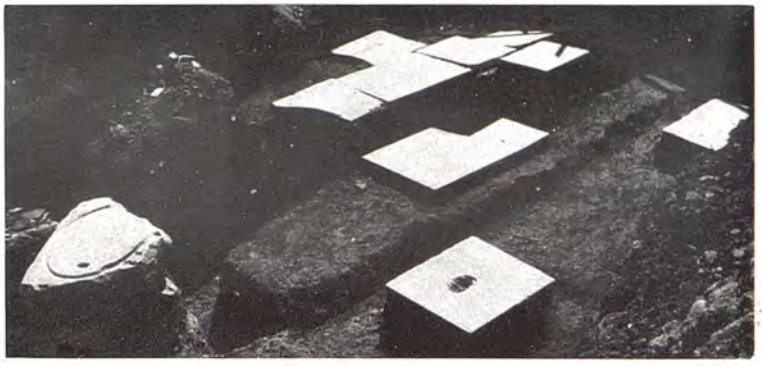

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ: α. Μερικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἀπὸ Ν., β - γ. Πλάκες μετ' ἐγχαράκτων ἀριθμῶν, δ. Μέρος τοῦ πλακοστρώτου ἀπὸ Β., ε. Ἄποψις ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ: α. Ἄποψις ἀπὸ ΒΑ., β. Τὸ κατώτερον στρῶμα ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ: α. Βάσις πιεστηρίου, β. Ἄποψις τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος ἀπὸ Β., γ. Ἡ δυτικὴ θεμελίωσις ἀπὸ Δ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Ζώκου: α. Ἄποψις ἀπὸ ΒΑ. πρὸς τὴν δυτικὴν ἔξοδον τῆς πόλεως, β. Τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπὸ ΒΔ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Ζώκου: α. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς ἀπὸ ΒΑ., β. Ἡ κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ ὑπόνομος πλήρης χωμάτων, ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Λείψανα ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπὸ Β., β. Ἡ συνέχεια τῆς νῦν ὁδοῦ Ἀκαταμαχήτου πρὸς Β., γ. Μαρμάρινον ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐν τῷ συνοικισμῷ Προμηθεύς, δ - ε. Λίθινον ἐργαλεῖον ἐκ τοῦ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Ζώκου, ς΄. Κράσπεδον ἀρχαίας ὁδοῦ ἐν οἰκοπέδῳ Ὄλγας Γεμιτζόγλου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Ἀρχοντικὸν Σιὸρ - Μανωλάκη πρὸ τῆς κατεδαφίσεως αὐτοῦ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

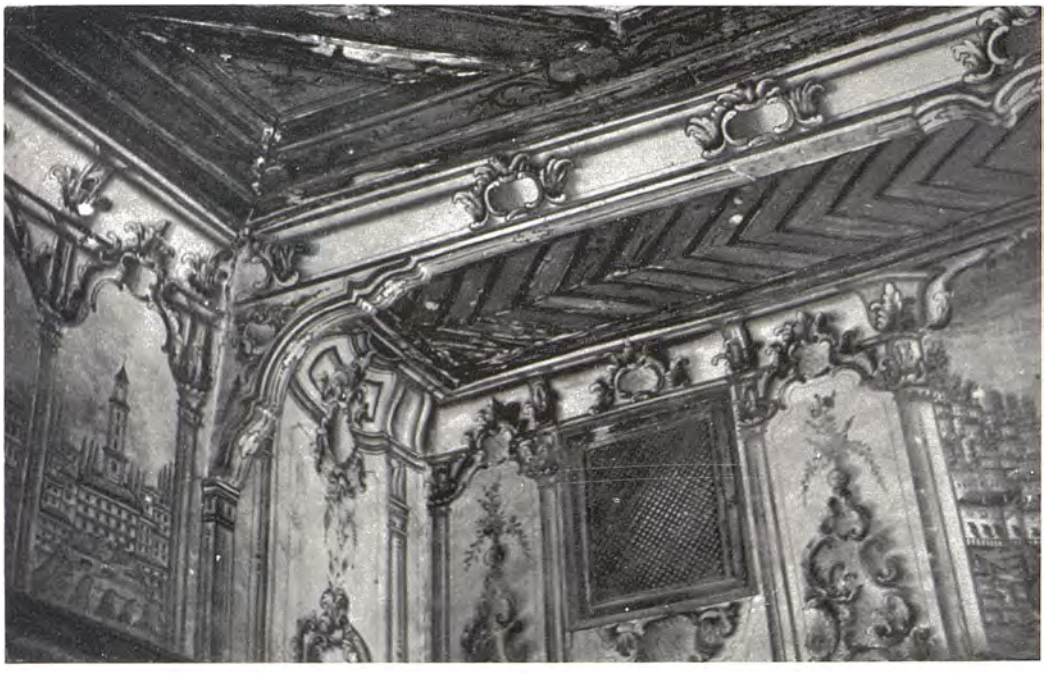

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀρχοντικὸν Σιὸρ - Μανωλάκη: α - β. Ὁ διάκοσμος τοῦ καλοῦ ὀντᾶ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

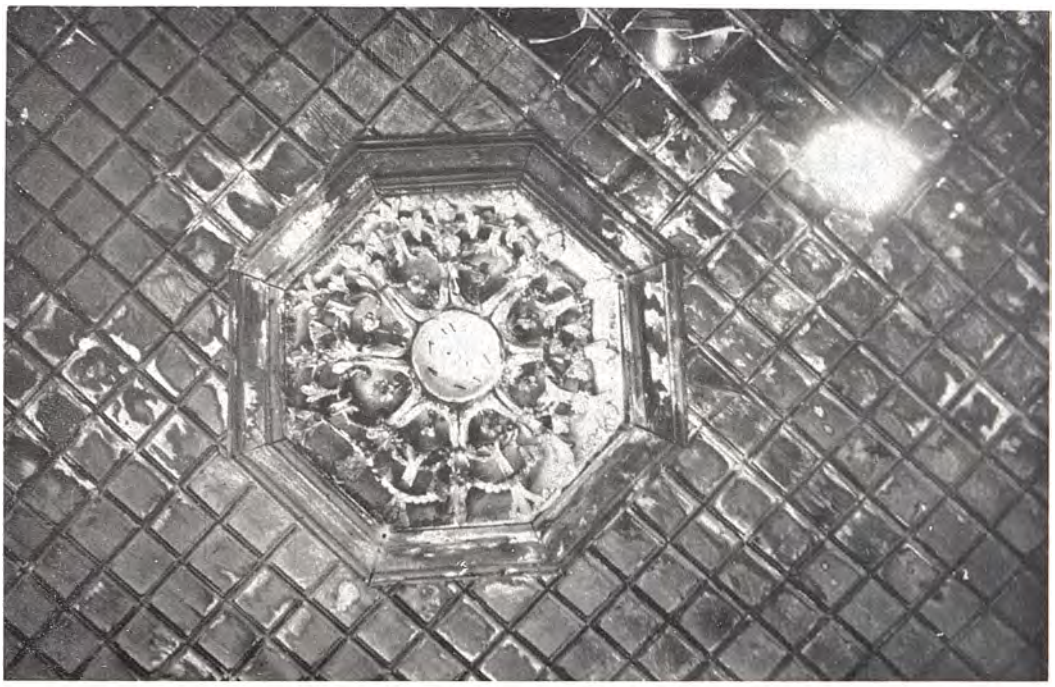

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀρχοντικὸν Σιὸρ - Μανωλάκη: α - β. Μέρος τῆς ὀροφῆς καὶ ἄποψις τοῦ διακόσμου τοῦ καλοῦ ὀντᾶ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία: α. Βέροια. Ἀρράβδωτος κίων μετὰ ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐπαλλήλων, β. Μιλιάριον ἐκ τοῦ Σταυροῦ, γ. Ἐπίκρανον ἐκ Βεροίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

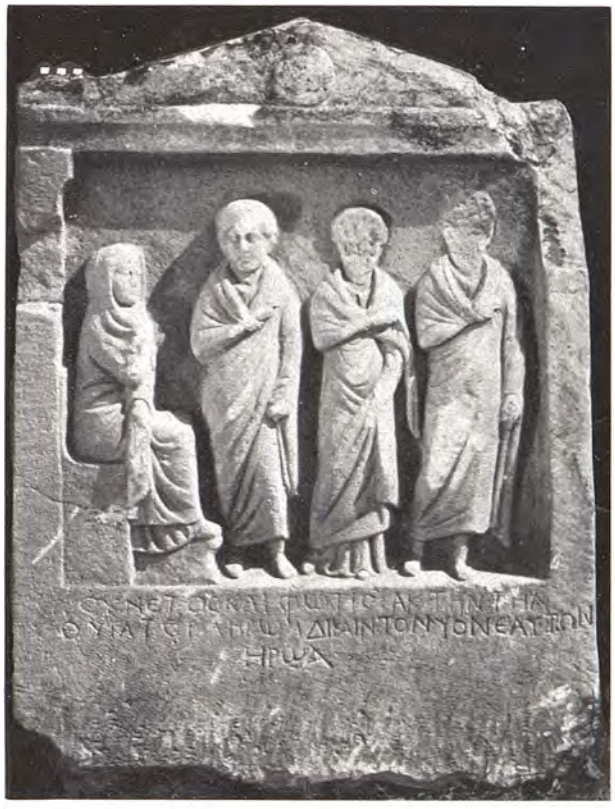

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Ἐνεπίγραφον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, β. Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον, γ. Γλυπτὸν ἐκ τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, δ. Ἐνεπίγραφον τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Ἑκαταῖον, β. Ἀνάγλυφον τριῶν χορευουσῶν περὶ κυλινδρικὸν στέλεχος, γ. Κάτω τμῆμα ἀγάλματος, δ. Μαρμαρίνη κεφαλή

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Τρίλοφος Βεροίας: α. Τραπεζοφόρον, β. Μαρμάρινον κιονόκρανον, γ. Τμῆμα πλευρᾶς σαρκοφάγου, δ. Μαρμαρίνη βάσις κίονος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

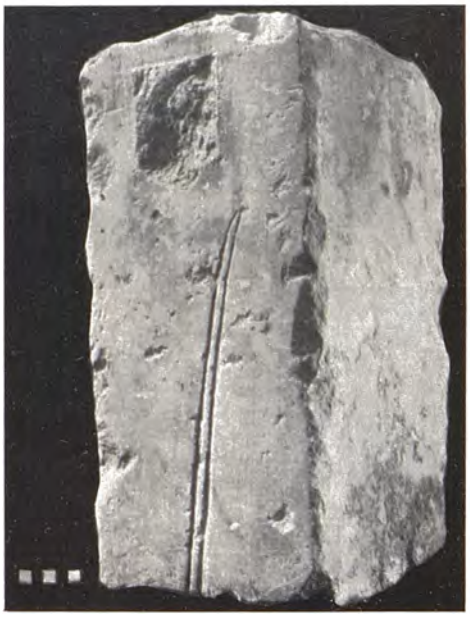

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Πήλινον εἰδώλιον, γ - δ. Μέρος βάσεως ἑρμαϊκῆς στήλης

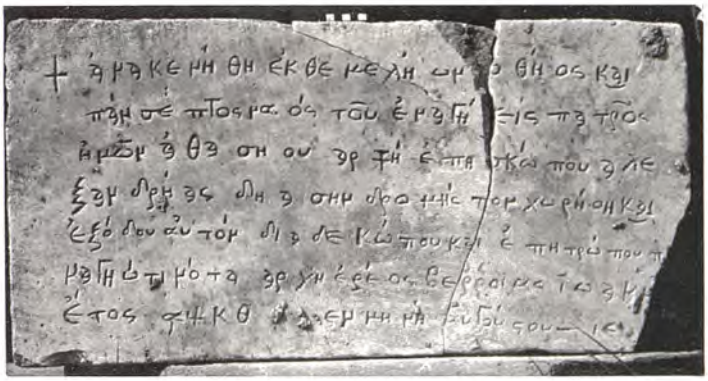

Δ. Μακεδονία. Κομνήνιον Βεροίας: α. Ἐπιτυμβία ἐπιγραφή, β. Κτητορική ἐπιγραφή, γ. Ἐπιτάφιος σταυρὸς μετ' ἐπιγραφῆς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία: α - β. Πήλινον προσωπεῖον ἐκ Βεροίας, γ. Μωσαϊκὸν δάπεδον παρὰ τὸν Κόμανον Ἐορδαίας, δ. Πίθος παρὰ τὸ Ροδοχώριον Ναούσης, ε. Μαρμάρινον κιονόκρανον ἐκ Μπαλτανέτου Ναούσης

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Μέγας τάφος Λευκαδίων Ναούσης: α - β. Δείγματα καθαρισμοῦ τῆς προσόψεως

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

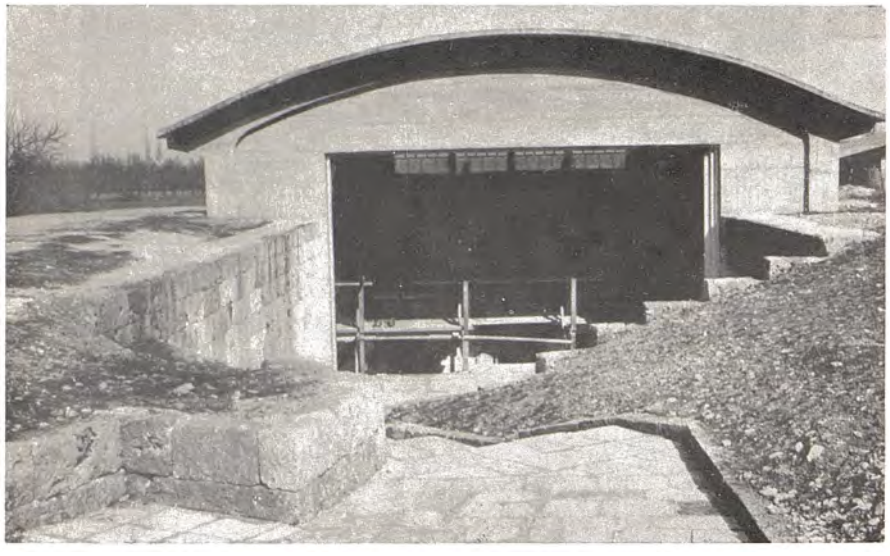

Δ. Μακεδονία. Μέγας τάφος Λευκαδίων Ναούσης: α - β. Δύο ἀπόψεις τοῦ στεγάστρου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Ὁ ἀνασκαφεὶς ὑπὸ τοῦ Kinch τάφος, ὁ λεγόμενος τῆς Ναούσης: α. Ἡ θέσις τοῦ τύμβου, β. Οἱ δύο θάλαμοι

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

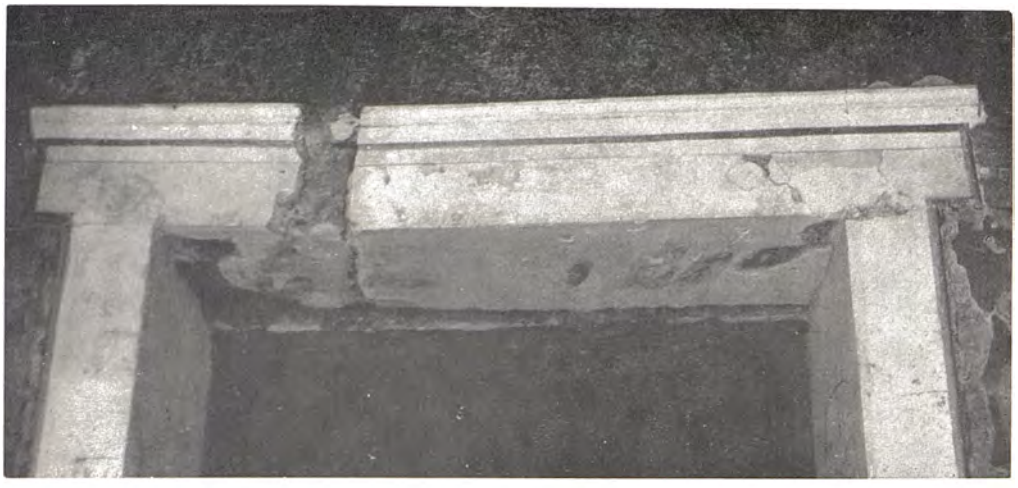

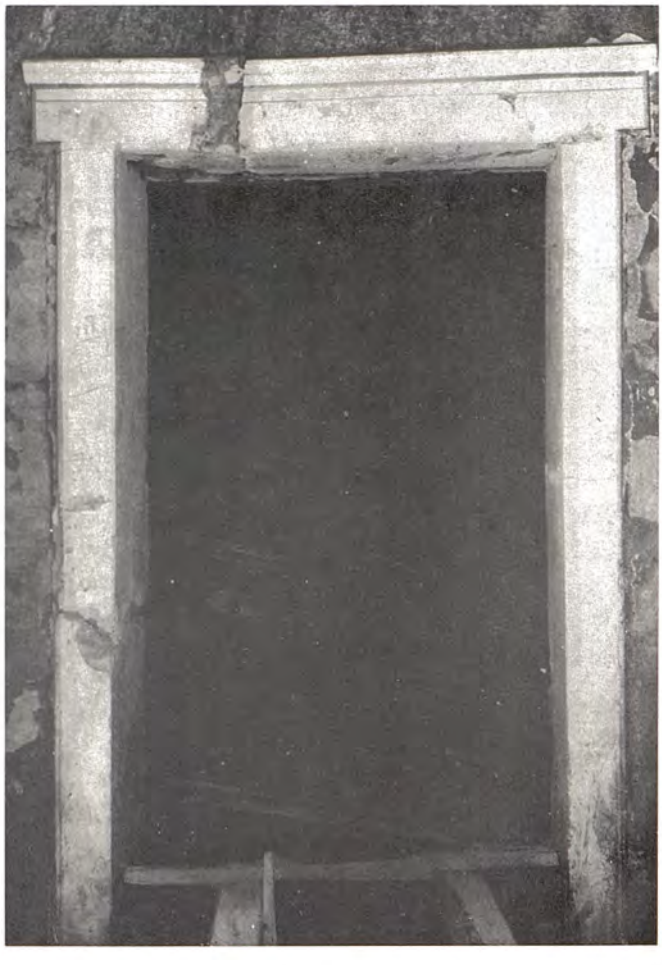

Δ. Μακεδονία. Τάφος παρὰ τὸ φράγμα τοῦ Ἁλιάκμονος: α - β. Τὸ θύρωμα τοῦ μεσοτοίχου μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Παλαιολιθικαὶ ἀξῖναι: α - β. Ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου Κοζάνης, γ - δ. Ἐκ τῆς Ἀγγλίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

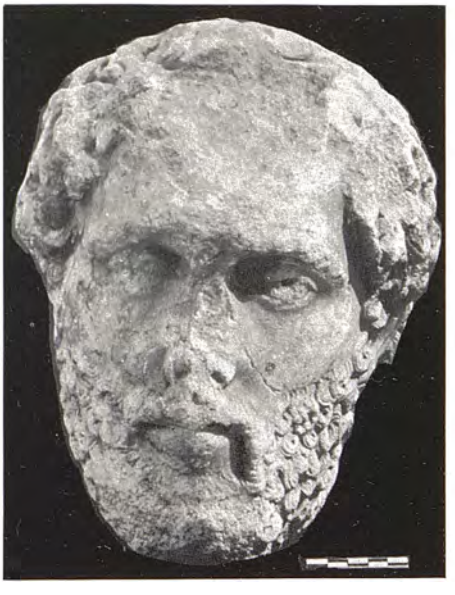

Δ. Μακεδονία: α - γ. Ζωόμορφοι λαβαὶ λέβητος ἐκ τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν, δ. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐκ Βεροίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

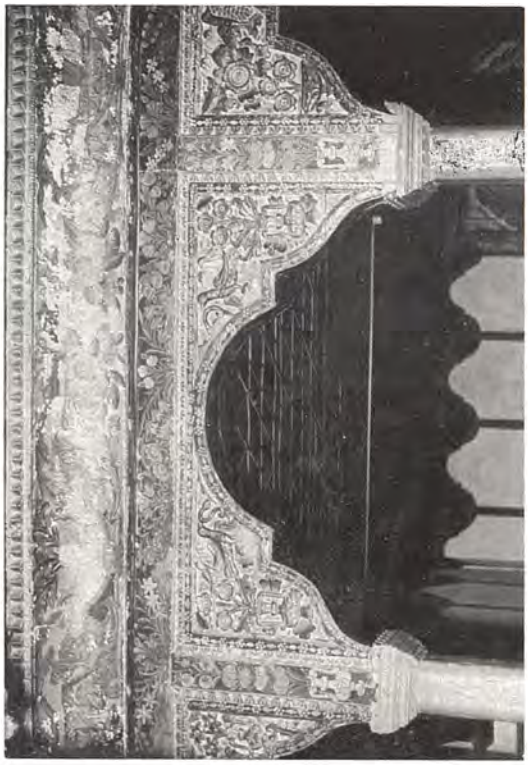

Δ. Μακεδονία: α - β. Ἀπόψεις ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ Νεραντζοπούλου ἐν Σιατίστῃ, γ - δ. Ἡ ὀροφὴ τοῦ ἰδίου ἀρχοντικοῦ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία: α. Τὸ Μουσεῖον τῆς Φλωρίνης ὑπὸ κατασκευήν, β. Ἀναγλύφως διακεκοσμημένος βωμὸς ἐκ τῆς νησῖδος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου, γ. Ἐνεπίγραφον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, δ. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῆς Ἀσβεστοπέτρας Ἐορδαίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

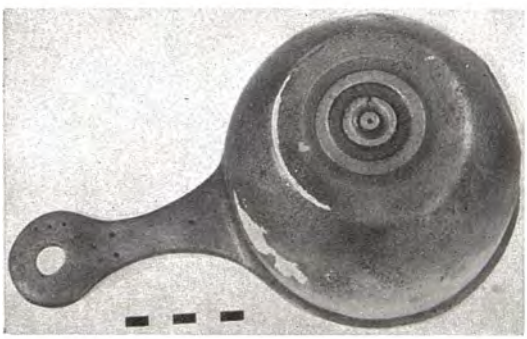

Δ. Μακεδονία: α - β. Νοτιοανατολικὴ καὶ βορεία ἄποψις ἀπὸ δημοσίας ὁδοῦ Ἐδέσσης - Φλωρίνης τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ἀρμενοχωρίου Φλωρίνης,
γ - ς'. Χαλκᾶ ἀγγεῖα ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

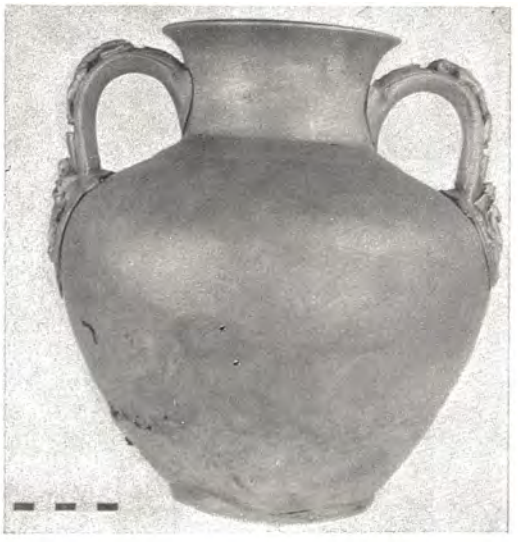

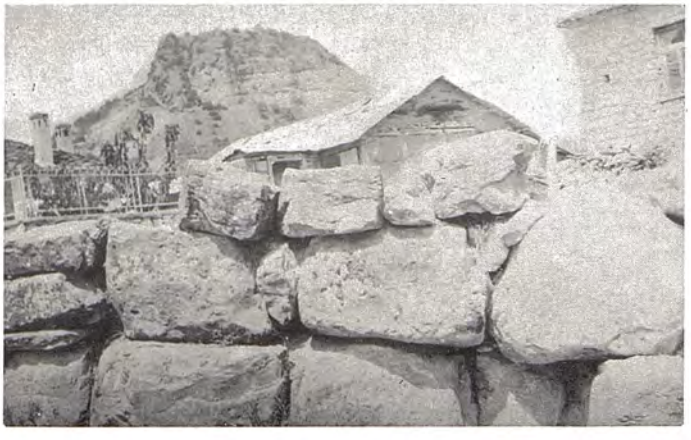

Δ. Μακεδονία: α - β. Χαλκοῦν ἀγγεῖον ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Καστορίας, γ - δ. Νεστόριον. Ἡ περιοχὴ τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τμῆμα ἀρχαίου τείχους

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

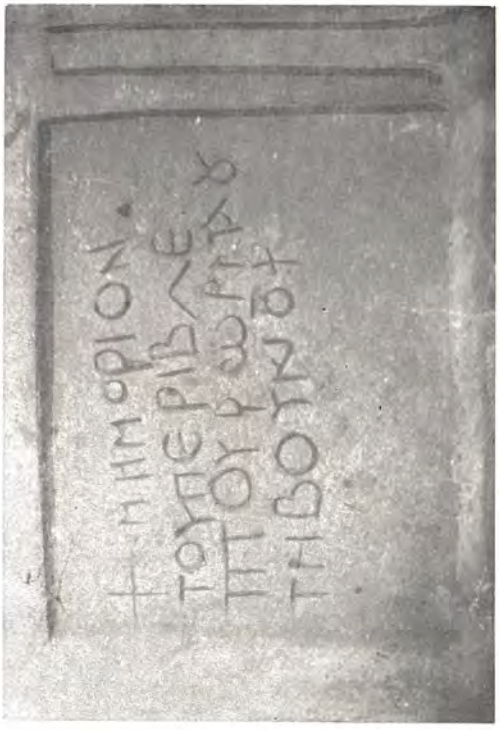

Δ. Μακεδονία. Νεστόριον: α. Ἐπιτυμβία στήλη, β. Τάφος, γ. Ἐπιταφία πλάξ ἐνεπίγραφος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἀμφίπολις: α. Θεμέλια οἰκοδομῆς ρωμ. χρόνων, β. Τοῖχοι οἰκοδομῆς ρωμ. χρόνων, γ. Θεμέλιον τοίχου καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, δ. Τοῖχοι οἰκίας 4ου π.Χ. αἰ.

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀμφίπολις: α. Κίων ἐξ οἰκοδομῆς Ἀμφιπόλεως, β. Βάσις πωρίνου ἰωνικοῦ κίονος ἐντετειχισμένη εἰς τοῖχον ρωμ. ἐποχῆς, γ. Θεμέλια οἰκίας 4ου π.Χ. αἰ. (πρβλ. Πίν. 509 δ)

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀμφίπολις: α. Ἀετωματικὴ ἐπίστεψις στήλης, β - γ. Ἁψὶς ἱεροῦ καὶ τμήματα θωρακίου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Δ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀμφίπολις: α. Ὁ λόφος ἀριθ. 133, β. Ὄστρακα ἀγγείων μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

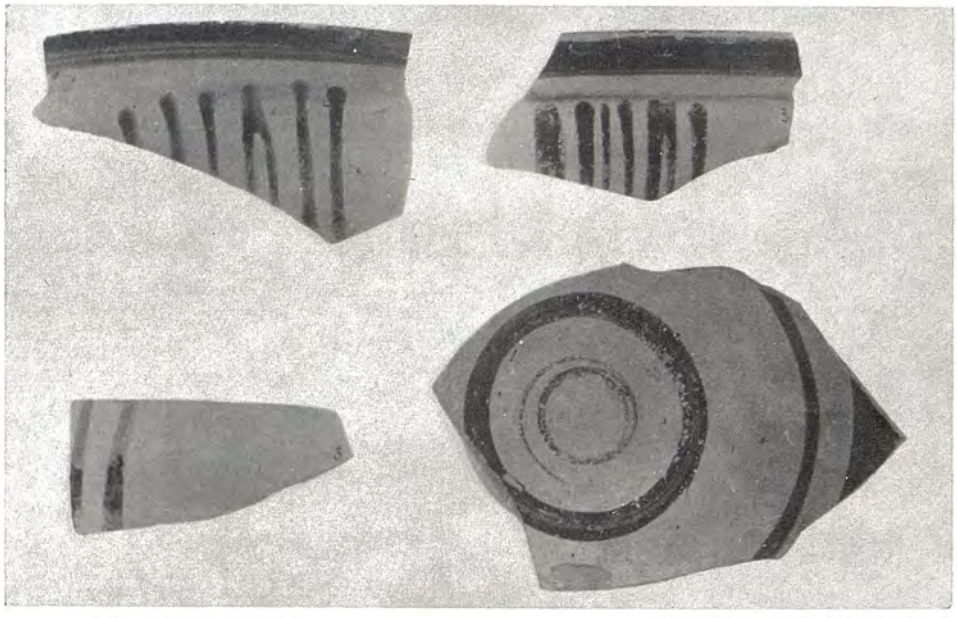

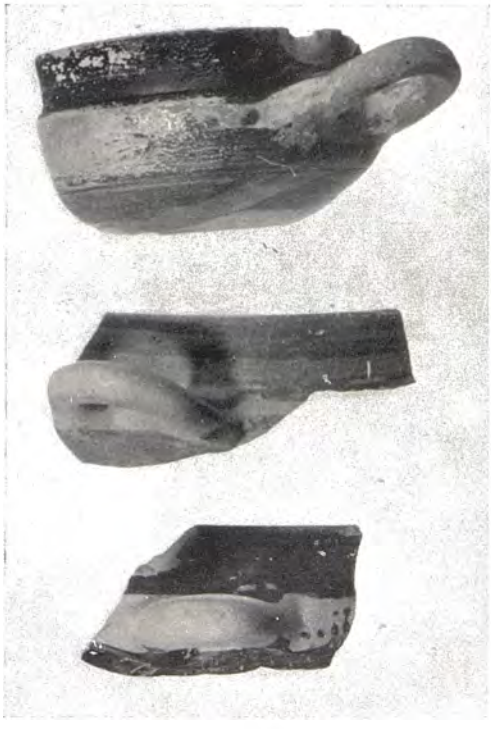

Ἀμφίπολις: α. Ὄστρακα ἀγγείων μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν, β. Τμήματα ἰωνικῶν κυλίκων, γ. Λαβαὶ κυλίκων καὶ ὄστρακον ἀγγείου ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

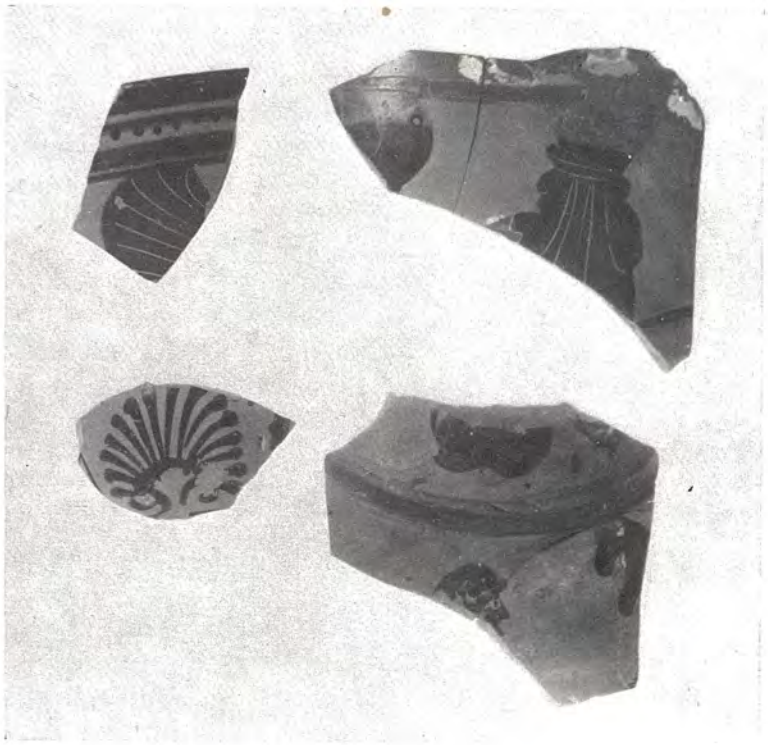

Ἀμφίπολις: α. Ὄστρακα μελανομόρφων ἀγγείων, β. Ὄστρακα ἀγγείων ἀγνώστου ἐργαστηρίου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀμφίπολις: α - β. Ὄστρακα ἀγγείων προϊστ. χρόνων μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν,
γ - δ. Ὄστρακα προϊστ. ἀγγείων μὲ γραπτὴν διακόσμησιν

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀμφίπολις: α. Λίθινος προϊστ. πέλεκυς, β. Σφονδύλια καὶ κυλινδρικὸν ἀντικείμενον ἐκ πηλοῦ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀμφίπολις: α. Τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος. β. Ἀγγεῖα καὶ λύχνος ἐκ τῆς κλίμακος λαξευτοῦ μακεδονικοῦ τάφου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μουσεῖον Καβάλας. Τυχαῖα εὑρήματα ἐξ Ἀμφιπόλεως: α. Κεφαλὴ ἀγαλματίου γυναικός, β. Πώρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μουσεῖον Καβάλας. Τυχαῖα εὑρήματα ἐξ Ἀμφιπόλεως: α. Κορμὸς ἀγάλματος γυναικός, β. Κορμὸς ἀγάλματος γυμνῆς γυναικὸς (Ἀφροδίτης)

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

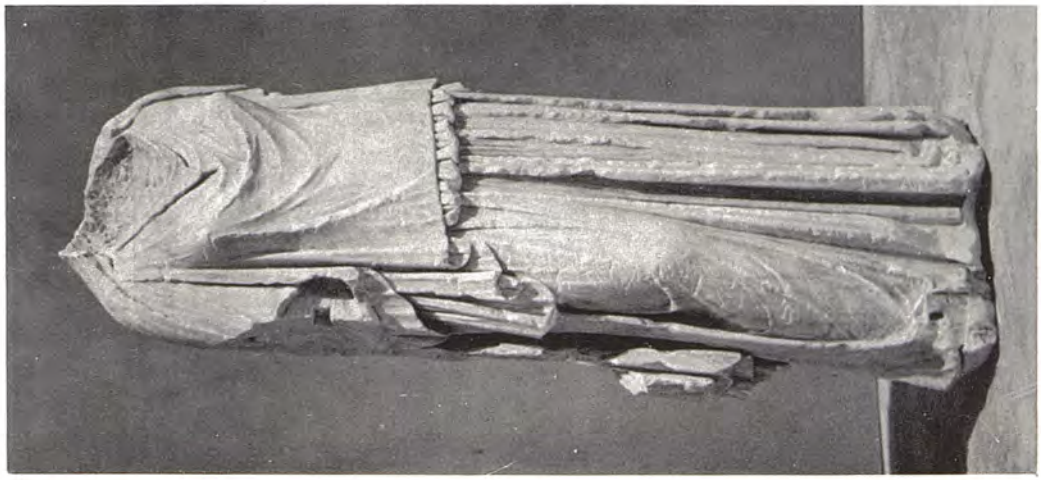

α, γ. Ἄγαλμα πεπλοφόρου κόρης καὶ ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικός, κυπτούσης ἐμπρός, ἐκ τῶν τυχαίων εὑρημάτων Ἀμφιπόλεως εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, β. Τοῖχος ἀρχαίας οἰκοδομῆς καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου Νεαπόλεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Καβάλα: α. Ὁ λόφος τῶν Ἐλευθερῶν ἀπὸ ΒΑ. Διὰ τοῦ γράμματος Ο σημειοῦται ὁ λόφος τῆς Οἰσύμης, διὰ τοῦ Α τῆς Ἀνακτορουπόλεως, β. Ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Οἰσύμης, καὶ τῆς βυζαντινῆς Ἀνακτορουπόλεως ἀπὸ Β., γ. Ἄποψις τῶν ἀκροπόλεων Οἰσύμης καὶ Ἀνακτορουπόλεως ἀπὸ Ν., δ - ε. Οἰσύμη. Ἄποψις τείχους δυτικῆς κλιτύος

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

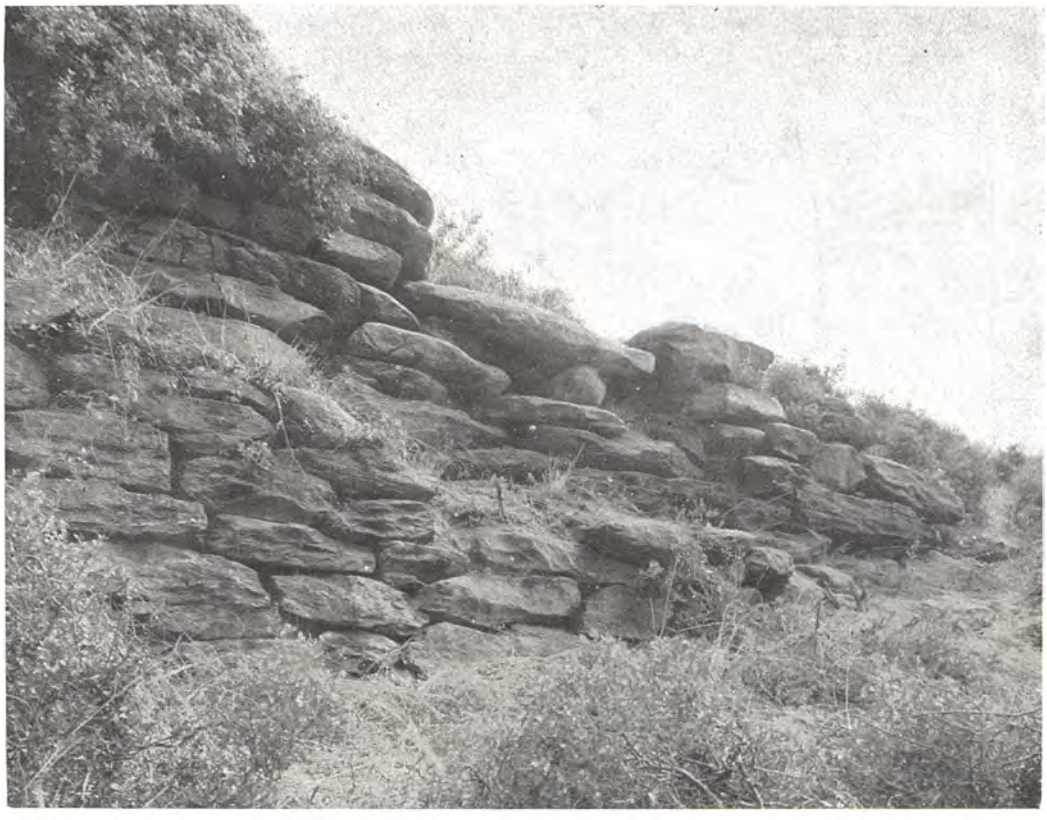

Καβάλα. Οἰσύμη: α. Τμῆμα τείχους δυτικῆς κλιτύος, β. ΝΑ. πύργος τοῦ τείχους

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Οἰσύμη: Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ πύργου τοῦ Πίν. 522 β, β. Τμῆμα ἰσοδομικοῦ τείχους βορειοδυτικῆς κλιτύος, γ. ΒΑ. ἄνδηρον. Τοῖχος ἀνατολικῆς πλευρᾶς, δ. ΒΑ. ἄνδηρον. Τοῖχος βορείας πλευρᾶς

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

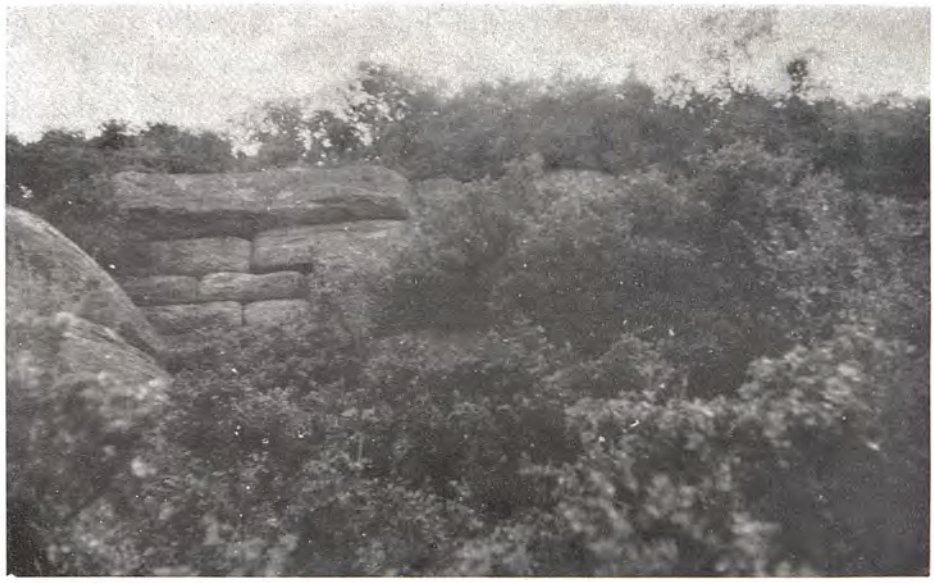

Καβάλα: α. ΒΑ. ἄνδηρον. Τοῖχος δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου τῆς Οἰσύμης,
β. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἀνακτορουπόλεως ἀπὸ ΝΔ.

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

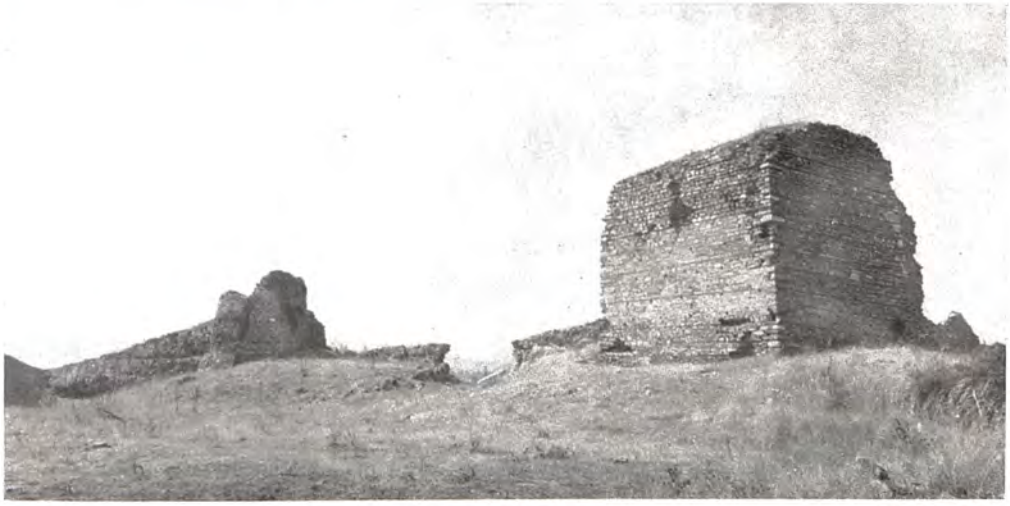

Καβάλα. Ἀνακτορούπολις: α. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ ΒΑ., β. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ ΒΔ., γ. Νότιος πύργος τοῦ τείχους

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

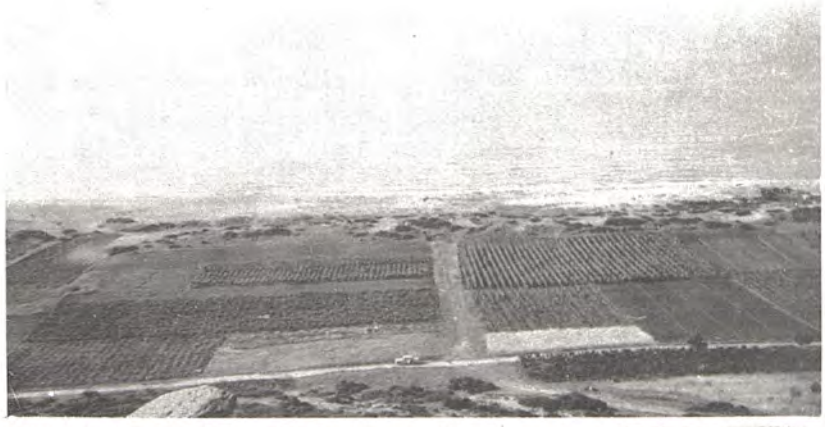

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Ἡ θέσις τοῦ ἐρευνηθέντος νεκροταφείου ἀπὸ Β., β. Συστὰς λιθίνων κιβωτιοσχήμων τάφων καὶ τεφροδόχων ἀγγείων, γ. Τάφος XXIV

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Τάφος XXIV. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀμφορεὺς περιέχων τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ, β. Κορινθιακὸν ἀλάβαστρον εὑρεθὲν εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ τάφου XXIV ἀμφορέα, γ. Τάφος XVI

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

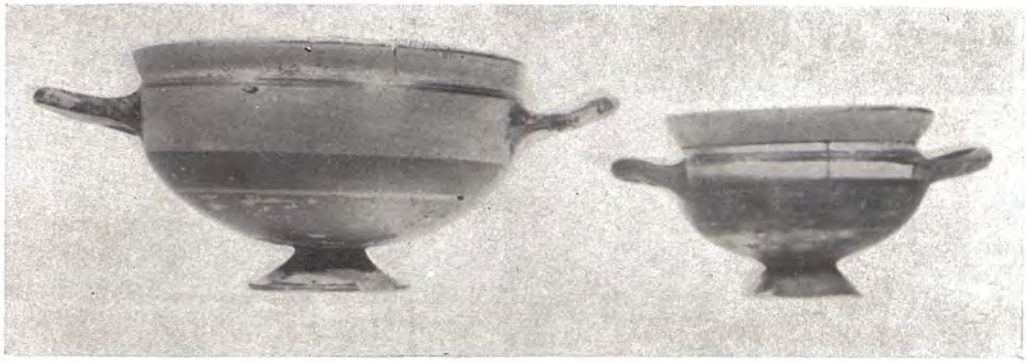

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Τάφος Ι, β. Τάφος XXII. Ἐντὸς αὐτοῦ διακρίνονται ἀττικὴ μελαμβαφὴς κύλιξ τοῦ τύπου « τῶν κωμαστῶν » καὶ μικρὰ κορινθιακὴ κοτύλη, γ. Ἡ ἀττικὴ κύλιξ ἡ εὑρεθεῖσα εἰς τὸν τάφον XXII. δ. Πήλινος κυλινδρικὸς τάφος Χ

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Πίθος 6, β. Πίθος 8, γ. Πίθος 29, δ. Κορινθιακὴ πυξὶς εὑρεθεῖσα εἰς τὸν πίθον 22

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Τάφος XXXIV, β. Τάφος XXXVIII. Χαλκῆ πόρπη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, γ. Κτερίσματα τάφου XXXIV. Χαλκῆ στλεγγίς, πήλινον μελαμβαφὲς ἀλάβαστρον καὶ ἀττικὴ μελαμβαφὴς κοτύλη, δ. Ἀττικὴ μελαμβαφὴς κοτύλη εὑρεθεῖσα εἰς τάφον XXXIV

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Τάφος XXXII, β. Τάφος XXXII. Δύο σκελετοὶ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως. γ. Τάφος XXXVII. Τέσσαρες σκελετοὶ τοποθετημένοι ἐπαλλήλως

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α - β. Λάρναξ Ι, γ. Λάρναξ V

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

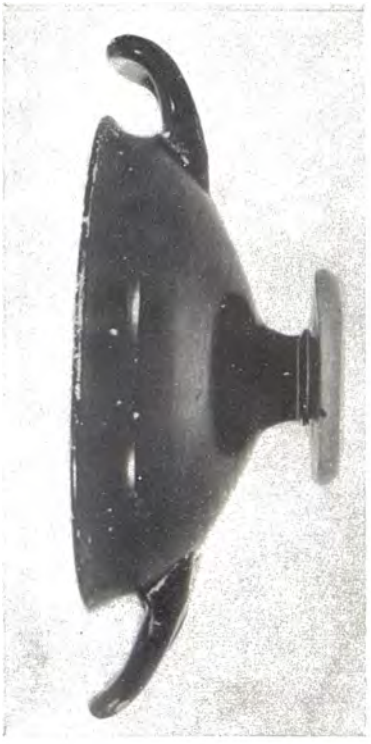

Καβάλα. Νεκροταφεῖον Οἰσύμης: α. Λάρναξ V, β. Ἀττικὴ μελαμβαφὴς κύλιξ εὑρεθεῖσα εἰς τὴν λάρνακα V, γ. Λάρναξ VI

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΙΟΥΡΗ

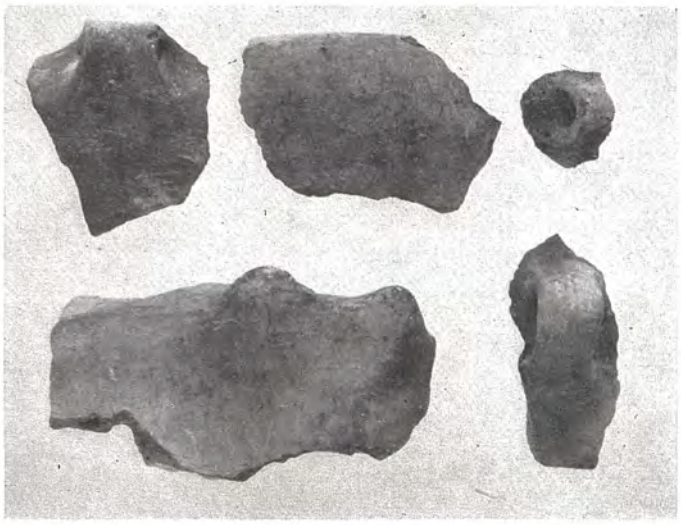

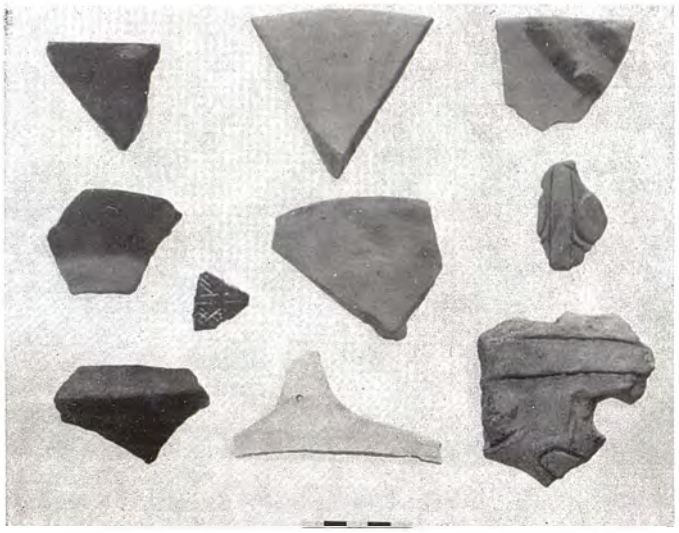

Ν. Δράμας. Μικρὴ Τούμπα Πετρούσσης: α. Λαβαὶ ἀγγείων, β. Τμήματα ἀγγείου κιτρινοχρώμου ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας, γ. Δείγματα ἐκ τῆς κεραμεικῆς τοῦ συνοικισμοῦ

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἄβδηρα. Δυτικὸν τεῖχος: α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ τομέως ἀνασκαφῶν, ἐκ Ν., β. Ἐξωτερικὴ πλευρά, γ. Τοιχοποιία τοῦ τείχους, δ. Τοιχοποιία τοῦ τείχους. Εἰς τὸ μέσον λιθορριπή

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

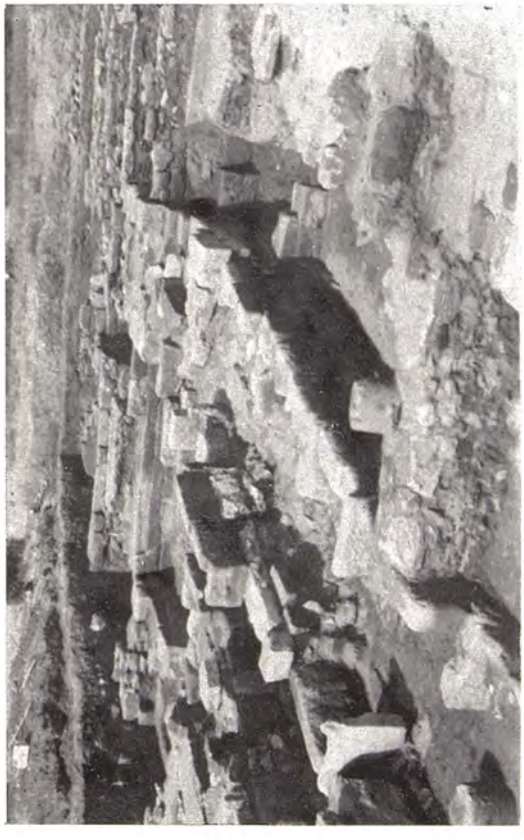

Ἄβδηρα: α. Ἄποψις ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δυτικοῦ τείχους εἰς τὸ σημεῖον τῆς γωνίας, β. Ἡ γωνία τοῦ τείχους παρὰ τὸν πύργον, γ. Ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους ἀπὸ Β. Διακρίνεται ἡ γωνία καὶ ὁ πύργος τοῦ τείχους, δ. Πύργος τοῦ τείχους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

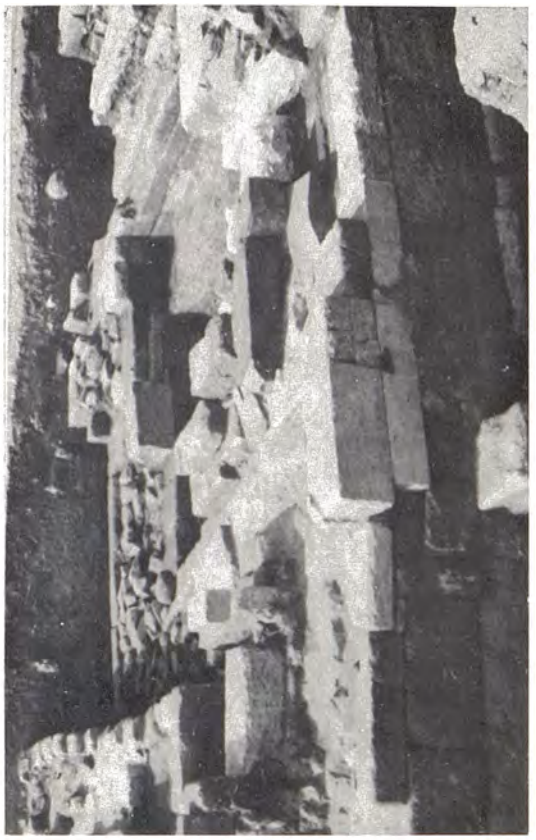

Ἄβδηρα: α. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ πύργου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ, β. Ἄποψις τοῦ τείχους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μετὰ τοῦ πύργου, γ. Ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως μεταγενεστέρας ἐποχῆς, ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ ἀρχαίου τείχους, δ. Ἡ νοτία πλευρὰ τῆς πύλης τοῦ τείχους κατὰ τὴν προτελευταίαν ἡμέραν τῆς ἀνασκαφῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, οὐδὸς καὶ θεμέλια ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ τείχους, β. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομῶν, ἀπὸ Ν., γ. Πλακόστρωτον οἰκίας καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τείχους

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Πλακόστρωτον οἰκίας καὶ ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως ἐσωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τείχους, β. Τοῖχοι οἰκοδομῆς καὶ εὐτελὲς μωσαϊκὸν δάπεδον ἐσωτερικῶς τοῦ ἀρχαίου τείχους, γ. Ἡ πρὸ τοῦ ἀρχαίου τείχους ὀρθογώνιος οἰκοδομή, δ. Σαρκοφάγοι καὶ τάφοι ἐπὶ τῆς ἔξωθεν τοῦ τείχους οἰκοδομῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

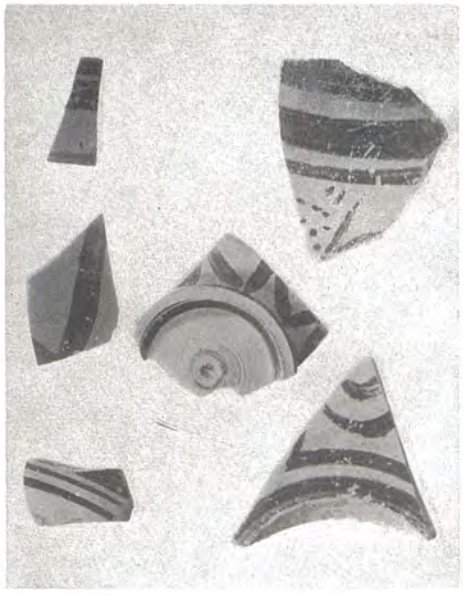

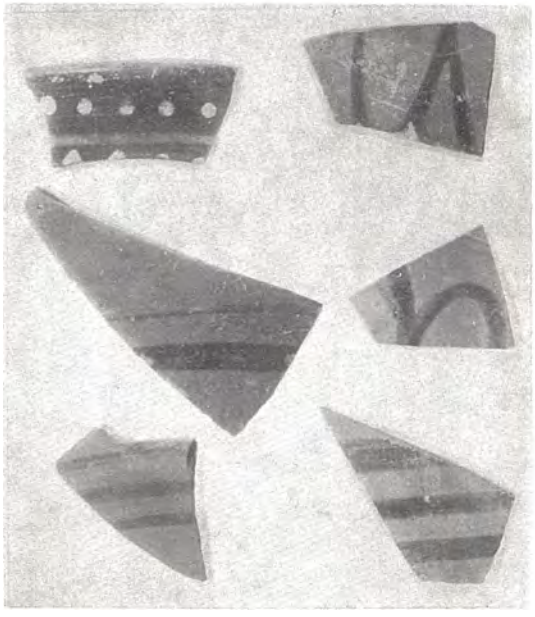

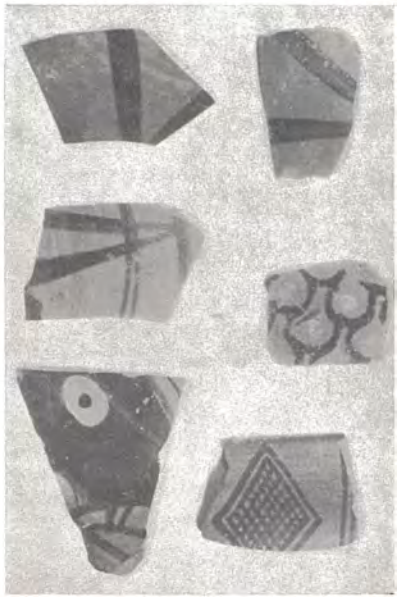

Ἄβδηρα: α. Τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ πύργου καὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς ἔξωθεν τοῦ τείχους οἰκοδομῆς, β. Ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, γ. Ὄστρακα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, δ. Ὄστρακα ἀγγείων Κλαζομενῶν, Ρόδου καὶ ἰωνικῶν ἐργαστηρίων

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Ὄστρακα μελανομόρφου καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, β - γ. Ἐνσφράγιστοι λαβαὶ θασιακῶν ἀμφορέων

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

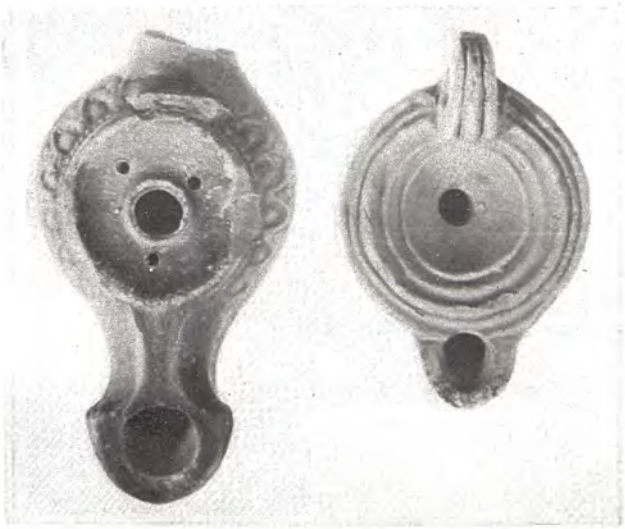

Ἄβδηρα: α - γ. Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ δυτικοῦ τείχους

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων, β. Τρεῖς κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ κάτω ἀριστερὰ κεφαλὴ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, γ. Ἀνθεμωτὸς ἀκροκέραμος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Ὑάλιναι δακρυδόχοι, β. Ἀκίδες καὶ βελόναι ἐξ ὀστοῦ, γ. Ζεῦγος χαλκῶν ψελίων ἐκ τοῦ δυτικοῦ τείχους, δ. Κοχλιάρια καὶ «σαῖτα» ἐκ χαλκοῦ καὶ ὀστοῦ, ε. Ἄγκιστρα καὶ «σπάτουλα» ἐκ χαλκοῦ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Τομεὺς ἀνασκαφῶν οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰῶνος, β. Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἐσωτερικῶς αὐτοῦ φρέαρ, γ. Τετράγωνος κατασκευὴ (ἑστία;) ἐντὸς τῆς οἰκοδομῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Τοῖχος διαμερίσματος τῆς ἀρχαιοτέρας οἰκοδομῆς, β. Τοῖχοι διαμερισμάτων οἰκιῶν, ἀριστερὰ 4ου π.Χ. αἰῶνος, δεξιὰ ὀψίμων ἑλληνιστικῶν ἢ ρωμαϊκῶν χρόνων, γ. Τοῖχοι διαμερισμάτων καὶ πλακόστρωτος χῶρος ἐσωτερικῶς τῆς οἰκοδομῆς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Ἀποθήκη ἀμφορέων ἐντὸς τῆς οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰῶνος, β. Ἡ αὐτὴ ἀποθήκη ἐκ τῆς προσόψεως τῆς οἰκοδομῆς, γ. Πλακόστρωτος χῶρος ἐσωτερικῶς τῆς οἰκοδομῆς 4ου π.Χ. αἰῶνος, δ. Σφόνδυλος δωρικοῦ κίονος ἐκ πωρολίθου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Θραύσματα ἀγγείων ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος», β. Τμῆμα μεγαρικοῦ σκύφου, γ. Ὄστρακα ἀγγείων μὲ ἐγχαράκτους ἐπιγραφάς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

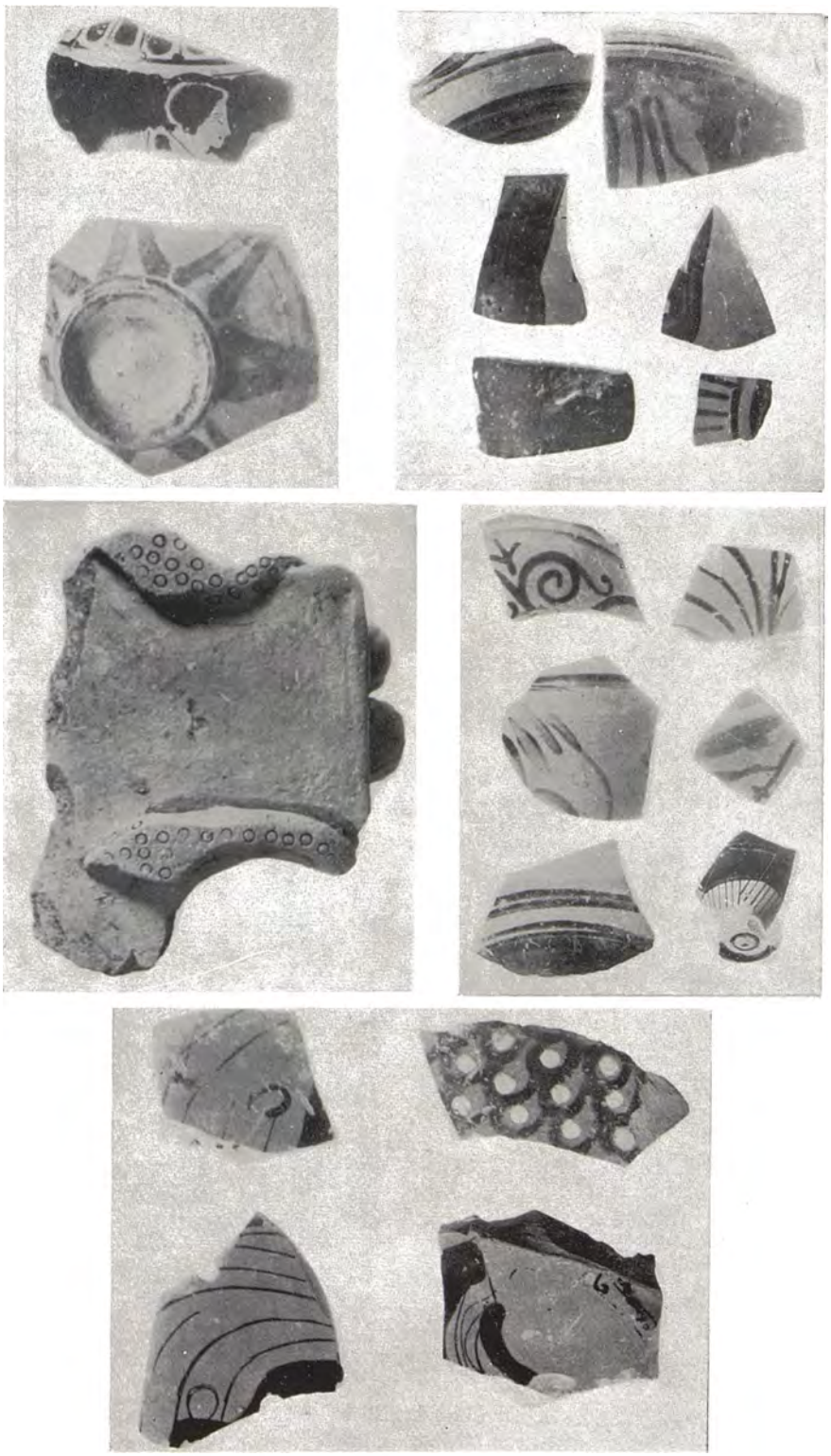

Ἄβδηρα: α. Ὄστρακα ἐξ ἰωνικῆς κύλικος καὶ ἀττικοῦ ἐρυθρομόρφου ἀγγείου, β. Ὄστρακα ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων καὶ λίθινος προϊστορικὸς πέλεκυς, γ. Λαβὴ ἀγγείου μετ' ἀναγλύφων ὄφεων, δ. Ὄστρακα ἀγγείων ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἀττικά, ε. Ὄστρακον ἀγγείου ἐργαστηρίου Κλαζομενῶν καὶ ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Κεφαλαὶ καὶ τμήματα εἰδωλίων, β. Κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικὸς καὶ εἰδώλιον Ἔρωτος, γ. Στεφανηφόρος κεφαλὴ εἰδωλίου γυναικός, δ. Εἰδώλιον παιδίσκης

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Κεφαλὴ εἰδωλίου Πανός, παίζοντος σύριγγα, β. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐφήβου, γ. Κορμὸς ἀγαλματίου Ἀφροδίτης, δ - ε. Ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, ς'. Ἀνθεμωτὸς ἀκροκέραμος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Δίσκος λύχνου μὲ παράστασιν ὑδροβίου πτηνοῦ, β. Βάσις περιρραντηρίου (;) μὲ ἀνάγλυφα ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Τάφρος ἐντὸς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἄλλοτε ἀποθήκης ἀμφορέων, β. Τοῖχος νησῖδος οἰκιῶν, ἐξωτερικῶς, γ. Τοῖχος οἰκοδομῆς καὶ πλινθόκτιστοι πεσσοί

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. Λόφος Πολυστύλου: α. Δοκιμαστική τάφρος 1, β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἐντὸς τῆς τάφρου 2 τοῖχος οἰκοδομῆς, γ. Δοκιμαστική τάφρος 2

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Ἡ οἰκία τοῦ ψηφιδωτοῦ τῶν δελφίνων, ἡ γωνία τοῦ νέου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου καὶ ἡ μεταξὺ τούτων ὁδός, β. Ἄποψις τῆς πεδινῆς ἐκτάσεως Ἀβδήρων, γνωστῆς ὡς « Βάλτα Ζαμπάκη », γ. Ἡ « Βάλτα Ζαμπάκη » καὶ αἱ δοκιμαστικαὶ τάφροι 1 καὶ 2

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. «Βάλτα Ζαμπάκη»: α. Ἀρχαϊκὴ σίμη μὲ ἀνάγλυφον τρέχουσαν μορφήν, β. Δοκιμαστικαὶ τάφροι 1 καὶ 2

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ἡ θέσις τῶν δοκιμαστικῶν τάφρων 1, 2 καὶ 4, β. Θεμέλιον τοίχου ἐντὸς τῆς τάφρου 1

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, β. Ὄστρακον ἐκ τοῦ χείλους μεγάλου ἀγγείου ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, γ. Ὄστρακα ἀγγείων ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἐρυθρομόρφου ἀττικοῦ ἀγγείου, δ. Κυάθια ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, ε. Ἐρυθρόμορφα ὄστρακα καὶ ἕτερα ἀγγεῖα ἰωνικῶν ἐργαστηρίων

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τῆς τάφρου 2 θεμέλιον ἐξ ὀγκολίθων, θεώμενον ἐκ Δ., β. Ἡ τάφρος 2 καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς αὐτῆς θεμέλιον ἐκ Ν. γ. Τὸ θεμέλιον τῶν ὀγκολίθων ἐξ Α.

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη » (τάφρος 3): α. Κέραμοι ἐντὸς τῆς τάφρου, β. Πυθμὴν πίθου ἐντὸς τῆς τάφρου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

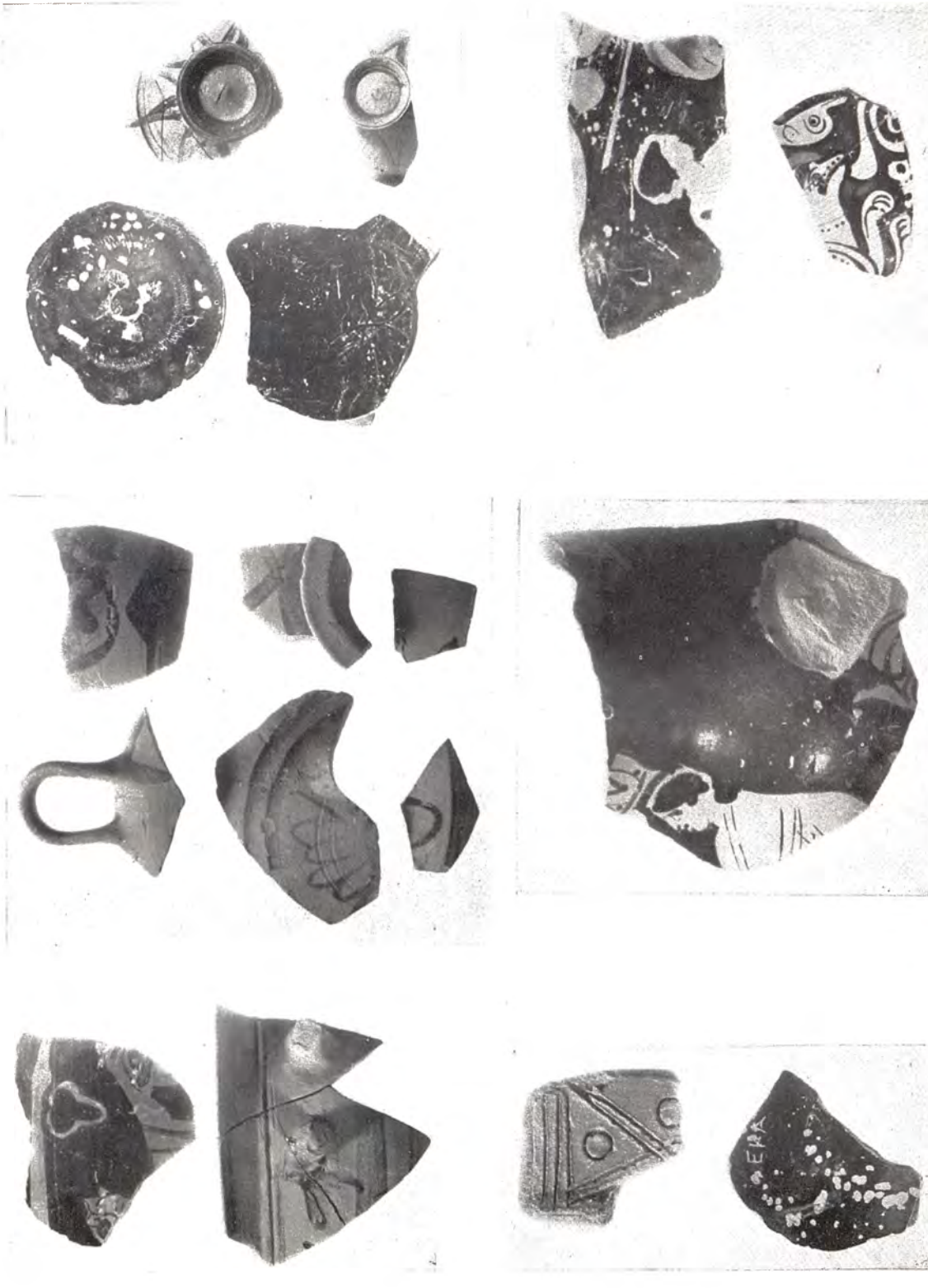

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Ὄστρακα ἰωνικοῦ καὶ ἐρυθρομόρφου ἀγγείου, β. Ὄστρακα κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων ἰωνικῶν ἐργαστηρίων, γ. Ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων καὶ μελαμβαφῶν ἀγγείων, δ. Ὄστρακον ἐξ ἀρχαϊκοῦ πίθου μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν καὶ ἕτερον μελαμβαφὲς μὲ ἐγχάρακτον ἐπιγραφήν, ε. Ὄστρακον ἐρυθρομόρφου ἀττικοῦ ἀγγείου μὲ παράστασιν ἐφήβου, ζ. Ὄστρακα ἐυθρομόρφων ἀττικῶν ἀγγείων μὲ παράστασιν ἐφήβου, γυπὸς καὶ δελφῖνος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Πήλιναι δακρυδόχοι, β. Ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως, φέρουσα τὸν γρύπα καὶ τὸ μονόγραμμα τῆς πόλεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα. « Βάλτα Ζαμπάκη »: α. Εἰδώλιον παιδὸς κρατοῦντος πτηνόν, β. Δύο κεφαλαὶ εἰδωλίων καὶ εἰδώλιον καθημένης γυναικὸς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, γ. Τμῆμα ἀγγείου bucchero μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

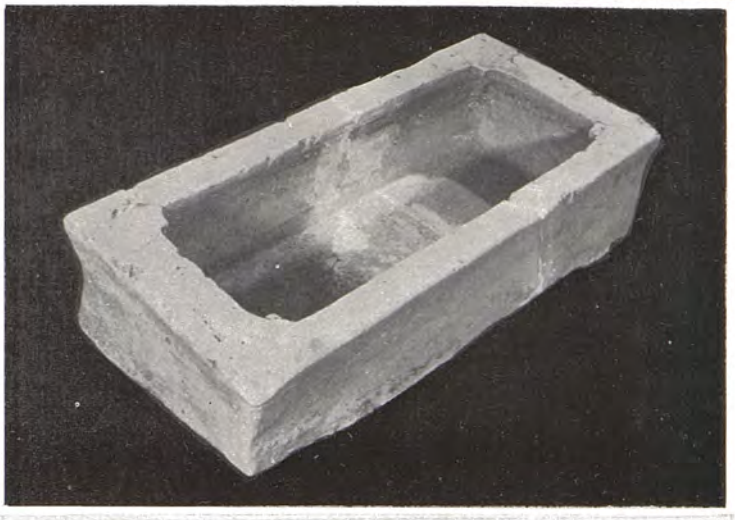

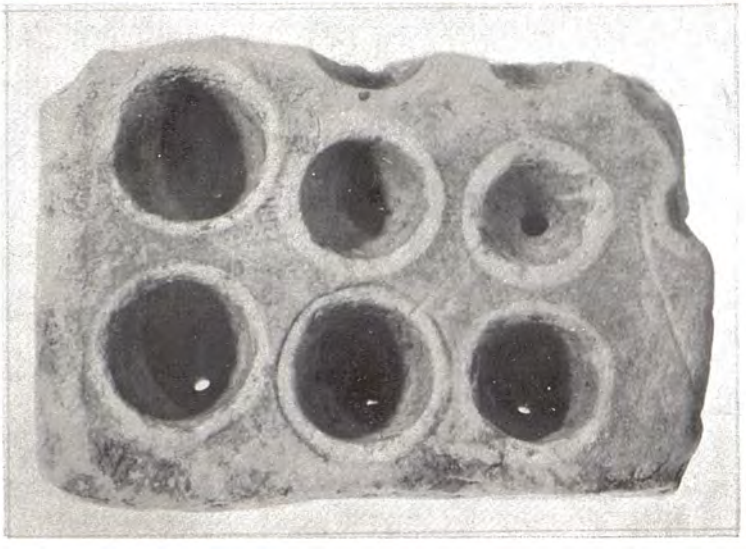

Ἄβδηρα. Λόφος τῶν λαγῶν (Ταουσὰν Τεπέ): α. Σαρκοφάγος ἐντὸς τοῦ τύμβου 4, β. Πηλίνη λάρναξ ἐκ τοῦ τύμβου 5, γ. Τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

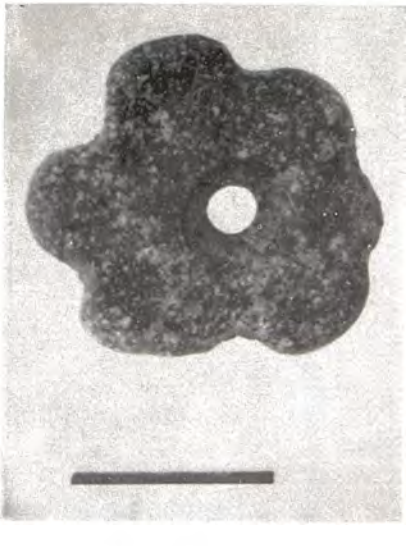

Ν. Ξάνθης. Λαφρούδα: α. Γενικὴ ἄποψις τῆς λίμνης. Τὸ μοναδικὸν δένδρον παρὰ τὸ κέντρον τῆς εἰκόνος δεικνύει τὴν θέσιν τοῦ συνοικισμοῦ, β. Κάθετος τομὴ τῆς ὄχθης, εἰς ἣν διακρίνονται αἱ στρώσεις τῆς ἐπιχώσεως, γ. Ἀγγεῖον πιθοειδὲς πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν χωμάτων, δ. Λιθίνη ψηφὶς

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

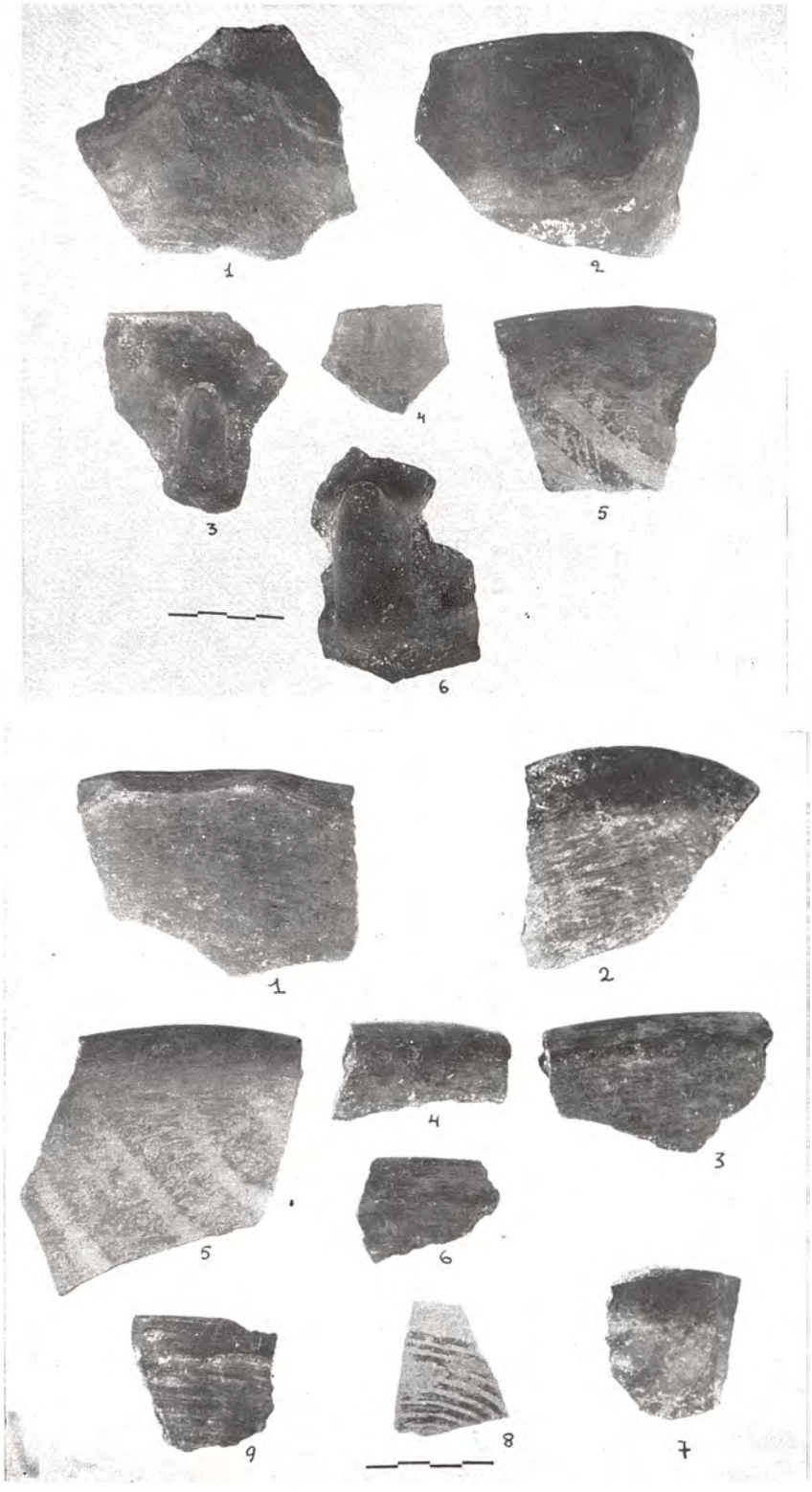

Ν. Ξάνθης. Λαφρούδας: α. Λαβαὶ καὶ ὄστρακα τύπου black-topped μὲ γραπτὴν καὶ «ξεστὴν» κόσμησιν, β. Ὄστρακα μὲ γραπτὴν καὶ «ξεστὴν» κόσμησιν

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

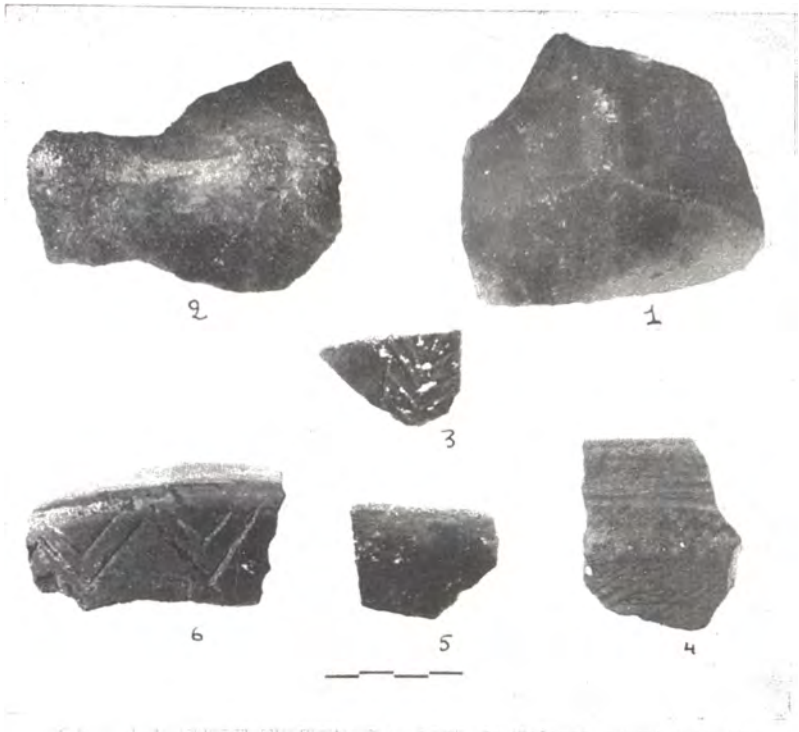

Ν. Ξάνθης. Λαφρούδα: α. Λαβαὶ καὶ ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον κόσμησιν, β. Πυρῆνες καὶ λεπίδες πυριτολίθου καὶ ἀξῖναι

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Καβάλα: α - β. Βυζαντινὸν κιονόκρανον καὶ ἑτέρα πλευρὰ αὐτοῦ κοσμουμένη διὰ ρόδακος ἐξ Ἐλευθερῶν, γ - δ. Κεφαλὴ ἀνδρὸς καὶ πλαγία ὄψις αὐτῆς ἐκ Θάσου

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Θάσος: α. Κεφαλὴ γυναικός, β - γ. Ἀκέφαλον ἄγαλμα ἀνδρός, δ. Ὀπισθία ὄψις αὐτοῦ, ε. Ἀκέφαλος προτομὴ ἀνδρὸς

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Καβάλα. Θάσος: α. Τμήματα δύο ἀναγλύφων μὲ παράστασιν παιδὸς καὶ ἀνδρός, β. Τμῆμα ἀναγλύφου μὲ παράστασιν γυναικὸς μὲ ἱμάτιον, γ. Τμῆμα ἀναγλύφου μὲ παράστασιν ἀνδρός, δ. Ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ κοσμοφόρος μὲ ἰωνικὸν κυμάτιον

ΕΥΓ. ΛΕΒΕΝΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΓΙΟΥΡΗ

Μουσεῖον Καβάλας: α - β. Αἴθουσα Ἀμφιπόλεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

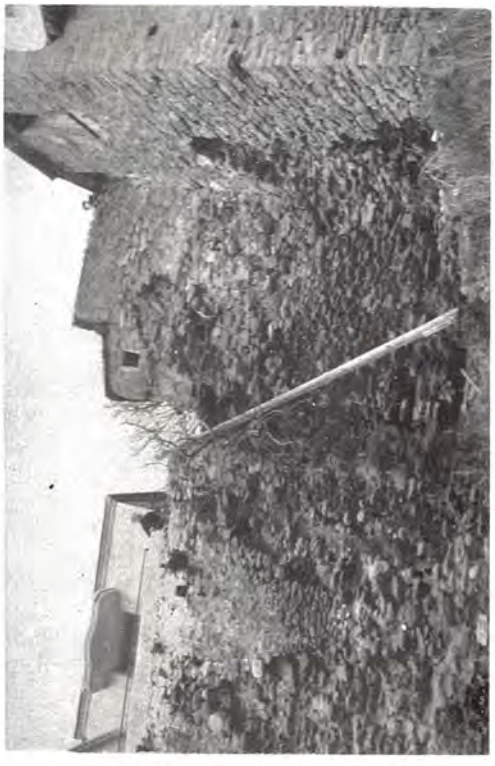

Τεῖχος Καβάλας: α. Θέσις 32, 2 πρὸ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως, β. Θέσις 32, 1 μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, γ. Θέσις 38, 2 μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

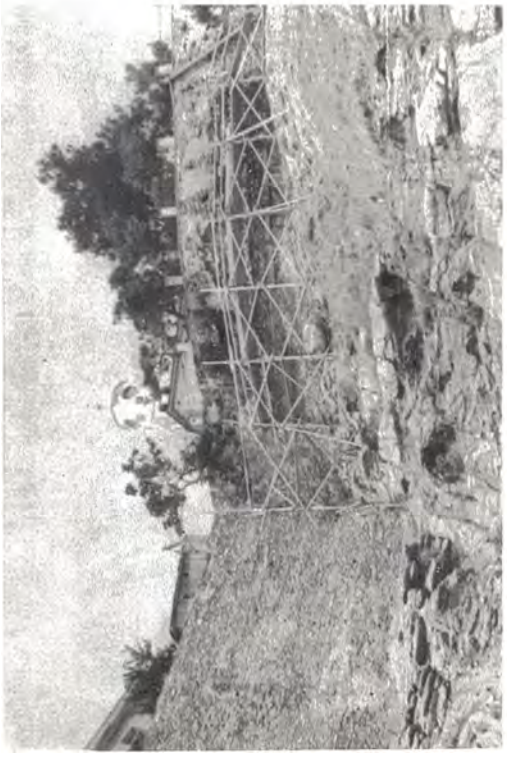

Τεῖχος Καβάλας: α. Τμῆμα τοῦ τείχους κάτωθεν τῆς ἐκκλησίας «Παναγία» κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, β. Ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον τμῆμα τοῦ τείχους εἰς τὴν θέσιν 1, γ. Θέσις 38, 1 μετὰ τὴν ἐπισκευήν, δ. Τμῆμα ἄνωθεν τῶν τελωνειακῶν χώρων μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Τείχος Καβάλας. Ὄψις τοῦ τείχους ἄνωθεν τῶν τελωνειακῶν χώρων μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, β. Τείχος Καβάλας. Θέσις 40 μετὰ τὰς ἐργασίας, γ - δ. Θάσος. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ ἀνδήρου τοῦ ἱεροῦ εἰς Ἑβραιόκαστρον

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

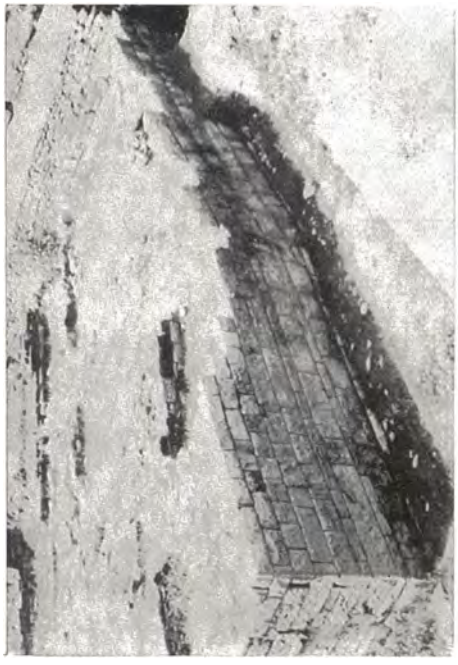

Θάσος: α. Οἱ ἀναστηλωθέντες δύο κίονες τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἑβραιοκάστρου, β. Οἰκία κλασσικῆς ἐποχῆς, μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, γ. Τοῖχος πολυγωνικῆς τοιχοδομίας ἀρχαϊκῆς οἰκίας μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

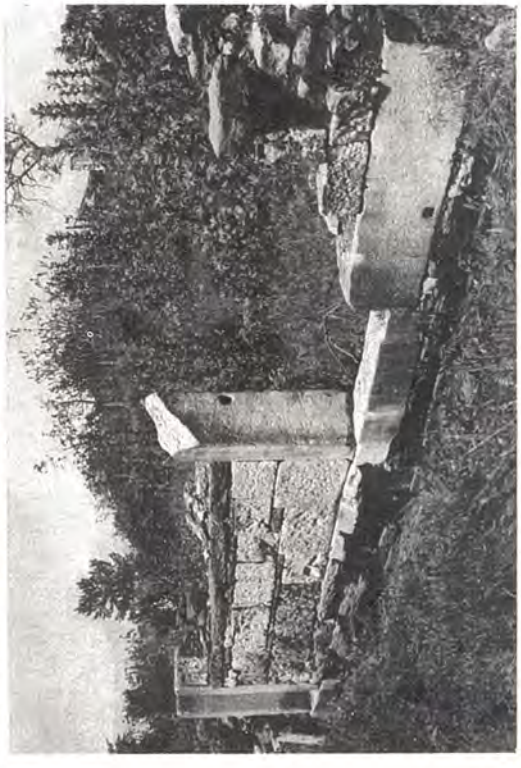

Θάσος: α. Συμπλήρωσις τοῦ τοίχου ἀρχαίας οἰκίας διὰ ξηρολιθιᾶς πρὸς συγκράτησιν τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, β. Τμῆμα πολυγωνικοῦ τείχους μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσχυρᾶς καμπυλότητός του, γ. Ἀποκατάστασις τοίχου ἀρχαίας οἰκοδομῆς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς Ἀγορᾶς

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

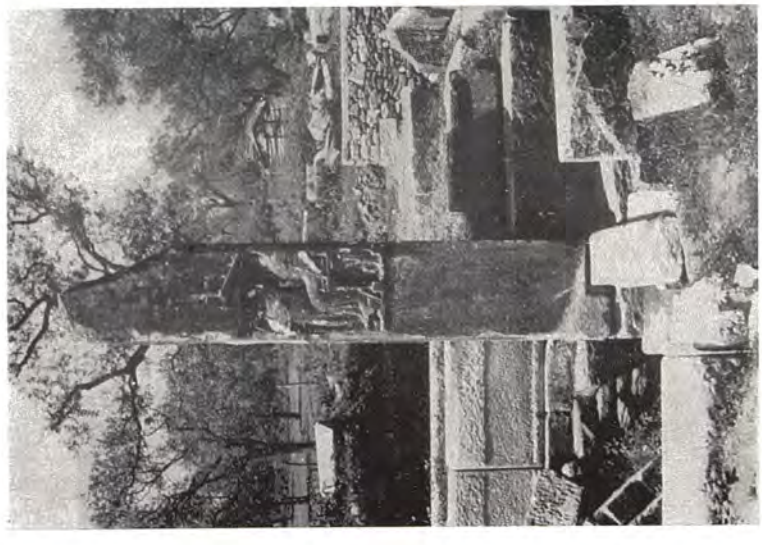

α. Θάσος. Ἡ μονολιθικὴ παραστὰς τῆς πύλης τοῦ Διὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ στερέωσίν της.
β. Φίλιπποι. Ἡ πλακόστρωσις τοῦ Forum μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν της. γ. Φίλιπποι. Ἀποκατάστασις καὶ στερέωσις τῆς πλακοστρώσεως τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ὀκταγώνου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

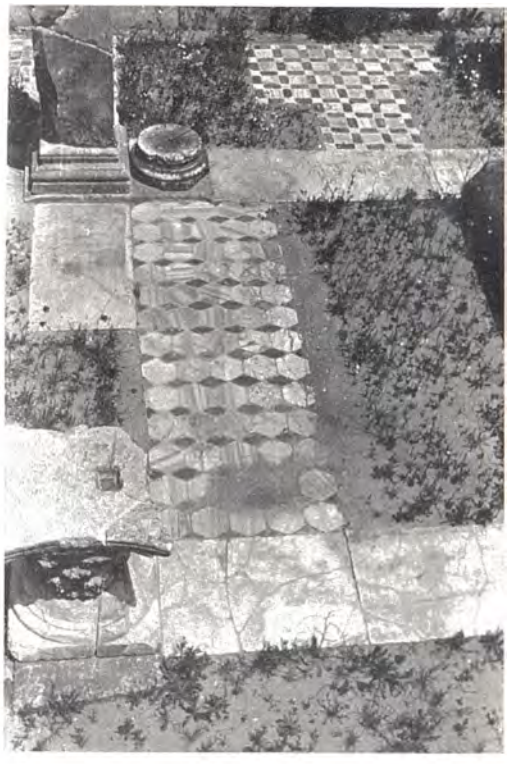

Φίλιπποι: α. Ἀναστήλωσις παραστάδων καὶ ὑπερθύρου πύλης τῆς ρωμαϊκῆς βιβλιοθήκης, β - γ. Μαρμαροθετήματα τοῦ δαπέδου τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α μετὰ τὴν στερέωσίν των

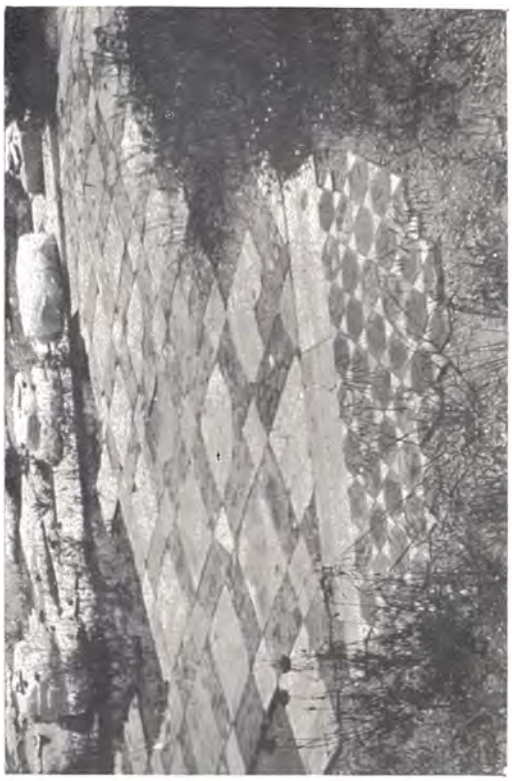

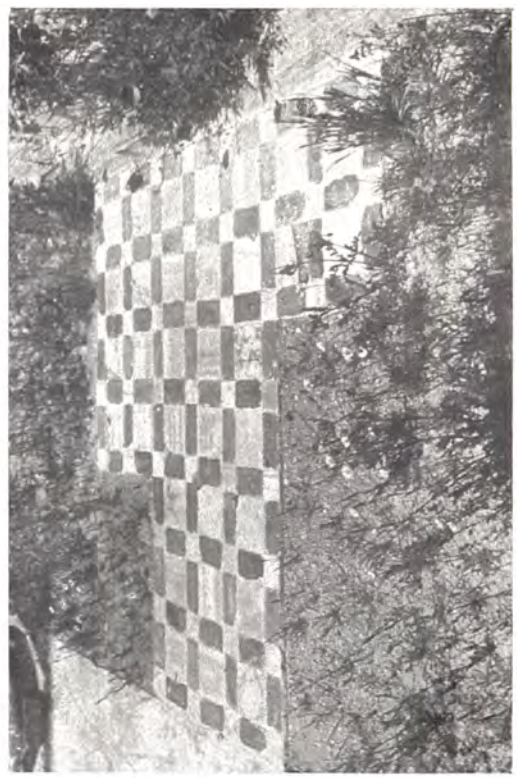

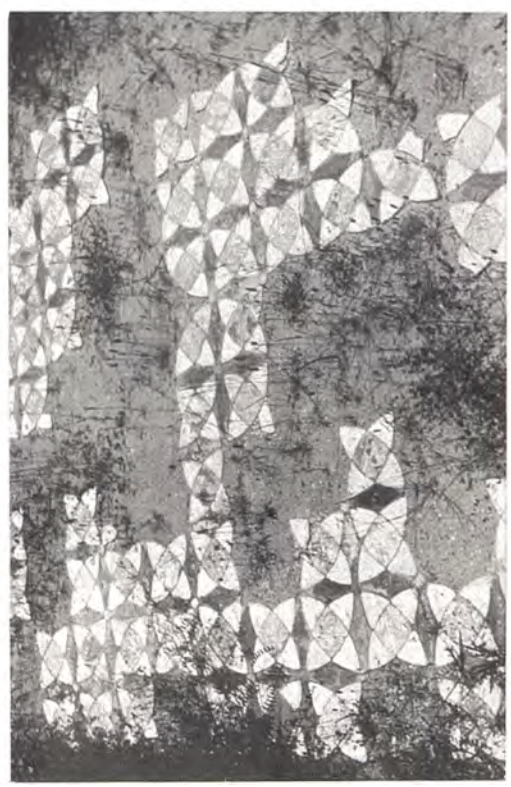

Φίλιπποι: α - β. Τμήμα της πλακοστρώσεως του παλαιοχριστιανικού οικιακού οικοδομήματος, ο Μαρμαροθέτης του δαπέδου του βαπτιστηρίου της βασιλικής Α μετά τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ.

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι. Βασιλικὴ Α: α - β. Οἱ δύο μονολιθικοὶ πεσσοὶ τοῦ βαπτιστηρίου μετὰ τὴν τοποθέτησίν των ἐπὶ τῶν βάσεών των

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Sondage Tokatlis: a. Cour et portiques, b. Colonnade NE de la cour, c. Salle de la mosaïque des Eros

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Sondage Tokatlis: Mosaïque des Eros

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Sondage Tokatlis: a. Meneau, b. Colonnettes et plaque de petite corniche

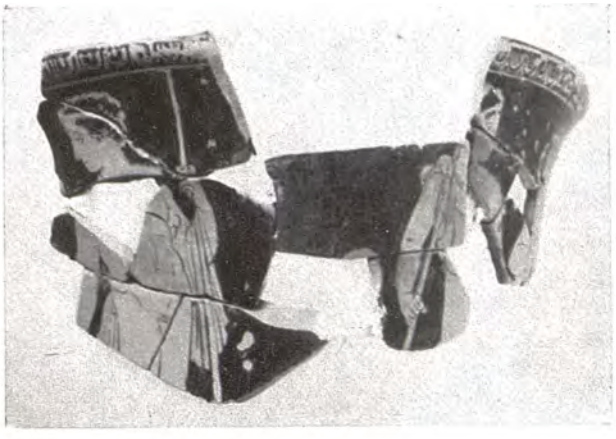

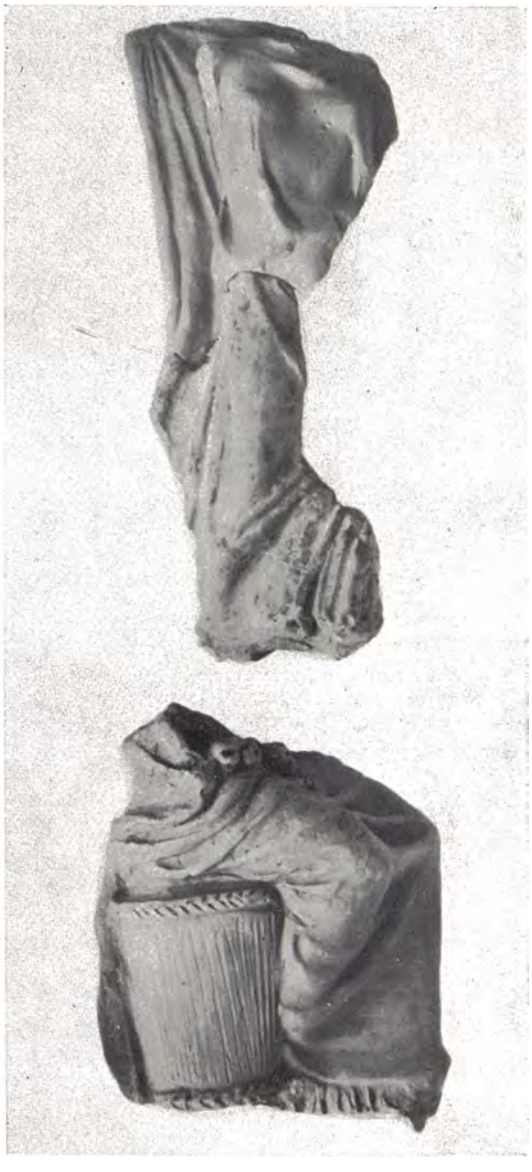

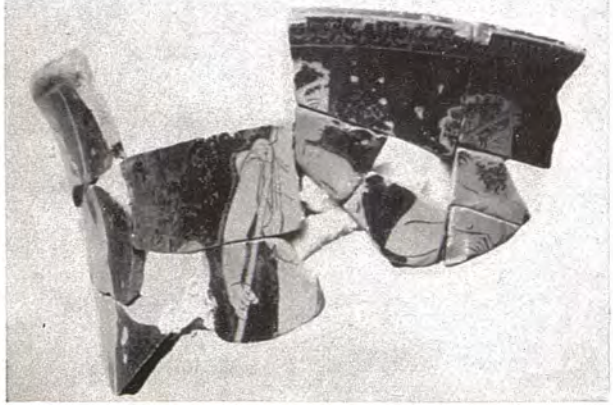

Thasos. Sanctuaire d'Évraiocastro: α - b. Canthare fragmentaire, sous le second sol de la petite terrasse, c. Terres cuites recueillies au pied du grand mur de terrasse, à son extremité Ouest

Thasos. Sanctuaire d'Evraiocastro: a. Figurine recueillie sur l'emplacement du portique, b. Deux colonnes de l'église paléochrétienne, restaurées

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Thasos. Sanctuaire d'Evraiocastro: a. Tombes paléochrétiennes, au Sud - Est de la plate-forme supérieure, b. Le portique à banquettes

Μακεδονία. α - β. Τμῆμα τοῦ τείχους τοῦ Κάστρου Σερρῶν κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, γ. Ἡ στέγη τοῦ Ἁγίου Προκοπίου Βεροίας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Μακεδονία. Βέροια: α. Ὁ ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως, β - γ. Ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Κοζάνη. Ἁγία Παρασκευή: α - β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Κοζάνη. Ἁγία Παρασκευή: α. Κιονόκρανον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, β. Ἡ ἑτέρα πλευρὰ τοῦ ἰδίου κιονοκράνου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Λόγγος Ἐδέσσης: α. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἐκ ΝΔ. μετὰ τὴν ἀνασκαφήν, β. Τὸ Β. καὶ τμῆμα τοῦ μέσου κλίτους αὐτῆς. Διακρίνονται τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, γ. Τὸ μέσον κλίτος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐξ Α. Διακρίνεται ὁ ἀγωγὸς τῆς Δ.Ε.Η. καὶ τὸ «σάγμα ὑποδοχῆς» αὐτοῦ

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Λόγγος Ἐδέσσης: α - β. Τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

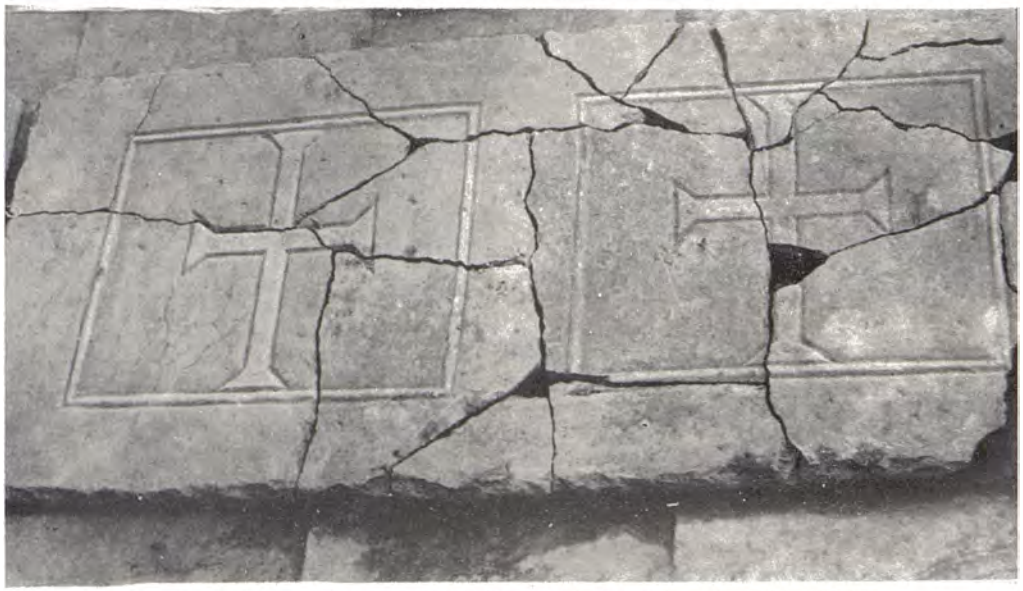

Μακεδονία. Λόγγος Ἐδέσσης: α - β. Θωράκιον μετακιονίου στυλοβάτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ἡ πρὸς τὸ πλάγιον κλίτος ὄψις αὐτοῦ, γ. Τοῖχος ἐπισημανθείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁγίου Νικολάου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Λόγγος Ἐδέσσης: α - γ. Κίονες, βάσις κίονος καὶ κιονόκρανον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁγίου Νικολάου, δ. Βάσις κίονος ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, κατὰ χώραν, τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν μονὴν Ἁγίας Τριάδος

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Μακεδονία. Λόγγος Ἐδέσσης: α. Κιονόκρανον ἐκ τῆς ἐπισημανθείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς παρὰ τὴν μονὴν Ἁγίας Τριάδος, β. Τοῖχος ἀγνώστου κτίσματος

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

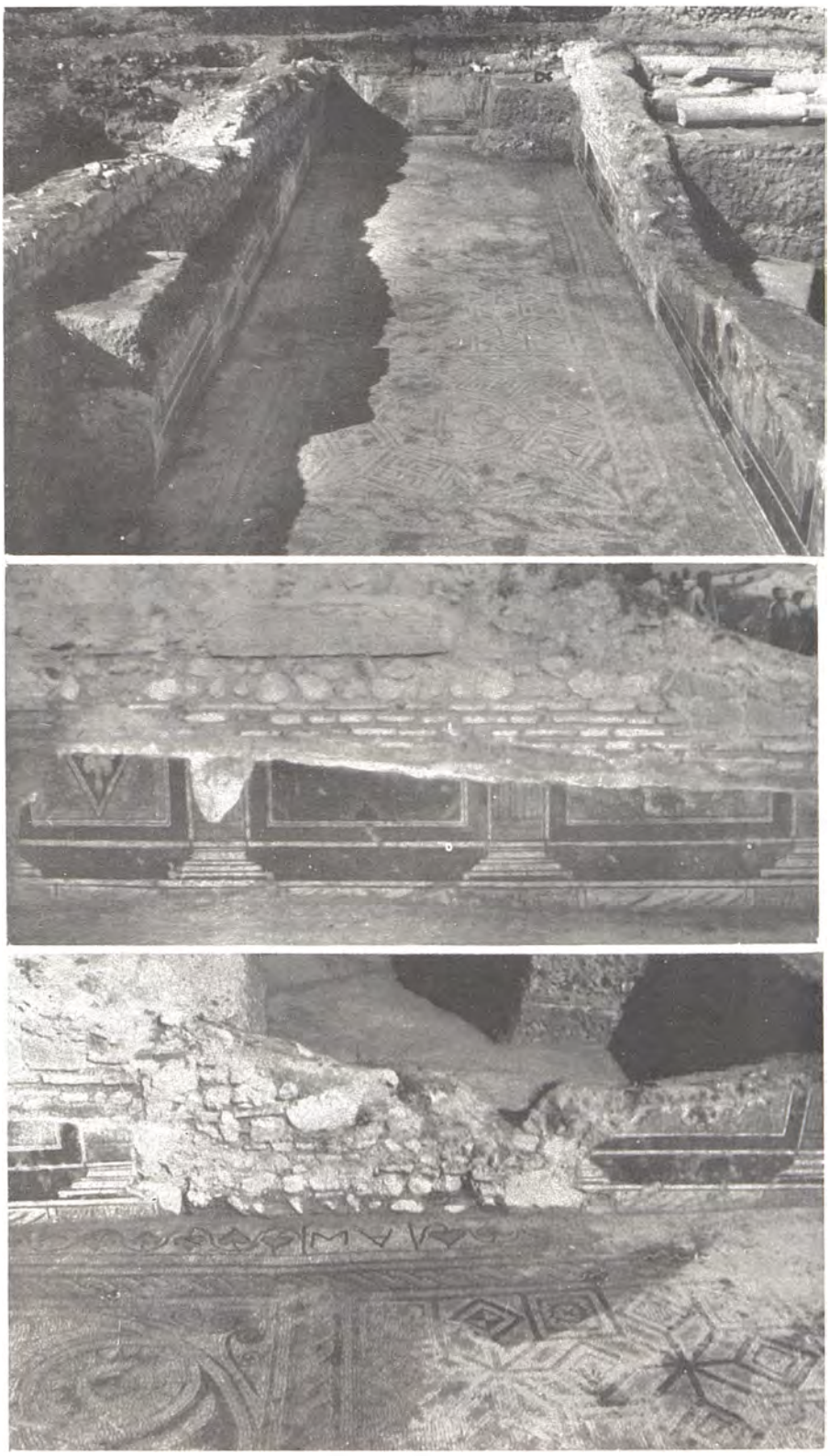

Δῖον Πιερίας. Βασιλικὴ Α: α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ νάρθηκος ἐκ Ν. πρὸς Β., β. Τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος, γ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Δῖον Πιερίας. Βασιλικὴ Α: α. Τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς σολέας μετὰ τμήματος τοῦ ἐκ πλινθίνων σχεδίων δαπέδου, β. Τμῆμα τοῦ δαπέδου τῆς σολέας ἐκ πλίνθων

Δῖον Πιερίας: α. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς Βασιλικῆς Α, β. Τὸ δάπεδον τοῦ βορείου κλίτους τῆς Βασιλικῆς Β

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α. Ἡ ἀφετηρία τῆς κιονοστοιχίας τῆς κατὰ τὴν δυτ. πλευρὰν τῶν προπυλαίων στοᾶς. Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν βάσεων τμήματα καταπεσόντων τόξων, β. Τὸ βόρειον τμῆμα τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας καθέτου παρόδου καὶ ΒΑ. γωνία τοῦ λουτρῶνος

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

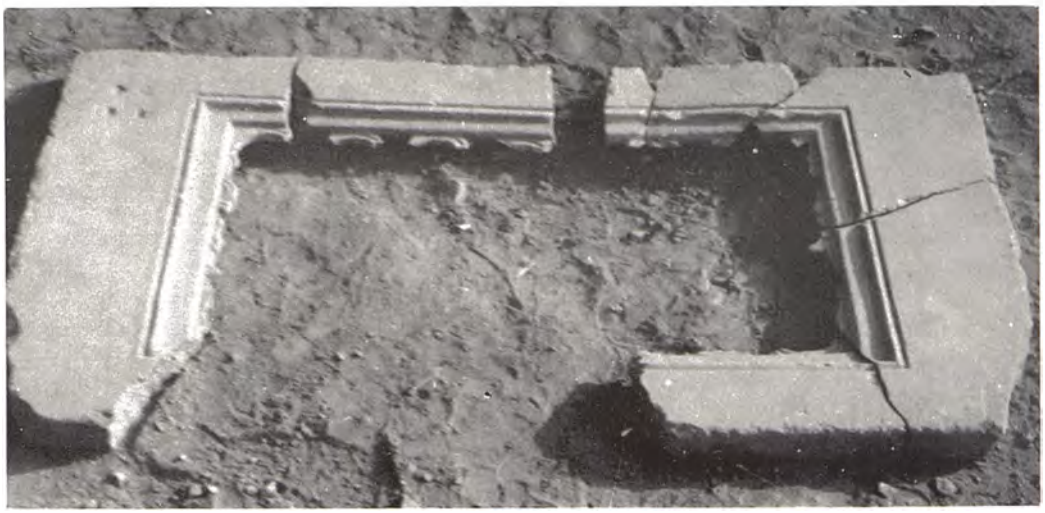

Φίλιπποι: α. Ἀποχετευτικὴ μικραῦλαξ διατρέχουσα τὸν ἀνατολικὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου, β. Πλαίσιον μαρμαρίνου διατρήτου θωρακίου

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α. Τεμάχια τοῦ διακόσμου τοῦ θωρακίου τοῦ Πίν. 600 β, β. Τμῆμα τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου τοῦ νάρθηκος τοῦ Ὀκταγώνου μὲ τὰ ἀποκαλυπτόμενα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γ. Ἡ κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον ἀποκαλυφθεῖσα φωτιστικὴ κογχωτὴ θυρὶς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ εὑρεθὲν νόμισμα

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θράκη. Μουσεῖον Κομοτηνῆς : α - β. Αἴθουσα Α'

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη. Μουσεῖον Κομοτηνῆς. Αἴθουσα Β΄ : α - β. Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ πλευρά

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη. Μουσεῖον Κομοτηνῆς : α. Τμῆμα αἰθούσης Γ', β. Τμῆμα αἰθούσης Δ'

Θράκη. Μουσεῖον Κομοτηνῆς : α. Τμῆμα δυτικῆς πλευρᾶς αἰθούσης Δ΄, β. Τμῆμα διαδρόμου

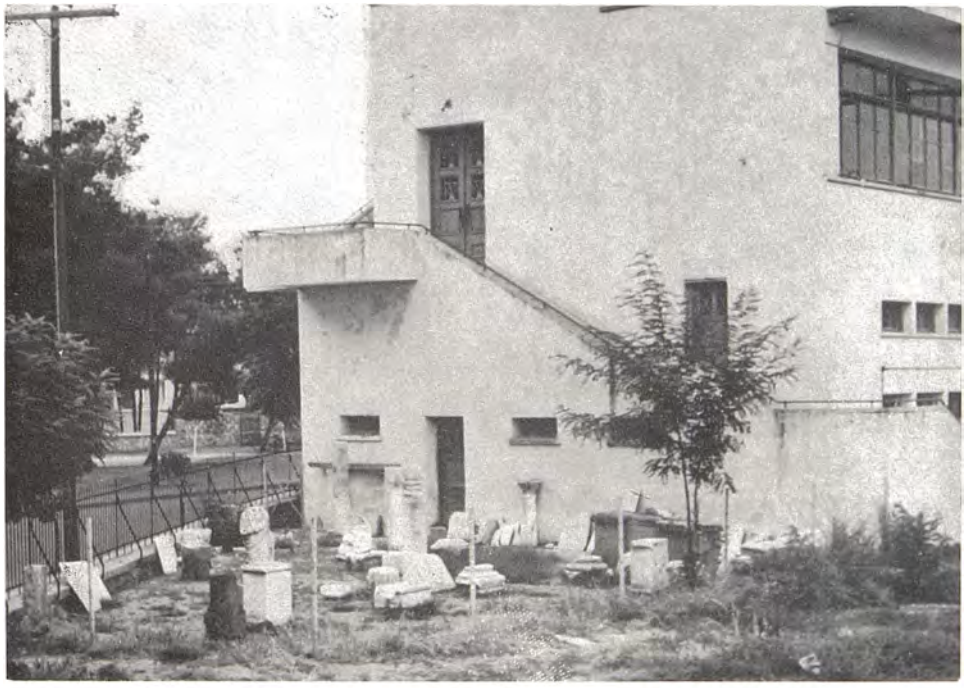

Θράκη. Κομοτηνή : α. Περίβολος Γυμνασίου Ἀρρένων, β. Ὑπαίθριος χῶρος παρὰ τὸ Μουσεῖον

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη : α. Τραϊανούπολις. Σταθμὸς Ἐγνατίας ὁδοῦ, β. Διδυμότειχον. Δυτικὴ πλευρὰ τείχους

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη. Μουσεῖον Κομοτηνῆς : α. Ἀνάγλυφον Θρακὸς ἱππέως ἐξ Ἀναστασιουπόλεως, β - γ. Λιθίνη ἀξίνη ἐκ Στρύμης, δ. Διαχωριστικὸς κιονίσκος μετὰ μονογράμματος ΧΡ ἐκ Μαξιμιανουπόλεως

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη : α. Χριστιανικὸν κιονόκρανον ἐκ Μαξιμιανουπόλεως, β. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Μαρωνείας

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Θράκη : α. Ἀναθηματικὸς βωμίσκος ἐκ Μαρωνείας, β. Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Τραϊανουπόλεως

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

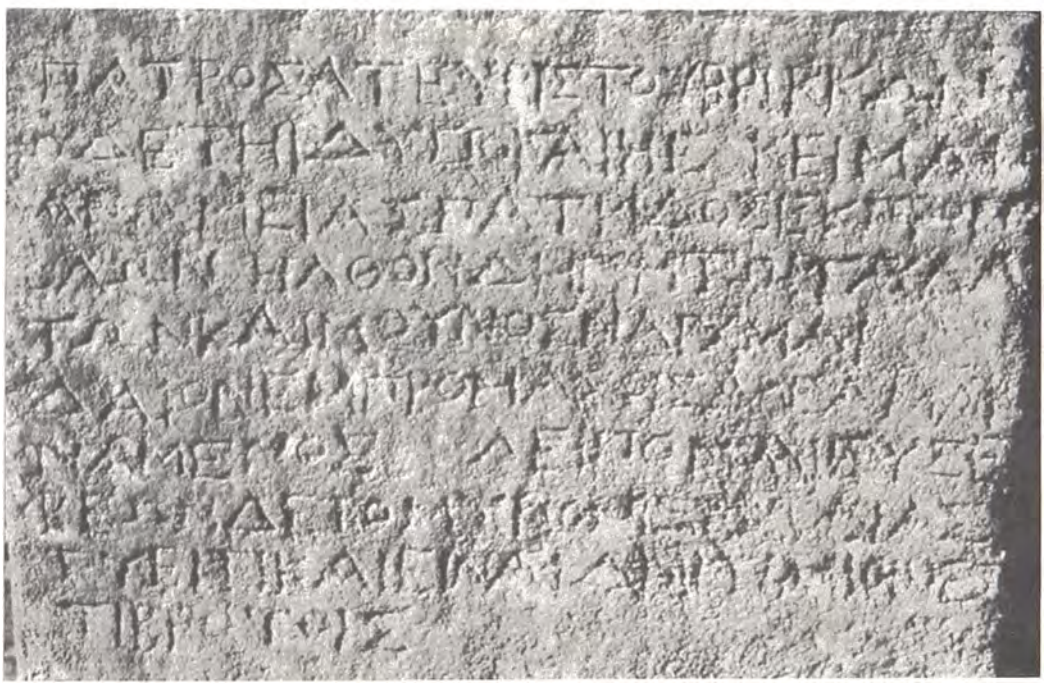

Θράκη. Μαρώνεια : α - β. Ἐπιτυμβία στήλη μὲ ἔμμετρον ἐπιγραφὴν

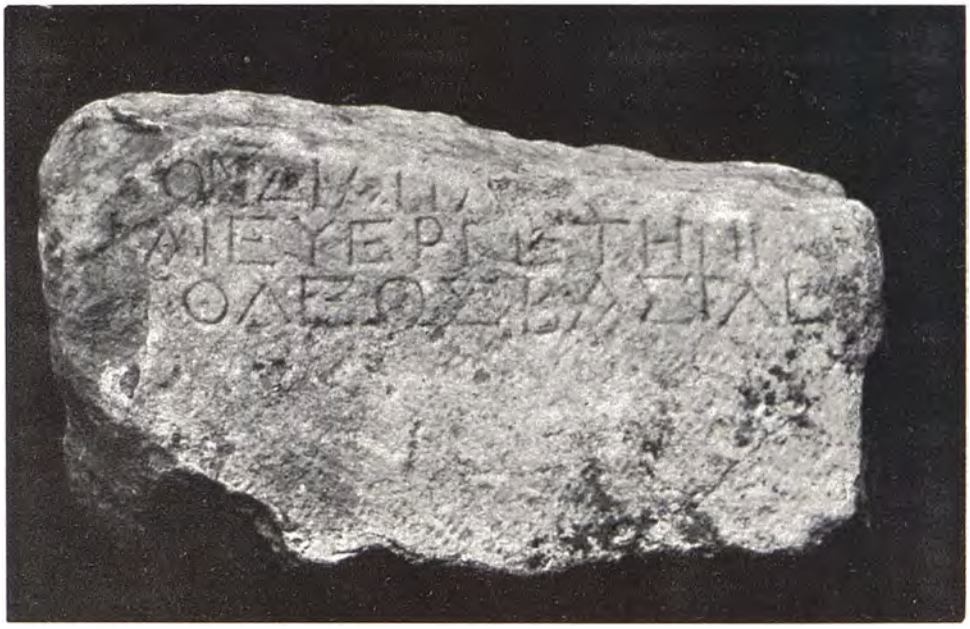

Θράκη. Μαρώνεια : α. Ψηφισματική στήλη, β. Τμῆμα ἀναθηματικῆς βάσεως (;)

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Samothrace: a. Inscribed lead tablet from South Necropolis, b. Northwest corner of Stoa Foundation, from East, c. Stoa Foundation, from South, 1964

J. McCREDIE

Samothrace : a - b. Stamped bowl and its stamp, c. Sub-foundations for inner colonnade of Stoa, from South

J. McCREDIE

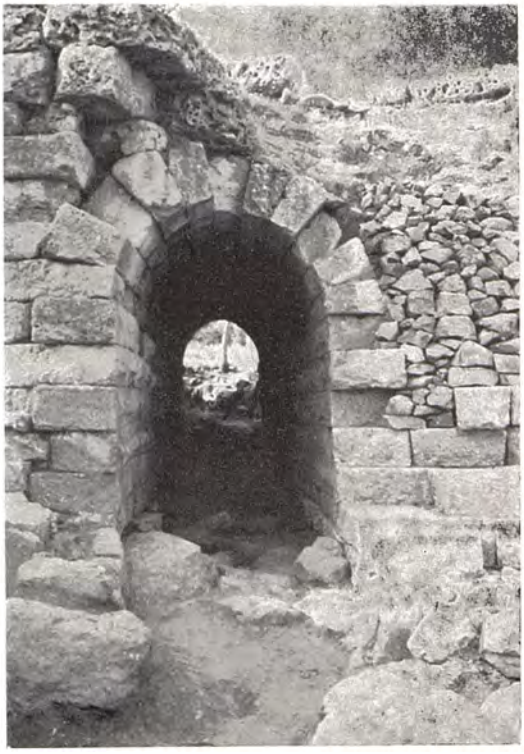

Samothrace : a. Water channels at Southwest corner of Stoa, b. Silt-trap at Southwest corner of Stoa, c. Vaulted passage of Propylon, from North

J. McCREDIE

Samothrace : a. Foundation of Propylon, from North, b. Propylon and Eastern Hill, from West

J. McCREDIE

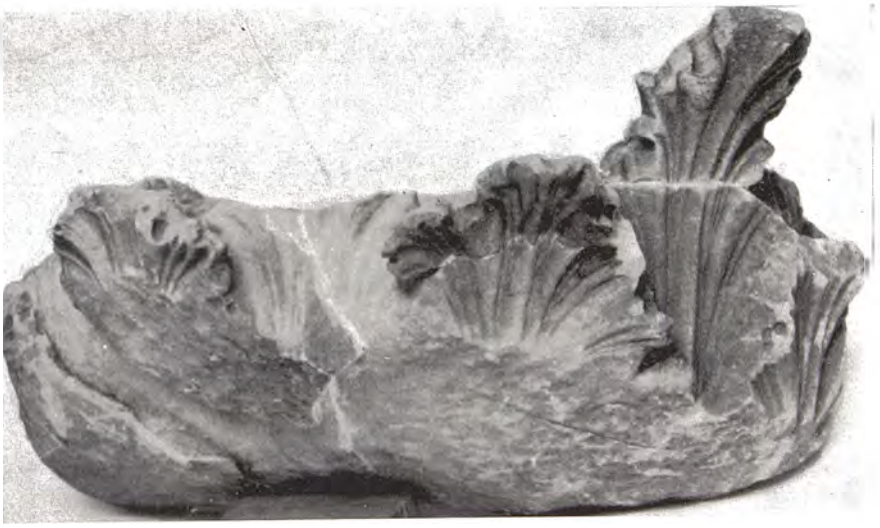

Samothrace : a. Round building, from West, b. Fragmentary Corinthian capital

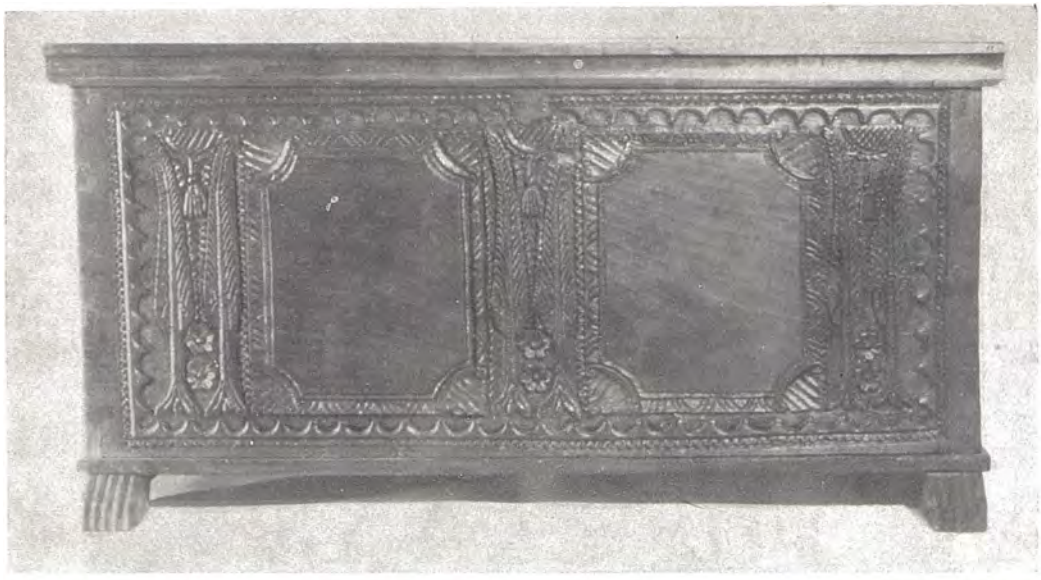

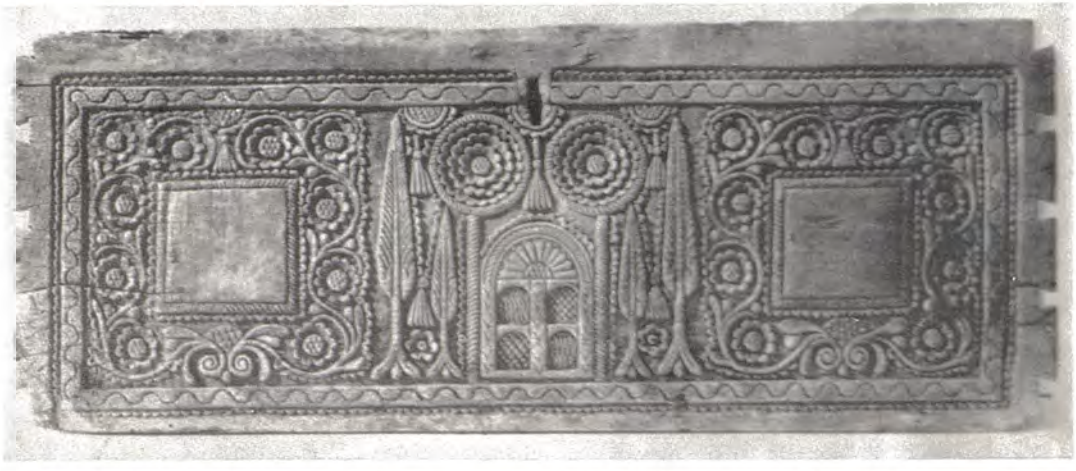

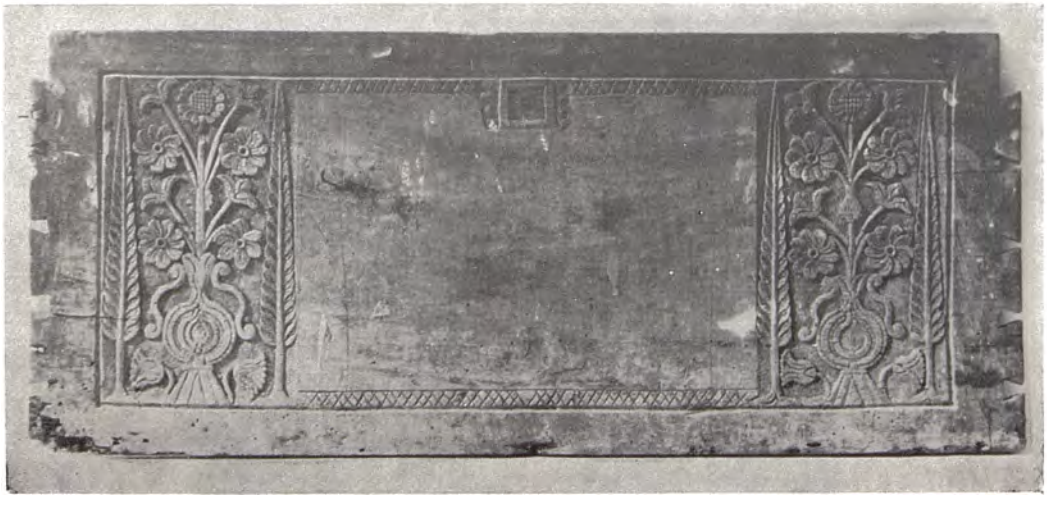

Μουσεῖον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασέλαι ἐκ Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μουσεῖον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασέλαι ἐκ Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

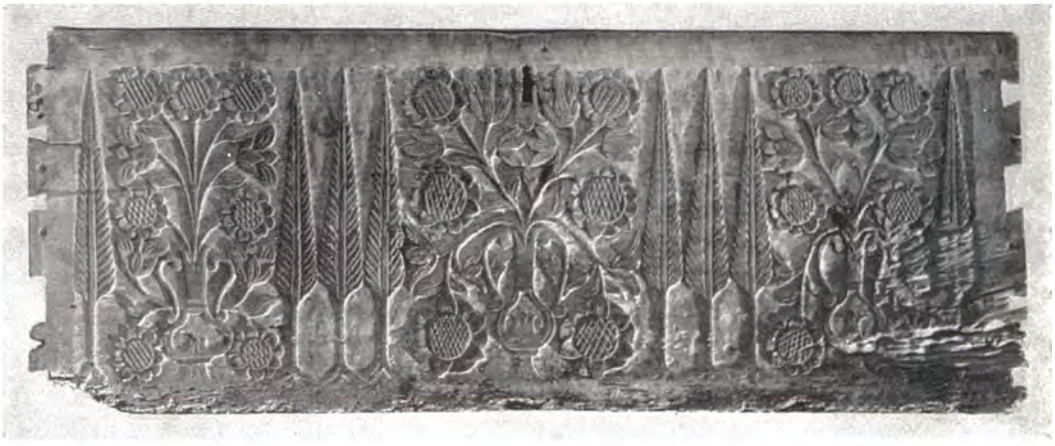

Μουσεῖον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασέλαι ἐκ Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

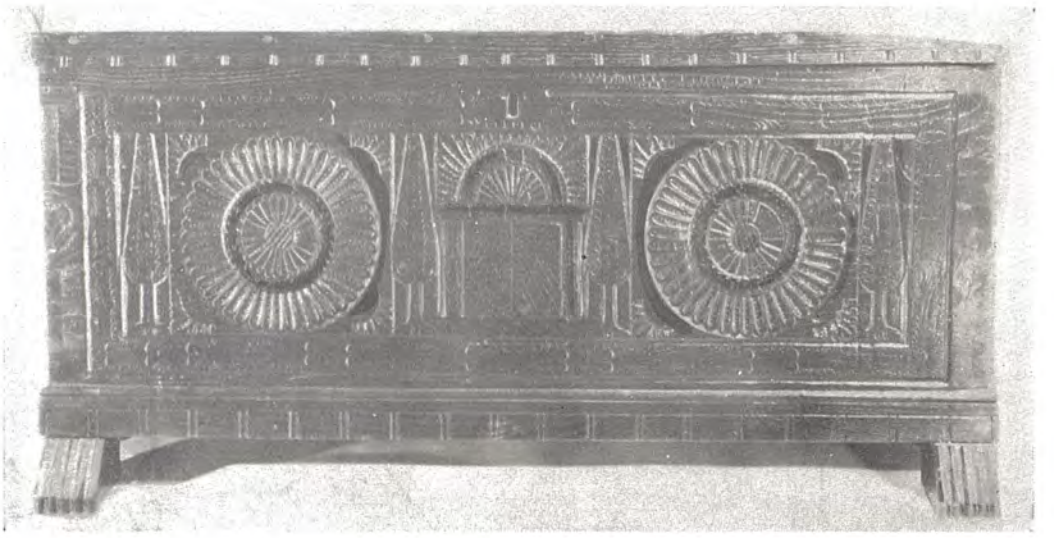

Μουσεῖον Μυτιλήνης : α - β. Ξυλόγλυπτοι κασέλαι ἐκ Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μουσεῖον Μυτιλήνης : α - γ. Ξυλόγλυπτοι κασέλαι ἐκ Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

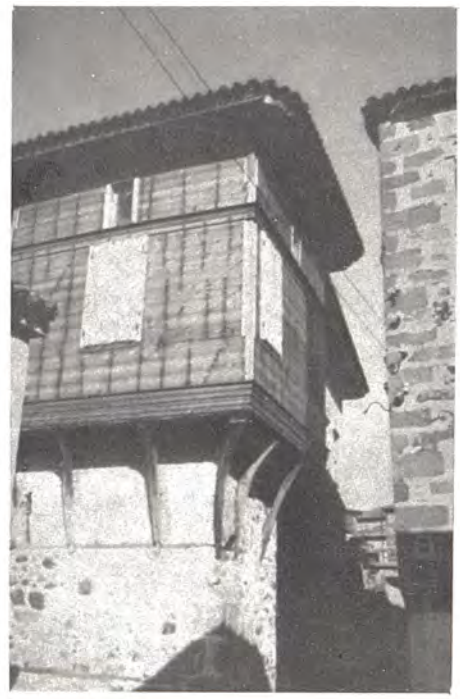

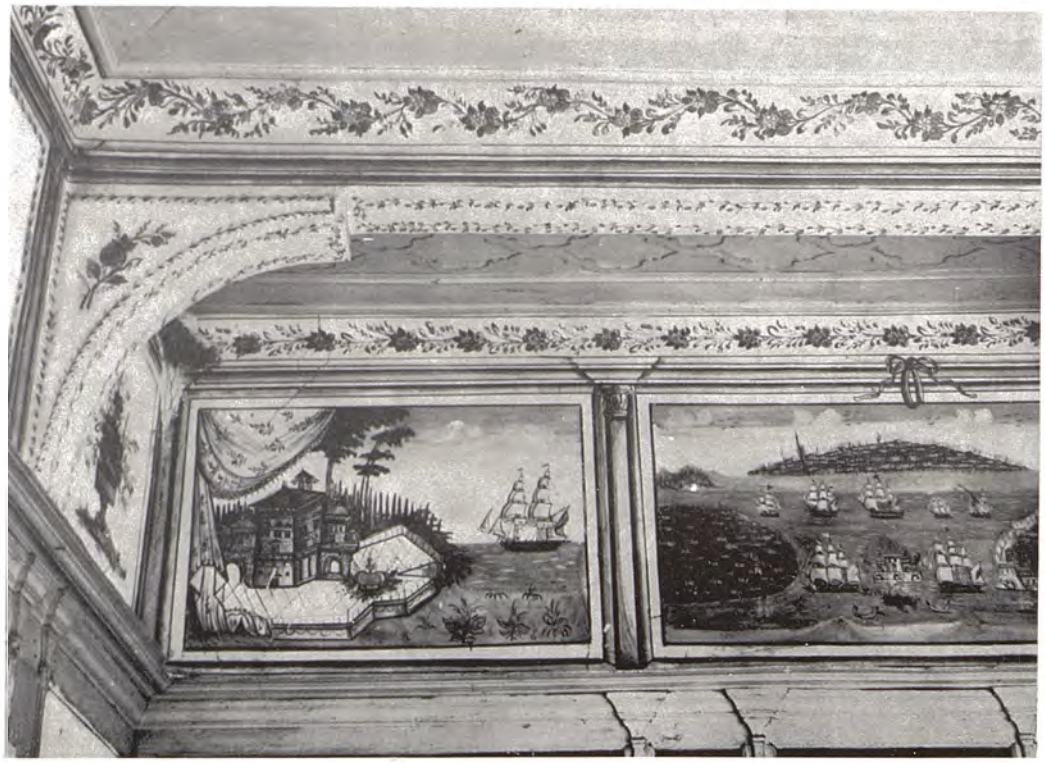

Μυτιλήνη : α. Ἐρεσός. Ἐπιτυμβία στήλη Φιλεταίρου, β - γ. Πέτρα. Ἡ ΝΔ. γωνία τοῦ ἀρχοντικοῦ τῆς Βαρελτζίδενας καὶ τοιχογραφίαι αὐτοῦ

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

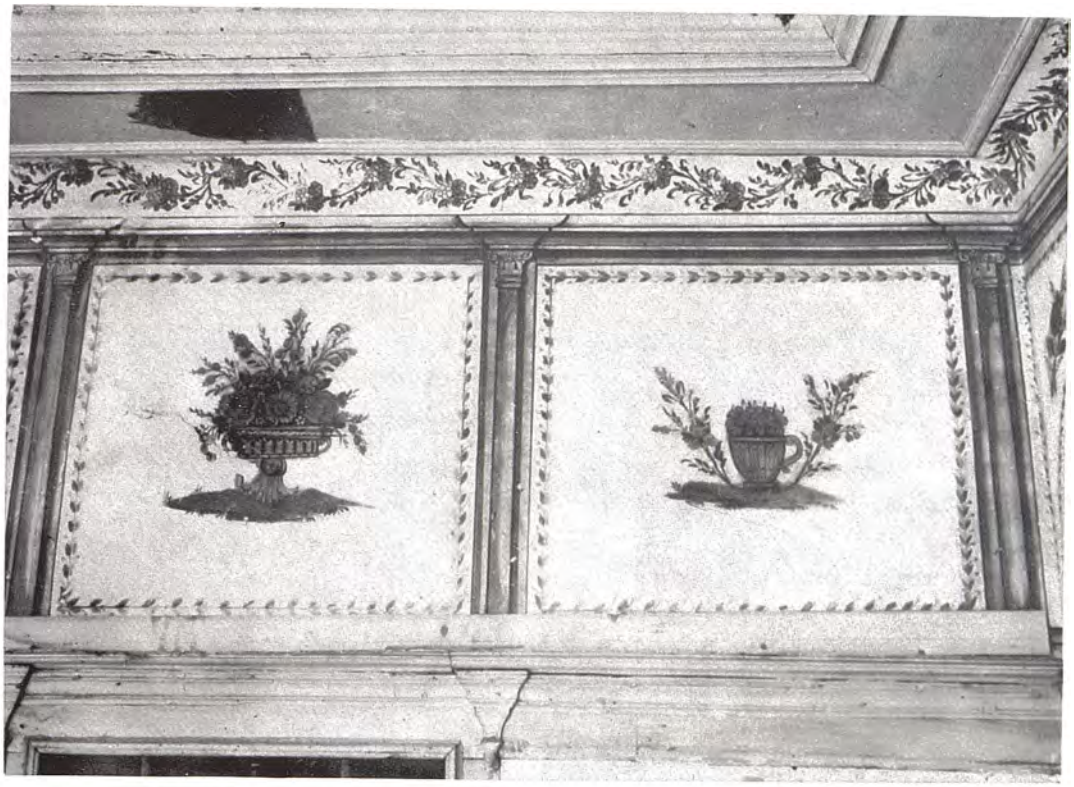

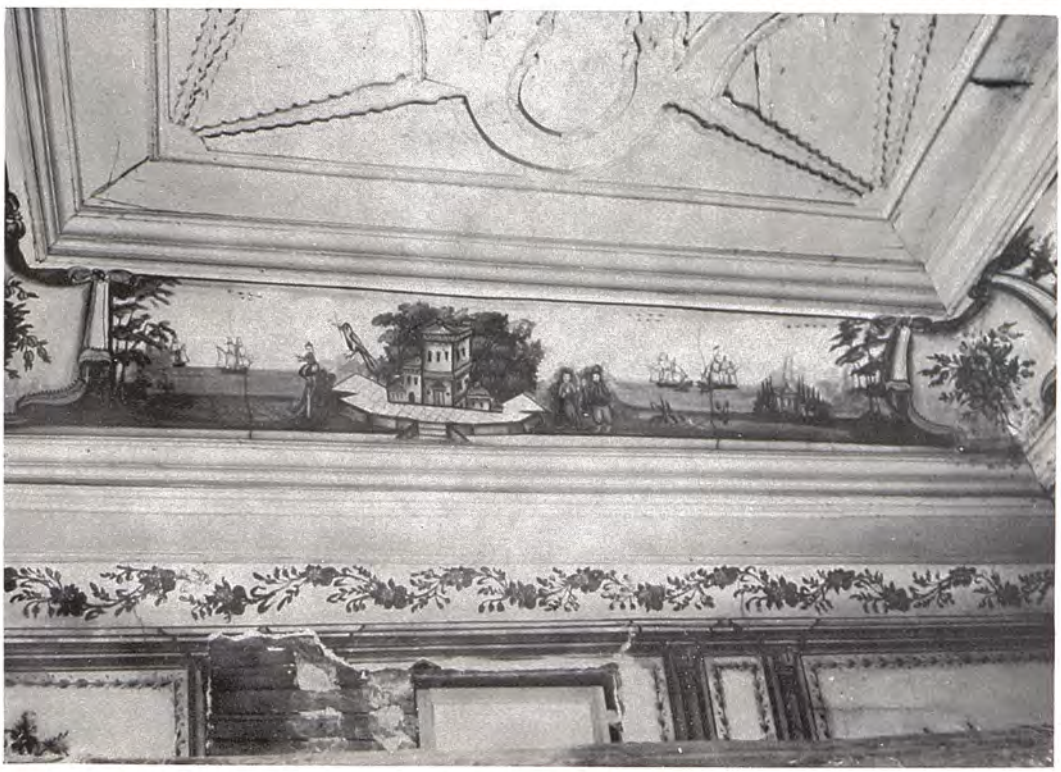

Μυτιλήνη. Πέτρα : α - β. Τοιχογραφίαι ἀρχοντικοῦ Βαρελτζίδενας

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

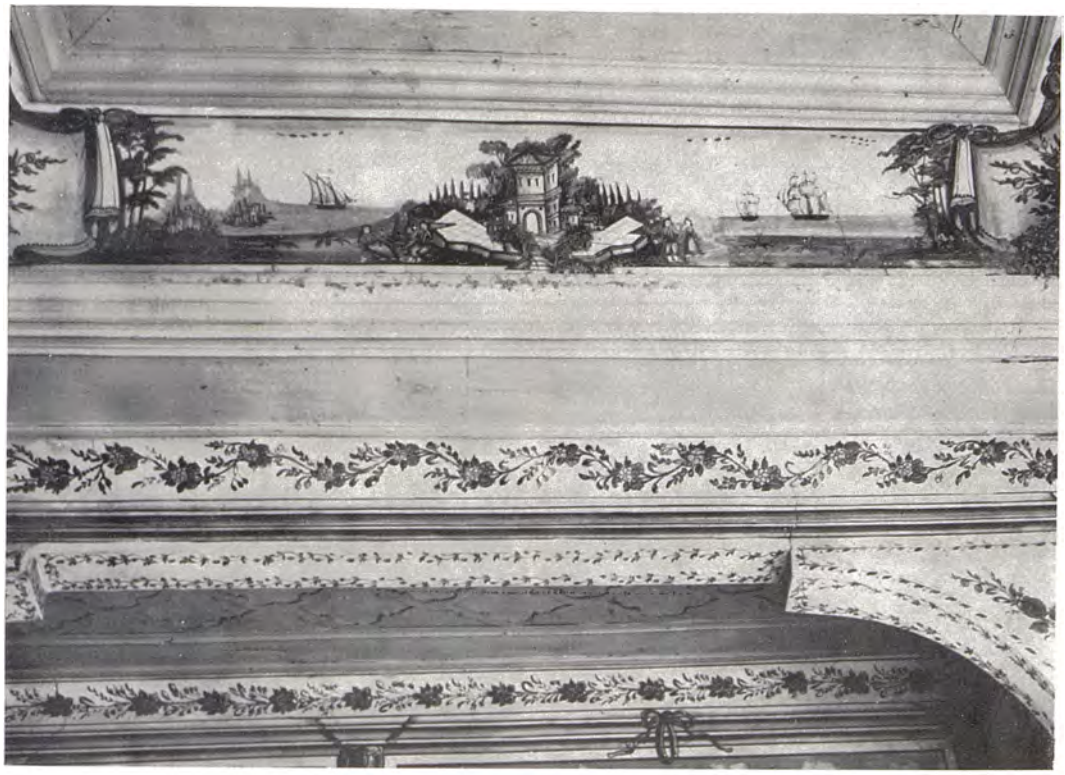

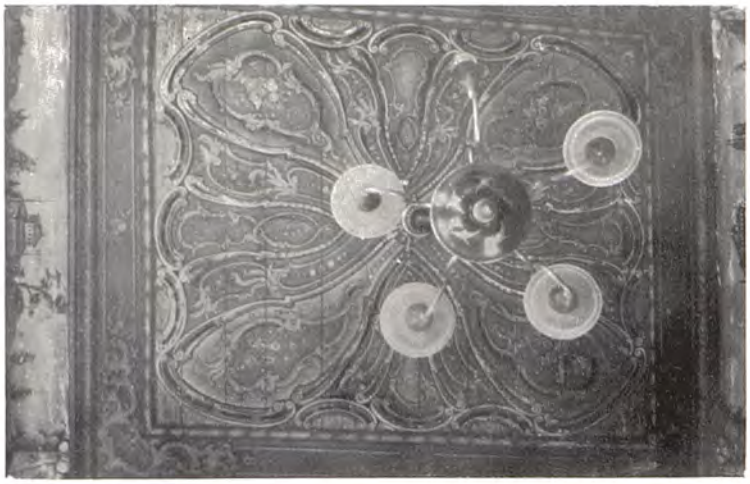

Μυτιλήνη : α. Τοιχογραφία ἀρχοντικοῦ Βαρελτζίδενας, β. Μόλυβος (Μήθυμνα). Ὀροφὴ οἰκίας Γιαννάκου, γ. Λουτρά. Ὑπέρθυρον ἐκ τραχείτου παρὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν εἰς Τσεσμέδες

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

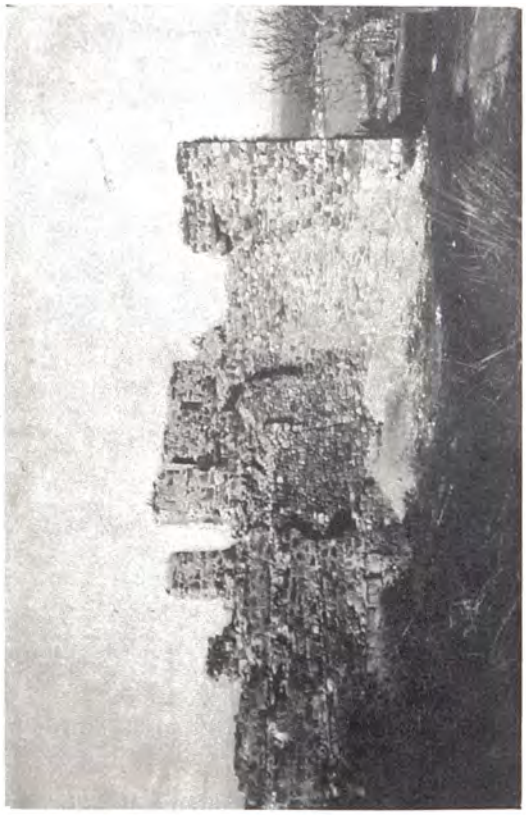

Μυτιλήνη. Κάστρον: α. Κατακεκερμιδωμένον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους, β. Ρῆγμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δυτικὸν τεῖχος, γ - δ. Τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους 5ου αἰ. κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐρειπίων καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν αὐτοῦ

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

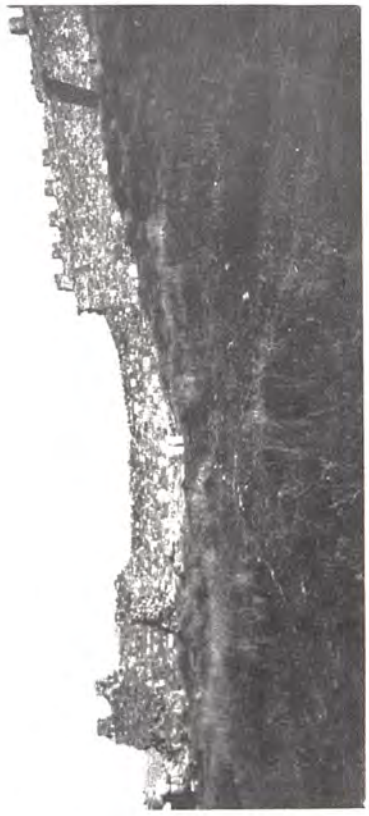

Μυτιλήνη. Κάστρον : α - β. Χαῖνον τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν αὐτοῦ, γ. Στερέωσις καννιοστασίων ΒΑ. πλευρᾶς, δ. Ὁ Μεντρεσὲς ἐπισκευαζόμενος

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

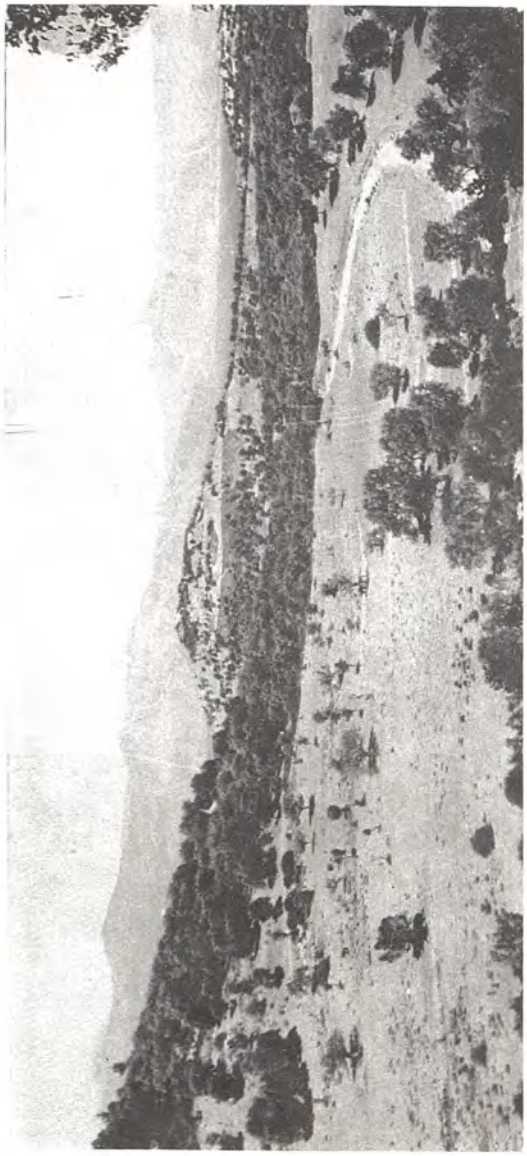

Μυτιλήνη: α. Προϊστορικός συνοικισμός νοτίως τοῦ Λισβορίου ὁρώμενος ἐξ Α. (Δαμάνδρι), β. Δαμάνδρι. Τμῆμα ἀρχαίου περιβόλου, γ. Σκάλα Λουτρῶν. Τμῆμα ὀχυρωματικοῦ περιβόλου

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη : α. Σκάλα Λουτρῶν. Λαξεύματα ἀρχαίας λατομίας, β. Γαβαθᾶς. Τάφοι νάρθηκος εἰς βασιλικὴν Ἁγίων Ἀρχαγγέλων, γ. Ἅγ. Σπυρίδων Ἀκλειδιοῦ. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Μουσῶν

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Samos. Heraion : Schiffsbasis. von Norden

E. HOMANN - WEDEKING

Samos. Heraion : a. Protokorinthische Scherbe, b. Kyprischer Terrakottakopf, H. 9 cm, c. Kyprischer Terrakottakopf, H. 19 cm

E. HOMANN - WEDEKING

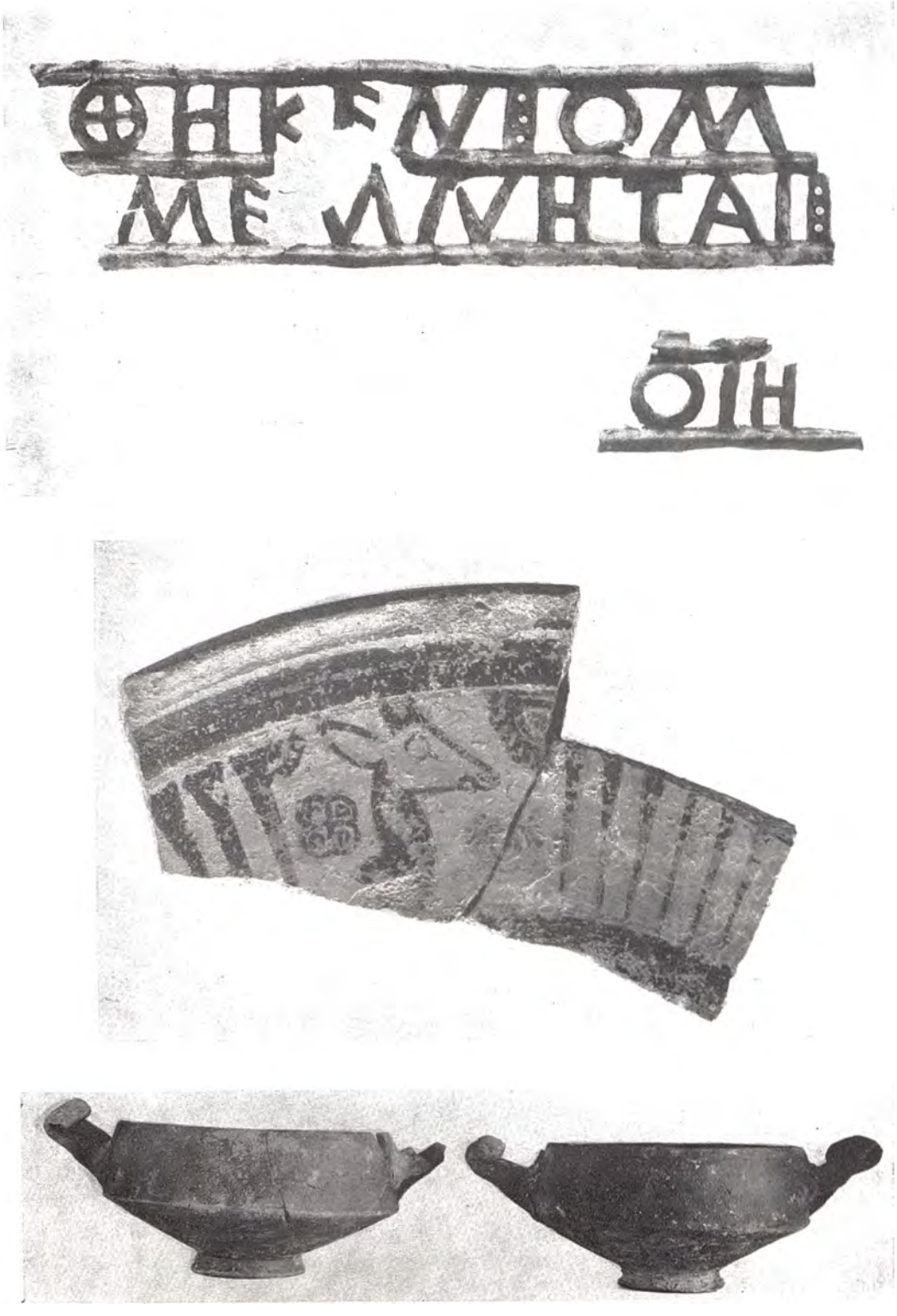

Samos. Heraion : a. Bronze-Inschrift, zum Aufnageln, b. Rand eines tönernen Tellers, c. Zwei unbemalte Ton-Schalen

E. HOMANN - WEDEKING

Samos. Heraion : Tönerner Relief-Teller : a. Oberseite, b. Unterseite

E. HOMANN - WEDEKING

Samos. Heraion : a. Skulpturenmagazin, b. Architekturmagazin

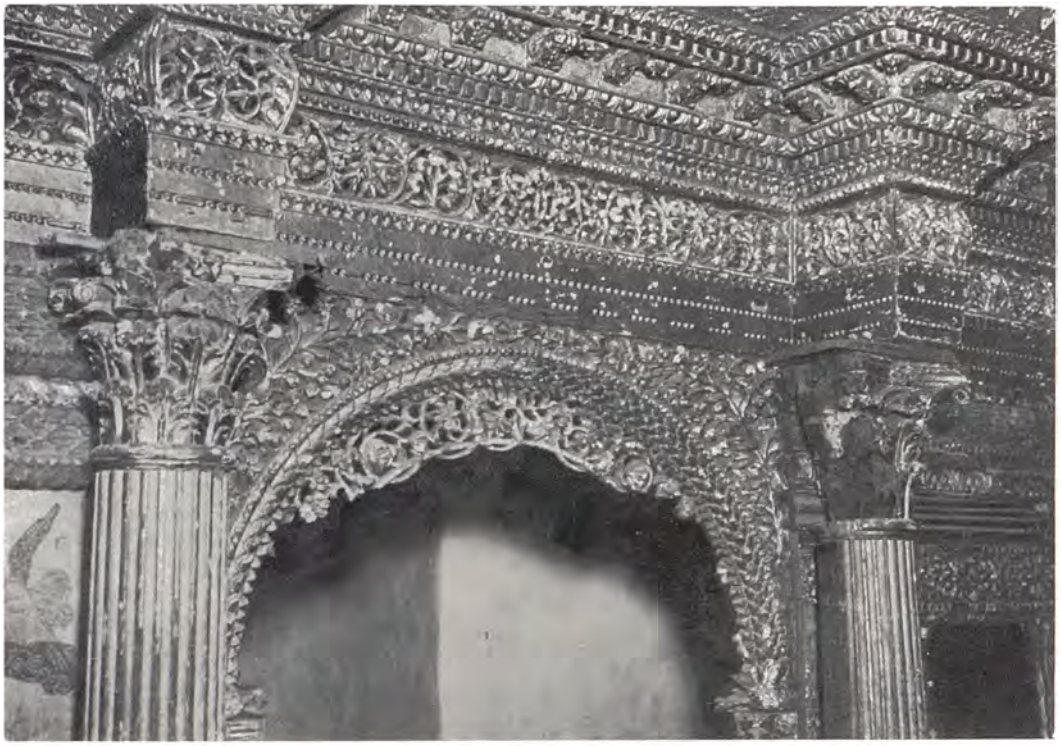

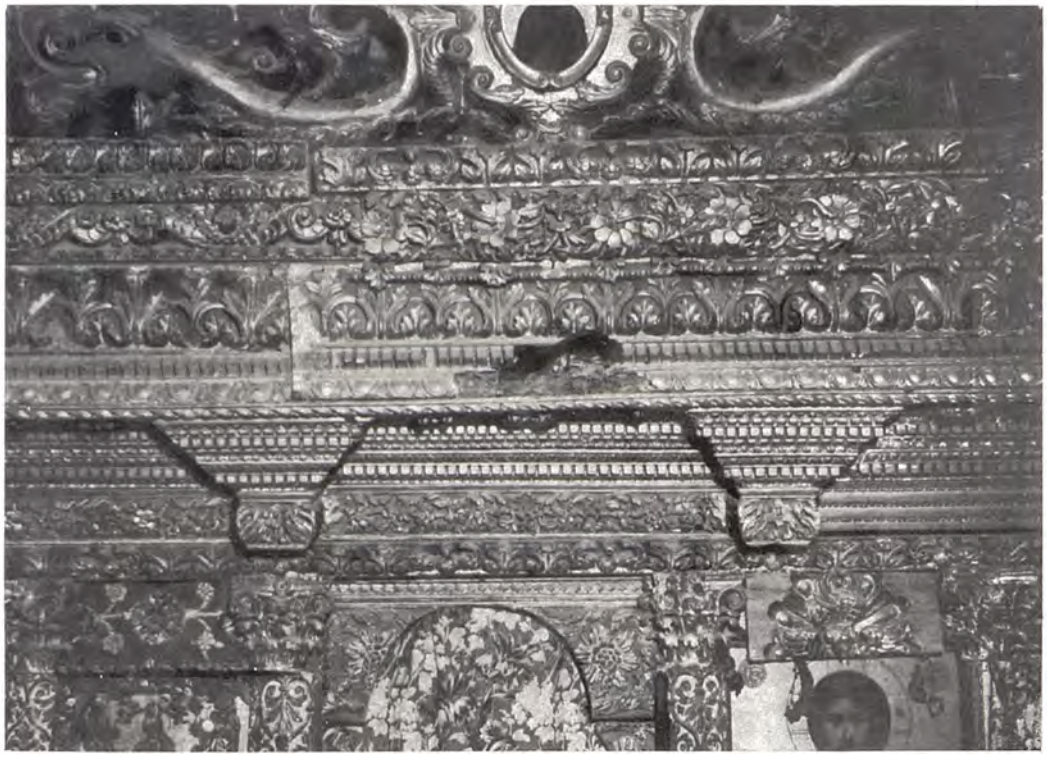

Ἰκαρία : α. Καραβόσταμον. Ναὸς Ἁγίων Πάντων. Λεπτομέρεια τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου, β. Κυπαρίσσι Εὐδήλου. Λεπτομέρεια ξυλογλύπτου τέμπλου

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

Ἰκαρία. Κοσσίκια. Μεταβυζαντινὸς ναὸς Ζωοδότου : α - β. Λεπτομέρειαι τῶν σκηνῶν τῆς Δευτέρας Παρουσίας (τοιχογραφία)

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

Ἰκαρία. Κοσσίκια. Τοιχογραφίαι ἐκ τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ Ζωοδότου : α. « Ὁ ἀρχιληστής », β. Ἡ Ἀνάληψις καὶ ἅγιοι, γ. Οἱ Ἀπόστολοι Ἀνδρέας καὶ Ἰωάννης

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

α - β. Κέως. Τμῆμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἐν Καρθαίᾳ καὶ ἐδώλια αὐτοῦ, γ. Χριστιανικοὶ τάφοι πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Καρθαίᾳ, δ. Νάξος. Πρωτοκυκλαδικὸς τάφος εἰς περιοχὴν Μουτσούνας

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Νάξος. Λυγαρίδια : α - β. Μυκηναϊκὴ οἰκία καὶ τμῆμα αὐτῆς

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Νάξος. Λυγαρίδια : α. Τάφος εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν οἰκίαν, β. Θαλαμοειδὴς τάφος

Νάξος. Ἁγιασός : α - β. Πρωτοκυκλαδικοὶ τάφοι

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μῆλος. Χάλακας : α. Πρωτοκυκλαδικὸν νεκροταφεῖον, εἰς τὸ βάθος ἡ ἐρημόνησος Ἀντίμηλος.
β - δ. Τάφοι τοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Μῆλος. Χάλακας : α. Μερικὴ ἄποψις τῶν πρωτοκυκλαδικῶν τάφων ἀπὸ Β. Ἐμπρὸς ὁ τάφος 3, εἰς τὸ βάθος ὁ τάφος 1, β. Μερικὴ ἄποψις τῶν πρωτοκυκλαδικῶν τάφων ἐξ Α. Ἐμπρὸς δεξιὰ ὁ τάφος 5

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Μῆλος: α. Ἀγγεῖα εἰς Φυλακωπήν, β - γ. Ἀγγεῖα ἐκ θαλαμοειδοῦς τάφου Λαγκάδας

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Μῆλος : α - β. Προϊστορικοὶ τάφοι εἰς ἀκρωτήριον Σπαθί, γ - δ. Προϊστορικὰ ἀγγεῖα ἐκ Φυλακωπῆς

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Κίμωλος : α - γ. Τάφοι τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Κίμωλος. Νεκροταφεῖον Ἀκρωτηρίου Ἁγ. Ἀνδρέας : α. Κιβωτιόσχημος τάφος, β. Ἀρχαϊκὴ πυξίς, γ. Συστὰς λακκοειδὴς τάφων

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό: α. Ὑπερμεγέθης λίθος πρὸ τύμβου, β. Ἀγγεῖα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τύμβου 6, γ. Ἀπηνθρακωμέναι σταφυλαὶ καὶ σῦκα ὡς καὶ σιδηροῦν ξίφος, δ. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τύμβων 1 καὶ 6

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α - β. Ἀγγεῖα ἐξωτερικῶς τοῦ τύμβου 6, γ. Ὁμάδες ὀστράκων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τύμβου 6

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

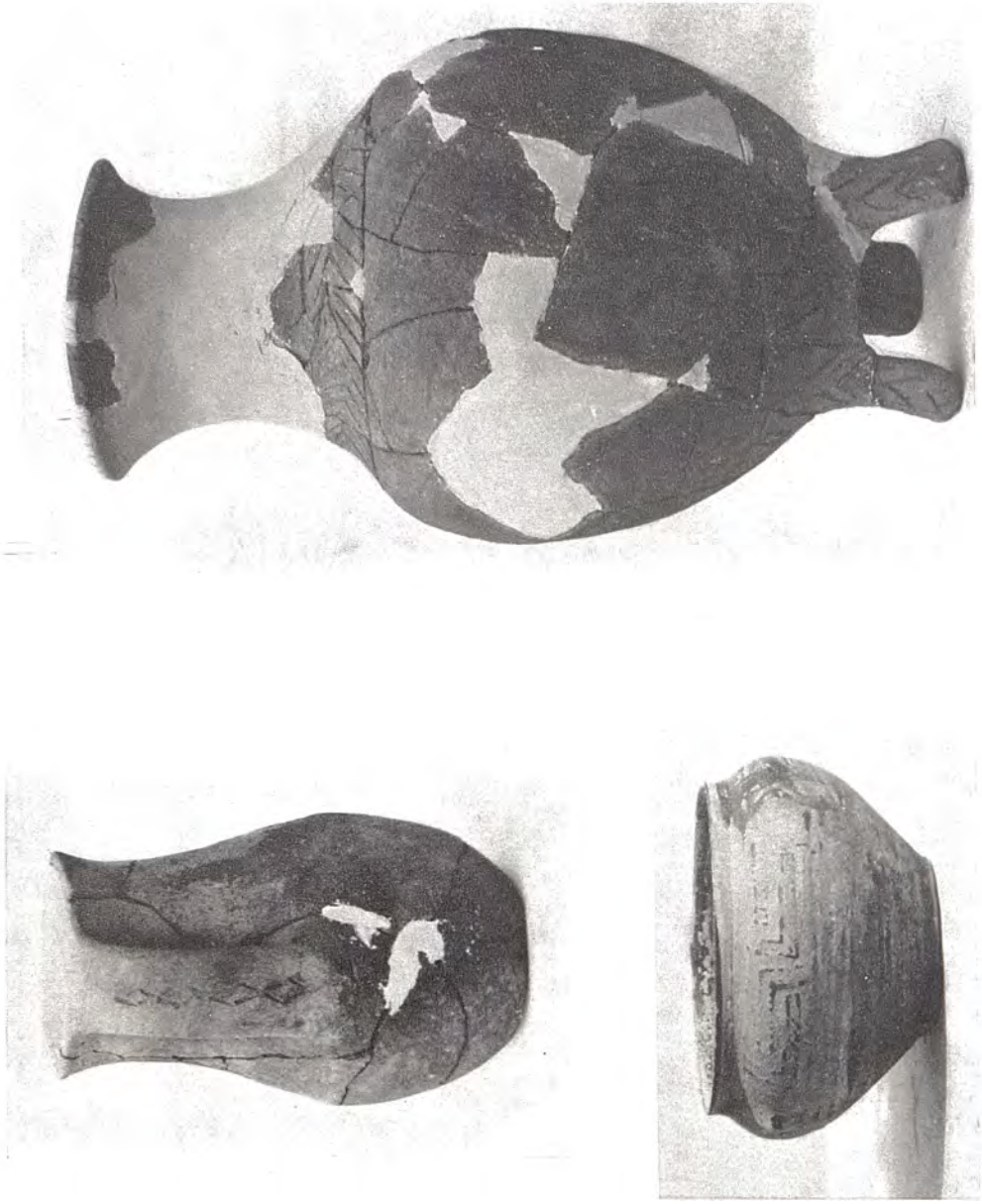

Νάξος. Τσικαλαριό: α - γ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τύμβου 6

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α - β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ τύμβου 6, γ - δ. Τριποδικὸν ἐγχάρακτον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τύμβου 10

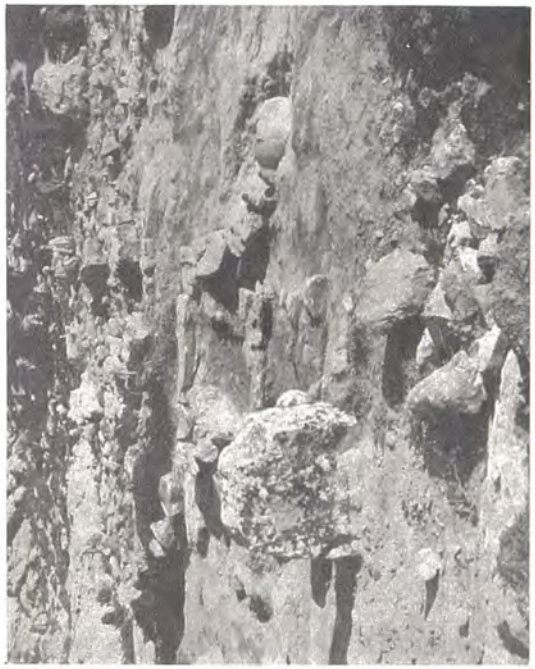

Νάξος. Τσικαλαριό : α. Ὁ τύμβος 1 ἀπὸ Ν., β. Ὁ μέγας ἐσωτερικὸς κύκλος τοῦ τύμβου 1, γ. Ὀρθογώνιον κτίσμα πρὸς Δ. τοῦ τύμβου 1

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α - δ. Ἀγγεῖα ἐξωτερικῶς τοῦ τύμβου 1

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α. Ὁ τύμβος 11 ἀπὸ Δ., β. Ἀγγεῖα εἰς τὸν τάφον τοῦ τύμβου 11, γ. Ἀγγεῖα ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

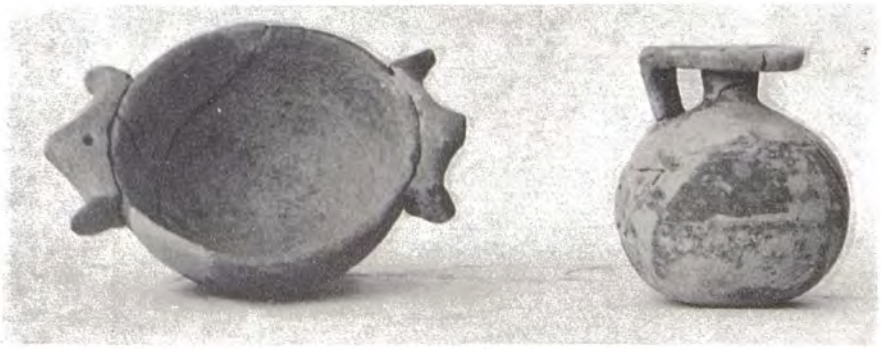

Νάξος. Τσικαλαριό: α, γ (ἀριστερά). Ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, β (ἀριστερὰ καὶ κέντρον). Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11 (β (δεξιὰ) - γ (δεξιά). Ποτήριον καὶ κορινθιακὸς ἀρύβαλλος ἐκ τοῦ τύμβου 13), δ. Πτηνόμορφος ἀσκὸς ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό : α. Ἀγγεῖα εἰς τὸν τύμβον 13, β. Πήλινα σφονδύλια ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, γ. Πυξὶς εὑρεθεῖσα ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, δ. Ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11, ε. Πήλινα εἰδώλια ἐκ τοῦ τάφου τοῦ τύμβου 11

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Délos. Skardhana: a. Mur de façade qui borde l'Impasse au Sud de la Maison des Comédiens, b. Cour bordée au Nord et à l'Ouest et les quatre piliers de pôros, c. Chapiteau ionique d'une des colonnes que les 4 piliers supportaient

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Délos. Skardhana : Mur portant des graffites

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

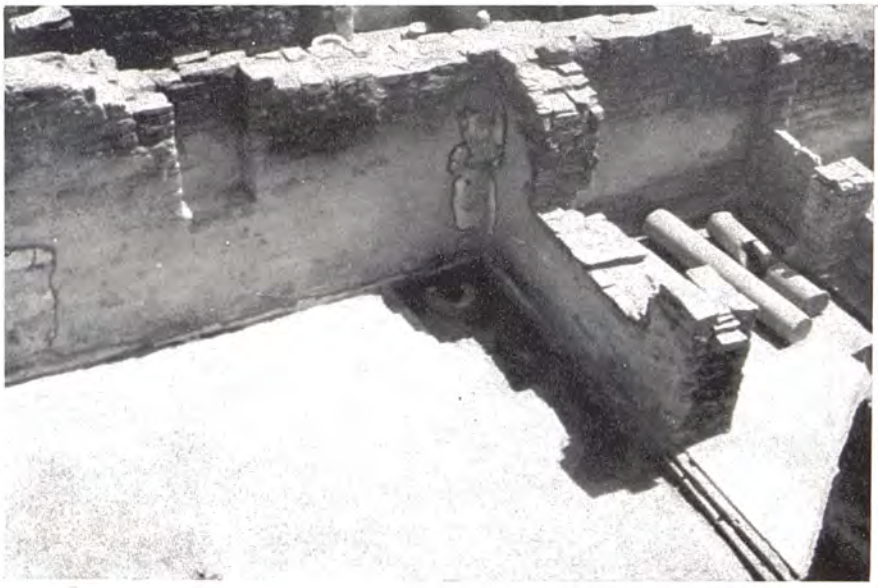

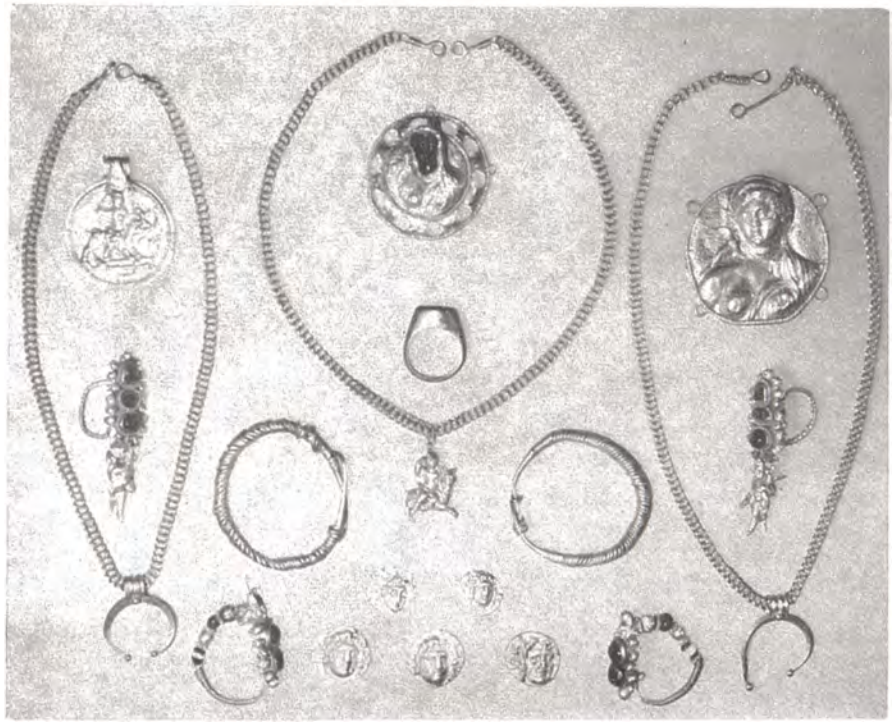

Délos. Skardhana : a. Angle Sud-Est de l'oecus maior, b. Bijoux d'or, statères d'or rhodiens

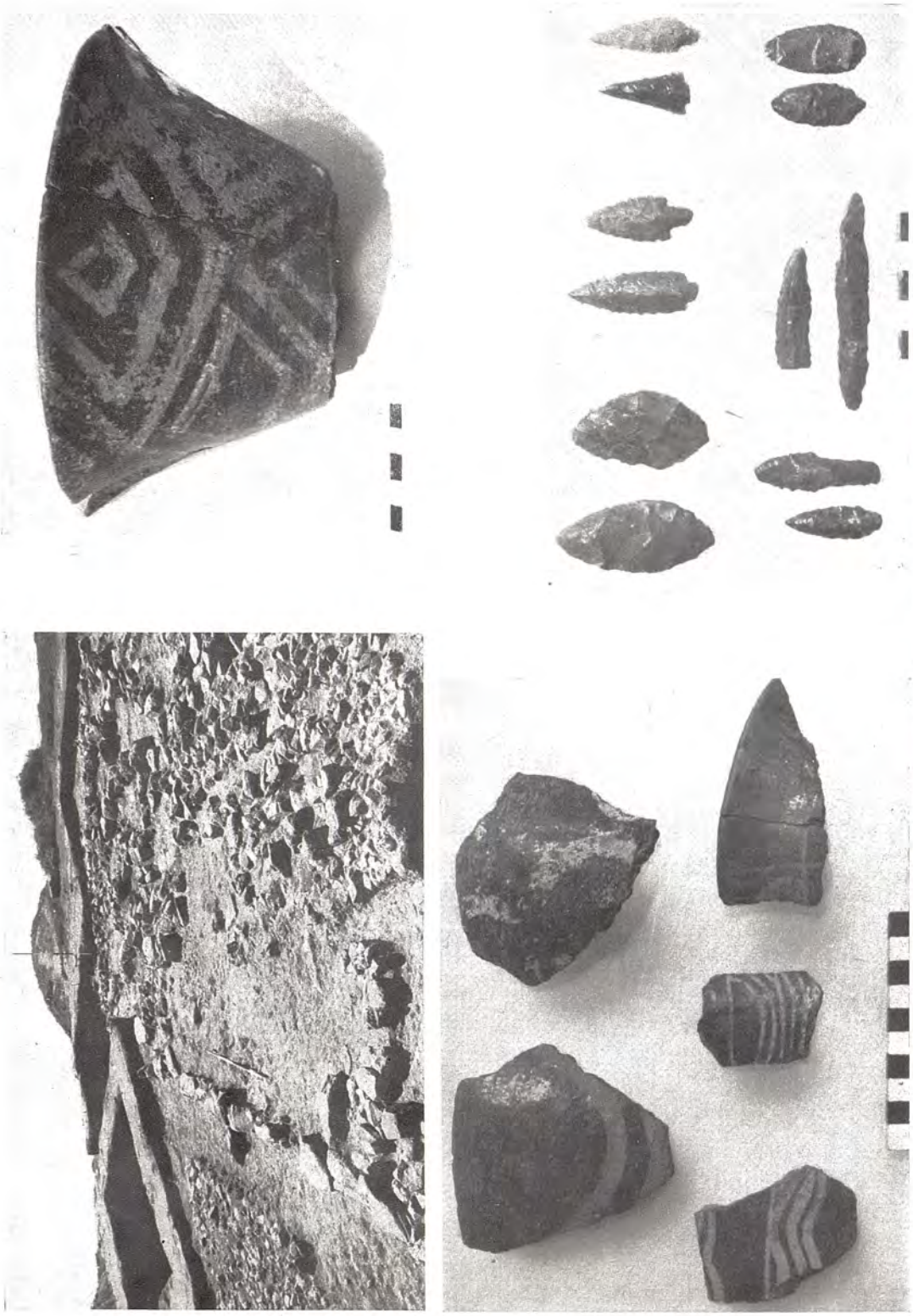

Cyclades. Saliagos, Neolithic Settlement : a. House remains in the principal excavated area, b. White-painted bowl, formerly with high base, c. Obsidian artefacts d. Obsidian artefacts

J. D. EVANS - COLIN RENFREW

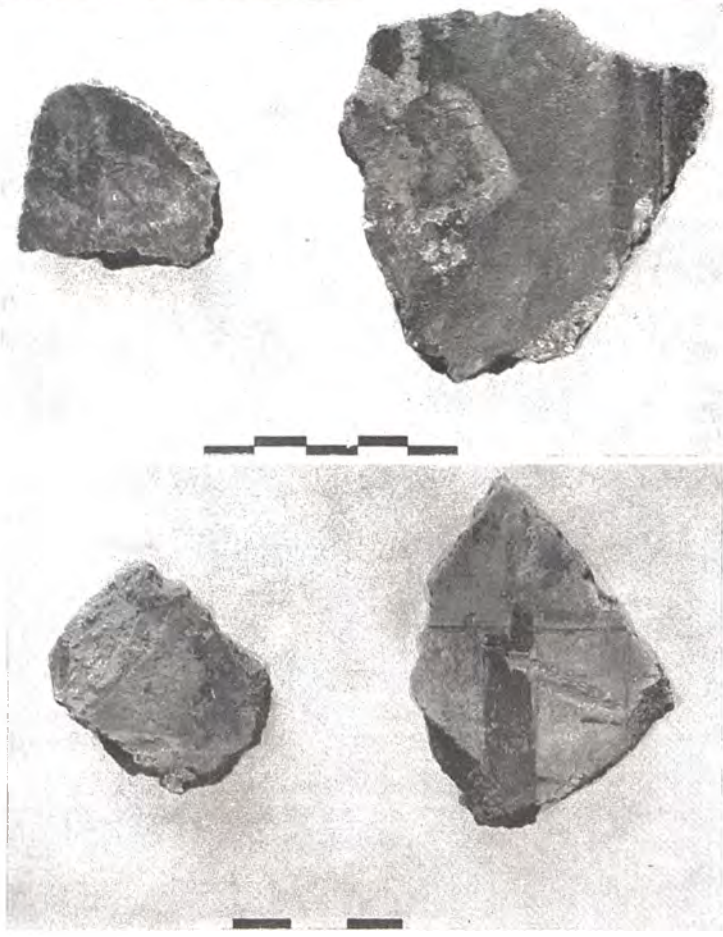

Kea. Ayia Irini : a. The earlier fortifications and projecting tower, in Area M, b - c. Fragments of fresco from rooms near northeast tower

J. CASKEY

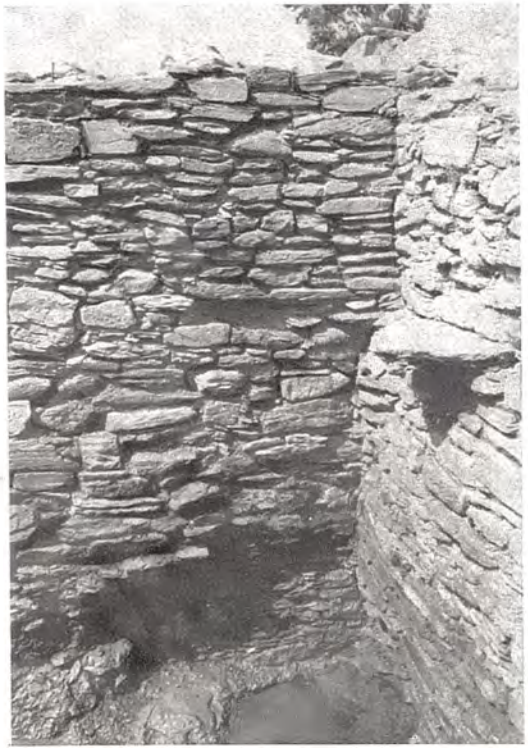

Kea. Ayia Irini : a. Main entrance to the town, b. Terracotta figurine (K4. II), from the Temple, Room IV, c. The Temple. Western corner of Room IV. Walls based on bedrock, d. The Temple. Entrance to the Adyton from Room IV

Kea. Ayia Irini : α - c. Statue from the Temple (K3.611)

J. CASKEY

Kea. Ayia Irini : a. Grave 16, b. K4.225. Necklace reconstituted from beads found in Grave 16, c. Area, from north-northeast

J. CASKEY

Kea. a. Ayia Irini, K. 2287. Kylix from House C. Myc. IIIa, b. Ayia Irini, K4.94. Fragment of marble slab, Ca 0,17 x 0,28 m. Head of Mycenaean Warrior, c. Kephala, Remains of house walls

J. CASKEY

Kea. Ayia Irini : a. Rooms XIII and XV. Repairs and buttresses, marked with whitewash, b. Guardhouse and workrooms, from the South, c. View from east window of guardhouse towards the new road built by the excavators in 1963 - 1964. This is the public road from Vourkari and Korissia

J. CASKEY

Ἴος. Χώρα : α. Ἄποψις τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ κάστρου, β. Παρεκκλήσιον Ἁγίας Αἰκατερίνης, γ. Ὁ τροῦλλος τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ἴος. Χώρα : α. Τὸ ὀμφάλιον τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, β. Ἡ πρόσοψις τῆς Γκρεμιώτισσας, γ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου ναοῦ

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ἴος. Χώρα : α. Ὁ εἰς τὸ κάστρον ναΐσκος τοῦ Χριστοῦ, β. Ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου. Λεπτομέρεια εἰκόνος τῆς Ἐλεούσης, γ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ εἰς τὸ κάστρον ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Ἴος. Χώρα. Ναὸς Ἁγίου Ἐλευθερίου : α. Ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ, β. Τοιχογραφία

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

α. Χώρα Κέας. Εἰκὼν Ζωοδότου (1765) εἰς ναὸν Μεταμορφώσεως, β. Μῆλος. Λεπτομέρεια τῆς Ἀποκαθηλώσεως εἰς Ἁγίαν Τριάδα Ἀδάμαντος

Χ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ — Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Μῆλος. Ἁγία Τριὰς Ἀδάμαντος : α. Λεπτομέρεια εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν θύραν τῆς Προθέσεως, β. Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ βορείου κλίτους τοῦ ναοῦ

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

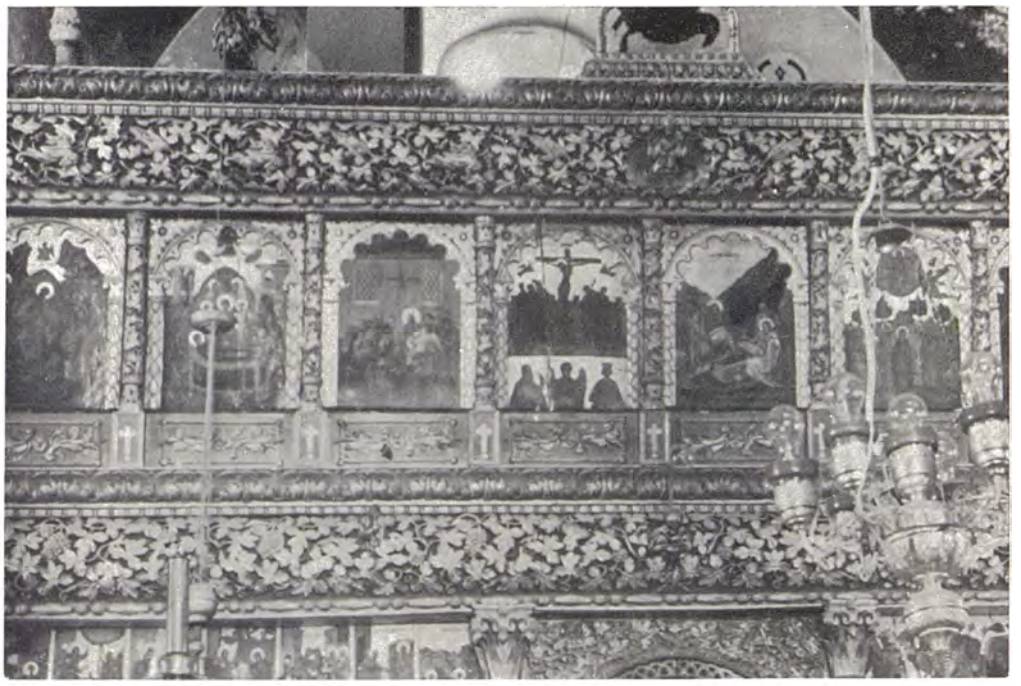

Μῆλος. Ναὸς Κοιμήσεως Ἀδάμαντος : α. Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου, β. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου, εἰκόνος τοῦ Ἐμμαν. Σκορδίλη

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Μῆλος : α. Λεπτομέρεια εἰκόνος τῆς Κοιμήσεως ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ναοῦ Ἀδάμαντος, β. Ἄποψις τῆς Πλάκας μὲ τὴν Κορφιάτισσαν ἐκ τοῦ κάστρου, γ. Λεπτομέρεια εἰκόνος ναΐσκου Ἁγίας Βαρβάρας Πλάκας (Ἅγιοι Σπυρίδων καὶ Χαράλαμπος (;))

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Μῆλος. Ναΐσκος Ἁγίας Βαρβάρας Πλάκας : α - γ. Εἰκὼν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου καὶ λεπτομέρειαι αὐτῆς

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Μῆλος. Ναΐσκος Ἁγίας Βαρβάρας Πλάκας : α - β. Φορητὴ εἰκὼν καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Μῆλος. Κορφιάτισσα Πλάκας : α. Λεπτομέρεια εἰκόνος Γλυκοφιλούσης, β. Λεπτομέρεια παραστάσεως ἐπὶ τοῦ τέμπλου (Ὁ ἐν Κανᾷ γάμος ;)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

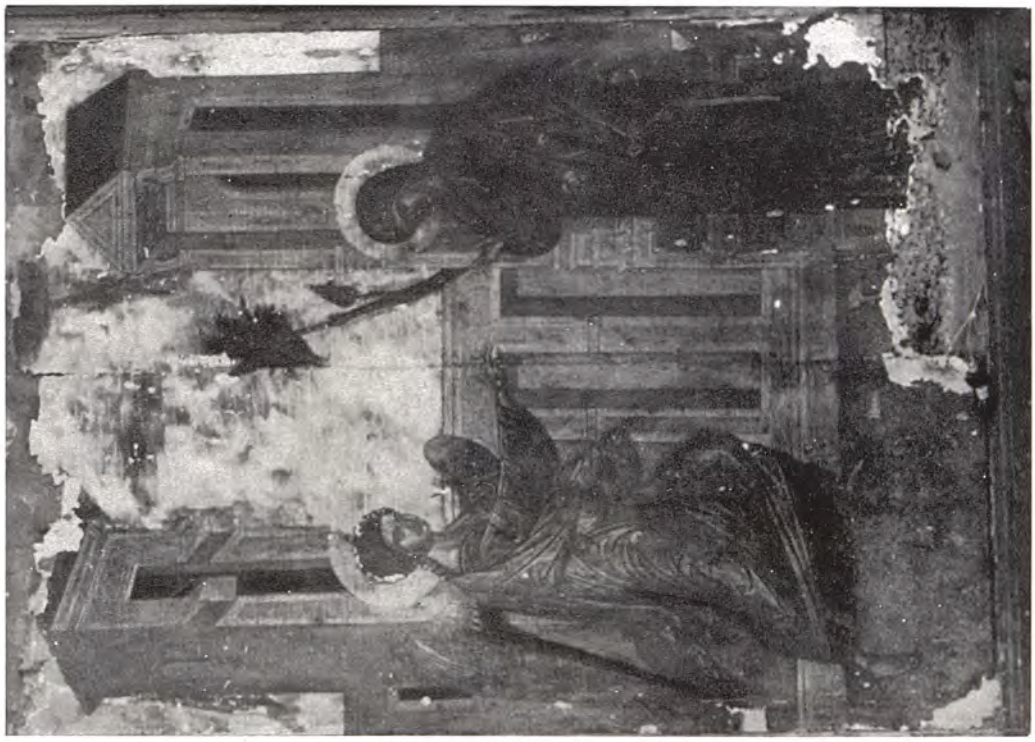

Μῆλος. Ναός Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς κάστρον Πλάκας : α - γ. Εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ λεπτομέρειαι αὐτῆς

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

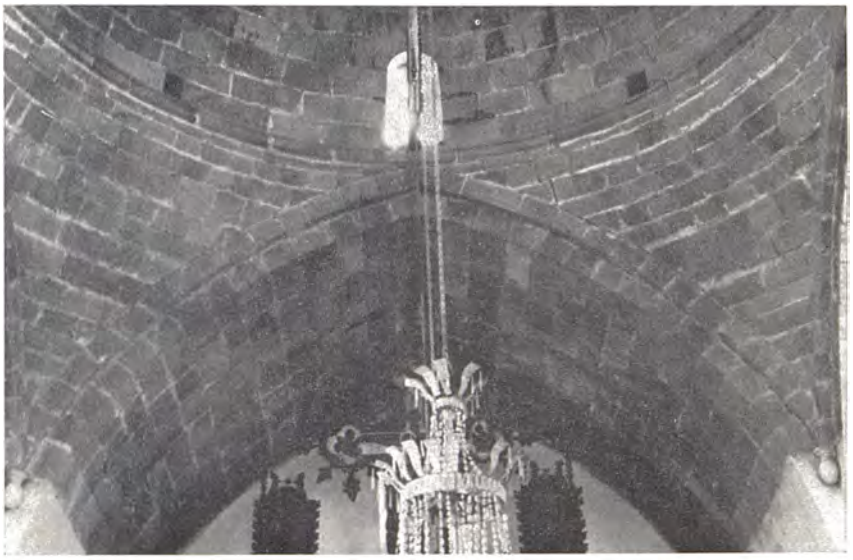

Μῆλος. Ναὸς Θαλασσίτρας εἰς κάστρον Πλάκας : α. Λεπτομέρεια ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, β. Λεπτομέρεια εἰκόνος « Ἄνωθεν οἱ Προφῆται »

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α - β. Ἀπόψεις τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς ΝΔ. καὶ ΝΑ. γωνίας, γ. Τοιχογραφία τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α. Γραπτὸς διάκοσμος (ἀρχικὸν στρῶμα) τῆς ἀψῖδος τῆς Προθέσεως, β. Τοιχογραφίαι εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψῖδος τῆς Προθέσεως

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου: α. Ἡ Θεοτόκος, λεπτομέρεια τῆς Δεήσεως ἐκ τῆς ἁψίδος τοῦ ἱεροῦ, β. Τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Νικολάου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου : α. Τοιχογραφία, β. Χρονολογία, γ. Στρατιωτικὸς Ἅγιος (τοιχογραφία)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

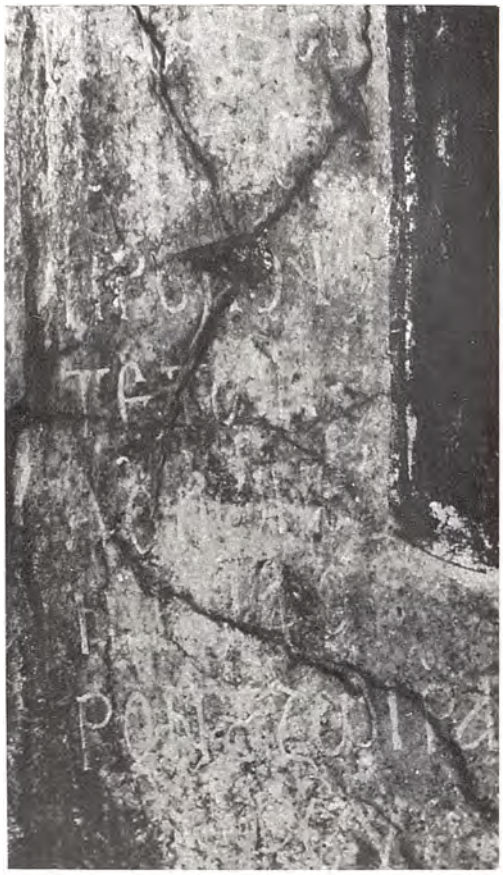

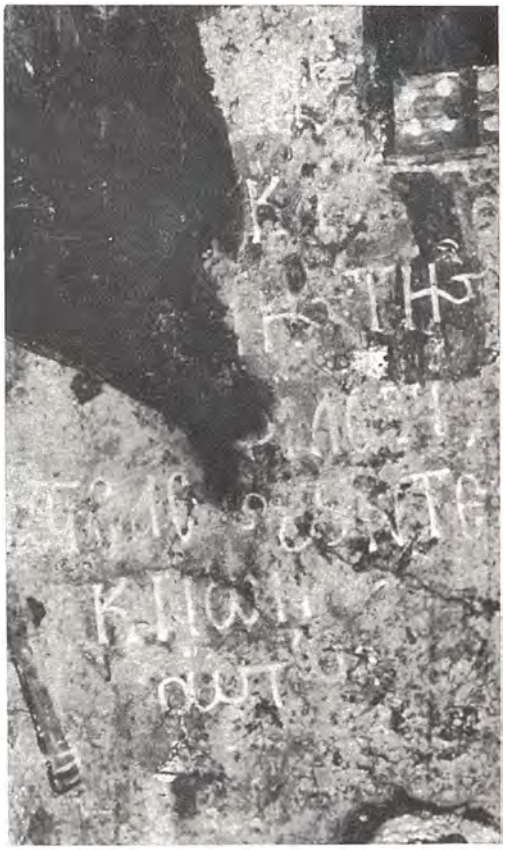

Νάξος. Ἀπείρανθος : α. - β. Τμῆμα γραπτῆς ἐπιγραφῆς καὶ γραπτὴ ἐπιγραφὴ εἰς ναὸν Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, γ. Ναὸς Ἁγίου Παχωμίου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Παχωμίου: α. Κεφαλὴ Ἀρχαγγέλου ἐκ τῆς δεξιᾶς κόγχης τοῦ ἱεροῦ (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), β. Κεφαλὴ Ἀρχαγγέλου (λεπτομέρεια τοιχογραφίας)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου : α. Ἄποψις τοῦ ναοῦ, β. Χώρισμα τοῦ ἱεροῦ, γ. Δυτικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου: α. Λεπτομέρεια γραπτοῦ διακόσμου τοῦ ὑπὸ τὸν τροῦλλον βορείου τοίχου, β. Κεφαλὴ Ἀρχαγγέλου (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), γ. Ἅγιος Στέφανος (λεπτομέρεια τοιχογραφίας)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου : Κεφαλὴ Παντοκράτορος ἐκ τῆς Δεήσεως τῆς ἁψῖδος (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), β. Ἡ κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου ἐκ τῆς Δεήσεως (λεπτομέρεια τοιχογραφίας)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ἀπείρανθος. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου : α. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Ἄγγελος, ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς Θ. Λειτουργίας, β. Ἱεράρχαι ἐκ τῆς Θ. Λειτουργίας (λεπτομέρεια τοιχογραφίας), γ. Ὑπολείμματα ἱεραρχῶν ἐκ τῆς Θ. Λειτουργίας

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

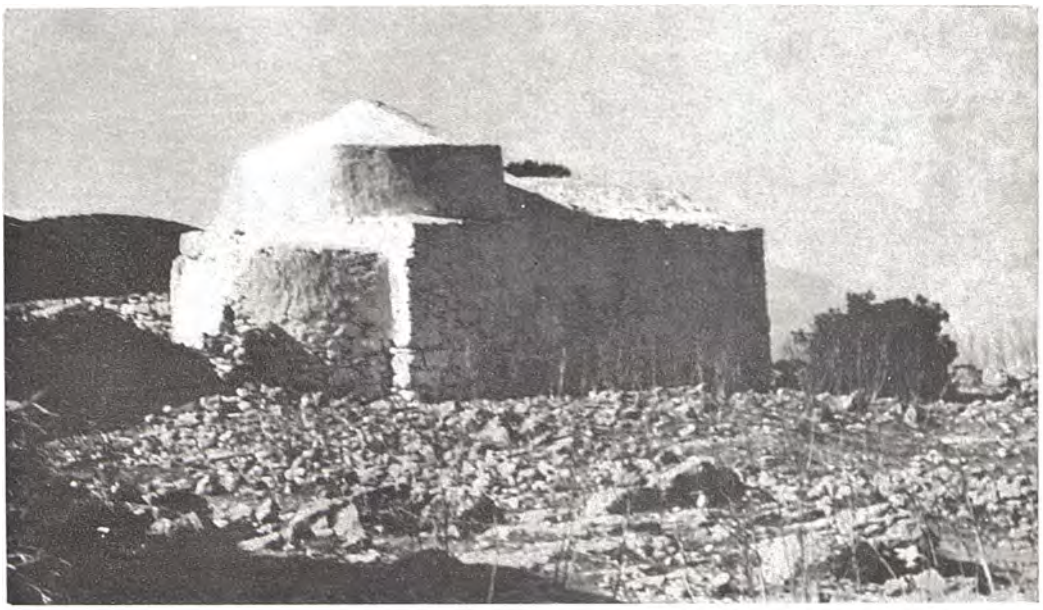

Νάξος. Φιλώτι. Ναὸς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς : α. Ἄποψις τοῦ ναοῦ, β. Λεπτομέρεια τοῦ βορείου τοίχου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Φιλώτι. Ναὸς Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς : α. « Σφενδόνιον » (φωτογραφία Ἰ. Κοντογούρη), β. Ἡ Πλατυτέρα (τοιχογραφία)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Ὁ Χριστὸς τῆς Δεήσεως (λεπτομέρεια) εἰς τὸν ναὸν Παναγίας στῆς Γιαλλοῦς εἰς Φιλώτι
β. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ τῆς Δεήσεως εἰς τὸν ναὸν Ἁγίου Γεωργίου Λαθρίνου (Σαγκρὶ)

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

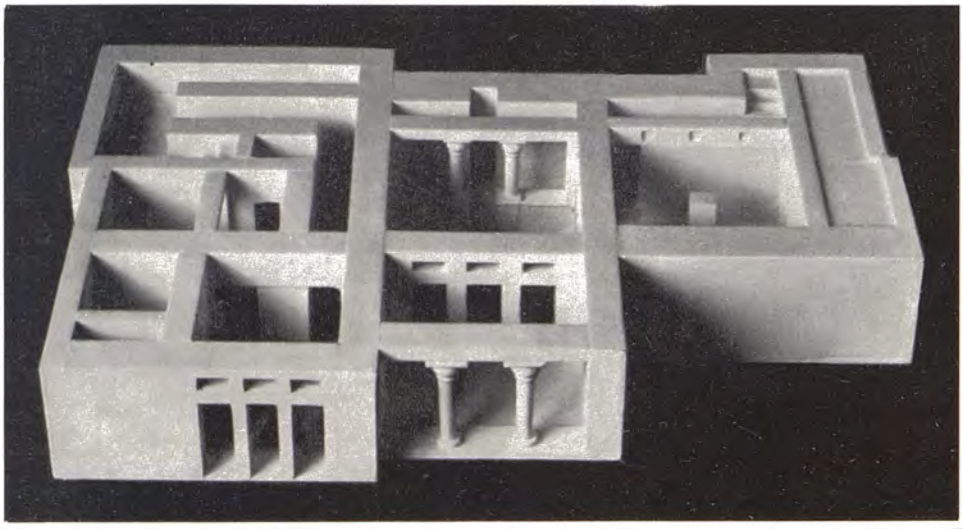

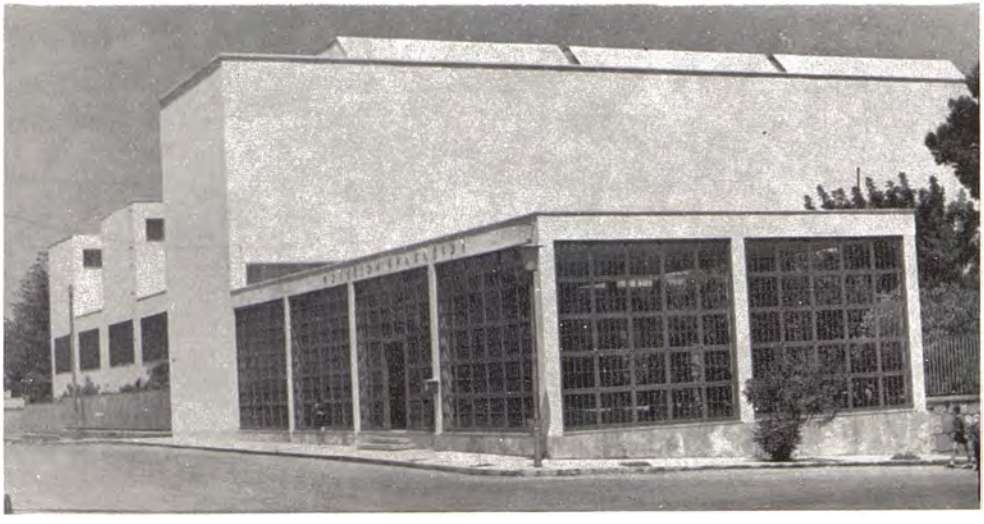

Κρήτη. Μουσεῖον Ἡρακλείου : α. Κράνος ἐξ ὀδόντων συὸς ἐκ Ζαφὲρ Παπούρας, β. Μακέττα τῆς «βασιλικῆς ἐπαύλεως» Κνωσοῦ, γ. Πρόσοψις τοῦ Μουσείου μετὰ τὰ ἔργα συντηρήσεως καὶ ἐγκαταστάσεως ἀλεξικεραύνου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

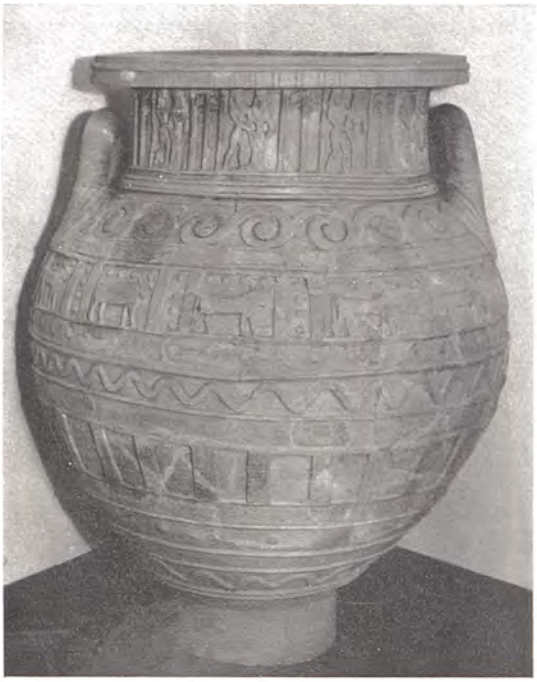

Κρήτη. Συλλογὴ Μεταξᾶ: α. Ἀνάγλυφος πίθος, β. Δαιδαλικὴ κεφαλή, γ. Τεμάχιον ἀναγλύφου πίθου ἐξ Ἀρκάδων

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Συλλογὴ Μεταξᾶ : α. Πηλίνη μάσκα, β. Δαιδαλικὸν εἰδώλιον ἀπὸ τὸν Ἀΐμονα Μυλοποτάμου, γ. Χαλκοῦν εἰδώλιον, δ. Προανακτορικὸς κέρνος καὶ προχοΐδιον

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

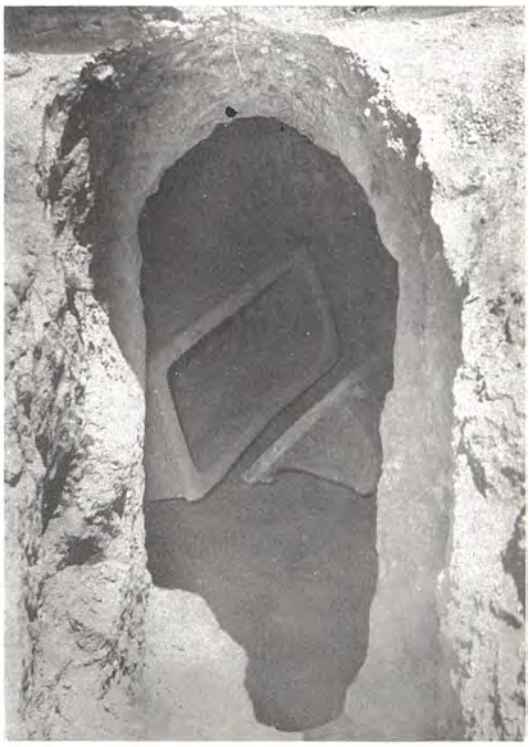

Κρήτη: α. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Η Κατσαμπᾶ, β. Θαλαμοειδὴς τάφος Ἄνω Βάθειας, γ. Λάρναξ μετὰ τοῦ πώματος τοῦ τάφου Ἄνω Βάθειας, δ. Νεκροὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου Ἄνω Βάθειας

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Ἀρκάδες: α. Χαλκοῦς θώραξ πρὸ τῆς τελικῆς ἀποκαταστάσεως, β. Χαλκῆ ἐνεπίγραφος μίτρα

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Ἅγιος Θωμᾶς : α - β. Ὑάλινα ἀγγεῖα

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

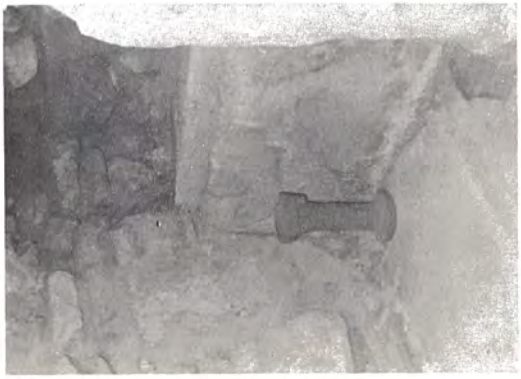

Κρήτη. Κνωσός : α - β. Τὸ βάθρον τοῦ « ἐσωτερικοῦ ἱεροῦ » πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν,
γ - δ. Θρανίον τοῦ « ἐσωτερικοῦ ἱεροῦ » πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

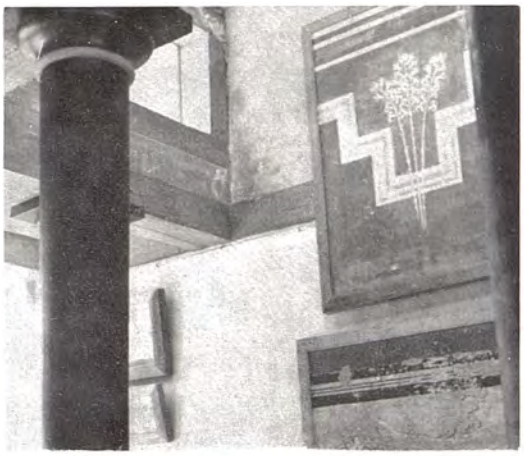

Κρήτη. Κνωσός: α. Φωταγωγὸς ἄνωθεν τοῦ «δωματίου τοῦ θρόνου» πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως, β. Ὁ φωταγωγὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, γ-δ. Κίων τοῦ «μεγάλου κλιμακοστασίου» πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Ἀρχάναι : α - β. Τμῆμα τοῦ κύκλου τοῦ ὑδραγωγείου ἐσωτερικῶς εἰς ὑπόγειον οἰκίας καὶ ἐξωτερικῶς ἀπὸ Β., γ - δ. Ὁ ἀγωγὸς ἀπὸ Α. καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη. Ἀρχάναι : α. Ὁ ἀγωγὸς μὲ τοὺς ἀναλημματικοὺς αὐτοῦ τοίχους ἀπὸ Ν., β. Θεμελίωσις τοῦ κύκλου, γ. Μινωϊκὸς τοῖχος εἰς ἰσόγειον οἰκίας

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη. Ἀρχάναι: α - β. Μινωϊκὸς τοῖχος εἰς ἰσόγειον οἰκίας, γ. Μινωϊκὸς τοῖχος εἰς πλατεῖαν

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη. Ἀρχάναι : α. Τὸ οἰκόπεδον τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, β - γ. Ἄποψις τοῦ κτηρίου ἀπὸ Α. καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη. Ἀρχάναι : α. Ἡ νοτία εἴσοδος τοῦ κτηρίου ἀπὸ Ν. Δεξιά in situ οἱ τέσσαρες ἀμφίκοιλοι βωμοί, β. Ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ προθαλάμου, γ. Ὁ ἀπηνθρακωμένος ἀνατολικὸς ξύλινος κίων, ὡς εὑρέθη

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

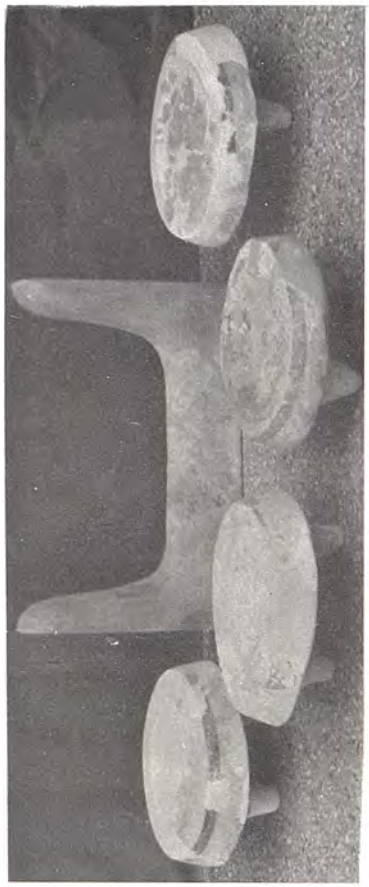

Κρήτη. Ἀρχάναι : α. Τμῆμα τῆς τοιχογραφίας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ προθαλάμου,
β. Δείγματα τριποδικῶν τραπεζῶν προσφορῶν καὶ κέρατος καθιερώσεως, γ. Ὁ ἀποθέτης καὶ ἡ τράπεζα προσφορῶν ἀπὸ ΒΑ.

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη: α-β. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ πρώτου ὀρόφου καὶ βάσις παραθύρου εἰς τοῖχον κτηρίου εἰς Ἀρχάνας,
γ. Τεμάχιον εἰδωλίου πάνθηρος ἀπὸ τὸ Ἀφρατί

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

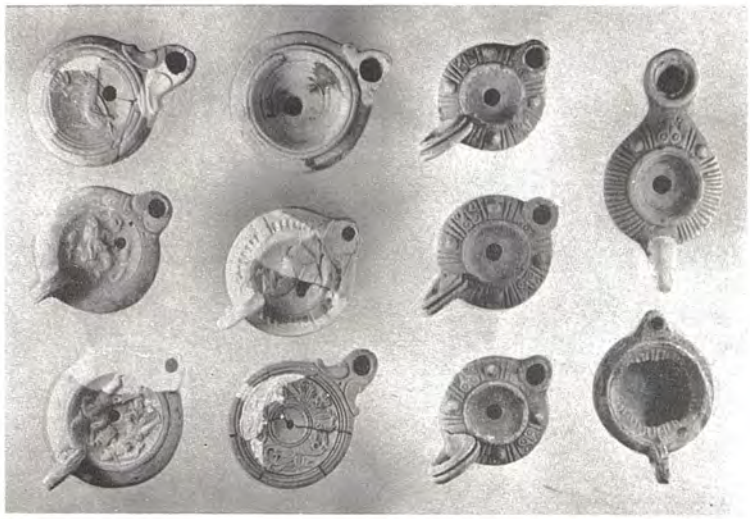

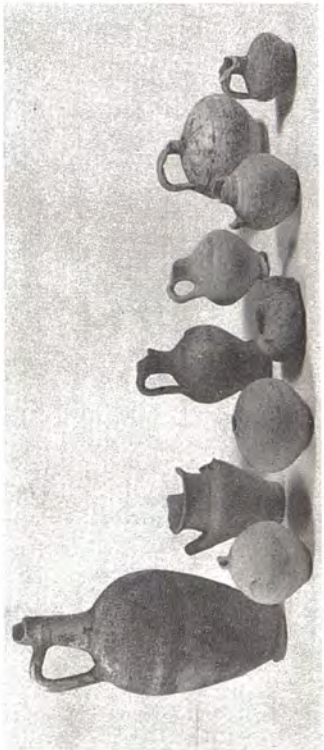

Κρήτη: α. Γεωμετρικά καὶ ἀνατολίζοντα ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Ἀφρατί, β, δ. Κεραμεικὴ καὶ λύχνοι ρωμαϊκοῦ τάφου ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον, γ. Τεμάχια πίθων ἀπὸ τὸ Ἀφρατί

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη. Εὑρήματα ἐκ ρωμαϊκοῦ τάφου εἰς Ἡράκλειον : α. Ἀνάγλυφοι δίσκοι, β. Εἰδώλια, γ. Ὑάλινα ἀγγεῖα

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη : α. Ὄστρακα περισυλλογῆς ἐκ τῆς μονῆς Ὁδηγητρίας, β. Χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς ἀπὸ τὸν Ἀζοκέραμον, γ. Ὑάλινον ἀγγεῖον ἐκ ρωμαϊκοῦ τάφου εἰς Ἀξόν, δ. Χρυσοῦν ἐνώτιον ἀπὸ τὸ Καρύδι

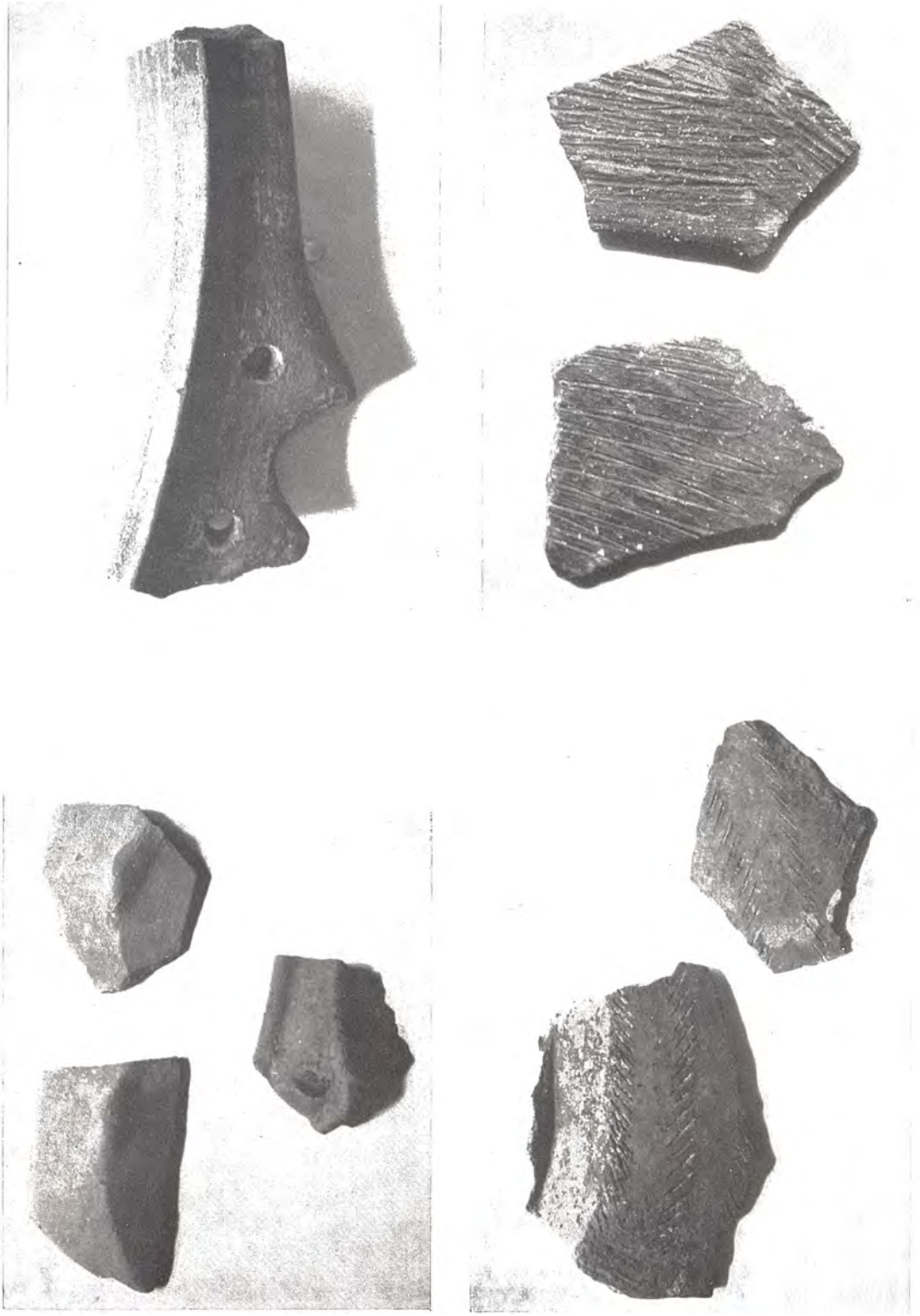

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α - δ. Δείγματα ὀστράκων τῆς πρώιμου Προανακτορικῆς περιόδου (Ὑπονεολιθική, ΠΜ Ι)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

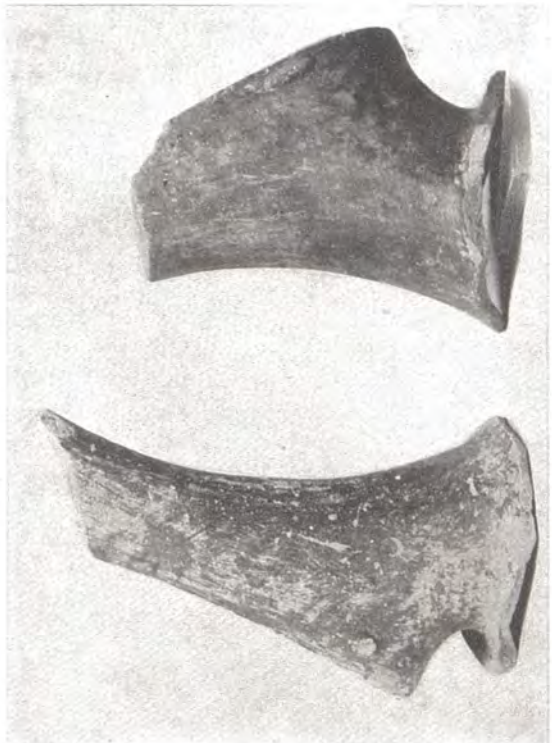

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων: α - β. Δείγματα ρυθμοῦ Βασιλικῆς (ΠΜ ΙΙ), γ. Λιθίνη «θήκη περονῶν» (ΠΜ Ι). δ. Ἀνεπτυγμένος ρυθμὸς Βασιλικῆς (ΜΜ Ι Α)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

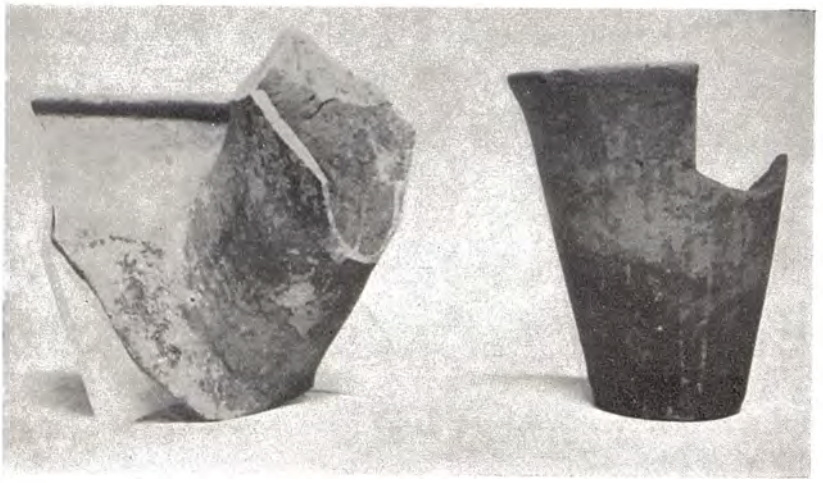

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων: α - β. Δείγματα «τραχωτοῦ» ρυθμοῦ, γ. Προχοὴ καὶ ποτήριον (ΜΜ ΙΙ)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων: α. Κύπελλον, β. Ἀγγεῖον μὲ γεφυρόστομον προχοὴν (ΜΜ ΙΙ)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

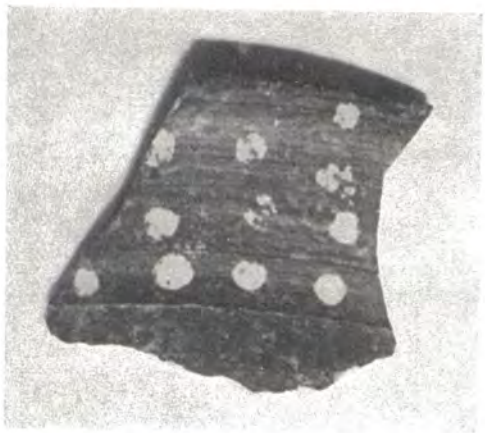

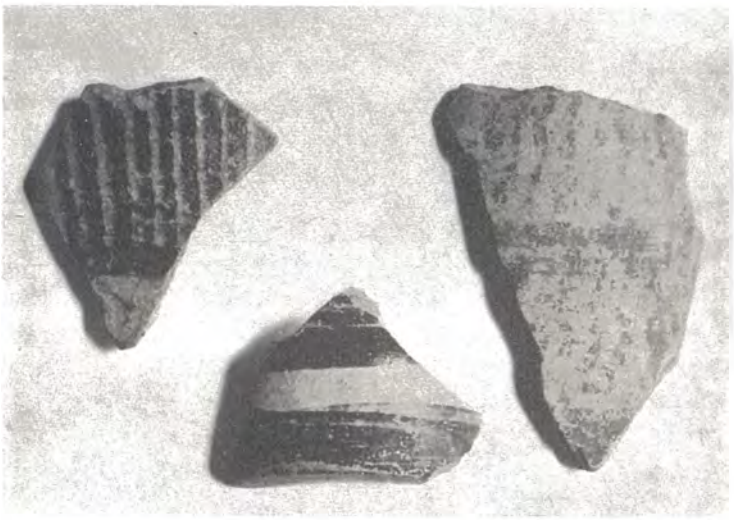

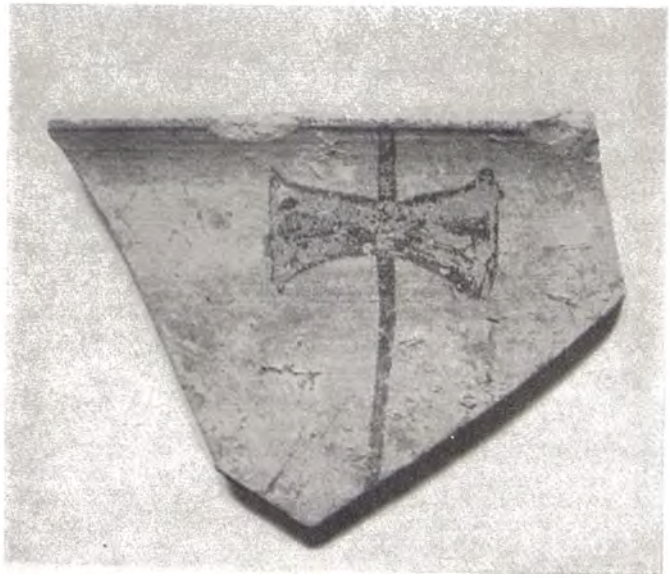

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α. Δεῖγμα καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ, β. Δείγματα ἀγγείων τεχνικῆς rippled ware (ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι Α), γ. Τεμάχιον εὐρυστόμου ἀγγείου (ΥΜ Ι)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α. Οἰνοχοΐσκη, β. Ψευδόστομος ἀμφορεύς (ΥΕ ΙΙΙΒ - C)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

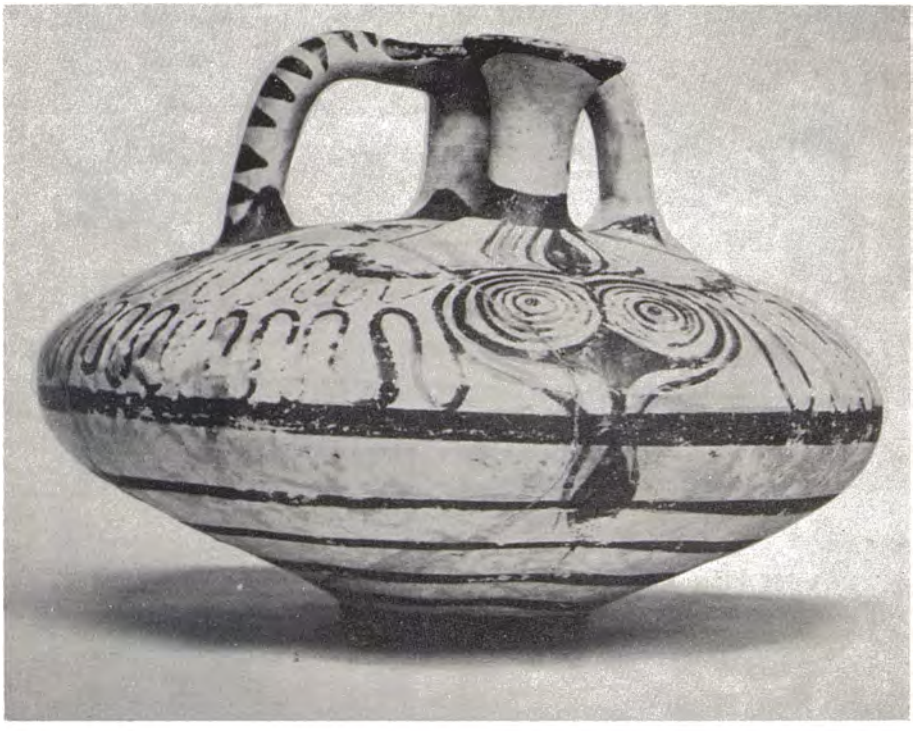

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων : α - β. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (ΥΕ ΙΙΙΒ - C)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

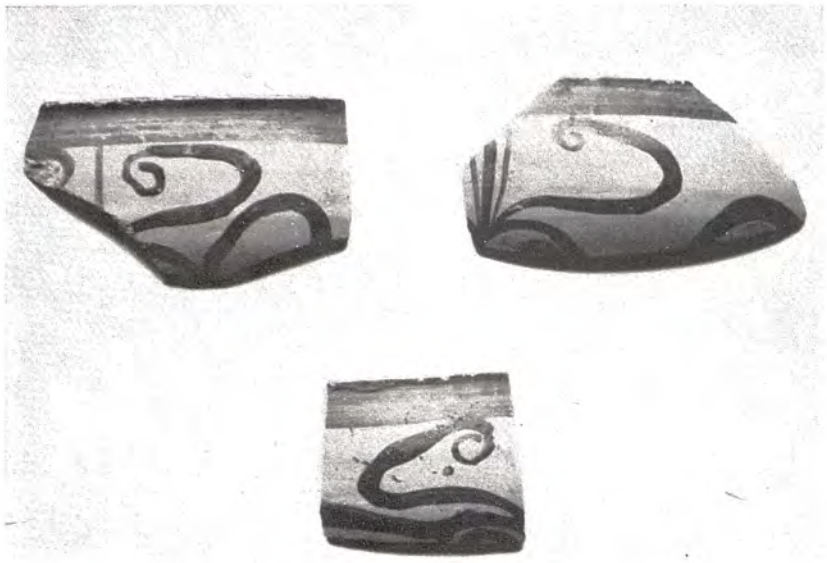

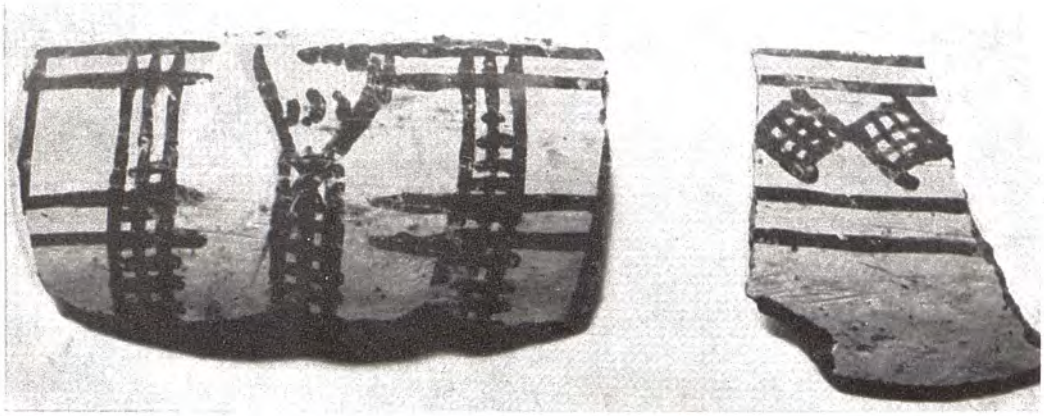

Δυτ. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων: α - β. Δείγματα ἐκ κύλικος καὶ μεγαλυτέρων ἀγγείων (YE III B-C), γ. Κυπριακὴ κεραμεικὴ (white slip paint B)

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη. Σπήλαιον Πλατυβόλας : α. Πῶμα πυξίδος, β. Τεμάχιον ἀγγείου τῆς πρωΐμου Προανακτορικῆς περιόδου, γ. Δεῖγμα μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη. Ροδοβάνι Σελίνου : α - β. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Δυτ. Κρήτη : α. Βυζαντινὸν κιονόκρανον ἐκ Συΐας, β. Ρωμαϊκὸν ἄγαλμα ἐκ Μυλοποτάμου Ρεθύμνης

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Mallia : a. Vue générale du secteur, b. Sol stuqué à panneaux rouges

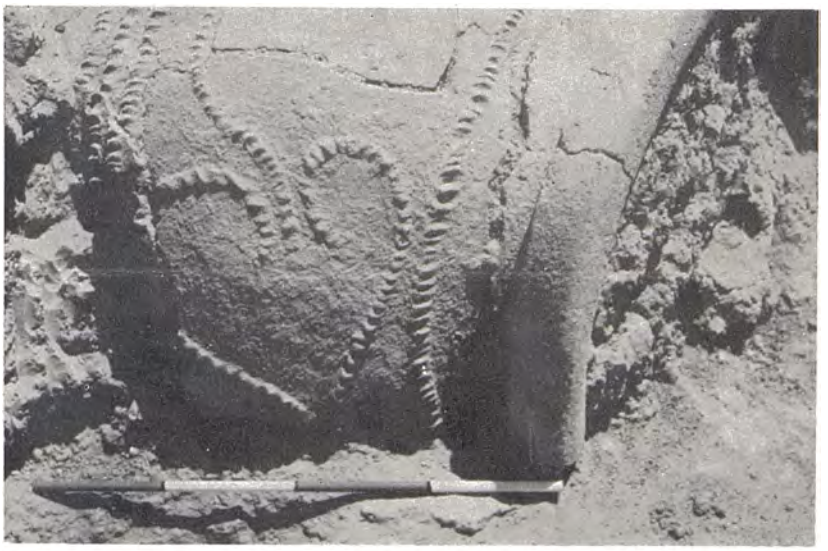

Mallia: a. Pithos à feuilles de lierre en relief. b. Sondage au Palais : murs prépalatiaux

Festòs : a. Rampa di seconda fase protopalaziale, con sovrapposto edificio TM, b. Vani LXXXI - LXXXIV di prima fase protopalaziale, sul margine occidentale del Palazzo minoico

DORO LEVI

Festòs: a. Suppellettile pavimentale del Vano LXXXIV, b. La vasca minoica, fra la svolta della rampa all'ingresso del Piazzale I e il muro occidentale di bordo del Piazzale

DORO LEVI

Festòs: a. Forno per pithoi (?) TM presso al muro occidentale del Piazzale I, b. Veduta del Piazzale I, con le Kouloure presso al suo margine, e i saggi sotto al lastricato di terza fase protopalaziale

DORO LEVI

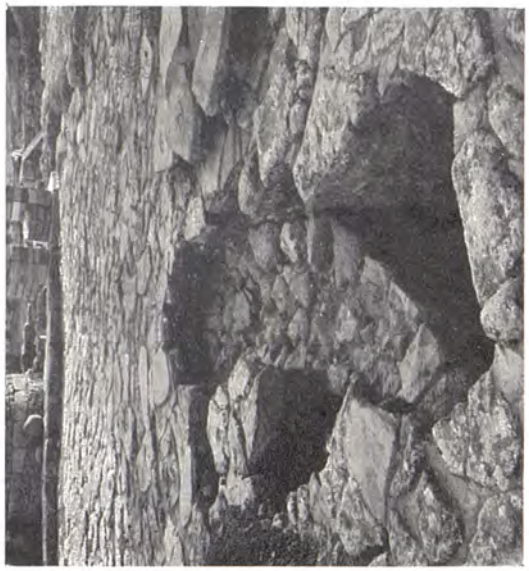

Festòs : a. Saggio sotto al lastricato del Piazzale· teatro il lastricato precedente, e il muro arcuato sottostante,
b. Saggio sotto agli ortostati di facciata del Palazzo MM, c. Resti di capanna rotonda calcolitica a Sud del Piazzale Centrale

DORO LEVI

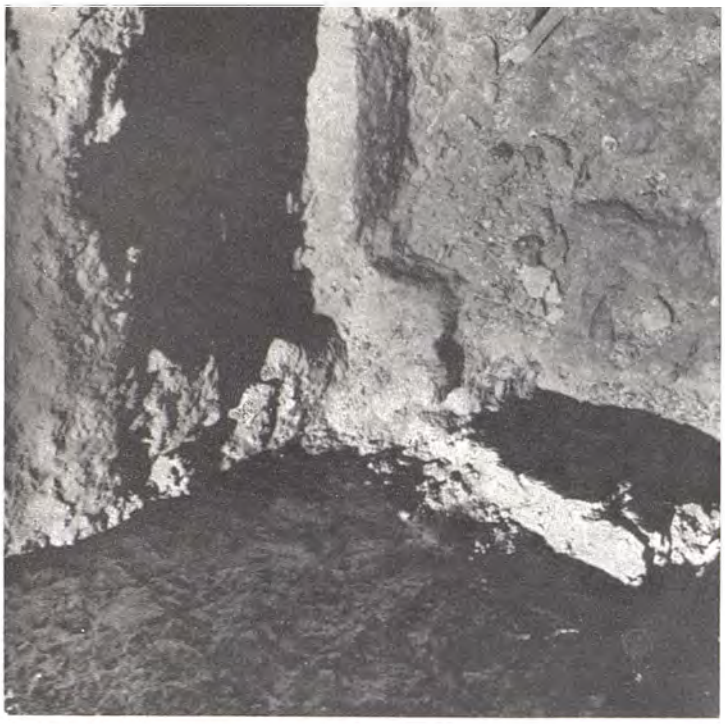

Κρήτη. Ἡράκλειον: α. ΝΔ. ὄψις βυζαντινοῦ τείχους, β. Τὸ ἀραβικὸν κρηπίδωμα τοῦ βυζαντινοῦ τείχους

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἡράκλειον: α. Ἐσωτερικὴ ὄψις ἑνετικοῦ προπετάσματος μετὰ τῶν ἐγκαρσίων διατειχισμάτων, β. Ἀνακουφιστικὰ τόξα ἑνετικοῦ προπετάσματος, γ. Ἐσωτερικὴ μορφὴ ἀνακουφιστικοῦ τόξου

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἡράκλειον. α. Βυζαντινὸν τεῖχος, β. Δυτικὴ ὄψις ἀνατολικοῦ πύργου

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἡράκλειον: α - β. Ἑνετικὴ Λέσχη

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἅγ. Παντελεήμων, Μπιζαριανὼ Ἡρακλείου: α - β. Ὄψις νοτίου τοίχου καὶ ἀψῖδες ἱεροῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, γ. Τοιχογραφία κεντρικῆς κόγχης μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἅγ. Παντελεήμων, Μπιζαριανώ Ἡρακλείου : α - β. Κόγχη ἱεροῦ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

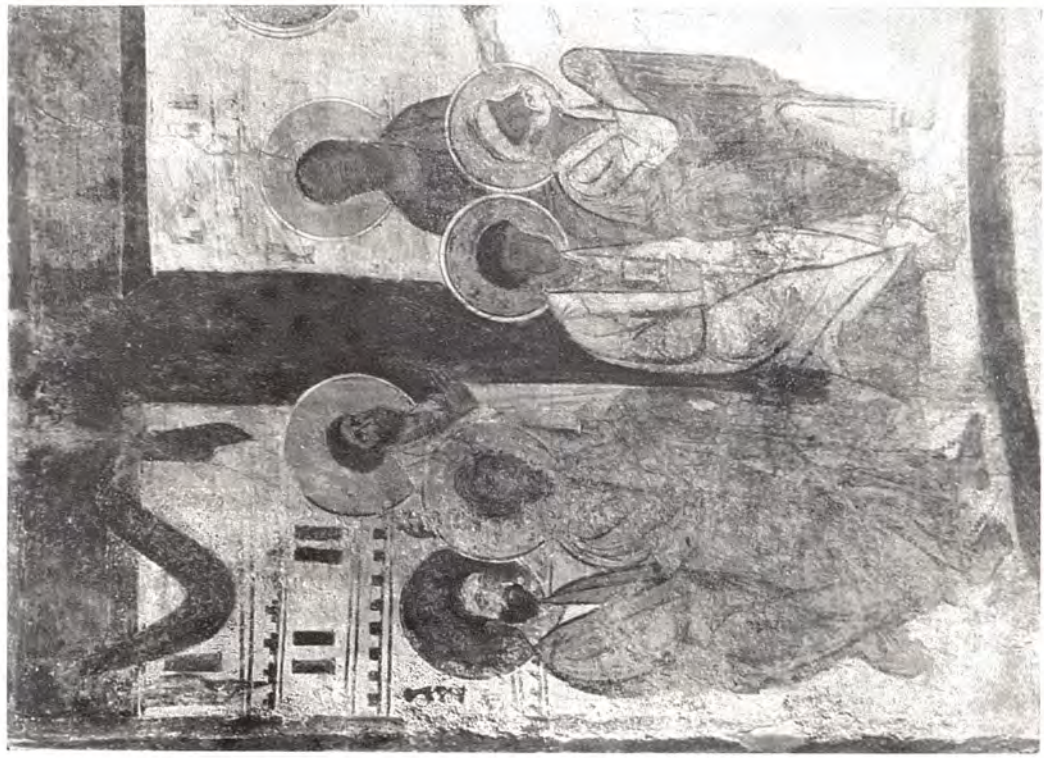

Κρήτη. Ἅγ. Παντελεήμων, Μπιζαριανὸ Ἡρακλείου : α - β. Τμῆμα ἐκ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἅγ. Παντελεήμων, Μπιζαριανώ Ἡρακλείου : α - β. Βόρειος τοῖχος. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

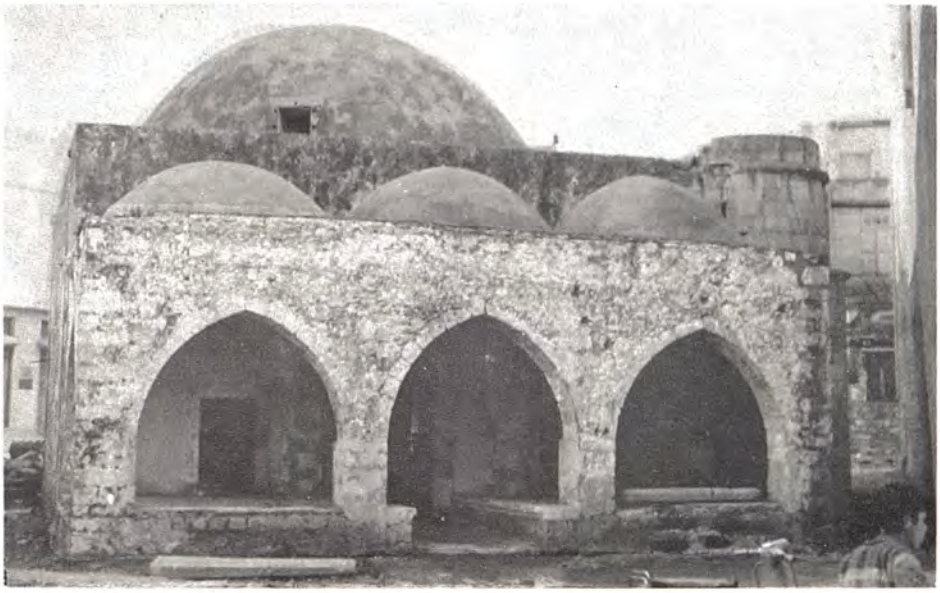

Κρήτη. Ρέθυμνον: α. Τέμενος Καρᾶ Μουσᾶ Πασσᾶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως, β - γ. Βαθιακό. Ἅγ. Γεώργιος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

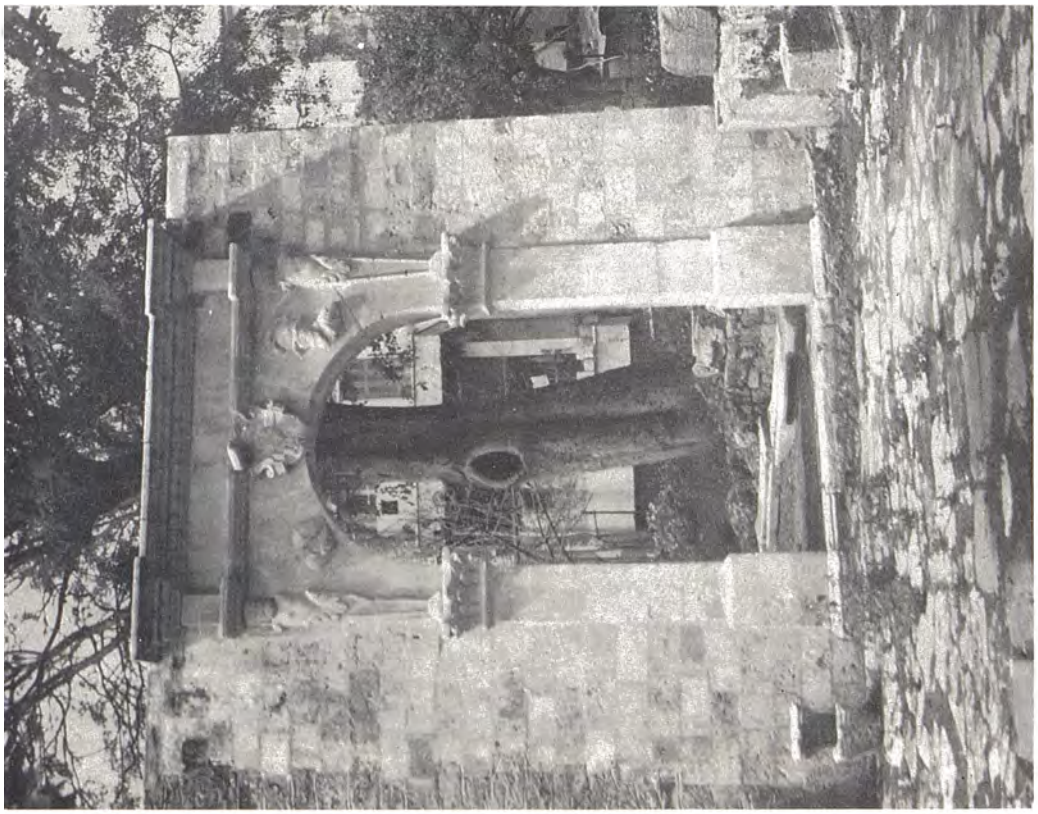

Κρήτη. Χανιά: α - β. Ἡ Πύλη τῶν Τζαγκαρόλων πρὸ καὶ μετὰ τὴν μεταφοράν της

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Χανιά: α - γ. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Σερβιωτίσσης εἰς τὸ χωρίον Στύλος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Ρόδος: α. Βωμὸς Ἀγαθοῦ Δαίμονος, β. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ30α (λῆψις ἀπὸ Ν.). γ. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ19α (λῆψις ἀπὸ Δ.)

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Ἀναλημματικὸς τοῖχος ὁδοῦ Ρ30α, β. Γωνιαῖον κτήριον διασταυρώσεως ἀρχαίων ὁδῶν Ρ20α καὶ Ρ30α (λῆψις ἀπὸ Β.), γ. Ὑπόνομος ὑπὸ ὁδὸν Ρ28α, δ. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ28α (λῆψις ἀπὸ Α.), ε. Γενικὴ ἄποψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Κωνσταντινίδη-Κακᾶ

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κωνσταντινίδη-Κακᾶ : α. Λεπτομέρεια τοιχοποιΐας ἀρχαίου κτηρίου, β. Δυτικός τοῖχος ἀρχαίου κτηρίου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Στρατάκη: α. Κεφαλὴ εἰδωλίου, β. Κορμὸς ἑλληνιστικοῦ εἰδωλίου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Τζάπαση: α - β. Μαρμάριναι κεφαλαὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

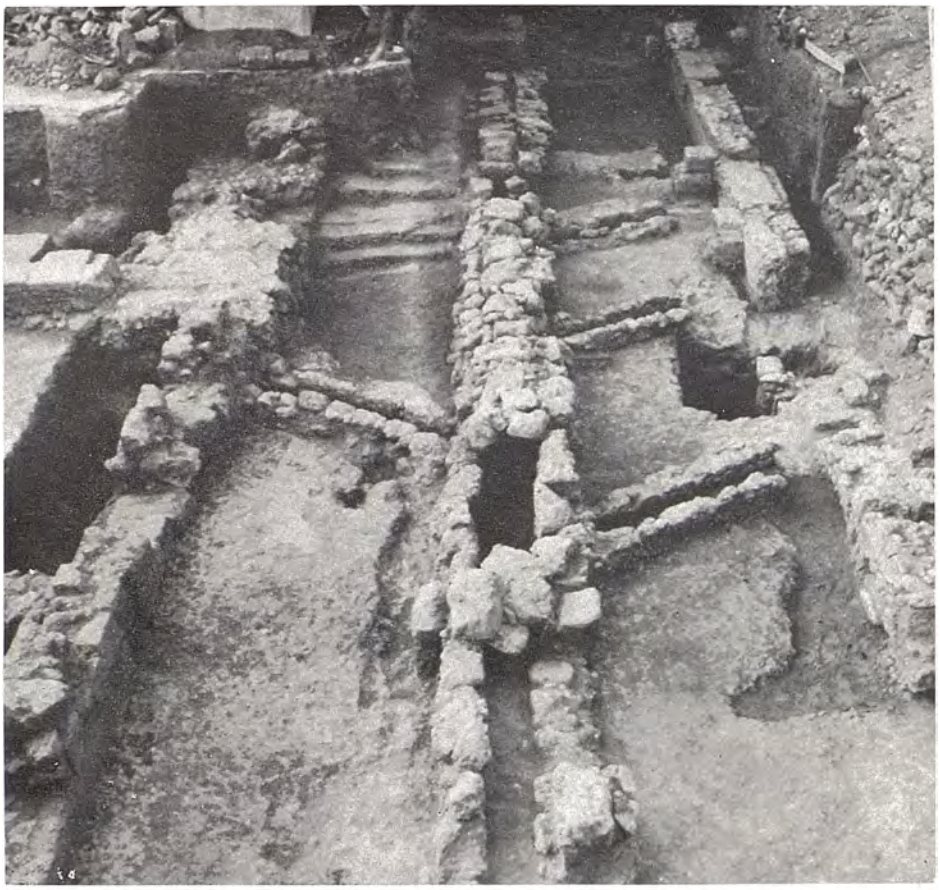

Ρόδος. Οἰκόπεδον Τσακίρη: α. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ34α (λῆψις ἀπὸ Ν.), β. Κατώφλιον θύρας παρὰ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ34α

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Τσακίρη. Ἀρχαία ὁδὸς Ρ34α: α. Κατώφλιον θύρας, παραστάδες καὶ στόμιον ἀγωγοῦ ἀρχαίας οἰκίας, β. Ἡ νοτία παραστὰς τῆς θύρας τῆς οἰκίας, γ. Δεῖγμα τοιχοποιΐας δυτικοῦ τοίχου τῆς ὁδοῦ

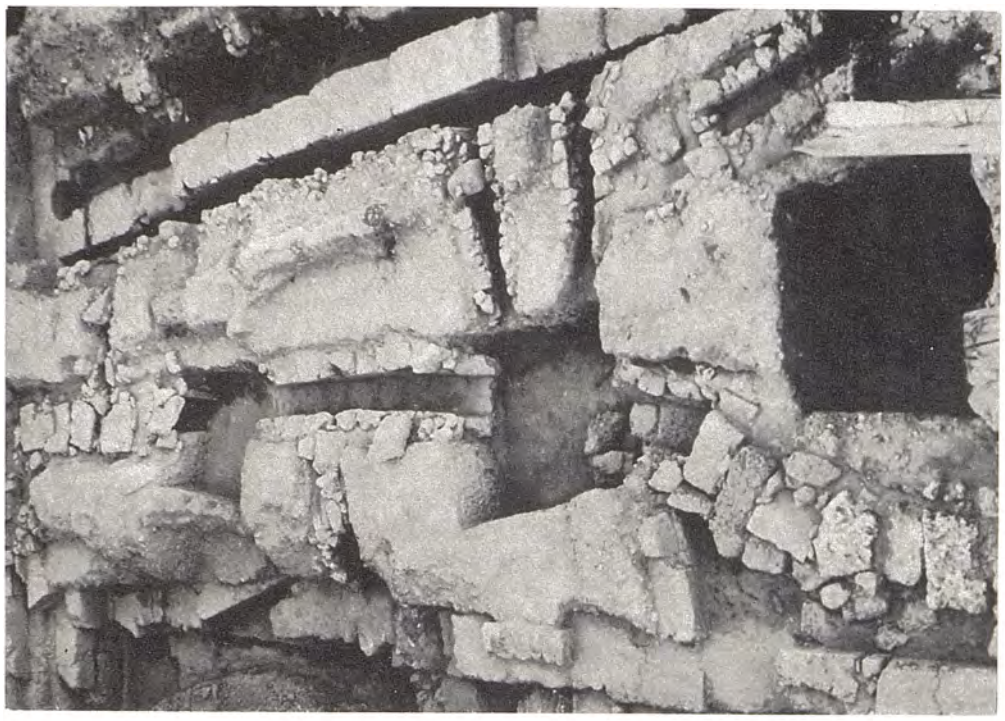

Ρόδος: α. Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (μεγαλύτερον τοῦ μεγέθους του) ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α. β. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη. Ἀρχαία ὁδὸς Ρ19β

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Καντῆ. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ34β, β. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Γιασιράνη. Κτιστὸς ἀγωγὸς πιθανῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ36α

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ζοχρᾶ Νταβράν. Ἀρχαία οἰκία παρὰ τὰς ὁδοὺς Ρ27α καὶ Ρ13α.
β. Θύρα τῆς ὡς ἄνω οἰκίας

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

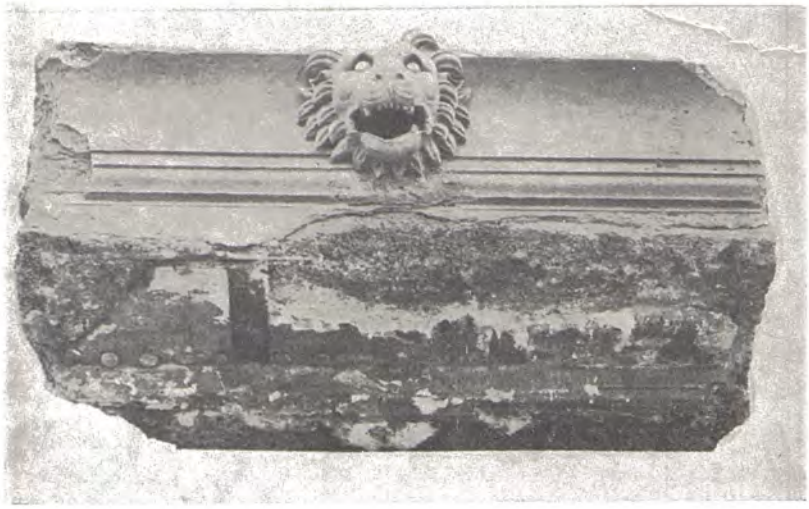

Ρόδος. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ἰωάννου Κοζᾶ : α. Ἄποψις ἀπὸ Δ., β. Τμῆμα πωρίνου γείσου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Κεφαλὴ Ἡρακλέους ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Παπασταμάτη, β. Γυναικεία μαρμαρίνη κεφαλή

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Καθήμενος Σάτυρος, β. Ἄγαλμα ἀνακεκλιμένης μορφῆς

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους εἰς οἰκόπεδον Μυλωνᾶ, β. Δεῖγμα τοιχοποιΐας εἰς οἰκόπεδον Πανάγου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

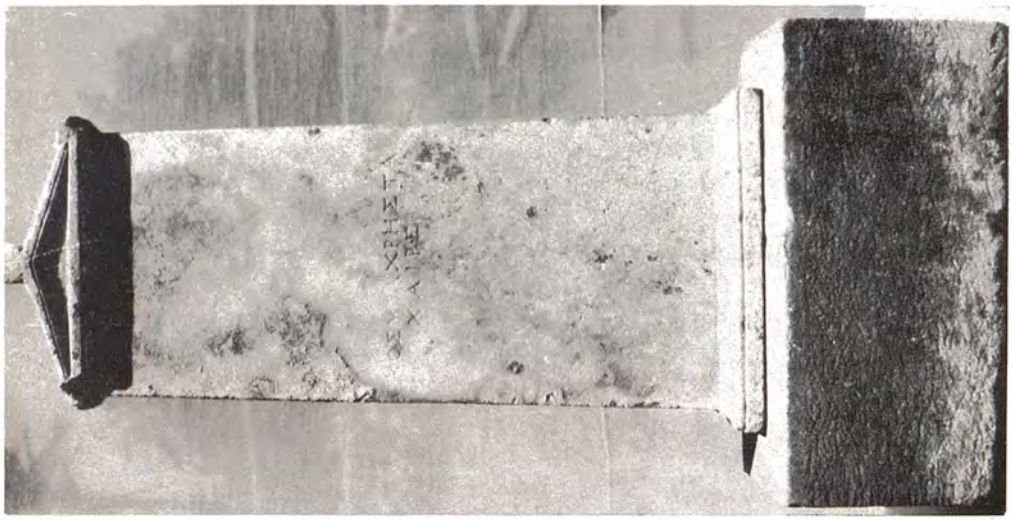

Ρόδος. Ταφικὸν συγκρότημα λαϊκῶν κατοικιῶν : α, γ. Ἐπιτύμβιαι στῆλαι, β. Τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Τὸ ταφικὸν συγκρότημα παρὰ τὰς λαϊκὰς κατοικίας, β. Ὀστεοθήκη ἐκ τοῦ ἰδίου ταφικοῦ συγκροτήματος

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Καταβαινοῦ, β. Ὀστεοθήκη ἐκ Κιζίλ Τεπὲ

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

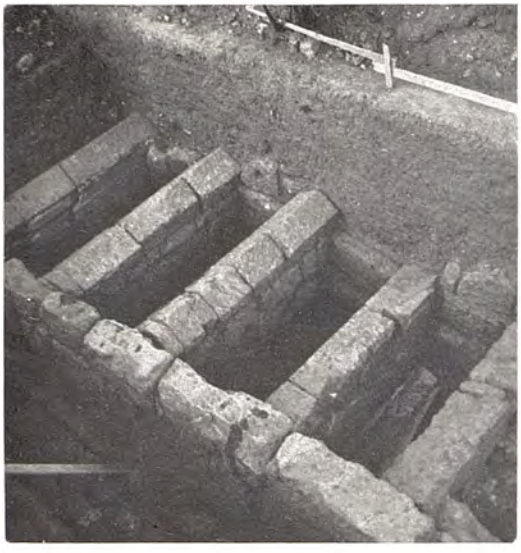

Ρόδος. Οἰκόπεδον Καμπόσα: α. Συγκρότημα τάφων, β. Ὁ πρῶτος τάφος, γ. Ἀλαβάστρινα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τετάρτου τάφου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

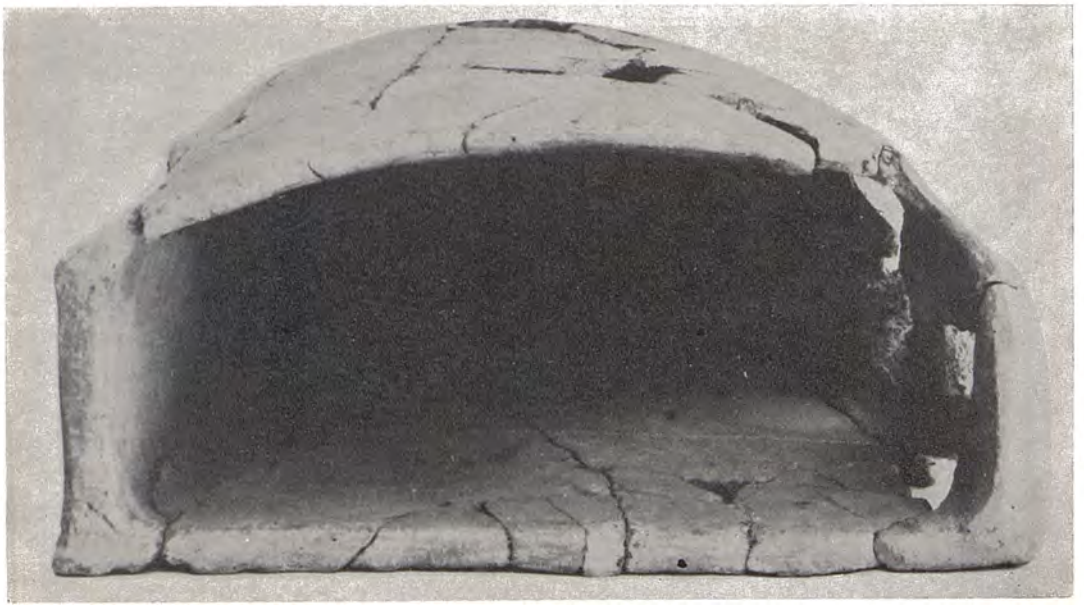

Ρόδος. Οἰκόπεδον Κουρμανοῦ : α. Τοῖχος τοῦ συγκροτήματος τάφων, β. Κλίβανος ἐκ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Τοῖχος ταφικοῦ συγκροτήματος εἰς οἰκόπεδον Κουρμανοῦ, β. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Παυλίδη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λίνδου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

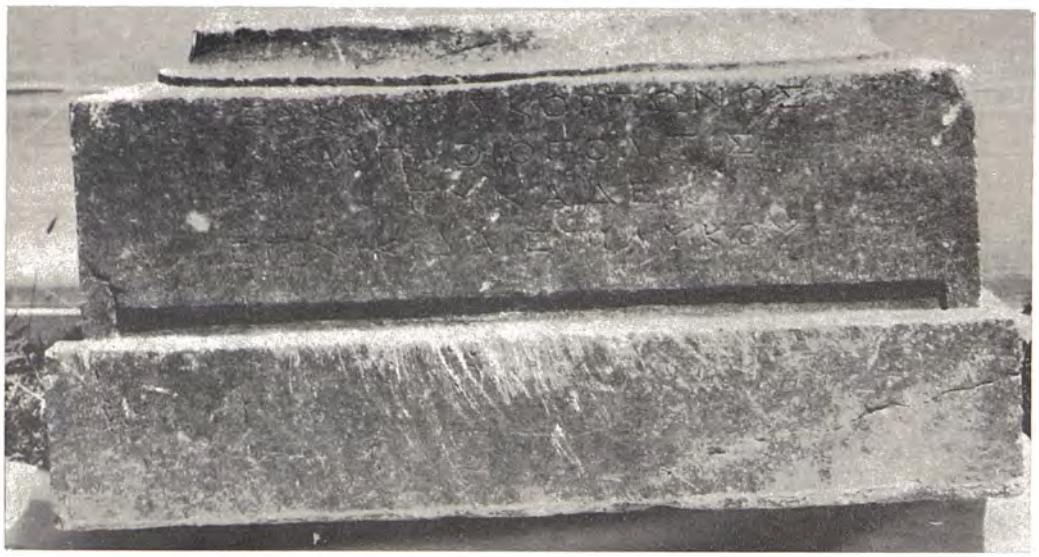

Ρόδος. Οἰκόπεδον Παυλίδη : α. Πρῶτον ταφικὸν συγκρότημα, β. Ἐνεπίγραφος βάσις βωμοῦ

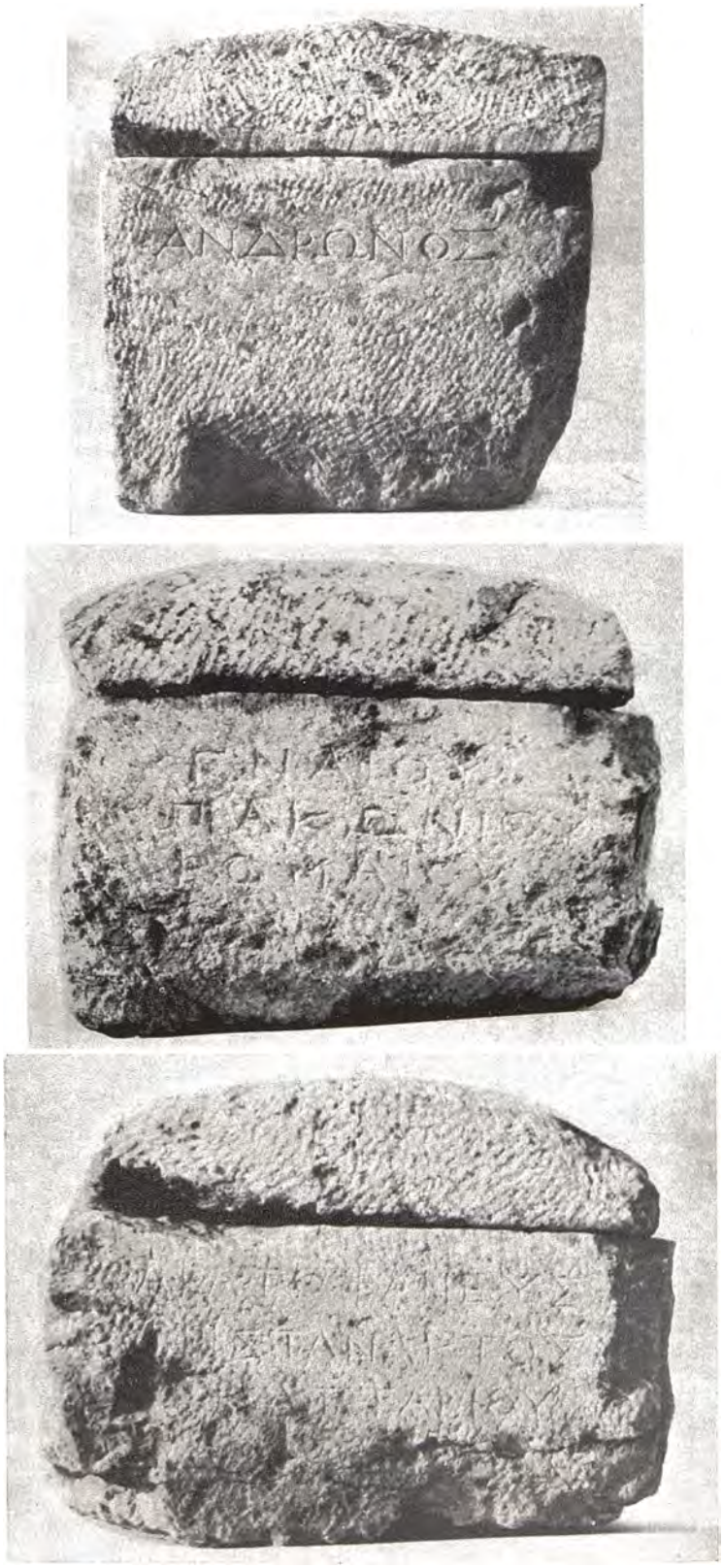

Ρόδος. Οἰκόπεδον Παυλίδη : α - γ. Ὀστεοθῆκαι

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκόπεδον Παυλίδη. Δεύτερον ταφικὸν συγκρότημα : α. Τὸ ταφικὸν συγκρότημα, β. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς πρώτης θήκης, γ. Ὀστεοθήκη ἐκ τοῦ δευτέρου τάφου, δ. Ὀστεοθήκη ἐκ τοῦ τρίτου τάφου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τρίτου τάφου τοῦ δευτέρου ταφικοῦ συγκροτήματος εἰς οἰκόπεδον Παυλίδη, β. Ἀγγεῖα ἐκ τάφου παρὰ τὸ πέμπτον χλμ. τῆς ὁδοῦ Ρόδου - Λίνδου

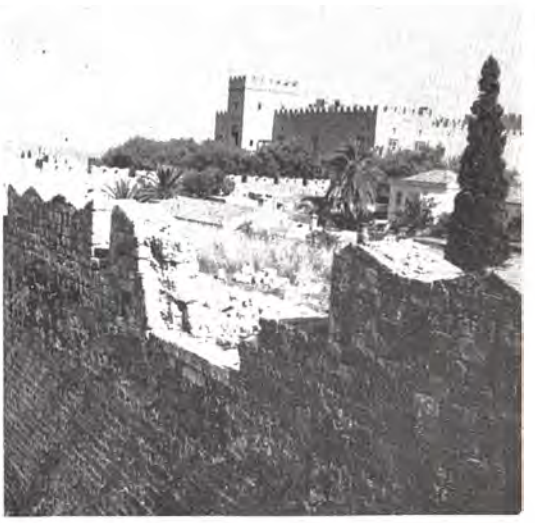

Ρόδος : α. Ἐπισκευὴ τοίχου κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πύλης D'Amboise, β - γ. Δευτέρα ἔπαλξις ἀπὸ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πρὸς Β. πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, δ. Ἡ ἐνάτη καὶ δεκάτη ἔπαλξις ἀπὸ τῆς πύλης D'Amboise μετὰ τὴν ἐπισκευήν, ε - ς'. Ἡ ἕκτη καὶ ἑβδόμη ἔπαλξις ἀπὸ τῆς πύλης D'Amboise πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α - β. Ἐπισκευασθὲν τμῆμα τοῦ τείχους παρὰ τὸν λιμένα Ρόδου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ - δ. Νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους παρὰ τὸν ἐμπορικὸν λιμένα πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ

Ρόδος : α - β. Τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους παρὰ τὸν πύργον Heredia πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ

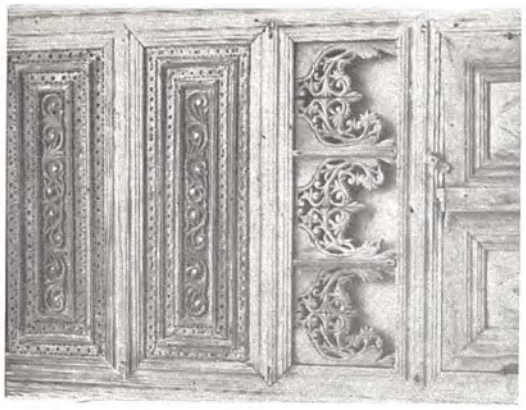

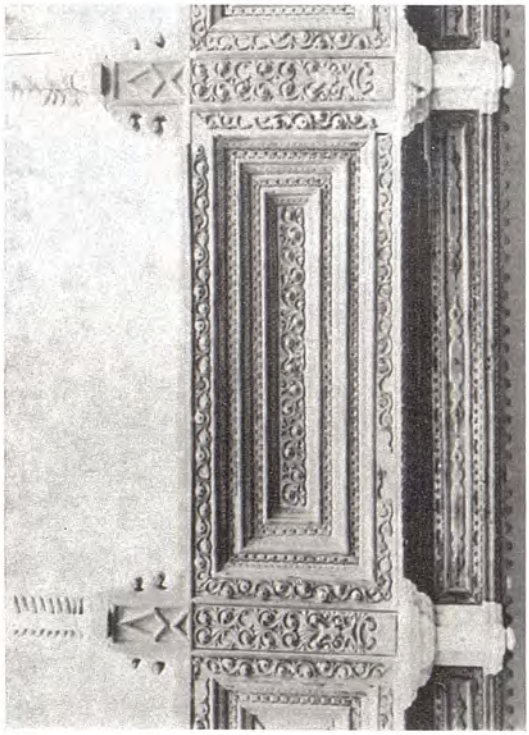

α. Ξυλόγλυπτος μουσάντρα ἐκ Σύμης, β. Ξυλόγλυπτον ἑρμάριον ἐκ Σύμης, γ. Χαλκῆ πόρπη ἐκ Λέρου

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

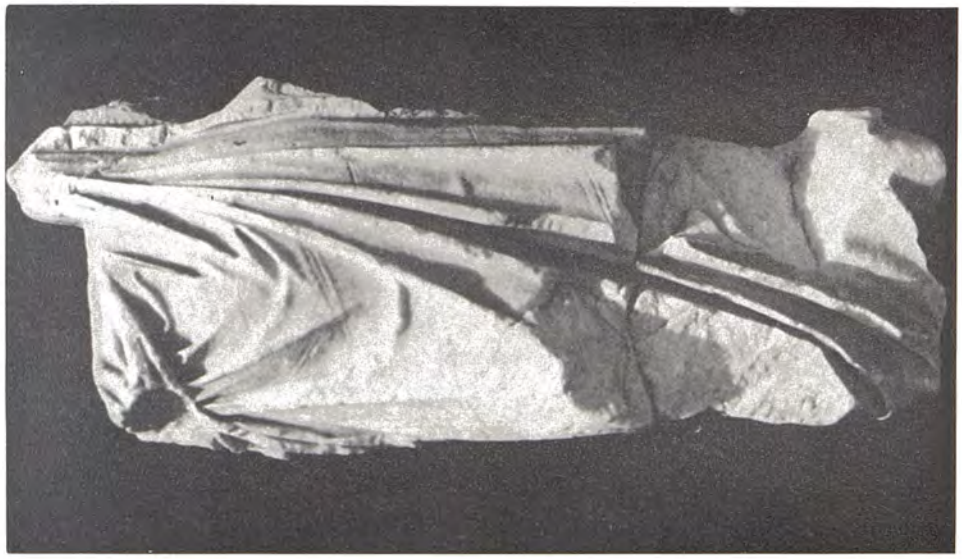

Νίσυρος: α. Τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης, β. Τμῆμα νεκροδείπνου, γ. Κάτω μέρος μαρμαρίνου ἀνδριάντος

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Νίσυρος: α. Μαρμάρινος βωμός, β. Μικρά πρόχους νεολιθική, γ. Νεολιθικά ἀγγεῖα

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Νίσυρος: α - β. Τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

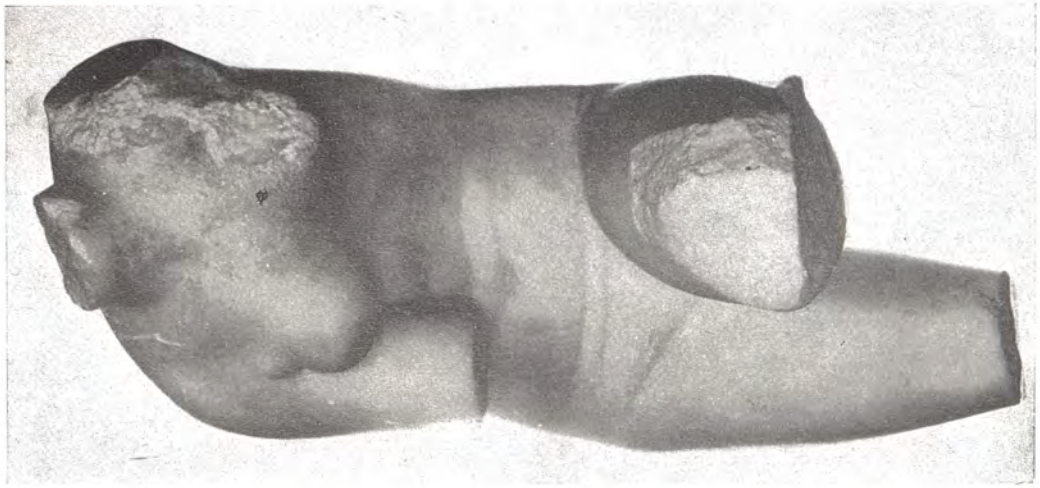

Ρόδος : α. Κεφαλή ἐξ ἀναγλύφου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, β. Κορμός « ἀποσανδαλουμένης » Ἀφροδίτης

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : α. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐκ λαρτίου λίθου, β. Τμῆμα ἀρχαίας μαρμαρίνης στήλης

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος : Ψηφιδωτὸν ἔμβλημα ἐξ ἀρχαίας οἰκίας

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Κύπρος. Κυπριακὸν Μουσεῖον : α. Ἀργυροῦν ψέλιον, β. Σκαραβαῖος

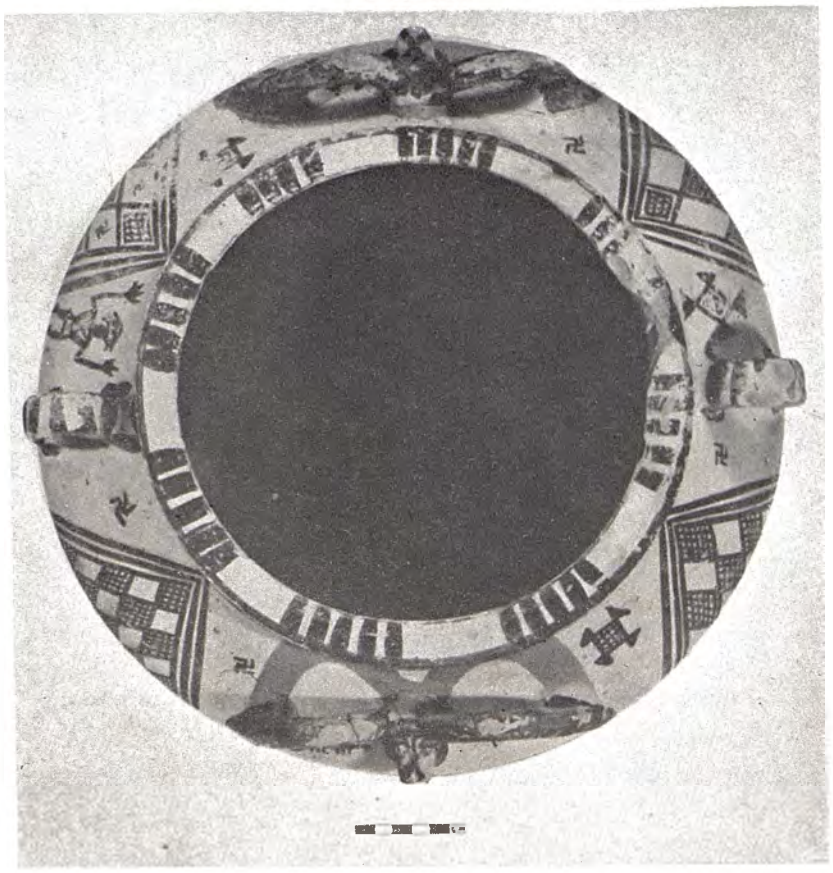

Κύπρος. Κυπριακὸν Μουσεῖον : α - β. Κρατὴρ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Κυπριακὸν Μουσεῖον : α. Πήλινον εἰδώλιον ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, β. Πήλινον εἰδώλιον κλασσικῆς περιόδου ἐκ Μαρίου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

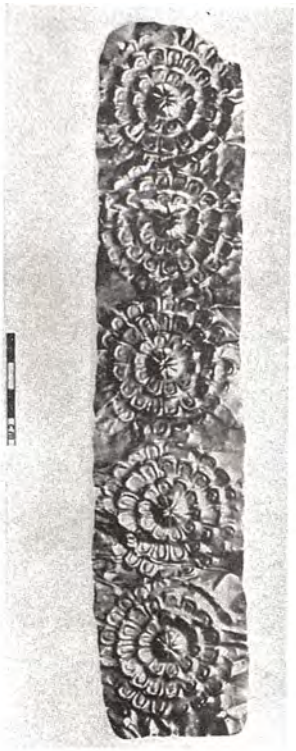

Κύπρος. Κίτιον : α. Χρυσῆ ταινία ἐκ τάφου 13ου π.Χ. αἰ., β. Ρυτὸν ἐκ φαγεντιανῆς, γ. Μυκηναϊκὸν κύπελλον ἐκ τάφου 13ου π.Χ. αἰ., δ. Τμῆμα οἰκίας τέλους 13ου π.Χ. αἰ.

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Συγκρότημα βεσπασιανῶν Γυμνασίου, β. Λεπτομέρεια αὐτῶν δεικνύουσα τὰ καθίσματα κατὰ μῆκος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Μαρμαρίνη κεφαλὴ 2ου μ.Χ. αἰ., β. Ἡ ἀνατολικὴ στοὰ τῆς Παλαίστρας τοῦ Γυμνασίου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Σύμπλεγμα λαξευτῶν τάφων τῆς νεκροπόλεως, β. Δεῖγμα λαξευτοῦ τάφου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

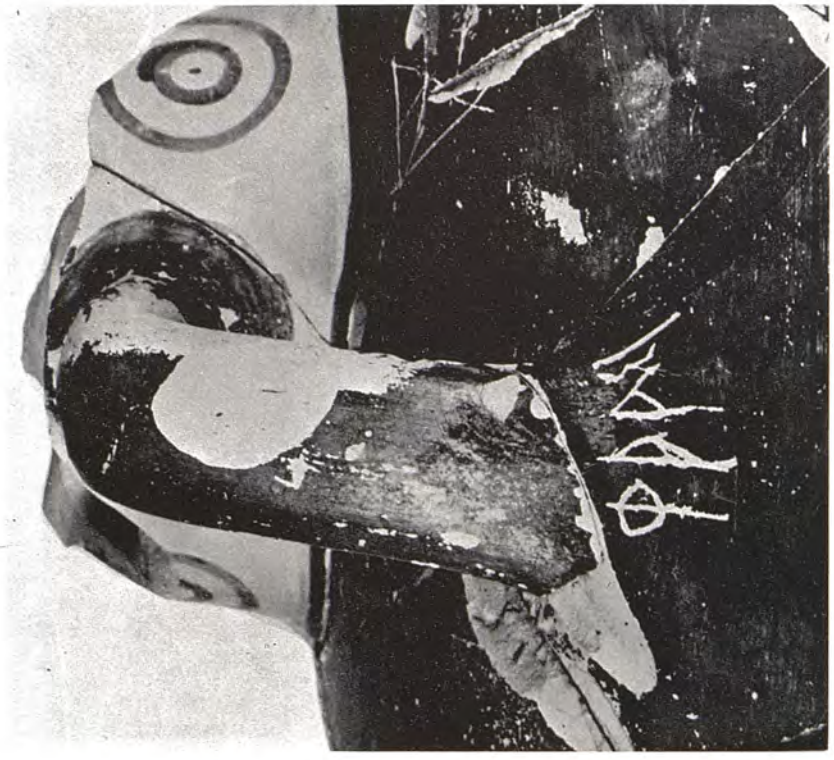

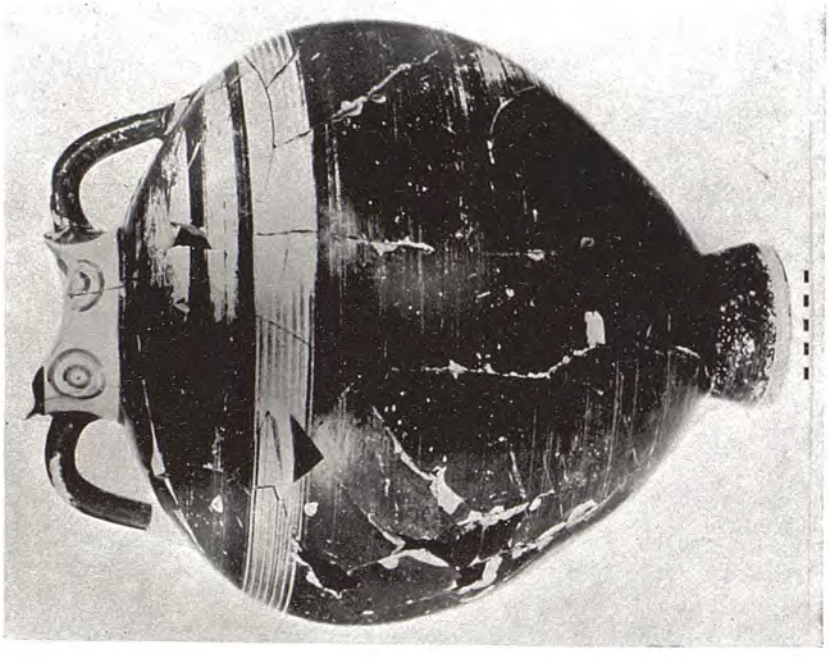

Κύπρος. Σαλαμίς: α. Ἀττικὸς γεωμετρικὸς ἀμφορεὺς 7ου π.Χ. αἰ. ἐκ λαξευτοῦ τάφου, β. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἀμφορέως

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς: α. Ροδιακὸς σκύφος ἐκ λαξευτοῦ τάφου, β. Κύπελλον ἐκ λαξευτοῦ τάφου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς: α. Λείψανα πυρᾶς ἐπὶ τοῦ «γεμίσματος» τάφου, β. Λεπτομέρεια πυρᾶς περιεχούσης πήλινα ἀφιερώματα

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

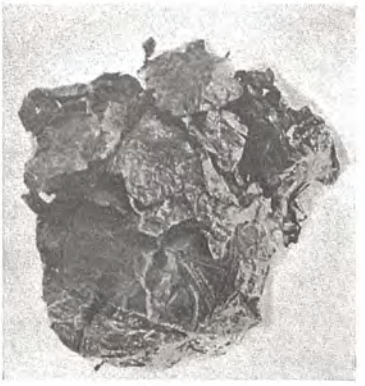

Κύπρος. Κτερίσματα ἐκ κτιστοῦ τάφου Σαλαμῖνος τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. : α. Ἀγγεῖον, β. Χρυσῆ ταινία μὲ ἔκτυπον διάκοσμον ἅρματος, γ. Χρυσαῖ ταινίαι περιτυλιγμέναι εἰς σχῆμα σφαίρας, ὡς εὑρέθησαν

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

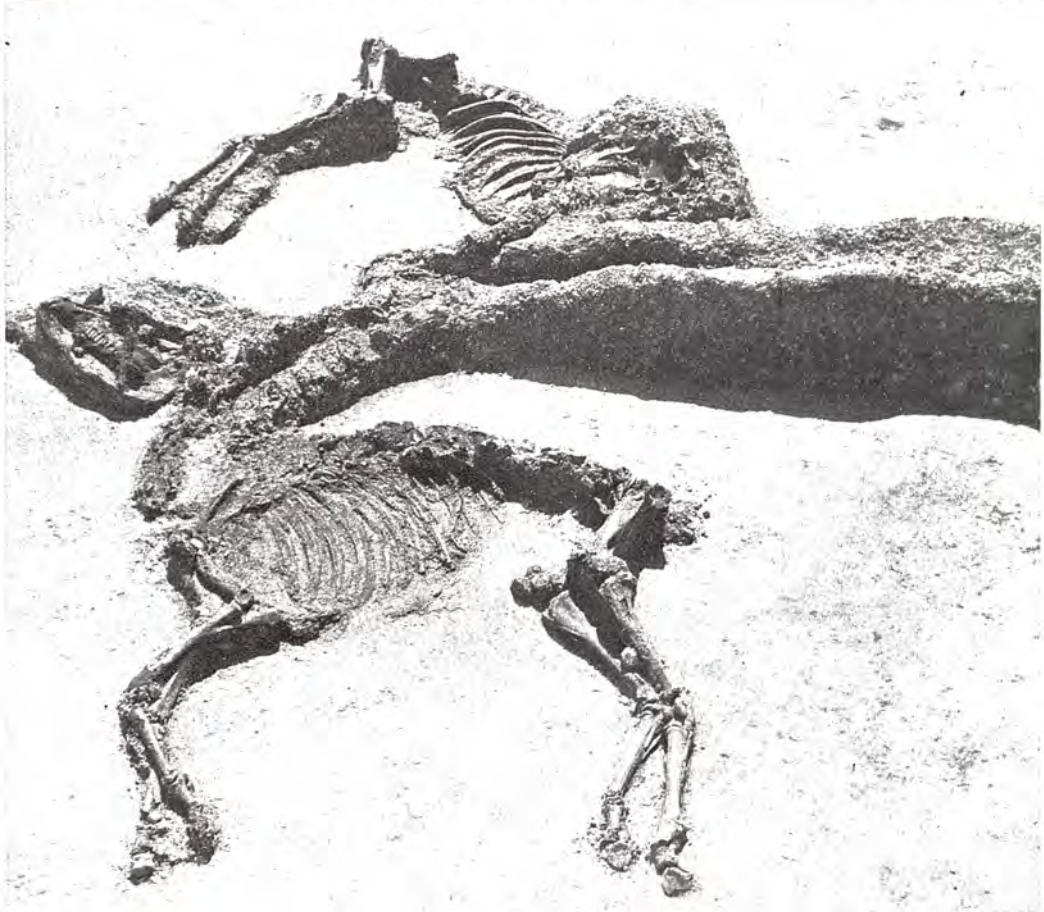

Κύπρος. Σαλαμίς: α. Μέγας κτιστὸς τάφος τῆς νεκροπόλεως τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., β. Σκελετοὶ δύο ἵππων ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου. Ταφὴ 8ου π.Χ. αἰ.

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

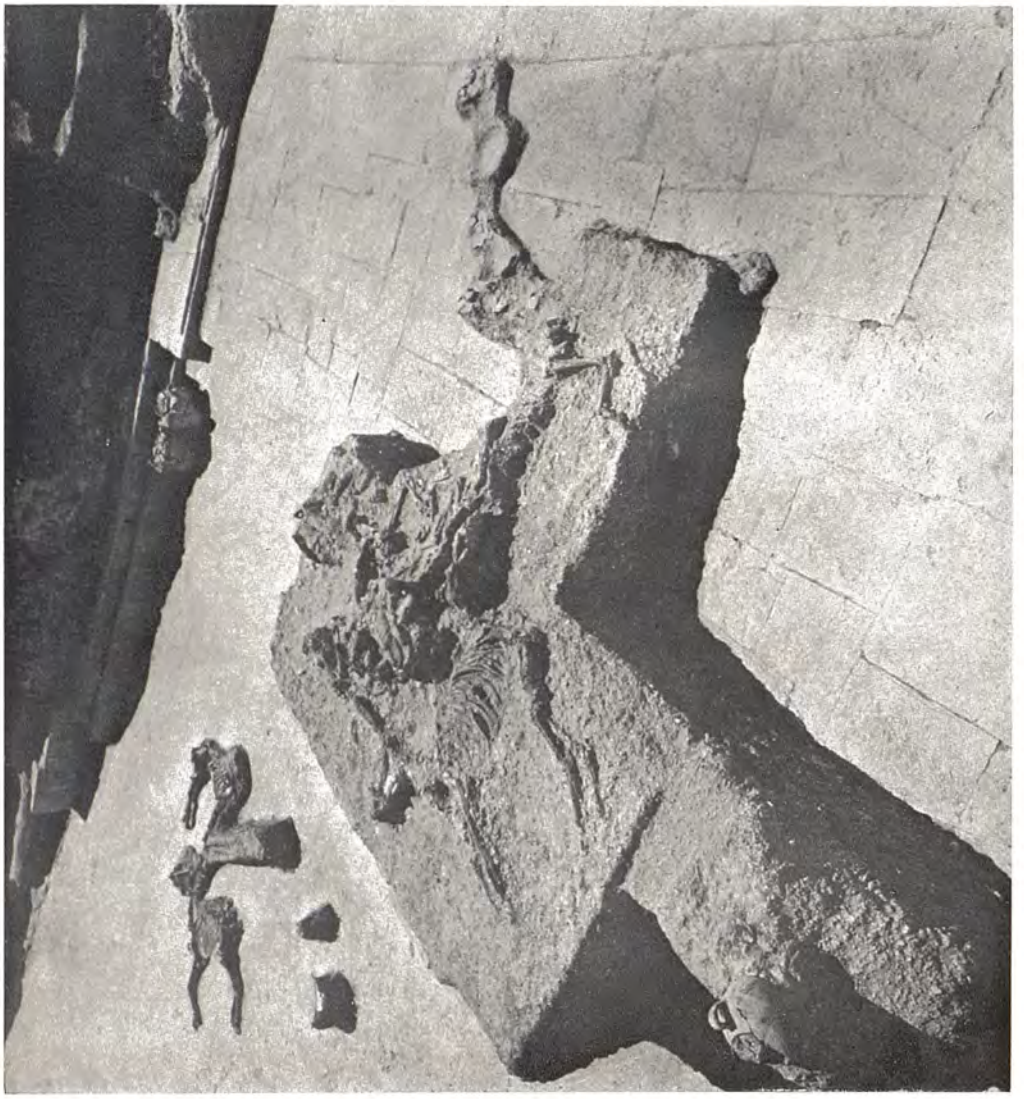

Κύπρος, Σαλαμίς: α. Σκελετοί ἐξ ἵππων ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου. Ταφὴ 7ου π.Χ. αἰ.
β. Χαλκοῦν προμετωπίδιον ἵππου δευτέρας ταφῆς ἐκ τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Ἐλεφάντινον παρώπιον ἵππου δευτέρας ταφῆς ἐκ τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου. β. Ὁ τύμβος τῆς νεκροπόλεως

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

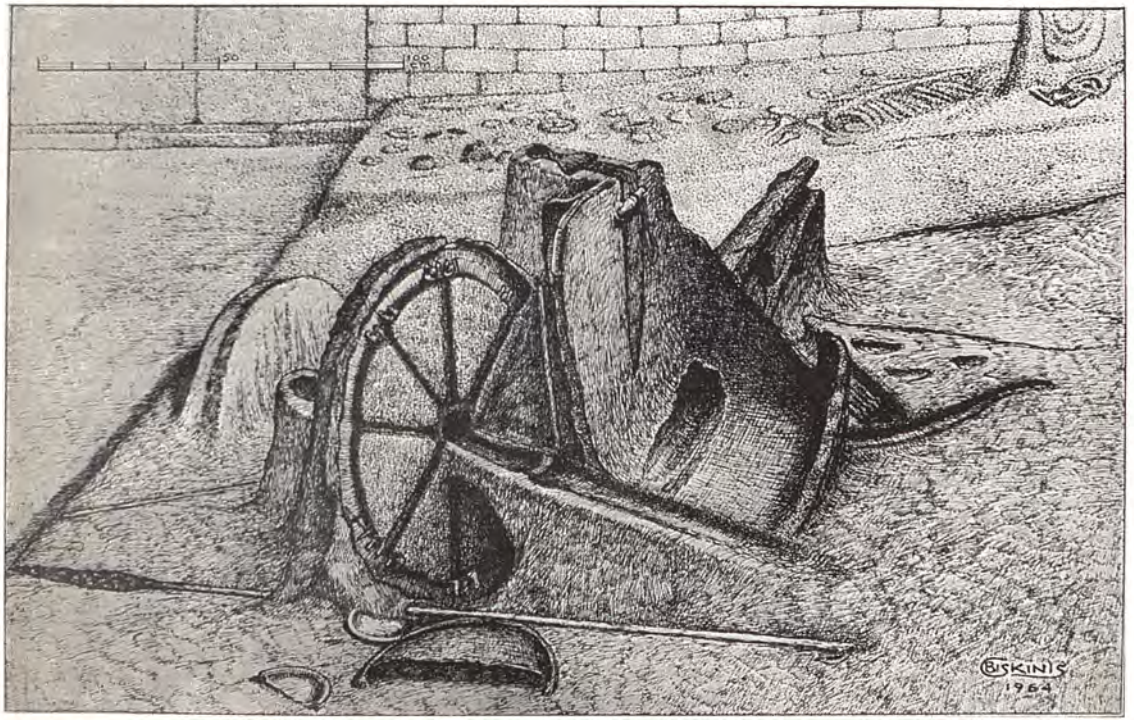

Κύπρος. Σαλαμίς : α - β. Δρόμος τάφου ὑπὸ τὸν τύμβον. Ἀποτυπώματα ἅρματος καὶ ἀναπαράστασις

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Σαλαμίς : α. Πρόσοψις θαλάμου καὶ πλευραὶ δρόμου τοῦ τάφου τοῦ τύμβου, β. Χαλκοῦν προστερνίδιον ἵππου κατὰ χώραν ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου τοῦ τύμβου

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Κάτω Πάφος: α. Ψηφιδωτὸν δάπεδον παριστάνον τὸν Πύραμον καὶ τὴν Θίσβην, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον παριστάνον τὸν Δία ἀπάγοντα τὸν Γανυμήδη

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος: α. Χρυσῆ ταινία φέρουσα ἔκτυπον διάκοσμον ἐκ μυκηναϊκοῦ τάφου Γεροσκήπου, β. Θησαυρὸς ἀργυρῶν νομισμάτων

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Κύπρος. Παλαιοχώριον : α - β. Ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, γ. Τοιχογραφία τῶν Ἁγ. Γεωργίου καὶ Δημητρίου εἰς τὴν νοτίαν ἀβαθῆ κόγχην τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος

Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Ο 20ος ΤΟΜΟΣ (1965): ΜΕΡΟΣ Β΄, 1 - 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ

Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ 1967 - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1968

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ

ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ ΑΙΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ILLUSTRATION (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ